

dr dr dr
DOKTORI
MESTERMUNKÁK
dr dr dr

CSERNUS SÁNDOR
A KÖZÉPKORI FRANCIA
NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS
ÉS MAGYARORSZÁG
(13–15. század)

Csernus Sándor történelem–francia szakos tanár (JATE, 1975). A JATE Történeti Intézetének docense. Több helyen tanít és kutat (Poitiers, Dijon, Lyon Paris III–Sorbonne, Angers, Lille, London, Tours). Kutatási területe a magyar–francia kapcsolatok, a középkori és kora újkori politikai gondolkodás, történetírás, nemzetközi kapcsolatok és diplomácia története. Mintegy fél-száz publikációja van. Több hazai és külföldi tudományos társaság tagja. Foglalkozik oktatás- és kutatásszervezéssel, rendszeresen fordít, többek között Clari, Commynes, Joinville műveit. A Párizsi Magyar Intézet igazgatójaként (1999. január) megbízást kap a Párizsi Collegium Hungaricum megszervezésére.

CSERNUS SÁNDOR
A KÖZÉPKORI FRANCIA
NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS
ÉS MAGYARORSZÁG
(13–15. század)

DOKTORI MESTERMUNKÁK

CSEERNUS SÁNDOR

A KÖZÉPKORI FRANCIA
NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS
ÉS MAGYARORSZÁG
(13–15. század)

OSIRIS • BUDAPEST, 1999

A kötet az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért támogatásával jelent meg

Opponensek: Engel Pál, Sz. Jónás Ilona

A disszertáció a József Attila Tudományegyetem PhD-programjában készült

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához kötött.

© Csernus Sándor, 1999

© Osiris Kiadó, 1999

„A nos quanacq”

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ	9
I. A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS KIALAKULÁSA ÉS FŐBB JELLEMZŐI	11
1. Történetírás és a francia nyelvűség kezdetei	15
2. A „bilingvizmus” kialakulása és következményei	22
3. A francia nyelvű történetírás mint műfaj	29
II. A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS FEJLŐDÉSÉNEK KÖZPONTJAI ÉS FŐBB SZAKASZAI	34
1. Az első francia történetírók és a francia Kelet történetírása	35
2. A kereszteshadjárat-eszme és a dinasztikus történetírás összefonódása	43
3. Háború és történetírás: a 14. századi tendenciák	49
a) A monarchia hivatalos története	50
b) Történetírók a francia és az angol udvar vonzásában	52
c) A lovagság apoteózisa és a háború: Froissart	61
4. A fejedelmi udvaroktól a „nemzeti monarchiáig”: a 15. századi tendenciák	69
a) A középkori hivatalos történetírás alkony	76

b) A „királypárti-nemzeti” történetírás	88
c) A burgundi udvar történetírása	99
5. Történetírás és politikai gondolkodás: Philippe de Commines	110
MÁSODIK RÉSZ	129
III. MAGYARORSZÁG A FRANCIA TÖRTÉNETÍRÁSBAN (13–15. SZÁZAD)	131
1. A francia történeti irodalom magyar vonatkozásai az Anjou-kor végéig	131
a) A magyar vonatkozások megjelenése a történeti tárgyú francia irodalomban (11–12. század)	133
b) Magyarország a korai francia nyelvű történetírásban (13. század)	143
c) Az Anjouk Magyarországa a francia nyelvű történetírásban (14. század)	156
2. Luxemburgi Zsigmond a francia történetírásban	166
a) Luxemburgi Zsigmond, a rivális és a szövetséges	168
b) Luxemburgi Zsigmond, az „Imperator Pacificus”	184
c) Zsigmond, „az angolok szövetségese”	207
3. A Hunyadiak kora a kortárs francia történetírásban	215
a) A „Fehér Lovag”: Hunyadi János	216
b) „Lancelot, Magyarország és Csehország királya”	238
c) A „(Chevalier) Blanc” fia: Hunyadi Mátyás	256
IV. MELLÉKLETEK	265
Dokumentumok és szemelvények	267
A magyar vonatkozásokat tartalmazó francia nyelvű források kislexikona és bibliográfiája	269
A felhasznált és a gyakrabban idézett művek bibliográfiája	282
(A mellékletek – terjedelmi okokból – rövidítve jelennek meg, s csak a szöveg bibliográfiai utalásainak értelmezéséhez nélkülözhetetlen információkat tartalmaznak.)	
JEGYZETEK	289

ELSŐ RÉSZ

A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS KIALAKULÁSA ÉS FŐBB JELLEMZŐI

A középkori francia historiográfia *latin* és *francia* nyelvű alkotásai egyaránt a műfaj legértékesebb, legérdekesebb darabjai közé tartoznak, és információik az európai történelem tanulmányozása szempontjából is rendkívül becsesek.¹ A 19. század második felétől kezdődően, különösen a német történetírást behatóbban tanulmányozó s a „von ranke-i”² elvet elfogadó és alkotóan követő francia, manapság inkább „*metodikusnak*” mint „pozitivistának” mondott történetírás legjelentősebb képviselői (hasznlóan a történettudományban világszerte jelentkező általános tendenciákhoz) nagy mennyiségben tárták fel és bocsátották a kutatók rendelkezésére a középkorra vonatkozó forrásanyagot is, jelentősen csökkentve mindezzel azt a *hátrányt*, amit német kollégáikkal szemben ezen a téren a 19. század elejére felhalmoztak: így a történettudomány és a történeti segédtudományok területén Franciaországban az 1870-es évekre jött létre egy olyan komoly *szintézis*, mely szinte a történetírással kapcsolatos valamennyi tudományágban megjelent, s hatása a *forráskiadások*, az átfogó *feldolgozások* vagy éppen a *történetfilozófiai* interpretációk tekintetében is tapasztalható.³

A francia tudományos élet franciaországi és Franciaországon kívüli (Athén, Róma, Kairó) szerkezetének legfontosabb elemei is kialakultak a század közepére, amelyek igen nagy hatással voltak a későbbi forráskiadói tevékenységre is. Kisebb eltérésekkel mind a mai napig ez az „infrastruktúra” gondoskodik a forráskiadások döntő részének a biztosításáról. A középkori francia szövegek kiadásában (azért is, mert a bennük foglalt

információk országaik történetét többnyire közvetlenül érintették) a környező országok – elsősorban Belgium, Anglia, Németország – tudósai is jelentős teljesítményt mutattak fel, s tovább gazdagították a kutatók rendelkezésére bocsátott forrásanyagot.⁴

Noha a korai francia forráskiadványok színvonala meglehetősen hullámzó volt, a több évszázadon át végzett és a középkori francia történeti források napvilágra hozását s kiadását célzó folyamatos munka kellő alapot nyújtott ahhoz, hogy a francia történetírás különbözõ (itt nem részletezendõ) iskoláinak legkiemelkedõbb alkotásaiban *valorizálódjon*: így különösen a 19. század elejétõl, Guizot és Thierry nagyszabású munkásságától kezdõdõen, a „*sajátosan franciának*” tekintett Michélet és a „*németes-francia*” változatnak tartott Lavisse-féle történetíráson át egészen a Bloch–Févre-féle *Annales* és a Braudel – Duby – Le Goff nevével fémjelzett „*nouvelle histoire*” legismertebb francia produkciójáig.⁵

A „metodikus-pozitivista” történetírás szemlélete és forráskritikai módszereinek következetes alkalmazása, valamint az igen jelentõs egyházi-történetírói-szövegkiadói tevékenység eredményeképp is, a szövegkiadások alkalmával a *latin* nyelvû anyag kapott *elsõbbséget*, miközben a történészek érdeklõdése lassabban és gyakorta fenntartásokkal fordult csak a *francia nyelvû* történeti szövegek, különösen az elbeszélõ források kritikai kiadása felé. Részben magyarázza ezt a helyzetet, hogy a legtermékenyebbnek számító szövegkiadási korszakban (19. század második fele) a francia nyelvû anyag történeti értékét a „klasszikus szabályok” szerint általában véve nem tartották magasnak: kétségtelen, hogy a *tárgyi, kronológiai* pontosság többnyire valóban nem tartozik az erényeik közé, mint ahogy az sem vitás, hogy a produkció egészét figyelembe véve, köztük az eredeti, illetve *elsõdleges* történeti források aránya – bár korszakonként változó – nem túlságosan magas.

Valószínűleg ennek is szerepe volt abban, hogy a középkori francia nyelvû szövegek kiadása kezdetben döntően az irodalomtörténészekre hárult. A többségben lévõ irodalmi-irodalomtörténeti megközelítések viszont azt eredményezték, hogy a francia nyelvû történeti művek időnkénti alacsonyabb színvonalára, kronológiai „bicsaklásaira” szinte egyetlen „*mentségként*” a gyakran valóban kivételesnek tekinthetõ *nyelvi* vagy éppen *irodalmi értékeiket* tudták csak felhozni. Így az a helyzet állt elő, hogy a francia nyelvû történeti szövegek kiadása és tanulmányozása gyakran a *történészek* által preferált középkori latin forrásanyag (közte a történetírás) s az *irodalomtörténészek* által kivételes figyelemben részesített ó- és középfraancia nyelvű színvonalas irodalmi alkotások tanulmá-

nyozása „közé szorult”, méghozzá úgy, hogy többnyire mindkettőnek a periferiáján foglalhatott csak helyet.⁶

A történészek érdeklődése a középkori francia nyelvű történetírás iránt tehát viszonylag új keletű. A helyzet akkor változott jelentősen, amikor a történettudomány mind *komplexebb* módon kezdte kezelni illetve értelmezni e forrásanyag információit, s igyekezett kiaknázni az olyan típusú tényanyagot is, amit a latin nyelvű források nem vagy másként tartalmaztak, s így az általuk közölt információk már egy *más értékrendben* helyezkedtek el, vagyis azon a területen kezdték őket *forrásnak* tekinteni, ahová valóban hasznosítható információkat közöltek: így pl. a Bizánc megvételeét leíró Clari, vagy a burgundi udvar lovagi szokásait dagályosan bemutatató Monstrelet kronológiai és számadatbéli pontatlanságait idejekorán feltárták, és a kritikai kiadásokban *korrigálták*, majd pedig tudomásul vették azt is, hogy leírásaikat leginkább a *művelődéstörténet*, a *mentalitástörténet*, vagy éppen a *politikai gondolkodás* történetét vizsgáló feldolgozások tudják hasznosítani. A középkorra vonatkozó források újraértelmezésében, a korábban elfogadott „forrás-hierarchia” módosításában nagy szerepet játszottak a 20. századi történetírói iskolák.⁷

Ugyanakkor kétségtelen, hogy voltak olyan francia nyelvű történeti művek, amelyek korábban sem szorultak irodalomtörténeti vagy nyelv-történeti „*mentségre*”, s kezdettől fogva a középkori francia történetírás legnagyobb alkotásai között tartották őket számon.⁸

A nagy „*történetírói ötös*” – Villehardouin, Clari, Joinville, Froissart és Commynes – mellett és mögött, többnyire velük párhuzamosan és esetenként egymással vagy a latin nyelvű történetírással többé-kevésbé szoros összefüggésben, számos tehetséges történetíró dolgozott, és hozott létre rendkívül értékes, de az előbbiekéénél sokkal kevésbé ismert alkotásokat, hiszen Ernoul, Ambroise d’Evreux, Guillaume de Tudèle, Jean Le Bel, Christine de Pisan, Jean Chartier, Enguerrand de Monstrelet, Georges Chastellain, Olivier de La Marche és a továbbiakban még szép számmal idézendő szerzők nagy jelentőségű és *sokrétűen* hasznosítható forrásokat hagytak ránk.

Az első nagy forrásfeltáró korszak legfontosabb eredményeit tehát a 19. sz. második felétől megjelent művek sokasága tette hozzáférhetővé: a középkori francia nyelvű *történetírás* feldolgozásában és kiadásában az oroszlanrész a fentiek értelmében kétségtelenül az *irodalomtörténészeknek* jutott.⁹

Köztudott, hogy a francia nyelvű, erősen *történeti* ihletésű *irodalom* kezdeteinek és legkiemelkedőbb alkotásainak tanulmányozása a francia

civilizáció történetének legkutatottabb területei közé tartozott és tartozik mind a mai napig. Mivel pedig ebben az időszakban a népnyelven írott költészet és a történelem többnyire igen nehezen választható el egymástól, a történészek is igen nagy fontosságot tulajdonítottak a francia nyelven kibontakozó *epikus költészet* legkiemelkedőbb alkotásainak; így, noha természetesen a gestákat, az ún. „*chanson de geste*”-eket mindenekeelőtt *irodalmi* alkotásként tartják számon, de már a francia nyelvű *történeti irodalom* első produktumai, sőt a latin nyelvű történeti munkák fontos forrásai között is meg szokták őket említeni.¹⁰

Emellett természetes, hogy a 11–12. század kutatóinak energiáit, a kivételes gazdagságú *epikus* és *lírai* költészet alkotásaival szoros összefüggésben, mindenekeelőtt a francia nyelv, a *francia irodalmi nyelv* kialakulásának problémái kötötték le.¹¹

A középkor iránti általános érdeklődés fokozódása jótékony hatást gyakorolt középkori francia historiográfiával kapcsolatos további munkák megjelenésére is: így a legismertebb, legkutatottabb, gyakran több kiadást megért és számos nyelvre lefordított *remekművek* mellett napjainkban ismét megélné a tevékenység, mely az eddig szinte hozzáférhetetlen, többnyire *másodlagosként* nyilvántartott szövegek sajtó alá rendezésével, illetve a korábbi, ma már nehezen tanulmányozható művek reprintjével vagy éppen új kiadásával segíti a további kutatómunkát.¹² A technikai feltételek látványos javulása, a „*bibliográfiai kommunikáció*” robbanásszerű fejlődése következtében, valamint az egyéni kutatói produktciók és a különböző *kollektív vállalkozások* sikerei miatt is manapság – úgy tűnik – ismét a szintézisteremtő, összefoglaló nagy kísérletek időszaka érkezett el.¹³

A fentebb vázolt általános tendenciákkal összhangban a 20. század második fele a középkori francia történetírára vonatkozó kutatásokban is változásokat hozott, a középkori francia historiográfiával foglalkozó tartalmasan megírt művek mennyisége növekedett, folytatva ezáltal a francia történetírás egyik meglehetősen régi hagyományát, ahol a historiográfiai *áttekintés* és a *rendszerzés* igénye igen korán, már a 16. század második felében megjelent.¹⁴

A kutatások fellendülésére vonatkozó megállapítás még inkább érvényes a *francia nyelvű* történetírára: a manapság leginkább használatos történetírás-történetek *megfelelő fejezeteiben* már találhatunk róla rövidebb, többnyire összefoglaló jellegű elemzéseket, használhatjuk a korábbi és mai *irodalomtörténetek* historiográfiára vonatkozó részeit, a legismertebb történetírók munkásságáról készített *monográfiákat*, az egyre szaporodó *résztanulmányokat*, valamint a régebbi és újabb szövegkia-

dások kísérő tanulmányait is. Ugyanakkor a szövegek egy számottevő hányada még mindig kiadatlan (vagy régi, nehezen hozzáférhető s gyakran gyenge minőségű kiadásban létezik), ami nyilvánvalóan hozzájárul ahhoz, hogy mind a mai napig ez a terület maradhatott az orientáló bibliográfiák egyik legszerényebb fejezete, és hogy a francia nyelvű történetírás fejlődésének átfogóbb, hazai feldolgozására – ismereteink szerint – eddig *próbálkozás sem* történt.¹⁵

Az alábbiakban *egyrészt* arra teszünk kísérletet, hogy a középkori francia nyelvű történetírásról adjunk egy *átfogóbb képet*, másrészt pedig igyekszünk bemutatni ennek a történetírásnak a *magyar vonatkozású* információit. A dolgozat bevezető részében tehát e történetírás fejlődésének a leglényegesebb *fázisait*, alakulásának legfontosabb *jellemzőit* kísérelem meg összefoglalni (elsősorban a francia történetírás újabb eredményeinek, különösen Bernard Guenée, Michel Zink és Jean Dufournet munkáinak felhasználásával), kiemelve azokat a főbb kérdéseket, amelyek ezt a folyamatot *döntő* módon befolyásolták. Így tehát a francia nyelvű történetírás sajátosságainak, főbb vonulatainak elemzésekor, ha még oly vázlatosan is, de szólunk kell azokról a jellegzetességekről, melyek fejlődésének különböző korszakaiban *eltérő intenzitással* jelentkeztek ugyan, de amelyeket mégis mindvégig szem előtt kell tartanunk: közéjük tartoznak a *francia nyelvűség* kifejlődésének, *továbbfejlődésének*, illetve *expanziójának* a kérdései, a *latin és francia nyelvű történetírás* kapcsolata és az ún. „*bilingvizmus*” ügye, valamint a különböző, egymás mellett létező *műfajok egymásra hatásának*, de főleg a *történetíráshoz* gyakorolt befolyásának a problémaköre.

1. TÖRTÉNETÍRÁS ÉS A FRANCIA NYELVŰSÉG KEZDETEI

Mint ismeretes, a francia nyelvű történetírás *egyik* sajátossága, hogy a francia *monarchia* kiépítésében, fejlődésében, illetve később a francia „*nemzeti tudat*” kialakításában a történetírás, különösen pedig a francia nyelvű történetírás kezdettől fogva kivételesen fontos és sajátos szerepet játszott, a *másik* szembeötlő vonása pedig, hogy a francia nyelvű irodalommal szerves kapcsolatban fejlődve, a *történetírás is* szorosan kötődött a Franciaországon *kívüli* expansióhoz, a keresztes eszméhez és küldetés-tudathoz, valamint a *keresztes hadjáratok* következtében létrejött keleti francia, illetve „latin” közösségekhez is.¹⁶

A francia történetírás kezdeteinek kutatásakor a műfajok között természetesen nehéz világos választóvonalat húzni, hiszen a közöttük lévő

határ, különösen a történetírás szemszögéből nézve, meglehetősen elmosódott. Ha mégis megpróbálunk valamiféle különbségtételt alkalmazni, mely elválasztja egymástól a középkor többé-kevésbé történeti tárgyú, francia nyelven született írásos anyagának különböző alkotásait, azonnal beleütközünk a szigorú műfaji szabályok hiányának problémájába és a periodizáció bizonytalanságaiba egyaránt. Az a műfaji felosztás, azok a változatok, amelyeket a latin nyelvű anyag esetében tapasztalhatunk, nagy vonalakban a francia történetírásra is érvényesek, azzal a különbséggel, hogy a latin művek esetében időnként érzékelhető bizonytalanságok a francia nyelvű historiográfiában még hatványozottabban jelentkeznek. Noha – mint látni fogjuk – szinte minden megállapításunk alól van kivétel, úgy véljük, hogy az egymásra épülés a különböző periódusok főbb jellegzetességeinek szem előtt tartásával oldható meg legeredményesebben. Így tehát, a legelterjedtebb felfogás szerint, a legkorábbi (11–13. század) *történeti* kapcsolódású művek (elsősorban a történeti elemeket különböző mértékben tartalmazó „*chanson de geste*”-ek, a „*gesták*” és a „*regényes gesták*”, a „*vie*”-k) az *irodalom* tárgykörébe tartoznának (bár a bennük lévő gyakran erős történeti komponens révén a történetírás kezdő próbálkozásaiként is értékelhetők), melyet a velük gyakran továbbra is szoros kapcsolatban álló *középkori történetírás*, azaz *historiográfia* (13–15. század) követett, és amelynek lezárását a *humanista történetírás* (15–16. század), majd pedig az ún. *tudományos történetírás* (16. század után) színre lépése jelenthetné.¹⁷

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a fenti csoportok nem egyszerűen *kronológiailag* és egymástól világosan *elkülönülve* váltják egymást, de laza felosztásunk mégiscsak tesz egyfajta kísérletet az általunk vizsgált időszak alkotásainak rendszerezésére. Mindemellett a korabeli francia nyelvű irodalom egy részének igen erős történeti érdeklődése és egyes történetinek szánt művek erős irodalmi ambíciói oda vezettek, hogy az *irodalom* és a *történetírás* a középkor két utolsó századában is szoros kapcsolatban maradt egymással, annak minden következményével együtt – s ez egyben a középkori francia nyelvű alkotások egyik *sajátosságaként* is felfogható. Ugyanakkor (noha tudatában vagyunk a nehézségeknek) – ahol ez lehetséges – természetesen igyekezni fogjuk elkerülni a *történeti tárgyú irodalom*, a *történetírás* és a *történeti irodalom* túl gyakori *szinonim* használatát.¹⁸

A fentiek értelmében tehát a korszak, melynek tanulmányozását elsősorban célul tűztük magunk elé, a *történeti érdeklődésű irodalom* (és a nyugat-európai latin nyelvű krónikaírás) „uralkodásának” végétől az első *humanista* történetírói produkciók megjelenéséig terjed.¹⁹ A forrás-

anyagának az a csoportja, amelyet *francia nyelvű történetírásként* tartanak számon (s amelyet szerzőik a legkülönbébb néven – *krónika, história, napló, emlékiratok, gesta, víta* etc. – illettek), csupán a 12–13. század fordulóján jelentkezett először, amikor már túl vagyunk a francia nyelvű kultúra fejlődésének egy igen jelentős korszakán, melynek eredményei a történetírás kibontakozásának is előfeltételei voltak.

Mint ismeretes, az *írás világának* a tartós meghódításához a francia nyelvű alkotások valójában csak a 11. század második felében, a *világi tárgyú* művek megjelenésével jutottak el.²⁰ A francia nyelvű szövegek *mennyisége* azonban érzékelhetően csak a 12. század végétől emelkedett. Addig a latin nyelv egyértelműen uralta a szellem világát, így az irodalmat, s még inkább a történetírást. A középkori historiográfiával foglalkozó monográfiák természetesen sokoldalúan elemzik a latin nyelvű irodalomnak és történetírásnak a francia nyelvű történeti munkákra gyakorolt közvetlen vagy közvetett hatását.²¹

Tudjuk, hogy a régebbi időkben (a 11. század utolsó évtizedeinél korábban, tehát a Roland-éneket megelőzően) született és ránk maradt, *népnyelven* („lingua rustica”, „lingua laica”) írott szövegek döntő többségének még vagy *konkrét liturgiai* funkciója volt (amennyiben a prédikációt meg kellett érteni a latint nem ismerő hívők tömegeivel), vagy pedig a *szentek életének* jobb megismertetése érdekében komponálták meg őket, többnyire a 9–10. század folyamán, mint például a Szent Eulalia, a Szent Leodegard vagy éppen Szent Elek *vítáinak* francia változatait, melyeknek a hívőkre gyakorolt hatásáról fogalmat alkothatunk magunknak a lyoni Pierre Valdes ismert esetéből.²²

A 11. századdal a dél-franciaországi *lírai* s az észak-franciaországi *epikus* költészet kiteljesedésével a „lingua laica” – ez esetben tehát a *langue d’oc* és a *langue d’oïl* – sorsdöntő fejlődési korszaka következett be.²³ A legkorábbi ismert hőskölteményt, a Roland-éneket számos más, a történeti elemet hasonlóan nem nélkülöző gesta-ciklus követte: kétségtelen, hogy a *chanson de geste*-ek a történelem iránti érdeklődés felkeltésében, illetve fenntartásában kulcsszerepet játszottak, s ami jelenlegi vizsgálódásunk szempontjából különösen fontos, egyre szélesedő kör számára garantálták a bennük meglévő *történeti anyag népnyelven* való hozzáférhetőségének lehetőségét.²⁴ Aligha kétséges, hogy sikerük nagy hatással volt a későbbi történetírókra, akik előtt ezáltal is világossá válhatott, hogy ha műveik számára *szélesebb közönséget* is akarnak, a *nép* nyelvén kell szólniuk.²⁵

Ugyanakkor a nyelv gazdagodásához és a francia nyelvűség további terjedéséhez nagyban járult hozzá egy új kifejezési forma, a *regény*, mely

a 12. század közepén, tehát *időrendileg harmadikként* csatlakozott a két korábbi műfajhoz, a lírai és az epikus költészethez. Szerepét azért kell itt feltétlenül megemlítenünk, mert egyrészt ennek a középkor során igen népszerűvé lett műfajnak bizonyos típusai és a történetírás igen szoros kapcsolatban álltak egymással, másrészt pedig a bennük „átmentett” történeti tárgyú, illetve a korabeli társadalomra vonatkozó információkat a modern történetírás is előszeretettel használta forrásként, különösen a középkori francia társadalom és gondolkodásmód tanulmányozásához.²⁶

A már születésekor is igen erős történeti töltésű, döntően *antik* és *breton* hagyományokból táplálkozó regény előbb a már meglévő, ismert *latin szövegek* (leggyakrabban próza) kezdetben többnyire *verses* adaptációját jelentette, majd később *francia nyelvű prózáként* teljesedett ki, és létrehozta az *első* olyan francia irodalmi műfajt, melyet döntően *nem éneklésre*, hanem *olvasásra* (többnyire felolvasásra) szántak. A műfaj másik fontos újítása volt, hogy az általa használt nyelv, a népnyelv, a *regény nyelveként*, azaz a *langue romane*-ként („*langue des romans*”) vált ismertté, s ez önmagában is utal sajátosságára és népszerűségére: a *nyelvet* és a *műfajt* ugyanaz a kifejezés jelölte.²⁷ A *műfaji és nyelvi* gazdagodás, valamint az igen figyelemreméltó *írói, kompilációs és másoló* tevékenység következtében a francia irodalom a 11–12. században dinamikus fejlődésen ment keresztül, és elérte *első virágkorát*. Ebből az első virágkorból azonban a *népnyelven* írott, szoros értelemben vett történetírás *még hiányzott*.²⁸

Mint ismeretes, a *reflexió* és a *bevésés* századának a szintézisteremtő 13. századot tekintik, s a mi szempontunkból különösen fontos, hogy ettől az időszaktól a francia nyelvű történetírás már egy igen *színvonalas*, irodalmi produkciók sorát adó s azon csiszolódott nyelv birtokbavételével számolhatott. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a kapott lehetőségekkel minden alkalommal élni is tudott.²⁹

Ha tehát a francia nyelvű irodalom *születését* a 11. századra tesszük, a *francia nyelvűség* igazi kibontakozását a 12.-re, akkor a 13. századra úgy tekinthetünk, mint a francia nyelvű szövegek *írás világába* történt *tömeges* belépésének korszakára. A további fejlődés folyamata pedig jól ismert: ez az írásbeliség kétségtelenül kedvezett a *prózának* (melyet a 13. század egyik nagy újításának tekintenek), s a *francia nyelvű próza* születése jelentős lökést adott egy újabb, latinul már magas színvonalon létező műfaj, a *történetírás* „laikus nyelven” történő kibontakozásához. Ezzel egy időben a történetírás területén, a 13. századtól kezdődően, *három* vonatkozásban is egyfajta világiasodási, „*szekularizációs folyamat*” ment végbe, amelynek eredményeképp a historiográfia egyrészt

kikerült a kolostorok falai közül, s többé már *nem* szükségszerűen volt *papi-szerzetesi* tevékenység, másrészt hogy a *történetíró* lehetett *világi* személy is, de akár egyházi, akár világi személy volt – még ha jól ismerte is a latint – a továbbiakban *népnyelven* (is) írt, harmadrészt pedig azért, mert a történetírás *egyre színvonalasabb* produkcióit tette hozzáférhetővé a latinul nem tudó, „*laikus csoportok*” számára.³⁰

Ismereteseek azok az – itt nem részletezendő – gazdasági, társadalmi és politikai változások, melyek nagymértékben hozzájárultak mind a *történelem iránti érdeklődés* kibontakozásához, mind pedig a *francianyelvűség* további terjedéséhez. Az irodalom esetében, s a minket különösebben érdeklő *történetírás* területén, a *laicizálódási folyamat* a 13. század előrehaladtával mindinkább éreztette hatását, és egyre növekedett azoknak a száma, akik *mindkét nyelvet* jól („irodalmi szinten”) ismerték, hiszen az írói tevékenységnek az a változata, melynek során *latin szövegek* alapján *francia nyelvű* regények íródtak, elsősorban ezt valószínűsíti. Ezek a korai történetírók, „regényírók” – vagy éppen *regényátírók* – is döntő többségben (kezdetben legalábbis) az „írástudás” korábbi letéteményesei, tehát *egyházi személyek* voltak, mint a breton–normann hagyomány egyik legismertebb képviselője, Wace bayeux-i kanonok (12. század), de lehettek a még erőteljesebb laicizálódás reprezentánsai is, mint a Szent háború *historiáját* versben megíró, szintén normann származású trubadúr, Ambroise (12. század második fele).³¹

A francia nyelv fontosságának növekedése a keresztény világban ugyanakkor egy komplex – *külső és belső* – francia *expanzió* részének tekinthető, mely szorosan kapcsolódott ahhoz a *gazdasági*, de még inkább a *politikai*, illetve a *kulturális expansióhoz*, amelyet a Francia Királyság a 13. század végéig produkált. Ez az *expanzió* a középkori Európa viszonyai között szinte *példátlan* méreteket öltött, s mint ismeretes, *hatótávolsága* a Brit-szigetektől a Mediterraneum medencéjén át a Szentföldre terjedt.³² Vizsgálódásaink során tehát nem szabad szem előtt veszítenünk, hogy a 13. századi Európában és a Közel-Keleten, a fejedelmi udvarokban (Észak- és Dél-Itáliában, Németalföldön, Németországban), az adminisztráció központjaiban és azon túlmenően is (Angliában, a „Latin Államokban”, Flandriában) *franciául nagyon sok helyen beszéltek és írtak*. Ha a latin mellett volt „*világnyelv*” ebben az időszakban, akkor az minden bizonnyal a *francia* volt, hiszen, mint az olasz Brunetto Latini írta, „*közönségesen ismerte mindenféle ember*”, a francia nyelvet „*élvezetesebb volt írni és olvasni, mint bármilyen más*”, s valószínűleg azért is, mert „*olyan alkotások és olyan gondolatrendszer terjedését garantálta, mely az egész nyugati világnak szolgált szellemi táplálék gyanánt*”.³³

A mi szempontunkból külön kiemelő az a dél, kelet és délkelet (Mediterraneum, Közép-Európa, a Balkán és Közel-Kelet) felé irányuló, rendkívül dinamikus és tudatos expanzió, melyet a különböző *francia dinasztiák* folytattak a középkor folyamán. A középkori francia nyelv hatósugara minden bizonnyal *messze meghaladta* azt a szintet, amit (a latint leszámítva) a többi nyelv hozott létre, s valószínűleg nem teljesen alaptalan az olyan megközelítés, mely a 13. század végére már egy nagy kiterjedésű „*irodalom-birodalom*” meglétére utal, s a Francia Királyság határain és az e határokhoz közvetlenül kapcsolódó területeken (pl. Flandria) túl nem csak kimutatható, hanem *alkotó jelenléte*t biztosított számára Dél-Itáliában, Szicíliában, Angliában s a keleti latin államokban is.³⁴ Ugyanakkor évszázadokon át léteztek és fejlődtek olyan *francia nyelvű civilizációs egységek*, amelyek a már említett dinamikus expanzió *kísérőjelenségeként* jöttek létre, de a széles értelemben vett környezet változásainak következtében visszaszorultak, mint a Brit-szigeteken, a *normann hódítás* következtében kialakult, ma már talán távolinak tűnő, de efemernek mégsem tekinthető *francia*, illetve „*franciás*” műveltség, melynek lenyomata mélyen belerajzolódott a középkori Angol Királyság több évszázadának (11–15. század) történetébe.³⁵

Kétségtelen, hogy a francia nyelv *irodalmi nyelvként* is hosszú ideig megőrizte kiváltságos szerepét az Angol Királyság területén. Ismert dolog, hogy Anglia királyai Hódító Vilmostól I. Edwardig, tehát két évszázadon keresztül *francia nevet viseltek*, angolul nem mindegyik királyuk tudott (legfeljebb értett valamelyest...), s hogy a francia nyelv eljutott a társadalom mély rétegeihez is. Az *anglo-normann* irodalmi alkotó tevékenység a középkori francia irodalom egyik legfontosabb, s kezdetben kibontakozásának „bázis-területét” messze meghaladó, nagyhatású egységévé vált, s mint ilyen, része volt az „angol–francia *kettős monarchia*” sajátos *civilizációs* produktumának. Mindenesetre ez a több évszázadon át tartó *trilingvis jelleg* az angol társadalom és politikai rendszer egyik sajátosságának tekinthető: volt olyan, nem is túl rövid időszak az Angol Királyság történetében, amikor az *angol*, a *francia* és a *latin* egyaránt használatban volt, és egymással párhuzamosan létezett. Közülük a latin még sokáig megmaradt az egyház és részben az adminisztráció nyelvének, a *francia* pedig – mint a *hódító nyelve* – számos területen került előtérbe, főleg az uralkodó elit körében, tehát az *adminisztrációban*, az *államigazgatásban* valamint az *irodalom* és a *művelődés* terén, vagyis az angol társadalomnak mindazon részében, amely az udvarhoz közvetve vagy közvetlenül kötődött, illetve azokon a találkozási pontokon, melyek lehetővé teszik, hogy a történettudomány a fentebb már említett „*kettős monarchiáról*” beszélhessen.³⁶

Első látásra talán paradox módon Normandia elvesztése – tehát az angol monarchia „insularizálódása” – után, a 13. század elejétől ez a folyamat nem szakadt meg egy csapásra, sőt még a francia nyelv pozíciójának átmeneti erősödéséhez is vezetett, melynek során a francia, az elegánsnak számító irodalom nyelve mellett, épp ekkor vált igazán az *udvari adminisztráció* és a *kereskedelem* kommunikációs eszközévé is, ami nyilvánvalóan (a továbbra is fennmaradó intenzív flandriai – tehát *külső* nyelvi – kapcsolatok mellett) a francia nyelv komoly szigetországi *belső tartalékaira* is utal.³⁷

Így a 13. század során kibontakozó tendenciák áttekintésekor azt tapasztalhatjuk, hogy a francia nyelv a keresztény világ egymástól igen távol eső pontjain játszott fontos szerepet, amit számos példával lehet igazolni: ezúttal csak emlékeztetünk arra, hogy Oroszlánszívű Richárd szentföldi fogsága (1192–1194) során *provençal* nyelven, pár évvel később *poitiers-i dialektusban* verselt, hogy az 1214-es *Magna Chartának* vagy az 1258-as *Oxfordi provízióknak*, a latin mellett, „szimultán” *francia* változata is készült (angol nyelvű változat csak később), hogy Marco Polo *franciául* diktálta az utazásairól szóló visszaemlékezéseit, hogy az Anjouk vonzáskörébe került firenzei Brunetto Latini (1200 k.–1294) francia nyelvű „*Enciklopédiát*” (1267) írt, hogy Dél-Itáliában Szicília, majd Nápoly trónján ekkor az az Anjou Károly (1226–1285) ült, aki *maga is költő* volt, s hogy Bizánc elfoglalását követően a francia nyelv gyökeret eresztett *Délkelet-Európában* is (melyről az ott született *történeti irodalom* méltó módon tanúskodik), vagy hogy *Örményország* királyának unokaöccse, Hayton (Héthoum, 1230 k.–1314 k.) egy szintén *francia nyelvű* munkát alkotott „Kelet” történetéről „*Fleur/Livre des Histoires*” (1296), továbbá hogy a *keleti latin* királyságokban a franciák pozíciója maradt mindvégig a legerősebb, valamint hogy (ezzel összefüggésben is) a franciának nagy hatása volt a kereszties hadjáratok alkotta „nemzetközi” nyelvre, a „*lingua franca*”-ra is.³⁸

Mindez arra enged tehát következtetni, hogy a 13. századra a francia nyelvű irodalom s ezzel együtt a *történeti irodalom* egyrészt az *országon belül* indult virágzásnak, másrészt a Francia Királyság politikai határait *messze meghaladó pozíciókat* szerzett, s mint látni fogjuk, ezt a kivételes helyzetét, ingadozásokkal ugyan, de csaknem az egész középkor folyamán sikerrel őrizte meg. Valószínűleg egyet lehet érteni azzal a 13. századi helyzetre vonatkozó megállapítással, hogy a gyarmati korszakot megelőző időszakban „*a francia nyelv Franciaországon kívül ennyire elterjedve soha nem volt*”.³⁹

2. A „BILINGVIZMUS” KIALAKULÁSA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Azzal a kimagasló szellemi tevékenységgel összefüggésben, mely a francia egyetemeken, különösen pedig a Párizsi Egyetemen (1215/31) a 13. századtól kezdődően jelentkezett, továbbá azokkal a szellemi áramlatokkal, amelyek az egész nyugati kereszténységben a művelődés területén kibontakoztak, Franciaországban virágzó latin nyelvű kultúra, sezen belül természetesen igen magas színvonalú latin nyelvű *irodalom* és *történetírás* alakult ki. Ugyanakkor világos, hogy a középkor „*legintellektualisabb és legintellektualistább*” századában, Roger Bacon és Szent Tamás korában a szellemi fellendülésnek és a tudományosságnak *nem a história* volt a kiváltságos területe, hanem a *teológia*, a *jog*, és a *természettudományok*. Ezen a három kulcsfontosságú területen azonban a vulgáris nyelv előretörése alig volt észlelhető (ez alól bizonyos esetekben a *jog* jelentett kivételt), miközben az *értékrendben* jóval a teológia és a tudományok mögött álló *irodalom* s *történetírás* terén a francia nyelv igen erőteljes *offenzívába* került. Ebben a folyamatban – általános tendenciaként – azt tapasztalhatjuk, hogy *minden, ami az állammal kapcsolatos, vagy/és szélesebb közönséghez kíván szólni, fokozatosan a francia nyelv használata felé közelít. A latin nyelv és a francia nyelvűség – mint látni fogjuk, gyakran igen termékeny – kapcsolata, és a kapcsolatukat sokoldalúan befolyásoló hatásmechanizmusnak a rövid vizsgálata elkerülhetetlen a középkori francia nyelvű történetírás fejlődésének bemutatásakor. Az alábbiakban csupán a legáltalánosabb problémák felvetésére szorítkozunk, utalva a szakirodalomban helyenként meglévő nézetkülönbségekre is.*⁴⁰

A középkori latin és francia nyelv egymáshoz való viszonyának elemzésénél meglehetősen gyakoriak a szélsőséges megközelítések. A kor viszonyainak ismeretében aligha vitatható annak a megállapításnak a valóságtartalma, mely szerint a „*tudás világában élőknek, egészen a 13. század elejéig, igencsak nehezükre esett azt elfogadni, hogy egy történeti mű, mely méltó erre a névre, más nyelven is íródjék, mint Cicero, Svetonius vagy Sallustius nyelvén*”, de eközben nem teljesen ok nélkül jelentkezhetett olyan nézet is, mely sommásan kinyilvánította, hogy a 13. századtól a francia nyelvterületeken a „*latin a filozófusok, a teológusok, a természettudósok és a jogtudósok*”, valamint az „*egyetemi oktatás nyelve*” maradt csupán. Az alaposabb vizsgálódás viszont arra enged következtetni, hogy bizonyos műfajoknál – *különösen a történetírás* esetében és a középkor két utolsó évszázadában – a két nyelv együttes létezése kifejezetten *megtermékenyítőleg*, néhol pedig konkrétan is *egymást ki-*

egészítő módon, nem egyszer bonyolult *hatásmechanizmus* szabályai szerint hatott.⁴¹

Noha a latin nyelv *tekintélye* (összefüggésben természetesen azzal is, hogy a latin a *Szentírás* nyelve, valamint hogy ekkor már hatalmas latin nyelvű *antik* és *keresztény* szellemi termék állt mind szélesebb körben az írástudók rendelkezésére) az írás világában még hosszú ideig *töretlen* maradt, az egyeduralom azonban fokozatosan megszűnt, hiszen meglehetősen korán jelentkezett az a már említett *ellentmondás*, mely a „közönség” színvonalasabb latin nyelvi ismereteinek *hiánya* és a szerzők azon törekvése között feszült, hogy alkotásaik minél szélesebb, de legalábbis „kellően széles” körben válhassanak ismertté. A problémát mindinkább az jelentette, hogy a latin mint az *intellektüellek*, az értelmiség – szükségképpen döntően az *egyházi* értelmiség – nyelve, valójában nem-hogy szélesebb tömegekhez nem szólhatott, de a *színvonalas latin tudás* gyakran komoly problémákat jelentett még a középkori politikai rendszer különböző, kulcsfontosságú pozíciójában lévő méltóságviselőinek, köztük az *uralkodók* jó részének, sőt (mint gyakran maguk mondják) még a latinul írók számára is.⁴²

Nyilvánvaló, hogy a latin nyelvről a vulgáris nyelv irányába történő váltás nem kizárólag a latin és a francia, hanem általában véve a *latin és a népnyelv* problémájaként jelentkezett. Noha a dolgok természetéből következően ez a váltás nem hirtelen következett be, az *igény megjelenésének* és érvényesülésének bizonyos fázisai, sőt egyes vélemények szerint szinte még a „*döntés pillanata*” is rekonstruálhatónak tűnik.⁴³ Noha Franciaországban az írott kultúra sokáig (még a 12. században is) igazán csak *latin nyelvű* kultúra lehetett, s a népnyelven született produkcióknak az írás világába való belépése korántsem volt zökkenőmentes (sőt csak bizonyos visszaesések árán volt elképzelhető), a 12. század második felére mégis olyan fokozatos változások következtek be, amelyek a történetírást felértékelték. Mintegy egy évszázad kellett tehát ahhoz, hogy a *népnyelven* már *létező*, de még *nem írott* kultúra kettős irányú fejlődésen menjen keresztül. Egyrészt, hogy *írott kultúrává* legyen, másrészt, hogy a *szóbeli hagyomány* által megőrzött információk utat találjanak, beemelődhessenek a *latin nyelvű* szövegekbe is. Ez a francia nyelvű történetírás kezdetben persze még „*külső támogatásra*” szorult, és számára a korábbi vagy kortárs latin nyelvű munkák mint *konkrét források* s mint az elengedhetetlen *tekintély forrásai* jelentek meg és éltek tovább.⁴⁴

Mind gyakrabban fordult azonban elő, hogy az írott történelemnek, amelytől egyre inkább elvárták egy *uralkodó* vagy éppen egy adott uralkodócsalád hatalmának *legitimációját* is, éppen az uralkodó (vagy feje-

delem) kívánságára születtek *vulgáris nyelvű* változatai, hiszen a legvilágosabb és a leghatásosabbnak tűnő érvrendszer sem érhetett sokat, ha erői csak egy szűk kör előtt tarulhattak fel. Franciaországban ezek az uralkodói elvárások – természetesen nem véletlenül – egybeestek a *Capeting-monarchia* lendületes, 13. század során kibontakozó fejlődésének korszakával.⁴⁵

A középkori *latin történeti munkák szerzői* kezdetben hagyták előtörni a virtuóz latinságú antik szerzőkkel szembeni (többé-kevésbé indokolt) *kisebbségi érzésüket*, s egyúttal törekedtek nyelvi hiányosságaik kiküszöbölésére: előbb tehát *latin* nyelven igyekeztek minél *tökéletesebbet* alkotni. Később viszont, amikor műveiknek közönséget is kerestek, s nemegyszer olyan közönséget, hallgatóságot találtak, mely a latin nyelvben ugyan kevésbé volt járatos, de egyébiránt komoly *politikai* befolyása volt, törekvéseik módosultak: egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a korábban célként megjelölt és olyannyira vágyott, pallérozottabb latin szöveg csak nagyon kevesek számára válhat hozzáférhetővé: potenciális közönsége sem gyarapodott, hanem inkább beszűkülőben volt. Más megoldást kellett tehát találniuk, s számos adatunk van arra, hogy ezt a „*más megoldást*” az írástudó értelmiség képviselői *tudatosan* keresték is. Így a szélesebb közönség felé fordulásnak egy kezdeti, mondhatnók „kísérleti” fázisában, a történetírás terén volt egy *átmeneti időszak*, amikor egyes szerzők, mint Giraud (Girardus) Le Cambrien 1187-ben, elegendőnek érezték azt, hogy műveiket *könnyített latin nyelven* írják, illetve készítsenek egy *könnyített latin nyelvű változatot* is. Mivel a „vulgarizátorok” még mindig túlbecsülték az általuk megcélzott szélesebb közönség latin nyelvi ismereteit, és mivel a várt eredmény ezúttal is elmaradt, Giraud 1209-ben már arról értekezett, hogy a legjobb az lenne, ha művét egy „*mindkét nyelven művelt ember*” lefordítaná a nép nyelvére. Fejtegetésével egyszerre két lényeges felismerést is dokumentált: megjegyzéséből egyrészt látható, hogy a népnyelv ismerete számára már a *műveltség egy formájaként* jelenhetett meg, másrészt kitűnt, hogy a mű megfelelő *diffúziójához* a népnyelvi változat elkészítése lehet a követendő út: ezzel a következtetésével Giraud mester szinte pontosan a századfordulóra helyezkedő két évtized idejére lokalizálta a történeti szövegek „*bilingvizmusának*” biztosításával szemben megfogalmazódó *történetírói igényt*, amit nyilvánvalóan csak megelőzhetett egy, a *közönség részéről* megnyilvánuló várakozás, s amit – mint látni fogjuk – követni fog majd az ugyanebbe az irányba mutató, világosan megfogalmazott *fejedelmi szándék* is, mely a megvalósítás helyéül a saint-denis-i apátságot jelölte meg.⁴⁶

Az átmenetet mindenekelőtt a *vulgarizáló kompiláció* és a 13. század

elejétől nagy erővel beinduló *fordítások* jelentették. Az ismeretek szélesebb körben való terjesztésének, a „vulgarizálásnak” az igénye egyre inkább általános jelenséggé vált. Miután az „ismeretterjesztésnek” az a formája, mely a *könnyített latin* változat létrehozásához vezetett, kudarcba fulladt, további, vegyes eredményekkel záruló kísérletek történtek arra, hogy a „papok tudománya” (*oeuvres de clergi*) a világiakhoz is eljusson. Úgy tűnik, hogy az első próbálkozások a „tudomány közkinccsá tételére” gyakran a szó *pejoratív* értelmében vett *vulgarizálásához* vezettek. Az olyan művek iránti igény, mint a „*La fontaine de toutes sciences*” (1250 k.), az „*Image du monde*” (1245 k.) vagy a korában igen színvonalasnak tekinthető „*Livre du secret aux philosophes*” mindenki számára nyilvánvalóan növekedett. Emellett szinte *minden* tudományban (jog, orvostudomány, természettudományok, hadművészet stb.) születtek fordítások, melyeknek létrehozásában már olyan, sikeres, a korban is jól ismert szerzők nevét fedezhetjük fel, mint a *Roman de la Rose* folytatójaként közismert Jean de Meung-ét (megh. 1305), aki Vegetius *De Re Militare* c. művét fordította franciára *Art de Chevalerie* címen (1284). De francia fordításban (1363-tól) hozzáférhetőek voltak olyan „kortárs” munkák is, mint a Padovai Marsilius (1275 k.–1342) *Defensor Pacis*a (1324). Ennek a „műfajnak” az egyik legkiemelkedőbb alkotása a firenzei Brunetto Latini (1220–1294) franciaországi tartózkodásának a „mellékterméke”, egy olyan *enciklopédia*, a *Li Livre dou Trésor*, mely tulajdonképpen egy több, eredetileg latin nyelvű forrásból merítő *fordítás*: benne – Brunetto tudományfelosztása szerint – helyet kapott a teológia, az etika, a geográfia, a retorika, a csillagászat és a természettudományok mellett a *történelem* és a *politika* tudománya is. Mindenesetre a 13. századtól megjelenő, többnyire latinból fordított, igen népszerű (bár többségükben közepes színvonalú) „*encyklopédiák*” a francia *nyelv* és a francia nyelven terjedő *tudás* kibontakozásához nagymértékben hozzájárultak.⁴⁷

Így tehát a *tudomány*, illetve konkrétabban a történelmi művek francia (*langue vulgaire*, *langue romane*) nyelvű megjelenését nem kis részben a latin nyelvű művek *fordításának*, illetve *adaptálásának* és *vulgarizálásának* köszönhetjük. A történetírásban a népnyelv emancipációjának újabb fázisát annak a csaknem két évszázadon át élő gyakorlatnak a kialakítása hozta meg, melynek értelmében a hivatalos francia historiográfia *párhuzamosan* alkalmazta a *latint* és a *franciát*. Ennek a sajátos és koncepciózus *bilingvizmusnak* az elfogadásához és elfogadtatásához kétségtelenül szükség volt egy lényeges *mentálitásbeli változásra* – mely egyértelműen csak a 13. század folyamán következett be –, és amelynek igen fontos eleme volt, hogy elfogadta, de legalábbis tudomásul vette,

hogy történelmet, mely *valóban méltó* erre a névre, lehet *francia nyelven* is írni. A francia nyelvű történetírás kibontakozásának egyik jelentős összetevője tehát a vulgáris nyelv s vele a közönség igényeinek a nyomása, míg a *másik* az előzőtől nem teljesen független komponens az ugyanebbe az irányba ható fejedelmi szándék kinyilvánítása volt. A vállalkozáshoz kiindulópontként és szilárd támaszként a *latin* nyelvű történetírás gazdag tárháza szolgált. Figyelemre méltó viszont, hogy ez a bilingvizmus kialakulásához vezető *kettős* igény éppen a történetírással – és *csak a történetírással* – szemben fogalmazódott meg ilyen egyértelműen. A francia nyelvű történetírás megszületését a 13. századi megújulás egyik jelének tekintik.⁴⁸

Tudjuk, hogy az olyan francia nyelvű történetírás, mely *nem fordítás* és *nem kompiláció*, a 12. század legvégén, illetve a 13. század elején keletkezett. Legelső produktumai azonban nem a szorosan vett Francia Királyság területéről, nem az „île-de-france-i régióból” származnak, noha annak a műveltségi jellemzőit tükrözik. A legelső próbálkozások egyikéről csak közvetett információk állnak rendelkezésünkre, mivel a mű maga nem maradt ránk. Így tudjuk, hogy „*in gallico idiomate*” létezett egy *világtörténet*, melyet IX. Baudouin (Baldwin), Flandria grófja készíttetett, még a negyedik keresztes hadjáratba indulása (1202) előtt.⁴⁹

A flandriai területen kibontakozó történetírásnál sokkal jobban elkülönült, sajátosabb egységet képvisel a 12. század végére, az *anglo-normann* monarchiában létrejött *francia történeti irodalom*. Itt a leginkább említésre méltó alkotások sorát a már említett Ambroise normann trubadúr (pontosabban *trouvère*) versben írott műve nyitotta meg, mely az Oroszlánszívű Richárd részvételével lezajlott III. keresztes hadjárat (1190–1192) történetét írja le. Az *Estoire de la guerre sainte* születését a szakirodalom a szerző, Ambroise hadjáratból való visszatérésének időszakára, tehát az 1190-es évek közepére teszi.⁵⁰

Egy másik kiemelkedő alkotás a szegény lovagból az angol királyság egyik főméltóságába jutott, legendás Guillaume Le Maréchalnak (1140–1219), a gyermek III. Henrik gyámjának a történetét hagyta ránk, mely egy francia nyelvű „*vita*”-ként is felfogható, amelyet egy „*ménestrel*” (vándordalnok) alkotott meg a „*legtisztább francia nyelven*”, s akinek teljesítményét egyes kutatók a legnagyobbakéval (Villehardouin, Froisart) szokták összevetni.⁵¹

Az anglo-normann történetírás erős francia hagyományait mutatja, hogy az angol monarchia francia nyelvű történetírása még a 14. század első évtizedében is produkált újabb alkotásokat, hiszen Pierre Langtoft, a yorkshire-i Bridlington kanonokja 1311-ben még *francia alexandrinu-*

sokban írta meg Anglia történetét a kezdetekől I. Edward haláláig (1306), valamint hogy a 14. század során született francia nyelvű történeti munkák egy meglehetősen jelentős része (különösen pedig Le Bel és Froissart Krónikája) valójában a százéves háború, tehát *mindkét monarchia* történetét hagyta ránk – ami egyben azt is jelenti, hogy a háború kitörésével az Angol Királyság francia nyelven írott históriája nem szakadt meg, hanem *szinte természetes módon* folytatódott – mint látni fogjuk – egészen a 15. század második feléig.⁵²

A Francia Királyság francia nyelven írott története időrendileg csak később, a 13. század húszas éveiben csatlakozott a francia nyelvű történetíráshoz. Az első próbálkozások (mint erre fentebb már utaltunk) a már létező *latin szöveg francia nyelvű adaptálását* jelentették. A legrégibb ismert alkotás a *Tote l'histoire de France* (1225 k.) Észak és Dél határterületéről, Saintes környékéről származik, s ambiciózus címével ellentétben egy olyan rövid latin krónika átírása, mely alapvetően a *régio* (Saintonge) *történetéhez* kötődik.⁵³

Ez a próbálkozás azonban nem volt elszigetelt kísérlet, hiszen néhány évvel később, a húszas évek második felében, a királyság északi részén született egy hasonló kompozíció: a „Béthune-i Névtelen” *francia prózában* írott műve ugyancsak a korábbi latin szövegek kivonatos változata volt, mely a frankok trójai eredetétől Fülöp Ágost koráig foglalja össze a franciák történetét. Az új kísérletek sikerének a jeleként szokták említeni, hogy a „Béthune-i Névtelen” vállalkozása követőkre talált: Poitou vidékén, 1260-tájt újabb francia nyelvű *kivonatos történet* születéséről van tudomásunk, amely annyiban tér el a korábbiaktól, hogy ezúttal már világosan megfogalmazódott mögötte a *fejedelmi szándék*, a fejedelmi igény, hiszen a mű IX. Lajos fivérének, Poitiers-i Alfonznak (1220/21–1271) a *megrendelésére és használatára* készült.⁵⁴

Ezen a területen az áttörés végérvényesen majd a „Nagy Francia Krónikák” (*Les Grandes Chroniques de France*) címen ismert krónikakompozíció megszerkesztésével következett be. Akkor, amikor Mathieu de Vendôme (megh. 1286), Saint-Denis apátja, *uralkodója* (IX. Lajos *kívánságára* összegyűjtötte a korábbi dinasztiák, a „három uralkodóház” (*les trois races*) királyainak történetét, és azokat 1250 táján egybefűzve megteremtette a francia monarchia folyamatos, írásos történetének magját. Ebben a krónika-kompozícióban egységbe szerveződött a három „nemzetséghez” tartozó királyok története, mely *önmagában is* jelentős esemény lenne a francia királyság trónján ülő Capeting-dinasztia és a *francia történeti tudat* kibontakozása szempontjából, de még inkább az, ha tudjuk, hogy a saint-denis-i katedrális „*dinasztikus nekropoliszként*”, kirá-

lyi temetkezési helyként való újjászületéséhez kapcsolódott, tehát egy igen nagy szabású politikai koncepció részének tekinthető.⁵⁵ Ismeretes, hogy a saint-denis-i szerzetesek gyűjtőmunkája csak kiindulópontja volt egy *hosszabb folyamatnak*, hiszen, a 13. század közepétől kezdve a 15. század utolsó harmadáig (bizonyos hangsúlyeltérésekkel) Saint-Denis apátsága marad a *hivatalos francia történetírás* központja. A „Saint-Denis-i Krónika-kompozíció” a franciák történetét a trójai eredettől az 1220-as évekig kíséri végig, a *folytatásra* pedig már a saint-denis-i szerzetesek kaptak megbízást.⁵⁶

A fentiek mellett döntő fontosságú változást az az újabb intézkedés hozott, melynek eredményeképp egy Primat nevű, ugyancsak saint-denis-i szerzetes – IX. Lajos kívánságának értelmében – *megbízást kapott* Mathieu de Vendôme-től 1274-ben a *latin krónikák franciára fordítására*. A Primat által készített francia változatban már jóval szélesebb kör számára elérhető latin krónika ugyancsak sikeres vállalkozásnak bizonyult, több példány is készült belőle. Megszületett a francia monarchia *„nemzeti nyelven”* is hozzáférhető, *színvonalas* története, mely ezentúl a latinul tovább folytatódó történetírással *párhuzamosan* létezett, tehát a 13. század közepétől a *monarchia hivatalos történetírását* végző saint-denis-i szerzetesek – a mindenkori uralkodói elvárásoknak megfelelően – gondoskodtak arról, hogy a francia monarchia története *kétnyelvű* változatban álljon rendelkezésre. Ezt esetenként úgy valósították meg, hogy a *krónikás maga fordította le* az általa írott latin nyelvű részeket, mint Guillaume de Nangis (megh. 1300 k.), de előfordult az is, hogy a kijelölt „hivatalos” (legalábbis annak tekintett) történetíró által megírt latin szöveget a *szerzetestársak ültették át* franciára.⁵⁷

Saint-Denis apátsága, dinasztikus nekropolisza, mely bizonyíthatóan a 7. századtól az ország egyik legfontosabb *zarándokhelye* volt, különösen IX. Lajos szentté avatását (1297) követően, a francia monarchia, a Capeting állam egyik legfontosabb *szellemi és vallási központja* lett, ahol ezentúl nemcsak a „*regaliá*”-t, azaz a koronázáshoz és a királyi bevonulásokhoz szükséges rekvizitumokat, köztük a „*Joyeuse*”-t, illetve az „*oriflamme*”-ot őrizték, hanem ahol a monarchia *leghitelesebb* történetét is írták egészen a 15. század második feléig. Nyilvánvalóan jelzésértéke és szimbolikus jelentősége is van annak, hogy az első Franciaországban nyomtatott mű 1476-ban éppen a *Grandes Chroniques de France* három kötetben összefoglalt változata lett.⁵⁸

A latin és a francia nyelvű történetírás kapcsolatában a 13–15. század során számos változás következett be, melyekre a későbbiekben visszatérünk. Itt annyit kell csupán megjegyeznünk, hogy a *latin nyelvű hiva-*

talos történetírás a 15. század közepéig megmaradt, de politikai fontossága egyre csökkent, s arányait tekintve egyre szerényebb mértékben részesedett a francia historiográfiai produkcióból. A francia nyelvű szövegek rohamos térhódítása következtében tartalmilag is módosult a latin és francia historiográfia kapcsolata: a korai fázist (a 13. század utolsó harmadáig), melynek során a francia nyelvű kölcsönzött a latin nyelvtől, s azt feltétlen tekintélyként tisztelte, egy köztes időszakon át (a 14. század közepéig), amikor a kiegyensúlyozott bilingvizmus jellemezte a viszonyukat (két változat készült, és saját funkciójának mindkettő megfelelt), s amikor előfordult, hogy egy francia nyelven írott szöveg latin fordítása tette lehetővé egy újabb francia változat elkészítését, a késői középkorra felváltotta az egyértelmű francia túlsúly időszaka (a 15. század közepére), amikor már mind gyakrabban fordult elő, hogy a francia szöveg megelőzte a latin változatot, és szerepelt a latin történet forrásként, mint ahogy az is, hogy a francia krónikák szerzői csupán kutatni mentek Saint-Denis nagyhirű apátságába. A 15. század második felétől viszont a francia szövegek elsőprő többségbe kerültek a történetírás területén is, olyannyira, hogy az itáliai reneszánsz áramlatával érkező latin nyelvi újjászületés a történetírásban csak nagyon erőltetül és – mint látni fogjuk – korántsem meggyőzően jelentkezhetett.

3. A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS MINT MŰFAJ

Fentebb már hivatkoztunk arra a kivételes szerepre, melyet a történelem iránti érdeklődés felkeltésében, illetve fenntartásában a francia nyelvű *gesták*, az ún. „chanson de geste”-ek játszottak a 11. század végétől kezdődően, s utaltunk arra is, hogy a *regényeknek* (különösen a 13. századtól) milyen szerepük volt a nyelv továbbfejlődésében és az antik témák és történetek újrafelfedezésében. E két műfajnak a történetírással való szoros kapcsolata egyértelmű. A témákat illetően, a történelem iránti érdeklődés felkeltésében és ébren tartásában az antik hagyományok mellett kivételes szerep jutott a breton tradíciónak, melynek legismertebb alkotásai a Wace-féle Brutus és Rollon „regények” (*Roman de Brut*, *Roman de Rou*) valamint a normannok „tettei” (*Geste des Normands*) voltak. Természetes, hogy a regénynek azok a csoportjai, ciklusai kerültek közelebb a történetíráshoz, melyeknek alapjai valamilyen korábbi latin nyelvű történeti szövegen nyugodtak, mint Benoît de Saint-Maur Trója-regénye, a Sándor-regények különböző változatai, vagy éppen az Arthur-regények köre. Számos olyan történeti munka létezett, melyek

esetében *önmagában az a tény*, hogy latinból francia nyelvre adaptálták, a címben megnyilvánuló *műfaji módosulás* következett be: így lett Jacques de Vitry „*Historia orientalis*”-ából *Le Roman d'Éracle*s, vagy éppen a saint-denis-i „*Latin krónikák*”-ból, Primat fordítása következtében, *Le Roman des Rois de France*.

A „roman” tehát – mint ismeretes – e kezdeti korszakban egyaránt jelölt *műfajt és nyelvet*. Ilyen értelemben tehát a „regény” tulajdonképpen *franciául írott krónikaként* vagy *históriaként* is felfogható, s a regények egy részére a kortársak mindenképpen így is tekintettek. A siker mértékére utal a különböző művekből ránk maradt kéziratok száma: így pl. Primat munkája a manapság is létező 106 példányával népszerűség tekintetében kétségtelenül az „élbolyba” tartozhatott.⁵⁹

Az irodalomban tapasztalható tendenciáknak megfelelően kezdetben a történetírók többsége is verselt. A 12. század vége felé azonban mind többször vetődött fel, hogy a történeti művek esetében a versnek „*igazságot csorbító*” funkciója van. Ez a felismerés vezethette 1202-ben Nicolas de Senlis-t, amikor a Pseudo-Turpin-féle „*Historia Karoli Magni*” *népnyelvre* fordításakor a próza alkalmazása mellett döntött. A próza szerepe, ebben az összefüggésben, a történeti irodalom számára ugyanaz volt, mint a latin forrásra való hivatkozása: a történetírásnak *tekintélyt* kölcsönzött, és egyben a *hitelesség* benyomását keltette. Eszerint a „*vulgáris nyelven írott próza a 13. század elejére olyan kifejezőeszközzé vált, melynek használata lehetővé tette egy tudós szerző számára – anélkül, hogy tudományának árulójává kelljen lennie –, hogy jóval szélesebb közönséghez szólhasson*”.⁶⁰

A fentiekből következően tehát a *latin* és a *francia*, a *próza* és a *vers* valamennyi lehetséges kombinációja *megelőzte* azt a változatot, amely irányba végül a francia történetírás is tendált, s az iránta megnyilvánuló érdeklődés azt sugallta, hogy a jövő – a 13. század elejétől kezdve már kétségtelenül – csakis a *francia nyelven és prózában* írott történelemé lehetett. Természetesen, mint ahogy a latin–francia nyelvi váltás esetében már láttuk, az átmenet itt sem volt drasztikus, és ahogy a francia történetírás a középkor során mindvégig produkál latin nyelvű műveket, úgy a középkori francia historiográfiának lesznek továbbra is latin és francia nyelvű verses produktumai is. Ráadásul a próza–vers választás önmagában nem minősíti egy-egy történeti mű forrásértékét sem, hiszen az *albigensek elleni* keresztes hadjáratot vagy a *Fekete herceg* történetét elbeszélő *verses* alkotások a kor *legértékesebb* történeti forrásai közé tartoznak. Ezek azonban kivételnek tekinthetők, és lényegesen *nem befolyásolják a főbb mozgási irányokat*.⁶¹

A műfaji határok ekkor a történetírásban talán még nehezebben defi-

niálhatók: a francia kutatásban is legelterjedtebb megközelítés szerint a történetíráshoz alapvetően a *vita*, az *annales*, a *historia* és a *napló* sorolódott. Úgy tűnik, hogy az anyag teljes összevisszaságban tartalmaz olyan műveket, amelyek az *annales*, a *gesta*, a *vita*, a *historia*, a *chronica*, vagy éppen a *mémoires*, esetleg a *journal* megjelölést viselik: a *vulgáris nyelv* felé való nyitás *nem könnyítette meg* az egyébként sem nagyon elkülönülő műfaji jellemzők meghatározását. A saint-denis-i krónikakompozíció esetében már láthattuk, hogy a legkülönbözőbb címet viselő művek (*Gesta*, *Vita*, *Historia*, *Annales*) az egybefűzésüket követően végül *Cronica*-ként váltak ismertté. Láthattuk azt is, hogy a fordításban a *Historia* miként vált *Regénnyé*. Azok a megkülönböztető jegyek, amelyek a történetírás különböző válfajait lettek volna hivatva elkülöníteni egymástól, a nyelvi váltás kezdeteit követően igencsak elmosódtak; s többnyire a *szerzők címadásai* sem születtek valamiféle világos koncepció jegyében. Gyakran előfordul, hogy a szerzők a címben „halmozzák föl” az általuk ismert valamennyi műfajt, és egyszerre „memoárnak, krónikának, annales-nek és históriának” tüntetik fel a munkájukat. Ami egyértelmű: a francia nyelvű történetírásban befejeződött az a folyamat, amely a *latin nyelvű krónika* és *annales* közeledésének következtében indult meg, és korábban a két, elég világosan elkülönült műfaj *egymásba olvadásához* vezetett, s jogossá tette azt a megállapítást, mely szerint a „*krónika az annales másik neve*”. A franciául írott történeti irodalom már *csak a krónikát ismeri*, az *annales*-t nem.⁶²

A belső műfaji irányokat illetően a francia nyelvű történetírás igyekezett követni a latin nyelvű historiográfia fejlődésmenetét, ahol – mint ismeretes – a fenti műfajok *összemosódásával* kellett számolni. Az *annales* és a *krónika* „*fúziója*” mellett bekövetkezett egy hasonló folyamat a *vita*, a *gesta* és a *historia* esetében is, hogy végül majd a 13. századtól a történetírók már egyáltalában ne érezzék kényszerítve magukat a korábbi, „eusebiusi elvek” szerinti választásra, mely szerint az egyik oldalon a *kronológiának*, a másik oldalon pedig a *retorikának* kellene állnia, és a kettő összezavarása nem ildomos. Ehelyett az újabb szerzők egyre inkább olyan művek megalkotására törekedtek, amelyek egyszerre tartalmazzák a *kronológiát* *respektáló elbeszélés* és az igényesebb *retorika* ismérveit.⁶³

Nyilvánvalóan nem egyszerűsíti a dolgot, amikor egy *krónika* (mint a *Chronique de Mont Saint-Michel*) megtévesztésig hasonlít egy *annales*-re. A francia nyelvű történeti művek sora végül a műfaji fúziónak egyszerű és szemléletes módon adott kifejezést: azt tapasztalhatjuk ugyanis, hogy a történetírók műveiket – a félreértések elkerülése és a szándék

deklarálása végett – „*chroniques et histoires*” avagy „*histoires et chroniques*” címmel indítják... Az ő esetükben még fokozottabban érvényes Guenée szellemes megjegyzése a belső műfaji fejlődéssel kapcsolatban, mely szerint „...*egyres történetírók kivételes műveltsége, illetve más történetírók tudatlansága ugyanarra az eredményre vezetett*”: az előbbieket nem kívánták, az utóbbiak nem is tudták volna tiszteletben tartani a klasszikusnak számító szabályokat. Mindez azonban semmit sem von le annak a ténynek a fontosságából, hogy a francia nyelvű történetírás kibontakozásakor (és még akkor is, ha ezzel élni nem is mindig tudott), a *nyelvi kifejezőeszközök* gazdagodása mellett, rendelkezésre állt a latin történeti irodalomban végbement belső *műfaji* fejlődés *szintézisének* eredménye is.⁶⁴

Szólnunk kell még röviden a 12–13. század történeti irodalmának egy másik fontos, a francia nyelvű történetírás kibontakozásához jelentős mértékben hozzájáruló részéről, a *kompilációk* és a történetírás összefüggéseiről. A kompiláció esetében a „szerző” (híven a latin előzményekhez) gyakran már a *címválasztással* is egyértelművé tette, hogy nem önálló munkát írt, hanem a rendelkezésére álló történeti szövegekből közöl „válogatást”, az erre utaló „*Flores – Fleur*”, a „*Speculum – Miroir*” vagy éppen a „*Mare – Mer*” pontosítások alkalmazásával. Az egész probléma megkerülését, illetve egy másik megközelítés lehetőségét sejteti az a változat, amikor a címben a „*Livre – Könyv*” megjelöléssel találkozunk.⁶⁵

Hasonlóan a kompilációnak a latin szövegek esetében játszott szerepéhez, megállapítható, hogy a francia nyelvű történetírás fejlődésének legkorábbi szakaszában az írói tevékenységnek ez a formája igencsak *fontos szerepet* játszott, és szinte külön „műfajjá” nőtte ki magát. Természetes az is, hogy a kompiláció forrása kezdetben többnyire egy korábbi latin szöveg volt, ami gyakran azt is jelentette, hogy a kompiláló egyben – a maga szintjén – valamiféle *fordítói*, sőt *szerkesztői munkát* is végzett. Számos, nagy sikerű kompilált munka korábbi latin és francia szövegek egyesítéséből, átszerkesztéséből alakult ki. A francia nyelvű kompilációk forrásszövegei igen *gyakran* a francia nyelvű „*Grandes Chroniques de France*”, vagy eredeti latin változata, a „*Saint-Denis-i Krónikák*” különböző részleteinek felhasználásával születtek. Az elemzők egyetértenek abban, hogy annak a gyakran komplex *intellektuális tevékenységnek*, melyet a középkorban a kompiláció jelentett, a történetírás fejlődésére döntően jótékony hatása volt.⁶⁶

A *kompilációs tevékenység* – a maga eszközeivel és az idők során ugyan egyre csökkenő jelentőséggel, de – később is hozzájárult a francia nyelvű történetírás fejlődéséhez. Azonban az *igazi változást* – s mintegy az előzőekben vázolt folyamat *betetőzését* – az eredetileg is *francia nyelv-*

ven és prózában írott történeti művek megszületése, majd tömegessé válása jelentette. Így az ambiciózusabb és hosszabb időszakot átfogó történetek esetében a legtermészetesebb és leggyakoribb megoldás az lett, hogy a mű egy része (többnyire a kezdetekre vonatkozó fejezetei) kompiláció, a szerző korának eseményeit ábrázoló részek pedig önálló alkotások.

II.

A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS FEJLŐDÉSÉNEK KÖZPONTJAI ÉS FŐBB SZAKASZAI

A fenti szempontok értelmében – a szűken vett *történeti ihletésű irodalom* korszakát követő időszakban – a középkori francia nyelvű historiográfia fejlődésének *három* nagyobb szakaszát szokás megkülönböztetni a 13–15. század közé eső időszakban, melyek ezúttal – kisebb eltérésekkel – *viszonylag pontosan* követik a *századok* változásait, és fő vonalakban az alábbi *témakörökhöz* kapcsolhatók: 1. három „*francia*” kereszties hadjárat ellentmondásos élményanyagának és a *Capeting monarchia* kiteljesedésének szakaszához (13. század), 2. a *százéves háború* első nagy korszakához (14. század), és 3. a francia *monarchia dekompozíciójának* és *újjaszületésének* periódusához (15. század).

Ugyanakkor az első, döntően 13. századi periódusban, ha nem számítjuk ide a francia civilizáció történetében többnyire külön tárgyalt és önálló egységként kezelt gazdag *oksztán*, illetve *provanszál* irodalmat (melynek nagy hatású költői produktuma volt, igazi *történetírása* azonban nem alakult ki), *öt* olyan *fontosabb központ* jött létre, melyek köré a francia nyelvű történetírás megszerveződött. A *területileg* jól meghatározható (bár tovább bontható) körbe, az *időrendi* szempontokat is figyelembe véve, az alábbiak tartozhatnak: (1.) az *anglo-normann kultúrkör*, (2.) a *Szentföldön* (illetve a tágabb értelemben vett *Keleten*), (3.) a *francia monarchia északi* területein lévő, s (4.) a hozzá kapcsolódó, de elkülönülten is érzékelhető *flandriai*, valamint (5.) az Itáliában, különösen pedig az *Anjou befolyás* alá került *Dél-Itáliában* kialakuló „regionális” központok.¹

Az egymáshoz számos szempontból hasonló és közös kulturális értékrendet hordozó centrumok érdeklődésében nyilvánvalóan megmutatkoznak – legalábbis átmenetileg – helyi eltérések is: az *első* döntően – mint láthattuk – az *anglo-normann királyság* megerősödéséhez kapcsolódott (de a keresztes hadjáratokkal szemben sem volt érzéketlen); a *másodiknak* a központjában a *keresztes hadjáratokban* való francia részvétel állt; a *harmadik* a francia monarchia „*nemzeti-dinasztikus*” megalapozását szolgálta, s az előzővel bonyolult *kölcsönhatásban* fejlődött, a *negyedik* a flandriai grófság sajátos lehetőségeit elevenítette meg, és a keresztes hadjáratokkal is mindvégig szoros összefüggésben volt; míg az *ötödik* a keresztes hadjáratok céljait és irányát kihasználva egy nagyszabású *dinasztikus expanzió* kísérőjelenségeként az előbbiekkal szoros összefüggésben jelentkezett, de azoknál *rövidebb élettartamú* volt.

Noha a fenti öt központ dinamikája és szellemi produktuma korántsem tekinthető azonos értékűnek, egy dolog azonban kétségtelen, és bármelyik központ (egymástól egyébiránt el nem zárt) „termését” vizsgáljuk, egyértelműen kitűnik: a *francia nyelvű historiográfia minden alkalommal államalkotó tendenciák jelentkezésével párhuzamosan bontakozott ki, azoknak előkészítésében, érvényre juttatásában vagy éppen igazolásánál, illetve magyarázatánál játszott különleges szerepet.*

1. A FRANCIA KELET TÖRTÉNETÍRÁSA ÉS AZ ELSŐ FRANCIA TÖRTÉNETÍRÓK

A fentebb elmondottakból is következik, hogy a *francia historiográfia* első képviselői nem Franciaország történetét írták meg, hanem egy *keresztes hadjáratát*, pontosabban *azoknak a franciáknak a történetét*, akik az igen vegyes emlékezetű IV. keresztes hadjárat résztvevői és tanúi voltak, melyhez kapcsolódott az általuk létrehozott *állam* történetének elbeszélése: velük egyben kezdetét vette az „*expanzióban lévő*” franciák történetének, dicsőségének bemutatása. A keresztes hadjárat témakörének leírásához a 13. század elején már igen gazdag *francia és francia nyelvű* hagyományok kapcsolódtak. Aligha kétséges, hogy ebben nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy a *francia részvétel* aránya a hadjáratokban *rendkívül magas* volt. Mint ismeretes, a negyedik keresztes hadjáratban számos olyan személy vett részt, akik irodalmi tevékenységükkel már korábban is nevet szereztek maguknak, de azt követően – további történetírói-irodalmi tevékenységük következtében – még ismertebbek lettek.²

Közülük a leggyakrabban Conon de Béthune (1150 k.–1191), Hugues

de Berzé (megh. 1220), Raembrand de Vauquières (Rimbaut de Vaqueiras, megh. 1207 k.) és Châtelaine de Coucy (Guy de Thourotte, megh. 1203) nevét szokták említeni.³ *Igazi történetíróvá* azonban, az átélt események hatása alatt, de meglehetősen különböző indíttatással és eléggé eltérő nézőpontot képviselve, a francia résztvevők közül *hárman* váltak: Geoffroy de Villehardouin, Robert de Clari és Henri de Valenciennes. Noha nem eldöntött, hogy melyiküknek sikerült elsőként írásba foglalni a hadjárat során szerzett élményanyagot, Clarinak vagy Villehardouinnek, a francia történetírás őket *kettőjüket* tekinti az *első francia történetíróknak*: az időbeli eltérés nyilván minimális lehetett, a témájuk pedig azonos: ilyen körülmények között a szakemberek szívesebben látják „*első történetíróként*” a szebb és színvonalasabb mű szerzőjét, az arisztokrata Villehardouint.⁴

Geoffroy de Villehardouin (1152–1212), Champagne marsallja (mint őelőtte már apja is), a keresztesek egyik vezetője volt, aki hűbérurát, III. Tibald (Thibaut) champagne-i gróft követve 1199 novemberében vette fel a keresztet. Ettől fogva sorsa szorosan összeforrt a negyedik keresztes hadjáratával. A Bizánci Birodalom romjain létrehozott Latin Császárság egyik főméltóságaként, Villehardouin mindvégig az események közepontjában állt, nem követte vagy elszenvedte a történeteket, hanem azoknak egyik irányítója, sőt kitervelője volt. Művét, melyet minden bizonnyal 1207 táján írt, a virágzó középkor legszínvonalasabb francia alkotásai közé sorolják, s az iránta megnyilvánuló érdeklődés az első, 16. századi kiadása óta töretlen. Geoffroy de Villehardouin munkájához természetesen rendkívül gazdag, „több évszázados” szakirodalmi tevékenység kapcsolódik, s témánkhoz nem tartozik a mű elemzése. Csupán annyit kell itt megjegyeznünk, hogy „*Geoffroy de Villehardouin, Romania és Champagne Marsallja*” művének megírásához sajátos motivációval is rendelkezett, amennyiben válaszolni kívánt azokra a kortársak által is mind gyakrabban megfogalmazott vádakra, melyek a keresztes hadjárat irányváltozása következtében érték az egyébként döntően franciákból álló sereget (a mintegy húszezer francia lovagot csak elenyésző számban egészítették ki lombardiai és velencei segédcsapatok), s amelyek (mint ismeretes) abban foglalhatók össze, hogy miközben a hadjárat a Szentföld felszabadítására indult, több ízben keresztény uralkodók, keresztény területek ellen fordította fegyverét, s a pogányok elleni harc helyett keresztény vért ontott. Villehardouin történetének a szövege szép, érvelése logikus, jól tükrözi szerzője műveltségét, a forrás történeti értéke jelentős, sőt – mint egyik legkitűnőbb kutatója, Jean Dufournet mondja – *hallgatása bizonyos, az általa adott verziót zavaró elemekről, éppoly elegáns,*

mint prózája. Ugyanakkor tartalmi szempontból Villehardouin interpretációja ugyanolyan vitatott marad, mint maga a sereg bizánci vállalkozása. Villehardouinnal a francia világi arisztokrácia egy neves képviselője lépett be, s mindjárt egy igen színvonalas alkotással, a francia történetírók sorába, s tett ezzel döntő lépést a keleti francia historiográfia, „egy keleti francia történelem” fenntartása és továbbfejlesztése irányában.⁵

Különösen szerencsés az a körülmény, hogy Bizánc megvételeéről egy másik francia beszámoló is rendelkezésünkre áll, mivel a két történet számos szempontból nagyszerűen egészíti ki egymást. Robert de Clari (1170 k.–1216 u.), a kor színvonalán átlagos műveltségűnek számító egyszerű lovag, a közemberek egyike, történetet írt „azokról, akik Konstantinápolyt hódoltatták” („*Estoire de chiaus qui conquissent Constantinoble*”). Egyes vélemények szerint Villehardouin és Clari műveinek színvonala között megközelítően akkora a különbség, mint amekkora a két szerző társadalmi rangja és a hadseregben betöltött pozíciója között feszül. Clari, aki urát, Hugues d’Amiens-t kísérte el Keletre, hazatérését követően írta meg az 1200 és 1206 közötti időszak történetét. Az egyszerű, pikárdiai tájnyelvi elemeket bőven tartalmazó mű a történetírói nívóját és intellektuális szintjét valóban nem lehet Villehardouinéhoz hasonlítani. Kronológiája pontatlan, írása azonban emberközelí, naív és őszinte, s elbeszélése a maga módján pontos és rendkívül érdekes. Míg Villehardouin a stratégia, a nagypolitika elegáns stílusú elbeszélője, aki családjá számára jelentős fejedelemséget hasít ki a meghódított területeken, addig Clari elvész a seregben tízezerrel meglévő hasonszőrűek tömegében. Mindössze neve van a névtelenek között, viszont ehhez a névhez a lovagi hőstettek e túlfűtött légkörében még csak egy aprócska hőstett sem kapcsolódik; míg Clari szerény zsákmányával visszatér szülőföldjére, s a megszerzett ereklyéket Corbie apátságának adományozza, addig Villehardouin a Pelloponészoszon alapít dinasztiát, és sohasem látja viszont hazáját. Clari története nem szerzett olyan ismertséget sem korában sem a későbbi századokban, mint Villehardouiné: mindössze egyetlen kézírata maradt fenn.⁶

A körülmények arra predesztinálták Villehardouin és Clari műveit, hogy a kutatók *párhuzamba* vagy éppen *ellentétbe* állítsák őket, összevessék az azonos eseményekről szóló részeit, illetve hangsúlyozzák az eltérő vagy az egymást *kiegészítő* jellegüket. Villehardouin egy széles látókörű stratégia, aki Bizánc elfoglalásában a nagy, *nemzetközi* összefüggésekbe helyezett *hadjárat* döntő fontosságú felvonását látja, míg Clari számára Bizánc megvétele tulajdonképpen egy *védőbástya ostromával* azonos. Clari nem is látja azokat a nagy összefüggéseket, melyeknek

Villehardouin többnyire az irányítója volt. Számos naiv értelmezése és tárgyi tévedése van, adatai sokszor pontatlanok. Elbeszélése nem mentes – nem is lehet az – a korabeli propaganda hatásaitól (sőt mint ilyen is értékes dokumentum), de míg Villehardouin a legnagyobb lelkiismereti problémákra is igyekszik koherens magyarázatot találni (és „kimagyarázni”), addig Clari, úgy tűnik, jóval nehezebben teszi túl magát a negyedik keresztes hadjáratot kísérő súlyos lelki, katonai vagy erkölcsi bizonytalanságokon, a pápai átok alá került keresztes hadjárat ellentmondásosságán, a „keresztények ellen forduló” keresztes seregnek a korabeli ember számára nehezen feldolgozható képén. Ugyanakkor, noha érdeklődése és kíváncsisága messze meghaladja kifejezési eszközeinek hatósugarát, „*masszívan áll a maga lehetőségeinek talpalatnyi földjén, és eszébe sem jut, hogy tekintetét a világmindenségre vesse*” – ám az általa belátható terepen Clari igazi történetíróként mozog.⁷

A Villehardouin és Clari művei között meglévő eltérések tehát a történetírás szempontjából valójában igen szerencsések. Kétségtelen, hogy az első két francia történetíró ugyanazt a nagy eseményt írta le, de – a seregben elfoglalt nagyon is különböző helyzetükből és számos más okból is fakadóan), – *nem* mindig ugyanazt látta, vagy ha elbeszélésük tárgya „teljesen” azonos, a látószög más, és a kép korántsem *ugyanúgy* jelenik meg. Ez azonban mégsem hiányosság: ketten *együtt (is)* különleges értéket képviselnek.

A nagy vállalkozás harmadik, talán legkevésbé ismert krónikása, Henri de Valenciennes, ugyancsak a Francia Királyság északi részéről származott, s a Latin Császárság második császárának, Henriknek (Henri de Hainaut, 1174 k.–1216. június 11.) a bolgárok elleni harcait (1207–1216) írja le, Villehardouin művének mintegy folytatásaként „*ragyogó, elegáns, epikus*” stílusú *prózában*, melyen jól látható a vándordalnoknak az az eredeti törekvése, hogy gestát írjon alexandrinusokban, melyet aztán *prózává hitelesített* a közönségigény és az írói szándék. A *Konstantinápolyi Henrik császár története* a Villehardouin-kéziratok egy részével egybefűzve maradt ránk. Henri de Valenciennes célja az volt, hogy Nyugaton maradt honfitársait mintegy *erősítésként* a Balkánon megalakult latin államokba hívja.⁸

A Latin Császárság történetében a latin nyelvű történeti irodalom mind *szerényebb* arányban képviseltette magát: közülük többnyire *Gunther de Pairis* Márton apát „relikvia-leltárához” készített előszavát szokták idézni.⁹ A latin nyelvű írások azonban mind tartalmukban, mind pedig a koncepciójukat illetően némileg *eltérnek* a francia nyelvű anyagtól: fő

céljuk ugyanis annak bizonyítása, hogy a görögök *alkalmatlanná váltak* a relikviák őrzésére, ami nyilvánvaló magyarázatkeresés arra az egyre visszatérő vádra, hogy a keresztések a pogányok helyett keresztényekre támadtak, s egyben igazolja a kereszties had eljárását és a korban *felbecsülhetetlen* értéket képviselő ereklyék *elrablását* is. A bizánci kereszties hadjárat megosztotta a résztvevőket, a kortársakat és az utókort. Ezt a megosztottságot a korabeli anyag jól tükrözi. A latin nyelvű irodalom és a francia nyelvű anyag között bizonyos kérdésekben tehát ha *polémia nem is*, de néhol legalábbis árnyalataiban *eltérő interpretáció* tapasztalható. Mindenesetre ahány alkotás, annyiféle megközelítés – mondhatnánk a negyedik kereszties hadjárat élményanyagát feldolgozó történeti szövegek áttekintése után. A Bizánc elleni támadást igazolni kívánó szerzőkkel szemben a leggyakrabban az „Hugues de Berzé Bibliája” címen ismert szöveget szokták idézni, mely valójában egy *moralizáló költemény*, melyben Hugó úr, a hadjárat egyik résztvevője, nem sokkal halála előtt visszatekint a frankok által elkövetett bűnökre.¹⁰

A historiográfia későbbi fejlődése azt mutatja, hogy a negyedik kereszties hadjárat élményanyagából, vagyis a Villehardouin- és Valenciennes-féle hagyományokból táplálkozó történetírásnak igazán már *csak francia nyelven* akadt folytatása. Ez a jelenség az általános tendencia része, tehát *általában* érvényes a keleti francia történetírásra, de különösen érvényes a franciák több mint egy évszázados balkáni (azaz *Romania*-béli) jelenlétére, melynek leírását mindenekelőtt a „francia Pelloponészosz”, azaz *Morea* krónikája (*Chronique de Morée*) őrizte meg számunkra.¹¹

Az eseményeket 1204-től 1305-ig tárgyaló történet (eredeti információkat 1295-től tartalmaz) a 14. század elejéről származik és szerzője ismeretlen. A pelloponészoszi krónika nagy erénye, hogy a korábbi művek szövegeinek átvétele mellett támaszkodik más, *nem francia nyelvű* szövegekre (pl. egy velencei krónikára) és az igen gazdag *helyi hagyományra* is, amikor bemutatja Konstantinápoly elfoglalását, majd pedig a keresztiesek berendezkedését a Balkánon. Ugyanakkor számos legendás részletet tartalmaz, és esetenként – például akkor, amikor a frank állam keleti berendezkedésének igazolására törekszik, vagy éppen annak jogszerűségét bizonygatja – néhol még a meglehetősen egyértelmű *hamisításoktól* sem riad vissza. *Morea* története a Villehardouin családdal szorosan összefonódva alakult, s a 13. század második felétől (1267), a külső körülmények nyomása alatt a nápoly-szicíliai állam hűbérévé lett, és az általános keleti *Anjou-expanzió* részeként, annak védelme alatt élt tovább.¹²

A francia Kelet francia nyelvű történeti irodalmának másik vonulata földrajzilag konkrétan is a Szentföldre, még pontosabban a *Jeruzsálemi Királysághoz* kötődött. Ennek a csoportnak az egyik sajátossága az, hogy – hasonlóan a francia monarchia történetéhez – igen *gazdag latin nyelvű* anyagra támaszkodhatott, és azzal kölcsönhatásban fejlődhetett. A másik jellemzője, hogy a szentföldi francia nyelvű historiográfia gondolatvilága az idő múlásával mind erősebben kapcsolódott a Jeruzsálemi Királyság *belső*, sajátos *problémáihoz*. Két jelentős alkotást szoktak itt mindeneke-lőtt megemlíteni – az egyik, időben a korábbi mű *Ernoul* krónikája (*La Chronique d'Ernoul*). A szerző minden bizonnyal azonos Ernoul de Giblet-vel, akit később a ciprusi udvar egyik legképzettebb jogászáként tartanak számon, s aki karrierjét a Szentföldön egy előkelő francia lovag fegyvernökeként kezdte. Ernoul a régóta már a Szentföldön élő, a helyi viszonyokat, a területet jól ismerő és értő, „meggyökeresedett” francia prototípusa, aki a muzulmánokkal való együttélést már megszokta, a nyugatról érkező „zarándokok” nézőpontjától gyakran *erősen eltérő vélemény*et képvisel, s tevékenységüket meglehetősen kritikával, sőt *íroniával* szemléli. Ernoul műve a Jeruzsálemi Királyság 1099 és 1229 közötti történetét tárgyalja, oly módon, hogy 1183-tól *saját élményanyagára* támaszkodhatott. Hat keresztes hadjárat történetét idézi fel, melyek közül a négy utolsóról vannak konkrét és meglehetősen vegyes tapasztalatai. Ernoul munkájának szerves folytatója a Franciaországban író Bernard le Trésorier, aki *két év történetével* egészítette ki az Ernoul-féle krónikát (ezért fűzték egybe kiadáskor a két mű anyagát).¹³

A másik jelentős alkotás, az Ernoul és Bernard-féle anyag *folytatása*, különböző címeken maradt ránk: a „Hódítás könyve” (*le Livre du Conquest*), „Heraclius könyve” (*le Livre d'Eracles*), a „Tengerentúli országok története” (*l'Estoire d'Outre-mer*), a „Szentföld könyve” (*le Livre de la Terre Sainte*) vagy éppen a „Szentföld története” (*l'Estoire de la Terre Sainte*) címen ismert kompozíció kiindulópontja a szentföldi események alapvető fontosságú latin nyelvű munkája, Vilmosnak, Tyrus püspökének (Guillaume de Tyr) a *Historia rerum transmarinarum*a, melyet a 13. század közepén vagy végén fordítottak franciára, s amely az eseményeket 1184-ig viszi végig. Ehhez kapcsolták hozzá Ernoul és Bernard krónikáit 1231-ig; a folytatásra pedig (1275-ig) két helyen, *két csoportban* került sor.¹⁴

Az egyik folytatás több, Ernoul-hoz hasonló helyzetben lévő (azaz a Szentföldön generációkra megtelepedett), név szerint nem azonosított szerző műve, s Szíriában vagy Cipruson (vagy mindkét helyen) íródott, *gazdag és pontos* anyagot tartalmaz (különösen az 1231–1248 közötti

időszakra) a *keleti francia társadalom* berendezkedéséről. A *másik csoport* ettől *tartalmilag és formailag is eltérő* compiláció, leveleket, dokumentumokat, a szentföldi országok leírásait használta fel, de tartalmaz eredeti részleteket is az (1250–1261 közötti időszakra), melyet IX. Lajos francia király egy Keleten maradt, eleddig meggyőzően nem azonosított lovagja (egyes vélemények szerint káplánja, egy bizonyos Jean Sarrasin) írhatott.¹⁵

A *keleti cikluson* belül külön egységet alkot a *harmadik krónikakompozíció*, a történeti művek azon csoportja, mely a *ciprusiak* 13–14. századi történetét magját Novarrai Fülöp (*Philippe de Novare*), a Cipruson megtelepedett, képzett főurak egyike (jogász, költő, történetíró) írta meg, a „Frigyes császár és Jean d’Ibelin úr közötti háborúság jogosságáról és történetéről” (*Estoire et le droit conte de la guerre qui fu entre l’emperor Frederic et messire Johan de Ibelin*) című művében, melynek időhatára 1218–1243. Novarrai Fülöp (1195 k.–1265) is szerző aki ugyan nem volt francia, de aki *franciául* írt, s aki a historiográfiai ambíciók mellett más irányú tehetségét is igyekezett kibontakoztatni, amennyiben történetét verses betétekkel, harci dalokkal és szatirikus részletekkel is fűszerezte. Az *Estoire*-ből 1320 táján lesz kibővített formában „gesta”, pontosabban egy átfogóbb Ciprus-történet a „Ciprusiak tettei” (*Geste des Chiprois*) címen. Így a Gérard de Montréal írói és kompozíciós munkájának köszönhetően egy olyan Ciprus-történet született, amelyet a Jeruzsálemi Királyság rövid históriája vezet be, melynek a folytatásában Novarrai Fülöp művét és Gérard de Montréal compilációs anyagát találjuk, míg az ily módon 1270-ig kiegészített történetet Gérard mester *eredeti írói munkája* vitte tovább és zárta le az 1309-es év eseményeivel.¹⁶

A Levante francia nyelvű történeti irodalma tehát tovább gazdagodott a 13. század nagy expanziós tevékenységének következtében, s a maga oldaláról hozzájárult ahhoz, hogy ez a század a francia nyelvű historiográfia látványos fejlődését is magával hozhatta. Igen fontos és *életképes központok* alakultak ki a Francia Királyság területén kívül, sőt ezek a központok produkálták a 13. század végéig a francia nyelvű történetírás *legszebb és legmaradandóbb* alkotásait, ennek a folyamatnak köszönhetően születtek meg az első francia történetírói munkák, kezdtek el alkotni az első, francia nyelven eredeti alkotásokat létrehozó és a történelmet prózában író francia történetírók: Villehardouin, Clari, Valenciennes, Ernoul... *Ebben kétségtelenül megelőzték az „anyaországnak”, a Francia Királyságnak a történetírását.*

Feltűnő, hogy míg a Szentfölddel összefüggő történetírásnak verses, prózai és kompilációs változatai egyaránt vannak, addig a francia nyelvű anglo-normann történetírás *prózában* nem hozott létre számottevő historiográfiai alkotást. Ugyanakkor számos (fentebb is említett) és figyelemreméltóan magas színvonalú *verses alkotás* britanniai létrejötte bizonyítja, hogy az angliai laikus társadalom történeti gondolkodásának egyik legadekvátabb megnyilvánulási formája a francia nyelvű *epikus költészet és a verses regény hagyományainak* folytatása maradt. Az angliai francia nyelvű historiográfia, a francia nyelvű irodalommal együtt, egyike azoknak a komponenseknek, melyek – az egyre nyilvánvalóbbá váló konfliktushelyzetek számának és súlyosságának növekedése ellenére is – kiemelték a két monarchia fejlődésében továbbra is meglévő kapcsolódási pontokat, bizonyos közösnek tekinthető vonásokat. Ez az „anglo-normann”-nak nevezett történetírás kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy mind a két monarchia a *lehető legnyitottabb* legyen, amin a franciák és az angolok közötti *rivalizálásnak* a 13. század során egyre erőteljesebben és átfogóbban jelentkező motívumai sem változtattak lényegesen.¹⁷

Szükségképpen némileg más volt a helyzet az általunk vizsgált keleti területeken. Mint láttuk, a Kelet-Mediterraneum térségében három, egymással szoros kapcsolatban álló és kölcsönhatásban fejlődő pólus jött létre a *Szentföldön*, a *Balkánon* és *Cipruson*, mely noha a Francia Királysághoz vagy a szélesebb francia kultúrkörhöz továbbra is meglehetősen erős szálakkal kötődött, mégis képesnek bizonyult a helyi impulzusok befogadására, és azok hatása alatt egyfajta *autochton fejlődésre* is. Mindenesetre aligha kétséges, hogy a francia történetírás számára a franciákna a Mediterraneum keleti medencéjében való megkapaszkodása igen fontos esemény volt, s *évszázadokra előre* meghatározta a francia expanziós és tágabb értelemben vett politikai törekvéseket, visszahatott a *francia politikai rendszer és mentalitás* belső fejlődésére, a franciák szerepének kijelölésére a kereszténységben.

Úgy tűnik tehát, hogy az eredetileg is francia nyelvű történeti produkció általánosságban és részleteiben is *szervesen kötődött* a kereszténység keleti részének problémáihoz (mert ezek konkrét, átélt francia problémaként is jelentek meg...), és az idő múlásával (a 13. századtól) sokkal inkább kapcsolódott a kereszténység *keleti határvonalához*, mint a latin nyelvű történetírás, hiszen alapvető élményanyagát eleve franciául közvetítette.

A francia nyelvű historiográfiában tehát voltak olyan vonulatok, amelyek fokozatosan *visszaszorultak*, mint az anglo-normann hagyomány,

voltak olyanok, amelyeknél a 13. század második fele a *tartós kibontakozás* korszakát jelentette, mint a franciaországi dinasztikus, *Capeting-államalkotó* historiográfia, s voltak olyanok is, mint a *levantei francia történetírás* különböző pólusai, amelyeknek a fejlődése többé-kevésbé folyamatos volt, s a *hagyományteremtő* erő és a *francia részvétel jelentősége* következtében Keleten egészen a 14. század elejéig virágzottak, amikor viszont szinte a teljes, *kivételes tekintélyt* hordozó élményanyagukkal együtt *integrálódtak* a dinasztikus történetírás *legdinamikusabb*ban fejlődő franciaországi vonulatához, amit a hivatalos, a „királyi” történetírás képviselt. Ezt a *két utóbbi vonulatot* természetes módon kötötte össze IX. Lajos, a későbbi Szent Lajos személye (és az általa képviselt uralkodóeszmény), s vele kezdődött (IV. Szép Fülöppel folytatódott) a keresztes hadjárat eszméjének és a nemzeti dinasztia gondolatának olyan összekapcsolása, mely az *előbbinek a forrásait* az *utóbbi hatékonysága* érdekében kívánta és volt is képes mozgósítani, s ezáltal egy új (a pápával és a császárral egyaránt rivalizáló, a királyi hatalmat lendületbe hozó) politikai koncepcióba ágyazni.¹⁸

2. A KERESZTESHADJÁRAT-ESZME ÉS A DINASZTIKUS TÖRTÉNETÍRÁS ÖSSZEFONÓDÁSA

A kereszteshadjárat-eszme és a dinasztikus történetírás összefonódása legjobban Joinville Szent Lajos életéről szóló visszaemlékezéseiben követhető nyomon. Természetesen nem áll itt módunkban Joinville művét részletesen elemezni, csupán utalni kívánunk néhány olyan jellemző vonására, mely a francia történetírás fejlődése és tanulmányunk *gondolatmenete szempontjából* lényeges. Mindenekelőtt azzal a közhelyszerű megállapítással kell kezdenünk, hogy Joinville műve a „*francia szellem*”, a középkori francia történetírás büszkesége, s kétségtelen, hogy a legeredetibb és legértékesebb alkotások egyike.¹⁹

Joinville műve egyedülálló alkotás, közvetlen előzménye nincsen, de a mű születésének hátterében ott érezhető a kor latin nyelvű alkotásainak, és a korábbi francia nyelvű történeti anyagnak, valamint a korabeli *vitéznek és útleírásoknak* a hatása.²⁰

A további lehetséges források között, a latin nyelvű történetírók közül az angol Matthaues Parisiensis-től (1200 k.–1259) származó *Cronica maiorát* és a Saint-Denis-ben íródó *Grandes Chroniques* anyagát kell mindenekelőtt megemlítenünk. Ehhez azonban hozzá kell még számítanunk az olyan, *jelentős figyelmet* keltett és meglehetősen széles körben

terjesztett *latin nyelvű úti beszámolókat*, melyek a távolabbi Kelet első keresztény felfedezőitől, az itáliai Plano da Carpinótól, a flamand Robroecktól, a magyar Julianustól, a francia Longjumeau-tól származtak, annál is inkább, mivel vállalkozásaikhoz – a pápa mellett – általában a francia uralkodónak is volt több-kevesebb köze. Figyelemmel kell lennünk, különösen Joinville művének esetében, mely végső soron hagiográfiai alkotás is, a kor egy másik, igen fontos műfajának a hatására, a *szentek „vitéz”-inak* a népszerűségére: közülük – mint ismeretes – a legnagyobb sikert a Verazzano-féle *Legenda aurea* aratta. Ezeknek az eredetileg latin szövegeknek egy része (nem sokkal elkészültük után) fordításban is hozzáférhető volt.²¹

A francia nyelvű történetírás 13. századi fejlődését – és Joinville történeti műveltségét – természetesen befolyásolhatták a „történeti érdeklődésű” francia irodalmi alkotások is: a *költészet* (az epikus és a lírai költészet egyaránt) és a *regény*, mely ekkor már különös fontosságra tett szert, s a legkedveltebb műfajok közé tartozott. A regények között fontosak voltak az olyan *történeti* vagy történeti jellegű, többé-kevésbé fiktív témák feldolgozását vagy újrafeldolgozását és széles körű diffúzióját biztosító alkotások, mint a *Roman d’Alexandre*, a *Roman d’Eracles*, a *Pèlerinage de Charlemagne*, de idetartozhatott a mind népszerűbb ún. *Arthur-regények* csoportja is. Később különböző *regényciklusok* születtek és váltak egyre teljesebbé és szerteágazóbbá (esetleg egyre monotonabbá...), de mindenképpen lényeges szerepük volt a *történelem*, különösen pedig a Kelet, a *keresztes eszme* iránti érdeklődés ébren tartásában, illetve fokozásában, ami a legtermészetesebben kapcsolta (sőt esetenként *mosta...*) össze a regény és a francia nyelvű történetírás bizonyos területeit.²²

Láttuk, hogy a történelem iránti érdeklődés fokozásában és a kollektív mentalitás alakításában a 11. század vége óta a francia nyelvű *költészetnek* is megvolt a maga sajátos funkciója: a költők által választott témák között *kivételes helyet* foglaltak el a keresztes hadjáratokkal, a keresztes eszmerendszerrel összefüggő alkotások. A lovagi eszményt és a hősiesség kultuszát hirdető költészet (melynek csak töredéke maradhatott az utókorra) ugyanúgy jelen volt a főúri vagy fejedelmi udvarban, mint a fogadókban és a piactereken, vagy éppen a keresztes vállalkozásra összegyűlt katonák körében.²³

Számos középkori szerző több területen és több műfajban is rendre kipróbálta tehetségét. A 13. századi költők közül erre példaként a kor egyik legnagyobb személyiségének, Rutebeufnek (?–1285 k.) a munkássága kínálkozik, akinek az alkotásait az irodalomtörténet és a történetírás

egyaránt fontosnak tekinti. Rutebeuf-nél ugyanis – a más, nagy jelentőségű költői művei mellett – a *keresztes háború* problémája (főleg a *Complaintes d'Outre-mer* c. művében) igen lényeges helyet kapott, s köszönhetünk neki egy, a francia királyi család (Izabella – „Elysabel”) számára készített *Árpád-házi Szent Erzsébet*-vítát is.²⁴

Noha a század elején megszületett a prózában írott történelem, a szűkebb értelemben vett franciaországi francia nyelvű történetírás alkotásai között a 13. század során (mint ahogy általában véve az irodalomban,) a francia történetírásban is) a *versben* született műveknek még továbbra is fontos szerep jutott. Közülük a legismertebb a Guilhelm de Tudela által *provençal* nyelven írott, albigensekkel szimpatizáló „*La Canson de la Crozada*” a század elejéről (1210–1213) és *folytatása* (1213–1218), mely egy ellentáborból származó ismeretlen szerző műve, valamint a Philippe Mouskès-nek tulajdonított *Chronique rimée* (env. 1243), Adam de la Halle (1235k–1285/88) II. Róbert szicíliai királyról szóló, „torzóban” maradt gestája, továbbá Baudouin d'Avesnes (1213–1289) *Chronique universelle*-je.²⁵

Noha arról nincs konkrét adatunk, hogy ezeknek a műveknek közvetlenül kapcsolatuk lett volna a Joinville-féle Szent Lajos-történettel, a kutatók mégis az itt röviden bemutatott szövegeket szokták Joinville műveltsége forrásának tekinteni: mindenesetre Szent Lajos története *nem elszigetelt*, a semmiből kiemelkedett alkotás, hanem a korabeli francia nyelvű irodalmi és historiográfiai produkcióban csupán a „*jéghegy csúcsa*”. Joinville egyrészt a már kialakult és megizmosodott francia történetírás hagyományait vitte tovább, másrészt pedig *új műfajt* teremtett: az *Histoire de Saint Louis* egy olyan, *hagiográfiai* elemekkel keveredő *memoár*, melynek alapján Jean de Joinville-t, Champagne „*sénéchal*”-ját a francia irodalom *első memoárrójaként* tartja számon a tudomány. Ugyanakkor kivételes történeti értékét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy napjainkban is elsőrendű forrása maradt minden olyan monográfiának, mely a 13. század végi Franciaország történetét tárgyalja.²⁶

Joinville élete és műve kivételesen szoros összefüggésben állt egymással, s a szerző élettörténetének fő forrása maga a ránk maradt história. Jean de Joinville (1225–1317) – az általa örökletesen betöltendő „*sénéchal*”-i hivatal következtében is – minden bizonnyal az átlagot meghaladó műveltséggel rendelkezett, ami feltételezte, hogy bizonyos szintű latin tudással is felvértezte magát. Amint elmondásából megtudjuk, a királyi udvarral 15 éves korában került szorosabb kapcsolatba, amikor is (1240-ben) Saumurbe kísérte urát, Thibaut champagne-i grófit. A minden szempontból sorsdöntő pillanat akkor érkezett el, amikor 1245-ben,

a király csodálatos felgyógyulását követően, Jean de Joinville IX. Lajossal együtt felvette a keresztet.²⁷ A további események is nagyrészt művéből hámozhatók ki. A király közvetlen környezetébe Ciprus szigetén került 1248-ban, s sorsuk ettől kezdve – számos közös élmény, siker és kudarc hatására is – szorosan összefonódott. A király mind gyakrabban hallgatott szavára, fogadta meg tanácsait. Joinville a keresztesek valamennyi tengerentúli akciójában részt vett, s a királlyal együtt tért vissza 1254 nyarán Franciaországba. Ezt követően birtokára visszavonulva töltötte idejét, s nem volt hajlandó újabb keresztes hadjáratra indulni 1267-ben, s nagy haraggal szól mindazokról, akik a király Tunisz irányába vezető végzetes vállalkozását támogatták. Később aktív szerepet játszott a király szentté avatásának előkészítésében, s műve is tanúskodik róla, hogy jelen volt annak betetőzésénél. Az utolsó előtti fejezetben tudunkra adja, hogy „Isten és az ő tiszteletére” oltárt emeltetett a francia forradalom idején egyébként teljesen lerombolt joinville-i Szent Lóránt-kápolnában.²⁸

Alakja fel-feltűnik Szent Lajos utódainak uralkodása idején is: hosszú élete során, szeretett urát és barátját is beszámítva, őt francia uralkodó alattvalója volt, közülük (talán nem véletlenül) csak Szép Fülöppel volt hűvös a viszonya. Joinville kora főurai között minden bizonnyal művelt embernek számított, s aligha tagadható, hogy a sors rendkívüli elbeszélő tehetséggel áldotta meg. Noha a Villehardouinnel való összehasonlításban mint tudós történetíró valószínűleg alulmaradna (Gaston Paris), *memoárszerzőként* azonban első a francia irodalomban, s mind a mai napig a legkitűnőbbek között tartják számon (Pauphilet). Az *Histoire...* elkészítéséhez (melyet diktált – innen utolérhetetlen, anekdotázó és közvetlen stílusa), saját emlékein túl írott forrásokat is igénybe vett, a dokumentumokat 1272-től gyűjtötte össze – s mint említettük – a „témájába vágó” legismertebb korabeli alkotásokat is felhasználta. Hogy feljegyzéseiből mégiscsak az a mű lett, amit ma ismerünk, feltehetően Navarrai Johannának (Jeanne de Navarre), Szép Fülöp neijének köszönhetjük: ő kérte fel Joinville-t arra, hogy foglalja össze emlékeit „*Szent Lajos jó cselekedeteiről és bölcs mondásairól*”. Ennek a szándéknak eredményeképp egészült ki, vált kerekébbé Joinville anyaga, ezért törekedett a szerző arra, hogy kitérjen a szent király keresztényi és személyes tulajdonságainak emberközeli, addig soha nem ismert közvetlenségű s néha gyengéd humorral átszőtt bemutatására, emelte ki nagylelkűségét, kegyességét, igazságosságát, egyéb emberi és uralkodói kvalitásait. Joinville nem IX. Lajos uralkodásának történetét írta meg, hanem Lajost, a *Szentet* és főleg az *Embert* mutatja be, azt a képet adja tehát, amire a kettejük közötti kapcsolat leginkább predesztinálta őt.²⁹

Ennek értelmében a számtalan színes epizódot (beduinokról, a Nílusról...) tartalmazó egyiptomi hadjárat során sem a nagy katonai manőverek, az erőviszonyok változásai érdekelték Joinville-t, hanem közvetlenül a szeme előtt zajló események, a csata helyett az itt-ott kibontakozó cseleptaték. Ezeknek ábrázolásában rejlik a szerző sajátos tehetsége, aminek legfőbb eleme az a *fantasztikus vizuális memória*, amivel egy nagy kort megért idős ember az emlékezés kockáit képes újra lepergetni az olvasó előtt. Élénk színekben láthatjuk tehát a király és a sereg *hétköznapjait*, látjuk a csatában és a betegségek által megtizedelt csapat szenvedéseit; a betegek és betegségük elborzasztó leírását, a keresztesek (és a király) néha megmosolyogtató esendőségét a rájuk szakadó különböző megpróbáltatások keresztútjében. Láthatjuk tehát a mansourah-i ütközet egyes *epizódjait*, de nem láthatjuk a csatát; láthatjuk, hogy *miként kormányoz* a király, de nem látjuk a királyság *kormányzatának működését*; láthatjuk a különböző csoportok mozgásának és a hatalmi harcoknak a *jeleit*, de nem látjuk e mozgások *célját és irányait*. Joinville műve tehát nem a klasszikus értelemben vett történetírói produkció. Csak azokat a jelene- teket őrizte meg, melyek nem hullottak ki egy nyolcvan esztendő aggas- tyán emlékezetének rostáján, melyeket ő maga *személyesen átélt*, me- lyekhez érzelmileg is erősen kötődött, amelyeket a legfontosabbnak tar- tott, s talán az azóta eltelt évtizedekben számos alkalommal mesélt el környezetében... A „Szent Lajos élete” tehát az ilyen történetek, *élmé- nyek füzére*; kerek egész, de minden egyes eleme önmagában is élvezhető és értékelhető alkotás.³⁰

A fenti ábrázolótechnika segítségével valóban *nagy hatású jeleneteket* és képeket hozott létre, amelyek alkalmasak lesznek majd arra, hogy később a francia királyság számára *alapvető fontosságú koncepciók* épít- kezhessenek szilárdan rájuk: így születik meg az a későbbi francia törté- netírásban olyannyira kedvelt és a középkori *francia monarchia megin- gathatatlanságával* oly szívesen összekapcsolt, szimbolikussá merevített kép, mely a szent királyt úgy ábrázolja, mint aki a vincennes-i erdőben, *hátát egy hatalmas tölgyfának támasztva*, alattvalóitól körülvéve ül, és országa ügyes-bajos dolgait intézi; vagy amint *ágyára telepedve*, országa báróit, tudós embereit maga köré gyűjtve *igazságot szolgáltat* („lit de justice”). A szerző megalkotja ezzel egy *szent király*, a tökéletes *lovagki- rály* típusát, akit már életében szentként tiszteltek, de éppen neki köszön- hetően megtudhatjuk, hogy a mindenekelőtt *szent életű*, népének „*jó igazságot*” szolgáltató és a legmagasabb földi erényekkel teljes uralkodó egyben természetes, esendő, törékeny, s a legegyszerűbb emberi értékek- kel is rendelkező közvetlen jóbarát is lehetett.³¹

Az eddigiekből következően nyilvánvaló, hogy Szent Lajoson kívül van a műnek egy *másik főszereplője* is: a szerző Jean de Joinville, a hűséges alattvaló, a jóbarát, aki maga a *megtestesült józan ész*, s akinek viselkedése esetenként oly bájosan ellensúlyozza a szent király tiszta, szinte földöntúli buzgalmát, aki illően irtózik a halálos bűnöktől (de ha a lepra és száz halálos bűn között kellene választania, a jó lovag, akit a józan ész – és nem a vakbuzgóság – irányít, tétovázás nélkül választaná az utóbbiakat...), aki őszintén és szívből szolgálja urát s becsületből (de azért pénzért is...); aki erősen hiszi, hogy a keresztesek a paradicsomba jutnak (de – szemben egyes túlzottan lelkes keresztesekkel – nem látja úgy, hogy ezt a dolgot nagyon siettetni kellene...). A királynak – mint földi halandónak – *vannak testi gyengeségei*, de *lelkiek* soha. Joinville azonban tétovázás nélkül vallja be, hogy neki *lelkiek is vannak*, amivel egyszerre köti össze és választja külön a két főszereplő személyét, életútját, s egyfajta kompromisszumot hoz létre a *hit parancsa* és a *józan ész* között, ugyanakkor a szent király alakját csak még szeretetreméltóbbá és *emberközelivé* teszi.³²

Mindehhez jól illik a tiszta, áttetsző stílus, a diktálásból is következő világos, pallérozott, de közérthető beszéd, melynek fontos eleme az a szelíd *humor*, mely rendre átsüt Joinville elbeszélésén. A szerencsésen megválasztott *műfaj*, a *nyelv* és *stílus* értékei, a hálás *téma* és a népszerű *főhős* alakja mellett ezek is hozzájárulhattak ahhoz, hogy Joinville műve a későbbi századokban a középkor *leggyakrabban idézett és legolvasottabb* munkái közé tartozzék.

Aligha szükséges itt különösebben hangsúlyozni azt a kivételes szerepet, amit *Szent Lajos kultusza* a francia monarchia fejlődésében játszott már közvetlenül az uralkodó halálát követően, a 14. század végén (V. Károly), a 15. század során (VII. Károly, XI. Lajos), vagy éppen a későbbiekben (különösen XIV. Lajos korában). Itt csupán arra kell felhívunk a figyelmet, hogy a francia nyelvű történetírás – a francia uralkodók törekvéseivel tökéletes szinkronban – ismét fejlődésének *kulcsfontosságú szakaszához* érkezett: a korábbi francia történetírás már említett *két nagyhatású* vonulata, a *keresztes háborúkban* való való francia részvétel és a „*Francia Kelet*” történései, valamint a *Capeting-monarchia kiteljesedésének* folyamatát végigkövető és azt a *maga eszközeivel* erőteljesen támogató irányzata Joinville művében szilárdan és hagyományteremtő módon kapcsolódott egybe. A 13. századra a francia monarchia belső és külső expanziójának egyik legfőbb ideológiai pillére kétségtelenül a keresztes hadjárat eszméje, s a keresztes eszmének a király személyével való szoros összekapcsolása lett.³³

Szent Lajos hadi vállalkozásainak tehát *nem* úgy volt *államalkotó tendenciájuk*, mint a korábbi keresztes hadjáratoknak, tehát *nem* a *keleti latin államok* számának gazdagításához vagy a *korábbi viszonyok* átrendezéséhez vezettek (ezt Itáliában és a Balkánon részben majd megvalósítják Lajos fivérének, Anjou Károlynak a törekvései), hanem a *francia monarchia további fejlődésére, a monarchia koncepciójára* voltak döntő hatással. Joinville műve mindenestre újabb egyértelmű bizonyíték arra a kivételes érdeklődésre, melyet általában a francia történetírás és irodalom, különösen pedig (a 13. századtól) a francia nyelvű történeti irodalom az európai *kereszténység keleti területei* iránt eddig is tanúsított, s nagymértékben hozzájárult ennek az érdeklődésnek a további fenntartásához.

3. HÁBORÚ ÉS TÖRTÉNETÍRÁS (A 14. SZÁZADI TENDENCIÁK)

A 14. század húszas éveitől kezdődően a francia történetírásnak új témát kínált a történelem: mintegy évszázadon át ettől kezdődően a *háborúra* kellett koncentrálnia. A közelítő becslések alapján a százéves háborúnak mintegy *fél-száz* lényegesebb francia nyelvű *elbeszélő forrása* maradt ránk; tehát a forrásanyagban kétségtelen *mennyiségi robbanás* következett be. Forrásaink között természetesen komoly színvonalbeli különbségek érzékelhetők; az alábbiakban a francia nyelvű forrásanyag leglényegesebb darabjainak bemutatásával, illetve rendszerezésével kísérjük nyomon a francia historiográfia további fejlődésének főbb irányait.³⁴

Ha a 13. század a Capeting-monarchia kiteljesedésének, a kereszténység bajnokaként „szent király” személyének a monarchiával való legszorosabb összefonódását hozta a történetírás területén, a 14. század a rivalizálás, a pártosság, sőt a *szélsőségesen pártos* történetírás korszakát előlegezte meg, s érdeklődésének központjába előbb a különböző, egymással rivalizáló dinasztiák jogainak bizonyítása, majd pedig a háború külsőségeinek, eseményeinek, illetve következményeinek leírása került. A háborúhoz, a lovagi harcmódorhoz, a lovagi erkölcsökhöz és általában véve a lovagsághoz a 14. század történetírói – mint látni fogjuk – nem azonos módon viszonyultak.

A *fő téma* módosulása és az említett *mennyiségi növekedés* mellett további változások is tapasztalhatók. Az egyik feltűnő jelenség az, hogy a *Franciaországon kívüli* központok a század második felére fokozatosan visszaszorulnak. Ez alól csak az île-de-france-i nyelvi központtal a legszorosabb földrajzi, politikai, nyelvi és szellemi kapcsolatban lévő

Flandria jelentett kivételt. Új jelenségnek számít, hogy az udvar mint uralkodói központ szerepe megnő, a *történetírás súlypontja* az egyházi központokból *a királyi udvarba*, illetve tágabb értelemben a *fejedelmi központokba* tevődött át.³⁵

Jellemző továbbá, hogy ezen a területen is tovább folytatódott az *általános laicizálódás*: a 14. századi francia nyelven alkotó történetírók között *egyházi ember* többnyire csak elvétve akadt, s a szerzők esetlegesen és többnyire csak a történetírói tevékenységüket honorálandó viseltek egyházi hivatalt. Ugyanakkor némileg változott az a társadalmi közeg is, ahonnan a korábbi történetírók érkeztek, és megjelentek közöttük a legkülönbébb társadalmi rétegből származó írástudók; a történetírás egyre inkább „szakma” lett, s ezzel egy időben a történetírók közül szinte teljesen *eltűntek* az *arisztokrácia* képviselői...

A 14. század francia historiográfia produkciójában *három*, egymással meglehetősen szoros kapcsolatban álló típus különíthető el. E három csoport legfontosabb vonásainak bemutatásával képet kaphatunk a korábbi tendenciák alakulásáról, illetve a műfaj fejlődésének főbb irányairól: így külön fogjuk vizsgálni a 13. század nagy újításának számító 1. *Grandes Chroniques de France* anyagát, az új vonulatot képviselő, a 2. *fejedelmek és fejedelmi udvarok* vonzáskörébe került történetírást, miközben megkülönböztetett figyelemmel kísérik a század legismertebb, legnagyobb hatású krónikásának, 3. *Froissart*-nak a munkásságát.

a) A monarchia hivatalos története

Saint-Denis a francia monarchia kultikus helye, mely a középkor során a francia nemzetté válás folyamatában mindig, de különösen a Capetingek idején, kivételesen fontos szerepet játszott, melynek egyik legfontosabb és legmaradandóbb elemét kétségtelenül az ott folyó történetírói tevékenység jelentette. A *Grandes Chroniques* egyik legfőbb feladata létrejöttétől kezdődően az volt, hogy a monarchia folytonosságát hirdesse, és hirdette is egészen a 15. század második feléig, addig, amíg ezt a funkcióját (s vele létalapjának döntő részét) végleg el nem veszítette. Mint említettük, az 1250-ben egybefűzött és 1274-ben franciára fordított krónika-kompozíció a Capeting-monarchia eszményének egyik fő pillére volt, ezért nem csak mint historiográfiai produkció volt jelentős, *politikailag* fontos és *nagy tekintélyű* alkotásnak számított. A hivatalos történetírás 1274-től kezdődő bilingvis korszakának indítása Guillaume de Nangis (*Guilhelmus de Nangiac*) nevéhez fűződött, akinek irányítása

alatt Saint-Denis-ben előbb 1340-ig, majd külön folytatásban, 1350-ig készült el a „Nagy krónikák” *latin* és szimultán *francia* változata.³⁶

A 14. század közepén (1350-ben) azonban újabb fontos változás következett be a *Grandes Chroniques* történetében: a francia krónika írásának tiszte *kikerült* az apátság szerzeteseinek kezéből, tehát a krónika az *apátságból* a királyi adminisztráció központjába, az *udvarba költözött*, a megbízott történetíró *nem egyházi* ember, és először fordult elő, hogy a francia nyelvű változatot *nem előzte meg* latin szöveg. Ez a módosítás V. Károly kívánságának megfelelően történt, aminek eredményeként a monarchia francia történetírása *helyileg* és *tartalmilag* is különvált a latin nyelvű történetírástól, melyet ugyancsak a király óhaja szerint, a saint-denis-i szerzetesek az apátságban annales-szerűen írtak tovább. Mindez azonban természetesen nem jelentett teljes szétválást, a Saint-Denis-ben írott anyag a továbbiakban *forrásként* és *dokumentációként* szolgált a krónikások és történetírók számára, akik azt szabadon használhatták és használták is műveik megírásakor, gyakran átvéve („átfordítva”) teljes blokkokat dolgoztak bele a francia változatba. (A saint-denis-i latin krónikák utolsó, egységes és színvonalas produktuma a VI. Károly korára eső rész, melyről a későbbiekben még lesz szó.)

A *Grandes Chroniques* első, hivatalosan is ezzel a tevékenységgel megbízott, nem egyházi szerző krónikása, Pierre d’Orgemont (1315 k.–1389) nagypolgári származású parlamenti tanácsos, majd Dauphiné, illetve Franciaország kancellárja és számos más fontos tisztség viselője, s egy nagy befolyású főhivatalnok-dinasztia alapítója is volt. A király kérésére kezdte írni a „Nagy Krónikák” 1350 utáni, V. Károly uralkodására koncentráló részét (1380-ig), mely mind elbeszélésében, mind pedig az ügyesen kiválasztott dokumentációjával királya *apoteózisát* hagyta ránk. Pierre d’Orgemont-nal tehát a monarchia hivatalos történetírása a francia királyság koncepciójának kidolgozásában oroszlánrészt vállaló, nagy hatalmú *legisták* egyik ismert képviselőjének a kezébe jutott.³⁷

Az a körülmény, hogy a történetírói tevékenység a *kormányzó elit* egy meghatározott részének az érdeklődési körébe került, a monarchia, a francia *politikai gondolkodás* fejlődése szempontjából különleges jelentőségű. A hivatalos történetírásnak az egyházhoz kötődő, egyfajta *szakrális* jelleget hangsúlyozó vonulatát egy, a monarchiához, a *nemzeti királyság* jogaihoz erőteljesebben kapcsolódó (ilyen értelemben laicizálódott) iránya egészítette ki fokozatosan a 14. század második felében, illetve fogja majd *helyettesíteni* a továbbiakban.

A Valois-monarchia fennállásának egyik legsikeresebb időszaka V. Károly uralkodásának kora volt. „Bölcs Károly” országlása, akinek halála

ezt a fellendülési folyamatot megakasztotta, több szempontból is *korszakhatárt* jelentett a francia történelemben, s a helyzet súlyosbodása még egyértelműbb, ha figyelembe vesszük az egész nyugati világban a század utolsó évtizedeire kialakult általános társadalmi és politikai krízishelyzetet.³⁸ Az 1380-as esztendőnek ezt a korszakhatár jellegét a történetírásból és a század végétől egyre nagyobb lendületet mutató politikai vitairodalomból is érezhetjük, mégpedig úgy, hogy jól látható bennük az a törekvés, mely mindenekelőtt és mindenekfölött az egyre válságosabb helyzetbe kerülő francia monarchia *folytonosságát*, „átmentését” hangsúlyozta.³⁹

b) Történetírók a francia és az angol udvar vonzásában

Áttekintésünknek ebben a részében kísérletet teszünk a 14. századi francia historiográfia azon jelentős történeti értékű, de talán kevésbé ismert alkotásainak bemutatására, amelyek közvetlenül nem kapcsolódtak a *Grandes Chroniques* anyagához, illetve a monarchia hivatalos történetírásához. Noha szeretnénk hangsúlyozni, hogy ilyen megközelítésben ennek a csoportnak természetesen a *része* Froissart krónikája is, tekintettel azonban a mű kiemelkedő fontosságára, *önálló* fejezetben látjuk célszerűnek összefoglalni a Froissart-féle *Chroniques* legfőbb jellemzőit.

A 14. századra az első szembeötlő jelenség a kéziratok robbanásszerű mennyiségi növekedése: a francia nyelvű irodalom, így a vele még mindig szoros kapcsolatban fejlődő történetírás is az újabb alkotások, a kompilációk s a másolások következtében rendkívüli *számbeli gyarapodáson* ment keresztül, s a másodlagos vagy éppen harmadlagos fontosságú munkák tömegéből számos megbízható színvonalú, sőt nemegyszer kifejezetten *magas szinten* álló alkotás emelkedett ki. Ez a folyamat igazán akkor kapott újabb lendületet, amikor a 14. század húszas éveitől a történetírás számára is *új korszak* kezdődött, és alapvetően *új téma* foglalkoztatta a francia nyelvű történeti irodalmat: az egyre elkerülhetetlenebbül súlyosbodó dinasztikus konfliktus, illetve a háború kérdésköre. Noha – mint láttuk – a *folytonosságot* a történetírásban a *Grandes Chroniques* megfelelő fejezetei továbbra is biztosították, mellettük azonban számos új történetíró és még több új történeti mű jelentkezett, mint a királyi adminisztrációban dolgozó egyházi műveltségű Geoffroy de Paris vagy a flandriai hadjáratban részt vevő Guillaume Girart lovag verses történetei.⁴⁰

Gyakran éppen ezeknek a történetíróknak köszönhetjük, hogy a százéves háborúról egyre gazdagodó, részletes elbeszélő forrásanyag áll rendelkezésünkre. A megszaporodott történeti műveket kezdetben az angliai és franciaországi *dinasztiák* „egymásnak feszülése” s az új dinasztiák jogainak igazolása, vagy éppen e jogok kétségbevonása foglalkoztatta. A százéves háborúra vonatkozó francia történetírás elemzéséből kitűnik, hogy e művek többségének megírására, még ha a folyamatos anyaggyűjtés esetleg jóval meg is előzhette írásba foglalásukat, többnyire a 14. század *második felében* került sor (kivételt ez alól mindenekelőtt a flandriai történetírás jelent), és attól függően, hogy a francia nyelvű alkotások az *angolbarátnak* tekinthető *francia-flamand* vonulat képviselői voltak-e, vagy éppen a *Valois-házhoz* kötődtek, a *kezdesi időpontjuk* is eltérő: az előbbiek többnyire az 1290-es évek angol–flamand és flamand–francia konfliktusaival kezdik elbeszélésüket, a Valois-k történetírói pedig az új dinasztia trónra kerülésével, illetve a százéves háború kitörésének időpontjával, 1337/38-cal, bár – mint látni fogjuk – *kivétel* ez alól is van. A történetírói tevékenység *fellendülése* tehát mindkét esetben a súlyosabb háborúskodások kirobbanásához kapcsolódott; az események *írásba foglalására* pedig többnyire a *harcok elmergesedését követően* vagy az V. Károly uralkodásának második felére bekövetkezett *országépítő periódus* végén került sor.

Közülük az egyik legjelentékenyebb az „Első négy Valois Krónikája” (*Chronique des Quatre premiers Valois*) címen ismert mű, melynek szerzője ismeretlen (de feltehetően normandiai származású szerzetes lehetett). Az 1327–1393 közötti eseményeket mondja el, és minden valóságnúság szerint a 14. század vége felé íródott. A szöveg mindenekelőtt Franciaország történetére, s természetesen elsősorban a háborús összecsapásokra koncentrál, s az a tény, hogy a konfliktus azóta alaposan kiszélesedett és nemzetközivé vált, kevésbé érdekelte. Sok kortársával ellentétben a szerző, pártállását illetően, soha nem tétozózott a szembenálló felek között: *feltétlen Valois-párti* személyiség, aki azonban mégis világos és helytálló véleményt fogalmaz meg az olyan, döntő fontosságú eseményekkel kapcsolatban, mint amilyenek a francia sereg vesztett csatái, vagy éppen az azokat követő békék (pl. Brétigny és Calais, 1360. május 8., illetve október 24.) értékelése. A krónikás azon kevesek közé tartozott, akik világosan látták a lovagi harcmodor csődjét és a *gyalogság* („*piétaille*”) *szerepének* növekedését a hadviselésben. Művét egyértelműen a nemzeti monarchia Valois-dinasztia uralma alatti továbbfejlesztése érdekében írta, mondanivalója is az V. Károly-féle hatalomerősítő koncepció szolgálatában áll. Ugyanakkor számos kérdésben van önálló

véleménye; így szimpatizál az Étienne Marcel-féle mozgalommal, s az egyházszakadás kérdésében sem a hivatalosan támogatandó „francia pápa” (VII. Kelemen) mellett érvelt. Mindemellett igen gyakran hivatkozott az „egyszerű nép” (*petit gent*) fontos szerepére, ami a lovagság, a lovagi életmód csillogó külsőségeitől lenyűgözött tollforgató kortársai között nem lebecsülendő jelenség.⁴¹

Nem ismert annak az ugyancsak *Valois-párti* „Normann krónikának” (*Chronique normande du 14e siècle*) a szerzője sem, akinek műve különösen Franciaország északnyugati részének története szempontjából érdekes, melyet az 1294-től az 1372-ig terjedő időszakra vonatkozóan beszél el. A krónikás nagy valószínűséggel egy *normandiai kisnemes* lehetett, egyszerű lovag, aki feltehetően Bertrand du Guesclin connétable környezetéhez, de legalábbis seregéhez tartozott, és szövegéből kikövetkeztethetően számos hadi vállalkozásában *tevékenyen* részt is vett. Korábban jegyezték le, mint a „Valois-krónikát” (a hatvanas évek végétől), a személyes élményanyagra valló részek azonban csak az 1356 utáni fejezetekben jelennek meg. A szerző a normandiai hadjárat valóban élményszerű leírását hagyta ránk úgy, hogy nála is tapasztalható az a jelenség, amit a „Valois-krónika” esetében már láthattunk: *tudatosan* támaszkodott a *szóbeli hagyományra* és élményanyagra, valószínűleg azok összegyűjtését rendszeresen és következetesen folytathatta, s ugyancsak történetírói *kompozíciós szándékkal* emelte be őket krónikájába, a már rendelkezésére álló *írással forrásanyag* mellé. A „Normann krónika” írással forrásai között elsősorban a *Grandes Chroniques* anyagát szokták említeni; szerzője főleg az első részhez használta fel a monarchia „referencia-történetírásának” a szövegét. Az általa adott eredeti részek viszont igen szerencsésen egészítik ki további információkkal a Saint-Denis-ben írott történetet.⁴²

Mint ismeretes, V. Károly környezetében fontos szerep jutott a különböző értelmiségi csoportoknak, s tudjuk, hogy a király korának egyik *legértékesebb könyvtárát* hozta létre az átépített Louvre-ban, hogy *írók, átirók, fordítók és másolók* tömege dolgozott számára, s hogy őt magát is érdekelték az *irodalom*, érdekelték a *tudományok*, különösen pedig az *asztrológia*.⁴³ Uralkodásának végére már igen értékes dokumentációt halmozott fel, mely a későbbi történetírók számára is hasznos és gyakran használt forrást is jelentett. Közéjük tartozott a francia irodalom első *nő-írójaként* tisztelt Christine de Pisan (1365–1430) is, akinek azonban most elsősorban nem kiemelkedő irodalmi, hanem ugyancsak figyelemreméltó történetírói tevékenységére szeretnénk utalni.⁴⁴

Mint magától Christine-től megtudjuk, Tomasso Pisani, korának neves

orvosa és asztrológusa hosszasan tévovázott azon, hogy a két igen hízelgő meghívás közül, melyet a *francia király* V. Károlytól, illetve a *magyar király* Nagy Lajostól kapott, melyiknek tegyen eleget; míg végül „a párizsi egyetem miatt” az előbbit választotta. Leánya, Christine, a francia királyi udvar, a párizsi értelmiség ismert személyisége, a korabeli francia irodalom egyik legsokoldalúbb alakja lett, aki gazdag életművet hagyott hátra, s több műfajban alkotott maradandót, méghozzá olyan sikerrel, hogy képes volt az írói tevékenységből megélni, illetve családját eltartani.⁴⁵

Az író mecénásai közé számíthatta korának nagyjait, s V. Károly történetét a király öccsének, Merész Fülöp burgundi hercegnek a kérésére írta, 1404 februárja és novembere között, a „Bölcs Ötödik Károly király tetteinek és erkölcsi kiválóságának Könyve” (*Livre des Faits et des bonnes moeurs du sage roy Charles de Quint*) tehát közvetlenül patrónusának halála (1404. április 26.) után készült el. Christine de Pisan igazi történetíróként látott munkához: alapos anyaggyűjtésbe fogott, felhasználta a *Grandes Chroniques* megfelelő fejezeteit (tehát döntően Pierre d’Orgemont művét), a fentebb említett 14. századi *Normann Krónikát*, a királyi könyvtár számára készített korábbi *latin krónikák* fordításait, az ez idő tájt igen jelentős politikai aktivitást is mutató *Párizsi Egyetem* dokumentumait és további más forrásanyagot, melyeknek rendelkezésére bocsátásáról a mecénásának emberei előzékenyen gondoskodtak. Christine kora *legműveltebb* írói közé tartozott, s ezt a (gyakran klasszikus) műveltséget történeti munkája is tükrözi. Ugyanakkor, több más sikeres történetíró kortársához hasonlóan, igyekezett beépíteni művébe az első kézből, *szemtanúktól* származó információkat, valamint azokat a *személyes élményeket* is, amelyekkel az uralkodóról ő maga is rendelkezett, és szorgalmasan látogatta a Louvre könyvtárát.⁴⁶

A *Bölcs Károly* története Christine de Pisan egyik kevésbé ismert, ám bizonyos részleteiben *meglehetősen gyakran idézett* munkája. A fenti anyagok felhasználásával a szerző végül egy igen *intelligens panegyricust* írt uralkodójáról, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy kortársai épülésére egy követendő *királymodellt* alkosson, amit már a *cím megválasztása* is jól érzékeltet. A cím azonban még ennél többet is mond, hiszen ebben a társadalomban, mely előszeretettel osztogatott *harchoz kötődő* ragadványneveket, a király „bölcsességét” kiemelni szinte „*politikai programot jelent*”, s ezáltal az összehasonlításban a Szent Lajosról kialakult képhez nyúlt vissza. Ilyen összefüggésben Christine műve több mint egy panegyricus, ebben az újra felfedezett *országépítő* királymodellben az „igazi lovagi tulajdonságok” között kiemelkedő szerepet kapott a „szív nemessége” és az „uralkodói bölcsesség”, mely – a közhiedelem szerint

– V. Károly *mindkét* tekintélyes elődjének, Nagy Károlynak és Szent Lajosnak is sajátja volt. A Bölcs Károly személyében aktualizált uralkodókép a legszorosabban kapcsolódott a francia monarchia sorsához, és igen nagy szerepe volt a „*nemzeti monarchiával*” kapcsolatos elképzelések megfogalmazásakor, s velük szoros összefüggésben fejlődött.⁴⁷

Ebben a megközelítésben jól érvényesülhet az a felfogás, mely szerint az uralkodó szerepe már *nem elsősorban katonai* (de természetesen annak a helye is meghatározandó az állandó konfliktusokkal, háborúkkal terhes világban): a *hadvezéri szerepet* a király *megosztja*, s azt a harcban a hűséges katonájának, a *monarchia connétable-jának* kell betöltenie. Franciaországban tehát Christine de Pisan és a királyság irányításában az ő nézeteivel szimpatizálók által választott uralkodómodell nem „egyszemélyes”, nem önállóan létezett, hanem a *király-hadvezér* kettősségében – amint ez egyébként a gyakorlatban meg is valósult V. Károly és Bertrand du Guesclin viszonyában. A *két személy* és a *két funkció* a tényeknek megfelelően valóban egymást erősítette, s ezt a történeti irodalom is *híven tükrözte*.⁴⁸

Természetesen az egyszerű *breton nemesből* a monarchia legfőbb méltóságai közé emelkedett nagyúrnak, Bertrand du Guesclinnek (1320–1380), a 14. századi francia katonai sikerek kovácsának is megvolt a *maga történetírója*: V. Károly, az *országépítő király* mellett du Guesclin volt az *országvédő hadvezér*. A connétable feladata volt a monarchia és a király fegyveres védelmének biztosítása, s noha Bertrand connétable több ízben is fogságba került (a király mindig jelentős váltságdíjat fizetett kiszabadulásáért), korának egyik legnagyobb és *legsikeresebb hadvezéréként* fejezte be karrierjét. Du Guesclin szerepének *akkori* kivételes fontossága *ma is* szemmel látható: szoros *kívételként* a connétable síremléke a saint-denis-i apátsági templomban, tehát a *monarchia szentélyében*, a királysírok között, *uralkodójának szarkofágja mellett* található, ahová V. Károly kifejezett kívánságára helyezték el, rendkívüli külsőségek között.⁴⁹

Bertrand úr élettörténetét a 14. század végén írta meg az arras-i Jean Cuvelier, aki ekkor a királyi udvarban tartózkodó „*ménéstrel*”, azaz vándorénekes volt, s akit az „északi francia nyelv (*langue d'oïl*) utolsó *trouvère-jeként*” (trubadúrjaként) tartanak számon. Számos ismert (*Grandes Chroniques*) és ma már elveszett (*korábbi breton krónikák*) mű felhasználásával, s személyes élményeinek beépítésével *verses formában* írta meg a connétable *panegyricusát* „Bertrand du Guesclin élete” (*La Vie de Bertrand du Guesclin*) címen, mely természetesen nem elsősorban információinak pontosságával és pártatlanságával tűnik ki, hanem a monarchia szerkezetének, működésének, értékrendjének közvetett vagy

közvetlen leírását adja. A connétable szerepének hangsúlyozása, egyfajta „kultusza” valószínűleg összefüggésben volt az 1388-ban bekövetkezett *kormányzati váltással*: VI. Károly (eltávolítva nagybátyjait) apja idős, kipróbált tanácsosait (*Marmousets*) vette vissza a kormányzásba.⁵⁰

A király személyéhez kötött „Nagy Károly-i”, illetve „Szent Lajos-i” hagyományokhoz – úgy tűnik – az „új Roland” alakjára is feltétlenül szükség volt. Ahogyan ezt a saint-denis-i nekropolis a *valóságban* is tükrözi, a király mellett, a kor követelményeinek megfelelő módon, a *történetírásban* is kivételes helyet követelt magának és helyet is kapott a *hadvezér*. Ez természetes egy olyan világban, melynek alapélménye a háború, és ahol az értékek sora kapcsolódik a harchoz, a lovagi helytálláshoz. Az uralkodó és a hadvezér szerepének ilyen szoros egybekapcsolása a 14. század utolsó harmadának politikai gondolkodásában a kései lovagkor gondolatvilágának a sajátja is, s többé a francia történelemben sem találunk rá példát.

Mint ismeretes, a 14–15. század nyugat-európai konfliktusai során Németalföld, különösen pedig Flandria kulcsszerepet játszott, s a terület feletti befolyás megőrzéséért illetve megszerzéséért mintegy évszázadon át folytak véres összecsapások, katonai akciók és diplomáciai próbálkozások. A terület fontosságát jól tükrözik az *irodalmi alkotások* mellett a *történetírás* terén jelentkező művek is. A nagyra törő és nagyra hivatott németalföldi történetírói tevékenység központjai Flandria és Hainaut grófságai voltak, s ezen belül is a legjelentősebb szerepet Liège városa játszotta. A legismertebb történetírók egy része is Liège-ben tevékenykedett, vagy rendre oda tért vissza.⁵¹

Közülik elsőként Jacques de Hemricourt (1333–1403) művére utalunk, aki Liège történetét írta meg az 1296–1335 közötti időszakban, így a flandriai háborúnak, valamint a százéves háború első szakaszának, a konfliktus kirobbanási körülményeinek is igen értékes forrása, aki városa történetéről, intézményeinek működéséről pontos információkat ad, s aki a demokratikus városi intézményeknek nem nagy híve, viszont vele kezdődik azoknak a történetíróknak a sora, akik a „régí lovagság” eltűnésén sajnálkoznak. Külön érdekessége Hemricourt munkáinak, hogy mindemellett neves kortársairól (történetírókról is) értékes információkat ad a *Miroir des nobles de Hesbaye* és a *Traité des guerres d'Awans et de Waroux* c. műveiben.⁵²

Liège-nek azonban ekkor nem Hemricourt volt az egyetlen jelentős történetírója. Kortársa, Jean des Prés, alias Jean de Preis vagy Jean d'Outremeuse, (1338–1400), aki a liège-i adminisztrációban viselt fontos

hivatalt, ugyancsak a flandriai francia nyelvű történetírás anyagát gazdagította, és emellett meglehetősen kiterjedt, népszerű irodalmi munkássággal is rendelkezett. A *Geste de Liège* a város legendákba vesző történetét adja, annak alapításától a szerző koráig, változatos és sajátos módon, *versben és prózában* (a könyvenként adott összefoglalás próza). Hasonlóan ambiciózus egy másik ismert alkotása, a *Myreur des histors*, mely a világ történetét az özönvítől a 14. század közepéig mutatja be (a kéziratnak az 1341-es esztendőit követő időszakot leíró része elveszett).⁵³

Jean de Preis-nek ez a munkája a 14. század legismertebb alkotásai közé tartozott, annál is inkább, mivel különböző formákban, de rendre szoros összefüggésbe hozták Jean de Mandéville utazásaival (*Voyages de Mandéville*), mely a középkor egyik legsikeresebb és legnagyobb példányszámban (kb. 200 kézirat) reánk maradt, legolvasottabb útleírása volt.⁵⁴ A *Myreur* (melynek szelleme az igen gazdag és hatalmas város nagyra törő lakóinak és a város történetére büszke utódoknak egyaránt megfelelt), *szavahihetősége* és felhasználhatósága körül óriási viták folytak, szélsőséges vélemények csaptak össze, melyeknek során de Preis műve hol a városi-nemzeti történetírás piedesztálján állt, hol pedig konfabuláló hazudozó fércmunkának nyilvánították. Újabbban a szisztematikus forráskritika – úgy tűnik –, „rendet teremtett”, s a valóban hiteles, konkrét történeti információkhoz kevert legendás elemeket elválasztotta egymástól, illetve a maguk értékén való felhasználáshoz teremtette meg a lehetőséget. Ezután mind a *Myreur*, mind pedig a *Geste* megtalálta helyét a flandriai francia elbeszélő források sorában, s a százéves háborúra vonatkozó információik is a helyükre kerültek. Mindehhez szükség volt annak felismerésére is, hogy Jean de Preis előbb egy rövidebb, *tényszerű krónikát* írt prózában, majd a történelem érdekessé és „olvasmányossá” tétele érdekében *legendákkal*, egyéb *olvasmányokból*, szemtanúk és emlékezők *elbeszéléseiből* és *saját élményanyagból* származó történetekkel egészítette ki gestáját, illetve világtörténetét. Ez utóbbihoz felhasználta egy nála sokkal alaposabb, képzetesebb és a történetírói mesteriséget már jóval magasabb szinten művelő honfitársának, a szintén liège-i származású Jean le Belnek a *Krónikáját*.⁵⁵

Jean Le Bel (1290 k.–1370) minden kétséget kizáróan – Froissart mellett – a 14. század első felének *legnagyobb* és *legismertebb* francia történetírója volt. Jean Le Bel egy gazdag, liège-i patríciuscsalád sarja, aki szülővárosában kanonoki hivatalt töltött ugyan be, de igazán otthon a *fejedelmi udvarokban* érezte magát: talán nem is véletlenül, Izabella királyné és fia, a későbbi III. Edward szolgálatába állt, és hosszabb időt töltött Angliában. Fő művét, a programnak is felfogható című krónikáját

(*Histoire vray et notable des nouvelles guerres et choses advenues depuis l'an mil CCCXXVI jusques à l'an LXI en France, en Angleterre, en Escoce, en Bretagne et ailleurs*) a százéves háború első szakaszának egyik legjelentősebb forrásaként tartják számon.⁵⁶

Le Bel francia nyelvű krónikájának főhőse valójában III. Edward (1327–1377) angol király, hőse a lovagság, a krónikás pedig egyértelműen az *angolok pártján* áll. Az *Histoire vray...* szinte minden szempontból Froissart művét előlegezi meg; elbeszélése egyszerre élményszerű és pontos; a szerzőnek gondja van arra (amint azt a címben is deklarálja), hogy az „igazat” írja, forrásait ellenőrzi, rendszeresen adatokat gyűjt, többnyire jól értesült, ad arra, hogy információit az eseményekben részt vevők vagy szemtanúk elmondása alapján szerkessze egybe. Műve a *nemesség felfogását* tükrözi, követendőnek kizárólag a lovagi életmódot tartja, elsősorban a hadi események érdeklik – sokkal inkább, mint a politika. Elbeszélése ugyanakkor életközeli, műve – ami az 1326–1361 közötti eseményeket illeti – kétségtelenül a legjelentősebb francia nyelvű elbeszélő források közé tartozik. Jean Le Bel az angol–francia konfliktus első olyan történetírója, akinek legfőbb témája a háború leírása volt, s akit pártállásának megfelelően, mindenekelőtt a nagy angol győzelmek krónikásaként ismerhetünk meg, s ezáltal egyben a Valois-monarchia első nagy krízisének történetét hagyhatta az utókorra. A lovagsággal szembeni csodálata, a lovagi erkölcsök felsőbbrendűségének elfogadása következtében, mely – mint látjuk – nemcsak a francia, hanem az *angol udvar szelleméből* is táplálkozhatott, gyakran tapasztalhatjuk Le Bel krónikájában is a lovagság iránti, kortársainak többségére jellemző pozitív elfogultságot.⁵⁷

Szilárd *hagyományokra* épül, noha természetesen más a történelmi kontextus (talán egészen az ugyancsak angliai főúr Guillaume le Maréchal élettörténetét elbeszélő, már említett 12. századi francia műig, vagy akár egészen a Roland-énekig nyúlhat vissza), a történetírásnak az a formája, mely a késő középkori politikai élet, különösen pedig a háború legfőbb szereplőinek, legsikeresebb *hadvezéreinek* történetét hagyta ránk. A 14. századból a két legfontosabb ilyen történet éppen annak a korban is legelismertebb két hadvezérnek az alakjához kapcsolódott, akik kortársak voltak, az ellentétes oldalon harcoltak, és így egymással is rendre szembekerültek: Bertrand du Guesclin élettörténetéről már esett szó, ellenfelének (és foglyul ejtőjének), a legendás „Fekete Herceg”-nek a története a rivális Plantagenet-ház *legnagyobb hadvezérének* és egyben *legdicsőbb lovagjának* a históriája. Szemben a szerényebb származású breton nemes Du Guesclin-nel, a „Fekete Herceg” eleve a hierarchia csúcsa-

iról indult: III. Edward fia, Edward (1330–1376) walesi herceg, majd Aquitánia hercege a 14. század legfontosabb csatáinak részese (16 évesen már a crécyi győzők között találhatjuk, Poitiers-nél az angol seregek fővezére s a francia király foglyul ejtője), a mindinkább dinamizálódó angol monarchia katonai sikereinek szimbolikus alakja, aki mindent tudott, amit a középkori hadművészetben tudni lehetett és kellett, s a hadviselésben a szerencséivel sem állt „hadilábon”.⁵⁸

A „Fekete Herceg” élettörténetét egyik, szintén igen sikeres fővezérének, a Froissart protektoraként is ismert John Chandos angol főúrnak a feltehetően flandriai származású „heroldja” írta meg *francia* nyelven, *verses* formában. A „*Vie et Faits d’Armes d’un très noble Prince de Galles et d’Aquitaine*”-t az is összeköti a Du Guesclin-ről szóló művel, hogy a két történet megközelítőleg *egy időben*, a főhős halála után nem sokkal, és jelentős személyes élményanyag felhasználásával keletkezett (1385 k.), elválasztja viszont az a tény, hogy Cuvelier művével ellentétben, a „Fekete Herceg Élete” pontosságban, az értékelhető információk *mennyisége* és *minősége* tekintetében egyaránt *messze meghaladja* a connétable tiszteletére írott *panegyricust*. A főhőisével szemben természetesen bizonyos csodálatot érző történetíró ez az érzés nem akadályozta meg abban, hogy Edward herceg nagy csatáinak, nagy hadjáratainak *valószerű, életközeli*, személyes élményekből is táplálkozó, *pontos és pártatlan* leírását adja, s külön érdemeként szokták említeni, hogy nem engedett a kísértésnek, hogy történetét a lovagi és az udvari életre vonatkozó *külsőségek* leírásával „fűszerezze túl”. Ugyanakkor többek között neki köszönhető, hogy megismerhetjük a „Fekete Herceg” csapatainak szerkezetét, az irányítás mechanizmusát, s számos más olyan fővezér és kapitány szerepét, mint amilyen John Chandos is volt. Edward herceg élettörténete elsősorban az angol nemesség, az *angol lovagság* nagy sikereinek állít emléket, az „*angol-francia kettős monarchia*” továbbélésének lehetőségébe vetett hitet támasztotta alá, s a 15. század elejére V. Henrik (aki VI. Károly francia király leányát, Katalint vette feleségül) és fia, VI. Henrik idejében „ismét” a megvalósulás felé közelítő „*angol Franciaországnak*” szolgált történeti igazolásként és politikai támaszként.⁵⁹

c) A lovagság apoteózisa és a háború: Froissart

Nem kétséges, hogy Jean Froissart (1337–1404 u.) írói és történetírói karrierje s műve a *legszorosabban kapcsolódott* az eddig felvázolt civilizációs közegehez, de munkájának monumentalitása, kivételes színvonala és rendkívüli hatása egyaránt indokolja, hogy külön fejezetben foglalkozzunk ismertetésével. Froissart életművének rendkívül gazdag irodalma van, melyre itt csak utalni tudunk. Nevezetes „Krónikáit” méltán tartják a középkori francia civilizáció egyik csúcsteljesítményének, ki szokták emelni történeti, művelődéstörténeti, irodalmi és nyelvi értékeit egyaránt. Ugyanakkor természetesen Froissart műve sem mentes a krónikairódalom bizonyos jól ismert *típushibáitól* (mint a közölt adatok pontatlansága, a számok eltúlzása), és időnként (némi túlzással) fel szokták róni, hogy nem elemzi az európai történelem mélyebb mozgatórugóit sem, mindezt azonban bőven ellensúlyozza az értékeknek az a tárháza, melynek gazdagságából egyre újabb és újabb elemeket fedeznek fel és hasznosítanak a kutatók. Látni kell azonban azt is, hogy Froissart műve csak részben önálló alkotás, mely ezer szállal kötődik a korábbi történetíráshoz, különösen Jean Le Bel *Igaz történetéhez*, amit Froissart (többek között) éppen „Krónikáinak” előszavában maga ismer el.⁶⁰

A mű eredeti címében (*Chroniques de France, d'Engleterre, d'Escoce, de Bretagne, d'Espagne, d'Italie, de Frandre et d'Allemagne*) használt *többes szám* több okból is jogosnak tekinthető, hiszen *több ország*, első sorban a százéves háborúhoz valamilyen okból kapcsolódó országok történetét írta meg; *több „részkronika”* felhasználásával állította össze munkáját, ráadásul művéből az idők során *több változatot* is készített. Két már létező egységes történet került át szinte változatlanul a Krónika szövegébe: a Jean Le Bel-féle *Histoire vray* és Froissart-nak egy Flandria történetét tárgyaló korábbi alkotása (*Chronique de Flandre de 1378 à 1387*) – mindkettő a kronológiailag megfelelő helyre. Froissart műve *rendkívül ambiciózus* vállalkozás, több és többféle kézírata ismert, négy könyvre oszlik; belga kiadója (valamennyi ismert kéziratát felhasználva) 25 kötetben, francia kiadója pedig 14 kötetben adta ki, s a mű azon kevesek közé tartozik, melyeknek magyar nyelvű válogatása is hozzáférhető, s melynek utószavában Froissart-ról és művéről is szó esik.⁶¹

A Krónika első változatát Froissart 1369-ben kezdte leírni, de *eredeti művet* a szerző 1361-től alkotott; az *utolsó változat* megírásához a 15. század első éveiben fogott hozzá, ez azonban már befejezetlen maradt. A Krónika időhatárainak kezdetét az események (és Jean Le Bel műve) határozták meg: Froissart az 1327 (de már II. Edward uralkodásától, 1307-

től röviden felvezetve) és az 1400-as esztendő közötti eseményeket írta le, kiindulópontként tehát valójában III. Edward uralkodásának kezdete szolgált, befejezésként pedig II. Richárd angol király halála.

Jean Froissart több más krónikás kortársához hasonlóan szintén Flandriából (Valenciennes) származott, s az Hainaut-i grófi család *intenzív angol* kapcsolatainak következtében került Angliába, III. Edward szolgálatába. Mint ahogy Jean Le Bel, Froissart is polgári családból származott, papnak tanult, klerikus lett, s míg „saját fajtájával” szemben meglehetősen tartózkodó volt, a *lovagságnak feltétlen csodálattal* adózott, a „kis népet”, a „köznépet” (*menu gens, petit peuple*) nem értette, és többnyire csak megvetéssel emlegette. Változatos élete során sokfelé járt, Anglián, Franciaországon és Németalföldön kívül eljutott Skóciáig, a Pireneusok vidékére, volt Avignonban, Milánóban és Rómában, de igazi kiindulópontja, „*bázis-területe*” mindvégig a *francia Németalföld* (Flandria, Hainaut, Namur, illetve Valenciennes, Mons, Beaumont) maradt. Froissart a Liège melletti Chimay kanonokjaként írta munkájának jelentős részét. A francia Flandria hagyományainak megfelelően Froissart is végigjárta a flandriaiak első látásra talán (főleg az utókor számára) „tudathasadásosnak” tűnő (és többnyire a művekben is tükröződő) útját: szülőföldjét a *civilizációs közösség* mindenekelőtt a Francia Királysághoz, a *gazdasági és politikai* érdekek pedig Angliához kötötték, vagy – mint később látni fogjuk – a mindkettőtől való függetlenedés felé sarkallták.

Froissart és németalföldi kortársai számára azonban a helyzet valószínűleg sokkal konfliktusmentesebb lehetett, mint ahogy azt az utókor feltételezi: Froissart *nem érezte magát franciának*, s ha művében valamelyik félhez közeledett, ez leginkább azt jelentette, hogy alapvetően *protektorainak nézőpontját* tette magáévá, még akkor is, ha azok esetleg *ellentétesek* voltak korábbi megközelítéseivel. Ezzel a francia civilizációhoz való kötődése aligha sérülhetett, hiszen ekkor még mindig *természetes francia civilizációs közegre* találhatott az angol királyi udvarban; egyébként pedig Froissart művének a *főszereplője* valójában nem valamely uralkodó vagy királyság, hanem a *lovagság* maga, amely viszont természetéből következően „*nemzetközi*”, illetve *királyságok és fejedelemségek közötti* volt. Az általa olyannyira csodált lovagság legismertebb és legkiválóbb képviselői között ekkor még kétségtelenül létezett egy meglehetősen szilárd, országhatárokat a legkevésbé sem tisztelő rokoni és társadalmi kapcsolatrendszer, a lovagság képviselőit *pártállásuk* egyáltalában *nem minősítette*, nem az volt az elsődleges, hogy szerencséjüket melyik oldalon (és az sem föltétlenül volt baj, ha nem mindig

ugyanazon az oldalon) keresték, s a *lényeg* mindenekelőtt az volt, hogy *mindig az általánosan elfogadott lovagi ideál szellemében cselekedjenek.*

Ugyanakkor, ha a *konfliktusban* részt vevő *felek* szempontjából nézzük az eseményeket, látnunk kell, hogy a Froissart-féle krónika kezdetben valóban *angolpárti* szemszögből írja le a százéves háború eseményeit, különösen ami az első és második könyv anyagát illeti (s ebben is Le Bel *Igaz történetének* szellemét követi, hiszen téves annak feltételezése, hogy Le Bel „angolgyűlölő” lett volna).⁶² Ez az angolpártiság valamelyest *módosult* az élete utolsó szakaszában írott részeknél, illetve művének későbbi átírásaikor, amikor is a szerző visszafogottan jelentkező „*franciák iránti szimpátiáját*” valójában a Franciaország területén fokozatosan konfliktusba került orléans-i–burgundi hercegek közül a németalföldi problémák iránt fejedelemként is sokkal érzékenyebb *burgundi herceg pártja* irányában érezékelhetjük.⁶³

Froissart-nál még valójában nem találjuk (s számos okból nem is találhatjuk) nyomát a „*francia nemzeti érzésnek*”, s az érzés, ami fűti, semmiképpen nem nevezhető *pártszenvedélynek* sem: Froissart kétségtelenül keresi mindenkori protektorainak tetszését, „angolpártisága” vagy későbbi „francia szimpátiája” azonban nem tudatos *koncepció* vagy éppen *politikai* állásfoglalás eredménye, hanem olyan *állapot*, mely a szerző *objektív* és *szubjektív* helyzetéből fakadt. Froissart egyébként is meg volt győződve arról, hogy *pártatlan*, azaz *területi* hovatartozásuk alapján a *lovagok között* nem tesz különbséget. Ha tehát Froissart esetében *pártosságról* beszélünk, akkor a fentiekből következően látnunk kell, hogy nem elsősorban az a kérdés, hogy Froissart *melyik fél* pártját fogja, hanem sokkal inkább az, hogy „pártos” elfogultsága hogyan jelentkezik a *társadalmi struktúra* különböző szintjein elhelyezkedők esetében. Eszerint ha Froissart pártos történetet írt (s erre a szakirodalom gyakran hivatkozik is...), ez a „pártosság” mindenekelőtt az *uralkodó elit*, az arisztokrácia, a *lovagság mellett* és a társadalmi ranglétra alsóbb fokain elhelyezkedőkkel, különösen a *felkelő polgárokkal* s még inkább a *lázadó parasztokkal szemben* nyilvánul meg. Így tehát Jean Froissart klerikus, flandriai polgár, a *fejedelmi udvarok* (és nem egyetlen udvar) szolgálatába szegődött, ezzel ő maga egy *általa* (társadalmi helyzetéből következően) *megvalósíthatatlan* életformával életművében *teljesen* azonosulni tudott – műve pedig mindenekfelett a *lovagság pártján* áll.⁶⁴

A *fő téma* (a háború) és a *valódi főszereplő* (a lovagság) újdonsága mellett Froissart újat hozott a *történetírói mesterség* tekintetében is, amennyiben művének megírásakor, számos korábbi technika alkalmazá-

sa mellett, talált egy meglehetősen egyéni módszert is. Ennek legfontosabb eleme *forrásgyűjtési technikája* volt, melyre már korábban (pl. Jean Le Belnél) is találhatunk szórványos példát, de történetírói tevékenységének középpontjába Froissart állította először: Froissart, a *korábbi* elbeszélőforrások anyagának természetes átvétele, „*kölcsönzése*”, a különböző *levéltári dokumentumok* felhasználása, valamint a *saját* konkrét *élményanyagának* beépítése mellett, információinak döntő részét a különböző események *főszereplőinek* vagy *szemtanúinak elbeszéléseire* alapozta. Ugyanakkor Froissart tudatában volt annak, hogy a szemtanúk visszaemlékezéseire épülő történetírás is *egyoldalúsághoz* vezethet, ezért a konfliktushelyzetek leírásakor minden alkalommal igyekezett megismerni a *szembenálló felek* véleményét, nézőpontját, ami kétségtelenül a *forráskritika* egy formája. Ezekben az esetekben azonban ő maga ritkán foglalt állást, az egymásnak esetleg ellentmondó információkat pedig – gyakran kommentár nélkül – egyszerűen csak *egymás mellett* szerepeltette, s ezzel kívánt eleget tenni a *pártatlanság* általa is vallott követelményeinek. Eszerint tehát az *objektivitás* Froissart számára a mindkét (esetleg valamennyi) fél véleményének, tetteinek bemutatása volt, azzal az elsődleges céllal, hogy a „*franciaországi és angliai háborúkban* született *vitéz fegyvertények méltó módon megörökíttessenek az emberi emlékezet számára, hogy jó példát meríthessenek belőlük*”.⁶⁵

Froissart tisztában volt azzal, hogy ennek az életformának már nem „regősre”, vándorénekesre vagy „annalistákra” van szüksége, hanem „*történetíró krónikásra*”, olyan személyre, aki ezzel lehetőséget kap arra is, hogy *beilleszkedjen* az arisztokrácia világába, a *lovagi élet* struktúráiba, s annak *integráns eleme* legyen. Froissart történetírói elfoglaltsága tehát mindenekelőtt a lovagság nézőpontját tükrözte, a *lovagi élet* részleteit, *hétköznapjait* és *ünnepeit* egyaránt gondosan követte és érdekesítően közvetítette, az 1356–58-as eseményeket viszont „kedvetlenül”, számos hibával, *felszínesen* és lényeges tényeket *figyelmen kívül* hagyva mondja el.⁶⁶

Froissart saját meghatározása szerint „*krónikás történetet*” (*chronique historiée*) írt, ami ebben az összefüggésben azt jelentette, hogy (ha elfogadjuk Froissart értelmezését), a *krónikát* úgy kell felfognunk, mint az „*egymást követő események leírását*”, a *históriát* pedig olyan műként értelmezzük, mely a „*teljességre törekszik*”, azaz nem tartja elegendőnek azt, hogy az eseményeket csak „*úgy, ahogy megtörténtek*”, egymás után mondja el, hanem „*meg akarja azokat világítani*”, magyarázatokat ad, többféle megközelítést keres, s nem elégszik meg a „*zsonglőrök és vándordalnokok mesés történeteivel s hazug dalaival*”.⁶⁷ Froissart-nak

ez a történetírói koncepciója valamint munkamódszerének már említett *alapvető újdonsága* mellett (melynek olyan nagy fontosságot tulajdonított, hogy egy-egy jelentősebb történet *pontos megvilágítása és krónikába emelése* érdekében nem volt rest hosszú *utazásokat* tenni, a kapott információkat a levéltárak anyagával összevetni, az érintett személyeket felkeresni, hogy anyagának döntő részét ilyen „*interjúkból*” állíthassa össze) a megvalósítás *nyelvi és művelődéstörténeti* gazdagsága biztosít különleges helyet Froissart Krónikájának. Froissart mestert a történetírás ezért tartotta már sajátos „*memoárszerzőnek*”, „*haditudósítónak*” vagy éppen a kései középkor „*riporterének*”, a „*szóbeli oknyomozás*” korai mesterének, sőt az „*életközeli történetírás*” (*histoire immédiate*) előfutárának vagy éppen *első képviselőjének* – s minden bizonnyal nem is teljesen alaptalanul.⁶⁸

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a 14. századi francia történetírás fejlődésében az alábbi fontosabb jelenségek figyelhetők meg: mindenekelőtt tapasztalható a korábban megindult *laicizálódási* folyamat *általánossá* válása, melynek eredményeképp tehát a *franciául írott* történeti irodalom egyértelműen *többségbe* került, a történetírás a *fejedelmi udvarokba* költözött, a *történetírók* között a *világiak* száma egyre nőtt, míg a Villehardouin–Joinville-féle *arisztokraták* és a Primat–Nangis-féle *egyháziak* aránya radikálisan csökkent.

Két területen növekedett jelentősen a történetírás iránti érdeklődés: egyrészt a szélesebb *közönségigény* erősödött meg még egyértelműbben, a legkeresettebb művek kéziratai *több száz példányban* maradtak fent. Noha kezdetben a közönséget elsősorban a „*roman típusú*” mesés történetek vonzották, a *század végére* a történetírással szembeni érdeklődés is mind jobban kitapintható. Ez a jelenség szoros összefüggésben volt az általánossá vált háborús helyzettel: a háborús konfliktusok elmergesedése mind szélesebb tömegeket érintett, aminek következtében egyre inkább előtérbe kerülhetett a *történetírásnak* a *közvéleményt formáló* vagy éppen azt tudatosan befolyásoló jellege.⁶⁹

A történetírás szoros kapcsolata az *egyéb irodalmi műfajokkal* (regény, költészet) megmaradt, bizonyos *műfaji* elhatárolódásra, „*önmeghatározásra*” utaló próbálkozások azonban jelentkeztek. Ezt a szilárd, főleg tematikai, de időnként formai kapcsolatrendszer továbbra is befolyásolta az a körülmény, hogy a legismertebb történetírók sokoldalúak maradtak, *több műfajban* is otthonosan mozogtak, és számos esetben a *politikai életben* is tevékeny szerepet juttatott nekik uralkodójuk.⁷⁰ A történetíró *személyének* változása, a történetírás *funkciójának* módosulása, a pro-

dukció *menyiségi* növekedése és bizonyos *műfaji* tisztázódás mellett (különösen Froissart tevékenysége következtében) a történetírás *szemléletében* és *módszereiben* is változások következtek be, melyek érintették az anyaggyűjtés, a dokumentáció, a „forráskritika” kérdését, de megjelentek a *történetírói szándék* megfogalmazásának szintjén is.

Ugyancsak módosult a történetírás politikai-ideológiai funkciója: míg a 13. század végére a historiográfiában a keresztes hadjárat eszméjének és a Capeting-monarchia folytonosságának – az utóbbi számára különösen termékeny – összefonódását tapasztalhatjuk, első pillantásra most úgy tűnik, hogy az *új nagy témakör*, a háború, a lovagi élet és a lovagi értékek belépésével a keresztes háború problémája a 14. század végére az állam fejlődése szempontjából a korábbihoz képest, marginális pozícióba jutott. Valójában a keresztes háborúhoz való viszony alakult át, illetve a felfogása szélesedett ki fokozatosan: a keresztes gondolat a „monarchia háborújából” mindinkább a *keresztény* monarchiák közötti *béke* szükségességének hordozójává vált.⁷¹

A keresztes hadjárat eszméjének reneszánsza (nem kis mértékben a leginkább veszélyeztetett területek uralkodóinak aktivizálódása következtében) a 14. század utolsó évtizedeiben következett be, és a tág értelemben vett „francia nyelvterületen” elsősorban Philippe de Mézières (1327–1405) nevéhez fűződik. Mézières sokoldalú személyiség volt, aki harcosként, diplomataként és műveivel is szolgálta urát, I. Péter (Pierre de Lusignan) Ciprus királyát (1358–69), IX. Gergely pápát, majd V. Károly francia királyt, akitől fiának, a későbbi VI. Károlynak a nevelésére kapott megbízást. Politikai tevékenysége és írói munkássága igen jelentős. Konceptiójának vezérlő elve a keresztes háború gondolata, melynek érdekében mozgósítani igyekezett a keresztény fejedelmeket, összefogásra buzdított, s az ehhez vezető út legfontosabb állomásának a „*schizma* eltiprását” és az angol–francia konfliktust lezáró *béke* megteremtését, tehát a kereszténység összefogásának két legfontosabb akadályát tekintette.⁷²

Azzal, hogy legismertebb művében (*Le Songe du Vieil Pèlerin*, 1389) Franciaországnak a keresztes hadjáratban különleges szerepet szánt, a korábbi francia hagyományok értelmében ismét szorosan összekapcsolta a francia monarchia sorsát és a keresztes küldetést. A keresztes háború Mézières-féle felfogása szilárdan gyökerezik a 14. század „százéves-háborús” viszonyaiban, ugyanis valójában a keresztény monarchiák közötti háborúskodás alternatívájaként jelenik meg: Mézières keresztes háborújának megkerülhetetlen *előfeltétele* a keresztény monarchiák közötti *béke*. Eszméi nagy hatással voltak Nyugat-Európára, és igen fontos szerepük

volt a Nikápoly előtti kereszties lelkesedés felkeltésében, hiszen étellel töltötte meg és a helyzethez alkalmazta a középkori francia politikai gondolkodás egyik lényeges komponensét. Esméinek államalkotó szerepe különleges erővel jelent meg a burgund hercegi udvarban, mely fennállása során mindvégig tág teret engedett a kereszties háború gondolatának, s a kereszties vállalkozásokban tevékeny részt vállalva is bizonyította, hogy az önálló államiséra törf burgund hercegség a kereszténység legfelelősségteljesebb és a legnemesébb hagyományokat folytatni kész hatalmai közé tartozik.⁷³

Eszerint a korábbi és mindenekelőtt a hit ellenségeivel szembeni *fegyveres* harcot előtérbe helyező eszmerendszer elsősorban a fronthehelyzetben lévő országok mentalitásában és politikájában maradt meg (különösen Portugáliában, a spanyol királyságokban és Közép-Európában), másrészt a kereszténység *egészével* szemben érzett külső fenyegetettség növekedése következtében új erőre kapott (különösen a nyugati nagy monarchiák, főleg a hadban álló Franciaország és Anglia esetében), s mind gyakrabban jelent meg a *békeszerző* törekvésekkel és a keresztény államok *összefogását* célzó erőfeszítésekkel összefüggésben.⁷⁴

A 14. század során tehát a *monarchia funkciói* döntően az állandósult háborús helyzet követelményeinek megfelelően *módosultak*, s a történetírásban is szinte kizárólag a háborúval kapcsolatban fogalmazódtak meg, helyenként pedig a háborús és a háborúval összefüggő konfliktusok mellett (mindenekelőtt V. Károly esetében) jutott némi szerep az *országépítő* funkció megjelenítésének is. Míg a háború részletes bemutatására való törekvés általánosan jellemző (és pártállástól független) vonása lett a 14. századi historiográfiának, addig a monarchia sorsával való törődést kifejező részletek természetesen elsősorban a „királyi” történetírás lapjain olvashatók. Ugyanakkor az egymással szembenálló uralkodók részéről továbbra is következetesen jelentkezik az igény, hogy uralmukat minél „teljesebbnek” (azaz mindenekelőtt a császári és pápai befolyástól minél függetlenebbnek) érezzék és láttassák. Ebben a történetírás és a történetírók jelentős része a monarchia partnere, s törekvéseiket igen jól mutatja a császárral való kapcsolat, különösen pedig IV. Károly császár nevezetes párizsi látogatásának leírása.⁷⁵

A fenti helyzet következtében a francia történetírás *funkcionálisan* és a kialakult háborús *alapkönfliktus* mentén is különböző, világosan meghatározható (ha egymástól nem is mindenben elkülönülő) csoportokra oszlott, miközben a „Grandes Chroniques” koncepciójában a század közepén, uralkodói kívánságra bekövetkezett változás eredményeképp a monarchia hivatalos történetírásának gyakorlatilag két központja lett: az

egyik *Saint-Denis*-ben, a *folytonosságot* mindenben garantálni kívánó, *latin* nyelvű, *egyházi*, melyet egy másik, az előzővel *tartalmilag* sem teljesen azonos, az állami *adminisztrációhoz* és a monarchia világi központjához erőteljesebben kapcsolódó, *francia* nyelvű központ egészített ki a *királyi udvarban*. Ez a körülmény különösen nagy jelentőséggel bír a francia nyelvű történetírás végleges *emancipálódása* szempontjából: *ettől a pillanattól kezdve a francia monarchia hivatalos történetírása deklaráltan világi, a monarchia központjához kötődő (annak tekintélyével alátámasztott) és francia nyelvű munka.*

A 14. század a francia történetírás és politikai irodalom pártosodásának kiindulópontja is. A pártosodás többnyire *területileg* is leképezhető: eszerint a francia monarchia pártján álló művek *vagy* a király közvetlen környezetéből, a királyi *udvarból* származtak, és gyakran az ő megrendelésére születtek (d'Orgemont, Cuvelier, Christine de Pisan), *vagy* pedig *Normandiához*, tehát egy olyan, földrajzilag is jól meghatározható területhez, illetve körhöz kötődtek, ahol mind Du Guesclin-nek, mind V. Károlynak közvetlenül is jelentős befolyása volt, s amely így, a 14. század során a francia királyság egyik fő (ráadásul fronthelyzetben lévő) *bázis-területét* jelentette.

Az elkülönülés jól nyomon követhető akkor is, ha figyelmünket a másik féllal szimpatizáló francia nyelvű művek felé fordítjuk: az *angolok pártján* álló történetíróként nyilvántartott szerzők közül hárman *francia németalföldiek* (sőt Liège-környékiek) voltak, míg a negyedik, aki a „Fekete Herceg” történetét hagyta ránk, „feltehetően németalföldi”-ként szerepel. Emögött nyilvánvalóan az az ismert körülmény húzódott meg, hogy noha Németalföldön ragyogó színvonalú francia kultúra bontakozott ki, az itt található grófságokat és hercegségeket a gazdasági, kereskedelmi és politikai érdekeik meglehetősen szorosan fűzték az Angol Királysághoz, ráadásul a Francia Királysághoz fűződő kapcsolataikat számos súlyos, fegyveres konfliktus is terhelte. Eszerint tehát a Valois-uralkodót támogató francia történetírás mindenekelőtt *breton–normandiai*, míg az angol féllal szimpatizáló történetírók szilárd *németalföldi* alapokat mondhattak magukénak.

Paradox módon tehát úgy tűnik, hogy a „*nem franciapárti*”-nak tekintett francia nyelvű történetírás a magasabb színvonalú, s érdekessége, hogy már ekkor magában hordja egy olyan *választás lehetőségét* is, mely a mindkét féltől való függetlenedés irányába hatott. Ez azonban nem feltétlenül a történetírói *objektivitás* fokozódása irányába közelített, hanem sokkal inkább egy *harmadik* irányú *elfogultságot* tükrözött: a németalföldi francia történetírás a körülmények hatására mind az angol,

mind pedig a francia monarchiától függetlenedő *Valois–burgundi* hercegi dinasztiában véli majd felfedezni (s nem is teljesen alaptalanul) az önálló németalföldi érdekek képviselőjét.⁷⁶

Noha Froissart krónikájában a 14. századi Nyugat-Európa szinte *valamennyi* problémája feltűnik, Froissart különleges figyelmével, csodálattal, elfogultságával mindenekelőtt a középkori hierarchia csúcán lévőket tüntette ki, s bár mindig szolgált egy fejedelmet is, tehetségét általában véve az uralmon lévők szolgálatába állította: Froissart végül is azzal, hogy jelentősen hozzájárult egy, a lovagi kultúra terén bekövetkező *szintézis* megteremtéséhez, valamint az abból következő, sokak által anakronisztikusnak tartott értékrend továbbéléséhez, megteremtette az átmenet feltételeit is. A 15. századi *burgund hercegi udvar* lovagi kultúrája a történetírás terén és azon túl is Froissart életművét tekintette kiindulópontnak: a burgund történetírók mind Froissart örökösei. A németalföldi humanizmus kibontakozása pedig nem kis részben e lovagi kultúra dekompozíciójának és az új formák annak következtében elkerülhetetlen keresésének terméke is.⁷⁷

Froissart krónikájával tehát a *középkori krónikairodalom* elérte egyik *csúcspontját*, bizonyítván egyben, hogy a krónikaírás műfajának fejlődésében csak a *latin nyelvű krónikák esetében* zárult le egy korszak a 13. századdal, s míg a latin nyelvű krónikairodalom ettől az időszaktól, régióként különböző mértékben ugyan, de az általános tendenciát tekintve *visszaszorult*, addig a *francia nyelvű krónikairodalom* virágzásnak indult, és éppen a 13. század elejétől kezdődően hozta létre *legmaradandóbb* alkotásait – hanyatlása pedig végérvényesen csak két évszázaddal később, a 15. század utolsó éveire következik majd be.⁷⁸

4. A FEJEDELMI UDVAROKTÓL A „NEMZETI MONARCHIÁIG”: A 15. SZÁZADI TENDENCIÁK

A 15. századi francia történetírás mennyiségében, sokrétűségében és tartalmi gazdagságában egyaránt felülmúlta a 14. század termését, s főbb vonulatait nemcsak azért ismerjük jobban, mert még *több mű* született, hanem azért is, mert jóval *több kézirat* áll rendelkezésünkre. Ez a fejlődés két, *földrajzilag* is jól körülhatárolható területen következett be, amennyiben továbbra is a Francia Királyság – különösen a *Párizsi-medence* – az egyik dinamikusan továbbfejlődő központ, a másik pedig a fokozatosan *burgund* hatalmi centrummá váló Németalföld lett, miközben az *anglo–normann* és a *keleti francia* történetírás – természetesen erősen

eltérő, de a továbbélés szempontjából *egyformán negatív* hatású történelmi körülmények nyomása alatt – végérvényesen visszaszorult.

Áttekintésünknek ebben a fejezetében azt az utat kíséreljük meg végigjárni, mely elvezetett *Froissart* lovagideáljától a *Machiavelli-féle* fejedelemmodell megjelenéséig; melynek során a még mindig több nagy hatású művet létrehozó, *latin* nyelvű historiográfiával szemben a 14. században túlsúlyba került *francia nyelvű* történetírás gyakorlatilag egyeduralkodóvá vált; a *középkori műfajok* és *vonások* elhalványultak; s a történetírás a teljes *szétaprózottság* és az időnként *harcos pártosság* korszakát követően még határozottabban lépett be a „*nemzeti monarchiák*” megteremtésének folyamatába. Mindez úgy következett be, hogy még tapasztalhatjuk a korábban (főleg a 14. században) kibontakozott tendenciák továbbélését, de már érzékeljük a történetírásban egy radikálisan új szemlélet megjelenését is.

A 15. századi francia történetírás egyik jellemző vonása a *pártosság*, amiről úgy szoktak beszélni, hogy a „...*história az Égiek szolgálatából a földi hatalmak szolgálatába szegődött*”, tulajdonképpen (mint láttuk) egy már létező 14. századi, *Froissart*-nál is elég világosan megnyilvánult folyamat felerősödésének az eredménye volt: a „*fejedelemségek kora*” történetírásának képviselői a legtermészetesebb módon lettek egy-egy fejedelmi udvar fizetett történetíróivá, és néha leplezetten, de még inkább leplezetlenül alakították műveiket az általuk választott *fejedelem* (király, herceg, gróf, hadvezér) vagy *párt* elvárásai szerint. Ugyanakkor, mint majd látni fogjuk, a történetírás legtehetségesebb képviselői végérvényesen túljutottak azon a fázison, hogy az urukról vagy az uruk számára írott mű csupán *sztereotip panegyricus* legyen.⁷⁹

A területiális fejedelemségek politikai szerepének növekedése és a királyi hatalom központjának a széttzilálódása természetesen a korábban már a koncentráció bizonyos (néha meglehetősen előrehaladott) fokát mutató történetírás területén is éreztette hatását: így a 15. század eleje nemcsak a „territoriális hatalom”, hanem a hozzá kapcsolódó „territoriális történetírás” kibontakozásának a kora is. Így a történetírás is azok közé a tényezők közé tartozott, melyeknek fokozniuk kellett a mind nagyobb politikai szerepet játszó hercegi és grófi családok vagy a családok egyes tagjainak a hatalmát és tekintélyét. Az ilyen fejedelmi (hercegi-grófi) történetírásnak alapvetően két formája van. Az egyik az a történetírás, mely a területiális fejedelmet mint a francia *királyság támaszát* mutatja be, tehát az általuk képviselt értékek között előkelő helyen áll a királlyal és a királysággal szembeni hűség: a konkrét politikai helyzetnek megfelelően születik is *néhány* ilyen mű a 14. század végén, és viszonylag sok

a 15. század második felében. A másik forma viszont másfajta államalkotó tendenciákat támogat, tehát egyértelműen a fejedelem, illetve a területiális fejedelemségek mint *önálló egységek* kifejlődésének szolgálatában áll: itt már nem a királyság támogatása vagy a király szolgálata a történetírás által is megfogalmazott igazi érték, hanem az önálló állam megerősítésének és az *önálló uralkodásnak* a képessége.

Az igazán kritikus helyzet az angol–francia konfliktusban részt vevő felek számára a 15. század fordulójától következett be. Az egyes fejedelmek szolgálata a történetírók számára mind gyakrabban egy (vagy több) *ügy szolgálatát* is jelentette, ami a történetírás „szétaprózódásához”, illetve – a százéves háború menetében a 15. század második évtizedétől bekövetkezett komoly változások, az angol–francia konfliktus újbóli kiéleződése, valamint (ezzel összefüggésben is) a franciaországi belharcok végletes elmérgesedése következtében – a francia történetírás *pártosodásához* vezetett.

A szinte napi pártharcok következtében a historiográfia is alapvetően két pártba szakadt; s így született meg az ország történetének egy *orléans-i (armagnac)* és egy *burgundi (bourguignon)* interpretációja a 15. század első két harmadában. Ennek ellenére a pártos elkötelezettség nem jelentette mindig azt, hogy az események józan szemlélői (mint pl. a *Journal d'un bourgeois de Paris*) vagy nagy formátumú történetírói (mint pl. Georges Chastellain) ne tudtak volna árnyalt és időnként pártatlanságról tanúskodó beszámolót adni az eseményekről. Nyilvánvaló, hogy a történetírás „politizálódása” szoros összefüggésben volt a mindinkább kibontakozó *közvélemény* meggyőzésének igényével, mint ahogy az sem meglepő, hogy a „pártpreferenciák” a történetírásban nemcsak a százéves háború eseményeinek interpretálásánál vagy az események főszereplőinek, politikai törekvéseinek megítélésekor jelentkeztek, hanem olyan, sokkal általánosabb kérdésekkel kapcsolatban is, mint a *pápaság* ügye, az *egyházzszakadás* problémája vagy éppen a *császárság* kérdése; s ez egyben azt is jelentette, hogy az általános európai politikai élet megítélésében vagy éppen a szövetségi rendszerek alakulásának bemutatásában is eltérések mutatkoztak.⁸⁰

A 15. század elejéről ránk maradt írásos anyag tanulmányozása azt mutatja, hogy a közvélemény és a propaganda születésének és „első fénykorának” időszakát nem véletlenül szokás ezekre az évtizedekre datálni. A konfliktusban részt vevő, gyakran szemben álló (ritkábban szövetséges) felek (orléans-iak, majd armagnac-ok, burgundiak, a királyi udvar mértéktartóbb képviselői, vagy éppen az angol király) *minden eszközt* felhasználtak *belső és külső* támogatottságuk növelésére: a *propaganda*

legkülönbözőbb írásbeli és szóbeli módozatai jelentek meg, s amikor a fejedelmek saját híveik vagy éppen az ellenfél pártján állók meggyőzésére „nyílt leveleket” írtak egymásnak, amikor felvirágozott a *politikai vitairadalom*, amikor – ha a körülmények az egyik főszereplő (Orléans-i Lajos) meggyilkolásának igazolásához úgy kívánják – felélesztik a „zsarnokölés” elméletét, s amikor széles körben propagált írások születtek egy-egy fejedelem vagy egy adott fejedelem *jogainak* védelmében, vagy amikor az *irodalom*, különösen pedig a *költészet* igen jelentős teret szentel a politikai kérdéseknek, nyilvánvaló, hogy a *történetírásnak*, mely szerette „az igazság letéteményeseként” feltüntetni magát, ezen a területen csakis *kiemelt szerep* juthatott. A historiográfiának ez a funkciója kétségtelenül hozzájárult ahhoz is, hogy a műfaj írott produkciója mennyiségileg látványosan meghaladta a korábbi századét, de ahhoz is, hogy a „*középkor alkonya*” bizonyos területeken – különösen Burgundiában – a középkori művelődés már említett, a *történetírásra* is erőteljesen támaszkodó, gazdag *másodvirágzását* hozza meg. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a korabeli propaganda és a politikai vitairadalom a történetírókra, különösen az eseményektől távolabb álló szerzőkre is igen nagy hatást gyakorolt: a történetíró tehát egyszerre alanya és tárgya is ennek a propagandának.⁸¹

Egy másik tendencia, melynek kibontakozását már a 14. század során tapasztalhattuk, s melynek a 15. század további erősödést hozott, a *laicizálódás* általános és komplex folyamata volt: mindaz, amire fentebb utaltunk, nemcsak a „*laikus*” *szerzők* arányának növekedéséhez vezetett, hanem gyarapította azoknak a *világi* központoknak a számát is, ahol történetírói tevékenységet végeztek, aminek eredményeképp szinte áttekinthetetlen mennyiséget ért el az elsősorban *világi közegnek* szánt, tehát *francia nyelvű* anyag.

A 15. századi történetírás kapcsán röviden ismét érintenünk kell a *latin* és a *francia* nyelv jelenlétének problémáját, funkcióikat, illetve egymáshoz való viszonyukat: a latin és a francia történetírásban való használatában ugyanis ellentétes tendenciák munkálnak. Kétségtelen, az általános tendencia az volt, hogy ekkor már a történeti produkció mind nagyobb aránya készült francia nyelven, és hogy a latin nyelvű próbálkozások száma is mind ritkább lett. Ez végül oda vezetett, hogy az utolsó latin nyelvű krónikák végleg kimentek a divatból. A francia nyelv további előretörését és egyben a folyamat *általánossá válását* talán leginkább az a jelenség érzékelteti, melyet Mont Saint-Michel apátsága esetében tapasztalhatunk: a százéves háború kezdetétől fogva földrajzilag fronthelyzetben lévő apátság, mely mindvégig képes volt megvédeni magát az

angolokkal szemben, s a francia király hűségén maradt (s ezáltal a mind erőteljesebben kibontakozó francia nemzeti érzés szimbólumává lett), a 15. században *francia nyelven* kezdte írni (egyébként *Annales*-szerű) krónikáját, ezzel tehát a francia nyelvű történeti irodalom egy igen fontos egyházi központban kapott helyet.⁸²

Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala, ugyanis a történetírásban a latin nyelvnek természetesen maradtak még tartalékai: a legerősebb hagyományokkal rendelkező történetírói iskola, a saint-denis-i apátsági központ a 14–15. század fordulóján még egyszer felvirágoztatta a franciaországi latin nyelvű történetírást; másrészt Franciaországban sem maradt teljesen hatástalan a *reneszánsz* latin nyelvű írásbeliséget favorizáló áramlata, ami a történetírás területén két jelentősebb vállalkozás elindításához vezetett: az egyik, Thomas Basin műve VII. Károlyról és XI. Lajosról el is készült, s a 15. századi latin nyelvű történetírás kiemelkedő alkotásaként tartják számon, míg a másik, Philippe de Commines műve, melyet az „alapanyagként” tekintett francia változathoz terveztek *latinra fordítani*, csak franciául készült el, a latin változat megalkotására nem került sor.⁸³

A latin és a francia nyelvű történetírás továbbra is szoros kapcsolatban maradt, s latin nyelven a 15. századból három gyakrabban idézett jelentős munka maradt ránk: a saint-denis-i hagyományok folytatásaként megjelenő *Chronica Karoli Sexti*, vagy ismertebb nevén a „Chronique du Religieux de Saint-Denis”, melynek szerzőjét az újabb szakirodalom sikerrel azonosította az apátság kántorának, Michel Pintoin-nak a személyében, s az ugyancsak saint-denis-i szerzetes-történetíró, az előbbi munkáját folytató Jean Chartier ún. „*latin krónikái*” VII. Károly uralkodásának idejéből, valamint a már említett Thomas Basin („Basinus”) VII. Károly és XI. Lajos koráról írott műve. Így tehát a franciaországi latin nyelvű történetírás eljutott a még középkori hagyományokat erőteljesen és színvonalasan képviselő Pintoin-féle *krónikás hagyománytól*, a Basi-nussal megjelenő, itáliai típusú *humanista historiográfiáig*.⁸⁴

Ugyancsak a korábbi tendenciák folytatását jelzi, hogy a 15. század során csaknem teljesen *eltűntek* a historiográfiából a *verses történetek* – ami azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a költészetből kiszorult volna a történelem és a „pártpolitika”, mivel a korábbiakhoz hasonlóan a század történetíróinak jelentős része *több műfajban* alkotott maradandót, s „pártállásukat” továbbra sem csak a történeti művek szövegeiből ismerhetjük meg.⁸⁵

Ekkor már csak részben számít újdonságnak, hogy a történetírásban az eseményeket közvetlen közelről ismerő, gyakran azok szervezésében, a hozzájuk kapcsolódó ceremóniákban vagy rituálékban meglehetősen

fontos szerepet játszó írástudókból, a *heroldokból* is történétírók lettek, amit azonban nem mindig néztek jó szemmel a „nemesebb történétírást” végző kollégáik, különösen a szerzetesek. John Chandos angol főúr heroldjának a példáját nagyon sokan követték a 15. században, amikor is – úgy tűnik – a heroldok szerepe a katonai életben általában véve is megnőtt, s e szerep növekedésével együtt járt a harc, a harchoz kapcsolódó ceremóniák, vagy éppen a fontos diplomáciai szolgálatok elmondásának, „megéneklésének” lehetősége vagy éppen kötelezettsége. Ezzel a heroldok szinte „irányításuk alá vonták” azt a *témakört*, mely a tapasztalatok alapján leginkább számíthatott a *közönség* érdeklődésére. Velük a francia történétírásban egy sajátos pozícióban lévő, az események közvetlen közelében tartózkodó új csoport jelentkezett. Ezeknek a heroldoknak a tevékenysége – még akkor is, ha az általuk közvetlenül át nem élt események elmondásakor a *kompiláció* jól bevált és elfogadott módszeréhez kellett folyamodniuk, vagy ha *történétíróként* nem is tudtak mindig egyenletes teljesítményt nyújtani – nyilvánvalóan színesítette és gazdagította a 15. századi francia történeti irodalmat.⁸⁶

A középkor végén ismét gyakorivá válik, hogy olyan személyiségek lépnek a történétírók közé, akik nemcsak leírják, illetve interpretálják vagy éppen magyarázzák a történelmet, hanem az események idején annak *alakításában* is tevékeny szerepet játszottak: így nem ritka, hogy egyes történétírók, akiket az alábbiakban bemutatunk, egyben a *fejedelmek legbefolyásosabb tanácsadói* is voltak (mint Jean Juvenel des Ursins), hogy *diplomáciai szolgálatban* egy-egy követség „*orateur*”-jeként segítették uruk céljainak megvalósulását (mint Alain Chartier vagy Gilles Le Bouvier), de lehettek éppen olyan személyek is, akik egy adott időszakban a monarchia politikai irányításából oroszlánrészt vállaló, nagy befolyású, tekintélyes *politikusként* működtek (mint Commynes vagy Basin). Természetesen a korábban aktív politikai szerepet játszó történétírók műveiben szükségképpen jelentkezik a történétírás *memóárjellege*, különösen az *önigazolás* igénye, a személyes elfogultság az események tárgyalásában és a szereplők bemutatásában, a műfaj minden pozitív és negatív hatásával egyetemben.

A 15. század azonban nemcsak a fenti területeken hozott változásokat, hanem végérvényesen *új formát* is kapcsolt a történétírás eddig ismert változataihoz: így a *krónika* (*chronique*), a *história* (*histoire*), a *memoár* (*memoires*), a *cselekedetek* (*faits*) és az *életrajz* (*vie*) néha meglehetősen nehezen elkülöníthető darabjai mellett a század fordulójára megjelent a *napló* (*journal*) is, melynek többféle változatával találkozhatunk. Ezek a

naplók többnyire ritka, gyakran különleges, máshonnan nem megszerezhető információkkal gazdagították a korról alkotott ismereteinket.⁸⁷

Mint alább látni fogjuk, a 15. század is a meglévő ismeretek szintetizálására törekedett, s igyekezett az addigiakat az *igényeknek legmegfelelőbb formában* hozzáférhetővé tenni. Ez a folyamat nemegyszer azt jelentette, hogy az összegyűlt ismeretanyagot „modernizálták”, azaz a közönség igénye és ízlése szerint írták, újraírták, esetleg módosították, vagy éppen más formában mutatták be. Ezt a „modernizáló” folyamatot a szélesebb közönség igénye és egyes mecénások gyűjtőszenvédélye egyaránt segítette. A késő középkori Franciaország módos előkelői között számos ilyen ismert személyiség akadt, s a híres és gazdagon inluminált kéziratoknak valóságos kultusza volt. Ezen belül több olyan, a történetíráshoz többé-kevésbé kapcsolódó alkotás iránt mutatkozott felfokozott érdeklődés, amelyek ekkor már valamilyen okból nehezebben voltak hozzáférhetők: így természetes, hogy a keresett, de kevés példányban meglévő műveket szorgalmasan *másolták*, a másolatokat gazdagon *díszítették* (ezzel a kéziratok száma is nőtt), a latin nyelvűeket *fordították*, a versben meglévőket *prózára írták át*, esetleg a latin versben írottakat francia *prózára „fordították”*... Igen nagy volt a „kereslet” a történelmi témákat, tárgyakat vagy területeket érintő *regények*, az *útleírások*, illetve az *úti beszámolók* iránt, és továbbra sem becsülhetjük le azt a szerepet, amit ezek a művek a történelem iránti érdeklődés fenntartásában és továbbfejlesztésében játszottak.⁸⁸

Az általános *vulgarizációs* folyamat a történetírás terén is egyre erőteljesebben érzékeltette hatását, amiben nagy szerep jutott a korabeli *másolóműhelyeknek*, majd pedig a *könyvnyomtatásnak*. A 15. század utolsó harmadában bizonyos könyvek másolása a növekvő tömegigény nyomása alatt gyakorlatilag folyamatosnak tekinthető, s természetesen a legelső nyomtatott könyvek közül nem hiányoztak a történetírás és a történeti töltésű irodalom legkeresettebb alkotásai sem. A század utolsó harmadára Franciaország területén már több könyvmásoló, majd könyvnyomató műhely dolgozott – az utóbbiak azonban természetesen nem léptek egyik pillanatról a másikra az előbbieik helyébe. Mint ismeretes, Párizsban az első nyomda 1470-ben, a Sorbonne-on kezdett el működni, és Jean Heynlin de Steyn kezdeményezésére, döntően az egyetem szükségleteinek kielégítése céljából jött létre, tehát mindenekelőtt teológiai és természettudományos, *latin nyelvű* könyveket nyomtatott. A 15. század végén a francia nyelvű anyag a Franciaországban kiadott könyvmennyiségnek mindössze 5%-át teszi ki. Ebben az öt százalékban azonban a történeti irodalom már komolyan képviselgette magát: ekkor nyomtatták ki Pá-

rizsban a *Grandes Chroniques* háromkötetes változatát, a középkor legendás hőseinek (Geoffroy de Bouillon, Lancelot, Nagy Károly...) történetét, valamint a korábban már kéziratban is igen népszerű Pierre Le Rouge-féle *Mer des hystoires*-t, illetve Mandéville *Utazásait* (jellemző, hogy ez utóbbit az egész 16. század során még mindig gyakrabban adták ki, mint Kolumbusz úti beszámolóját az Újvilág felfedezéséről).⁸⁹

Az alábbiakban bemutatjuk a 15. századi francia historiográfia fejlődésnek legfontosabb összetevőit, a műfajon belül bekövetkezett változásokat s a történetírást befolyásoló külső tényezőket. Általános vonalaiban nyomon fogjuk követni a korábban megismert tendenciák alakulását, a műfaji változásokat (röviden szólunk a naplóról és az útleírásokról), tanulmányozzuk a *Grandes Chroniques* történetének utolsó fejezetét s a *krónikairás hanyatlásának* folyamatát, áttekintjük a *pártokra szakadt történetírás* helyzetét, és bemutatjuk legismertebb produktumait, röviden kitérünk a történetíráshoz legközelebb álló műfajok, a *regény* és az *útleírás* szerepére, meghatározzuk azokat a késő középkori történetírást leginkább érdeklő *témaköröket*, és utalunk arra a kivételes szerepre is, amelyet a historiográfia Franciaországban oly sajátos módon játszott a *nemzetté válás* folyamatában.

a) A középkori hivatalos történetírás alkonya (A *Grandes Chroniques* utolsó fejezetei)

Az előző fejezetekben láthattuk, hogy a 13–15. században a francia monarchia, a saint-denis-i apátság és a francia történetírás sorsa szorosan összefonódott, s ennek a kapcsolatnak az erősségét nem kis mértékben a neves apátsági műhely és a „Nagy Krónikák” közötti viszony intenzitása határozta meg. E kapcsolat alakításában az uralkodói szándék döntő szerepet játszott, mely különösen erős volt IX. Lajos idejében, majd alaposan meglazult a 14. század második felére, amikor V. Károly úgy döntött, hogy az apátság történetírói műhelyétől leválasztja a *Grandes Chroniques* írásának feladatát. A „Nagy Krónikák” szerkesztésének és írásának kivételes politikai jelentőségét mutatja az a tény is, hogy mindebben az apátság saját szerepének egyértelmű visszaszorulását látta (abba nem is kívánt belemélyedni), és egyfajta *presztízsveszteségként* élte meg a királyi döntés következményeit. A saint-denis-i központ ennek ellenére folytatta saját latin nyelvű történetírói hagyományait, az iskola tovább működött, könyvtárának anyagát (másolóműhelye hathatós segít-

ségével) ebben az időszakban is jelentősen gazdagította, s a történetírói műhely két igen jelentős személyiségnek – Pierre Lescot-nak és Michel Pintoin-nak – köszönhetően ezúttal is maradandót alkotott.⁹⁰

A korábban olajozottan működő gépezetben azonban mutatkoztak bizonyos problémák: a VI. Károly történetét feldolgozó latin nyelvű apátsági krónikát (a 13. század második felében elfogadott gyakorlat figyelmen kívül hagyásával, de az V. Károly idején bevezetett intézkedés értelmében) *először* nem fordították le közvetlenül franciára. Mindez annak a jele is volt, hogy az uralkodó, illetve a *királyi udvar* immár *tartósan nem igényelte* azt, hogy éppen a saint-denis-i krónikák álljanak az állam rendelkezésére francia változatban is. Ezzel a *hivatalos* történetírásban a *bilingvizmus* elve visszaszorult, s a saint-denis-i latin krónika és a francia „Nagy Krónikák” írása elvált egymástól. Úgy tűnt ekkor, hogy a hosszú ideig *Chronique du Religieux de Saint-Denys* címen ismert latin krónika önálló életet él, és hivatalosan semmi köze nem lesz többé a francia nyelvű „Nagy Krónikához”. Ugyancsak a korábbi bilingvizmus visszaszorulására utal az a körülmény, hogy a „hivatalos” krónika írásának tiszte annak ellenére sem került vissza az apátságba (jelen esetben Michel Pintoin illetékességi körébe), hogy a királyi udvarban készített francia krónikának ekkor már *nem volt* a király által megbízott, tehát „*hivatalos*” *historiográfusa*, mivel az új király, illetve környezete nem gondoskodott arról, hogy egy másik történetíró lépjen Pierre d’Orgemont helyébe, aki Jó János és V. Károly történetének megírásával teljesítette feladatát.⁹¹

Eszerint úgy tűnik, hogy a francia nyelvű „Grandes Chroniques” oly *szorosan kapcsolódott* a francia monarchia világi központjához és az uralkodó közvetlen környezetéhez, hogy a *központ* irányító tevékenységében bekövetkezett *labilitás* erőteljesen kihatott a monarchia „hivatalos” történetírásának a sorsára is. A francia monarchia VI. Károly alatti gyengülése a francia historiográfia fejlődésére közvetlen hatást gyakorolt: a monarchia történetírása *elbizonytalanodott*, a történetírók többsége vagy a már történetírói hagyományokkal rendelkező egyházi központokban, vagy pedig a gyakran egymással is rivalizáló fejedelmi udvarok vonzáskörében alkotott tovább. A „Grandes Chroniques” anyagában így támadt űrt a 15. század *első három* évtizedében nem töltötték be: a monarchia francia nyelvű történetírása *új erőre* – a francia monarchia újbóli megerősödésével gyakorlatilag egy időben – az 1430-as évek elején kapott. Mint majd látni fogjuk, ekkor írták illetve szerkesztették meg a francia krónika 1380 és 1422 közötti – tehát VI. Károly uralkodására vonatkozó – részét.⁹²

Mindez azonban korántsem azt jelentette, hogy a történetírásban egy-

fajta „*általános válság*” következett volna be; épp ellenkezőleg, egy termékeny átalakulás kora köszöntött be: *egy*résztt ekkor teljesedett ki a főleg *fejedelmi* központok köré szerveződött történetírás alkotókedve, *más*résztt a „hivatalos” történetírásban jelentkezett úrt – közvetett módon legalábbis – igyekezett betölteni a *Chronique du Religieux de Saint-Denys* anyaga. Ez egyben azt is jelentette, hogy a korábban visszaszorított saint-denis-i történetírói központ szerepét az *objektív* körülmények ismét alaposan *felértékelték*, amit mi sem bizonyít jobban, mint az a tény, hogy a korabeli francia nyelvű krónikák VI. Károly uralkodására vonatkozó fejezeteinek *alapjául* – gyakran változtatás nélkül – Michel Pintoin krónikájának szövege szolgált: ekkor vált *szokássá*, hogy a történetíró, információ- és forrásgyűjtés közben – előbb vagy utóbb – ellátogatott Saint-Denis-be, s az ottani krónikákból szerezte meg a saját munkájához hiányzó ismereteket. A francia és a latin nyelvű történetírás közötti kapcsolat tehát módosult – „*fakultatív*” lett –, miközben érvényesültek benne *szakmai*, illetve *politikai* szempontok egyaránt: az apátságban folyó történetírói tevékenységet továbbra is *hitelesnek* tartották, s mint ilyet ezután is a *monarchiához* kötődőnek érezték; tehát a kor legfontosabb *történeti forrását*, de egyben a *tekintély forrását* is tisztelték benne.⁹³

Paradox módon az a körülmény, hogy az apátsági történetírói műhelynek a monarchia történetében a Capeting-monarchia idején kiváltságos szerepét éppen ebben az időszakban hevesen megkérdőjelezték, *tudatosította* az érintettek körében Saint-Denis kivételes fontosságát. A Michel Pintoin-féle krónika ismerete ezért a francia nyelvű történetírás szempontjából is igen jelentős, bemutatására és a „hivatalos” történetírói funkció körüli vita rövid ismertetésére a „Grandes Chroniques” két utolsó korszakának vizsgálatakor ezért is kell kitérnünk.⁹⁴

A törekény egésszégű VI. Károly trónralépésével egy új és igen nehéz, ám a politikai élet, a *politikai gondolkodás*, a történetírás és a francia „*nemzeti tudat*” fejlődése szempontjából sem elhanyagolható periódus kezdődött el. A kor francia elbeszélő forrásai közül az 1380–1420 közötti évekre a *Chronica Karoli Sexti* adja a legátfogóbb képet. A helyenként igen alapos, máshol pedig egyenetlen dokumentációval megírt krónika szerzősége hosszú ideig bizonytalan volt, így első kiadásában még ismeretlen saint-denis-i szerzetes munkájaként közölték a krónika latin vagy bilingvis szövegét. Az újabb kutatások vezettek oda, hogy Michel Pintoin (Penthouin), az apátság kántora személyében azonosítani tudták a szerzőt. Tekintettel arra, hogy Michel Pintoin igen fontos, de különösen a magyar szakirodalomban kevésbé ismert történetíró, gazdag és komplex munkásságának ismertetésére a többiekkel (így pl. a jóval ismertebb

Villehardouinnel vagy Froissart-ral) összevetve arányaiban valamivel nagyobb teret szánunk.⁹⁵

Saint-Denis-ben minden együtt volt ahhoz, hogy egy tehetséges *történetíró személyiség* munkához láthasson: a konkrét szakmai *előzmények*, a történetírás *helyi hagyományai*, az *anyaggyűjtés* kialakult infrastruktúrája és egy kiemelkedő gazdagságú *bibliográfiai háttér* garantálta a korabeli Franciaországban, de talán az egész 14. század végi Nyugat-Európában egyedülállónak tekinthető *történetírói központ* nívós tevékenységét. A saint-denis-i történetírói iskola létrejöttét, működését és a környezetére gyakorolt rendkívüli hatását már említettük a korábbi fejezetekben: Saint-Denis történetírói műhelye „*de facto*” a Capeting-monarchia „*szentélyének*” részévé vált, ami annak ellenére kölcsönzött továbbra is nagy tekintélyt számára, hogy a történetírásról (és Szent Dénes kultuszának a monarchiához való viszonyáról) a Valois uralkodóknak elődeiktől *némileg eltérő* elképzeléseik voltak. A műhely vezető szerepe egészen a 14. század közepéig maradt meg (1360).⁹⁶ A „Nagy Krónikák”-nak az apátságtól való leválasztásával egy időben megszületett a „Nagy Krónikák” egyik korai változata, mégpedig oly módon, hogy a korábbi korszakra vonatkozó Primat-féle „*Roman des Rois*” anyagához, valamint az ahhoz írott francia nyelvű folytatáshoz hozzátették a Pierre d’Orgemont-féle krónikát, majd a király utasítására ezt az anyagot az 1370-es években *egybefűzték*, és a „Grandes Chroniques de France” egyik legnépszerűbb változataként számos másolatot készítettek belőle (csak az apátság könyvtárában kilenc példányát őrizték). Ez a krónika-kompozíció igen nagy sikert aratott, és népszerűségével elérte azt a célt, amit V. Károly remélt tőle: színvonalasan, eredményesen és az adott feltételek között széles körben terjesztette a Valois-dinasztia dicsőségét. Ugyanakkor viszont az apátságtól függetlenített „Grandes Chroniques” sikere *nem segítette* elő a kolostori műhely virágzását: talán ez is magyarázza, hogy a kolostori műhely legtekintélyesebb történetírójától, Richard Lescot-tól, az 1360 és 1400 közötti időszakból nem maradt ránk történeti munka.

Michel Pintoin feltehetően a 14. század hatvanas éveiben, tehát egyfajta bizonytalanság korában került a kolostorba és kezdte meg történetírói munkáját egy „*Historia Regum Francorum*”-mal, melynek csak részletei maradtak ránk. Minden valószínűség szerint Pintoin ezzel a művével *emelkedett ki* társai közül, és kapott megbízatást Saint-Denis apátjától a „VI. Károly Krónikája” megírására, feltehetően az 1390-es évek elején. Munkássága igazán az 1400-as évek elejétől tudott kibontakozni, amivel egyben a történetírói iskola is *új életre* kapott: az 1400 és az 1415 között írott részek a krónika legértékesebb fejezetei közé tartoznak. Mindez

olyan körülmények között következett be, amikor az apátság monarchiához való viszonya, szerzett jogai, tekintélye és történetírói presztízse ellen az ún. „*ereklye-vita*” keretében egyszerre indult átfogó támadás.⁹⁷

A mintegy fél évtizeden át tartó, heves küzdelem tétje végső soron az apátságnak a francia monarchián belül addig elfogadtatott, *kiváltságolt* pozíciójának a megőrzése vagy elvesztése lett. Mindenesetre az apátság által magának vindikált *jogok* elvitatása, kétségbevonása *önmagában* is arra utalt, hogy a közgondolkodásban már létezett és kellőképpen *meggyökeresedett* a saint-denis-i kiváltságok rendszere, melynek létét végső soron az évekig tartó és az *ország szívében* zajló vita inkább *tudatosította*, mintsem kitörölte volna a kortársak gondolkodásából: az apátsági történetírói iskola vezetője, noha konkrétan igazolható módon a királytól sem hivatalt, sem tisztséget, sem javadalmat a munkájáért nem kapott, a királyság különleges tekintélyű történetírójának tudta és *tarthatta magát*, s a korabeli *közvélemény* jelentős része *ugyanest* gondolta róla. Az apátsági historiográfiai hagyomány erejét, a történetírói műhely életképességét azonban a 15. század elején valójában csak egy színvonalas történetírói teljesítmény bizonyíthatta, s ez a feladat a *Cronica Karoli Sexti* szerzőjére várt.

Michel Pintoin tehát a 14. század utolsó és a 15. század első két évtizedében a kortárs történetírók közül átmenetileg egyedül maradt VI. Károly uralkodása megírásának feladatával, s aligha kétséges, hogy ezt a saint-denis-i hagyományok szellemében *hivatalosnak* is tekintette. (A század legutolsó évtizedében, mint láthattuk, több kortársa még mindig a „Bölcs” V. Károly sikereket hozó történetének írásával volt elfoglalva.) A krónika anyagának legfőbb bázisát, a folyamatosan gazdagodó apátsági archívum, illetve a könyvtár mellett, a különböző forrásokból származó rendszeres információk adták. Az *udvarban* és az államirányítás gépezetében jól értesült és befolyásos pártfogói és informátorai voltak. Így a *kancelláriából*, az udvarból *rendszeresen* kapott tájékoztatást, s számos írásos dokumentumhoz is hozzájutott, melyeket gyakran be is emelt krónikájába. Hasonló volt a helyzet a különböző franciaországi tárgyalások és a *diplomáciai anyagok* egy részénél is. A *katonai* eseményekre vonatkozó információk azonban gyakran *kiestek* látóköréből: a beszámolók nem jutottak el hozzá, vagy azok az anyagok, amelyekkel rendelkezett, nem voltak kellőképpen pontosak vagy részletesek. Ezt a hiányosságot Pintoin is érezte, és nem leplezett elégedetlenséggel szólt arról, hogy mindennek oka a *heroldok* megnövekedett történetírói aktivitásában keresendő, s annak köszönhető, hogy a hadjárat résztvevői elmulasztják az apátságba a híreket megvinni, „*megelégedvén azzal a dicső-*

séggel, melyet számukra a heroldok szavai hoztak: kivételes vitézségük és hőstetteik, melyekről ez alkalmakkor tanúbizonyságot tettek, örök dicsőséget hozhatott volna nékik, ha gondoskodtak volna arról, hogy méltón írásba foglaltassanak. Ők azonban, hírnevük gyarapítására kevésbé gondolván, megelégedtek azzal, hogy veszélyes vállalkozásaikat a tömeg tapsai közepette a heroldok hangja hirdesse csupán.”⁹⁸

Michel Pintoin életének és történetírói tevékenységének (ideértjük a dokumentációt is) jelentős része az apátság falain belül zajlott le: Pintoin tehát az anyaggyűjtéshez nem a már ismertett Jean Le Bel- vagy a Jean Froissart-féle módszert alkalmazta előszeretettel, s meglehetősen ritkán fordult elő, hogy az általa leírt eseményeknek résztvevője, szemtanúja vagy az események főszereplőinek kikérdezője legyen. Ennek ellenére – életének egy bizonyos, fizikailag is aktívabb szakaszában – többször megtörtént, hogy az uralkodót, akinek történetét meg kellett írnia, elkísérte egy-egy nagyobb vállalkozására, vagy éppen, a szokásnak megfelelően, követte az „*oriflamme*”-ot (melynek őrzése a kolostorban szintén az ő feladata volt), s ezzel maga is az események tanúja lehetett.⁹⁹ Ez a megoldás azonban az idő előrehaladtával mind ritkábban fordult elő, aminek az lett a következménye, hogy bizonyos típusú eseményekről (főleg a tízes évek nagy katonai vállalkozásairól), melyeknél ő maga vagy informátorai nem voltak jelen, nem kapott megfelelő tájékoztatást; ilyen volt pl. az 1415-ös nagy angol hadjárat, melynek lefolyásáról (így a döntő fontosságú azincourt-i csatáról) csak felszínes beszámolót tudott adni.¹⁰⁰ Mindebből gyakran az is következik, hogy Pintoin műve számos esetben „*annyit ér, amennyit érnek forrásai*”, tehát az egyébként igen elismert krónika színvonala egyenetlen: függ attól, hogy éppen *mi a tárgya* az adott fejezetnek, s függ attól is, hogy *melyik időszakban* készült.

Az általánosabban érzékelhető színvonalasítás az 1415-ös esztendőől fokozatosan következett be. A történetírói műhely érdeklődési köre mindinkább beszűkült, a mű általános színvonala az 1410-es évek legvégére a mélypontra csökkent: az a krónika, „*mely kezdetben egy királyság nagyszabású történetét festette le, ekkorra már csak egy a körülötte egyre súlyosbodó megpróbáltatások hatására meggyötört, agg szerzetes kapcsolva lejegyzett kusza naplójává vált*”, míg végül a krónika az apátságban és környékén, a legszűkebb párizsi régióban bekövetkezett események „*egyre homályosodó tükörképét*” adta.¹⁰¹

Az utolsó fejezetek színvonalának gyengülése azonban nem teszi kétségesé, hogy Pintoin krónikája számos igen értékes, máshol nem fellelhető információt tartalmaz, és gyakran olyan dokumentumokat is hagyományoz ránk (sokat francia nyelvről latinra fordítva vett át szövegébe),

amelyek később elvesztek: követségi naplók, követjelentések, a korban „bizalmasnak” tekintett dokumentumok sorát lehet azonosítani a krónika szövegében, melyet a szerző, mint mondja, a „történelem szépségeért” (*ad venustatem historie*) közöl velünk.¹⁰²

Pintoin kivételes történetírói személyiség volt: a források gyűjtésére és megítélésére komoly gondot fordított, és konkrét elképzelése volt arról, hogy egy történetírónak mit kell és mit nem kell cselekednie. Művéből jól kihámozhatóak a történetíróval kapcsolatos elvárásai, még akkor is, ha elsősorban azt tudhatjuk meg tőle, hogy *mi ne legyen* a történetíró: eszerint az események drámaisága nem teheti a történetíró *tragédiaíró*-vá, a történetíró nem lehet *egyetemi oktató* sem, aki a történelmet szűkséggéppen „*vita-irodalommá*” alakíthatná. A történetíró semmiképpen sem lehet *herold*, sem *históriagyártó regós*: nem lehet célja a szokványos lovagi ceremóniák, a lovagi tornák vagy éppen a hadi események külsőségeinek leírása, csak azért, hogy az erre vágyakozó *tömeg tetszését* keresse. A történetíró *(historien* vagy *chroniqueur*) az különbözteti meg az előbbiektől, hogy olyan „történetet” (*hystoria*) ír, mely elbeszéli (*narrare*) azt, ami történt, tiszteletben tartva a *kronológiát* és az *igazságot*. Ezek az „*igaz történetek*” őrzik meg az utókor számára a múlt eseményeinek ismeretét és emlékezetét. A történetírónak szelektálnia kell, és a lényegyet célszerű mondania („nincs arra mód, hogy mindent elmondjunk”), s művének lehetőleg rövidnek kell lennie. A részletek természetesen lehetnek érdekesek, de az a *történész felelőssége*, csak ő döntheti el, hogy milyen részleteket „emel be” a történetébe: ilyenek lehetnek pl. a különböző *vallási és fejedelmi ceremóniák*, de nem lehetnek a Pintoin által nem kedvelt lovagi tornák. Számára ezek a ceremóniák azért fontosak, mert bennük az *állam és az egyház bonyolult kapcsolatrendszer*e kerül *színpadra*: a VI. Károly krónikájának legkidolgozottabb részét az *állam működésével szoros összefüggésben* bemutatott ceremóniák adják.¹⁰³

A történetírónak tehát informálnia, de tanítania is kell közönségét: épületes és elrettentő példákat bemutatva, oktatnia és nevelnie kell olvasóit. Ezáltal sugallhatja, hogy mit kell és mit nem szabad cselekednie. A történetírónak nem kell *mindent* elmondania, de *minden olyat* el kell beszélnie, aminek nevelő hatása lehet. A történész feladata az, hogy az elmondott események szereplőinél világosan kiderüljön, hogy kik azok, akikre „*örök dicsőség*” vár, s kik azok, akik az „*örök szégyent*” érdemelték ki cselekedeteikkel. A történetírás tehát Pintoin számára *nem csak az informálás*, a megtörtént dolgok átadása, hanem egy *dicsőségtábla* is az utókor számára. Ezért a történésznek a cselekedetek felett *ítéletet* is kell mondania. A történetíró Pintoin közmondásos igazságokat fogalmaz

meg, jól körülhatárolható erényeket képvisel és dicsér, s meghatározott fogyatékosságokat, bűnöket sorol fel és ostoroz: ez utóbbiak közé a *hiszenység*, a *kishitűség*, a túlzott *vakmerőség*, a *kapzsiság*, a *góg* tartozik; eszerint tehát Pintoin számára a történetírás *erkölcsi* tanítás is.¹⁰⁴

A krónika legérdekesebb és újabban leggyakrabban idézett gondolati összetevőjét abban a felfogásban látják, hogy Pintoin számára a történelem a *politikai gondolkodás tükré* is egyben. Pintoin krónikája két vonulatot követett végig logikusan. Eszerint számára a történelem természetesen mindenekelőtt az, amit a franciák és az „idegen népek” cselekedtek. Pintoin igyekezett leírni egyrészt mindazt, amit Franciaország királya, a király rokonai és a franciák tettek, másrészt elbeszélte az egyházban történt dolgokat. A történelem tehát voltaképpen két helyen zajlik, Franciaországban és „azon kívül”, s ezzel egy időben a Francia *Királyság*, valamint az egyetemes *Egyház* kettősségében realizálódik. Pintoin történelemről alkotott felfogásának egyik alapelve, hogy a *királyság* irányítója a *közjó érdeke* (a krónikában *bonum commune*, *bonum rei publice*, *utilitas publica*, *utilitas rei publice*) kell hogy legyen, s a közjónak fölötte kell állnia az *egyéni érdekeknek* (*bonum* vagy *commodum proprium*, *utilitas propria*). A másik alapgondolat az *egyházi* és a *világi* társadalom *hierarchikus* felépítésének elve, melyet az „areopagita” Szent Dénes-i hagyományokban gyökereztettek, és amely *kettős módon* valósulhatott meg: részben a *király* fősege alatt, részben pedig a *pápa* irányításával. A király és a pápa a *közjó* és a *hierarchia* legfőbb biztosítékai, garantálói és őrei voltak. Így tehát a *pápai fennség* és a *királyi méltóság* együttesen jelentette azt a „*sziklát*”, melyre az *Egyház* és az *Állam* felépülhetett.¹⁰⁵

Pintoin a fentiek szem előtt tartásával rendre emlékeztet arra, hogy mit kell és mit nem kell cselekednie az uralkodónak, hogy „*mi felel meg a királyi méltóságnak*”, hogy mit kell tenniük az alattvalóknak a *királyi méltóság* tisztelete érdekében, s ostorozza azokat, akik mindezt elmulasztják vagy szándékosan sértik. A történetíró elmondja ezen túl azt is, hogy *mit kellett volna* cselekedni annak érdekében, hogy az általa kifogásolt dolgok ne történjenek meg: nem csak azt vetette hát papírra, *ami megtörtént*, hanem azt is, hogy *szerinte* minek *kellett volna* történnie. Ezzel a *Cronica Karoli Sexti* nemcsak az eseményeknek a többé-kevésbé pontos kronológia szerinti elbeszélése, hanem – Guenée találó megfogalmazása szerint – „*egy kronológiai formába öntött ideológia*”. A „*Religieux*” tehát nem csak a közönségét informálni kívánó történetíró, hanem egy olyan „*moralista*”, aki olvasóinak követendő és kerülni való példákat adott; olyan *politikai gondolkodó*, akinek az Államról és az Egyházról, a középkori politikai rendszer legfőbb komponenseiről meglehetősen pon-

tos és világos elképzelése volt. Michel Pintoin ezenkívül író is volt, aki komoly műveltséggel és viszonylag gazdag eszköztárral rendelkezett, akinek volt stílusa, aki tudatában volt adottságainak, és annak, hogy képes elfogadtatni közönségével *hiteles* és *kevésbé hiteles* elképzeléseket is.¹⁰⁶

Az a gondolatrendszer, amit Michel Pintoin krónikájában kifejezésre juttatott, természetesen a 14. és 15. század fordulóján már nem számított újdonságnak, sőt elszigeteltnek sem volt tekinthető, hiszen tudjuk, hogy gyökerei korábbiak, az apátsági krónikás nézeteit osztotta számos más kortársa is. Mivel azonban a saint-denis-i apátság monarchiával összefüggő elveinek immár régóta különlegesen fontos bázisa, és – szinte természetesen módon – ezek a gondolatok *itt mehettek* át az apátságban folyó, legnagyobb hagyományokkal rendelkező s legfontosabb szellemi tevékenység, a *történetírás* területére. Ezáltal a történetírás a korabeli francia *politikai gondolkodás* kibontakozásának és érvényre jutásának legfontosabb területévé vált. A francia nyelvű történetírás fejlődésére (s ez is magyarázza számunkra a latin krónika különleges fontosságát) Pintoin alkotása nemcsak konkrét *történetírói produkciójával*, hanem a művében megfogalmazódó *politikai ideológiával* is hathatott.¹⁰⁷

Michel Pintoin történetírói munkásságának – mint már fentebb utaltunk rá – meglehetősen érdekes és gazdag utóélete volt: mindkét fő művét, a részleteiben ránk maradt *Cronica Francorum*ot és a *Cronica Karoli Sexti*t számos további változatban használták fel.

Magának a krónikának a fennmaradását idejekorán biztosította az apátság másolóműhelye, mely számos példányt készített belőle. Pintoin társai gondoskodtak a krónika franciára fordításáról és a francia nyelvű változat terjesztéséről is: a „Saint-Denis-i Krónikának” így számos latin és francia nyelvű példánya, valamint összefoglalása és átdolgozása maradt fent, amivel a szélesebb közönségigényt és a többi 15. századi történetíró érdeklődését (akik gyakran látogattak el anyaggyűjtés céljából az apátsági könyvtárba) is sikerült kielégíteni. Az, hogy a *Grandes Chroniques de France* Pasquier Bonhomme-féle nyomtatott kiadásába Pintoin krónikájának szövege bekerült, a krónika egyik francia változatának köszönhető, melyet Jean Juvenel des Ursins (1388–1473) készített.¹⁰⁸ Jean Juvenel (akiről később még lesz szó) Michel Pintoin mindkét munkáját előszeretettel tanulmányozta, gondoskodott arról, hogy a Pintoin-féle VI. Károly-krónika általa használt és kompilált változata bekerüljön a *Grandes Chroniques* anyagába, a Chartier-féle francia nyelvű, VII. Károlyról írott történet elé.¹⁰⁹

Pintoin munkásságának különösebb törés nélküli folytatását természetesen ugyancsak az apátsági történetírói műhely garantálta: a Pintoin örökébe lépő Jean Chartier, akinek szerepe az apátságban minden bizonnyal az idős Pintoin életének utolsó éveiben már egyre növekedett, 1420-tól *folytatta* az apátsági *latin* krónikát, tehát onnan, ahonnan Michel Pintoin abbahagyta, és végül 1450-ig írta meg VII. Károly történetét. Pintoin még „valódi mandátum nélkül”, magas szinten végezte a francia királyság történetírójának munkáját, szerényebb képességű utóda, Jean Chartier (1390 k.–1464) viszont az első és utolsó „*igazán hivatalos*” saint-denis-i krónikaíró lett.

Chartier történetírói tevékenységével kapcsolatban két dolgot szoktak mindenekelőtt megemlíteni: az egyik, hogy a korábbiakhoz viszonyítva vezetése alatt az apátsági műhelyben folyó munka színvonala *jelentősen csökkent*. Nyilvánvaló, hogy ebben szerepe volt az apátsági környezet már említett degradálódásának és az ország helyzetében bekövetkezett drámai változásoknak, mely minden tekintetben rendkívüli kuszaságot eredményezett.¹¹⁰ Ilyen körülmények között Jean Chartier számára egyetlen, viszonylag könnyen követhető út maradt: története nem más, mint a száraz, az eseményeket szüksézáúan leíró, hivatalos dokumentumok kivonatos változatának kronológiára fűzött egymás mellé illesztése. A Pintoin művének folytatásaként számon tartott latin krónika esetében Chartier eszerint inkább *szerkesztő*i, mint történetírói munkát végzett, aminek nyilvánvalóan szintén van jelentősége: mindenesetre Chartier latin krónikája kétségkívül alulmarad mind a latin nyelvű krónikát író elődök (Lescot, Pintoin), mind pedig a kortársak, illetve utódok (Basin) munkáival szembeni összehasonlításban.¹¹¹

A másik jellemző körülmény, amire Chartier-vel kapcsolatban fel szokták hívni a figyelmet, az a történetíró *státusában* bekövetkezett egyértelmű változás volt: úgy tűnik, hogy a korábbi erőfeszítések, a század elején lezajlott viták a saint-denis-i történetíróknak a monarchiában betöltött szerepéről az ő korában s az ő számára hozták meg gyümölcseiket: 1437-től hivatalos, királyi dokumentum intézkedett arról, hogy a saint-denis-i történetírói iskola vezetője a *monarchia hivatalos történetírója* is legyen, aki funkcióját „*hivatalként*” viselhette, tehát királyi „*tisztviselő*” lett és ezért *javadalmazást* is kapott.¹¹²

Chartier neve azonban legkevésbé az elég szerény színvonalú *latin krónikáról* ismert; sokkal inkább arról, hogy *francia nyelven* is megírta VII. Károly történetét: ez a műve valóban jóval színvonalasabb. Mindenesetre a latin és a francia nyelvű „hivatalos” történetírói tevékenység újbóli megjelenése azt is jelentette, hogy feléledtek a 14. század közepe

előtti hagyományok: a *latin* és a *francia* nyelvű krónika írása *három évtizeden* át (1420–1450 között) ismét *egy kézben* összpontosult, újból „működésbe lépett” a korábbi századok *bilingvizmusa* (még akkor is, ha a két szöveg ezúttal igen ritkán hasonlított egymásra, s ha pedig igen, akkor gyakran úgy tűnik, hogy a latin krónika nem más, mint a francia szöveg száraz kivonata). Chartier tevékenységével tehát életre kelt a bilingvizmus elve (csak a bázisszöveg most már a francia, és nem a latin), ismét megjelent a „hivatalos történet” fogalma, és új lendületet kapott a *Grandes Chroniques* korábbiól már megismert kompozíciójának írása is.¹¹³

A *Grandes Chroniques* írása tehát – paradox módon – éppen a műfaj „haldoklása” idején, Franciaország történetének egyik legdrámaibb időszakában, de már a kibontakozás ígéretével egy időben lelte meg az általa óhajtott *stabil szervezeti* kereteket. Mivel a monarchia hivatalos történetírásának léte és kormányzásának stabilitása a korábbiakban összefüggött, talán nem túlzás annak föltételezése, hogy a monarchia újbóli fokozatos erősödése idején ismét *aktuálissá vált* a korábbi rendszer visszaállítása: ennek eredményeképp Jean Chartier (1400–1470k.) személyében a történetírói *iskola*, a több száz éves *apátsági dokumentáció és szellemi bázis*, valamint a világosan megnyilvánuló *uralkodói szándék* együtthatása avatott ismét *hivatalos és javadalmazott* történetírót. Jean Chartier, aki 1437-től lett „*historiographe en titre du Royaume*”, és akinek a korabeli szokásoknak megfelelően *esküt* is kellett tennie, igyekezett (tehetsége szerint) megfelelni az immár *kettős* elvárásnak.

Chartier Bayeux környékéről (tehát Normandiából) származott, két nagy befolyású, idősebb fivére, Alain Chartier, a költő és Guillaume Chartier, Párizs püspöke egyaránt a Dauphin (a későbbi király VII. Károly) szolgálatában tűnt ki, s valószínűleg szerepük volt az ifjabb Jean Chartier karrierjének egyengetésében is.¹¹⁴ Chartier munkásságával azonban a középkori francia történetírás nagy vállalkozása, a *Grandes Chroniques de France* története fokozatosan a végéhez közeledik. Jean Chartier hivatalos történetírói megbízatását VII. Károly haláláig, tehát 1461-ig töltötte be, a „funkció egysége” azonban ettől kezdve megbomlott. Az új király, XI. Lajos (1461–1483), az apja által kinevezett tisztviselők többségét leváltotta: ennek a „tisztogatásnak” áldozatul esett a saint-denis-i történetírói műhely vezetőjének oly nehezen megszerzett királyi tisztviselői státusa is. Az uralkodó, mint Chastellain írja, „*haragra gyűlt* a saint-denis-i szerzetesekkel szemben, s megfosztotta őket a krónikaírás tisztességétől”, s azt egy clunyi szerzetesre, Jean Castelre (1425 k.–1476), Christine de Pisan unokájára bízta. Jean Castel, korának egyik legnagyobb költője számos alkotást hagyott ránk, krónikaíró tevékenysége azonban

ismereteink szerint csak „zavaros, nehezen azonosítható jegyzetekből” áll, tehát az új „*grand chroniqueur de France*” a történetírásban marandót nem alkotott. Krónikaírói tisztét azonban haláláig, 1476-ig viselte, és meg is kapta az erre a célra meghatározott *javadalmazást*.¹¹⁵ A helyzet tehát megváltozott: addig konkrét *javadalmazás nélkül* írták a történetírók generációi a krónikákat, ezentúl a *történetírássra* meghatározott *javadalmazás* és hivatal birtokában a „hivatalos történetíró” csak névleg foglalkozott a krónikaírás feladatával. A helyzet sajátos fintorként az események tehát azt mutatják, hogy a Chartier számára létrehozott hivatal ugyan *tartósnak* bizonyult, az *apátságot* azonban ismét gyorsan elhagyta: az a felállás tehát, hogy a saint-denis-i apátságban legyen egy olyan, hivatalos történetíró, aki a királytól csak azért a munkáért kap *javadalmazást*, hogy az uralkodó (illetve a monarchia) történetét írja meg, nem volt sokáig tartható.¹¹⁶

A „*chroniqueur de France*” Jean Castel mellett, aki a királytól megkapta a krónikaírás tisztét, létezett egy másik „hivatalos” történetíró, Guillaume Danicot (megh.1472) is, aki 1466–1472 között a „király tanácsosának és történetírójának” (*conseiller et ystorien du Roy*) nevezte magát, s azt állította, hogy a királytól kapott megbízatást egy *latin nyelvű* francia történet (*Gesta regnum Francorum*) írására. Danicot tehát szintén a *király* hivatalos történetírója volt, tőle megbízatást kapott, de ezzel sem hivatalhoz, sem *javadalmazáshoz* nem jutott. Eszerint a 15. század végén létezett Franciaországban egy „*chroniqueur de France*” (Castel, 1476-ig) és egy „*historien du Roy*” (Danicot, 1472-ig), és valójában egyiküktől sem ismerünk használható történeti munkát. Jellemző a struktúra bizonytalanságára, hogy az érintettek halálát követően XI. Lajos *egyik funkció* betöltéséről sem intézkedett, noha olyan jelentős személyiség is tett kísérletet 1476-ban és 1483-ban a hivatal elnyerésére, mint az ismert humanista, az egyébként latinul történeti művet is író Robert Gaguin.¹¹⁷ A hivatalos történetíró személye körüli „*interregnum*” csak 1483-ban ért véget, amikor Saint-Denis apátjának kérésére a király ismét az apátság egyik szerzetesét, Mathieu Levrien-t bízta meg azzal, hogy megírja „*egyháza történetét*”, és legyen „*chroniqueur de son église*”. Levrien így „*címhez és javadalomhoz*” jutott, de a „*chroniqueur de France*” vagy a „*historien du Roy*” tisztségét sohasem viselte, s ténylegesen történetírással *soha* nem foglalkozott.¹¹⁸

A Capeting- és a Valois-monarchia támaszaként megismert, nagy hírű középkori francia történetírás így pár évtizedes „*agónia*” után fokozatosan kimúlt. A kisebb-nagyobb jogkörrel „hivatalosként” megbízott történetírók valójában *épkézláb* történeti munkát nem produkáltak, céljuk leginkább a *hivatal* és az azzal együtt járó *javadalmazás* megszerzése

volt. Az a *modell* tehát, amelyet a korábbi törekvések „utóregzéseként” a század végére sikerült megvalósítani és „hivatalossá” tenni, olyan formában, ahogyan az megszületett, ekkor már nem volt életképes: nem felelt meg sem a kor viszonyainak, sem az uralkodói elvárásoknak, sem pedig a közönségigénynek. A század végére tehát az olyan „klasszikus” középkori historiográfiai központok, mint az *egyházi történetírói iskolák* (pl. Saint-Denis) vagy a *fejedelmi udvarok* (mint a francia vagy a burgundi) gyorsan vagy fokozatosan, de végérvényesen *viasszaszorultak*. Velük együtt (noha makacsul még mindig beszélnek „*krónikaírásról*”) gyakorlatilag végleg *eltűntek* az olyan középkori műfajok, mint a *krónika* vagy a (középkori értelemben vett) *regény*, s a történetírásnak *új utakat* kellett keresnie. Ezzel fokozatosan feledésbe merült az a gondolatrendszer is, mely a történetírás *presztízsét* a *hivatalos*, a *világi* vagy az *egyházi* (esetleg mindkét) *hatalom* által *sentesített* és *hitelesített* historiográfia működésében látta.

Mint láttuk, a középkori francia nyelvű történetírás a francia nemzeti monarchia kibontakozásával szoros összefüggésben fejlődött, és annak kiépítéséből mindig alaposan ki is vette a részét. A történetírás és a monarchia viszonya azonban a 15. század végére alaposan megváltozott. A monarchia fejlődésének új korszakába lépett, s a történetírára *nem* – vagy *nem úgy* – volt szüksége; vagy pedig *nem ilyen* történetírára volt már szüksége. A *Grandes Chroniques de France* tehát, mely a középkori francia historiográfia egyik legjellemzőbb és legérdekesebb produktuma volt, ekkorra már *betöltötte* feladatát, s akár szimbolikusnak is tekinthető, hogy *írása* valójában a *könyvnyomtatás* beérkezésével és elterjedésével ért véget, valódi, „*modern értelemben*” vett „*karrierje*” azonban, mint ahogy azt a 16. századtól megszorodott újabb kiadásai bizonyítják, *akkor kezdődött csak meg*.¹¹⁹

b) A „királypárti-nemzeti” történetírás

A századforduló Nyugat-Európájában zajló társadalmi és politikai változások s a 15. század elejére kialakult zűrzavaros viszonyok hatása alatt a történetírás is komoly átalakuláson ment keresztül. Nem kivétel ez alól a francia nyelvű történetírás sem, mely eszközként szolgált a mindinkább pártosodó politikai élet történéseinek magyarázatára, igazolására és alakítására, s mivel új feladatokat is kapott, fontossága még inkább megnövekedett.

Ebben döntő szerepe volt a francia történetírás *pártok* – illetve később *államok* – szerinti szerveződésének. Tisztában vagyunk azzal, hogy az a megközelítés, melyet a fejezetcím sugall, meglehetősen sommás, és részben a *későbbi historiográfia* vizszoetített és értéktetet az tartalmazó terméke, mely egyenlőségelet tesz „*orléans-párti* (armagnac)”, valamint „*királypárti*” és „*nemzeti*” között, holott a problémák az adott korban messze nem ilyen egyszerű képlet alapján rendeződtek el. Különösen tévútra vezető lehet, ha értékelésünket csak a század első felében többször is kegyetlenül éles párharcokra vetítjük, ami eleve feltételezné, hogy az a történetíró vagy történeti (esetleg irodalmi) alkotás, mely már a 15. század elején nem eredendően és egyértelműen „orléans-armagnac” elkötelezettségű, sőt esetleg kifejezetten *burgundi*, nem lehet „*királypárti*”, sem pedig „*nemzeti*”. Kezdetben a helyzet ennél a képletnél sokkal bonyolultabb, s ezt a történetírás is igen jól mutatja be; s hogy felosztási alapnak mégis ezt fogadtuk el, annak az is az oka, hogy az *általános* szembenállás később valóban döntően az angol–francia–burgundi háromszögben éleződött ki, s mert ennek a konfliktusnak vizsgálódásunk szempontjából a leglényegesebb és ekkor (pártállástól függetlenül) minden történetíró, politikus és politikai gondolkodót foglalkoztató eleme valóban az orléans/armagnac–burgundi konfliktus volt.¹²⁰

Míg az egyértelműen burgund („*bourguignon*”)-párti történetíróknak az azonosítása soha nem jelentett különösebb nehézséget, hiszen az ő esetükben mindössze egy folyamatos *államfejlődési-államfejlesztési* koncepció különböző etapjait kell azonosítanunk, addig annak a történetírásnak (és a hozzá kapcsolódó pártnak) a meghatározása, amelyet „*királypártinak*”, majd „*nemzetinek*” szoktak nevezni, valamivel bonyolultabb feladat.

A hercegek közötti konfliktusokat a VI. Károly kiszámíthatatlan uralkodása által kínált lehetőségek és saját tartományaiknak a helyzete generálta. A skizofrén rohamokkal küzdő Károly hol nagybátyja, Fülöp herceg, hol pedig öccse, Lajos herceg befolyása alatt állt, akik mindketten dinamikus, uralkodásra termett, aktív fejedelmek voltak. A szembenállás *első* fázisában tehát az volt a fő kérdés, hogy *kinek* a befolyása érvényesül inkább egy olyan uralkodó *mellett*, aki az első önállósodási kísérletet s az első nagy örülési rohamát követően mind gyakrabban „volt távol” a tényleges kormányzástól; azaz mind gyakrabban vett rajta erőt betegsége.¹²¹

A mind erőteljesebben kibontakozó belső rivalizálás következtében döntő volt, hogy a szembenálló felek milyen *külső* és *belső* támogatókra számíthatnak. Anélkül, hogy itt részleteznénk a pártok külső szövetségi

próbálkozásait (melyben – mint látni fogjuk – többféle magyar vonatkozás is megjelenik majd), annyit említünk meg csupán, hogy a 15. század elején igencsak felértékelődött „nemzetközi politikai” szintén a franciaországi pártok kíméletlen rivalizálást folytattak egymással, ami által gyengítették, majd gyakorlatilag megszüntették az egységes francia külpolitikát. A hercegek pártérdekeknek alárendelt külpolitikája számos, nehezen feloldható ellentmondásos helyzetet provokált. A különböző variációs lehetőségek között talán csak az a változat nem szerepelt komolyan soha, hogy kiegyezzenek egymással – ennek a megoldásnak a lehetetlenné tételéről egyébiránt rendre gondoskodtak is a szembenálló felek.¹²²

Ilyen körülmények között természetesen kulcsfontosságú volt, hogy a két párt minél több belső és külső támogatóra találjon, minél szélesebb legyen azoknak a köre, akiket saját igazukról meg tudnak győzni. Ebben az írástudóknak addig Franciaországban soha nem tapasztalt mértékű szerep jutott: ezek a körülmények magyarázzák, hogy a szakemberek a 14–15. század fordulójának évtizedeire teszik a középkori politikai propaganda-irodalom születését, és (mint láttuk) vele összefüggésben ekkorra datálják a közvélemény kialakulásának kezdetét.¹²³ A történetírásnak természetesen megvolt a maga szerepe ebben a folyamatban: mindez részben a pártérdekeknek alárendelt történetírás kialakulásához vezetett, részben pedig a francia nyelvű történetírást (elsősorban nem színvonala, hanem kommunikatív funkciója miatt) alaposan *felértékelte*, hiszen nyilvánvaló, hogy ez a bizonyos *pártos* (egyébként természetesen magát igen gyakran objektívnek feltüntető) történetírás sommásan vulgarizáló (néhol viszont kifejezetten színvonalas) termékei ezen a nyelven juthattak el a legszélesebb közönséghez, és gyakorolhattak legnagyobb hatást a megcélzott hallgatóság gondolkodására és állásfoglalására. A két párt közötti harc nem csak a kulisszák mögött folyt, a vetélkedésnek számos „színpadias”, a külvilágnak szóló felvonása és véres fejezete volt.¹²⁴

Orléans-i Lajos halála új helyzetet teremtett: a párt irányítása a herceg apósa, Armagnac grófja kezébe került, s ettől kezdve (különösen az 1410-es években) az „armagnac–bourguignon” ellentét az egész ország számára nagy vérvesztéssel járó, súlyos rivalizálásba csapott át. Párizs városában egymást érték a szembenálló pártok által (is) szított öszecsapások, leszámolások és vérengzések. A következő sorsdöntő eseményre Montereau-ban került sor, ahol az armagnac párt hívei *Károly Dauphin jelenlétében* gyilkolták meg Félelemnélküli János herceget. Ez az aktus adta meg a döntő lökést a Francia Királyság átmeneti dekompozíciójához, Burgundia egyértelmű különválásához s a Francia Királyság két részre

bomlásához, két király (VI. Henrik és VII. Károly) és egy „Isten kegyelméből uralkodó” herceg országlásához, valamint Károly, a „bourges-i király” sarokba szorításához.¹²⁵

A korabeli „közvélemény” szemében az armagnac párt és a királypárt *azonosításához* a döntő momentum minden bizonnyal Károly Dauphin montereau-i jelenléte – s ezáltal annak kifejezése, hogy a történetekkel egyetért – lehetett. Természetesen az armagnac-ok agresszív, engedményeket nem vállaló, de végeredményben a VII. Károly uralmának fokozatos megszilárdulásához vezető politikájának, majd pedig a „népi patriotizmus” Jeanne d’Arc-jelenségben való ugyancsak egyértelműen francia királypárti megjelenésének szintén nagy szerep jutott az orléans-armagnac-királypárti-nemzeti *azonosság* kialakíthatóságában és kialakításában. Ezzel párhuzamosan pedig a burgundi párt előbb a Francia Királysággal szemben az áruló, majd pedig a rivális államot megalkotó politikai erő szerepébe kényszerült.

Jól érzékelteti a konkrét helyzet bonyolultságát a történetírás: voltak az *orléans*-i párttal szimpatizáló történetírók (ugyanakkor feltűnő, hogy gyakorlatilag nem akadt olyan történetíró, aki az armagnac-okkal azonosítást vállalt volna); voltak olyanok, akik rendre és deklaráltan a *francia király* ügyeit és érdekét tekintették mindennél előbbre valónak (ők végül VI. Károly és még inkább VI. Henrik angol–francia király uralkodása idején látszólag valódi „vezető nélkül” – vagy ha úgy tetszik, „párt nélkül” – maradtak); voltak olyan történetírók is, akik a *Francia Királyság* érdekét tekintették (kimondva-kimondatlanul) döntőnek, s megjelentek olyan írások is, melyek a királyság súlyos helyzetét a *burgundi* herceg segítségével látták megoldhatónak (létezett tehát a 15. század elején a válság megoldásának egy *burgund* érzelmű *francia királypárti* koncepciója is), míg végül kialakult egy olyan történetírói központ, ahol a hangsúly, az események nyomása alatt, már egyértelműen a Francia Királyságtól mindinkább elkülönülő, *független burgund* állam létrehozására tevődött át.¹²⁶

Ez a „pártosodás” persze nem egy eleve meghatározott, egyenes vonalú fejlődési folyamatot jelentett. Egyrészt azt tapasztaljuk, hogy a konkrét események következtében (különösen a velük *egy időben* írt vagy az *egyidejű* jegyzetek alapján született műveknél) erős „véleménykilengések” vannak, másrészt pedig az erőviszonyok tisztázódásával és változásával egy időben sok történetíró (és politikus) járta be azt az utat, mely a határozott armagnac-ellenességtől vagy éppen burgund-szimpatiótól VII. Károly uralkodásának egyértelmű támogatásáig vezetett. Többek esetében ez nem valamiféle pálfordulás (bár a korban az sem ritka), hiszen

kezdetől fogva a királyság és a királyságban élők érdekeit hangsúlyozták, ám úgy vélték, hogy a burgundi herceg segítségével (és „programja” alapján) ez jobban megvalósítható – ami önmagában is mutatja, hogy (kezdetben legalábbis) a burgundiak által képviselt „reformpolitika” s a vele együtt járó burgund-párti propaganda korántsem volt hatástalan.¹²⁷

A középkor utolsó századában a történetírók és a történetírói központok száma növekedett, a történetírók „munkafeltételei” módosultak, és az, hogy mind több világi személy található a történetírók között, új helyzetet teremtett, és nemcsak mennyiségi, hanem néhol minőségi növekedéssel is járt. Ennek ellenére a 15. század a középkor kedvelt műfajainak – így a *krónikának* és általában véve a középkori történetírásnak – a hanyatlását hozta. Mindez azt jelenti, hogy a történetírásban a 14. század végétől kezdődően nemcsak egyes műfajok fokozatos agonizálása tapasztalható, hanem egyfajta műfaji gazdagodás is jelentkezett: egyrészt néhol a régi műfajok sajátos másodvirágzásának vagyunk tanúi, másrészt olyan új művekkel (sőt *műfajokkal*...) találkozhatunk, amelyek sajátos nézőpontból egészítik ki a korra vonatkozó ismeretanyagunkat. A történetírásnak ezt az egyik fontos, új vonulatát a 15. században megszorodó *naplók* jelentik.¹²⁸

A naplót („*journal*”) születésekor döntően „polgári” (de legalábbis városi) műfajnak tekinthetjük; a ránk maradt alkotások főleg Párizsban keletkeztek, noha más városban (pl. Orléans, a *Journal du siège d'Orléans*) is írtak naplót. Közülük a legismertebb és legeredetibb napló szerzőjének *személye* ismeretlen (noha a szerző azonosítására számos kísérlet történt): az „*Egy párizsi polgár naplója*” VI. Károly és VI. Károly korából származik, és a párizsi mindennapi élet eseményeit írja le. Ugyanerre a korszakra igen értékes forrásként tartható számon Nicholas de Baye és Clément de Fauquemberghe egymást követő parlamenti írnokok naplója, valamint Maupoint *Journal parisien*-je (1437–1469).¹²⁹ Hogy napló születethetett időrendben korábbi, főúri környezetben (illetve valójában királyi udvarban) is, arra a „szicíliai király” (Anjou Lajos) kancellárja, Chartres püspöke, Jean Le Fevre szolgáltatott példát: latin jegyzetekkel ellátott *Journalja* nyolc év történetét követi végig (1380–1388).¹³⁰

Ezeknek a naplóknak különleges jelentőséget ad, hogy nagyszerűen tükrözik a politikai eseményekkel kapcsolatos *szimultán* reagálásokat két igen fontos rétegnél: a városi (mindenekelőtt a párizsi) polgárság körében, valamint a monarchia magas rangú polgári funkcionáriusainál, legyenek azok inkább orléans-i érzelműek (mint Baye) vagy burgundi szimpatizánsok (mint Fauquemberghe). A „naplóírók” között találjuk meg a *Journal d'un bourgeois de Paris* ismeretlen szerzőjének a szemé-

lyében annak az emberi, alattvalói és történetírói magatartásnak az egyik legjobban követhető megnyilvánulását is, mely az egyértelmű *burgund-szimpatiótól* és a határozott *armagnac-antipatiótól* elvezet a VII. Károly uralkodásával való teljes azonosulásig.¹³¹

A királpárti történetírók hagyománytisztelő munkamódszeréhez hoztátartozott, hogy alkotásaikat igyekeztek továbbra is szorosan az *uralkodók személyéhez* kapcsolni, amit már a mű címében is kifejezésre juttattak: előadásukban tehát döntően „VI. Károly- és VII. Károly-történetek” készültek; s ezáltal is kiemelték és „szimbolizálták” a *király személyéhez* kötődő *monarchikus folytonosságot*.¹³²

Eközben a történetíró, aki a 14. század során „kozmozopolita személyiséggé” vált, s akinek munkája feloldódott a *háború* és a *lovagi* ideál szükségképpen általános, országok és *nemzetek fölötti* eszmerendszerének a közvetítésében, a 15. századra a középkori *nemzettévalás* folyamatának egyik legfontosabb *részese*, sőt *alakítója* lesz, és tevékenységével mind nagyobb hatást gyakorol a *politikai gondolkodás* fejlődésére is.

A királpárti-nemzeti történetírásnak a „pártosodó” vonulatát minden bizonnyal – szerzője akaratától valószínűleg függetlenül – Christine de Pisan már említett, „Bölcs Károlyról” (annak halála után mintegy húsz évvel) írott műve indította el. Mint ismeretes, Christine de Pisan (akinek a Francia Királysághoz, a francia királyhoz, a királyi udvarhoz való bensőséges kötődéséhez és elkötelezettségéhez nem férhet kétség, és akinek későbbi írói-költői tevékenységében is nagy szerepet kap a „francia nemzet szenvedéseinek” bemutatása) ezt az V. Károly uralkodását és uralkodói kvalitásait dicsérő és példaként állító munkáját Merész Fülöp burgundi herceg kérésére és anyagi támogatásával írta, benne összefoglalva mutatja be a francia monarchia „*Charles Le Sage*” alatti fénykorát, melyet olyan kitűnő nagyurak és tanácsadók segítségével valósított meg, mint amilyen öccse, a minden területen kiváló burgundi herceg... Christine műve valójában egy történeti-politikai érvrendszer Merész Fülöp hatalmi törekvéseinek szolgálatában, aki bátyja uralkodásának sikereire támaszkodva igyekezett politikai tőkét kovácsolni magának a 14. század végén és a 15. század első éveiben, az ország irányításának megkaparintása érdekében megindított pozícióharcok döntő fázisában.¹³³

A valódi elkülönülés és a frontok tisztázódása azonban csak később, a 15. sz. első két évtizede során következett be. Ekkortól tartják számon a történetírók királpárti-nemzeti csoportját, melynek első *alkotásai között* szokták kiemelni a *Geste des nobles françois* c. mű ismeretlen szerzőjét. A „Nemes Franciák Tettei” egy rövidebb lélegzetű, az orléans-i

pártot feltétlenül támogató munka, mely mindenekelőtt VI. Károly uralkodásának eseményeire koncentrál, de fontos forrásként tartják számon VII. Károly uralkodásának kezdetére és Jeanne d'Arc történetének tanulmányozásához is. Feltételezték, hogy szerzője az orléans-i herceg volt kancellárja, az egyik nagy befolyású királypárti család, a Cousinot-familia tagja, melynek egy másik tagjához szokás kötni a címében is Jeanne d'Arc-ról szóló *Chronique de la Pucelle* c. művet.¹³⁴

A történeti művek többsége magát a pártosodás korában is objektívnek tekintette.¹³⁵ Ugyanakkor születtek természetesen olyan alkotások mindkét oldalról, melyeknek célja egy adott fejedelem dicsőítése volt. Ezek között tartják számon azt a *panegyricust*, melyet VII. Károly portréjának a legvonzóbb felrajzolása céljából készített *Éloge et portrait historique de Charles VII* címen Henri Baude (1430–1496) vagy Pierre Le Baude (1430 k.–1505). A történetírásban idetartozik, de mégis teljesen külön egységet képvisel VII. Károly befolyásos tanácsosának, Thomas Basinnek (1402/12–1490) a már említett, *latin* nyelven írott, a humanista történetírás hatását mutató két műve, különösen pedig az első, mely VII. Károly uralkodásának történetét a szerző szimpátiájától kísérve mondja el. Az apa (VII. Károly) uralkodói és emberi érényeinek kiemelése és dicsőítése nem kis mértékben azt szolgálja, hogy a fiú (XI. Lajos) emberi és uralkodói gyarlóságait minél jobban érzékeltesse.¹³⁶

A királypárti-nemzeti történetírók csoportjában találhatjuk meg azokat a szerzőket is, akik a *királypárti főurak*, a monarchia ismert személyiségeinek a történetét írták meg, hiszen uralaik érdemei között (amelyek természetesen a család korábbi tagjaihoz is kötődnek) a francia királysághoz és a francia királyhoz való hűség fontosságát hangsúlyozták, és ezáltal is ébren tartották a „királyhű nagy vazallus” monarchia támaszaként ismert, a korábbi századok hűbéri elveitől mélyen átitatott figuráját. Közéjük tartozik az Alençon grófi, majd hercegi család fegyverhordozójának, Perceval de Cagnynak (1385 k.–1438) a „Krónikája”, a breton kismanes-katona Guillaume Gruel (1400 k.–1474/82) Arthur de Richemont-ról, Bretagne hercegéről írott műve, Guillaume Leseur *Histoire de Gaston VI comte de Foix* c. története (melynek kezdő időpontja nem véletlenül esik egybe VII. Károly uralkodásának kezdetével).¹³⁷

A királypárti-nemzeti vonulat három legismertebb, legsokoldalúbb és leghatásosabb képviselője azonban kétségtelenül Jean Juvénal des Ursins, Jean Chartier és Gilles Le Bouvier (Le Héraut de Berry) voltak.

Juvénal des Ursins (1388–1473) apja, Jean Juvénal (1360 k.–1431) egy nagypolgári királypárti főhivatalnok-dinasztia alapítója, Károly dauphin befolyásos tanácsosa volt. A mindkét jog doktorátusát megszerző Juvénal

des Ursins VI. Károly történetét írta meg az 1380–1422 közötti időre, műve részévé vált a „Grandes Chroniques”-kompozíciónak. A személyes élményekkel gazdagított – magyar vonatkozásokban is bővelkedő – szöveg jól tükrözi az állam irányításában gyakorlatot szerzett, annak érdekeit szinte automatikusan hangsúlyozó, legfelsőbb *legista*-réteg gondolkodását és az országban, valamint a kereszténységben történő főbb eseményekkel kapcsolatos reagálásait. Des Ursins a francia királyi udvar mint a királyság központja mellett tétovázás nélkül mindvégig következetesen kitartó, befolyásos politikus, politikai gondolkodó és történetíró egyszerre. Műve az orléans-i–királypárti–nemzeti *történetírás* és a *politikai* gondolkodás összefonódását mutató alkotások igazi prototípusa.¹³⁸

Jean Chartier (1390 k.–1464) király melletti elkötelezettsége még egyszerűbb és még természetesebb. A három nagy befolyású Chartier-fivér egyike, bencés szerzetes, a saint-denis-i apátságban él, a történetírói műhely tevékeny résztvevője majd vezetője (1435), a király káplánja és *hivatalos* történetírója (1437) egy uráról írott eredeti francia (1422–1461) és egy kivonatos, franciáról fordított latin (1422–1450) krónikát hagyott az utókorra.

Mint láttuk, Chartier munkássága a már hanyatlásnak indult saint-denis-i történetírás utolsó számottevő korszakát jelentette. A Chartier-féle VII. Károly *története* következetesen képviselte azt a korábbi törekvést, mely szerint Saint-Denis a francia monarchia, a „nemzeti monarchia” legfőbb szellemi központja, történetének írója és „örzője”, s mint ilyen, *újjaszületésének* egyik lehetséges bázisa. Az a körülmény pedig, hogy a krónika szövegét az események természetes és *autentikus* forrásaként tartották számon, felhasználták és kompilálták, egyben a benne foglalt gondolatok széleskörűbb *terjesztéséhez* is sikerrel járult hozzá.¹³⁹

Gilles Le Bouvier „*dit le Héraut de Berry*” (1386 k.–1454 u.) termékeny, több területen is érdekes művet ránk hagyó szerző, aki VII. Károly történetét az 1402–1455 közötti időszakra vonatkozóan írta meg (tehát gyakorlatilag a király születésétől indította). A *Chronique du roy Charles VII* szerzője világi személy, sőt udvari ember és katona, ura hűséges embere volt, aki 1418-ban vele együtt ment Bourges-ba (s majd vonult be később, 1437-ben Párizsba), utóbb a király hírnöke („heroldja”) lett, akinek szolgálatában számos területre és országba jutott el. Munkájának, melyben Károly jogainak és politikájának következetes progatárora, meglehetősen nagy hatása volt, több (17) kézírata maradt fent, s mivel krónikája a *Grandes Chroniques* megfelelő fejezete lett (1403–1422), hatása és funkciója Jean Chartier művéhez hasonló. Des Ursins, Chartier és Le Bouvier művei valójában ugyanazt az eszmerendszert közvetítették: a királyság-

ban betöltött funkcióik, képzettségük, élményanyaguk és származásuk következtében különböző oldalról váltak uruk felemelkedésének és politikájának következetes támogatóivá, miközben valójában történetíróként is *kiegészítették* egymást, s ezáltal ők hárman képviselték a leg hatásosabban a királypárti-nemzeti történetírás vonulatát.¹⁴⁰

Összefoglalásul tehát megállapíthatjuk, hogy a 15. századi francia történetíróknak ez a csoportja erősen és szervesen kötődött a korábbi hagyományokhoz, annak mind az *egyházi*, vagyis a saint-denis-i történetírói központ, mind pedig a *világi*, azaz a „Nagy Krónikák” által képviselt vonulatához. Ezek a történetírók részben a két központon kívül, részben azokhoz lazábban kapcsolódva működtek. Kétségtelen, hogy számukra Saint-Denis „referenciaszerepe” (a korábbi tekintély miatt és Pontois munkássága következtében is) tovább élt. A *Grandes Chroniques* anyagát (szemben V. Károly korával) ismét csak utólagosan válogatott szövegekből (Des Ursins, Le Bouvier, Chartier) tudták *csak* összeállítani, illetve folytatni. Jellemzőnek – és különösen a monarchia sorsának alakulása szempontjából – rendkívül fontosnak tekinthetjük, hogy a királypárti-nemzeti történetírásban egyre nagyobb szerep jutott a monarchia konkrét kormányzásában a legmagasabb hivatalokat betöltő családok képviselőinek.

A történetírók különböző generációi között (hasonlóan a burgund-párti történetíráshoz) a pártosság tekintetében nagy különbség van. Műveik elemzésekor kitűnik, hogy a 15. század elejének történetírói még „nyitottnak” látták a Francia Királyság „helyrehozásának” lehetőségét; s ekkor még forrásaink jó része nem feltétlenül a burgundi herceg nélkül képzelte el Franciaország további sorsát. A különböző pártok tevékenységének megítélésében nyilvánvaló különbségek mutatkoznak VI. Károly kora, VII. Károly uralkodásának első húsz éve és uralkodásának második fele között. Ezek a különbségek néha még egyazon művön belül (pl. az *Egy párizsi polgár Naplója*) is jelentkezhetnek.

Mivel a „Nagy Krónikák” anyaga mindvégig a Valois-monarchiához szorosan kötődő historiográfiai alkotásnak számított, és írásuk V. Károly halálát követően megakadt, nyilván nem véletlen, hogy a *Grandes Chroniques* VI. és VII. Károly korára vonatkozó fejezetei későbbi betoldások segítségével készültek (még akkor is, ha kortárs szöveg felhasználására került sor): az utólagos választás a szerkesztés során garantálhatta a nemzeti vonulat *visszamenőleges* érvényesítését és megerősítését, abban a korszakban, amikor már a királynak és a királyságnak ismét volt *hivatalos* történetírója (Jean Chartier), következésképp *hivatalos története*.

Az első időszakot követően (15. század eleje), mely döntően a „bizonytalanság” esetleg az „elbizonytalanodás” kora volt a történetírók számára is, a királypárti-nemzeti történetírás 15. századi fejlődésének (a 20-as évektől kibontakozó) második szakasza már a kötelező és egyértelmű párt-választás kora volt, amikor a történetírás valójában már nem burgund-párti vagy orléans-armagnac, hanem Franciaország-párti és Burgundia-párti lett. Ekkor már a történetírók mindkét táborban még azt is megengedhették maguknak, hogy a gyakorlatilag különvált országokban lévő prominens személyiségeiket kritizálják, anélkül hogy az ellenpárttal való szimpátia vádját vonták volna magukra. A harmadik korszakba azok a történeti alkotások tartoznak, amelyek VII. Károly uralkodásának második felében születtek, tulajdonképpen (különösen ha visszanyúltak a 15. század első két évtizedének történetéhez) a VII. Károly melletti kiállás jogosultságát (amit a későbbi események is beigazoltak) mutatták ki, vagy éppen azoknak a személyiségeknek a szerepét hangsúlyozták, akik ebben a választásban „már akkor is” a királyság szempontjából „helyes oldalon” állottak. E korszak történetírásának nagy teljesítménye és újdonsága Jeanne d'Arc személyének rehabilitálása volt, s ez a sikeres törekvés volt a történetírás egyik legfontosabb hozadéka a francia nemzetté válás VII. Károly-korabeli kibontakozásának folyamatához: „Véle a csodás elem (le merveilleux) árasztotta el a politikát” (G. Duby).¹⁴¹

Ugyanakkor látnunk kell, hogy ebben a folyamatban – s az orléans-armagnac-királypárti történetírás ettől is válik nemzeti történetírássá – annak a bizonyos első, válságtünetekkel tarkított és bizonytalanságot sugalló korszaknak is fontos, sőt igen fontos és sajátos szerep jutott. Az újabb kutatások szerint valójában VI. Károly kora nemcsak általában véve a válság, hanem a történetírás számára az útkeresés időszaka is volt, és a történetírás, mely korábban (V. Károly idején) a király személyét és a dinasztiát tolta előtérbe, most mindinkább előbb a „királyság”, a „nép” szenvedéseire figyel, majd – egy talán meglepőnek tűnő fordulattal – ismét visszacsatlakozik a király személyére. A történetírás, melynek valahogyan fel kell dolgoznia azt a helyzetet, hogy a trónon egy uralkodásra alkalmatlan és arra mind fizikailag mind szellemileg képtelen király ül, előbb a minimálisra csökkenti az uralkodóval és betegségével összefüggő információit. Mindenesetre a kortárs történetírás soha nem nevezi VI. Károlyt „örültnek”, „elmebetegnek” vagy „bolondnak” („Charles le Fou”), mint ahogy a későbbiek teszik. Az események előrehaladtával azonban ez a helyzet megváltozik, és a király s az ország állapotának szinte egyidejű rosszabbra fordulásával a szemléletben egy sajátos fordulat következik be: a király szenvedéseit az ország szenvedéseivel azonosítják, s

ezáltal minden addiginál szervesebb módon s erős érzelmi töltéssel kapcsolódik egybe az *ország*, az *uralkodó* és a *nép*. Ekkor kapja VI. Károly a „Hőnszeretett”, a „*Charles le Bien Aimé*” nevet; s a Francia Királyságban sokan úgy látták és úgy láttatták (köztük a történetírók egy része), hogy a legyengült, betegség sújtotta, tehetetlen és kiszolgáltatott uralkodójukat, mint akiben *inkarnálódott* korának lényege, s mint akinek sorsában a leghívebben fejeződött ki népének sanyarúsága.¹⁴²

Eszerint a francia monarchia továbbélésében bízó történetírók és politikai gondolkodók számára a „Hőnszeretett Károly” uralkodásának kora egy sajátos és ritkán látott, „nép–uralkodó” *azonosságélménnyel* gazdagította a francia nemzetté válás folyamatát. A királlyal szemben megnyilvánuló ragaszkodás és a monarchia továbbélése érdekében folytatott munkálkodás igénye valójában két jellemző reagáláshoz vezetett: az egyiket a királyság *intézményeinek* működtetését *tudatosan* felvállaló *kulcs-emberek* – a Chartier-k, a Cousinot-k, a Juvenal Des Ursins-ek, a Basinek – képviselték és fogalmazták meg, a másik pedig a történetírásban is mindinkább a jelentőségének megfelelő módon tükröztetett, legjellemzőbben a Jeanne d’Arc-féle mozgalommal napvilágra került „*népi patriotizmusban*” jelentkezett. A történetírás és a kor történetírói tehát nem egyszerűen csak túléltek, „átvészelték” a monarchia külső és belső krízisét, hanem hozzá is járultak annak helyreállításához.¹⁴³

A francia történetírásnak a VII. Károly uralkodását követő, tehát a XI. Lajos korabeli alkotásaiban a pártosság többé már nem, illetve nem ugyanolyan módon jelentkezett. A széles értelemben vett francia nyelvű történetírásnak (és ezúttal már teljesen külön kell kezelni a francia és a burgundi történetírást) természetesen továbbra is voltak a két ország történetét eltérően interpretáló produktumai. Ezeket a történetírókat azonban most már nem elsősorban a „pártos” francia–burgundi szembenállás, hanem *két külön állam*, Franciaország és Burgundia konfliktusa, valamint XI. Lajos és Merész Károly herceg személyisége és politikája osztotta meg. A korszak történetírásának és politikai gondolkodásának a leghívebb és legsokoldalúbb kifejezője, Philippe de Commines alábbiakban elemzendő műve lesz majd az az alkotás, melyet a század elején kirajzoló, pártok, államok és fejedelmek közötti konfliktus továbbra is foglalkoztat, de az egy generációval korábbi történetíró kollégáitól már *teljesen eltérő* módon és néhol egészen más *politikai–filozófiai* töltéssel.

A burgund hercegek azok közé a fejedelmek közé tartoztak, akik teljességgel tudatában voltak annak, hogy a történetírás milyen lényeges szerepet játszhat politikai terveik és életeszményeik megfogalmazásában, propagálásában és megvalósításában. Számos jelét tapasztalhatjuk ennek már a 14. század végétől, s közülük talán a leglátványosabb és legkifejezőbb az az ambiciózus könyvtárépítő tevékenység, melyet a burgundi hercegek mind a négy nemzedéke következetesen folytatott. Már a könyvtár beosztása is politikai koncepciót sugall. Nyilvánvaló, hogy náluk – szemben Jánosnak, Berry hercegének az ugyancsak imponáló mecénási tevékenységével – nem döntően a könyvek „kincsértéke” számított, hanem legalább annyira a bennük lévő tartalom, különösen pedig az, amit akkor a bel- vagy a külpolitikában közvetlenül is hasznosítani tudtak. Törekvéseik – különösen Félelemnélküli János idejétől – egy kibontakozó nagyhatalmi politika érdekeit szolgálták, majd pedig – Jó Fülöp korában – egy tényleges nagyhatalom nemzetközi politikai ambícióinak voltak a leghatékonyabb eszközei.¹⁴⁴

Az előző fejezetben már utaltunk rá, hogy a burgundi pártnak – különösen kezdetben – sok szimpatizánsa és több jó történetírója is volt, később pedig a burgund fejedelmi udvarban egy valódi, számos kitűnő historiográfust mozgósító, igen termékeny történetírói iskola jött létre. Ez a burgundi történetírói kör részben a korábbi francia modellre épített, másrészt viszont a francia királpárti-nemzeti történetírástól eltérő módon fejlődött. Mindazonáltal nem kétséges, hogy a burgundi udvar történetírásában az egyik vezérmotívum az, hogy szándékaiban is a francia királyi udvar egyfajta ellenpárjaként, ellenpártjaként, *ellenpólusaként* is értelmezhető legyen.

Szemben a francia udvarhoz többé-kevésbé kapcsolódó, az uralkodók szerinti periodizációt követő történetírással, a burgundi udvar vonzásába került történetírók egy része – főleg az *első nemzedék* – munkájához kiindulópontnak a rendkívül népszerű és mind *hagyományait* (szűkebb civilizációs közegét) tekintve, mind pedig *származásában* (németalföldi–flamand–francia) a hercegi központ gondolatiságához legközelebb álló Froissart-féle krónikát tekintette. Froissart műve valóban több szempontból is ideális kiindulópontként szolgálhatott: pártállásának változásai (sőt szövegének időnkénti angol- és burgund-szimpatíája) automatikusan kivonták a propagandisztikusan francia-nemzeti történetírás alkotásainak köréből, miközben a Flandriával és általában véve a németalföldi eseményekkel való szoros kapcsolata, valamint a lovagi ideáloknak a

nagy ívű, a 15. századi burgund állam eszményeivel összhangban álló megfogalmazása ugyancsak alkalmassá tette erre a szerepre. Sőt Froissart Krónikája – a fentiek alapján – úgy is felfogható, mint a burgundi történetírás közvetlen *előzménye*.¹⁴⁵

A Froissart művéhez való kötődést legjobban az Enguerrand de Monstrelet munkásságával induló történetírásban, a Félelemnélküli János korában kezdő történetíróknál követhetjük nyomon.

A burgundi udvar történetíróinak egy másik csoportja, a *második generációja* (tehát azok a historiográfusok, akik már Jó Fülöp uralkodása alatt kezdtek írni), továbbra is a Froissart-krónika szellemiségéhez közeli értékrendben alkotott, kiindulópontként azonban a 15. század elejét, többnyire a sorsfordító 1408-as esztendőt választottak (Félin, Le Fevre de Saint-Rémy, *Le Livre des Trahisons*), s ezáltal egy olyan eseményt tett története sarkkövévé, mely a francia és a burgundi párt közötti rivalizálás elmérgesedését és nyílt harccá fajulását döntően befolyásolta, s ezzel tudomásul vette, hogy a burgundi és az armagnac-párt születését az orléans-i herceg meggyilkolása provokálta ki; az általános összetűzésre pedig a jelet a Félelemnélküli Jánossal szemben 1418-ban, Montereaunál végrehajtott válaszlépés adta meg. Ez már egy önálló állam történetírása, mely nemcsak a kor eseményeit vagy a burgund fejedelmi udvarban uralkodó ideálokat tükrözte (mint amilyen a lovagi eszme vagy a hozzá Burgundia-szerthe oly erősen kapcsolódó keresztes hadjárat gondolata), hanem a legszorosabban követte és segítette a burgund állam fejlődését és emancipálódását is.¹⁴⁶

A burgundi állam fejlődése s vele a burgundi udvar történetírása erőteljesen „fejedelem-központú”: függetlenedésének valójában pontosan annyi szakasza van, ahány herceg uralkodott a Burgundiaként ismert állam-konglomerátum fölött. A mintegy évszázados történet kiindulópontjaként és záróakkordjaként – talán szimbolikus értelemben is – egy-egy nagy kihatású lovagi cselekedetet lehet említeni: Burgundia kiemelkedése az ifjú Fülöp herceg poitiers-i kivételes *lovagi* bátorságának és *harci helytállásának* a jutalma volt, összeomlásában pedig nagy szerepet játszott az a *lovagi-fejedelmi meggondolatlanság*, melyről a nancyi vereség idején Károly herceg tett tanúbizonyságot. A négy szakasz fontosabb elemeinek alábbiakban következő rövid bemutatása a burgundi történetírás fejlődésének jobb megértését is szolgálja.

A burgund nagyhatalom kialakulásának feltételeit valójában V. Károly teremtette meg azzal, hogy lehetővé tette a már amúgy is nagy lavírozási lehetőséggel rendelkező *kettős* Burgundiának (a grófság, Franche-Comté, a Német Birodalom része, a hercegség pedig a Francia Királyságé) Fland-

riával való egyesítését. A flandriai gazdasági potenciál képes volt nagyhatalommá tenni a komoly történelmi hagyományokkal is rendelkező burgundi államalakulatot. Ennek a folyamatnak a során mindenekelőtt azt tapasztalhatjuk, hogy a valois-burgund hercegeknek a francia királyhoz, illetve a francia királysághoz való viszonya fokozatosan módosult.¹⁴⁷

Merész Fülöp Burgundiája még egyértelműen francia *belügy* volt; Fülöp herceg még mint a francia korona egyik legfőbb vazallusa tört a főhatalomra az önálló uralkodásra mind alkalmatlanabb unokaöccse, VI. Károly mellett, az orléans-i herceg ellenében. A krónikák nem is ábrázolják őt máshogy, mint egy gazdag, nagy hatalmú urat, akinek vitézsége, katonai érdemei közismertek, s akit fejedelmi kvalitásai politikusként is a legnagyobbak közé emelnek, s akinek a városokkal, a kereskedelem gyámolításával és az egyház ügyeinek rendezésével kapcsolatos politikája népszerű volt, de legalábbis szimpátiát keltett.¹⁴⁸

Utóda, Félelemnélküli (Rettenthetetlen) János alkatilag is más típusú személyiség volt – ezt korábban már Nikápolynál is bizonyította. A konkrét környezet is más volt, amelyben János hercegnek cselekednie kellett: hatalomra kerülése a százéves háború kiéleződésének egy újabb korszakára esett, melynek következtében sokkal inkább napvilágra kerültek azok az egymásnak feszülő érdekek, amelyek a burgundi herceg tartományait megosztották: a németalföldi angol és a hagyományos francia vazallusi (és részben a német birodalmi) érdekek és értékek feszültek egymásnak, s a herceget kettős, sőt gyakran *kétértelmű* politizálásra kényszerítették. Részben tehát apja nyomdokain járt, és harcot folytatott a Francia Királyság kormányának megszerzése érdekében (sőt csapatai, rokonainak vezetésével vitézül harcoltak az angolok ellen Azincourt-nál), részben pedig – bár még igen áttételesen, és sokszor úgy tűnik, hogy következetlenül – János herceg már képviselte a burgund állam *szeparatista* törekvéseit is.¹⁴⁹

Az ifjú burgundi herceg impulzív, de néhol mégis határozatlannak tűnő önállósodási törekvései nemcsak azt tételezték föl, hogy Burgundiát függetlenítse a Francia Királyságtól, hanem azt is, hogy kizárja a túlzott angol befolyást Flandriában és a németalföldi területeken. Ebből egyúttal az is következett, hogy sem az angol, sem a francia királynak nem volt érdeke Burgundia teljes függetlenedése, a Birodalom fejét pedig kifejezetten irritálta egy a határán kibontakozó, nagy katonai és gazdasági potenciállal rendelkező *extenzív* államalakult létrejötte, mely közvetlen módon is fenyegette a birodalmi érdekszférához tartozó németalföldi (Alost, Hainaut, Brabant, Luxemburg etc.) területeket. A kialakult helyzet

Félelemnélküli Jánost állandó lavírozásra kényszerítette, és eleve megakadályozta abban, hogy erőivel nyíltan az egyik vagy a másik fél oldalára álljon. Mindez azt eredményezte, hogy az 1410-es években már valamennyi, a konfliktusban érdekelt hatalom gyanakodva figyelte a burgundi herceg minden lépését.¹⁵⁰

A korabeli történetírás igen jól tükrözi ezt a kettősséget. János herceg mindvégig az érdeklődés középpontjában állt; hírét a kereszténységben végleg megalapozta a nikápolyi törökellenes hadjáratban való *részvétele* (ez a csata kimenetelétől *függetlenül* jelentős tényező volt), valamint a kiszabadulásáért kifizetett óriási összeg híre. A városok többsége vele szimpatizált (köztük többnyire az adminisztratív székhely, Párizs is), miközben egyházpolitikájában a reformok mellett állt, és ezáltal bírta a polgárság, az egyetemek (s az értelmiség egy jelentős részének, így a párizsi egyetemnek) a támogatását is. Országaiban jóval nagyobb volt a közbiztonság, területei sokkal kevésbé voltak kitéve a rabló-kóborló katonai bandáknak („*brigands*”, „*roturiers*”), mint a királyság többi része.¹⁵¹

A kezdeti korszak, amikor János herceg még a királyságon belüli főhatalomra tört, az orléans-i herceg meggyilkolásával, majd pedig az azincourt-i csatavesztéssel zárult le. A burgundi herceg felelőssége már Orléans-i Lajos halálakor a viták keresztútjába került: az ellene felhozott vádakkal szemben és a „közjó” érdekében elkövetett erőszakos cselekedet igazolása céljából felmelegített *zsarnokölés*-elmélet igyekezett ideológiai alapokra helyezni a pártos szembenállást, és ezáltal végül tovább éllezte a kialakult konfliktust. Mindez egyben azt is eredményezte, hogy sikerült viszonylag széles tömegeket bevonni a szembenálló táborok közötti vitákba.¹⁵²

Ez a helyzet természetesen véleménynyilvánításra sarkallta a történetírókat; sőt azon túlmenően is nagy szerepet szánt nekik. Rövidesen tehát azt tapasztaljuk, hogy a történetírók és a polémiában részt vevő más személyek két táborra oszlanak: az egyik a burgundi herceget gyilkos fölbújtónak, árulónak és az angolok szövetségesének tekintette, egy másik része pedig a királyság érdekében cselekedni kész királyi hercegnek tartotta (sőt az orléans-i herceg árulásától és gyilkos merényletétől a királyt megvédeni kész hűséges rokonnak, mint *Az Árulások Könyve*), akihez a hitszegés vádja nem fér, s mindvégig reménykedett, hogy János herceg meglévő erőit a királyság érdekében, de legalábbis Burgundia érdekében fogja az adott pillanatban mozgósítani. Mindez addig volt tartható, amíg a konfliktus a végeletekig ki nem élesedett (ez 1415-ben Azincourt után következett be), aminek következtében Burgundia már csak aközött választhatott, hogy az angolok aktív vagy passzív szövetsé-

gesévé lesz, vagy fegyveresen ellenük fordul. Mint ismeretes, a canterburyi egyezményrel és a calais-i találkozóval János herceg nem az utóbbit választotta. Ezt a folyamatot a történetírás jól és árnyaltan – bár néha kifejezetten naivan – mutatja be.¹⁵³

A burgundi politika újabb döntő változását János herceg meggyilkolása jelentette. Ettől kezdődően az új herceg, Jó Fülöp (nem véletlen, hogy a többiektől eltérően neki nem „harcias neve” van) már a Francia Királyságtól elfordulva, angol szövetségben az *önálló* Burgund állam kiépítésébe fogott, s vele Burgundia végérvényesen megindult a *függetlenedés* és *nagyhatalommá* válás útján. Paradox módon – bár a kor viszonyaival tökéletesen összeegyeztethetően – Burgundia gyorsan *nagyhatalom* lett, de – a középkori gondolkodásmódnál maradva – soha nem lett *teljesen független* állam. Megindult azonban az a folyamat, melynek eredményeképp Burgundia hercege, a „*Grand Duc d'Occident*”, „*Grand Duc de Ponant*”, Fülöp, „*Isten kegyelméből uralkodó herceg*” lett, és úgy tűnt, hogy országa feltartóztathatatlanul halad előre, s helyezkedik el a Keresztény Nyugat legtekintélyesebb államai között.¹⁵⁴

A burgund hercegi udvarban komoly belső államszervező tevékenység bontakozott ki, és minden fontosabb nemzetközi területen önálló politikát képviselt: ez éppúgy érvényesült a császársággal, az egyházszakadással, a kereszténységet általában fenyegető veszélyekkel (eretnekek, hitetlenek) szemben, mint a környező országok vonatkozásában, amelyek esetében Jó Fülöp a prioritást annak a sziszifuszi államszervező munkának adta, melynek fő feladata a burgundi „törzsterületek” és a németalföldi bázis területi összeépítésének megvalósítása volt. A történetírásnak ebben is meglesz a maga szerepe; sőt az eddigieknél jóval nagyobb és fontosabb feladat jut a számára: nem kevesebb várt rá, mint az önálló burgund hatalom *történeti legitimitációjának* megteremtése, és ehhez a kellő mennyiségű és szilárdságú érvrendszer biztosítása. Létre kellett tehát ismét hívni a Burgund Királyságot, Lothár királyságát, „*azt, amelyből a franciák hercegséget csináltak*”.¹⁵⁵

A burgundi udvar szelleme, a burgundi udvarban uralkodó körülmények a legnagyobb nyugati keresztény udvarokra jellemző külsőségeket mutatták: prosperitást, gazdagságot, szervezettséget, bölcs kormányzást, személyében is kiváló uralkodóval, aki – mint ahogy azt minden keresztény fejedelemnek cselekednie kellene – békeszerető, segíti alattvalói gyarapodását, „növeli országát”, gyámolítja az egyházat, támogatja a pápát és a pápaságot, eltiporja az eretnekséget, és személyes ügyének érzi a keresztes hadjáratot, a törökellenes harcot.¹⁵⁶

Jó Fülöp korától kezdve az irodalom, az intenzív fordítói, kompilációs és

átíró tevékenység s a velük szoros kapcsolatban álló történetírás döntően egyetlen *racionalis politikai cél* köré szerveződött: *történeti érvekkel* kellett alátámasztania a fejedelem politikai ambícióit. Olyan értékrendet kellett tehát képviselnie, bemutatnia – sőt esetleg *kialakítania* –, melynek legkiválóbb képviselőjeként maga a herceg (a fejedelem) jelenhetett meg: az államalkotó tevékenység és a történetírás tehát a Jó Fülöp-féle burgundi udvarban is kéz a kézben jelent meg és haladt előre. Ez a körülmény tudós történetírást (mint Chastellain) és szenvedélyes politikai történetírást – mint a *Livre des Trahisons de France* – egyaránt produkált.¹⁵⁷

Az önálló nagyhatalom Burgundia történetének utolsó tíz esztendeje, Merész („Vakmerő”) Károly kora, az események felgyorsulásának és további kiéleződésének időszaka. Ismereteseek azok a kísérletek, amelyeket Károly herceg tett a teljes állami önállóság megteremtése érdekében, mint ahogy az is egyértelmű, hogy ennek a folyamatnak a legnagyobb ellenfele, a VII. Károly uralkodása alatt a krízisből kijutott Francia Királyság, különösen XI. Lajos idején, már mindent megtehetett (és meg is tett), hogy Burgundi Károlynak ez a törekvése ne sikerüljön. Úgy tűnik, hogy Károly, akinek türelmetlen és lobbanékony természete s időnkénti meggondolatlansága behatárolta államférfiúi cselekvési lehetőségeit, nem rendelkezett a burgundiai „állam-konglomerátum” egyesítéséhez és egybentartásához nélkülözhetetlen tehetséggel és eszközökkel; illetve azokkal az eszközökkel, amelyek a rendelkezésére álltak, nem mindig tudott élni. Ez a körülmény egy olyan állam esetében, melynek különböző egységeit mindenekelőtt és mindenekfölött a herceg személye tartja egyben, sorsdöntő fontosságú tényezővé válhat.¹⁵⁸

A burgundi udvar történészei tehát Fülöp és Károly herceg uralkodása alatt mindent megtettek annak érdekében, hogy alátámasszák uraik politikai törekvéseit. A hercegek természetesen bátorították a történetírói munkát, és biztosították is annak feltételeit: így – hasonlóan a francia királyi udvar hagyományaihoz – a burgundi udvarban is létrejött a „hivatalos történetíró” („*historiographe officiel*”) tisztsége, melyet két nagy formátumú történetíró személyiség töltött be egymást követően: Georges Chastellain és tanítványa, Jean Molinet.¹⁵⁹

Ugyanakkor a történetírás – mely általában véve és a burgund állam fennállásának időszakában mindvégig (sőt még azon túl is, mint Olivier de La Marche) – következetesen állt a fejedelmek által megjelölt politikai célok mellett, nem ugyanúgy viszonyult a két utolsó burgundi herceg politikájához és kormányzási stílusához: ekkor fogalmazódtak meg – különösen Károly herceg egyes lépéseivel szemben – az első óvatos kritikák (főleg Chastellainnél), amelyek többnyire inkább indirekt módon jelent-

keztek. A szerzők mindenekelőtt azt igyekeztek kimutatni (sokszor történelmi példák segítségével), hogy egy nagy fejedelemnek mit *kell* vagy *kellene* cselekednie ahhoz, hogy nemes céljait elérje (eszerint tehát nem egy már megtett lépés bírálatát hozták, hanem az újabb döntéseket igyekeztek befolyásolni). Az, hogy a burgund állam kiépítéséhez milyen fontos elemek hiányoztak, és hogy valójában mekkora erők munkáltak a Burgundiát alkotó állammozgások szétrobbantása érdekében, valójában csak 1477 januárjában vált egyértelművé: a nancyi csatavesztést és Károly herceg dicstelen halálát követően az ún. „burgund örökség” rendkívüli gyorsasággal folyt szét, és gazdagította a környező államokat.¹⁶⁰

A burgundi udvar történetírói között is – hasonlóan a hercegek történetéhez, de némi „fáziskéséssel” – alapvetően négy generációt szokás megkülönböztetni. A generációk szerinti különbségtétel természetesen nem jelentett éles határvonalat, hiszen a különféle történetíró-generációk képviselői a hercegség virágkorában, azaz Jó Fülöp uralkodásának második felében, a hercegi udvar vonzáskörzetében egy ideig *egyszerre* végezték alkotómunkájukat.

Az első, egyértelműen burgundi történetíró, Enguerrand de Monstrelet (1390 k.–1453), a burgund udvar hosszú ideig egyik legbefolyásosabb személyiségének, Saint-Pol grófnak az udvari embere volt. Monstrelet deklaráltan is Froissart folytatójának mondja magát, s a „mestere” által írott történetet az 1400-as esztendőktől 1444-ig viszi tovább. Monstrelet és Froissart természetesen nem azonos szintű történetírók. A burgundi krónikás azonban (igaz, alacsonyabb szinten, de ugyanattól a szellemtől áthatva) mégiscsak teljesítette, amit vállalt: *folytatta* Froissart Krónikáját. Munkája a kor igen értékes forrása, annak ellenére, hogy az ő szövegében túltengenek a nagy csaták, a lovagi tornák leírásai, és jóval kevesebb hely jut a Froissart-nál megszokott árnyaltabb, több véleményt tükröző és ütköztető elbeszélésnek. Ugyanakkor viszont számos fontos *dokumentumot* használt föl, támaszkodott a szemtanúk és az események alakítóinak az elbeszéléseire is. Műve a 15. század eleji Franciaország és Burgundia történetének és a kései középkor lovagi kultúrájának nélkülözhetetlen forrása lett.¹⁶¹

Később Monstrelet Krónikája sem marad folytató nélkül; erről mindezenekelőtt Mathieu d'Escouchy (1420–1482) gondoskodott, aki 1465 körül írta meg krónikája 1444–1461 közé eső részét. Az ő művét használja fel majd részben Jean Le Fèvre de Saint-Rémy (1396–1468), valamint a „*roy et perle des historiographes*” néven tisztelt Georges Chastellain is. Jean Le Fèvre Mathieu d'Escouchyval gyakorlatilag egy időben élt és alkotott. Az „Aranygyapjas Rend” (1429) alapító tagja és tisztségviselője („*héraut*

d'armes de la Toison d'Or"), a „Rend” állandó küldötte, Jó Fülöp diplomatája és közeli tanácsosa volt, aki mindenekelőtt ebben a minőségében járta be a különböző országokat. Krónikáját, melynek Burgundia és hercegei melletti elfogultsága egyértelmű, az 1408 és az 1436 közötti eseményekre koncentrált, de történetíró kortársainak – mint az események *szemtanúja* – több esetben is informátora volt: így pl. Chastellain leírása V. László tours-i követségéről tőle származik.¹⁶²

Ugyancsak a kortársak közé tartozott az előbbieknél talán kevésbé ismert Jacques Du Clercq (1420–1501), a burgundi herceg arras-i hivatalnok és Jehan de Wavrin (1400 k.–1472/75), Jó Fülöp kancellárja és tanácsosa is. Du Clercq *Mémoires* címen írott történeti műve az 1448–1467 közötti időszakot öleli föl, tehát a Monstrelet-krónika folytatásának is tekinthető. Du Clercq a lovagi életforma, a lovagi eszmények és a burgundi herceg, Jó Fülöp csodálója, s különös érdeklődést mutat mindenféle szokatlan megnyilvánulás és természeti jelenség iránt (ez történetének egyik legérdekesebb része), és időnként meglepően antiklerikális.¹⁶³

Jehan de Wavrin műve a burgundi udvari történetírás egyik legsajátosabb alkotása: az általa írott Anglia-történet részben korábbi művek, részben pedig kortársak műveinek kompilációja, melyet saját adatok, információk és gyűjtés egészített ki. Mindemellett tartalmazza az ifjú Wavrin egy korábbi művének részletét, mely eredeti szándékai szerint az 1444–45-ös al-dunai kereszties hadjárat megírására vállalkozott. A tudós könyv- és kéziratgyűjtőként is ismert Jehan de Wavrin az *Anchiennes croniques et istoires de la Grant Bretagne à present nommee Engleterre* megírásával a francia nyelvű 15. századi történetírásban ismét szorosan összekapcsolta a három terület (Anglia, Franciaország és Németalföld) történetét, mégpedig úgy, hogy a hangsúlyt Angliára helyezte, s ezáltal egyben folytatta is az Angol Királyság francia nyelven írott történetének hagyományait.¹⁶⁴

Pierre de Fénin, aki ugyanúgy, mint Du Clercq, pikárdiai (*prévôt*, azaz Arras városának hercegi előljárója), szintén *Emlékiratokat* írt, és ebben az 1407–1422 közötti időszakot mutatja be; művének kezdőpontja tehát sajátosan burgundi „ihletésű”, záróakkordja pedig a királpárti-nemzeti történetírás egyik alapdátuma: VI. Károly halála. Fénin a burgundi ház mellett elkötelezett polgárság ismeretanyagát és nézőpontját közvetíti, és leginkább arra szolgáltat kitűnő példát, hogy a pártharcokban mennyire dezorientálódhattak bizonyos csoportok.¹⁶⁵

A második történetíró-generációnak – és egyben a burgundi udvar történetírásának – a *legnevesebb*, a 15. századi francia nyelvű történeti irodalomnak pedig az egyik legnagyobb alakja „a történetírók királya”,

Georges Chastellain (1410 k.–1475). Chastellain mester flandriai és franciaországi tanulmányok után áll Fülöp herceg szolgálatába, akinek előbb fegyverhordozója, majd hivatalos történetírója, lovagi rangra emelt tanácsosa lett. Termékeny alkotó, aki számos más területen (pl. költészet) alkotott maradandó műveket. A Krónika kezdő időpontjának megválasztása az ő esetében is szimbolikus, művét tulajdonképpen János herceg meggyilkolásával kezdi. A burgund udvar ügye mellett tudatosan és színvonalasan elkötelezett személyiség, akinek írásaiban először jelent meg a burgund állam mellett kiálló, az angolokkal és a franciákkal egyaránt szembe forduló *patriotizmus*, melyet a későbbi történetírás a belga–németalföldi *nemzeti tudat* és a franciaországon belüli *regionális* csoporttudat egyik komponensének tekint. Chastellain feltétlen és tudatos burgund-párti elkötelezettsége érződik VII. Károly francia király és Jeanne d’Arc szerepének negatív megítélésében; ugyanakkor történetíróként tehetségesebb volt annál, hogy szélsőségesen elfogult legyen, igen sok dokumentumot használt föl, és gyakran kitűnt pártatlan kommentárjaival és állásfoglalásaival is. A „történetírók fejedelme” nagy műveltségű szerző volt, aki gyakran hivatkozik antik példákra, aki a lovagi ideál utolsó nagy csodálói közé tartozott, de akinél már megjelent a hűvös, elemzőbb politikusi gondolkodás és szemlélet is. A fejedelmek hatalmát „isten eredetűnek”, őket magukat „istenieknek” tekintette, de már ostromozta is egyesek alkalmatlanságát és kegyetlenségét; ő még csodálja a lovagi tornákat és az Aranygyapjas Rend által rendezett fényűző ünnepségeket, de már látja azoknak gyakran hívságos voltát; még lelkesen írja le a fényes hadi vállalkozásokat, de már kétségei vannak azok hatékonyságát illetően. Sajnos krónikájának mintegy kétharmada nem maradt ránk, így a burgund történetírás fő művét csak torzóban ismerhetjük meg, és kortársai csodáló szavaiból sejthetjük további értékeit.¹⁶⁶

Chastellain utóda és tanítványa, a Krónikát 1474-től folytató „retorikus” (*réthoriqueur*) Jean Molinet (1435–1507) munkássága már döntő részben Merész Károly uralkodására és az azt követő időszakra esik. Kortársával, Olivier de La Marche-sal (1425/29–1502) együtt már a független, a burgundi és a „Burgundia utáni” historiográfiát is képviselik, hiszen a történetírás, mely az önálló burgund nagyhatalom kovásza és egyik legfőbb dicsőítője volt, nem követte a burgund állam széthullott részeit, hanem *legtermészetesebb* bázis területére, Flandriába vonult vissza, majd pedig – Burgundi Mária és Habsburg Miksa házasságával – a habsburg–burgundi uralkodóház központjaiban kötött ki. Molinet művelt, tehetséges szerző, egy átmeneti korszak alkotója, aki azonban még – legalábbis

a történetírásban – sokkal erőteljesebben kapcsolódott a középkori hagyományokhoz, mint a reneszánsz szellemhez.¹⁶⁷

Ez a „*Burgundia utáni burgund*” történetírás, azonkívül, hogy – a maga módján – elsíratta a burgund nagyhatalmat és hercegeit, elemezte annak tapasztalatait és eredményeit – különösen Olivier de La Marche –, igyekezett az ismét feljövőben lévő Habsburg hatalom szolgálatában kamatoztatni tapasztalatait. Szemben Molinet munkásságával, Olivier de la Marche írásából azt láthatjuk, hogy gyakorlatilag egyáltalán nem kerül kapcsolatba a reneszánsz szemléletével, Froissart kései csodálója és utánzója, a késő középkori lovagi élet és kultúra legjellegzetesebb képviselője, „a lovagkor utolsó dalnoka”, s ezáltal is a burgundi udvar által képviselt értékek egyik legkövetkezetesebb közvetítője maradt a Habsburg udvarban is.¹⁶⁸

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a burgundi udvar történetírásának az egyik legfontosabb jellemzője a kivételes szimpátia és következetesség, amivel a lovagi erények és a lovagi eszmerendszer megőrzése és értékeinek továbbfejlesztése felé fordul. Figyelemre méltó az is, hogy a burgund történetírásnak már kísérletképpen sincs latin nyelvű alkotása, s nincs egyházi ember sem a szerzők között. A burgund történetírás lényeges sajátosságai közé tartozik, hogy a korábbi francia történetírói hagyományokat komplex módon követve a politizáló-államalkotó történetírás egyik legjellemzőbb képviselőjévé vált: a burgund historiográfia, mely négy herceget és egy hercegnőt szolgált, kezdetben (Merész Fülöp alatt) nem volt több, mint az egyik, a korban szokásos nagy főúr udvarával szimpatizáló történetírói vonulat. Polemikus, majd pártos történetírássá a 15. század elejétől vált (Félelemnélküli János kora); igazi funkcióját és legmagasabb színvonalát pedig a segítségével is zajló nagy országépítő korszakban, Jó Fülöp korában érte el. Ekkortól kezdve vállalt kulcsszerpet az elért burgundi-„nemzeti” értékek őrzésében és azok továbbfejlesztésében, majd vált mind felelősségteljesebbé, s miközben uralkodójának (Merész Károly) dicséretét zengte, az uralkodónak már többé-kevésbé burkolt „jótanácsokat” is osztogatott. A nancyi vereséget követően (1477. január 5.) viszont nem maradt más számára, mint a burgund udvar nagyságának elsírása, emlékének megőrzése, esetleg értékeinek átmenése és *revitalizálása*.

A burgund udvar szellemiségének egyik jellemző vonása, hogy fontos és élő gondolatként őrizte meg a keresztes hadjárat eszmerendszerét és a hozzá kapcsolódó értékeket, sőt komolyan gondolta az eretnekek és a hitetlenek elleni hadjáratok s az ezzel együtt járó fejedelmi kötelezettség-

vállalás szükségességét. A burgundi hercegek a török kiűzésére, a kereszténység fenyegetett keleti részének védelmére vonatkozó, egyre szaporodó tervezetek egyik legszilárdabb és legmegbízhatóbb elemét jelentették. A fejedelmi politika illusztrációjaként is funkcionáló burgund történetírás természetesen kiemelkedő szerepet játszott a kereszteshadjárat-eszme Philippe de Mézières koncepciójához hasonló értelemben való ébren tartásában is: úgy tűnik, hogy a feltörekvő, 15. századi Burgundia történetében a kereszties eszme és az államalkotó tevékenység (követve a korábbi francia hagyományokat) ismét, ezúttal azonban a középkori Nyugat-Európa történetében utoljára, tudatosan összekapcsolódott.¹⁶⁹

A történetírás, mely a burgundi udvari kultúra egyik legfontosabb komponense, politikai ideológiájának megalapozója és továbbfejlesztője volt, segített annak a törekvésnek a megvalósításában, melyet Huizinga úgy fogalmazott meg, hogy „*egy álom színpadra állítása*”.¹⁷⁰ A független burgund állam történelem színpadára állításának ez a kísérlete, mely a politikában a 15. század során elbukott, a történetírásban megvalósult: a burgundi történetírók műve, különösen a későbbi németalföldi (főleg majd a belga) történetírókra és irodalomra is komoly hatást gyakorolt, de nem maradt hatástalan a németalföldi (belga) *nemzeti* tudat fejlődése szempontjából sem. Fontos jellemzője a burgundi udvar történetírásának, hogy alapvetően *világi*: mint láttuk, a burgundi hercegeknek nincs *latin* nyelvű történetírása, és nincsenek a hercegi udvarral szoros kapcsolatban álló *egyházi* történetíróik sem.

A történetírás, a propaganda és a politikai gondolkodás összekapcsolódása a 15. századi francia szellemi élet egyik jellemző vonása. Ennek nyomait mind a királypárti-nemzeti, mind pedig a burgundi-államalkotó, majd a burgundi állam történetírásának legjobb produktumaiban egyaránt megtaláljuk. A 15. század történetírásának, történeti irodalmának, irodalmának és politikai vitáiratainak a legfontosabb gondolatai még erőteljesebben államelméleti ihletésű gondolatrendszerré majd abban a sajátos szintézisben válnak, melyet a század végén alkotó, gyakorló politikus, *flamand-burgundi-francia* főminiszter-diplomata, Philippe de Commines hagyományozott ránk.¹⁷¹

5. TÖRTÉNETÍRÁS ÉS POLITIKAI GONDOLKODÁS: PHILIPPE DE COMMYNES

Philippe de Commines a 15. századi Franciaország és Burgundia történetének s a francia történetírásnak, illetve politikai gondolkodásnak az egyik legszínesebb és legellentmondásosabb egyénisége volt. Nemcsak az *Emlékiratokban* kifejtett gondolatai, de politikai karrierje is Machiavelli-re (az *eszmerendszerre* és az eszmerendszer szerinti aktív *politizálásra* és nem az itáliai történetíró és politikai gondolkodó személyére kell gondolnunk) emlékeztet. „*Philippe de Commines Emlékiratai az eddig nyomtatásban megjelent művek között, a Szentírást követően, a leggyakrabban kiadott alkotások közé tartoznak*” – állapítja meg Denys Godefroy, a neves francia történész, aki a középkori francia történeti művek és dokumentumok első, a modern tudományosság követeleményeinek is megfelelő kiadójaként végzett jelentős munkát, abban az előszóban, melyet Commines *Emlékiratainak* 1649-es kiadásához írt.¹⁷²

Önmagában ez a megállapítás elegendő lehetne ahhoz, hogy Commines életművének behatóbb vizsgálata iránt felkeltse az érdeklődést, s ez a meggyőződésünk csak tovább erősödik, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a mű népszerűsége a későbbi korszakokban is – különösen a 16–17. században – Európa-szerte töretlen maradhatott. Számos fordítása, kivonata született, ami igazolja a Commines *Emlékiratai* iránti lankadni nem akaró érdeklődést, és garantálja egyben a mű lehető legszélesebb körben való diffúzióját is. Magyarországon – legalábbis a hazai könyvtáraink tanúsága szerint – egy *kivonatos* és az ismertebb francia krónikások műveit összefoglaló *latin nyelvű* változatban terjedt el.¹⁷³

Philippe de Commines (*alias* van den Clite, 1447–1511) a 15. századi francia politikai élet, a politikai gondolkodás és a korai humanista történetírás egyik legnagyobb és legellentmondásosabb egyénisége, s egyúttal – francia kortársai közül – a legjelentősebb és a legeredetibb történeti munka szerzője volt, akit hazájában az *első modern történetíróként* tartanak számon, és aki az *Emlékiratokban* tulajdonképpen *A Fejedelem* francia változatának a megírásával egyúttal a modern európai politikai gondolkodás egyik legnagyobb hatású egyéniségévé is válhatott.¹⁷⁴

Tekintettel arra, hogy a hazai történetírás és politikai gondolkodás története Commines művének eddig meglehetősen szerény teret szentelt, röviden bemutatjuk Philippe Commines *politikai* pályafutását, a vele szoros összefüggésben kibontakozó *történetírói* és *politikai gondolkodói* tevékenységét; vizsgálni fogjuk a francia királyról írott művének utóéletét – többek között a 16–17. századi uralkodókra gyakorolt, számos

esetben konkrét tényekkel igazolható hatását –, és ki fogunk térni azoknak az adatoknak a bemutatására, amelyek *valószínűsítik* Commynes művének későbbi közvetlen vagy közvetett *magyarországi* hatását is. Mindemellett természetesen külön felhívjuk a figyelmet Commynes emlékiratainak talán kevésbé ismert, konkrét magyar vonatkozású megjegyzéseire.¹⁷⁵

Mint már utaltunk rá, Commynes nemcsak a francia reneszánsz történetírás egyik nagyhatású képviselője, hanem olyan politikus is volt, aki a francia politika alakításában gyakran kulcsszerepet játszott: önmagában az a körülmény, hogy Commynes *előbb* Burgundiai (Merész) Károlynak (1467–1477) belső *bizalmi* embere, politikájának *irányítója*, majd *árulója* volt, *utóbb* pedig Károly ellenfelének, XI. Lajos francia királynak (1461–1483) egy időben *mindenható*, később „csak” nagy befolyású *fő-miniszterévé* lett, aki a francia diplomácia *irányítójaként* közvetlenül is ismerte a korabeli Nyugat-Európa minden számottevő személyiségét (így pl. Lorenz di Medicivel szoros barátságban volt), különösen érdekessé teszi a politikai életpaszasztalatot összefoglaló *Emlékiratok* mélyebb elemzését.¹⁷⁶

Egy adott mű megértése szempontjából az életút ismeretének általában lehet és van is komoly jelentősége; Commynes esetében azonban az összefüggés megfordul, ugyanis az életút ismerete egyszerűen *nélkülözhetetlen* ahhoz, hogy az *Emlékiratok*at, valamint a bennük megfogalmazódó politikai koncepciót, illetve történelemszemléletet megérthessük. A Commynes életére és politikai karrierjére vonatkozó adatok vázlatos ismertetése már csak azért is elengedhetetlen, mert számos bizonytalanságot csak az újabban ismét fellendülőben lévő Commynes-kutatásoknak sikerült tisztázni. Mindehhez még azt is hozzá kell vennünk, hogy az – egyébként meglehetősen gyér – hazai dokumentációba több tévedés, sőt adatszerű hiba is becsúszott.¹⁷⁷

Commynes tehát, aki egy jómódú flamand családból származott, 1447-ben született egy Lille környékén lévő kisvárosban, Comines-ben. Apja, aki a burgundi herceg hivatalnoki apparátusának volt a tagja, Gentben és több helyen Flandriában viselte a hercegi tisztartó (*bailli*) méltóságot. A hatesztendőskorában teljes árvaságra jutott ifjút rokonai nevelték föl. Emlékiratait akkortól kezdi, amikor a gyermekora végén (mint ő maga mondja) a „*lovat megülni képes korbá érkezve el*” (1464 novemberében) a burgundi udvarba került, és Charolois grófja, a későbbi Merész Károly szolgálatába állhatott.¹⁷⁸ További karrierje, mely hosszú ideig töretlenül ível felfelé, ezt követően többé-kevésbé jól nyomon követhető, és ebben a levéltári források éppúgy segítségünkre vannak, mint az *Emlékiratok*

(ez utóbbiaknál le kell néha számítani Commynes időnkénti „feledékenységét”, aki *saját* szerepéről – egy emlékiratszerzőtől meglehetősen szokatlan módon – nem beszél túl sokat). Tudjuk, hogy *burgundi korszakában* részt vett akkori ura oldalán a „Közjó Liga” háborújában, s így ott volt a *montlhéryi* csatában (1465) is, ahol Merész Károly és XI. Lajos csapatai ütköztek meg egymással. Volt módja kitapasztalni a háború dicőségét, de annál sokkal inkább megragadták őt a háború borzalmai, mint amelyeket Dinant és Liège ostrománál láthatott, és amelyekről megrázó leírást ad.¹⁷⁹

Tehetsége igazán a diplomácia terén tudott kibontakozni: így elérte, hogy kulcsszerepet játszhasson a burgundi herceg és a francia király *péronne-i* találkozója (1468) alkalmával, és valójában az ő közvetítő tevékenységének volt köszönhető, hogy XI. Lajos megmenekülhetett abból a kutyaszorítóból, melybe Péronne-ba jövetelével került azzal, hogy „*magát ellenfele kezére adta*”.¹⁸⁰

Commynes ebben az időszakban már a burgundi herceg legfőbb bizalmasának tekinthető, „*vele alszik*” (vagyis az a tisztesség éri, hogy a herceggel egy szobában alhat), ami pedig a francia uralkodódinasztia szokásait figyelembe véve a legnagyobb kitüntetések közé tartozott. Fontos diplomáciai missziókat teljesített, s ilyen minőségében ekkor már járt Angliában, Calais-ban, Bretagne-ban és Spanyolországban is. Ez idő tájt szerezte meg a később is jól konvertálható kapcsolatainak és államférfiúi ismereteinek egy jelentős részét.¹⁸¹

Ilyen körülmények között talán meglepő, de az emlékiratok s a további politikai pálya megértése szempontjából is mindenképpen sorsdöntő fordulat következett be az életében: 1472 augusztusában (7-ről 8-ra virradó éjszaka) Merész Károlyt, akinek feltétlen bizalmával már korábban is visszaélt, egyszerűen faképnél hagyta, és *átállt* legfőbb ellenségéhez, XI. Lajoshoz, amivel – a Commynes-kutatók jelelős részének véleménye szerint – tulajdonképpen csak betetőzte korábbi, már feltehetően az említett péronne-i intermezzo idejétől érlelődő *árulását*. Döntését az *ambíció*, a pénz és a XI. Lajossal szembeni *csodálat* motiválta. Emlékiratainak s a politikáról vallott nézeteinek elemzése és megértése enélkül a pálfordulás nélkül nehezen képzelhető el, noha minderről magában a szövegben *direkt módon* csupán *egyetlen*, szenvtelennek tűnő mondat árulkodik: „*Ez idő tájt történt, hogy a király szolgálatába szegődtem*” – mondja lakonikusan. Műve gondolatmenetének egyik fő vonulata azonban az önigazolás szándéka, az a törekvés, hogy *árulását* kortársai és az utókor előtt igazolja.¹⁸²

Mindenesetre Commynes-nek ezt a burgund államalakulat további

szervezése szempontjából igen hátrányos lépését a burgundi herceg sohasem bocsátotta meg: az áruló bizalmi ember Flandriában mindenét elvesztette. A francia király ellenben, aki Commynes igen sok, Flandriával és Burgundiával kapcsolatos tanácsát hasznosította, komoly *javadalmakkal* és nagy mennyiségű *pénzzel* halmozta el (legalábbis – mint látni fogjuk majd – Merész Károly halálának napjáig), s egyik legfőbb (ha nem a *legfőbb*) bizalmasává fogadta. Eszerint Commynes számára a „váltás” minden szempontból *jövedelmezőnek* bizonyult: új urától, akinek államférfiúi kvalitásait Commynes időnként leplezetlen csodálattal írja le, rendszeresen komoly pénzösszegeket kapott, és rangban is emelkedett, hiszen megkapta Talmont hercegségét, amivel a Poitou-ban lévő Argenton és más jól jövedelmező birtokok urává lehetett.¹⁸³

Commynes 1472 és 1477 között volt hatalma teljében: ekkor ő volt XI. Lajos – és egyben a Francia Királyság – ügyeinek legfőbb intézője, az ország *legbefolyásosabb személyisége*. A fentiek mellett és azok folyamánként, ugyanaz a tisztesség érte, mint korábban a burgundi udvarban: a kivételes bizalom és befolyás deklarálásaként, fejedelmével azonos helyiségben alhatott. Mindenki, aki az udvarban érvényesülni akart, vagy a királytól el kívánt nyerni valamit, az ő kegyeit kereste, akár belföldről, akár külföldről érkezett. Ennek következtében mindenfelől dőlt is hozzá a pénz; s volt olyan időszak, amikor nélküle a jelentősebb ügyekben a francia udvarnál egyszerűen nem lehetett boldogulni.¹⁸⁴

Természetesen a külszági követek is rajta keresztül, az ő segítségével próbálták törekvéseiket érvényre juttatni, s „*ahogy illik*”, bőkezűen fizettek is a mindenható flamand jóindulatának az elnyeréséért... A szakmájukat jól értő és éleslátásukról is híres itáliai követek megjegyzései valószínűleg tökéletesen megfeleltek a valóságnak: szerintük Franciaországban „*(...) minden ügynek d'Argenton úrnál kell kezdődnie, de nála folytatódik, és nála is érhet csak véget...*” Commynes tehát ebben az időszokban mindenható politikusnak számított, és minden bizonnyal döntő szerepe is volt XI. Lajos egész, alapvetően sikeres kül- és belpolitikájának irányításában – különösen a Burgundiával (illetve a burgundiai herceggel) szembeni akciók megtervezésében és kivitelezésében.¹⁸⁵

Paradox módon azonban, 1477. január 5-e, a nancyi ütközet és Merész Károly halálának napja felért egy valódi *kegyvesztéssel* Commynes számára: a legnagyobb ellenfél, a mind nyugtalanítóbb hatalmú burgundi herceg (sőt mint nagyhatalom, maga Burgundia is) ezzel egyik pillanatról a másikra letűnt a porondról, s így a herceg volt bizalmasának, árulójának és legjobb ismerőjének a francia udvarban, a francia király számára korábban oly értékes szolgálatai hirtelen *leértékelődtek*. XI. La-

jos többé már nem vele intézteti a továbbra is nagy jelentőségű flandriai és a burgund „utódállamokkal” kapcsolatos politikáját (*Emlékirataiban* Commynes azonnal meg is jegyzi, hogy milyen hibákat követett el akkor a király...).¹⁸⁶

Ez a hirtelen, még nem „brutális”, de mégis jól érzékelhető „leértékelődés” Commynes számára a váratlan és megmagyarázhatatlannak tűnő kegyvesztettség kezdetévé lett: hiszen ahelyett, hogy urával együtt élvezhette volna a legnagyobb vetélytárs Burgundia összeomlásából eredő francia sikereket, a burgundi herceg tönkretételében fontos szerepet játszó politikusi fokozatosan kiszorult korábbi pozíciójából. Philippe de Commynes-nak most már „csak” különböző, kisebb jelentőségű itáliai megbízatásokat kellett teljesítenie (elsősorban Milánóban és Velencében) – viszont ekkor ismerhette meg még jobban az itáliai politikai életet és annak főbb személyiségeit. Ekkor valószínűleg ugyanabban a közegben mozgott, ugyanazt tapasztalhatta és – ezek után talán nem véletlenül – ugyanazokat a következtetéseket vonta le, mint a „*rokon lélek*” ifjabb kortárs firenzei, Niccolò Machiavelli.¹⁸⁷

Ez az új helyzet azt jelentette, hogy Commynes szerepe a Francia Királyság politikájában (különösen a mindig lényegesnek tekintett itáliai politikában) továbbra is jelentős maradt ugyan, de az uralkodóval kialakított *bensőséges* kapcsolat, s ezzel együtt a kivételezettség és a korábbi *teljhatalom kora* véget ért. Lesz majd még egy korszak, amikor az együttműködésük fénykorára emlékeztető kapcsolataik maradványaként Commynes ismét feltűnhetett, uralkodója kívánságára, a már nagybeteg (1479-től) és paranoiás rettegéssel szorongó XI. Lajos közvetlen környezetében, ez azonban már nem tekinthető hatalmi pozíciónak, s nem fogható fel hivatali szerepként sem: ez nem több (és nem kevesebb), mint a kivételes személyes kötődés újabb, ezúttal *utolsó* bizonyítéka.¹⁸⁸

A fentiekből tulajdonképpen automatikusan következett, hogy a király halálával Commynes-t egyre újabb megpróbáltatások érték: a tőle kapott javadalmakat sikerrel perelték vissza az előző tulajdonosok, ráadásul – mivel a VIII. Károly hatalomra jutása körüli harcokból nem az a csoport került ki győztesen, amelyhez Commynes csatlakozott – a korábban szerzett méltóságokat is elveszítette, majd 1485-ben ellenségeinek sikerült az udvarból is elűzniük, sőt a rákövetkező esztendőben még letartóztatását is el tudták érni: 1487-től a korábbi nagy hatalmú királyi „főminiszter” az új király *foglya*, s ekkor el kell szenvednie a legnagyobb megaláztatást is, amennyiben belülről ismerhette meg korábbi ura (XI. Lajos) elmés és kegyetlen rabtartó szerkezetét, a *vasketrece*t. A kegyvesztettség korszakát egy újabb döntés pecsételte meg: 1487-től vidéki *száműzetésbe*

kellett vonulnia, és meg kellett esküdnie, hogy többé nem ármánykodik, s nem szervez összeesküvéseket. Ekkor vonult vissza Dreux-ben lévő kastélyába.¹⁸⁹

A politikai számkivetettség azonban Commynes esetében korántsem jelentett tétlenséget: ekkor fűzte még szorosabba a kapcsolatait a Mediciekkel, és szorgalmasan készült politikai visszatérésére. Közben, 1489–90 között diktálta le a nyolc könyvből álló *Emlékiratainak* kulcsfontosságú első öt könyvét. Ezután az udvarral való viszonyában némi enyhülés következett be, olyannyira, hogy 1490-ben már bocsánatot nyerhetett, de egy darabig a királyi udvartól még távol kellett tartania magát. A politikai életbe 1491-től tért fokozatosan vissza; ekkor – a francia politikai célokkal szoros összefüggésben – ismét az itáliai ügyekkel kellett foglalkoznia, és rendszeres kapcsolatokat tarthatott a milánói, különösen pedig a firenzei követekkel, s ápolhatta a Lorenzo di Medicivel kialakult barátságát is. Ekkor írta meg művének (számunkra is különösen érdekes) hatodik könyvét. Minden bizonnyal a Magyarországra, különösen pedig Mátyásra vonatkozó információinak döntő többségét ebben az időszakban, az itáliai követekkel való kapcsolattartás során gyűjthette össze. További diplomáciai szerepet kap VIII. Károly itáliai hadjárata során (1494-től); Velencében, Firenzében és Itália más részeiben tevékenykedik – vegyes sikerrel – ura érdekében. Tárgyalásai végül nem vezettek a kívánt eredményre; Commynes-nek nem sikerült az itáliai franciabarát pártot újabb szövetségeseikkel megerősíteni, és nem tudta megakadályozni a franciaellenes *Szent Liga* (1495) létrejöttét sem. Művének az itáliai eseményekre koncentráló hetedik könyvét 1495-ben és 1496 elején írta meg, míg a befejező, nyolcadik könyv első része 1497 végén, a második rész pedig 1498-ban született meg. Commynes az új király, XII. Lajos korában csak halvány szerepet játszott, szakértelmét és meglévő politikai kapcsolatait csak alkalomszerűen, főleg az itáliai ügyekkel összefüggésben hasznosították. Argentoni birtokára visszavonulva, 1511-ben halt meg.¹⁹⁰

Történeti szempontból Commynes visszaemlékezései tulajdonképpen a burgund–francia konfliktus utolsó felvonását írják le, melyben a rivalizálás a végletekig kiéleződik, miközben a konfliktus eldöntésében mindinkább kulcsszerepet játszanak a különböző diplomáciai manőverek. Ennek megfelelően Commynes bemutatja azokat a gátlástalan politikai intrikákat, melyeknek egyébként ő maga is tevékeny részese volt, miközben a kor fejedelmeiről árnyalt és lényegre törő leírást ad, s saját személyes emlékeit visszaidézve valójában megírja XI. Lajos uralkodásának történetét.

Ezzel azonban még Commynes semmi olyan feladatot nem vállalt, amit a korábbi időszakból (sőt akár a történetírás korábbi századaiból) már ne

ismernénk. Mégis, a mű olvasása során kiderül, hogy *minden más* ebben a műben, mint a korábbiakban. A történet fő vonalát rendre *digressziók* szakítják meg; helyenként az arányok erősen eltolódnak: hol egy történetíró éles szemű, kritikus leírását, hol egy „*áruló vallomását*” olvassuk, hol pedig „*a politikai bölcsesség breviáriumát*” tartjuk a kezünkben.¹⁹¹

Mindehhez tudnunk kell, hogy Philippe de Commynes az *Emlékiratok*at felkérésre írta (illetve diktálta): Vienne érseke, Angelo Cato készült megírni az itáliai humanizmus hatásának és elveinek megfelelő módon – és természetesen *latin nyelven* – XI. Lajos uralkodásának történetét; szerzőnk visszaemlékezései tehát eredetileg ehhez a munkához készültek, s legfőbb rendeltetésük a tervezett Cato-féle történet dokumentációs anyagához való hozzájárulás lett volna. Két körülmény módosította ezt az eredetileg eltervezett „munkamegosztást”: egyrészt Angelo Cato 1495 márciusában meghalt; Commynes pedig – úgy tűnik – egyre inkább kedvet kapott az íráshoz. Ez a magyarázata annak, hogy míg az első hat könyvben rendszeresen előfordul, hogy Commynes *közvetlenül* is megrendelőjéhez, Cato-hoz intézi a szavait, személy szerint neki érvel, az ő háttérismereteire hivatkozik, a helyzet később megváltozik: noha mondandóját Commynes ugyanebben a stílusban folytatja, de immár közvetlenül az olvasóhoz (vagy éppen a megszólított személyekhez – esetleg a fejedelmekhez) fordul. Mint az alábbi idézetből kitűnik, van olyan közönsége is, melynek érdeklődésére különösen számít: „(...) *nem ostoba és együgyű népségnek foglalom én mondandómat össze az Emlékiratokban, hanem fejedelmeknek és udvari embereknek szánom őket, akik nézetem szerint igen hasznos tanácsokra lelhetnek bennük...*”¹⁹² Mindenesetre Angelo Cato érsek halálával a latin nyelvű változat elkészítése lekerült a napirendről (Commynes *Emlékiratainak* lesz majd latin fordítása, de csak mint *egy a sok közül*), amivel végül Commynes műve elkerülte kortársának, Thomas Basin (Basinus) VII. Károlyról és XII. Lajosról írott történeti műveinek a sorsát, s nem maradt egy szűk – elsősorban XI. Lajossal szemben határozott ellenszenvet tápláló – *elit* olvasmánya.¹⁹³

Az *Emlékiratok* közönségének érdeklődése, mint ahogy a mű olvasóinak száma is, valószínűleg alaposan meghaladta Commynes legvérmesebb várakozásait is: *öt kézírata* maradt ránk, de csak egyetlenegy (az ún. *Polignac-kézirat*) tartalmazza Commynes művének mind a nyolc kötetét. (Ez a körülmény is arra utal, hogy valójában *tematikailag* is két különálló alkotásról van szó, melyek közül a nagyobb érdeklődést az első hat könyvet tartalmazó rész váltott ki.)¹⁹⁴

Mint ahogy már a Godefroy-idézet is sejtetni engedte, a *Mémoires sur Louis XI.* kivételesen nagy sikert aratott: alig több mint tíz esztendővel

Commynes halála után már meg is jelent a mű *nyomtatott kiadása* Párizsban (1524 áprilisa), melyet *még ugyanebben az évben* újabb kiadás követett (Galliot du Pré). Mindkét kiadás csak az első hat könyvet tartalmazta. Nem kellett azonban sokat várni a kiegészítésekre sem: 1528-ban adták ki először a VII–VIII. könyvet, 1540-ben pedig a teljes változatot, melynek 1552-ben már *kritikai kiadása* is lett. A Denys Godefroy-féle kiadás (1649) idején már van *olasz* fordítása (Velence, 1544), van több *latin* változata (Sleidanus, Barthius), 1551-ben *németül* jelenik meg, s a 17. század közepére *flamand*, *svéd*, *spanyol*, *portugál* és *angol* fordításban is hozzáférhető. Anélkül, hogy a modern kiadások és további fordítások részletes felsorolására vállalkoznánk, talán az eddigiek alapján is bizton állíthatjuk, hogy nincs a középkori, illetve kora újkori francia történetírásnak még egy olyan alkotása, amelyik akkora hazai és nemzetközi sikert aratott volna, mint Commynes műve: sem Villehardouin, sem Froissart, sem Chastellain, sem pedig a *Grandes Chroniques de France* sikere nem közelítette meg sem elterjedtségében, sem pedig a közönségére gyakorolt *hatás* szempontjából.¹⁹⁵ Commynes munkásságának óriási nemzetközi visszhangjával szemben áll rendkívül szerény hazai irodalma.¹⁹⁶

A személy és a politikai pálya megítélésével kapcsolatban gyakran szélsőséges vélemények csapnak össze, attól függően, hogy mire helyezik a hangsúlyt az elemzők. Az alábbiakban ezekből a véleményekből adunk ízelítőt, majd kísérletet teszünk arra, hogy röviden összefoglaljuk a commynes-i gondolatrendszer legfontosabb, legeredetibbnek tekinthető jellemzőit, illetve azon elemeit, amelyeknek e vélemények kiváltásában minden bizonnyal lényeges szerepük lehetett. Láttuk, hogy Commynes gondolatai meglehetősen gyorsan eljuthattak ahhoz az olvasótáborhoz, amelynek a szerző elsődlegesen szánta őket: valóban a „*gyakorló fejedelmek*” és udvari emberek becses olvasmánya lett. Így például tudjuk, hogy III. Henrik és IV. Henrik olvasmányai között szerepelt (olyannyira, hogy III. Henriknek egy kézirat is volt a birtokában), és tudunk arról is, hogy IV. Henrik „*mindennapos*” olvasmányai között tartották számon). A 16. század Commynes-t olvasó legnagyobb uralkodói között kétségtelenül V. Károly érdeklődése a legérdekesebb, akinek pedig dédapját (Merész Károly burgundiai herceget) Commynes rútol elárulta, s aki mégis „*egyfajta gyakorlati-politikai bölcsesség breviáriumaként*” tekintett az *Emlékiratokra*, és folyamodott – uralkodó-kortársaihoz hasonlóan – a benne összefoglalt emberi és politikai (sőt lélektani) tapasztalatokhoz. (Itt jegyezzük meg, hogy Commynes egy rövid utalásban mintegy *megjósolta* a Habsburg-dinasztia káprázatos felemelkedésének lehetőségét is...) ¹⁹⁷

Commynes komoly hatással volt a francia értelmiség számos kiemelkedő képviselőjére, *eszméi és személyisége* egyaránt megosztotta az embereket. Sír feliratát Pierre Ronsard készítette, „*az első francia nemesembernek*” mondja, aki „*erényes szívvel mutatta meg Frankhonnak, hogy minő tisztességet hoz, ha a fegyver mellé a tudás szegődik társul*”, s azt írja róla, hogy „*az igazság keresésének gondja kísérti*”. Voltaire ellenben „*undok árulónak*” tartja, aki még XI. Lajos halálát követően sem meri kimondani uráról az igazságot. Montaigne, aki nem kis meglepéssel fedezte föl Commynes-ban a hozzá oly közel álló *moralizáló* szellemet (mellyel sokak szerint éppen az ő munkásságát előlegezte meg), „*szerénynek*” és „*minden hiúságtól mentes*” gondolkodónak tekinti. Walter Scott (aki pedig kölcsönöz is tőle) úgy véli, hogy Commynes „*hiú hencegő*”.

Életművének elemzői közül Gustave Lanson „*kifinomult intellektuellnek*”, Henri Pourrat „*furfangos parasztnak*” tartja; Innocent Gentillet „*anti-Machiavelliként*”, Charles-Augustin Sainte-Beuve (1804–1869) „*szelíd, majdnem-Machiavelliként*” emlegeti, Jean Dufournet „*nagyra hivatott gondolatok első megfogalmazóját*” látja benne, akit – a késő középkori történetírók közül elsőként – soha „*nem kápráztat el a látszat*” (Michel Zink). A 16. század egyik ismert történetírója, Jean Meyer szerint „*túl keveset beszél*”, míg 19. századi kollégája, Urbain Legay úgy látja, hogy „*túl sokat fecseg*”. A XI. Lajosról színpadi művet készítő költő és drámaíró Casimir Delavigne (1793–1843) szerint „*lágyszívű*”, Alfred Jeanroy pedig „*érzéketlennnek*” tartja; míg François-René de Chateaubriand (1768–1848) „*naiv és őszinte keresztyennek*” véli, addig Sainte-Beuve „*lázadó szellemnek, aki lázadását képmutatás mögé rejt*”. Műve „*koherens*” – mondja Liniger – és „*széteső*” s „*következetlen*” – állítja Jeanroy...¹⁹⁸

Amennyire azonban Commynes *személyisége* megosztja kortársait és az utókort, olyannyira egyértelmű, hogy műve jelentős alkotás, sőt számos kérdésben kulcsfontosságú megállapításokat tartalmaz, olyanokat, amelyek a modern politikai gondolkodás alapjait érintik. Így Jean Bodin többször hivatkozik rá, míg a Montaigne könyvtárában meglévő Commynes-kéziratot Étienne de la Boétie (1530–1563), Montaigne közeli barátja is jól ismerhette, s ha az *Önkéntes szolgaságról* írott alapvető fontosságú művének egyes részleteit elemzés alá vesszük, láthatjuk, hogy az ott feszülő indulatok, a benne megfogalmazott következtetések szoros gondolati összefüggésben állnak a Philippe de Commynes *Emlékiratában* olvasható szavakkal. A Commynes-hoz hasonlóan németalföldi flamand Justus Lipsius (1547–1606) Polübiosszal együtt említi, Philipp Melanchton (1497–1560) pedig a stettini herceg számára készített „*nevelési*

útmutatóban” Caesar és Sallustius mellett *Cominaeus*-t ajánlja egy fejedelem számára nélkülözhetetlen olvasmányként...¹⁹⁹

Ezek után talán joggal tehető fel a kérdés: vajon mi lehet Commynes művében és gondolatrendszerében az, ami ezeket az ellentmondásos értékeléseket, ugyanakkor általánosnak tekinthető érdeklődést és gyakori elismerést, illetve nem egyszer erőteljes indulatokat kiváltja? Milyen tehát ez a világ Commynes szerint, a földi lét milyen tanulságokat hordoz? Mire jó a történelem; kinek milyen szerepe van a történelem menetében? Milyen a fejedelem (és milyennek kellene lennie) s milyenek a tanácsadói? Milyen kormányzati rendszert érdemes követni? Min múlik egy ország, egy uralkodóház gazdagsága, tündöklése és bukása? Milyenek az egyes népek, s milyenek az emberek? Milyen valójában a háború, és mire jó a béke? Milyen az élet, milyen a halál, milyen az Isten, a Gondviselés szerepe a Földön? – Ezek és más hasonló kérdések gyakran tevődnek fel direkt vagy indirekt formában Commynes *Emlékirataiban*, s a válaszokat a szerző – egyfajta sajátos *szubjektivitással*, rendre saját tapasztalatain átszűrve közvetíti számunkra; olyannyira, hogy mindaz, amit Commynes-nál olvashatunk – Jean Dufournet véleménye szerint – alapvetően *lélektani* indíttatású.²⁰⁰

Eszerint Commynes műve tehát egy *átmeneti korszak* sajátos és nagy hatású alkotása: nem egyszerűen *egy* történeti munka a francia középkor végéről, nem egy hagyományosnak tekinthető *Mémoires*-kötet, mint amilyen Jacques Du Clercq-é, vagy éppen a kortárs Olivier de La Marche-é; Commynes műve a kor történetírásának és politikai gondolkodásának egy igazi csúcsteljesítménye, mely szerkezetileg is világosan két részre osztható.

Commynes mindenekelőtt természetesen megírja XI. Lajos történetét, abból (az egyébként rendkívül érdekes) nézőpontból tekintve, ahonnan azt csak ő láthatta.²⁰¹ Commynes és XI. Lajos kapcsolata azonban – a várakozással ellentétben – *nem elfogultságot*, nem egy „*panegyricus*”-t eredményez, mint ahogy azt számos hasonló munka esetében tapasztalhatjuk, hanem alaposan felépített, minden szempontból megalapozott *kritikai szemléletet*.

A munka történeti síkon alapvetően két, egymástól jól elkülönülő részre oszlik: az *első* rész döntően nem más, mint a Francia Királyság és a fénykorát élő burgund államalakulat közötti *élethalálharc* utolsó évtizedeinek lüktetése (I–VI. könyv), és földrajzilag egy meglehetősen szűk, de a történelem során évszázadokon át kulcsfontosságú területen zajlik; a nyugat-európai konfliktusok egyik (egészen a 20. századig...) hagyományosnak tekinthető ütközőzónájában, a Bretagne, Somme, Meuse és a

Rhône vonalában játszódik le; a *második* rész pedig a franciák itáliai vállalkozásának leírását adja.²⁰²

Van azonban az *Emlékiratok*nak egy másik, az előzőhöz ugyan kapcsolódó, de azért *funkciójában* világosan elkülönített és elkülöníthető komponense: mégpedig az ún. *digressziók* („*mondandóhoz szorosan nem tartozó*” részek – mondja Commynes) füzére, melyekben a szerző az általa elmondott történet kapcsán különböző *elemzésekbe, értekezésekbe és okfejtésekbe* bocsátkozik. Van tehát egy klasszikus értelemben vett „*narratív történeti vonal*”, melyet azonban időről időre *elmélkedések*, esetleg *elemzések* szakítanak meg – vagy éppen fűznek tovább. A *narratív vonal* fentebb említett „konfliktuskörzeténél” ez a második, *elmélkedéseket* tartalmazó rész sokkal szélesebb területeket érint: magába foglalja a kor emberét, a politikát, a történelmet, az erkölcsöket érintő, fentebb említett kérdések mögött feszülő problémák döntő többségét is. Ugyanakkor – annak ellenére, hogy a két részt már maga Commynes *szerkezetileg is* elkülöníti, a kommentárok adására, következtetések rövid – akár egyetlen mondatos – levonására a narráció során is gyakran talál alkalmat. Véleményének elmondására alapvetően kétféle módszert alkalmaz; *vagy* a történet kapcsán, esetleg kora fejedelmeinek bemutatása segítségével vonja le a kívánt következtetéseket, melyhez mindig hozzáadja saját tapasztalatát, illetve az általa megélt, vagy „biztos forrásból” tudott információkat, *vagy pedig* az átfogó problémákkal összefüggésben már megfogalmazott gondolatmenetéhez *keresi meg* a szükséges illusztrációkat.²⁰³

Commynes önmagát „tudatlannak” tartja, mivel *antik műveltsége* hiányos, ez is a magyarázata, hogy művében szinte kizárólag csak kora fejedelmeivel összefüggésben hoz példákat és (egyébként rendkívül tanulságos) megfigyeléseket: így „tudatlansága” akaratlanul is művének előnyére, eredetiségének a növelésére szolgál; a konkrét példák alkalmával nem pótolhatják az *eredeti* ismereteket és megfigyeléseket a gyakran klisészerűen alkalmazott antik *sztereotípiák*. Commynes egyébiránt a francián kívül *flamandul, olaszul, németül és spanyolul* beszélt, míg *latin* nyelvi ismeretei (összefüggésben az antik műveltségbeli hiányosságaival) szerényebbek voltak. Tudjuk, hogy könyvtárában megtalálható volt a *Biblia*, Szent Ágoston *Isten országáról* írott műve, Jean Froissart (1337–1404 k.) *Krónikája* valamint a Tiberius (14–37)-kortárs Valerius Maximus nem túl eredeti, *Emlékezetes mondások és cselekedetek* c. munkája. (Commynes minden bizonnyal forgatta is őket; sőt esetenként – különösen, amikor a lovagság szerepéről vagy a háborúról mondja el többnyire erősen elmarasztaló véleményét –, egyenesen úgy tűnik, mint ha éppen Froissart-ral polemizálna.)²⁰⁴

A *digressziókban* – és általában a példabeszédek alkalmával – Comynnes figyelme kiterjed a keresztény világ legismertebb területeire, különösen Németalföldre, Burgundiára, Angliára, a spanyol királyságokra, Portugáliára, Németországra, Svájcra, Itáliára, valamint Magyarországra és Csehországra, de beszél Törökországról is. Így kerül föl az általa megrajzolt nagy fejedelmi tablóra, a legkiválóbb fejedelmek közé, a relatíve legkiválóbb XI. Lajos mellé Merész Károly, IV. Edward és Hunyadi Mátyás, sőt II. Mohamed (1451–1481) török szultán is.²⁰⁵

Comynnes művének mindkét vonulatát korszakos jelentőségűnek tarthatjuk: egyrészt mint *történeti mű* új fejezetet nyit a francia historiográfia történetében: a humanista történetírás nagy francia képviselőjével, Thomas Basinnel és részben Georges Chastellainnel együtt döntő lépést tesz a 15. század elején a *pártok és a fejedelmek* dominanciája alá került francia történeti irodalom *felszabadítása*, az átfogóbb, szélesebb látókörű, kritikus, modern történetírás megteremtése érdekében. Szakít a hagyományos témákkal, és szakít a korábbi stílussal is. Amit megőriz belőlük (mint pl. a háborúval kapcsolatos leírásokat), azt is a korábbi felfogással szinte homlokegyenest ellenkező összefüggésben, illetve stílusban mutatja be: ennek fényében is rendkívül találó Jean Dufournet megjegyzése, mely szerint Comynnes történeti művének legfontosabb jellemzője a korábbi, a középkori *ideálok és mítoszok* fokozatos, tudatos és kíméletlen *lebontásában* keresendő.²⁰⁶ Így nála a Froissart-nál (de részben még Chastellainnél is) oly lényeges lovagi ideálok kultuszából semmi sem marad; a bajnövás, a háború, a lovagi erkölcs, a hadi dicsőség, a lovagrendek és fogadalmak számára teljességgel érdektelen, értéktelen és hamis (olykor egyenesen nevetséges) fogalmak. Ha a harcokról beszél, a csatátér számára nem a legfőbb dicsőség megszerzésének emelkedett színtere, hanem a szenvedés füst-, vér-, izzadság- és rothadásszagú te-repe.²⁰⁷

Comynnes-nál nem csak a lovagról alkotott kép módosul jelentősen, hanem meglehetősen realista módon változik a *nő szerepének* a megítélése is: a korábbi, többnyire elég sematikus nőalakok eltűnnek, s a valóságnak megfelelően láthatjuk, hogy a nő éppolyan ember a hatalomban, mint a többi, sőt – mint írja – „*bizonyos esetekben szerfelett nagy befolyással lehet*”, s ha a nő éppen „*fejedelem*” vagy „*úrnő*”, a hatalomban rendre ugyanúgy viselkedik, mint a férfiak (erre példaként XI. Lajos leányát, Johannát említi), ráadásul a nő – annak ellenére, hogy esetleg éppen királynő – még „*csúf és igen kevésbé kíváncsú*” teremtmény is lehet (mint Lajos felesége, Charlotte de Savoie), de lehet kiszolgáltatott áldozat, saját politikai fontosságának rabja is, mint amilyen Burgundi Mária

volt. A dinamikus, „férfias” politikai szerepet játszó nők között megjelenik a férje tekintélyére és híveire támaszkodó, fiát trónra juttató hölgynek, a *Fehér Lovag özvegyének* (Szilágyi Erzsébetnek) az alakja is. Ugyanakkor az ifjúság Commynes számára nem elsősorban ártatlanságot és reménységet, hanem esendőséget, kiszolgáltatottságot, tehetetlenséget, tehát uralkodásra való *alkalmatlanságot* jelent.²⁰⁸

Commynes mindenfelé árulást, pénzéhséget és hatalomvágyat lát: az ő világa a csalók, a hitszegők, az árulók, a kegyetlenkedők, az „*állatias*” (azaz józan ésszel nem rendelkező) fejedelmek és urak, a hitvány szolgák, az ostoba vagy bölcs, ámde kellő pillanatban meg nem hallgatott tanácsosok, s az ártatlanul elűzött hívek világa. Commynes kegyetlenül (és igen tehetségesen) kritikus; s ez a kritika akkor válik a legélesebbé, amikor a „*hatalmaskodók önkényével*” szemben „*a nép*” szenvedéseit sorolja föl, de amelyről ugyancsak leírja, hogy az „*örjöngése félelmetes*”. Commynes-nél a „nép”-nek döntően *kétféle* értelmezése van: egyrészt így nevezi a „harmadik rendtől lefelé” lévőket (a *köznépet*), de külön-külön, ugyanezt a kifejezést használja a „harmadik rendtől fölfelé” állókra (általában véve az *alattvalókra*) is.

A középkori mítoszok lerombolása során Commynes a „legnagyobb kárt” talán éppen a középkori fejedelempémben tette; méghozzá oly módon, hogy az általa kitűnően ismert Merész Károly *negatív tulajdonságainak* a bemutatásával apróra törte azt az uralkodóképet, melyet udvarának történetírói alkottak meg róla (mindenekelőtt Jean Molinet, Olivier de La Marche és részben Georges Chastellain), és amilyenre a burgundi herceg maga is válni szeretett volna. Commynes a Károlyról adott leírásban *elkerülhetetlenül* vezeti a végzete felé a burgundiai herceget: kimutatja, hogy kegyetlen, hogy esküszegő, rossz katona, csapnivaló hadvezér, általában véve rossz államférfi, magán uralkodni képtelen, hogy rossz diplomata, rossz intrikus, aki szüntelen háborúzásra törekszik, és a népet nagy adókkal terheli meg, ráadásul túlzottan pompakedvelő, és – ami a leg súlyosabb – „*úgy véli, hogy sikereit saját kiválóságának, nem pedig Istennek*” köszönheti: a „Gondviselés” ezért sújt le rá oly kegyetlenül... Commynes nem véletlenül választotta ki a *negatív fejedelemportré* megrajzolásához Merész Károly alakját: választásában ezúttal is szerepet játszhatott az *önigazolás* szándéka, hiszen egy *gyatra* fejedelempellett nem érdemes megmaradni; sőt a szolgálatából való távozás – az *árulás* – a lehető *legtermészetesebb* dolog. Commynes egyébként is nagy teret szentel azon személyiségek bemutatásának, akik Merész Károlyval valamilyen okból konfliktusba keveredtek, és őt elárulták, de – paradox módon – úgy, hogy az *árulás* és az *árulásra okot adó* fejedelmet egyaránt szigorúan elítéli.²⁰⁹

Ugyanakkor a francia király, XI. Lajos, számos területen nem sokban különbözik ellenfelétől, Merész Károlytól. Azok az uralkodói jó tulajdonságok azonban, amelyek benne megvannak, Commynes szerint egyértelműen Károly fölé emelik: Lajos félnék, gyanakvó, óvatos, jó intrikus, aki a háborút kerüli, és az intrikát, valamint az informáltságot tartja nagyra (ennek érdekében kémeket, spicliket tart, és – mint láttuk – ellenfelei legfontosabb tanácsadóit „vásárolja meg”); egyszerűen olyan, új keletű uralkodói kvalitásokkal rendelkezik, mint az éleselméjűség, a simulékonyság, az értékes emberek megnyerésének képessége, az „állandó munkálkodás”; Commynes-nél tehát XI. Lajos, aki „*természetétől fogva a közbülső rend barátja*”, valójában mint *modern államférfi* áll az összehasonlításban kortársai fölött.²¹⁰

Figyelemre méltó, hogy Commynes, bármerről is hozzon példát a fejedelmek köréből, igen *sanyarú képet* fest róluk. Nála a fejedelem éppen olyan ember, mint bárki más (szó sincs már *szakrális* személyiségről...), és éppolyan *esendő* is. A fejedelmek élete a *szüntelen munka*, a gyötrellem, és többnyire – még a legkiválóbbak is – igencsak *rútul* végzik. *Kegyetlenek* (mint III. Richárd vagy az „aragón nápolyiak”), kiszolgáltatottak, *áldozatok* (mint Burgundi Mária vagy VI. Henrik) s szinte valamennyien *élvhajászok* és *pompakedvelők* (mint a „nagy fejedelmek” között számon tartott IV. Edward, VIII. Károly vagy II. Ferenc, Bretagne hercege, vagy éppen Hunyadi Mátyás), *rettegés* az életük (mint VII. Károlyé, aki nem vesz magához ételt, mert fél, hogy fia megmérgezi, vagy mint a plessis-les-tours-i kastélyba visszavonult XI. Lajosé, aki paranoiás rettegésében töltött utolsó éveit mindenkitől fél), ezenkívül híján vannak az erénynek és a kitartásnak, *állhatatlanok* (mint III. Frigyes német császár).

Van köztük olyan is, aki szánszerűen *nevetséges*, mint Kasztíliai Henrik (1454–1474), aki a XI. Lajossal való tárgyalásokra kegyencével, Lodesma grófjával érkezik, s akinek „*rendkívüli rátságát és semmirevaló uralkodó*” mivoltát a „gyöngytopánkás” gróf megjelenése csak még jobban kiemeli, még groteszkébbé teszi. Commynes egyébként is igen fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a fejedelmek közötti *személyes* találkozások értelmetlenek, sőt rendkívüli veszélyeket hordoznak, mind a fejedelmek közötti, mind pedig az országaik közötti kapcsolatokat súlyosan alááshatják: a személyes találkozások alkalmával szerzett benyomások szinte mindig negatívak és veszélyhordozók. Az államok közötti diplomácia művelése így nem a fejedelmek, hanem tanácsadók feladata. Kijut a maró kritikából szinte minden uralkodónak, akiről Commynes szól (akikről pedig nem szól, azok nem számítanak a nagyok közé): így a 15. század

egyik legnagyobbnak tartott fejedelméről, III. Fülöp burgundiai hercegről (1419–1467) fanyarul – sőt fanyar *humorral*, aminek alkalmazásával történetíró kortársai között szintén egyedül áll – csak annyit mond, hogy „*a halála után jónak mondott Fülöp*”... Mátyásnak azt veti szemére, hogy „*élete vége felé pompakedvelő lett, és zsarnokká vált*”, miközben a török szultán, Edward angol király és Anjou René (1409–1480) „király” – mind más-más hangsúllyal – az *élvezetek rabja*... Az egyéni képnél a *kollektív* sem jobb, hiszen a fejedelmek egymás ellen is szüntelenül ármánykodnak (személyes találkozásuk ezért is kerülendő...), példák sora mutatja, hogy apa és fia kölcsönösen gyűlölik egymást (VII. Károly és fia, Lajos, vagy éppen Jó Fülöp és fia, Károly...), elárulják és börtönbe juttatják – sőt, ha tehetik, meg is ölik rokonaikat (amire – többek között – angol példákat hoz). Kapcsolataik általában véve is *immorálisak*, s a hűtlenség, a mohóság és a gyanakvás jellemzi őket.²¹¹

A fejedelmeken azonban természetesen nagyon sok múlik, de sorsuk mindenképpen a szenvedés; a *földi purgatórium* csak nagyon keveseknek adatik meg; ilyennek tekinti azonban XI. Lajos utolsó, Plessis-ben, rettegések közepette eltöltött önmarcangoló, súlyosan depressziós, szizofrén korszakát, melynek Commynes maga is közvetlenül lehetett tanúja.²¹² Ugyanakkor őket, ha *gonoszak*, Isten küldi a népek *megbüntetésére*. A népeket és a fejedelmeket azonban a *Gondviselés segítségével*, mely úgy kívánja, hogy „*mindenkinek ellenpárja legyen*”, féken lehet tartani, s ezáltal egyesek hatalmának túlzott megerősödésétől s a gonosztettek elkövetésétől vissza lehet őket rettenteni. Commynes „ellentétpáros” érvelésének pontosabb kimunkálásából az európai politikai gondolkodásban *először* bontakozik ki az „*európai hatalmi egyensúly*” fokozatosan konkrét politikai gyakorlattá és nemzetközi politikai koncepcióvá alakuló képe.²¹³

Commynes nagy súlyt helyez művében a *nevelésre*; mégpedig elsősorban a fejedelmek nevelésére, noha az a véleménye, hogy a *gonosz* fejedelem a tudás megszerzésével lehet, hogy csak még gonoszabb lesz (a jó – illetve inkább az uralkodásra *alkalmas* – természetesen még jobb); de végső soron a tudást még mindig jobbnak ítéli meg, mint a tudatlanságot; a tudás ugyanis legalább arra jó, hogy „*leplezze a gonoszságot*”. A fejedelmek számára szükséges tudás megszerzésében a *történelemnek*, a történelemről szóló könyveknek nagy szerepet szán, s művét – kimondva-kimondatlanul – az általa oly fontosnak tartott tudás megszerzéséhez vezető eszköznek is tekinti.²¹⁴

Ötletekben, a megközelítések árnyaltságában és gazdagságában az *Emlékiratok* egyébként is bővelkednek, hiszen ugyancsak Commynes-nél

jelennek meg először a történetírásban a népek *viselkedésével* kapcsolatos földrajzi–éghajlati–természeti determináns magyarázatának alapjai, amelyek a későbbiekben oly igen kedvelt témáivá válnak a francia politikai gondolkodásnak, illetve történetírásnak Jean Bodintól Emmanuel Le Roy Ladurie-ig. Commynes-t azonban Montesquieu előfutárának is tekinthetjük, amennyiben ő veti föl először és *ágyazza koncepcióba* művében az angol típusú kormányzati forma felsőbbrendűségének gondolatát, amivel végérvényesen egyértelművé teszi művének a francia (és az egész nyugat-európai) modern politikai gondolkodás történetében játszott erjesztő szerepét is.²¹⁵

A fenti, igen vázlatos ismertetéssel korántsem merítettük ki Commynes művének teljes gondolati gazdagságát, hiszen terjedelmes tanulmányok vizsgálták szerzőnk *Istenről, hitről, Gondviselésről*, vagy éppen a *diplomácia* kivételes szerepéről vallott elképzeléseit, miközben az *Emlékiratok* XI. Lajos utolsó időszakát leíró finom, könyörtelen, ugyanakkor hátborzongatóan érzékeny része Commynes-t többek számára a *lélektani* elemzés első mesterévé teszik.²¹⁶

Ugyanakkor miközben Commynes az egyik legeredetibb és leginkább gondolatgazdag *humanista fejedelemtükör* megalkotója, rendre megjelennek még nála a késő középkor gondolatvilágának olyan kedvelt és elterjedt képei is, mint a *Fortuna* szerepére („Roue de Fortune”) vagy éppen a *haláltáncra* utaló gondolatok, melyek Commynes életművének legavatottabb elemzői szerint, a *költészetben* hozzá hasonló küldetést teljesítő Villonnal rokonítják. Első hallásra a párhuzam paradoxnak tűnhet, hiszen Commynes azok közé a ritka késő középkori történetírók közé tartozott (szemben Froissart-ral, Chastellainnel, Molinet-val), akik más, irodalmibb műfajokban nem jeleskedtek, s így pl. (ismereteink szerint) egyetlen verset sem írtak. Villon és Commynes között azonban mégis erős rokonságot vélnek fölfedezni gondolatiságukban, egyéni „belső” életpályájukban s az őket körülvevő, változó világ interpretálásában: hasonlóan látják érzékenységüket és tehetségüket a háború, a borzalom és a halál mindenhatóságának bemutatásában; az öregedéssel (és általában az elmúlással) időnként együtt járó szellemi és fizikai leépülés példáinak tudatos keresésében, vagy éppen a kétértelműség tudatos művelésében.

Commynes és Villon tehát „rokon lelkek”. Egyiküket sem hatják meg a lovagi dicsőség kirívó, hivalkodó példái – viszont mindkettőjüket megragadja Fortuna kerekének, a *haláltánc* („danse macabre”) forgatagának a képe (melyben azonos szereplőik is lehetnek – mint pl. Lancelot, azaz V. László „magyar, cseh és lengyel király”). Ezentúl mindkettőjük lelkiismeretét súlyos bűn nyomasztja (Villonét a papgyilkosság, Commynes-

ét az árulás...), mely gondolkodásukat, műveikben is jól érzékelhető módon, befolyásolta. Eszerint Philippe de Commynes *Emlékiratai* szervesen illeszkednek annak a korszaknak és annak a franco-flamand „kultúrkörnek” a világába, melyet politikai téren leginkább a burgund nagyhatalom tündöklése és bukása, az irodalomban François Villon költészete, s a festészetben talán Hyeronimus Bosch képi világa fogalmazott meg, és hagyományozott *további felhasználás végett* a „középkor alkonyából” kilépő, modern Nyugat-Európára.

A szakirodalom Commynes *Emlékiratait* a modern politikai gondolkodás fejlődése szempontjából igen előkelő helyre állítja; nevét Niccolò Machiavelli és Morus Tamás munkásságával szokták egy lapon emlegetni. Valójában Commynes a politikai gondolkodás területén „szinte mindent tud”, amit Machiavelli az 1513-ban írt *Fejedelem* c. művében megfogalmazott; az *Emlékiratainak* kulcsfontosságú részét azonban mintegy jó húsz évvel *korábban* (1789–90) írta meg. Noha erősen valószínű, de konkrét adat nincs arra, hogy Commynes és Machiavelli valaha is találkoztak volna (a kutatások jelenlegi állása szerint az is kizárt, hogy a művek közvetlenül hatottak volna egymásra), *ugyanazok* a problémák foglalkoztatták őket, és tapasztalataikat ugyanaz a közeg szolgáltatta, sőt nem kizárt, hogy részben ugyanazok a *személyek* befolyásolták őket véleményük kialakításában: mindenesetre néhány „klasszikusnak” tekinthető végkövetkeztetésük közötti azonosság legalábbis szembeötlő, hiszen a „*győzőké a dicsőség mindenkoron*” (Commynes) és „*a győzteseknek, bármilyen módon győzzenek is, soha nem kell szégyenkezniük*” (Machiavelli) elv között aligha tagadható a rokonság, mint ahogy a belőlük levonható következtetés is hasonló irányokba mutat.

Commynes műve tehát egy *átmeneti* korszak olyan, nagyhatású alkotása, melynek talán politikatudományi, Franciaország-történeti és egyetemes történeti összefüggésein túl valószínűleg – az eddig felmért hatáson túl eleddig nem nagyon vizsgált – *Magyarország-történeti* vonatkozásai is vannak. Tanulmányunk befejező részében mi sem arra vállalkozunk, hogy a magyarországi hatás részletes tanulmányozását adjuk, csupán azokat a tényezőket szedjük csokorba, amelyek az *Emlékiratok* hazai elterjedésére, ismertségére, felhasználására – közvetve vagy közvetlenül – vonatkozhatnak.

Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk azt az ismert körülményt, hogy Commynes *Emlékiratai* a 16. századi első megjelenéstől kezdődően több nyelven, több kiadásban és a legkülönbözőbb, de Magyarországon is nagy befolyású személyiségek (Lipsius, Melanchton) által váltak (válhattak) széleskörűen ismertté. Noha a 17. századra kevés olyan jelentős

nyelv akadt Európában, melyre ne fordították volna le Commynes *Emlékiratait*, úgy tűnik, Magyarországon mindenekelőtt a Johannes Sleidanus-féle, 1545-ben készült *latin fordítás* jelenlétének vannak jól azonosítható nyomai.²¹⁷

A 16–18. századi könyvtárak anyagát feldolgozó adattárak azt mutatják, hogy a Sleidanus-változat (így Commynes Frossardussal vagy anélkül) több helyen megtalálható: így a Zsámboki-könyvtárban (586n°), a Debreceni Református Kollégium könyvtárában (1706, 830n°), Gosztonyi Pál könyvtárában (1616, 81n°), Bocatius Jánosnál (1606, 14n°), a Dernschwam-hagyatékban.²¹⁸ Tudjuk továbbá, hogy Pázmány Péter Cominaeus művét ajánlotta *mintaként* Istvánffy-nak, s hogy több *konkrét* hivatkozás is történik a 16–17. századi történetírásunkkal összefüggésben Comminaeus művére.²¹⁹

Commynes *Emlékiratai*, melyek – mint láttuk – a gyakorlati „*politikai bölcsesség kézikönyveként*” szolgáltak az újkori Európa fejedelmei számára, gondolatiságukban valóban igen közel állnak Machiavellihez: számos hasonló értelmezés tapasztalható náluk a Fortunának, Istennek, a Gondviselésnek a politikai cselekvésre, illetve a történelemre gyakorolt hatását illetően, valamint a követendő fejedelemmodell megrajzolásában. Mint ismeretes, Machiavelli művének (illetve a „machiavellisztikus” elvek) magyarországi terjedésének, az általa követendőnek tartott kormányzati módszerek honi alkalmazásának komoly irodalma van, mely a „Fejedelem” magyarországi „inkarnációjaként” mindenekelőtt Bethlen Gábort jelöli meg. Ez a rokonítás azonban – úgy tűnik – alapvetően nem a konkrét, szöveg- és adatszerű egyezésekre alapozódik, hanem mindenekelőtt a különböző alapelvek hasonló értelmezésére támaszkodik.²²⁰

Ilyen összefüggésben talán elgondolkodtató lehet, hogy miközben a 16–18. századi könyvtárakat bemutató *Adattárak* tanúsága szerint a Machiavelli-művek – köztük a *Fejedelem* – együttes elterjedtsége nem haladta meg a vele hasonló szellemiséget tükröző Comminaeus-ét (sőt...), a szakirodalom csak Machiavelli hatásának erős jelenlétét tekinti igazolt-nak, miközben Commynes művének *semmiféle* hatását nem jegyzi. A fentiek alapján azonban – úgy véljük – érdemes lenne további, részletes összehasonlító vizsgálat alá vetni a 16–18. századi magyar történetírás és politikai gondolkodás Commynes *Emlékirataival* (is) kapcsolatba hozható elemeit. Ezzel egy időben talán *munkahipotézisként* legalábbis feltehető, hogy nem a kora újkori Magyarország az egyetlen olyan jelentős régiója Európának, ahol a magyar könyvtárakban is adatszerűen jelen lévő Cominaeus-mű a történelem és a politika tanulmányozóira, íróira, illetve gyakorlatlóira semmiféle hatást nem gyakorolt.

MÁSODIK RÉSZ

MAGYARORSZÁG A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁSBAN (13–15. SZÁZAD)

1. A FRANCIA TÖRTÉNETI IRODALOM MAGYAR VONATKOZÁSAI AZ ANJOU-KOR VÉGÉIG

A francia nyelvű *irodalom és történetírás* Magyarországra vonatkozó információi természetes módon követték a magyar–francia kapcsolatok intenzitásának a ritmusát. Ezek a kapcsolatok lehetnek közvetlenek, ha a két ország, illetve a két dinasztia együttműködéséről volt szó, és lehetnek közvetettek is, amennyiben a megindult keresztes hadjáratok következtében számos áttételes együttműködés jöhetett létre a keresztes háborúkban oroszlánrészt vállaló franciák és a hadjáratok szárazföldi útvonalán elhelyezkedő, s időnként a hadjáratokban aktív módon, közvetlenül is érintett Magyar Királyság között. Ezek a kapcsolatok, melyek csak a kereszténység felvételét követően indulhattak meg, még szorosabbra fűződtek, és értékük különösen akkor nőtt meg, amikor állandósult Keleten a „frank” jelenlét, és – a 13. század elejétől – létrejöttek az erős francia részvétellel szerveződő balkáni *latin államok*.¹

Az alábbiakban azokról a francia nyelvű forrásokról adunk rövid, összefoglaló áttekintést, amelyek a magyarok európai megjelenésétől az Anjou-kor végéig terjedő időszak magyar vonatkozásait őrizték meg. Az időhatár kezdetét a magyaroknak a francia anyagban való első megjelenéséhez, a *Chanson de Roland* élményanyagához tudjuk a legnagyobb bizonyossággal kötni, a végét pedig, a forrásanyag logikájával is összeegyeztethető módon, Nagy Lajos magyar király francia dinasztikus házasa-

sági tervei második felvonásának indításával zárjuk, s a folytatást – tekintettel arra, hogy az eseményekben a kulcsszerepet már Luxemburgi Zsigmond játszotta – a magyar–francia kapcsolatok Zsigmond-kori szakaszánál tárgyaljuk.

A 11. század végétől a 14. század utolsó harmadáig terjedő időszakban a francia forrásanyagban négy olyan, egymással is szoros, sőt időnként meglehetősen *kusza* kapcsolatban lévő területet határozhatjuk meg, amelynek tanulmányozásával munkánkhoz adatokat gyűjthetünk: a magyar vonatkozások döntően az *irodalmi* szövegekben, a *vítákban*, az *út-leírásokban* és a *historiográfiában* jelennek meg.² A szigorú műfaji különválasztás természetesen ezúttal is reménytelen vállalkozás lenne, hiszen ugyanúgy találkozhatunk *költői* formában és eszközökkel megírt, valós úti élményekből táplálkozó *úti beszámolókkal*, egymással igen szoros *tartalmi* kapcsolatban lévő *regényekkel* és *históriákkal*, mint a *valós* utazásként bemutatott, valójában részben vagy akár teljességgel *fiktív* út-leírásokkal is.

Tekintettel arra, hogy ezen a területen a kutatás eddigi eredményei meglehetősen *egyenetlenül* oszlanak el, valamint hogy a szövegek *hozzáférhetősége* is erősen különböző, egyrészt az eddigi eredmények összefoglalását adjuk, másrészt pedig kísérletet teszünk a magyar vonatkozású francia anyag *számbavételére*, ami megkönnyítheti és *generálhatja* a további kutatásokat.³ A magyar vonatkozású információk (amennyiben történeti téma világosan meghatározható, hiszen nem mindig ez az eset) döntően az alábbi kérdések köré csoportosulnak: a magyar *kalandozások* többé-kevésbé távoli visszhangja, a magyar–francia *dinasztikus* kapcsolatok nagy korszaka az Árpád-korban, a *keresztes hadjáratokkal* (különösen a negyedik keresztes hadjárat) kapcsolatos információk, az *Anjou*-kori magyar vonatkozások, továbbá egy olyan kérdéskör, mely a középkor során (sőt még azon túl is) élénken élt a franciák tudatában, sőt a középkori francia gondolkodás egyik fontos összetevője volt: a franciák *pannóniai*, még pontosabban *sicambriai* tartózkodásának legendája.⁴

Mivel a 10. század végétől a 12. század közepéig terjedő időszakban a történelemről alkotott elképzelésekben a kulcsszerepet (a francia nyelvű anyag esetében talán még fokozottabb mértékben) az *irodalmi* alkotások játszották, s az irodalom és a történelem közötti „*átjárhatóság*” a középkor végéig fontos tényező maradt, röviden utalnunk kell erre a forráscsoportra is, annál is inkább, mivel *magyar vonatkozásokat* a korai időszakra a legnagyobb számban ezek a művek tartalmazznak. Sőt, mivel a francia nyelvű történetírás születését a 13. század legelejére szokás helyezni, értelemszerűen a 12. század végéig terjedő időszak francia nyelvű anyá-

gának magyar vonatkozásait máshol nem is kereshetjük, mint a *költészet*, különösen pedig az *epikus költészet* alkotásai között. Emellett azért is vissza kell nyúlnunk ezekhez az irodalmi forrásokhoz, mert a *magyarokról*, illetve a Magyarországról alkotott *kép* kimunkálásában is *igen fontos* szerepet játszottak. Ráadásul – mivel a ránk maradt korábbi szövegeket az esetek *többségében* 13. századi átirásban ismerjük – nemcsak születésük idején hathattak a környezetükre, hanem a 13. századi másoló, kompiláló tevékenység is garantálta a viszonylag széles körű elterjedésüket, s ezáltal a Magyarország iránti érdeklődés felkeltésében vagy valamilyen – esetleg *mesés* formájú – fenntartásában később is lényeges funkciót töltöttek be. Az alábbiakban tehát előbb számba vesszük azokat a referenciákat, amelyeket az *irodalmi* szövegek magyar vonatkozásai nyújtanak, majd pedig áttekintjük a *krónikák* és *históriák* magyar vonatkozású részleteit. Az első, francia szövegek által tükrözött Magyarország-kép a *korai francia irodalmi* alkotásokban született meg.

a) A magyar vonatkozások megjelenése a korai francia irodalomban (11–12. század)

Tekintettel arra, hogy a korai francia nyelvű anyagnak ez a legalaposabban tanulmányozott és leginkább feldolgozott része, a *szélesebb* kutatói körhöz is ezek a szövegek juthattak el leginkább. A magyar vonatkozásokat ugyancsak itt sikerült a legalaposabban feltérképezni és tanulmányozni, még akkor is, ha tudjuk, hogy számos – minket közelebberről is érdeklő forrás mind a mai napig kéziratban maradt.⁵

Mindenekelőtt megállapítható, hogy a magyarokról már a legkorábbi francia nyelvű szövegekben is történik említés: a magyarok *irodalmi* megjelenése, ugyanúgy, mint első nyugati *figurális* ábrázolásainak (bayeux-i faliszőnyeg) egyike a 11. század utolsó harmadára tehető, ugyanis a hastingi csatát megelőzően, a harci kedv fokozása érdekében már énekelt *Roland-ének* tartalmaz a magyarokra vonatkozó megjegyzéseket. A Roland-ének úgy mutatja be a magyarokat („*Les Hungres*”), mint a *saracénok szövetségeseit*, akik ily módon a „Keresztények” és a „Hitetlenek” harcában, ebben a „*kozmiusnak*” elképzelt összecsapásban a kereszténységgel *ellentétes* oldalon állnak.⁶

A Roland-énekben kívül történik utalás az ugyancsak ellenséges oldalon harcoló *kalandozó* magyarokra számos más „*chanson de geste*” szövegében, így a 12–13. századi kompozícióban ismert *Le cycle de la Geste des Loherains* esetében is, mely a lotharingiai részek történetét mondja

el a 8. századtól kezdődően, leírja a Kis Pippin-korabeli arisztokrácia legfőbb képviselői, illetve a Neustria és Austrasia közötti harcokat. Ennek a *Ciklusnak* az egyik darabja, a *Chanson de Hervis de Metz* azt meséli el, hogy a város egy bátor és derék polgára (akinek alakját minden valószínűség szerint *Hervieus* reims-i érsekről mintázták, aki valóban harcolt is a 917-es magyar betörés alkalmával) miként szállt vítéül szembe a magyarokkal, és mint vesztette életét ebben a harcban.⁷

Az olyan magyarok, akik az „ellenség” oldalán állnak, megjelennek a *Chansons d'Antioche*-nak az első keresztes hadjárat idején vagy az azt követő években (1100 körül) komponált szövegében is, amikor *Mossul emírje*, egy bizonyos „*Corbarans*” táborában láthatjuk őket. *Corbarans*-nak „*Kíséretében valának Arabok* (»Arrabi«), *Perzsák* (»Persant«) és *ugyancsak magyarok* (»Hungre«) és *Almorávok* (»Amoravi«)”, s megtudjuk azt is, hogy Mossul emírjének keresztény ellenfele, *Roger* („*Rouger Lions*”) vissza nem lépne a harctól „*Magyarország minden aranyáért* (»por tot l’or de Honguerie«) *sem*”. Megtudjuk továbbá, hogy a keresztények két fővezére, Martell Károly és Hervis de Metz a Gallia elfoglalására törekvő „magyar király” („*Rox des Hongres*”) ellen küzd. Anélkül, hogy tovább gyarapítanánk a hasonló példák számát, itt csupán arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy a francia nyelvű szövegek egy részében (és nyilván – talán nem véletlenül – a legkorábban született szövegek esetében) *tovább él* az a kép, amelyeket a 10. században *kalandozó magyarokról* alakíthatott ki magának a nyugati kereszténység: ez pedig a *pogány*, a *hitetlen*, a *keresztények ellen* harcoló magyarok képe.⁸

A korábbi élményanyag megmaradásában nyilvánvalóan kulcsszerepet játszott a latin krónikás hagyomány, az említett *chanson de geste*-ek folyamatosan továbbélő *népszerűsége*, valamint – minden valószínűség szerint – a *helyi hagyományok* továbbélése, tehát egy adott, *lokálisan* szerveződött közösség *kollektív emlékezetének* kitartó volta is (mint Hervis de Metz esete is mutatja). Ugyanakkor nem szabad kizárni azt sem, hogy létezhetek a kalandozó magyarok történetével összefüggő olyan konkrét, történelmi szituációk is, amelyek eredményeként a *Hitetlen* és a *Keresztény* seregek összecsapásakor a magyarok *valóban* az előbbiek oldalán, de legalábbis (mint Hispániában) *közös ellenségként* jelentek meg. Az egyik ilyen adat számunkra ezúttal a Roland-ének tanulmányozása szempontjából lehet különösen érdekes, hiszen – mint láttuk – a *gesta* szövege a magyarokat a Nagy Károllyal szemben harcoló arabok táborába helyezi az Ibér-félszigeti összecsapások alkalmával: ebben a részben a kutatók csupán az alkotói fantázia megjelenését és a korábbi emlékek átszűrődését látták, mely csokorba gyűjti a kor és a közel- vagy

a kitartóan élő régmúlt ellenségeit. Az arab források alapján azonban már korántsem kizárt, hogy a kalandozások emlékéből táplálkozó fikciónak (noha a *konkrét* kapcsolódásra nincs bizonyítékunk) nagy valószínűséggel mégis csak lehetett konkrét történeti alapja: Ibn Hajján (987/8–1076) szövege alapján bebizonyosodni látszik, hogy a kalandozó magyarok egyik balul sikerült vállalkozásának (942) eredményeképp (melynek során vereséget szenvedtek, fogságba estek, és III. Abdel-Rahman kalifa udvarába kerültek), a fenti szituáció a valóságban is kialakulhatott: az arabok ugyanis a nagy számban szolgaságba került magyarokat, „*önálló egységként*”, a kalifa *testőrségében* alkalmazták: ha ez valóban így van, a Roland-ének adatai – bármilyen furcsának, sőt, anakronisztikusnak is tűnhetnek első olvasásra – talán teljesen mégsem nélkülözik (legalábbis ebben az esetben) a *konkrét történelmi* alapot.⁹

A kalandozások magyarokkal kapcsolatos megrázó emlékeinek felidézése mellett a 11–12. században is alakulhatott ki a magyarokról negatív kép. Mint ismeretes, a keresztes hadjáratok nemcsak együttműködést jelentettek a keresztény országok között, hanem *konfliktusok forrásai* is voltak. Erre már az első keresztes hadjárat is szolgáltatott példát, amikor Kálmán magyar király Nincstelen (Sansavoir) Valter francia lovag seregét még kisebb incidensek után rendben továbbengedte, de Remete Péter (Pierre l’Hermite) csapatával már súlyosabb konfliktusa alakult ki, míg az ugyancsak francia Folkmar vezette, Csehországból érkező garázda hadat, valamint Gottschalk pap rabló csapatát kemény kézzel kellett szétvernie. A konfliktusokat enyhíthette, de meg nem történtté aligha tette az a körülmény, hogy Bouillon Gottfried serege rendben és békében vonulhatott át Magyarországon. A keresztesként Szentföldre utazó Zarándok Richard (Richard le Pélérin) előtt minden bizonnyal ismert lehetett ez a konfliktus is, ami befolyásolhatta őt a *Chanson d’Antioche* „szereposztásának” összeállításakor.¹⁰

Mindenesetre a kereszténységgel szembenálló magyarok képe – eddigi ismereteink szerint – nem gyarapodott újabb, meghatározó elemmel a 12. században (valójában nincsenek is olyan események, amelyek ezt a negatív képet „gazdagíthatták” vagy „konzerválhatták” volna), és így a magyarok, a magyar király „végérvényesen” elhelyezkedhettek a „keresztény – értsd mindenekelőtt *nyugati* keresztény – oldalon”. De már akkor nagyot változik a helyzet, ha a korabeli (tehát 12. század előtti) *chanson de geste*-ek egy másik, a magyarokat talán szokatlan, de mégiscsak *pozitív kontextusban* bemutató csoportját tekintjük át: ebből az is kiviláglik, hogy a *két*, tartalmilag egymással *szemben* álló Magyarország-kép *jól*

megfér egymás mellett egy ideig, pontosabban mindaddig, amíg az *utóbbi* egyértelműen *főlénybe* nem kerül majd az *előbbivel* szemben.¹¹

A „chanson de geste”-eknek ez a második csoportja a magyar vonatkozások tekintetében teljesen más utat jár, és Magyarország, illetve a magyarok (többnyire a *magyar király*, a *magyar király lánya* vagy *fia*) kapnak benne szerepet, vagy oly módon, hogy a *főhős* vagy a *hősök egyike* Magyarországon jár, vagy magyar származásúként jelenik meg. A szabadjára engedett fantázia következtében a magyar eredet a legváratlannabb összefüggésben kerül elő, így olyan, rendkívül érdekes és váratlan eredetleszármazási motívumokkal találkozhatunk, amelyekből megtudhatjuk, hogy Nagylábú Berta, Kis Pippin *felesége* és Nagy Károly *anyja* nem más, mint „*Florus magyar király leánya*” („Filia au rei Floire de Ongaria”), akit egyébként férje előbb igaztalanul eltaszít magától, majd visszafogad, amely motívum más *chanson de geste*-ek hősnőinek történeteiben is megjelenik (mint az ugyancsak „magyar eredetű” *Parise la Duchesse*): a *Berthe aus grans piés* c. művet a *chanson de geste*-ek egyik vonulatának is az „arche-típusaként” tartják számon. A magyar királytól való leszármazás (mint ahogy a *konstantinápolyi* eredetre való utalás is) természetesen arra hivatott, hogy Berta eredetének kivételes *nemességét* hangsúlyozza.¹²

Hasonló helyzetbe kerül a korai francia történelem egy még régebbi alakja, a középkor egyik legismertebb és leginkább tisztelt személyisége, Szent Márton is, akinek ugyancsak egy *Florus* nevű *magyar király* az apja. Valószínű, hogy ez a megoldás összefügghet Szent Márton pannóniai eredetével, amire a mű is utal. Megtudjuk belőle, hogy „*Florus magyar királynak, aki Pannóniában uralkodott*”, és Nagy Konstantin *unokahúgát*, Konstanzt vette nőül, született egy *Florus* nevű *fia*, aki a *kereszt-ségben* (Szent Pál patriarcha keresztelte) a *Márton* nevet kapta, s ő az, aki majd később Tours környékére érkezvén a gallok apostolává lett. A 13. század során született egy másik francia nyelvű Szent Márton-történet is, melyet a tours-i Szent Márton-templom kántora, Péan Gasteneau írt *La vie de monseignor Saint Martin de Tors* címen, és amely ugyancsak kiter Márton magyarországi származására.¹³

Márton legendája kapcsolatban van az ún. „*Hét alvó*” történetének egyik változatával is, mely szerint Márton két fivérének hét fia Marmoutiers-ben *remete lesz*, akiknek teste a halál után *nem bomlik fel*, és olyanok, „mintha aludnának” csupán. E „hét alvó remete” motívum jelenik meg egy másik legendás történetben is (*Les Sept Dormans*), melyet Turpin érsek mond el, aki egy útja során véletlenül tudomást szerez arról, hogy *hét, szentként tisztelt remete* él együtt egy eldugott völgyben (egy

normandiai, egy lombard, egy skót, egy flamand, egy német, valamint egy egyiptomi mellett a *legillusztrisabb* remete egy magyar, aki egy „magyar király fia”), akik korábban „mind párizsi diákok voltak”, de végül is a világtól elvonultan éltek életüket. Turpin története arra is hivatott volt, hogy a közeli La Grasse apátságának tekintélyét megalapozza.¹⁴

Márton azonban nem az egyetlen magyar királyfi, aki szentként folytatja a „pályafutását”, hiszen a *Vida de S. Honorat* úgy tudja, hogy Szent Honorius (*Saint-Honoré*) apja ugyancsak magyar király volt.¹⁵

Tekintettel arra, hogy a *legendás* és a *valós* elemek erőteljesen keverednek egymással ezekben a történetekben, ahol a túlsúly rendre az előbbiekre felül, itt kell megemlítenünk Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszának franciaországi lecsapódását, illetve francia irodalmi megjelenéseit, amelyek viszont valamivel több *valós* elemet tartalmaznak. Nem feladatunk, hogy tanulmányozzuk Szent Erzsébet európai kultuszát, hiszen erről több kitűnő elemzés áll rendelkezésünkre. Csupán annyit jegyeznénk meg itt, hogy Szent Erzsébet kultusza Franciaországban is igen elterjedt volt (különösen nagy szerepe volt az északi területeken, főleg Cambrai-ban, (melynek régi katedrálisa részben az ő adományaiból is épült), és nagy tisztelete volt – ha hihetünk Joinville elbeszélésének – a későbbi Szent Lajos francia király udvarában is, akinek leánya, *Isabelle* számára készült a Rutebeuf-féle feldolgozás.¹⁶

Az Erzsébet-„víták” esetében már nem volt szükség illusztris *eredet kitalálására*, hiszen mindez adott volt. Annyit kell tehát itt megemlítenünk, hogy *négy* jelentősebb, francia nyelvű Szent Erzsébet „*Vie*”-ről van tudomása a szakirodalomnak, közülük az *első*, a *Vie de Saint Elysabel, fille du roi de Hongrie*, a 13. századból a középkori francia irodalom egyik legnagyobb egyéniségeként számon tartott Rutebeuf-tól (megh. 1285 k.) származik, a *második* egy ismeretlen pikárdiai költő műve, aki *Vie de sainte Elisabeth de Hongrie* címen írt a 13. század végén egy hosszú költeményt korábbi latin források felhasználásával (mely számos későbbi kompilációban is ránk maradt), a *harmadik* Voragine (Jacopo da Varezso, 1230–1290) *Legenda Aurea*-jának francia változatában (*Légende dorée*) található, míg a *negyedik*, a legkevésbé ismert, szövegében az „Arany Legendával” szoros kapcsolatban álló, és még mindig kiadatlan 14. század eleji alkotás, Nicole Bozon (1270?–1350) ferences szerzetes műve.¹⁷

A Szent Erzsébet-kultusz gyors elterjedésében nyilvánvalóan jelentős szerep jutott magának a *ferences rendnek*, miközben (vele szoros összefüggésben és párhuzamban) ugyancsak lényeges lehetett a fontos dél-európai és nyugat-európai királyi udvarokba került *magyar hercegnőknek* – különösen az Aragóniába férjhez ment Jolántára és a nápolyi királynővé

lett Árpád-házi Máriára gondolunk – a hozzájárulása, akik Szent Erzsébet kultuszának széles körű európai meggyökereztetésében és kibontakoztatásában szerepet vállaltak. Mindenesetre biztos állíthatjuk, hogy a középkori nyugati kereszténység egyik legnépszerűbb szentjének többnyire fennhangoztatott *magyar származása* csak finomíthatta és még kedvezőbbé, illetve *vonzóbbá* tehetette azt a képet, amelyet a középkori ember Magyarországról alkothatott.¹⁸

Ilyen előzmények után és a mind kedvezőbb háttér mellett a „magyar motívum” gyorsan meggyökerezett a 13. században mind népszerűbbé váló *regények* állandó ismeretanyagában is. Az olyan széleskörűen ismert művekben, mint a Philippe de Beaumanoirnak a 13. század harmadik évtizedére datált *Manekine*-je, az ugyancsak 13. századi Adenet le Roi korábbiól már ismert legenda alapján írott *Berte aus grans piés* című verses regénye, illetve a 14. században keletkezett *Charles le Chauve* című alkotás (melyet tekintenek „verses regénynek” és „chanson de geste”-nek egyaránt), a magyar vonatkozások rendre visszatérnek, sőt több ízben igencsak figyelemre méltó szerepet kapnak.¹⁹ Mivel a *Charles le Chauve* fő motívuma a mi szempontunkból is igen érdekes, ezért tartalmát az alábbiakban röviden ismertetjük.

A *Charles le Chauve* főhőse tulajdonképpen *Dieudonné de Hongrie*, akinek nagyapját, egy bizonyos Mélisant de Hongrie nevű *pogány királyt* Chlotár halála után „Kopasz Károly” néven Franciaország királyává koronáznak. A Marguerite de Berri-vel való házasságából két fiuk születik (Philippe és Charlot), és közülük a trónörökös, Fülöpöt, igaztalanul apja megmérgezésének kísérletével gyanúsítják, és elűzik Franciaországból. Magyarországra menekülven megnősül (felesége Doraine, Monluisant urának leánya), és születik egy fiuk, a „Magyarországi Istenadta”, aki ebbéli minőségében eleve trónra és uralkodásra predesztinált személy. Számos próbatételre kell átesnie, végül életét egy magyar úr, Guillaume d’Esturgon menti meg, akinek a leányát (Supplante) veszi majd nőül, s Dagobert az ő fiuk lesz. Számos egyéb kaland után Dieudonné és Supplante remeteségbe vonulnak vissza, majd egy rablóbanda gyilkolja meg őket. Haláluk után, *Saint Honoré* és *Sainte Foi* néven, mindkettőjüket *szenként* tisztelik, Dagobert pedig Franciaország trónjára kerül, és úgy lép elénk, mint egy *új franciaországi dinasztia megalapítója*, aki országát *Saint-Denis* védelme alá helyezi. A kutatók egyetértenek abban, hogy a franciaországi események és a magyar–francia kapcsolatok 14. századi alakulása egyaránt szerepet játszhattak a történet összeállításában; s hozzátehetjük, hogy az az elem, melynek során a „magyar” (illetve magyar–francia) uralkodó-dinasztia útja a *pogányságból* elvezet a *széntség*-

be, valamint hogy új *dinasztia* megalapítását eredményezi, külön is figyelemre méltó „karrier”. A mindmáig kiadatlan *Charles le Chauve*-ot, mely szoros kapcsolatokat tart a korban népszerű *gestákkal* (mint a *Huon de Bordeaux*) és a *regényekkel* (mint amilyen a *Florent és Octavien*), egyben egy *ciklus* első darabjának is tekintik.²⁰

Röviden szólunk kell egy másik, prózában írott regényről, melynek tanulmányozása sokkal könnyebb, mivel a közelmúltban a szélesebb kutatóközönség számára is hozzáférhetővé vált, noha a műről magáról keveset tudunk: a *Roman de messire Charles de Hongrie* ismeretlen szerzője egy olyan főhőst választott, aki a *fiági dinasztikus leszármazás* elvének képviselője, aki *kezdetől fogva tökéletes* és országának, illetve koronájának *visszahódítását* tűzi ki – sikerrel – célként.²¹

A történet főhőse, Magyarországi Károly *Gault* magyar király és *Emeraude* királynő (a német császár unokahúga) fia. *Gault* áldozatul esik a királyság „esküdt ellenségei”, a *csehek* („Bohemes, Bohemians”) támadásának, akik egy *árulás* következtében elfoglalják az ország fővárosát, *Rubie*-t, s oda beveszik magukat vezérük *Malifer* irányítása alatt. A gyermek Károly csodás módon menekül meg, a történet, melynek során a *beginák* igen pozitív szerepet játszanak, ezt követően az *Arthur-regények* szabályai szerint bonyolódik tovább, Károly rátalál anyjára, társai segítségével visszafoglalja királyságát, megöli a gonosz „*Malifer*”-t, ismét rátalál szerelmére *Satine*-ra, aki ugyanolyan tökéletes, mint ő maga, és akivel számos bonyodalom után házasodik össze a már visszafoglalt országban, majd nagy bőségben és dicsőségben uralkodnak együtt Magyarországon. Egyik leányukat a *francia király veszi nőül*. Figyelemre méltó, hogy Károly jogait a magyar trónra soha nem vonja kétségbe senki, Károly alakjának a regényben fejlődnie sem kell (hiszen kezdetől fogva tökéletes); mindez hozzájárul ahhoz, hogy *Károly úr regényét* a szakemberek „a királyi hatalomról szóló meseként és az elsőszülött dinasztikus jogainak apoteózisaként” tarthassák számon, mely – mint ismeretes – egyik *vezérleve* volt a nápolyi Anjouk politikájának is. A – véleményünk szerint a történeti referenciák alapján inkább 14., mint 15. századi – regény minden bizonnyal a magyarországi Anjou expanzióhoz és a magyar–francia dinasztikus kapcsolatokra vonatkozó tervekhez kötődik.²²

Az epikus költészet és a regények mellett a 12–15. század során több költő is kapcsolatba került Magyarországgal, illetve járt Magyarországon. A Magyarországra érkezettek között itt csupán hivatkozunk a két híres *trubadúr*, Peire Vidal (12. század vége, 13. század eleje) és a két kereszties hadjáratban is részt vett Gaucelm Faidit (1150 k.–1202 k.) magyarországi utazására (Vidalnak a feltételezett Magyarországra *menekülésére*) és ma-

gyar vonatkozású verseire, valamint arra az elképzelésre, hogy Drouart la Vache (13. század második fele) Magyarországon is járva, *szemtanúként* fordította volna franciára André Chapelain (12. század vége) *De Amore* címen írt latin verssorainak magyar királyra vonatkozó részét.

Tudjuk továbbá azt is, hogy a hazánkban megfordult költők között, a Champagne vidékéről származó Eustache Deschamps (1345–1407), az előbbieket után csaknem kétszáz évvel (1384–85 telén) komoly dinasztikus, tehát *politikai* terveket megvalósítani kész követség tagjaként járt Magyarországon, amennyiben tagja volt az Anjou Mária és Orléans-i Lajos házasságát előkészítő francia követségnek. Az „erényes virágszál” („*vertueuse florete*”) Mária, akit ő „Marguerite”-nek hív, szépségét lelkesen dicsérő, a téli magyarországi és csehországi utazás fáradalmait nehezen viselő, ráadásul a borivás élvezetétől is megfosztott (s ez utóbbi helyen, a legnagyobb elkeseredésére, sörivásra, valamint sózott és füstölt hús evésére kényszerült) költő felindultságában az országgal szemben már jóval elégedetlenebb szavakat használt ugyan, de valójában ezáltal is közelebb hozta, illetve „életyszerűbbé” tette közönsége számára az általa bejárt részeket, így Magyarországot, miközben akaratlanul is utal azokra a különbségekre, melyek a szokásokban, az infrastruktúrában, az ellátottságban és általában véve (különösen a téli) viszonyok mostohaságában kitapinthatóak voltak.²³

A 11. század végétől a 14. század utolsó harmadáig terjedő időszak francia irodalmában megtalálható magyar vonatkozások jelentős hatást gyakoroltak a korabeli francia (s több neolatin) nyelven értő és alkotó közösségek Magyarországról kialakított elképzeléseire, és biztosították azt a *közeget*, az *érdeklődés* felkeltéséhez vagy fenntartásához nélkülözhetetlen „háttéranyagot”, amellyel a szó szorosabb értelmében vett történetírás is közvetlen kapcsolatban állt. Mint láttuk, a Magyarországról, magyarokról alkotott kép nem a korai francia irodalom szülötte, de már megjelennek benne olyan információk, amelyeknek eredetét nem lehet egyértelműen a latin forrásanyaghoz kötni. Nyilvánvalóan hatással volt rá a korábbi és a vele egy időben írott latin nyelvű anyag, de az is igen valószínű, hogy a francia irodalmi, majd történetírói alkotások meríthettek a helyi, a népi orális hagyományból, s a magyarokkal kapcsolatos ismeretek behatoltak a népnyelven íródó történetek „egzotikusabb” fejezeteibe. Így a kalandozások emlékeit még a zsigerekben, az általuk felperzselt és lerombolt (vagy éppen miattuk újjáépített) egyházak kollektív emlékezetében (és a latin krónikák lapjain) őrző, nyugati területeken írott francia nyelvű szövegekben kezdetben még (tehát mintegy évszázaddal a konkrét eseményeket követően) átszűrődhetett a magyaroknak a keresz-

tényekkel szembeni oldalra helyezésének reflexe. Ez azonban a valós körülmények ismeretében (a keresztes hadjáratoknak, a komplex egyházi expanciónak és a dinasztikus kapcsolatoknak köszönhetően) előbb této-va, néha meglehetősen ellentmondásos és „regényes” közléseket eredményezett, majd pedig végérvényesen visszaszorult.

Mint láttuk, az epikus költészetben igen korán megjelent egy másik vonulat is, mely Magyarországot egy nagy (keresztény vagy néha pogány, de a kereszténységgel többnyire valamilyen módon kapcsolatba kerülő), gazdag és jelentős országgént mutatja be, és a nyugati keresztény világban széleskörűen ismert és tisztelt jelentős személyiségek (uralkodók, szentek) származási helyeként vagy útiállomásaként tünteti fel. Mind gyakribb volt, hogy Magyarországot valamilyen módon összefüggésbe hozták a „mesés” *gazdagsággal*, amiben valószínűleg annak a híres és sokat vitatott kimutatásnak az irodalmi „kiszűrődése” figyelhető meg, amelyről hosszú ideig feltételezték, hogy III. Béla újabb (Capet Margittal kötendő) francia házasságával összefüggésben készült, és a magyar király 12. század végi jövedelmeiről tartalmaz imponálóan magas adatokat.²⁴

Az igazi áttörést azonban a Magyarország-kép kialakulásában majd a 13. század hozza meg, és – noha a *francia nyelvű* anyagban az egzotikus elem továbbra is fontos szerepet játszik – a Magyarországgal kapcsolatos információk háttérben már érződnek az alaposabb ismeretek: így Magyarország, a magyar király, a magyar királylány, a magyarok egyre gyakrabban és mind pozitívabb – vagy természetesebb – összefüggésben jelennek meg a *francia nyelvű* szövegekben és a *latin nyelvű* történetírásban egyaránt.²⁵

A „megismerkedési” folyamat kétirányú és „öngerjesztő”: az egyházi művelődésben már korábban kialakult kapcsolatokat követően és azok mellett, ekkortól jelentkezik szélesebb körben Magyarországon is a nyugat-európai s ezen belül francia *világi kultúra* hatása.²⁶ Nyilvánvaló, hogy a külpolitika a középkor során nagymértékben a dinasztikus politika közvetlen függvényei közé tartozott, s a Magyar Királyság történetének első másfél századában a magyar uralkodóház ezen a területen sem tétlenkedett. Valójában a 13. század fordulójára érett be annak a mind sürűbbé váló kapcsolatrendszernek a konkrét eredménye, mely az Árpádok dinasztikus politikájában már a 12. század közepétől mind erőteljesebben jelentkezett. Ekkor érkeznek (s többnyire nem egyedül) sorra a magyar udvarba a nyugat-európai nagy dinasztiákból származó vagy velük közvetlen rokonságban álló királynők, s ami véleményünk szerint legalább annyira lényeges, ez idő tájt jelennek meg a nagy európai monarchiák központjaiban azok a magyar hercegnők, akiknek a szerepéről a Magyar

Királysággal kapcsolatos ismeretek alakításában talán még mindig túl kevés szó esik. Úgy tűnik, hogy az Árpád-ház ebben az időszakban tört ki igazán a közép-kelet-európai dinasztikus elzártaságból, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy az államalapító Istvántól kezdve Imréig terjedő mintegy kétszáz év alatt csak elvétve akadt olyan házasság, mely nem a környező országokkal vagy Bizánccal kötötte össze Magyarországot.²⁷

A francia nyelvű szövegek jól érzékelik és mutatják is ezt a folyamatot. Mindemellett azt tapasztalhatjuk, hogy a francia nyelvű anyag memóriája *rövidebb* és minden bizonnyal *pontatlanabb* is; s ez talán az irodalom orális szférájához való kezdeti erőteljesebb kapcsolódásának, valamint a történetírás művészetében való járatlanságnak köszönhető. Fokozatosan azonban, és közvetve vagy közvetlenül, pontos adatokkal és gyakran pontatlan hivatkozásokkal ugyan, de mind egyértelműbben tükröződik benne a keresztény Magyar Királyság 13. századra már szilárdan kialakult presztízse. Mind gyakrabban tapasztalhatjuk, hogy a magyarok a *francia nyelvű* anyagban már nem a latin szövegek leírásában gyakran oly félelmetes ellenségként tűnnek elénk; hiszen még a legkorábbi említésük alkalmával is „csak” a *pogányok* (a szaracénok) *oldalán harcolnak*, s ha később az országuk vagy ők maguk *pogányként* szerepelnek, akkor is a – többnyire regényes – történetben természetes módon van benne a közeli, szinte „zökkenőmentes” megtérésük, pontosabban a keresztény közösséghez kapcsolódásuk lehetősége. (Az ilyen változatokban jelennek meg mindennekelőtt azok a részletek, melyek ismert történelmi személyiségeket – Nagylábú Berta, Szent Honorius, Szent Márton, Nagy Károly – hoznak összefüggésbe Magyarországgal vagy a magyarokkal.)²⁸ Aligha kétséges, hogy ebben az „integráló” folyamatban rendkívül nagy szerepe volt az egyháznak, illetve a pápaságnak, s hogy a középkori Magyarország „integrálódása” szempontjából (az időnkénti „kellemetlenségek” ellenére) igen nagy jelentőségűek voltak az országon áthaladó keresztes hadjáratok, sőt valószínű, hogy a „komplex” keresztes expanzióban való elhelyezkedés az ország beilleszkedésének egyik lehetséges fokmérője, miközben a még teljesebb integrálódás a keresztes eszme aktív magyarországi meggyökeresedésével is kifejezhető. Magyarországon ennek jeleit egyértelműen a 12. század végétől (László kanonizációja és III. Béla „keresztes” tervei) tapasztalhatjuk.²⁹ Talán nem véletlen, hogy a francia nyelvű irodalomban is ekkorra tűnik el véglegesen az a benne már korábban sem túl hangsúlyos elem, mely a magyarok kalandozáskori negatív képének maradványait őrizte.

A francia szövegek abban is különböznek a latin nyelvű történeti anyag információitól, hogy a magyarokat nem hozzák kapcsolatba a korábbi

barbár népekkel (így a hunokkal, avarokkal, türkökkel sem – egyébként róluk gyakorlatilag nem is beszélnek). A magyarokat mindig a „hongrois” név valamelyik változatával illetik (a „magyar” változat nem jelenik meg soha). Sajátos adalékot jelent a korai magyar–francia kapcsolatok történetéhez az az egyébként igen gazdag és széles körben elterjedt hagyomány, mely a franciákat mitikus trójai eredetükhöz és sicambriai – tehát magyarországi – tartózkodásukhoz fűzi.³⁰

A magyar motívumok tehát, amelyek a korai francia nyelvű anyagban többnyire *pozitív* vagy igen *pozitív*, de leggyakrabban *egzotikus* kontextusban jelentkeztek, a 13. századra már szilárdan meggyökeresedtek abban a gondolatvilágban, mely ezeket a szövegeket létrehozta és továbbfejlesztette. A magyar vonatkozású francia nyelvű szövegek hitelesebb tényanyagának még szisztematikusabb megjelenésére azonban várnunk kell a színvonalasabb historiográfiai művek (ugyancsak 13. századi) megszületéséig.

Mindezek figyelembevételével – véleményünk szerint – a magyarság *teljes integrációja* a nyugati kereszténység gondolatvilágába része a nyugati kereszténység expanziójának és annak az *intellektuális fellendülésnek*, amit a 13. század az egész európai kontinens számára jelentett.

b) Magyarország a korai francia nyelvű történetírásban

Az irodalmi alkotások és a történetírás közötti szoros kapcsolatot jól mutatja bizonyos „magyar motívumok” krónikákba való átkerülése, aminek következtében az irodalmi szövegek esetében Magyarországgal vagy a magyarokkal kapcsolatban jelentkező tendencia tehát a történetírásban is folytatódhat. Ezt tapasztalhatjuk a 13. századi krónikák egy részének – így a *Tote l'Istoire de France*-nak a *Chroniques de Saintonge*-ként is ismert – szövegében, amikor megtaláljuk benne a „Nagylábú Berta” *magyar eredetére* vonatkozó utalást, vagy amikor kísérletet tesznek az olyan korábbi, versben született művek „történetivé” tételére, mint amilyen a már említett *Manekine*, amelyet Jean Wauquelin a 15. század közepén – feltehetően 1440–1450 között, a Croy család számára – írt át a versnél jóval „hitelesebb” prózára.³¹

A korai francia nyelvű történetírás tehát a magyar vonatkozások tekintetében szoros (mintegy újjáélesztett) kapcsolatban áll egyrészt az epikus költészet és a regények anyagával, és átveszi azoknak számos motívumát, másrészt pedig befogadja a jóval *tudományosabbnak* számító *latin nyelvű történetírás* bizonyos komponenseit – ráadásul (mondhat-

nánk: logikus módon) a latin nyelvű történetírás *legendás* elemei iránt különösen érzékeny. A mi szempontunkból ebbe a kategóriába tartozó problémakör a franciák *trójai eredetére* vonatkozó legenda sorsa, melyet a francia nyelven írott történetek is tovább éltetnek. Noha a Sicambriával kapcsolatos anyag újbóli számbavétele és tanulmányozása és a francia historiográfiában való továbbélésének részletes vizsgálata nem lenne érdemtelen, ezúttal csupán felhívni tudjuk rá a figyelmet.³²

A frankok trójai eredet-legendájának elterjesztését a Pseudo-Fredегarius-féle, feltehetően burgundi krónikás tollából származó, 591–642 (illetve 657–727) közötti eseményeket tartalmazó krónikához szokás kötni, noha Gregorius Turonensis (539–593) *Historia ecclesiastica Francorum* című művének ebben a fejezetében, mely Chlodvig valószínűleg 496-ban bekövetkezett megkeresztelését mondja el, Szent Remigius „ékesszóló szájával” már elhangzik a híres mondat: „*Megszelídülve hajtsd le fejed, sígamber; imádd, amit eddig felgyújtottál, gyűjtsd fel, amit eddig imádtál!*”³³ Mindazonáltal Sicambria történetét részletebben a *Gesta Regum Francorum* (vagy más néven a *Liber Historiae Francorum*) 727 után keletkezett, neustriai eredetű krónikájához szokás kötni. Ettől kezdődően a „Valentiniánus császár által Frankoknak (azaz »vérszomjasnak«) elnevezett szikambriaiak” pannóniai tartózkodásának legendája *tartósn* gyökeret eresztett a frank–francia történetírásban, és ott legalább egy évezredre „erőteljesen megkapaszkodott”.³⁴ A latin szövegekkel többé-kevésbé szoros kapcsolatban lévő korai francia nyelvű krónikák jól ismerik és rendre fel is használják a frankok *trójai*, illetve *szikambriai* eredetének történetét, mely – mint tudjuk – nem volt ismeretlen a középkori magyar történetírók előtt sem. Ugyanakkor viszont figyelemre méltó, hogy a trójai eredet és a sicambriai tartózkodás említése először Kézainál (azaz a 13. század 80-as éveiben) merült föl, ami egyben azt is jelenti, hogy a franciák eredetlegendájának ez a motívuma igazolhatóan ugyancsak a 13. század második felétől, tehát a magyar–francia kapcsolatok fellendülésének nagy korszakát követően terjedt el Magyarországon. (Anonymus, aki ugyan művének előszavában arról ír, hogy korábban már készített egy „trójai történetet”, a magyarok történeténél nem említi sem a frankokat, sem Tróját, sem Sicambiát.)³⁵

A legendának többféle változata van: az alaptörténet szerint városuk eleste után a trójaiak két csoportra oszlottak a „*franciák őse, Francio*” és a „*törökök őse, Turcus*” vezetésével, és elhagyták Tróját. Francio vándorló népének első állomása a Kárpát-medence (még pontosabban Pannónia) lett volna, s ott építették fel városukat, *Sicambiát*, amelyről aztán

sicambereknek nevezték el őket. A Sicambriával kapcsolatos francia szövegek egy részének vizsgálatakor kitűnik, hogy a sicambriai „frank őshaza” a „kor követelményeinek” megfelelően lokalizálódik, azaz tisztázódik, hogy a krónikás a „hajdani Pannóniába a *mostani Magyarországra*” helyezi a várost, mely „most a magyarok fővárosa” („*sicambre qui est cieutaine cites de hongrie*”). A sicambriai eredetről kezdettől fogva, tehát a 12. század legvégétől, számos francia krónika beszél – így a már említett *Tote l’Istoire de France*, továbbá a *Chronique de Tournai*, valamint Philippe Mousket (megh. 1243 k.), Guillaume de Nangis (megh. 1300) latin és Raoul de Presles francia (1314–1383) krónikái.³⁶

Arra, hogy a legenda széles körben (és nem csak a királyi udvarban vagy a kolostorok írástudói között) eresztett szilárdan gyökeret, példaként említhetjük a legelső francia nyelven író krónikásnak, Robert de Clarinak az egyik ritkán idézett szövegét, amelyben Bracheux lovag a „*Blak*”-okkal és „*Couman*”-okkal folytatott beszélgetéséből megtudjuk, hogy a történet valamennyi eleme (bár a reagálásuk nem teljesen meggyőző...) még a „*blakok*” és a „*kunok*” számára sem számított már teljesen újdonságnak.³⁷

A szöveg teljesen világos, és egyben azt is egyértelművé teszi, hogy ha az egyszerű pikárdiai lovag számára 1200 táján a trójai eredet az alap-ismeretanyag része volt, a keresztes sereg résztvevői között is meglehetősen széles kör tudhatott Francio legendájának vonatkozó részéről. Sőt egy későbbi részben Clari a Dardanellákhoz érkező sereg útjának leírásakor még pontosabb „referenciát” is ad, amikor elmondja, hogy „*Addig mentek, amíg egy Abüdosz nevű kikötőbe nem értek, mely Konstantinápolytól jó száz mérfölddel följebb feküdt. Ez a kikötő a nagy Trója helyén épült, a Szent György szoros bejáratánál.*”³⁸ Még meglepőbbnek tűnhet ez az érv, ha arra gondolunk, hogy a szerző nem hivatkozik sem a keresztes hadjáratok általános céljaira (mint a Szentföld visszahódítása, vagy a keresztény hit terjesztése és védelme), sem pedig a negyedik keresztes hadjárat Bizánc felé irányításának magyarázatára, mely abban összegezhető, hogy a „*görögök szakadárok, és méltatlanná váltak a szent ereklyék őrzésére.*”³⁹

Míg Robert de Clari szövege a trójai eredet széles körű elterjedtségére példa, addig a legenda tartós továbbélését bizonyítja, hogy az Anne de Bretagne kíséretében 1505-ben Magyarországra érkező Pierre Choque Budáról mint Sicambriáról és a *frankok származási helyéről* szól, valamint hogy a 16. század második évtizedében (1512) a költő és krónikás Jean Lemaire de Belges (1473–1525) már művének címében is összekapcsolja *Galliát* és *Tróját*. A franciák Magyarország iránti ér-

deklódésében (de talán *általában* véve a *Kelet* iránti vonzódásukban) közvetve vagy közvetlenül ott munkálhatott a trójai, pannóniai, sicambriai eredet motívuma, mely őket ily módon Magyarországhoz is köthette.⁴⁰

A Magyarországgal kapcsolatos információknak egy másik csoportja a korabeli dinasztikus kapcsolatok és a keresztes hadjáratok újabb hullámaihoz köthető. Sajátos átmenetet képez ebben a csoportban a Bertrand de Bar-sur-Aube *Aymeri de Narbonne* című *chanson de geste*-je, mely a 13. század elején (1205–1225 között) keletkezett, és noha történetét a roncevaux-i ütközetet követő időkkel kezdi, tehát Nagy Károly korához kapcsolja, s Narbonne és Lombardia területén játszódik, kitér a szaracénok elleni rendszeres küzdelemre is. Magyarországról azonban nem a *chanson de geste*-eknél már megszokott témákkal (a szaracénok szövetségesei, vagy a hősök illetve hősnők magyar eredete) összefüggésben beszél, hanem a *magyar királyt* Aymeri de Narbonne leendő hitvesének, Hermengarde-nak a *kérői* között sorolja fel.⁴¹

A keresztes hadjáratokhoz fűződő francia szövegek (a latin történetek fordításai és az eredetileg is francia nyelven született művek egyaránt) számos, alaposabb feldolgozást igénylő magyar vonatkozású utalást tartalmaznak. Vilmosnak, Tyrus püspökének a latin nyelvű krónikája, a *L'Estoire de Eracles Empereur et la Conqueste de la Terre d'Oultremer*, valamint annak folytatása (1187–1197) már a 13. század elejétől (1220–1223) *francia változatban* is rendelkezésre állt, és elsősorban a keresztesek és a magyar állam Kálmán, III. Béla, Imre és II. András korában jellemző viszonyaira tartalmaz adatokat.⁴² Ugyanez a helyzet Ernoul és Bernard Le Trésorier *Krónikájával* (az 1184 és 1197 közötti eseményekre, Bernard 1231-ben készített összeállításának eredménye), melyet ugyancsak Tyrus püspökének „*Eracles*”-éből ismerhetünk, és szintén III. Béla korától II. András koráig ad magyar vonatkozású információkat, s beszél „Franciaországi Margitról, Magyarország királynéjáról”.⁴³ Ehhez a csoporthoz tartozik a döntően francia nyelvű forrásokra támaszkodó és mindenekelőtt a francia királyok történetét elbeszélő Philippe de Mousket (vagy Mouskès) már említett krónikája, a *Chronique rimée* is, mely a sicambriai eredettől 1243-ig írja le az eseményeket.⁴⁴

Nem hiányoznak tehát a magyar vonatkozások „az első két francia történetíróként” nyilvántartott Robert de Clari és Geoffroy de Villehardouin műveiből sem. Mint ismeretes, a döntően franciákból álló negyedik keresztes hadjárat velencei szolgálatban konfliktusba keveredett a magyar

királlyal, Imrével is, mivel ostrommal vette be a királysághoz tartozó, de Velence kellemetlen versenytársaként jelentkező Zára városát. Ez a tett egyébként *kezdeté* majd *elmélyítője* volt annak a számos helyen jelentkező *lelkiismereti krízisnek*, mely a keresztések jó részénél érzékelhető volt, hiszen nehéz volt feloldani azt az ellenmondást, hogy *keresztések* éppen *keresztények ellen* támadjanak. Mint tudjuk, a keresztések ezért *pápai átok* alá kerültek, hiszen ezúttal még azt sem lehetett mondani, hogy a keresztések „*az ereklyék őrzésére méltatlannak*” bizonyult, *sza-kadár bizánci* keresztények ellen fordították fegyvereiket. Nem kívánok itt kitérni a negyedik kereszties hadjáratral kapcsolatos valamennyi kérdésre, csupán azokra a fejezetekre kívánom felhívni a figyelmet, amelyek Villehardouinnél és Clarinál Magyarországgal vannak összefüggésben.⁴⁵

A kereszties hadjárat vezérkarához tartozó Villehardouin a maga oldaláról és természetesen sajátos elfogultsággal írja meg az eseményeket: érvel, túloz, elferdít, elhallgat – s mindezt igen elegáns stílusban és meg lehetősien koherens logikával teszi. Zára elfoglalásának nehezen megmagyarázható indoklása a legfőbb gondjai közé tartozik. Az érvelés könnyebbisége kedvéért a Zára elleni támadás miatti pápai kiátkozást nem említi ugyan meg, a kapott pápai *feloldozásról* viszont elégedettség-gel szól. A Zára elleni támadást úgy tünteti fel, mint egy olyan *becsület-beli kötelezettség* teljesítését, mellyel a keresztések a velenceiekkel szembeni *tartozásukat* egyenlítették ki (tehát a korábbi vállalkásukból fakad, amennyiben Zára elfoglalásával fizetnek a velenceieknek azért, hogy a hadjáratot folytatni tudják, hogy Velence hajói elszállítsák őket a Szent-földre). Villehardouin több ízben visszatér arra, hogy a dőzse kívánságának csak azért engedtek, hogy a sereget (mely – a leírásból is kiderül – alaposan *elbizonytalanodott*) megmentseék, azaz *együtt tartsák*, azokkal szemben, „*akik azt szerették volna, hogy a sereg feloszolják*”. Nyilvánvaló az is, hogy Zára (vagy az érkező tél előtt egy biztonságosabb hely) elfoglalása hadvezetési szempontokból is nélkülözhetetlen, hiszen egy ekkora sereg főleg sátrakban való átteleltetése igen nagy nehézségeket támasztott volna. Isten segítségét – melyre túl gyakran ennél a vállalkozásnál nem volt alkalma hivatkozni – Zára ostromával kapcsolatban két alkalommal említi (nyilván azért is, hogy a keresztényekkel szemben hadat viselő keresztések nehezen elfogadható ellentmondását feloldja); egyszer akkor, amikor Zára alá érkeznek, majd pedig akkor, amikor a pápai feloldozást megkapják.⁴⁶

Ha egymás mellé állítjuk Villehardouin és Clari Zára elfoglalására vonatkozó szövegének döntő részét, érzékelhetjük belőle a helyzet rendkívüli bonyolultságát, láthatjuk azokat a nyomasztó gondolatokat és egy-

másnak feszülő érdekeket, melyek Zára ostromához, az ostrom okozta zavartság és konfliktusok értelmezéséhez és feldolgozásához vezettek, s mindezt a keresztes sereg két, egymástól erősen különböző pontjáról. (A mellékletben Villehardouin szövegét bő válogatásban, az ismeretlenebb Clari-szöveget teljes egészében közöljük.)⁴⁷

A következő fejezetekben már a Bizánc elleni vállalkozás előkészületei osztják meg a kereszteseket (egyháziakat és világiakat egyaránt), és Villehardouin a hadjáratban való további részvételt – azaz Alexiosz trónra juttatásának tervét – azzal magyarázza, hogy a keresztesek „Istenért, a jogért és az igazságért” indultak harcba, hogy Bizánc megteremti számukra a *továbbutazás feltételeit*, és hogy Alexiosz „*az egész bizánci birodalmat Róma fennhatósága alá fogja helyezni, melytől hajdan elszakadt*”, s a további költségekre pénzt és a hadjáratához katonákat ad. A keresztesek között mindvégig erős az *eredeti szándék* mellett kitartók tábora (Villehardouin szerint a hadjárat résztvevőinek megközelítőleg a fele), és nagy számban hagyják el a sereget olyanok – nemesek és közvétezek egyaránt – akik vagy – fogadalmukat teljesítve – *Szíriába indultak tovább*, vagy pedig „dolgukevégezetlenül” tértek vissza szülőföldjükre. Ezzel összefüggésben értesülünk arról is, hogy a „húsvét másnapján” Korfu és Durazzo felé induló kereszteseket újabb, jelentékeny csoport hagyta el. Különösen érdekes azoknak a személyeknek a listája, akik szembehelyezkednek a sereg irányítóival, és kitartanak a hadjárat eredeti céljai mellett, ami ezúttal a Zára elleni támadással szembeni fellépést is jelentette.⁴⁸

A továbbinduló keresztes hadak körében – Villehardouin elmondása alapján legalábbis – a hangulat nem lehetett a legjobb: hiába kapták meg később a pápai feloldozást a „Zára bevételének bűne alól”, az előkelők továbbra is erősen megosztottak maradtak: „*A franciák részéről mindössze tizenketten tettek esküt az egyezés megkötésekor. Ezek között volt Montferrati őrgróf, Balduin, Flandria grófja, Louis, Blois és Chartrain grófja, Hugues de Saint-Pol és nyolc más lovag, aki az ő oldalukra állt.*” – Azt nem tudjuk meg egyértelműen (bár sejtенünk lehet), hogy „*Geoffroy champagne-i marsall – aki ezt a művet alkotta, s aki nem állít valótlan dolgot, lévén, hogy az összes tanácskozáson részt vett*” vajon melyik pártot támogatta, s vajon tétovázott-e a döntéseiben. Műve mindenesetre olyan gyakran hangoztatja a hadjárat *folytatása melletti* érveket, hogy látszik, milyen jól ismerte a szerző mindazt, amit a hadjárat folytatóinak a kortársak a szemükre vetettek, olyannyira, hogy ebből akár úgy is érzékelhetjük, hogy Villehardouin marsall (akinek egyik fő célja a mű megírásakor már az *utólagos igazolás* volt) a döntéseit nem könnyen hozhatta meg.⁴⁹

Robert de Clari nem onnan szerezte információit, ahol a döntéseket hozták. Műve bizonyítja, hogy ő nem tartozott azok közé, akik a sereg elhagyását választották, rábízta tehát magát urai (különösen a már említett Bracieux lovag) döntésére. Az ő előadásában Zára elfoglalása némileg más megvilágításba kerül, bár az alapmotívumnál – Zára esetében legalábbis úgy tűnik – Clari és Villehardouin *egyétért*. Clarit is a Velencével szemben vállalt kötelezettség, a keresztesek tartozása „nyomasztja” (Villehardouin minden bizonnyal elégedetten olvasta volna Clari sorait, akinek nyugtalansága igazolja azt, hogy a keresztesek vezérkarának a hadjárat folytatása érdekében kifejtett propagandája nem volt hatástalan...): Róbert lovag a tárgyalásokba és az ellentétekbe nem lát bele, a velenceiekkel szembeni konfliktusokat alig érzékeli, a dözse kulcsszerepét azonban átlátta, és ezt jól tükrözik visszaemlékezései is, mint ahogy világosan utalnak erre a zárai előkészületeket megelőző fejezetben elhangzó szavak.⁵⁰

Az események további, részletes leírását itt nem követhetjük nyomon: Clari leírja Bonifác őrgróf javaslatát követően a görögországi helyzetet, és megtudjuk, hogy Alexiosz bizánci fejedelem azért is vesztette el a trónját, mert azokkal tartott, akik a „*latinokkal*” jó viszonyban voltak, s hogy a trónon most olyan ember ül, aki azokra a görögökre hallgatott, akik már korábban is a *franciák elűzésén* mesterkedtek.⁵¹ Így aztán

*„(...) Amikor a velencei dözse a báróknak azt mondta, hogy megfelelő ürügyük van arra, hogy Konstantinápoly földjére menjenek, s azt erősen ajánlotta is nekik, akkor a bárók egytől egyig beleegyezésüket adták. Aztán megkérdezték a püspököket, hogy bűnt követnek-e el azzal, ha odamennek, ők pedig azt felelték, hogy egyáltalában nem bűn, sőt igen jótékony cselekedet, mivel velük van a valódi örökös, akit örökségétől megfosztottak, s segíthetnek neki, hogy jogait visszaszerezze, s hogy ellenségein bosszút álljon. Ezután az ifjút megeskették a szentekre, hogy megtartja a nekik korábban tett ígésétét. (...)”*⁵²

Zára elfoglalásának tehát – Villehardouin és Clari esetében egyaránt – mindenekelőtt a keresztesek gondolkodásmódjának és a gátlástalan velencei politikának a bemutatása szempontjából volt jelentősége. Noha Villehardouin és Clari magyar történelemre vonatkozó információi korántsem érdektelenek, az esemény még konkrétabb magyar vonatkozásai a két történetíró szövegében elsikkadnak, s úgy tűnik, hogy a szerzők számára kevésbé voltak lényegesek: számukra valójában a csapat mozgásának fő iránya mindig is *Kelet* volt: a magyar királlyal való konfliktus katonai, ideológiai és (akkor még) morális szempontból is mellékhad-

színtérnek számított. Nem zárhatjuk azonban ki azt sem, hogy ebben a hallgatásban, különösen Villehardouin részéről, némi tudatosság is lehetett, hiszen a keresztesek Zára esetében nemcsak egy *keresztény várost* támadtak meg, foglaltak el és fosztottak ki, hanem egy olyan keresztény várost, amelyik egy a *keresztet* ugyancsak *felvett*, tehát a *soraikba* tartozó uralkodó, a magyar király birtoka volt.⁵³

Tudjuk, hogy a keresztes hadjáratok során a keresztes csapatok – vagy azok egy része – számos kegyetlen, a nemes célokkal korántsem összeegyeztethető akciót hajtottak végre, mint amilyen a *zsidók*, az *eretnekek*, a legyőzött „*szaracénok*” vagy éppen a „*szakadár görög egyház*” híveivel szembeni pusztítások, s hogy számos alkalommal a Szentföld felszabadítására induló csapategységek – legalábbis átmenetileg – *rablóbandák*ká váltak. Mindezekre általában véve igyekeztek is valamilyen – főleg ideológiai természetű (az egyház, a hit ellenségeinek pusztítására való hivatkozás valamilyen változatával) – magyarázatot adni, illetve mentéget találni.⁵⁴

Arra azonban a keresztes hadjáratok túlkapásainak történetében nem nagyon volt példa (sem korábban, sem később), hogy *minden vallásos eredetű „megideologizálás” nélkül*, ám teljesen tudatosan indítsanak ilyen volumenű támadást *keresztények* ellen. A problémát megkerülni és teljességgel elhallgatni természetesen nem lehetett; valamiféle magyarázatra mindenképpen szükség volt. Villehardouin esetében láthattuk, hogy több – egyébként a lovagi erkölchöz kapcsolódó – komponensből igyekezett igazolni a zárai expedíciót: ilyen az *adott szó* betartására, a *vállalt kötelezettség* teljesítésére, a *szövetséges megsegítésére* vonatkozó számos utalás, vagy annak az állandó hangsúlyozása, hogy a hadjárat vállalt céljának, a Szentföld elérésének a biztosítása csakis a *sereg* bármilyen *együtt tartásával* valósítható meg, s ennek a nemes célnak (noha Villehardouin ezt ilyen kereken ki nem mondja, de kellőképpen érzékelteti) *minden* alárendelhető. A fentiek mellett figyelemre méltó az is, hogy a sereg egybentartásának hadvezetési kényszere is van, mely feltételezi, hogy a kereszteseknek biztos és bőséges ellátást adó „téli szállásra” van szükségük, jelen van ugyan az érvek között, de koránt sincs nagy szerepe. A Bizánc elleni expedíciót később majd felvezető érvekkel szemben, Zára esetében nem találtak semmiféle *jogi természetű* indokot a támadásra.⁵⁵

Villehardouinnél a sereg egybentartásának mindenek fölé emelt kényszere összekapcsolódik az olyan eseményekkel, amelyek a vállalkozás továbbvitelét hivatottak biztosítani, és amelyek *Isten segítségével* *nélkül* soha nem valósulhattak volna meg. Ez az okoskodás végső soron mégis-

csak feltételezi a *sereg* és a seregben *maradó* keresztések melletti *folyamatos isteni beavatkozás* meglétét. A nyakatekert, ám a maga módján *koherens* okoskodás így azt is lehetővé teszi, hogy az *eredeti* fogadalmuknak megfelelően Velencéből *egyenesen* a Szentföldre utazók – *tehát a sereget elhagyók* – útjának *sikertelensége* úgy jelenjék meg, mint *Isten büntetése* azok számára, akik nem vettek részt a főszereg akcióiban. (Ezzel szemben minden külső csapás vagy belső konfliktus, melyet ugyancsak fel lehetne fogni olyan isteni beavatkozásként, mely a keresztések vitatható és vitatott vállalkozásai során játszódik le, mint például a velenceiek és a keresztések közötti verekedések és a zárai öldöklés, természetesen nem kap efféle magyarázatot – sőt annak sikeres *lecsillapítása* tűnik fel az isteni beavatkozás újabb jeleként...) Hasonlóan „felemás” a pápa – egyébként teljesen világos – intézkedéseinek az interpretálása is: szó esik arról, hogy a záraiak „*egy levelet szereztek Rómából*”, de arról már nem, hogy ez a levél *pápai* kiátkozás a Zára elleni támadás esetén; s miközben nem tudjuk meg, hogy keresztések egyházi átok alá vettek, annak feloldása is a sereg együttmaradása érdekében történt *isteni beavatkozások* sorába emelkedik...⁵⁶

Figyelemre méltó viszont az a körülmény, hogy a Villehardouinnél még meglehetősen kifinomult módon jelentkező „önigazolási” komponens mennyire leegyszerűsödik Robert de Clari esetében. Hiszen míg Villehardouin egy kifinomult érvrendszert állít össze a zárai vállalkozás és az azt megelőző, illetve azt követő döntések igazolása érdekében, Clari az egyszerű racionalitásával tűnik ki: míg Villehardouin – aki gyakran emlegeti, hogy a legfontosabbnak a sereg együtt maradását tartja – csak érintőlegesen említi a Zára elleni támadással összefüggésben az érvek között a sereg átteleltetésének szükségességét, addig Clarinál a lehető legtermészetesebben fogalmazódik meg, hogy a seregnek, melyet a velenceiek az utolsó tartalékaitól is megfosztottak, ha együtt akar maradni, át kell telelnie valahol; s mivel az látszott, hogy ebből a célból Velence nem jöhet szóba, Zára volt az egyetlen megoldási lehetőség.⁵⁷

Ugyanez az egyszerű és világos, mondhatni *kegyetlen* katonai célszerűség érvényesül Clari szövegében akkor, amikor a Bizánc ellen tervezett akcióról beszél: ott a gazdag Görögország; „*ha elfogadható indítékunk van*” (és ez már elegendő is...), oda lehet menni, a szükséges javakat meg lehet szerezni, és azáltal a tengerentúlra is át lehet kelni... Clari szövege tehát egyszerre tükrözi a katona mindennapos gyakorlatából eredő tapasztalatokat és mutatja annak a „*propagandának*” a hatását, melyet a hadjárat irányítói és a velencei dózse és emberei velük szemben alkalmaznak. Clarinál – szándékosan, de még valószínűbb, hogy tudatlanság-

ból – lényeges dolgok maradnak említés nélkül: a pápai kiátkozás, a kiátkozás csupán *részleges* feloldása, a vezetésben erőteljesen érzékelhető *megosztottság*, a sereget elhagyók nagy száma... S idetartozik a magyar királlyal való kapcsolat ügye is: a magyar király annyiban létezik csupán, hogy *Zára ura* (aki egyébiránt ebbéli mivoltában nem védte nagyon harciasan a tengeremelléken lévő alattvalói érdekeit...); s Claritól és Villehardouintól egyaránt megtudjuk, hogy a keresztesek közül többen, köztük Simon de Montfort, *átálltak* hozzá, illetve a telet a magyar király udvarában töltötték. Külön figyelemre méltó az a szerep, melyet a magyar király birtokainak védelmében (vagy a pápai intézkedések tiszteletben tartásában, ami ezúttal egy és ugyanaz) a *cisztercita rend* képviselője játszott.⁵⁸ Clari mindezzel nem is foglalkozik többet. Villehardouin azonban – talán azért, hogy az általa megalkotott logikai konstrukció teljes legyen, talán azért, hogy a tényeket regisztrálja – megjegyzi még, hogy a „*magyar király a keresztesek ellensége*” volt, de hogy miért, azzal kapcsolatban már inkább homályba burkolózik. Ahhoz azonban kétség nem fér, hogy számukra Magyarország a kereszténység része, egy nagy és keresztény királyság, melynek királya ugyan „ellenséges” a keresztesekkel szemben, de ez a résztvevők számára pontosan és jól érthető, hogy miért. Hogy mindez Villehardouin számára világos, az abból, amit mond, és abból, amit elhallgat egyaránt érezhető; fontosabb azonban számunkra az, hogy Clari, „a közvélemény krónikása – kisember”, hasonlóképpen gondolkodik.⁵⁹

Mindenesetre anélkül, hogy további hatását elemeznénk, megállapíthatjuk, hogy a negyedik keresztes hadjáratnak ez a drámai epizódja a keresztes hadjáratok és a kereszteshadjárat-eszme történetének egy több szempontból is lényeges, ellentmondásos pillanatát mutatja, melynek kárvallottja elsősorban az a magyar király fennhatósága alá tartozó város, mely merte magát – akár egy korlátozott szinten is – Velence konkurensének tekinteni; másodsorban azonban a Zára, majd a Bizánc elleni támadás lezárt egy fejezetet a keresztes eszme, illetve a keresztes mozgalmak történetében. A negyedik keresztes hadjárat közvetlen hatásaként létrejött új hatalmi konstelláció olyan helyzetet teremtett a Balkánon, a Magyar Királyság déli határain, aminek eredményeképp – és ezt bizonyítják majd a 13. század első felének további eseményei is – a *magyar-francia* kapcsolatok intenzitálásának – *közvetett és közvetlen* módon, a közös érdekszférában történő mozgás következtében és az időnkénti közös fellépés szükségessége miatt is – növekedése, s a szorosabb magyar-francia kooperációnak pedig egy újabb fontos korszaka következett be.

A Villehardouin és Clari utáni francia nyelvű történeti irodalomban viszonylag kevés közvetlen magyar vonatkozású adatot találunk. A következő keresztes hadjáratokban nem a francia részvétel dominált, vagy ahol a francia jelenlét hangsúlyosan jelent meg (mint a IX. Lajos-féle vállalkozások esetében), a hadjárat útvonala elkerülte Magyarországot: ez a körülmény is utal arra, hogy egy adott terület megismerésében, értékelésében milyen nagy szerepe volt a keresztes hadjáratok *intézményrendszerének*. Mindemellett az „*első két francia történetíró*” tevékenységét követő időszakban ismét megerősödött a francia történetírás *latin nyelvű* vonulata (Saint-Denis valójában *latin* történetíró és *francia* fordító műhely volt), a francia nyelven alkotó történetírók viszont nem Franciaország területén, hanem az attól távolabb eső központokban (Szentföld, Ciprus, Nápoly...) folytatták alkotótevékenységüket. Figyelemre méltó, hogy a keresztes vállalkozások franciák által írott története (mint a történetírás általában) a 12. század végéig csaknem kizárólag latin, a 13. század elejétől azonban szinte kivétel nélkül francia. A francia monarchia történetírása latin nyelven folytatódik, azzal, hogy megteremtődik a rendszeres franciára fordítás lehetősége, illetve kötelezettsége. Ezzel tehát a francia monarchia története és a keresztes háborúk históriája – az első keresztes hadjáratok időnkénti összetalálkozását követően – legalábbis átmenetileg – ismét *külön utakon* járt. A két vonulat újabb, a korábbinál jóval erősebb összekapcsolódására a 13. század történetének második fele, mindenekelőtt IX. Lajos uralkodásának időszaka mutat majd példát.

Tudjuk, hogy a latin nyelvű anyagban magyar vonatkozásokat tartalmaznak Matheus Parisiensis (párizsi egyetemi képzettségű angol krónikás), valamint Gunther de Pairis vagy Guilhaume de Nagicao (Guillaume de Nangis) művei. Tekintettel azonban arra, hogy a latin krónikák franciára fordítása, illetve a párhuzamos francia változat elkészítése csak a 13. század utolsó harmadától válik szokássá, paradox módon a 13. század első két harmadában a francia nyelvű történeti irodalomban – az egyébként intenzívebbé váló magyar–francia kapcsolatok nem tükröződnek, mert nem tükröződhetnek: valójában Joinville-t leszámítva, nem nagyon van a korszaknak Franciaországban élő, francia nyelven író, színvonalas, a nemzetközi összefüggések iránt is érdeklődő krónikása, míg a Franciaországon kívüli – elsősorban a Balkánon, Cipruson és a Szentföldön kialakuló francia nyelvű irodalom esetleges magyar vonatkozásainak szisztematikus tanulmányozására – ismereteink szerint – mind ez idáig nem került sor – mint ahogy arra sem, hogy a latinul írott és később franciára fordított művek magyar vonatkozásainak latin és francia változatát összevevessék.⁶⁰

Ugyanakkor viszont egyértelmű, hogy a Magyarország iránti érdeklődés a 13. század folyamán jelentősen növekedett, s maga az ország is mind ismertebbé vált. Különösen figyelemre méltó, hogy míg kezdetben Magyarország „felfedezése” és mind alaposabb megismerése döntő részben Nyugat – főleg térítő szándékú és a kereszteshadjárat-eszméhez kötött – expanziójának (mindenekelőtt pedig a mi szempontunkból ezúttal igen lényeges francia terjeszkedések) volt köszönhető, addig a 13. századi Magyarország-kép alakításában már fontos szerepet játszott az Európa szinte valamennyi része felé megnyilvánuló, sőt annak határain túlcserdülő magyar *expanszió is*. Itt nem kizárólag az ország déli, délkeleti és keleti expanzív politikájára gondolunk, bár a magyar terjeszkedés természetesen része volt a *nyugati kereszténység általános expanziójának is*, s benne a keleti-délkeleti irányban kibontakozó elmozdulás valamennyi fontos eleme tükröződhetett, hanem arra a fokozott és mind sokrétűbb magyar jelenlétre, melyet a keresztény Európa különböző központjaiban észlelhetünk.⁶¹

A legnagyobb hatása a Magyarországgal kapcsolatos információk alakulására azonban minden bizonnyal a dinasztikus kapcsolatoknak, a *magyar szentek* – különösen Szent Erzsébet – kultuszának lehetett, valamint annak a körülménynek, hogy Magyarország, illetve a magyarok mind gyakrabban jelentek meg az európai kereszténység legfontosabb központjaiban.⁶² Mindemellett különösen fontos körülménynek kell tekintenünk, hogy – a pusztító *mongol támadás* következtében – Magyarország először tűnt fel úgy Európa szemében, mint a Nyugati Kereszténység – tehát a *keresztény értékek* – különösen nagy veszélybe került, esetleg kollektív védelemre is szoruló törzsterülete.⁶³

A Magyarország iránti érdeklődés további felkeltését és ébren tartását tehát a francia nyelvű szövegek esetében ez idő tájt *nem* elsősorban a *történetírás*, hanem – mint már utaltunk rá – a *kései chanson de geste*, továbbá a *korábbi chanson de geste*-ek 13. századi *másolatai* vagy *átírássai*, illetve a többnyire ugyanabból az érdeklődésből és szellemiségből táplálkozó *verses*, vagy a magukat „*történetibbnek*”, „*hitelesebbnek*” tekintő, *prózában* írott vagy *prózába átírt regények*, valamint a korábbi, latin nyelvű művek *fordításai* biztosították.⁶⁴

Mivel ugyan megírása már a 14. századra esik, tartalma azonban teljesen egyértelműen a megelőző század élményanyagában és gondolatiságában gyökerezik, itt kell röviden kitérnünk a francia történetírás egyik legnagyobb és legelismertebb alkotásának, Jean de Joinville Szent Lajosról írott műve magyar vonatkozásainak bemutatására. Joinville ugyanis az a tör-

ténetíró, akit a francia historiográfiában Clari és Villehardouin munkásságának a folytatójaként tartanak számon. Jelentőségét a francia irodalom és a történetírás további kibontakozása szempontjából munkánk bevezető részében már említettük. Egyik legfontosabb eszmei-ideológiai hozománya, hogy – mint fentebb már utaltunk rá – vele kapcsolódik ismét össze a francia nyelvű történetírás két vonulata, mely a monarchia dinamikus fejlődését és a keresztes hadjáratokban való francia részvételt egyesíti alkotó módon.

Joinville visszaemlékezései tartalmaznak magyar vonatkozásokat is, és tekintettel arra, hogy a *champagne-i sénéchal* története elsősorban a „tengerentúli utazásra” készülő francia királyi udvar, valamint egy olyan keresztes hadjárat történetét írja le, melynek Magyarországhoz közvetlenül nincs köze (a tengeri utat választó hadjárat új logisztikai bázisát Dél-Franciaország és a Mediterraneum adta, tehát az egyik fő szárazföldi útvonalon – azaz Magyarországon – keresztül még csak segédc csapatokat sem kapott). Ehhez képest aligha meglepő, hogy Joinville mindössze két alkalommal ad magyar vonatkozású információt, s ezek is valójában inkább közvetett, mint közvetlen módon magyar vonatkozásúak.⁶⁵

Az első magyar vonatkozású rész Szent Erzsébet tiszteletének kivételes elterjedtségére és a francia királyi udvarban jelentkező népszerűségére vonatkozik. A leírás egy Saumurben (1241-ben) tartott ünnepséget mutat be, melynek egyik epizódjaként szerepel a királynéval kapcsolatban egy rövid utalás, amelyből megtudjuk, hogy a királyi udvar egyik ünnepségén jelen volt, és díszhelyen, az anyakirályné mellett ült „*egy tizennyolc esztendő s német ifjú, akiről azt mondták, hogy Szent Erzsébet fia*”.⁶⁶ Sejthetjük, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet Hermann (1222–1241) nevű fiáról lehet szó, de ez a szövegből – mely „*Thüringiai Szent Erzsébetről* (Sainte Helisabeth de Thuringe)” beszél – közvetlenül nem derül ki.⁶⁷

A másik adat a magyarok keleti jelenlétére utal. Mint ismeretes, Szent Lajos és környezete, a francia királyi udvar, a 13. század közepére – a Pápai Kúria mellett – a Kelet iránti érdeklődés és adatgyűjtés egyik fő központja lett, és a francia király számos „keleti kérdésben” a pápával karöltve tevékenykedett. Több olyan forrásunk van ebből az időszakból, amelyek IX. Lajos francia király keleti vállalkozásaival kapcsolatosak, azt írják le, vagy éppen azt készítik elő. Ennek a tudatos és koncepciózus szellemi (és politikai) tevékenységnek köszönhető, hogy a nyugati kereszténység mind több információt szerez a Keletről, annak lakóiról (beduinok, kunok, mongolok), amint azt Joinville kitűnő leírásai mellett más források is – mint Jean Sarrassin – megerősítik.⁶⁸ Joinville krónikájában a magyarokról mint egy nagy keresztény királyság mongol udvarba kül-

dött követeiről esik szó, akik Szent Lajos embereivel *egy időben* tartózkodtak ott.⁶⁹ Arra Joinville nem szolgáltat további adatot, hogy bármiféle közvetlen kapcsolat lett volna a magyar és a francia király követei között. Joinville visszaemlékezéseiben tehát Magyarországnak, a magyar királynak vagy éppen a magyar–francia kapcsolatoknak nem jut különösebb szerep, ami teljesen természetesen következik a mű jellegéből, témájából és szerkezetéből. A komoly és érdekes információkban gazdag memoárjait nagy szeretettel, néhol pedig adomázva diktáló agg Joinville kora nemcsak *lezár* egy periódust, hanem *nyitánya* is egy újabb, rendkívül bonyolult korszaknak.

c) Az Anjouk Magyarországa a francia nyelvű történetírásban

A Szent Lajosról szóló visszaemlékezések megírásának a pillanatában (14. század eleje) a magyar történet és a magyar–francia kapcsolatok története szempontjából is új korszak következett: a Szent Lajos fivére, Anjou Károly (1227–1285) által alapított nápolyi Anjou-dinasztia magyarországi trónrajutásának majd országglásának időszaka. A francia nyelvű historiográfiában, a rendelkezésünkre álló anyag alapján, mindez többnyire csak áttételesen jelentkezett. Magyarországot az Anjoukori fejlődés kétségtelenül az európai „nagy hatalmak” sorába emelte, s a 14. század a magyar államnak a nyugati nagy monarchiák irányába bekövetkezett nyitásának egyik legnagyobb korszaka is, mely azonban – úgy tűnik – nem elsősorban a magyar–francia, hanem sokkal inkább a magyar–itáliai kapcsolatoknak, a pápai udvarral való kooperációnak, illetve a közép-európai kapcsolatrendszer újjáalakításának a *privilegizált* időszaka.

A francia nyelvű történetírás általunk áttekintett anyaga minenesetre arra enged következtetni, hogy a Capeting-, majd a Valois-monarchia kapcsolatai a 14. század utolsó negyedéig valamilyen ok miatt nem tartoztak különösebben a francia nyelvű történetírás érdeklődési körébe, de arra is utalhat, hogy a *valóban francia–magyar* kapcsolatok korántsem voltak olyan intenzívek, mint ahogy az a közhiedelemben meggyökerezett. Vizsgálódásunk alapjául Jean Le Bel, Jean Froissart, Pierre d’Orgemont és a *Chronique des quatre premiers Valois* anyaga szolgált. Már most előrebocsátjuk, hogy ezekben a krónikákban név szerint sem Károly Róbertet, sem Lajos királyt nem említik, s még Froissart is, aki pedig több ízben is beszél Nagy Lajos királyról („...élt ekkor egy király Magyarországon”...), csak *bölcsességét, nagy hatalmát* emelte ki, és soha,

egyetlen szóval sem említi családjának francia származását. Nem módosítják ezt a képet a francia történetírás itt említett, további 14. századi alkotásaiból származó magyar vonatkozású információk sem, amelyekre az alábbiakban fogunk kitérni.⁷⁰

A későbbi feldolgozások kiindulópontja természetesen az a feltételezés volt, hogy a magyar trónra került francia eredetű dinasztia és a francia uralkodóház kapcsolata (melyet Károly Róbert Klemencia nevű testvérének, a francia király feleségének a személyében igen szoros rokon szálak fűznek egybe), a lehető legtermészetesebben, tehát szoros együttműködésben alakul. Erre a feltételek annál inkább adottak voltak, mert a francia udvar vonzáskörzetébe került két itáliai-Anjou hercegnő – Klemencia és Beatrice – egyaránt „büszkén viselte” a „Magyarországi” nevet, Nagy Lajos, különösen pedig anyja, Lokietek Erzsébet viszont igyekezett ápolni az Anjou- és a Capeting-dinasztiák közötti kapcsolatokat, különösen pedig az Anjou-szentek kultuszát, amit látványosan is kinyilvánítottak egyik rokonuk, Toulouse-i Szent Lajos püspök marseilles-i sírjához küldött, bőkezű ajándékaikkal.⁷¹ E kedvezőnek tűnő feltételek ellenére a francia nyelvű történetírás a század végéig Magyarországgal kapcsolatban csak sporadikus információkat közöl, melyeket az alábbiakban próbálunk meg számba venni.

Jean Le Bel „igaz történetének” kiadásából tudjuk, hogy az angol király 1346. július 7-én arra adott utasítást embereinek, hogy Spanyolország, Portugália és Magyarország királyával kössenek szerződést. Nem tudjuk, hogy ezek az erőfeszítések Magyarország vonatkozásában meddig fejlődtek. Mindenesetre az érintett országok helyzete és a velük kapcsolatos politikai és katonai események, majd az Európán átvonuló pestisjárvány elég kevés esélyt adtak arra, hogy ennek az esetleges szerződéskötésnek valami konkrét következménye legyen. Ugyanakkor mindenképpen figyelemre méltó, hogy a magyar király az angol–francia konfliktusban nem a francia, hanem az angol király potenciális szövetségeseként jelenhetett meg.⁷²

Ezt a megállapodást követően a Magyarországgal kapcsolatos információk egy újabb csokra a franciaországi rablókompániákkal kapcsolatban keletkezett. Froissart elmondása szerint ugyanis a százéves háború újabb szakaszában (különösen 1356 októberét, a poitiers-i ütközetet követően) Franciaországban bekövetkezett a „Compagnie”-k uralma, ami óriási veszteségekkel és szenvedésekkel járt, és az országot gyakorlatilag működésképtelenné tett. A különböző „kapitányok” vezetésével megszerveződött „brigand”-ok dinamikus és gátlástalan katonai szabadcsapatként támadtak minden olyan helyre, ahol zsákmányt reméltek, függetlenül attól, hogy az éppen mely királynak vagy esetleg a pápának a fenn-

hatósága alatt állt. Velük kapcsolatban és a francia s a pápai udvar támogatásával született meg az az elképzelés, hogy erőiket mindenki számára hasznos módon alkalmazzák, azaz küldjék őket Magyarországra a törökök ellen harcolni. Ez a megoldás megszabadította volna pusztításaiktól a nyugat-európai részeket, és segítséget nyújthatott volna a kereszténység délkeleti részén Magyarország határait támadó törökkel szemben. Az elképzelés kidolgozói talán csak azt nem mérték fel kellőképpen, hogy ezeknek a kompániáknak a Franciaországban kialakult helyzet ekkor tökéletesen megfelelt, és korántsem állt szándékukban az ismeretlenebb, veszélyekkel terhes és kevés hasznot hozó vállalkozásba belekezdeni. Froissart erről a „A rablókompániák hatalmának növekedéséről” írott fejezetben az alábbi összefoglalást adja:⁷³

„Élt ekkor egy király Magyarországon. Ő szívesen látta volna maga mellett a fegyvereseket, mert fölöttébb jó hasznukat vehette volna a neki sok kárt okozó török elleni harcokban. Írt ezért V. Orbán pápának (aki ekkor Avignonban élt, és ugyancsak Franciaország megmenekedését óhajtá), meg a francia királynak és a walesi hercegnek (Edward, a „Fekete herceg”) is. Tárgyalni kezdtek hát a kapitányokkal, nagy pénzt, élelmet és szabad elvonulást ajánlottak fel nekik. De azok nem akartak kötélnék állni. Azt felelték: nem mennek olyan messzire harcolni; néhány társuk ugyanis jól ismeri Magyarországot, márpedig ezek azt mondják, hogy az az ország igen nagy szorultságban vagy. Soha nem keverednének ki ott a harcból, rút halállal halnának mind. Ez úgy elrettentette őket, hogy nem akarózt odamenniük.”

Ugyanitt Froissart-tól megtudjuk, hogy a király és a pápa „ezért más megoldás után néztek”, és végül Spanyolországba küldték őket harcolni. Nem Froissart azonban az egyetlen, aki beszél erről a problémáról, hiszen a veszély általános, minden korabeli krónikában esik szó róla, így a kompániákra vonatkozó utalás d’Orgemont krónikájában is megtalálható. Ő azonban a kompániákkal kapcsolatos magyarországi tervet is ismeri, s Arnaud de Cervole (megh. 1366 májusa), az „Esperes” („Archiprêtre”) néven ismert, Burgundiában és Lyon környékén „tevékenykedő” bandavezér történetét írja le, akinek e megállapodás keretében Németországon és Magyarországon keresztül kellett volna a török ellen vonulnia. Indulásuk ösztönzésére a „király és a pápa nagy mennyiségű forintokat” adott nekik: ők a felkínált pénzre rendre elfogadták, az indulással azonban igen csak késlekedtek. Amikor pedig végül mégiscsak nekivágtak az útnak, csapataik már Elzászban és Lotharingiában, tehát a Német-római Birodalom területén, heves pusztításba kezdtek, így nem is engedték őket to-

vábbvonulni. Ezzel a sikertelen kísérlettel a „brigand”-ok délkelet-európai üdvös célra való alkalmazásának ötlete végleg lekerült a napi-rendről.⁷⁴

A következő olyan kérdéskör, melyről francia nyelvű forrásaink hírt adnak, már egy általánosabb és koncepciózusabb együttműködési tervhez kapcsolódott: a magyar és a francia király között megállapodás született arról, hogy gyermekeiket, az akkor hároméves Lajost (szül.: 1371. márc. 13.) és Nagy Lajos „egyik leányát”, az akkor négyesztendős Katalint (szül. 1370.) összeházasítják. Azonban ha alaposabban megvizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy ez a házassági terv valójában egy „lemondás” története, és a több évtizeden át folytatott, óriási pénzt és energiát felemésztő erőfeszítések eredeti céljainak *feladásaként* is felfogható: hiszen ezzel a pápa által is egyengetett házassággal valójában Nagy Lajos az Anjou-dinasztia nápolyi trónra vonatkozó igényeiről (s így itáliai és dél-franciaországi törekvéseinek jó részéről) mondott le leendő veje, a francia király másodszülött fia, s ezáltal a Valois-dinasztia javára. A tárgyalásoknak komoly (döntően latin, kisebb részben francia nyelvű) dokumentációja van, mely kitér a házasságkötésre, a konkrét megállapodásokra V. Károly és Nagy Lajos között, és tartalmazza a magyar király nápolyi trónra vonatkozó jogainak összefoglaló bemutatását „Piacenzai Lajos jogtudor által”.⁷⁵

A dokumentumokból világosan érződik, hogy Nagy Lajos mennyire nem szívesen ruházza át itáliai jogait Lajos hercegre, a megállapodás tele van olyan biztosítékokkal, melyek annak feltételeit szabályozzák, hogy milyen módon kerülnek vissza a jogok Nagy Lajoshoz, és látható az is, hogy a megállapodás egy kényszerű taktikai szövetség, mely a fiú utóddal nem rendelkező magyar király egyre csökkenő befolyását igyekszik megőrizni; amely azonban a franciáknak a mediterrán irányú expanzióját nagyban segítheti. Úgy tűnik, Nagy Lajos pedig azért vállalkozik erre az egyezkedésre, hogy a Nápolyi Királyságban lévő ellenfeleit semlegesítse, hogy V. Károly francia király közvetlenül is *érdekelt legyen* a helyzet tisztázásában, vesse latba befolyását, és segítsen kieszközölni a pápától a magyar király jogainak a Nápoly-szicíliai Királyságban való elismerését.

Nem kívánjuk részletesebben elemezni a szerződés körülményeit, csupán arra utalunk, hogy ez a megállapodás a franciák számára, szerencsés esetben, a mai Dél-Franciaország jelentős részének, továbbá a Nápoly-szicíliai Királyságnak a megszerzését kínálta (Provence-nak, Forcuallquier-nek, és Piemont-nak minimum a francia korona kezébe kellett volna kerülnie; s mint tudjuk, később oda is került...), miközben Nagy Lajos

mindvégig igyekezett fenntartani magának a lehetőséget arra, hogy délitáliei jogaival rendelkezék.⁷⁶ Az, hogy az eltökéltség magyar részről nem volt igazán határozott, kikövetkeztethető abból a körülményből is, hogy nem a magyar király volt a kezdeményező, hogy Lajos király viszonylag lassan engedett csak a pápa (illetve a francia udvar) unszolásának, továbbá hogy Katalin korai halálát (1378) követően gyakorlatilag lezártnak tekintette ezt a kísérletet, s nem gondoskodott a szövetségi tervben Katalin „helyettesítéséről”. A nápolyi–magyar kettős királyság ábrándja fokozatosan eloszlott, megvalósításához Nagy Lajos is egyre kevesebb reményt fűzött: mind nyilvánvalóbbá vált, hogy ezt a tervet valójában sem az ismét lendületesen aktivizálódó s egyre inkább itáliai-mediterrán érdeklődésű Francia Királyság, sem a pápaság, sem pedig Velence nem nézi jó szemmel.⁷⁷ Francia forrásaink közül a *Chronique des Quatre Premiers Valois* szól egyedül önálló megjegyzésben a házassági tervről, mondván hogy „Ezen esztendőben Magyarországból követek érkeztek Párizsba, hogy Lajos Úrnak, a francia király másodszülött fiának és a magyar király leányának a házasságáról tárgyaljanak”. Azt is megtudjuk, hogy tárgyalásaik végeztével az avignoni pápai udvarba indultak tovább. Pierre d’Orgemont nem, Froissart pedig majd a Nagy Lajos halálát követő időszakban felújított változat, az Anjou Mária – Orléans-i Lajos közötti házassági terv „előtörténeteként” beszél róla.⁷⁸

Noha nem számíthatjuk a francia forrásanyag elsődleges érdeklődési körébe, a 14. századi francia–magyar kapcsolatok még oly vázlatos áttekintésénél, de a mozgatórugók jobb megértése érdekében is meg kell említeni „Nagy Lajos viszonyát Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz”, hiszen ez a két dinasztia (a Valois és a nápolyi Anjou) közötti kapcsolatoknak minden bizonnyal egyik neuralgikus pontja. Mint ismeretes, a szenvedélyes labdajátékos X. („Civakodó”) Lajos (1289–1316) egy, a játék során bekövetkezett baleset következtében életét veszttette. Neje, Magyarországi Klemencia (Nagy Lajos nagynénje, 1315-től francia királyné, megh. 1328) utószülött fia, I. János (1316) mindössze öt napig élt és „uralkodott”, s nagy valószínűséggel mérgezés végzett vele. Így jutott hatalomra előbb régensként, majd királyként V. (Hosszú) Fülöp (1294–1322), illetve IV. (Szép) Károly (ur. 1322–28), s majd őt követte az új dinasztiaalapító első Valois, VI. Fülöp (ur. 1328–1350).⁷⁹

Ekkortájt azonban váratlan esemény következett be, amennyiben megjelent a színen Giannino di Guccio, aki azt állította, hogy ő valójában I. János, mert a királyi udvarban az akkor szinte egy időben született két csecsemőt a királyi gyermek védelme érdekében *kicserelték*, így a megmérgezett gyermek nem a király volt, hanem a lombardiai apától száрма-

zó gyermek, Giannino, aki így mintegy „felfogta” a király élete elleni támadást, s akinek származását élete megóvása érdekében átmenetileg eltitkolták. Természetesen, ha ez valóban így van, akkor a Capeting-dinasztia *egyenest nem halt ki*, s a Valois-knak nincs keresnivalójuk a francia trónon, sőt a százéves háború megindítására is más ürügyet kell keresni... Ha ez valóban igaz, akkor Nagy Lajosnak minden szempontból kötelessége volt támogatásban részesíteni a „francia trón jogos örököséként” fellépő „unokabátyját”. Nagy Lajos, miután Budán fogadta (1356) „Re Giannino”-t, vizsgálóbizottságot küldött ki, s mivel az általa indított vizsgálatot meggyőzőnek találta (az információk után nyomozó követei Franciaországban jártak, és onnan úgy jöttek vissza, hogy megesküdtek „Istenre és a Szent Koronára”, hogy amit a trónkövetelő előadott, az igaz...), támogató leveleket is adott Gianninónak, melyeket ő „ügye előmozdítása érdekében” (végül eredménytelenül) fel is használt. Mindezenre nyilvánvaló, hogy „Re Giannino” feltűnése rendkívül kényelmetlen lehetett a Valois-háznak, melynek egyébként is nehéz volt legitimitását magyarázni a többi trónkövetelővel (III. Edward, Navarrai Károly) szemben, akik számára persze egy „egyenest Capeting leszármazott” feltűnése természetesen szintén feltétlenül lehetett kíváncsító... A francia monarchia középkori történetének e rejtélyes fejezetéből számunkra most csupán annyi a lényeges, hogy „Re Giannino” magyar királyi támogatása valószínűleg nem közelítette egymáshoz a franciaországi és a magyarországi uralkodóházak képviselőit, s hogy e probléma kezelése önmagában is arra utal, hogy a Capeting eredetű magyarországi Anjouk és a francia trónra került Valois-k közötti viszony korántsem volt olyan felhőtlen, mint ahogy azt számos tanulmány sejtetni engedti.⁸⁰

Ha a magyar-francia kapcsolatok egyik fénykoraként számon tartott Anjou-kor francia nyelvű anyagának viszonylag szerény mennyiségére további magyarázatokat keresünk, akkor több, esetleg együtt ható, egymást erősítő körülményt kell számba vennünk.

Az egyik talán az, hogy a francia nyelvű történetírás fejlődésének ebben a szakaszában, a Franciaország történetét is feldolgozó legkiemelkedőbb alkotások (Jean le Bel és Froissart művére gondolunk) középpontjában nem vagy *nem csak* a Francia Királyság története áll. A történeti művek egyértelműen monarchiához kötődésének hiánya a történetíróknak nem tette „kötelességükké” az államügyek nyomon követését.

Ezen a helyzeten az sem változtatott, hogy a hivatalos történetírás egyértelműen francia nyelvre váltott és az udvarba költözött, hiszen a *Grandes Chroniques* Jó János és V. Károly uralkodását leíró (a magyar Anjou-korszak fénykorára eső) szakasza szigorúan a Valois-monarchia

és királyai (mindenekelőtt V. Károly) politikájának érdekében, annak illusztrálása és felmagasztalása céljából született, erősen propagandisztikus célzatú munka, melynek a Francia Királyság és annak új, sikeres dinasztiája dicsőítésére kellett vállalkoznia. Jól tükrözi ezt az a körülmény, hogy míg d'Orgemont krónikájában a magyar–francia dinasztikus házasság nagy ívű terve meg sem említetik (egyébként a korabeli magyar történetírásban sincs nyoma...), addig a „Nagy Krónikák” IV. Károly császár 1378-as párizsi látogatásának bemutatására (ahol pedig *minden* a francia monarchia céljai szerint rendeztetik el) több mint nyolcvan oldalt szán, és ezt az eseményt mutatja a díszes kiadás rendkívül gazdag miniatúraanyaga is, melynek több mint egyharmada ugyanezzel az eseménnyel foglalkozik.⁸¹ Figyelemre méltó az is, hogy a magyar királyt név szerint soha nem említi, és emellett mindössze annyit mond róla (s ezzel megerősíti Nagy Lajos, a *lovagkirály* imázsát), hogy a lovagi bajvívások, illetve nézeteltérések esetén – a spanyol királlyal és „másokkal” egyetemben – rendelkezik a „legfelsőbb bíraskodás” („*le haut juridiction*”) jogával.⁸²

A már említett, a franciaországi szabadcsapatokat Magyarország felé irányító terv mellett d'Orgemont már csak az 1378-as egyházszakadás kapcsán szól a magyar királyról, amiből megtudjuk, hogy a francia király VII. Kelemen pápa támogatására felhívó értesítését követően a magyar király közli, hogy ő (egyébként IV. Károlyhoz hasonlóan) a „római pápa” *Barthélemy* (azaz VI. Orbán) mellett áll ki. Ezúttal azt is megtudjuk, hogy Orbán pápa több bíborost kreál, köztük az esztergomi érseket.⁸³ (Mint látjuk, ez az információ is inkább a nézetek különbözőségére, mint a felek közötti potenciális szövetség lehetőségére, inkább magyar Anjou–Luxemburgi, mint Anjou–Valois kooperációra utal.)

A történetírók érdeklődésére (és az együttműködés lehetőségeire) minden bizonnyal rányomta a bélyegét a magyarországi Anjouk és a franciaországi Valois-k tartós *érdekközösségének* a hiánya és a többnyire *eltérő* itáliai érdekei. A Francia Királyságnak, melynek továbbra is makacs tervei voltak Itáliában, nem volt elfogadható Nagy Lajos dinamikus mediterrán politikája, a magyar és nápolyi trón egyesítésének álma, s ebben az ügyek intézésekor döntő szerepet játszó pápasággal többnyire közös érdekcsoportot tudott alkotni. Talán hosszabb távra is befolyásolta a kapcsolatok alakulását a magyar király állásfoglalása a már említett „Re Giannino” ügyben, amikor Nagy Lajos igen egyértelműen a Valois-dinasztiának nyilvánvalóan nem tetsző álláspontot foglalt el, s a trónkövetelőt tevékenyen is támogatta.

Vizsgálódásaink szempontjából nem lényegtelen körülmény az sem, hogy a 14. század során a keresztes lendület alábbhagyott, de legalábbis

nem vonzott tömegeket keletre egyik hagyományos útvonalon sem (különösen nem a Magyarországon keresztül vezető úton), mint ahogy azt korábban, legutóbb a 13. század elején láthattuk. A kereszténység keleti részeivel kapcsolatos korábbi „információ-robbanásnak” tehát ebben az időszakban nem voltak újabb „forrásteremtő” akciói: sem keresztes hadjárat, sem jelentősebb dinasztikus kapcsolat nem jött létre közvetlenül Franciaország és Kelet-, Délkelet-Európa között. Ehhez az is hozzájárult, hogy a Magyar Királyság érdeklődése nem Franciaország (és még csak nem is Konstantinápoly) irányába fordult, hanem döntően közép-európai és itáliai orientációjú maradt. Ebben a pápaságnak természetesen mindvégig nagy szerep jutott, és a magyarországi Anjouk nyugat-európai diplomáciája legtöbbször a pápai udvar szűrőjén keresztül lépett működésbe.

Ha tehát végiggondoljuk azokat az együttműködési kísérleteket, amelyek a két országot érintették a 14. század során, *hatásfokát* tekintve a kép igen szegényes (mondhatni „méltó” ahhoz, amit a francia anyag megőrzött számunkra), mindenesetre alatta marad annak a várakozásnak, melyet a közhiedelem alapján gondolhatnánk: valójában a két ország közötti kapcsolatban szinte csak *sikertelen* vagy konfliktust rejtő szituációval találkozunk. Magyarországi Klemencia (és gyermeke) sorsa nyilvánvalóan a legtragikusabbak közé tartozott, és aligha kétséges, hogy Klemencia francia királyné, aki „presztízsből” (mondhatnánk „dísznek”) viselte a „Magyarországi” nevet, hiszen az országgal semmi kimutatható konkrét kapcsolata nem volt, az együttműködés bármilyen szintű előmozdítását nem befolyásolhatta.

Láttuk, hogy a „kompániák” Magyarországra telepítése megvalósíthatatlan terv volt, míg „Re Giannino” támogatása kifejezetten barátságtalan lépésnek számított, arról nem is beszélve, hogy Nagy Lajos itáliai tervei valójában a francia érdekekkel ellentétesek voltak. Nem sikerült azonos nevezőre jutni később az egyházszakadás kérdésében sem: Franciaország Kelemen, Magyarország Orbán *obedienciáját* fogadta el magáénak.

Nem vezetett eredményre a két nagy király, I. (Nagy) Lajos és V. (Bölcs) Károly első jelentősebb szövetségekötési kísérlete sem, mely (mint láthattuk) kezdettől fogva komoly bizonytalanságokat (a házasulandók kora, a leendő hozományuk, a szerződés részletekbe menő s bizalmatlanságot sugalló kitételei stb...) tartalmazott: mindenesetre hiányzott mögüle a világos, dinamikus, a megvalósulásban bízó, egyértelmű politikai szándék. Belőle a legmaradandóbb az érdekes, gazdag (és szerencsére ránk maradt...) diplomáciai levélváltás, a magyarországi Anjouk nápolyi jogainak összefoglalása, mindenekelőtt pedig nem teljesen kizárt, hogy

ennek a kapcsolatnak volt valamilyen szerepe az egyik legbecsesebb, európai színvonalú középkori magyar szellemi termék, a „bécsi” *Képes Krónika* megszületésében.⁸⁴

Az első komolyabb együttműködési kísérlet a két nagy tekintélyű uralkodó halálát követően, a kölcsönös érdekek mentén szerveződött újjá, melynek tétje valójában a magyar trón utódlásának kérdése volt, ami viszont már valóban a kor „összeurópai” ügyei közé tartozott, és a korábbi időszaknak annyi szerepe volt benne, hogy az előző tétova kísérletek megteremtették a lehetőségét egy újabb – egyébként ezúttal is *sikertelen* – próbálkozásnak, mely ismét egy dinasztikus házasság formájában valósulhatott volna meg.

A fenti, tartalmi tényezők mellett ebben szerepe lehet a „műfaj” helyzetének is: a történetírás számára (a nyugat-európai dinasztikus konfliktusok és a százéves háború kitörése következtében) a közvetlen környezetében rendkívül sok téma akadt, ami befolyásolhatta a továbbiakat, különösen, ha a történetírás sajátosan alakuló helyzetére gondolunk, hiszen úgy tűnik, hogy a 14. század során „a történelmet előzönlötte az irodalom”. Mindez feltételezné azt is, hogy talán nagyobb figyelmet kell szentelnünk a 14. századi irodalmi alkotások történeti vonatkozású információinak.⁸⁵

Lényeges dolognak tartjuk – legalábbis véleményünk szerint a francia nyelvű történeti anyag áttételese erre is figyelmeztet –, hogy szemléletünkben az *Anjou* és a *francia* jobban különvállják egymástól, hiszen úgy tűnik, hogy a túlzott, sematikus azonosítás veszélye továbbra is fennáll. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a magyar–francia kapcsolatok alakulását nem vizsgálhatjuk kizárólag a francia nyelven ránk hagyományozott anyag alapján. Tekintettel azonban arra, hogy ennek a történetírásnak megvoltak a maga lényeges funkciói, az adataiból (vagy esetleg éppen ezeknek az adatoknak a hiányából) vonhatunk le bizonyos következtetéseket, melyek árnyalják az eddig kialakult képet: eszerint a 14. századi „bilaterális” magyar–francia együttműködés *nem számít „sikertörténetnek”*, sőt több kisebb jelentőségű kudarcot halmozott fel, s valójában – a magyar trón örökléséért folytatott komoly harc megindulása előtt – egyik uralkodó család számára sem volt különösebb jelentősége. Akkor azonban a helyzet gyorsan megváltozott, s ezzel egy időben a történetírás „magyarországi ügyek” iránti érdeklődése is fokozódni kezdett.

A 14. század során keletkezett francia nyelvű szövegek műfaji megoszlása pedig arra utal, hogy a politikai és hivatalos történetírói központok, a királyi udvár mellől, mely nem tartotta szükségesnek a magyar király-

sággal való szorosabb kapcsolatok kiépítését (vagy a meglévők hangsúlyozását), a magyar vonatkozású információk „kiszorultak” (vagy ha úgy tetszik, „beléptek”) az irodalmi alkotások területére. Szerepe volt ebben annak is, hogy Nagy Lajos európai politikájában a „franciaországi” rész valójában *alárendelt* szerepet játszott, és *döntően* nem a francia királyi udvaron keresztül, hanem az avignoni kúria közbejöttével realizálódott, s gyakran amit az utókor franciának lát, mert Anjou-vonatkozású, az a 14. században már inkább itáliai és még inkább az Itália és a Francia Királyság között egyensúlyozó, s mindkettővel szoros kapcsolatban álló Provence-hoz és nem a Francia Királyság központjához kötődik.

Az a körülmény, hogy a francia nyelvű történetírás a század utolsó két évtizedéig viszonylag kevés magyar vonatkozású információt tartalmaz, nem jelenti viszont azt, hogy Magyarország teljesen kiszorult volna a franciák, illetve a franciául értők érdeklődési köréből, de hogy ez ne így legyen, arról *elsősorban* az irodalom gondoskodott: *Magyarország, a magyar király, a magyar király fia, a magyar király lánya* és számos ismert és/vagy legendás személy jelent meg az irodalmi alkotásokban, amelyek vagy konkrét eseményhez kötődve (mint. pl. Eustache Deschamps verse) kerültek oda, vagy pedig integrálódtak a különböző – ismert vagy ismeretlen – szerzők történeteibe, meseszövésebe, és gyakran tartalmaztak olyan, eredetileg valós történeti információkat, amelyek valamilyen módon Magyarországra vonatkoztak vagy vonatkozhattak. Ezek az adatok viszont – a megjelenítés természetéből következően – pontatlanabbak, meseszerűek, viszont diffúziójuk igen széles körben garantált, és terjedésük is meglehetősen gyors lehetett. Ebben az irodalmi produkcióban az olyan „szereplők”, mint Nagylábú Berta, Nagy Károly, Szent Márton, Szent Erzsébet, „Sainte-Foi”, Szent Honorius, Kopasz Károly, esetleg Auberon, a Manekine királylánya, a *Magyarországi Istenadta*, vagy éppen *Magyarországi Károly úr* hol sanyarú, hol dicsőséges történetei kapcsolódtak szilárdan össze Magyarországgal: ezek a történetek természetesen döntő módon fiktív elemek kombinációiból álltak össze, de néha megőrizték a konkrét, valós, történetileg hiteles kiindulópont emlékét. Ezeknek a műveknek is szerepük volt abban, hogy Franciaországban hosszú évszázadokon keresztül tartotta-tarthatta magát az a remény (ami fellelhető a VIII. Károly *igencsak konkrét* itáliai kalandját előkészíteni hivatott eszmerendszerben is), mely szerint eljön majd egyszer „egy Károly, aki a kereszténység élére áll, elfoglalja helyét a Jeruzsálemi, a Nápoly-szicíliai és a Magyar Királyság trónján, és átkelve a tengeren felszabadítja Jeruzsálemet”.⁸⁶

Annak ellenére tehát, hogy hiteles magyar vonatkozású információt a

14. század jó részének történeti szövegei alig tartalmaznak, a Magyarország-képnek a nyugat-európai (ezúttal francia) „közönség” gondolkodásába való integrálódásának folyamata nem szakadt meg: sőt *szöveve* sűrűbbé vált, és noha információi *pontatlanabbak* és *meseszerűbbek* lettek, az ország és királya szilárdan elhelyezkedett a középkori ember számára oly fontos *fikciók* világában. Ez a fikció azonban fontos *értékrendet* is közvetített: a Magyar Királyság képe *szorosan összekapcsolódott* a nyugati kereszténység értékrendjében legmagasabb szinten „nyilvántartott” Jeruzsálemi és Nápoly-szicíliai Királyság presztízsével. A magyar korona megszerzése érdekében Nagy Lajos halála után meginduló *konkrét* vetélkedés *gondolati háttérének* alakításában valószínűleg ez a kép is ott munkálhatott.

2. LUXEMBURGI ZSIGMOND A FRANCIA TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A 14. század utolsó két évtizedében a francia történetírás Magyarország iránti érdeklődésében a korábbi időszakhoz viszonyítva igen erőteljes növekedést tapasztalhatunk.⁸⁷ Ráadásul ez az érdeklődés sokrétű, mondhatnánk „nagypolitikai” vagy nagyhatalmi jellegű: olyan, amelynek tehát számos *nemzetközi politikai* oka van, amelyek közül – anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk – csupán az *egyházzsszakadás* megoldásában, a *török* előrenyomulásával, az *eretnekség* térhódításával szemben játszott *magyar szerepnek* ugyanúgy van jelentősége, mint a lassúbb, de a társadalmi feszültségtől sem nagyon terhelt és egyenletesebb fejlődést produkáló közép-európai régió (különösen Csehország, Magyarország és Lengyelország) kétségtelen gazdasági és politikai *felértékelődésének*. Látunk kell azt is, hogy az európai politikai életben – különösen az átmenetileg újjáéledő *császári univerzalizmus* előestéjén, a *pápaság hatalmának* visszaszorulásával és a *schizma* beköszöntével, valamint a *nagy nyugat-európai monarchiákban* jelentkező *válság-tünetekkel* egy időben az a tény, hogy a császári hatalom központja Közép-Európa felé *gravitál*, és ott is állapodik meg, a régióban ténylegesen uralkodó fejedelmeknek komoly *lehetőséget* tartogat – különösen akkor, ha figyelembe vesszük az Anjou-dinasztia Magyarországon, már a megelőző korszakban is elért sikereit.

A nyugati kereszténység keleti, illetve közép-európai területein számos, az egész közösség számára lényeges és létfontosságúnak tekintett probléma jelentkezik, és a régió országainak uralkodói mind gyakrabban jelennek meg komoly súllyal az európai politikai élet porondján. „*Euró-*

pa friss erői keleten vannak... Lengyelországban, Csehországban és Magyarországon... Ez a három monarchia modern állammá akar válni...” olvashatjuk az elemzésekben.⁸⁸ Úgy tűnik tehát, hogy Közép-Európa, különösen pedig Magyarország, több szempontból is az érdeklődés *első vonalába* kerülhetett, ami teljesen természetes módon követhető nyomon a *francia politikában*, következésképp a *francia historiográfiában* is. Minden bizonnyal szerepe volt ebben annak a konkrét körülménynek, hogy Nagy Lajos halála igen komoly *téttel* járó örökösödési problémákat vetett fel, illetve – a potenciális trónkövetelők számára – óriási *lehetőségeket* csillantott meg.

A francia politika és a francia történetírás Magyarország felé fordulásának fontos összetevője volt az a körülmény, hogy Nagy Lajos halálakor fel lehetett élesíteni a francia–magyar dinasztikus házasság korábban meghíúsult tervét, és hogy a magyar királyi udvarban – az itáliai Anjou és a császári luxemburgi orientáció mellett (és nem kis mértékben) *velük szemben* – létezett egy francia-Valois párt is: ezeknek a pártoknak a meglehetősen heves összecsapása a trónutódlás (illetve két esetben a királlyá koronázott Mária férjének megválasztása) kapcsán éleződött ki. Ez a rivalizálás – mely Luxemburgi Zsigmondot és Valois Lajost „*egy életre*” szólóan állíthatta volna szembe egymással – meglehetősen érdekes módon jelent meg a francia történetírás lapjain, melynek anyagában, a külföldi uralkodók között Zsigmond, a német-római császárrá váló magyar király egész hosszú uralkodása során megkülönböztetett figyelmet kapott.

Természetesen voltak ennek az ötven esztendőnek olyan (többnyire nemzetközi vagy francia szempontból jelentős) periódusai, amelyek a francia historiográfia érdeklődését *fokozottabban* felkeltették. Ezek általában a Zsigmond *trónrajutásának* körülményeivel és a *nikápolyi kereszt*es hadjárat, a *császárság* és az *egyházszakadás* ügyeivel, a konstanzi zsinattal, a százéves háborúban való *közvetítési* kísérlettel, valamint Zsigmond későbbi, a *huszitákkal* szembeni és a *bázeli* zsinattal összefüggésben kifejtett tevékenységével kapcsolatban kerültek a krónikák lapjaira.

A fenti eseményekre vonatkozó, rendelkezésünkre álló elbeszélő források adatai nem oszlanak meg egyenletesen: a legtöbb információt és *kommentárt* a 14. század utolsó *két évtizedének* eseményeivel (Nagy Lajos utódlása, illetve Nikápoly), valamint a Zsigmond *konstanzi* tevékenységével összefüggő *közvetítőszereppel* (különösen a párizsi és londoni út) kapcsolatban adják, a többi kérdés *sporadikus* adatok, illetve kommentárok formájában van csak jelen. Tekintettel arra, hogy ezeknek

a forrásoknak a felhasználtsági, illetve hazai ismertségi szintje erősen különböző, az alábbiakban arra törekszünk, hogy egyrészt *általánosabb* képet adjunk a magyar vonatkozásokat tartalmazó francia elbeszélőforrások egészéről, másrészt pedig – egy részletesebb forrásfeldolgozás segítségével – *pótoljuk* a főbb hiányokat.

Ennek értelmében a Zsigmond-korra vonatkozó anyagot *három* alfejezetre kívánjuk osztani, amelyekben *először* a Zsigmond *trónrakerülésével* és a *nikápolyi* ütközettel kapcsolatos információkat, illetve kommentárokat foglaljuk össze, *másodszor* a százéves háborúban való *közvetítési* kísérletet (különös tekintettel a *párizsi* látogatásra), valamint Zsigmond *konstanzi* tevékenységének francia visszhangját, *harmadszor* pedig a közvetítési kísérlet és a konstanzi zsinat utáni, Zsigmond haláláig terjedő korszakot, amikor is többnyire rövidebb és csak esetleges információk kerülnek bele a francia történetírásba Zsigmond *husziták* elleni harcairól, a római *császárkoronázásról*, illetve a *bázeli* zsinattal összefüggő eseményekről. Az információk „*sűrűsödési pontjai*” a nikápolyi hadjáratnál és Zsigmond párizsi látogatásánál tapasztalhatók: az előbbinél a vállalkozás „egész kereszténységet” érintő jellege és az igen nagy fokú *francia részvétel* miatt, a második esetben a befolyása *tetőpontjára* érkező, és *békeszerző császár* személyes jelenléte és közvetítő tevékenysége okán.⁸⁹

a) Luxemburgi Zsigmond, a rivális és a szövetséges

Ebben az alfejezetben azokat a forrásokat kívánjuk bemutatni, amelyek Luxemburgi Zsigmond és Valois Lajos Anjou Mária *kezéért* (ha lehet ezt a lovagias elemeket és érzelmeket valószínűleg teljesen nélkülöző versenyfutást így felfogni) s ezáltal a magyar trónért folytatott vetélkedését és Zsigmond trónra kerülését írják le, valamint azokat a beszámolókat, amelyek a keresztény Nyugat-Európa utolsó nagy „középkori és *lovagi* ihletésű” törökellenes vállalkozásáról, a nikápolyi hadjáratról állnak rendelkezésünkre.

Mint ismeretes, a házassági tervek második felvonásában, Erzsébet özvegy királyné (Garai Miklós nádor támogatásával) Franciaországi Lajost Máriával kívánta összeházasítani, sőt – az elterjedt középkori gyakorlat szerint – a házasság megkötésére követek útján *per procura* sor is került. A hazájában komoly politikai befolyással rendelkező Lajos grófnak, V. Károly fiának és az 1380 óta trónon lévő VI. Károly király öccsének a magyar trónra kerülése – azon túl, hogy egy meglehetősen komoly

francia politikai orientációt tételezett föl – nagy jelentőségű és néhol igen merésznek látszó külpolitikai tervekhez kötődött.⁹⁰

Mint láttuk, a magyar király – pápai ösztönzésre – már az első kísérlet alkalmával is a közös itáliai (nápolyi) törekvések és a magyarországi utódlás megszervezése érdekében kereste a kapcsolatot a Valois-házzal. A helyzet valamelyest változott, a fő cél a magyar korona megszerzése volt, hiszen a nápolyi trónért Anjou I. majd II. Lajos folytatott harcot. Ugyanakkor a tervezett magyar–francia házasság a francia politika szempontjából közvetve és közvetlenül is jelentős előnyökkel kecsegtetett, és az avignoni pápa érdekei ismét világosan megjelentek az elképzelés mögött: nem kisebb tervről volt itt szó, mint hogy megpróbálják Magyarországot egyértelműen az avignoni pápa oldalára vonni, hogy mintegy „magyar kooperációban” megnyissák az utat az avignoni pápának Róma felé, hogy Lombardia mögött kialakuljon egy francia befolyású hatalmi bázis, mely egyúttal képes lehetett volna ellensúlyozni a császárként (és nem utolsósorban cseh királyként) alaposan megnövekedett tekintélyű Luxemburgok hatalmát, miáltal biztos támaszt találhatott volna a „császárság hátában”, sőt felvetődött egy döntően Lombardiára alapozódó „Adriai Királyság” (*Royaume d’Adria*) létrehozásának a terve is, mely – a császárság és a pápai állam közé ékelődve alaposan megváltoztathatta volna a térség politikai erőviszonyait. Bármennyire is politikai fantazmagóriának tűnik ez a terv, a korabeli hatalmi tényezőket foglalkoztatta, lépéseiket befolyásolta, törekvéseiket motiválta.⁹¹

Ha mindehhez hozzáadjuk azt a presztízt és hatalmi tekintélyt, melyet Magyarország az Anjouk idején szerzett magának, a magyar trón önmagában is a korabeli Európa egyik legvonzóbb országának birtoklását jelenthette. A francia–magyar dinasztikus megállapodás terve számíthatott mindazon erők támogatására, amelyek a Luxemburgok hatalmának növekedését veszélyesnek látták, és a *schizmát* követően az avignoni pápaság érdekkörébe számították magukat. Ugyanakkor természetesen ez az elképzelés nem volt ínyére az *ellenérdekelt* feleknek, különösen nem lehetett népszerű a nápolyi Anjouk örököseinek a körében (Kis Károly, majd Nápolyi László), akik ily módon Közép-Európában (átmenetileg) és Dél-Itáliában (folyamatosan) is szembekerültek a francia Valois-ház jelöltjeivel. Dél-Itáliában az ún. II. Anjou-ház trónkövetelője, Lajos, majd a fia folytatott velük véres harcot a nápolyi trón birtoklásáért. A terv a Luxemburg-dinasztia tagjainak sem nagyon lehetett a tetszésére, noha – érdekes módon – *nyílt konfliktust* a Luxemburgok és a Valois-között nem tapasztalhatunk, legalábbis messze nem olyan mértékben, mint ahogy az a dél-itáliai területek birtoklásáért folytatott rivalizálás során a nápolyi

Anjouk leszármazottai és a Valois trónkövetelő harcában volt látható. A fentiekén kívül természetesen ellenérdekeltek voltak mindazok az erők, amelyek nem az avignoni pápát és vele együtt a korábbi időszakokban nyomasztó *francia* befolyást kívánták Rómába „exportálni”, hanem a schisma megoldására más változatot kerestek.⁹²

A Nagy Lajos leányával való házasság tervét már határozottan Zsigmond-ellenes éllel vetette föl ismét Erzsébet anyakirálynő és Garai Miklós nádor köre: ekkor már megoldásként csak a Máriával való házasság kínálkozott, és az események meglehetősen gyorsan követték egymást. A párizsi megállapodás, majd a *per procura* házasság látszólag lépéselőnyhöz juttatta a francia pártot és Valois grófját, aki már meg is tette az előkészületeket annak érdekében, hogy Magyarországra induljon, és trónját elfoglalja. Ebben – mint ismeretes – Zsigmond gyors akciói akadályozták meg, aki a Nagy Lajossal kötött korábbi szerződés (erről francia forrásaink nem tudnak, vagy nem akarnak tudni) értelmében, jogait meglehetősen *erőszakosan*, de legalábbis eléggé „*fenyegető módon*” érvényesítette, és elérte, hogy a „francia férj” megérkezése előtt nőül vehesse Mária királynőt.⁹³

Ezzel a Lajos halálát követő trónviszály természetesen még nem zárult le, de a helyzet Valois-megoldása gyorsan és végérvényesen lekerült a napirendről: így valójában Franciaországi Lajos volt az első, aki „*kiesett*” a magyar koronáért folyó versenyből. Ebből a szempontból tehát Zsigmond akciója tiszta helyzetet teremtett (ami persze korántsem jelentette azt, hogy általában véve minden tisztázódott volna...). Úgy érezzük, talán tanulságos lesz áttekinteni, hogy a francia történetírás hogyan reagált erre a nem igazán szokványos helyzetre, amikor a korabeli keresztény Európa egyik legjelentősebb országának trónján, megkoronázott királyként ülő királynő házasságának sorsa egyfajta „*versenyfutásban*” dőlt el.

Először is azt hihetnők, hogy Zsigmond akciója a Luxemburgok és a Valois-ház között valamiféle mélyebb konfliktushoz vagy ellenségeskedéshez, de legalábbis időleges nézeteltéréshez vezetett. Az a két krónika, melyet erre a korszakra a legmegbízhatóbb forrásnak tekinthetünk, és a leggazdagabb információkat nyújtja – mint láttuk –, Froissart és Pintoin krónikája; a többiek, forrásként rendre az ő műveikhez nyúlnak vissza. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy milyen attitűd tapasztalható a két legismertebb krónikásunk részéről, illetve hogy műveikben milyen értékelést adnak az eseményekről, s hogy miként dolgozzák fel a történeteket.

Jean Froissart két fejezetben tér ki erre a problémára, és ezek a fejezetek magyarul is hozzáférhetők. A szövegek mindkét esetben az 1385-ös esz-

tendónél szerepelnek, de az eseményeket *nem folyamatukban*, hanem inkább azoknak *megtörténte után* mondják el. Erre világosan utal a *Valois grófjának és Magyarországi Margitnak a házasságáról* (1385) c. fejezet, mely a francia Anjou Lajos és Durazzoi Károly Apuliában és Nápoly környékén, a Nápoly-szicíliai Királyság birtoklásáért folytatott háborúskodásának leírásával indít, és elmondja azt is, hogy Magyarország királynéja „*félni kezdett*”, hogy Durazzoi Károly „*leányait kitúrja az örökségből, és ezért megölette Károly urat*”, akinek „*halálhíre nagy újság volt mindenfelé, és jó ürügyet szolgáltatott a nápolyi királyné és fia, az ifjú Lajos király háborújának folytatásához*”. Látható ebből, hogy Froissart Kis Károly halálát nem is igazán a magyar trónutódlással összefüggésben szemlélte, hanem azonnal egy, a francia udvart nyilvánvalóan sokkal jobban foglalkoztató problémakörhöz, a második Anjou-ház Nápoly-szicíliai Királysággal kapcsolatos esélyeihez kapcsolva említi meg.⁹⁴

A részlet alapján talán nem túlságosan vonzó és bizalomkeltő (bár a nyugat-európai udvarok gyakorlatától korántsem eltérő) *miliónek* a bemutatása után Froissart összefoglalja a magyar trón utódlásának kérdésével kapcsolatos mondandójának lényegét, és megadja kommentárjainak első részét, mely kétségtelenül egyfajta jólinformáltságról tanúskodik, és a kínálózkodó lehetőséget is meglehetősen csábító színben tünteti fel.⁹⁵

Froissart szövege, azonkívül, hogy a nevekben téved (s így pl. Máriát Margitként, Zsigmondot majd Henrikként említi), jól írja le a konkrét helyzetet, és nemcsak az adott problémakörrel kapcsolatban közöl érdekes adatokat és kommentárt, hanem a francia belső helyzettel kapcsolatban is, hiszen egy félmondatban pontosan utal a francia monarchia korai szakaszának működési mechanizmusára, melyben a *király nagybátyjainak* speciális szerep jut. Mindenesetre az is egyértelmű, hogy „*Franciaországi Lajos, Magyarország királya*” a tervet kellőképpen komolyan vette, de az is érződik a szövegből, hogy a „*magyarországi ügyeket*” – a tényeknek teljesen megfelelő módon – erőteljesen egybekapcsolták az „*itáliai ügyekkel*”, s így még egyértelműbben látható, hogy ezek a törekvések beleillenek a *keleti*, (Jeruzsálem, Morea, Itália) hagyományos *francia expanziós* törekvések vonulatába. Ugyanakkor az is világosan érződik, hogy a helyzetet *veszélyesnek* tartják, amennyiben a „*franciaországi bárók*” maguk is némi aggodalommal tekintenek a dolgok alakulása elé. Az aggodalomnak ezt a kifejeződését talán annak is köszönhetjük, hogy a szóban forgó fejezet (mint ahogy bevezető mondataik is mutatják) már a *későbbi* tragikus események *ismeretében* íródott, és talán ezért nem érezhető benne a franciaországi királyjelölt részéről sem az elsőpró el-

szántság, hogy a magyar trónt mielőbb birtokba vegye: a felderíthetetlen, kusza és veszélyes, ráadásul *távoli* Magyarország helyzete valószínűleg – a „*nagy megtiszteltetés és szerencse*” ellenére sem – volt elég *vonzó* ahhoz, hogy Franciaországi Lajos otthagyja azt a közeget, ahol valójában *nagyon is* otthon érezte magát, ráadásul olyan körülmények között, amikor *gyenge* egészségű bátyja még meg sem házasodott (nemhogy utódai lennének...), tehát a trón esetleges „váratlan” megüresedése esetén, mint a legidősebb fiútestvér, a francia koronára is igényt tarthatott. A későbbi Orléans-i Lajost tehát legalább annyi tényező csábította a *maradásra*, mint amennyi előnnyel kecsegtették a magyarországi lehetőségek arra, hogy *belevájon* a magyarországi trónviszályba.⁹⁶

Mint ismeretes, Zsigmond mindent eldöntő, gyors reagálására 1385 augusztusában került sor: ekkor Budán, Demeter esztergomi érsek közreműködésével, sikerült megkötnie a házasságot Máriával. Ezt az eseményt azonnal követte az a Mária királynő nevével meghozott intézkedés, melyben Garai Miklós nádort, a francia-Valois – magyar–Anjou szövetség egyik vezéralakját és elkötelezett hívét, leváltja a nádori méltóságból – ami talán már az *orientációváltás* deklarálásaként is felfogható.⁹⁷ A fejedelmi *versenyfutást* tehát az ütőképesebb katonai és politikai pozícióban (ráadásul *földrajzilag is* előnyösebb helyzetben) lévő Luxemburgi Zsigmond 1384 augusztusában már egyértelműen megnyerte. Ezt a körülményt Froissart, illetve informátorai a kronológiai bicsaklás ellenére azonnal és kellő pontossággal érzékelték. Annyi kétségtelen, hogy meg lehetősön kellemetlen helyzet alakult ki ezáltal, amit valahogy a krónikásnak is fel kellett dolgoznia. Azt nem tudjuk meg tőle, hogy Valois Lajos hogyan reagált az eseményekre; mindenesetre nem tűnik úgy, hogy krónikásunk *dramatizálná* a történeteket... Jól mutatja ezt az attitűdöt egy másik fejezet, melyben Froissart a történet folytatását adja („*Magyarországi ügyek [1385]*”), s elmondja, hogy miközben a francia követség és maga Valois Lajos, „*aki már el is indult és megérkezett a champagne-i Troyes városába, és elbúcsúzott a királytól és nagybátyjától, Burgundia hercegétől*”, a „*német király, aki római császárnak is nevezte magát, s akinek volt egy Henrik nevű öccse, a brandenburgi őrgróf*” közbelépett, és „*franciaországi unokaöccse*” rovására saját fivérét segítette a magyar trónra. Úgyesen és titokban cselekedett, hiszen még a magyar anyakirályné sem tudott tenni ellene semmit. Érdemes összefüggően is idéznünk Froissart bemutatásában ennek a résznek a leglényegesebb mondanivalóját.⁹⁸

A számos pontatlanság mellett a *lényeg*et megint csak jól mondja el Froissart; s ami különösen meglepő, az éppen a házasság megghiúsulása-

nak bemutatása: úgy tűnik, a franciák oldaláról – legalábbis Froissart részéről – nem érezhető semmi különösebb *nehezítés* Zsigmonddal szemben, sőt még igazi *sajnálkozást* sem tapasztalhatunk. Froissart tényyszerűen mondja el a tudomására jutott eseményeket, és Valois grófjának is csak a *könnyű szívvel* elfogadható *beletörődés* maradt. Tehát semmi sérelem, semmi bosszúvágy vagy revansra készülődés. A hosszú távú francia–luxemburgi együttműködés, melyet jól mutat Luxemburgi (Vak) János crécyi elkötelezettsége és nagy hatású lovagi kiállása is, mely a többé-kevésbé rendszeres egymásra utaltság és a közös politikai érdekek mentén szerveződött, elég szilárd volt ahhoz, hogy időnként kibírjon bizonyos konfliktusokat (ráadásul Zsigmond esetében az *első* Valois–Luxemburg nézeteltérés – mint majd látni fogjuk – korántsem volt az *utolsó*...). „*Szemet hunytak felette*” – olvashattuk, s a bánkódás hiányát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy máris *új feleségjelölt* után néztek, megteremtve ezzel a Valois uralkodócsalád következetes, makacs, Lombardia felé irányuló *házasodási politikájának, dinasztikus expanziójának* az alapjait.⁹⁹

Az „*ügy*” azért valószínűleg ennél kellemetlenebb lehetett, legalábbis voltak, akik úgy érezhették, hogy ennél *kellemetlenebb*. Ez a benyomásunk támad akkor, ha „a Religieux de Saint-Denis”-féle krónikának a szövegét lapozzuk fel. Michel Pintoin pontosságáról és jólétesültségéről ismert krónikája, melynek adatait (az 1380 és az 1400 közötti időszakra vonatkozóan) rendre Froissart szövegével szokták párhuzamba állítani, a magyar és a francia király közötti dinasztikus kooperáció tervéről, illetve Valois Lajos magyar házasságának ügyéről egy szót sem ejt.¹⁰⁰

De ugyanilyen meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy miközben Anjou I. Lajos herceg, a „*szicíliai király*” akcióit meglehetősen részletességgel mutatja be, nápolyi ellenfelének, Lászlónak („Lendislaus”-nak) a magyarországi kapcsolódásairól egyáltalában nem beszél. Annál feltűnőbb ez, ha látjuk, hogy a Birodalom ügyeiről, Angliáról, Spanyolországról, de még Bizáncról, Skóciáról esetleg Örményországról vagy éppen a tatárokról, sőt a török előretöréséről is rendszeresen ad információkat: Magyarországgal kapcsolatban viszont az 1381 és 1395 közötti időszakot illetően mély hallgatásba burkolózik. Ilyen körülmények között azok a föltételezések maradnak számunkra, hogy a krónikába került magyar vonatkozású információk a szöveg csonkulása következtében *elvesztek* (erre a meglévő szövegrészekből nem lehet következtetni), hogy Pintoin egy *másik*, mára már *elveszett művében* vannak részletesebb adatok (azt tudjuk, hogy Pintoinnek voltak megírt, de ránk nem maradt szövegei), vagy pedig – amire érzésünk szerint a legtöbb közvetett adat utal – ez az epizód *szándékosan* maradt ki a krónikából.

Feltűnő az is, hogy a korabeli francia politikai élet egyik legfontosabb egyéniségéről, a házasodási „ügy” kárvallottnak tekinthető főszereplőjéről, Valois (később Orléans-i) Lajosról sem nagyon esik szó mindaddig, amíg Valentina Viscontit nőül nem veszi. Ez még akkor sem nagyon magyarázható meg, ha tudjuk, hogy Pintoin nem nagyon szimpatizált az Orléans-i herceg körével. Az utolsó kínálkozó alkalom, amikor még megemlíthette volna a saint-denis-i szerzetes Franciaországi Lajos magyar házassági terveit, az éppen a Visconti-leánnyal való házasságra vonatkozó rész; ez azonban rövid, lakonikus, és nélkülöz minden elemzést, illetve kommentárt.¹⁰¹

A szöveg egy másik részének olvasása során tett egyik megjegyzés is arra enged következtetni, hogy Pintoin mester valószínűleg *szándékosan* hagyta jótékony homályban ezt az epizódot: egy alkalommal ugyanis utal arra, hogy a „*szégyellni való dolgokat*” nem szívesen írja bele krónikájába, „*de most mégis megcselekszi, mert megfogadta*”... Talán nem járunk messzire a valóságtól, ha feltételezzük, hogy krónikásunk számára a francia királyi herceg („*prince du sang*”) füstbe ment magyar házasságának története olyan esemény lehetett, mely *egyik érintett félnek sem vált dicsőségre*, ezért jobbnak látta, ha *egyáltalában* nem szól róla. Ez lehet az oka annak is, hogy azok a történetírók, akik Pintoin művét kompilálták, ugyancsak nem szólnak Valois Lajos rendhagyó kimenetelű magyar házassági ügyéről: „*végül is nem kell mindenről beszélni*...”¹⁰²

A történetírók között tehát az epizóddal kapcsolatos legrészletesebb és legpontosabb információt Froissart krónikájában találhatjuk, akinek az interpretációja valószínűleg jól tükrözi a francia udvar véleményét is; a Valois-k, igaz utólag, de kellő diplomáciával és könnyű szívvel mondtak le magyarországi jogaikról; mindenesetre a történeteket semmiképpen sem tartják számon az „*emlékezetre méltó események*” között – s talán nem járunk messze a valóságtól, ha megállapítjuk, hogy árnyalatnyi eltérésekkel ugyan, de valószínűleg ugyanazt fejezi ki Froissart *kommen-tárja*, amit Pintoin mester *hallgatása*...

A források által közölt adatokat számba véve láthatjuk, hogy jól érzékelhetően más a helyzet a *török kérdéssel* és annak századvégi „fénypont-jával”, a *nikápolyi* ütközettel kapcsolatban: az érdeklődés széleskörűbb, részletesebb, összefüggésben természetesen azzal, hogy az események kihatása is sokkal nagyobb volt. A nikápolyi ütközet előkészületeinek, lezajlásának és utóhatásának rendkívül nagy irodalma van, és számos korabeli forrás és későbbi feldolgozás foglalkozik vele. Mivel a fogságba esett franciák kiváltására később a tartományaikban külön adókat vetet-

tek ki, a *publicitásnak* még ez a sajátos formája is gondoskodott arról, hogy a tragikus események és a török veszély a lehető legszélesebb körben ismertté váljon. Mi itt természetesen a francia anyagra koncentráltunk, és nem áll szándékunkban a vállalkozást részletesen tanulmányozni, csupán felhívni a figyelmet a forrásoknak arra a részére, amely iránt talán a hazai feldolgozások eddig valamivel kevesebb figyelmet mutattak.¹⁰³

Közülük az egyik legérdekesebb anyagot kétségtelenül Michel Pontoin krónikája tartalmazza. Pontoin figyelme, mint említettük, már meglehetősen korán a török veszély növekedése felé fordult, és a török előrenyomulásra vonatkozó információkat korábban is rendszeresen közölte. Elsődleges forrása Örményország királyának az elbeszélése volt, majd ír olyan francia segédcapatokról is, amelyek a „*magyar király*” segítségére siettek, és egy rövid beszámolót közöl (az 1395-ös évnél) egy olyan csatáról, melynek legfontosabb elemei erősen hasonlítanak az *első* rigómezei ütközetre (Bellaguet így is beszél róla), amelyben viszont Zsigmond harcol vitézül, s annak ellenére, hogy hívei megpróbálják őt visszatartani azzal, hogy „*hőn szeretett hitvese, a királyné haldoklik*”, szavukra nem hallgat, hanem „*beleveti magát a küzdelembe*”.¹⁰⁴

Talán nem teljesen ok nélkül tételezhetjük fel, hogy Pontoin krónikájában ezúttal azoknak az információknak a foszlányai találhatók meg, amelyek Mária királynő tragikus balesetére és halálára (1395. május 17.), a török ellen ekkor már Rigómező (1389. június 15.) óta is szinte szünet nélkül folyó harcokra, illetve Zsigmond 1395 július–augusztusában lezajlott havasalföldi hadjáratára vonatkozhattak (Kis-Nikápoly elfoglalása), és igen valószínű, hogy a részletesebb tájékoztatásban a Kanizsai Miklós tárnokmester vezette magyar követségnek is szerepe lehetett, mely 1395 nyarán járt Franciaországban a nikápolyi keresztes hadjárat előkészítése érdekében.¹⁰⁵

A magyar és nemzetközi szakirodalom – alapos hazai és külföldi forrásanyag birtokában – a nikápolyi keresztes hadjárat problémakörét a részletekbe menően feldolgozta. Ezek a feldolgozások kitérnek a hadjárat diplomáciai és katonai előkészítésére, a seregek létszámára, összeállítására vonatkozó becslésekre, a hadjárat konkrét lebonyolítására, a csata megívására és elvesztésének körülményeire, a csatát követő mészárlásra és a fogságba esett előkelők kiváltására, sőt a váltságdíjjal kapcsolatos későbbi pénzügyi tranzakciók lebonyolítására. Mindez a nikápolyi keresztes hadjáratot a 14. század egyik legalaposabban tanulmányozott nemzetközi katonai vállalkozásává teszi.¹⁰⁶

Már a vereséget követően sok vitát váltott ki a csata lefolyása, próbálták

pontosan meghatározni a vereség okait, és természetesen keresték a csatavesztés „felelőseit” is. Abban egyetértés van az elemzők között, hogy a csata a lovagi szellem és a lovagi harcmodor csődjét tükrözi, mint ahogy a konkrét eseményeket leíró források is úgy látják, hogy az összecsapást végérvényesen az „*oldallesből támadó szerb nehézlovasság rohama*” döntötte el, valamint az, hogy a politikailag bizonytalankodó területet képviselő *havasalföldi segédcsapatok* a csata befejezése előtt eltűntek a harcterről. (Abban, hogy a szerbek a törökök oldalán avatkoztak be, nyilván annak is szerepe volt, hogy korábban a keresztiesek hadereje „*Rácországon kegyetlen dühvel, nagy fosztogatással és borzalmas hadizajjal vonult keresztül*”).) Abban is egyetértés van, hogy a legnagyobb *vesztését* az *első*, minden ellenállást elsöpörni hivatott *francia lovagsereg*, a *johannita* lovagok, illetve a csata *második* fázisában beavatkozó és központi szerepet játszó *magyar csapatok* szenvedték el. Nyomon követhető az is, hogy a korabeli hadvezetés valamennyi hibalehetősége, „*típushibája*” előfordult Nikápolynál; láthatjuk a forrásokból is, hogy nem sikerült egységes vezetést teremteni, nem volt működőképes hadrend, láthatjuk, hogy a keresztiesek között a legfontosabb nem a kooperáció, hanem az első támadás dicsőségének megszerzése volt.¹⁰⁷

Forrásaink, a török sereg felkészültségén és félelmetes haderején túlmenően, a vereség magyarázatára *három* közvetlen okot találtak: az *első* a francia kontingens fegyelmetlensége, a sereg többi egységével szembeni megvetése és – a lovagi eszményekkel és szokásokkal egyébként tökéletes összhangban álló – határtalan dicsőégyszomja és vakmerősége. Nyilvánvalóan fokozhatták a franciák önbizalmát (és elbizakodottságát) azok a sikerek, amelyeket a korábbi kisebb csetepaték alkalmával Enguerand de Coucy vezetésével az ellenség fölött arattak. Ahogy Thuróczy írta, a „*gallok, vagyis a frankok*”, akiket feltűzelt az ellenség jövetelének a híre, maguknak követelték az ütközet első csapásainak dicsőségét, amelyek a leghevesebbek és a legkegyetlenebbek szoktak lenni, és a sereg még hadrendbe sem állt, amikor „*a frankokat féktelen harcvágy fogta el*”, ami garantálta, hogy ha volt is valami koncepcionális elképzelés a csata lefolyására, az többé már nem volt megvalósítható.¹⁰⁸

A *második* okként a korabeli források (Thuróczy s más vonatkozásban Pintoin) azt jelölik meg, hogy a Zsigmonddal érkezett csapatok, amelyeknek már volt ugyan gyakorlatuk a törökellenes harcokban, nem ismerték a velük együtt küzdő francia lovagok harcmodorát: ezért következhetett be, hogy amikor a francia lovagok előretörték, és rárontottak az ellenségre, és „*szokásuk szerint lóról leszállva, gyalogosan kezdtek el harcolni*”, akaratlanul is nagy pánikot okoztak saját seregükben, hiszen amikor tár-

saik látták, hogy a „*frankok felkantározott lovai rendetlen vágatásban*” rohannak visszafelé a táborba, arra gondoltak, hogy gazdáikat már levágta a török, s ezzel „*felbomlott a rend, és nagy tolongások közepette*” ott hagyták a táborn.¹⁰⁹

Feltehetően ez az a momentum, mely a költőként és diplomataként is ismert, hosszú ideig Orléans-i Lajoshoz kötődő magyarországi diplomáciai feladatokat is teljesítő és a törökellenes harcban ugyancsak elkötelezett Eustache Deschamps-t – akit az egyik legszélsőségesebb, de később is nagy hatású vélemény megfogalmazójaként is ismerhetünk – arra bírta, hogy a csatavesztésért felelősként és egyben *harmadik* elterjedt magyarzatként a „*magyarok gyávaságát*” jelölje meg. Hasonló álláspontot képvisel, bár valamivel árnyaltabb megfogalmazást ad Jean Le Maingre, azaz Boucicaut marsall életrajzírója, akinek interpretációját az alábbiakban még idézni fogjuk.¹¹⁰

Ilyen körülmények között különösen érdekes Michel Pintoin véleménye, akiről tudjuk, hogy nem vakította el a nemességgel szembeni pozitív elfogultság érzése. Pintoin – nem véletlenül, hiszen a fontos események leírása előtt gyakran folyamodik ehhez a módszerhez – egy különösen kegyetlen orkán leírásával, illetve csodás égi jelek megjelenésével (ahol üstökösök csapódnak egymásnak...) kezdi mondanóját, majd az „*egyházi emberek*” bölcs és óvó jótanácsaival folytatja, akik fellépnek a seregben és a franciák között rendszeresen jelen lévő „*bűnös szokások*” (nők, hazárdjáték, káromkodás, túl sok pompázatos felszerelés cipelése, hivalkodás...) ellen, s akiknek bölcs tanácsát a franciák nem fogadják meg...¹¹¹

Az események – kezdetben – jól és bölcs körültekingítésre valló lépéssel indulnak, mivel (Pintoin elmondása szerint) egy „*burgundiait, aki tudott németül*” követként menesztettek Zsigmondhoz, aki igen „*ésszerű*” tanácsot adott, és azt javasolta, hogy a lovasságot a két szárnyra, a gyalogságot saját parancsnoksága alatt középre, az ellenség gyalogságával szemközt helyezték el azzal, hogy az ütközet első összecsapását is a középső egységnek szánta. Zsigmond javaslata azonban – a krónika szövege szerint – megosztotta a francia vezéreket, s az „*idősebb és tapasztaltabb harcosok hajlottak a király véleményére*”, az ifjabbak azonban, „*akik égtek a türelmetlenségtől és a harci vágytól*”, nem voltak hajlandók elfogadni, hogy „*azért jöttek el ily messzire, hogy a gyalogos katonák mögött legyenek elhelyezve*”; sőt ezt a szándékot egyenesen *sértésnek* tekintették. Ráadásul a legnagyobb tekintélyű vezérek, a „*connétable*” és a „*maréchal de France*” ugyancsak az ő álláspontjukat támogatták.¹¹²

„*A franciák szokásaival nem fér össze, hogy másokat kövessenek: mindig ők mutatnak példát. Az utóvédben helyezkedni pedig nem jelenthet*

számunkra mást, mint hogy magunkra vonjuk az összes nép megvetését, akik így minket félelemmel és gyávasággal joggal vádolhatnak (...) azt akarjuk, tudassátok a királlyal, hogy amint az ellenség megjelenik, az itt egybegyűlt keresztények között bizony mi leszünk az elsők, akik rájuk fogunk támadni.”¹¹³

Válaszában Zsigmond (a krónika szerint) újabb, bölcs érveket sorakoztatott föl eredeti javaslata mellett (pl. hogy a „menekülésre hajlamos saját gyalogsága” így meg nem hátrálhatna), de úgy látszik, az egyik legfőbb veszélyforrást Zsigmond – vagy Pontois – is érzékelte, és ezért arra is rendszeresen visszatért, hogy „maradjunk egységesek bármilyen történések is, és ne hagyjuk, hogy a szenvedély, ez a rossz tanácsadó vezessen minket”. Zsigmond többszöri kísérlete, hogy meggyőzze a franciákat, kudarcba fullad: „mintha viaszdugó lett volna a fülükben, úgy hártották el gőgösen maguktól a bölcs érveket” – mondja Pontois, és ebben az attitűdben a fő felelősséget ismét a *connétable*-ra és a *maréchal*-ra hárítja.¹¹⁴

A sikeres előcsatározásokról is beszél, de ismét utal a franciák istentelen viselkedésére, aminek hatására „Bajazidot borzadály töltötte el a keresztényekkel szemben”, majd hozzáteszi, hogy „Bajazid bölcs és mértéktartó fejedelem volt, aki saját hite szerint félté az Urat”, és állítólag azt mondotta, hogy „minél tovább késik a bosszú pillanata, annál nagyobb és édesebb lesz a bosszú maga”. Ezután néhány, a táborban uralkodó hangulatra vonatkozó megjegyzést követően, a krónikás elborzadva szól arról, hogy Bajazid közeledtével a franciák „lemészárolták foglyikat”, s úgy látja, hogy „ezért fizetniük kell”. Michel Pontois leírása a továbbiakban arra épül, hogy Zsigmondtól rendre megszívlelendő és bölcs tanácsok érkeznek, a franciák pedig ezeket mindig „halogatónak” és gyávának minősítve visszautasítják, s ezért „a királynak az volt az előérzete, hogy a galád és igazságtalan csillagzat alatt megkezdett küzdelem csakis rossz véget érhet”. Idézi Jean de Vienne állítólagos szavait is, aki arról beszél, hogy most már a franciák egyedül maradtak, mert a korábbi viták miatt a „magyarokra többé már nem számíthatnak”.¹¹⁵

A továbbiakban azonban, a csata eseményeinek leírásakor, Pontois mestert is magával ragadja a lendület, s a hitetlenekkel szembeni harc hőseinek vitézsége: ez különösen a csata első, sikerrel megvívott felvonására vonatkozik, melyet annak a pillanatnak az ábrázolása követ, amikor a franciák Bajazid főserégével találták magukat szemben: ekkor a franciák, „akik addig oroszlánként haladtak előre, féltékenyebbek lettek a gyáva nyúlánál”, s parancsnokaik már arra sem bírták rávenni őket, hogy „kardot rántsanak és hadrendbe álljanak, s közülük többen menekülni kezdtek, s hasonlóan cselekedtek a magyarok is (amint azt előre megjó-

solták), s *magára hagyták királyukat*". A lendületes, hol neheztelő, hol pedig a kivételes hősiesség előtt tisztelgő (Jean de Vienne), a csatavesztést elbeszélő leírást a törökök véres bosszúállásának bemutatása zárja le: ebben a zárójelenetben keveredik a *megaláztatás* és a kegyetlen, vérszomjas *leszámlálás*, amikor értesülünk a *háromezer* keresztény fogoly lemészárlásáról s az életben maradtak megsegélyezéséről. A fejezetet a csatatéren bekövetkezett *csodás események* felidézése zárja a vadállatok nem nyúlnak a keresztények holttestéhez; de erre a jelenségre is elentétes magyarázatokat kapunk Pintoin mestertől.¹¹⁶

Talán ez a rövid összefoglalás is érzékelteti, hogy a saint-denis-i szerzetes a nikápolyi ütközetről igen *árnyalt* képet ad, melynek további elemzése pontosíthatná a csata lefolyásáról és utóéletéről és a vereség megítéléséről a hazai szakirodalomban kialakított képet. Annyit mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy *Zsigmond* mindvégig igen *pozitív* színben tűnik fel leírásában, a franciákról azonban – akiknek megadja ugyan a hősöknek kijáró tiszteletet – gyakran *lesújtó* véleményt mond: *vesztüket eszerint saját maguk okozták*, s Michel Pintoin „*elfajzott nemességet*” emlegető szavaiból azt is érezhetjük, hogy akik felett pálcát tör, azok *nem csak* ebben az ütközetben játszották el krónikásunk jóindulatát, s nem a lemészárolt és fogságba esett honfitársai fölött mond keserű ítéletet, hanem afölött a *francia nemesség fölött*, amelyik egyetlen, büszkén hirdett és vállalt funkcióját, a *katonai funkciót* sem képes többé eredményesen betölteni.¹¹⁷

Nikápoly emlékezete később is folyamatosan jelen van Pintoin krónikájában, legyen szó azokról a családokról, „*akiket olyannyira lesújtott a fájdalom, hogy zokogásukat és könnyeiket visszatartani nem bírták (...)*”, vagy egész Franciaországról, ahol „*mindenki fennhangon siratta hozzátartozóját vagy barátját*”. Hiszen „*Nem volt a királyságban család, melynek ne kellett volna háza valamely tagját gyászolnia*”... de gondoskodni kellett a csatatéren maradt urak tisztségeinek kényszerű újrabetöltéséről, az élők *kiváltásáról* s az elesettek *lelkiüdvéről* is (a vereség híre karácsony estéjén érkezett Franciaországba, az országos gyászmisék kezdetét a 1397. január 9-én, a párizsi templomokban megtartott istentiszteletek jelentették...). A rémisztő hírek áramlása is tovább folytatódott; *nyugtalanító* követségek érkeztek (szimbolikus üzenettel...) a török szultántól, segítséget kérő felhívások a bizánci császártól... Nyugat-Európa – és az egész kereszténység – hosszú időn át dolgozta fel történetének ezt a sokkoló, megrázó eseményét. A *hazatérőket* pedig nem holmi *vereség szégyene* övezte, hanem épp *ellenkezőleg*, a törökellenes hatalmas csatában részt vállalt *hősök nimbusza*.¹¹⁸

Jó példa erre a másik kortárs forrásunk főhősének, Boucicaut marsallnak a sorsa, aki tevékeny résztvevője volt a nikápolyi hadjáratnak, és akinek emlékei meglehetősen részletes formában maradtak ránk abban a *panegyricusban*, melyet feltehetően a 15. század első évtizedének végén fejezett be eleddig ismeretlen szerzője, aki magát a szöveget a leírt eseményektől többnyire nem nagy kronológiai távolságból fogalmazhatta meg. A szerzőséggel kapcsolatban, mint láttuk, többféle elképzelés létezett és létezik: abban értenek mindössze egyet a kutatók, hogy a szöveg Boucicaut marsall közvetlen környezetéből származhat, és forrása az esetek jelentős részében maga *Jean le Maingre*, akit „*Boucicaut marsallnak is mondtak*”. Éppen ez az a körülmény, ami miatt a *Le Livre des fais* számunkra különleges értéket képvisel, hiszen várható, hogy a „regényes életrajz” („*bibliographie romancée*”) nem a kronológiai pontosságáról és a leírt események bemutatásának feltétlen valósághűségéről fog elhíresülni, hanem sokkal inkább arról a *szellemről*, amit képvisel, és a történeteknek arról az *interpretációjáról*, amelyet a különböző eseményekkel kapcsolatban tükröz.¹¹⁹

A Boucicaut-életrajz szerzője a három könyvre osztott történet első részében beszél legelőször Magyarországról, még a nikápolyi keresztes hadjáratot megelőző időszakban, akkor, amikor a főhőst kalandvágya és a *kereszténység védelmének* gondolata a Szentföld felé vezető útra irányította, „ *mivel azonban akkor éppen nem volt semmiféle háború a szaracénokkal*”, a nagy utazónak számító Boucicaut előbb Görögországba (*Grece*), Bulgáriába (*Bougrerie*) majd Magyarországra (*Honguerie*) érkezett társaival együtt, ahol a „*(...) magyar király elé járult, aki nagy kedvességgel fogadta és nagy tisztességadásban részesítette őket. A király éppen akkor egybegyűjtötte sok emberét, mert vitája támadt a morva fejedelemmel, s ezért még inkább megörült látogatásuknak. Három hónapot maradtak nála, majd elbúcsúztak, és megindultak hazafelé.*”¹²⁰

Az újabb (és a továbbiakban egyetlen) alkalom már a *nikápolyi hadjárat*hoz kötődik, amikor is a „*magyarországi utazásra*” készülő lovagok indokait tudjuk meg abból a beszélgetésből, amelyet Eu grófja folytatott Boucicaut marsallal, és amelyben megfogalmazódott az induláshoz elegendő három ok: „*(...) először is, mert semmit nem kívánt jobban, mint hogy csatába szálljon a szaracénok ellen; másodszer az a kedvező fogadtatás, melyben őt korábban Magyarország királya részesítette; a harmadik pedig az a szeretet, melyet azokkal szemben táplált, akik erre az utazásra ugyancsak vállalkoztak, s akiknek társasága örömmel töltötte őt el (...).*”¹²¹

Boucicaut-ról, aki maga is „*hetven nemesember (köztük tizenöt lovag)*

utazásának költségét vállalta magára”, csak a legjobbakat tudjuk meg – itt is hebizonyosodik, hogy a mű célja egy *tökéletes lovag* alakjának megrajzolása. A „magyarországi utazásra” a francia lovagság „*díszze-virága*” („toute fleur de chevalerie et noble gent”) indult meg. Az elbeszélésből jól bontakozik ki a francia seregben uralkodó szellem, a főhős vitézségéről számos alkalommal értesülünk, s közben megismerjük a lovagsereg útját Magyarországra és fővárosába, Budára (*Bonde*), a továbbhaladást az ország déli határához, a Dunán való átkelését, majd pedig a Nikápolyhoz vezető úton tett foglalásokat Viddin (*Bondins*) és Rachova (*Raco*) körzetében: figyelemre méltó, hogy Boucicaud és társai mindenhol és mindent megtettek annak érdekében, hogy a *csatában első*k legyenek. Példájuk lelkesítően hatott, hiszen „(...) a franciák olyan bátorságot mutattak, hogy a magyar király, s mindazok, akik az ő oldalán állottak, annyira nekibátorodtak, hogy az egész világ ellenében sem féltek volna”.¹²²

Megtudjuk azt is, hogy a „(...) franciák mindenhol igen vitézül viselték magukat, a szaracénok egy részét leölték, a többiek a városba menekültek. Ekkor megérkezett a magyar király, aki hadinépét rendbe állította és felsorakoztatta a vár ostromához. Mivel Boucicaud marsall nagy szégyennek érezte volna, hogy bárki is megelőzze őket a város ostromában, embereivel olyan helyre ment, ahol nagy fák voltak, és ostromlétrákat készíttetett, s így a városba elsőként jutottak be (...) miután ezek a keresztények (a görög keresztények) a török foglyokat átadták a magyar királynak, ő mind legyilkoltatta őket (...)” Ezután a krónikás elmondja, hogy mint indultak neki Nikápoly városának, majd hosszas elmélkedésbe bocsátkozik a szerencse forgandóságáról, s mondanivalóját számos, gyászos kimenetelű történelmi hivatkozással fűszerezi, s mintegy dramaturgiailag is előrevetíti a döntő csatával kapcsolatos baljós előérzeteit.¹²³

A vitéz marsall történetének egy teljes (XXV.) fejezete szól „Arról a büszke csatáról, melyet magyarországi csatának mondanak, és a Keresztények vívtak a törökök ellenében”, s gyakorlatilag a fejezet nem tartalmaz mást, mint Boucicaud személyes vitézségének és a franciák kivételes helytállásának *apoteózisát*, de egyben „*vitairat*” is, mindazokkal a „*fecsegőkkel*” (les diseurs) szemben, „*akik azt mondták és állították a csatáról szólván, hogy embereink menekülésre vették a dolgot, miután a harcba mint rendetlen állatcsorda vetették bele magukat, előbb tízesével, aztán tucatjával, majd húszasával, s úgy is gyilkolták őket halomra, ahogyan megérkeztek (...) hiszen a dolgok nem így történtek, hanem szavahihető emberek elmondása alapján Nevers grófja és minden francia nemesúr és báró, a többi franciával együtt, akik velük érkeztek, jó időben felsorakoztak a király mellett, és olyan szép hadrendbe állottak, amelyet*

csak a helyzet megkövetelt (...)”¹²⁴ Ír ezt követően az erős védelmet felépítő török gyalogsággal két részletben megvívott küzdelemről, a török íjászkótlól kapott „nyíl-esőről”, mely „oly nagy pusztítást vitt végbe emberben s állatban egyaránt”. A vereségben nagy szerepet tulajdonít annak, hogy „amikor a magyarok (Hongres), akik általában véve, mint mondják, nem a rendezett harc emberei, s nem képesek arra, hogy az ellenségre kitartó nyomást gyakoroljanak, ha csak arra nem, hogy menekülés közben lóhátról nyilazzanak előre és hátra, látván a csata illetén való alakulását, amilyen gyávák és megbízhatatlanok voltak, elkezdtek visszahúzódní, s magukat a harcból kivonni”.¹²⁵ A franciákat újbóli támadásra bíró szónoklatot a szöveg Boucicaut-nak tulajdonítja, aminek következtében újabb, a török vonalakat megsemmisítő előretörés következett be: „Ekkor azonban, halljátok a magyarok nagy hitványságát, hit-szegését és gyávaságát, akiknek viselkedése örökre szégyent hoz rájuk; a magyarok, ahelyett hogy a török gyalogsággal küzdő francia lovagok segítségére siettek volna, hátat fordítottak, s menekülni kezdtek, úgy, hogy embereinkkel nem maradt más magyar, csak Magyarország nagy grófja (»Grant comte de Honguerie«).”¹²⁶ Az újabb összecsapásból csaknem győztesen kikerülő franciákat végül is – minden hősiességük ellenére – a török derékhad összeroppantja („egy maroknyi ember állt szemben ezrekkel”), miközben „segítséget sehonnan sem kaptak, mivel Magyarország királya és emberei megfutottak, és magukra hagyták őket, s az, hogy menekülőre vette a dolgot, nagyon nagy szégyenére válik...” Majd Boucicaut (és a franciák) újabb hőstetteit követően („Ha, Dieu! Quel chevalier! Dieu lui sauve la vertu! Dommage sera quant vie lui fauldra!” – felkiáltásokkal tarkított) drámai elbeszélés jelenti a tetőpontot, amikor „hűsz szaracén esett egy keresztényre”, és a csata elveszett.¹²⁷

A veszteségek és fogságba esett lovagok említését követően a krónikás leírja a foglyok másnapi megaláztatását és lemészárlását (a foglyok mézítelenül összekötözve vonultak a rögtönzött mészárszékre, miközben a szintén ruhátlan, rabláncra fűzött „királyi vérből való” előkelők Bajazid lábainál kuporogtak, és végignézték társaik halálát. Az ugyancsak halálra szánt Boucicaut életét János nevers-i gróf azzal mentette meg, hogy rokonaként megjelölve kiemelte a halálra szántak sorából.¹²⁸ A XXVI. fejezet így Bajazid bosszújáról, a XXVII. a csatavesztés hírének elterjedéséről, a XXVIII. fejezet pedig a foglyok Burszába szállításáról és a kiváltásukkal kapcsolatos erőfeszítésekről szól (leírja a váltságdíj körüli tárgyalásokat, Boucicaut marsallal a központban, de Zsigmond felajánlásáról szó sem esik), majd a sikeres hazatérést.¹²⁹ Boucicaut rövid, megszigorított pihenés után ismét visszatér az életeleméhez, a harchoz és a kalandhoz, és Itáli-

ában – többek között Nápolyi László („*Lancelau*”) ellen – majd Keleten (ezúttal a bizánci császárral szövetségbe) folytatja a törökellenes harcot. A nikápolyi csatavesztéssel kapcsolatos utolsó hírt krónikásunk a tragikus események párizsi fogadtatásának leírásával zárja: ez az a részlet, melyet az ismeretlen szerző az előadásmód elemzésének segítségével valószínűsíthetően *szem- és fültanúként* mutat be.¹³⁰

Jean Froissart, Michel Pintoin továbbá Boucicaut marsall történetének krónikása a nikápolyi hadjáratot, a hadjáratban való francia részvételt és annak feldolgozásait, majd „*hírét a kereszténységben*” nagy árnyaltsággal mutatja be: *nem azt* – vagy nem csak azt – láthatjuk, ahogy az események *a részletekben és a valóságban* megtörténtek, hanem azt, ahogy a különböző szűrőkön és áttételeken keresztül a *francia* források a Francia Királyságban és ezáltal az egész *kereszténységben* a lehető legszélesebb körben *közvetítették*. A három forrás kitűnően érzékelteti azt az ellentmondásos érzést is, amit a vereség a keresztény nemzetek körében kiváltott, már jól mutatja azt a lovagi eszmékkel és általában véve a lovagsággal szemben megnyilvánuló, egyre erősebb *kritikai szellemet*, amit a nyugati értelmiség egy része (köztük Michel Pintoin) képviselt; még érzékelteti azt a *lovagság iránti nosztalgiát* és a lovagi *értékekbe* vetett hitet, melyet Froissart egész életműve tükröz, s mutatja azt a Pintoin-féle leírással vitatkozó (sőt vele egyértelműen szembehelyezkedő), a legdicsebb lovag mindig tisztelendő képét és *modelljét* újra megalkotó és az eseményeknek a lovagság, illetve a francia lovagok számára kellemetlen részének *elhallgatásától* sem tartózkodó szemléletet, amit a Boucicaut-történet szerzője képvisel.

A leírásokból mindenesetre érződik egy Burgundi János vezette francia sereg (és irányítói), valamint a Luxemburgi Zsigmond magyar király közötti, többé-kevésbé nyílt *konfliktus*, érezhető az a rendezetlenség, mely a korabeli lovagseregnek a sajátja és minden bizonnyal a csata elvesztésének egyik fő oka volt. Jellemző, hogy a francia források csak a *magyar király embereiről* tudnak, és arról nem, hogy a sereg milyen nációkból állt (ami nem is meglepő, hiszen a franciák számára a szövetséges csapatok a magyar király parancsnoksága alatt állottak), s nem tudnak a csata sorsát valójában eldöntő, váratlan *szerb támadásról* sem. A vereségért a felelősséget mindenki a *másikra* hárítja, de a megközelítésük egy dologban közös: a török elleni *keresztes hadjáratban* való részvétel annak *kimenetelétől függetlenül* a keresztény fejedelmek körében *egyértelműen dicsőségnek* számított. Emellett úgy tűnik, hogy a hadvezetési látens rivalizálás eredményeképp is Nikápolynál szilárd alapjai teremtdtek meg egy hosszú távú luxemburgi–burgundi *nézeteltérésnek*, a Zsigmond

és János herceg közötti személyes *ellentétnek*; de megteremtődött (illetve *újratemtődött*) egyben a *kereszténység védelmében* fegyveresen harcoló *fejedelmek nimbusza* is. Zsigmond és Burgundiai János egyaránt profitált belőle, hazatérésüket külön-külön úgy rendezték meg, mintha győztes csatából térnének haza: Zsigmond hazatérésekor bőkezű, magabiztos uralkodó, Burgundiai János hősi helyállásáról még a legutolsó adóalany is értesülhetett, hiszen külön adót vetettek ki a kiváltása érdekében, hazatérését pedig egész Európa figyeli, és egész Franciaország várja... Zsigmond Nikápolynál lett végérvényesen a „*kereszténység védője*”; ennek a propagandáját azonban – számos, fentebb idézett ok miatt is – legkevésbé a francia történetírók vállalták magukra. Másfelől viszont János, nevers-i herceg ugyancsak Nikápolynál érdemelte ki végleg a „Félelem-nélküli” vagy talán még kifejezőbb fordításban a „Rettenthetetlen” jelzőt, ami viszont tekintélyének egyik, a francia történetírás egy jelentős része (majd fia, Jó Fülöp, és unokája, Merész Károly) által is gondosan ápoltt komponensévé vált.¹³¹

b) Luxemburgi Zsigmond, az „Imperator Pacificus”

A 14. század vége és a 15. század első évtizedei a nemzetközi politikai élet kiemelkedő fontosságú szakaszát jelentették, és a nemzetközi kapcsolatok fellendülése, a diplomácia addig soha nem látott mértékű aktivizálódásához vezettek. A szakirodalomban a nyugati feudális társadalom *válságaként* vagy éppen a *válságtünetekkel* tarkított, *szervezeti* átrendeződésként emlegetett korszakban előtérbe kerültek, és ebben az időszakban hatásukat nemegyszer kölcsönösen fokozva, összeadódni látszottak azok a problémák, melyeket a „*válságtünetek*” közé szoktak sorolni.¹³²

Korántsem véletlen ilyen körülmények között, hogy a „keresztény fejedelmek” között és az egyház szervezetében látványosan megnyilvánuló *egység hiánya*, különösen a belülről pusztító „*eretnek*” és a kívülről támadó „*hitetlen*” képeinek asszociációjával, rendre visszatérő motívuma a kor gondolatvilágának, mint ahogy az sem, hogy az európai politikai életben való aktív szerepvállaláskor, bármilyen hatalmi központról, illetve bármelyik fejedelemtől legyen is szó, ezeket a problémákat figyelembe kellett venni, velük kapcsolatban állást kellett foglalni, és – lehetőleg – egy egységes gondolatrendszerbe kellett őket kapcsolni. Természetesen a nemzetközi politikai élet megélénkülésének számos további, általános vagy regionális összetevője is volt, mint amilyenek a különböző

dinasztikus törekvések vagy éppen a *kereskedelmi* célok és rivalizálások, de a deklarált *béketörekvés*, a *schisma* „eltiprására” vonatkozó szándék, az *eretnkség* és a *hitetlenek* elleni együttes harc ügyének vállalása nélkül.¹³³

A 14. század végén mindenesetre nemcsak a problémák gyarapodtak vagy súlyosbodtak, hanem a megoldásra tett kísérletek száma is növekedett, s ez mind gyakrabban az adott problémakör komplex megközelítéséhez vezetett, és valóban rendkívüli politikai aktivitást indukált. Ennek a folyamatnak a csúcspontját nyilvánvalóan a nemzetközi jog történetében is a feudális kor „*nemzetközi konferenciájaként*” számon tartott zsinatok, különösen pedig a *konstanzi* zsinat jelentették. Az európai politikai élet további élénkülésével számos átfogó *rendezési terv* jelent meg, s ezek az elképzelések többnyire a hatalmi viszonyok átalakítását, de legalábbis módosítását igyekeztek elérni. A diplomácia mindenesetre *természetes* ügyintézési formájává vált ennek a rendkívül komplikált időszaknak, és az adott körülmények között, a korábbi időszakhoz viszonyítva legalábbis, korlátlan cselekvési és manipulációs lehetőségeket kínált a fejedelmek számára, még akkor is, ha egyes tervek *konkrét* megvalósítása nem egyszer ütközött áthághatatlan akadályokba.¹³⁴

A mennyiségileg is alaposan megnövekedett lehetőség- és feladatrendszer pedig önmagában is mind gyakrabban követelte meg a diplomáciától, a különböző külpolitikai, illetve európai politikai törekvések képviselőitől, hogy rendszerben gondolkodjanak, méghozzá olyan kapcsolatrendszerben, mely a leginkább égetőnek tekintett problémákra koncentrált, és számol valamennyi hatalmi tényező szerepével, lehetséges reakciójaival is.¹³⁵

A nemzetközi politikában az egyház nemzetközi szervezete és a hozzá kapcsolódó problémák megoldására a középkor korábbi századaiból már kínáltak olyan *technikák*, amelyekhez ezúttal is vissza lehetett nyúlni: eszerint a pápasággal kapcsolatos problémákat „a három úton” próbálták megoldani, s a *via cessionis*, a *via compromissi* és a *via synodi* változat közül egyre nyilvánvalóbbá vált a 15. század elejére, hogy a két előbbinek nem valószínű, az utóbbinak viszont megnőtt az esélye a sikerre. A *via synodi* elvének elfogadása viszont szoros kapcsolatban áll a már említett *császári univerzalizmus* reneszánszával, és együtt járt a császár szerepének növekedésével az egyházpolitikai kérdésekben is.

A császár tehát az egyházszakadás megoldásában a „zsinati utat” kellett hogy kövesse, a háborúzás visszaszorításában *imperator pacificus*-nak, tehát a felek között „békeszerzőnek”, „mediátornak” kellett lennie, míg a kereszténységet fenyegető két nagy veszélyforrás, az *eretnek* és a

hitetlen semlegesítésére ugyancsak létezett már egy „történetileg kipróbált” (bár nem mindig hatékony) módszer, a *keresztes hadjárat*, melyhez egy császár, aki a „*kereszténység védője*” kíván lenni, továbbra is biztosan folyamodhatott, s melynek eszméje ugyancsak a reneszánszát élte a 14–15. század fordulóján.

Zsigmond, még azelőtt, hogy megszerezte volna a német királyi címet, már kapcsolatba került valamennyi problémával.¹³⁶ Egy szinte tudatosan és koncepciózusan felépített és a korabeli uralkodó-ideálhoz a legközelebb álló kép rajzolódik ki Zsigmondról, melynek erősségét a további elvárásoknak megfelelően Zsigmond későbbi cselekedetei tovább fokozták, s amelyre a korabeli források számos közvetett és közvetlen bizonyítékot szolgáltatnak. Jól mutatja mindezt az aacheni koronázási feltételeknek az az összefoglalása, melyet a Pontois-krónikában is olvashatunk.¹³⁷

Ebből is nyilvánvaló, hogy egy nagyszabású koncepció rajzolódik itt ki, melyet úgy lehetne röviden összefoglalni, hogy az új *császárnak* meg kell teremtenie az egyház ideológiai és szervezeti egységét (azaz meg kell reformálni az egyházat *in capite et in membris*), hogy meg kell teremteni az egységet a keresztény fejedelmek között (azaz konkrétan: *békét* vagy legalábbis *fegyverszünetet* kell létrehozni az angol és a francia király között), hogy ezáltal megerősödve szembe lehessen szállni a hitetlenekkel, és „*vissza lehessen foglalni a Szentföldet*” (de legalábbis meg lehessen állítani a török előrenyomulást Európa délkeleti részén). Ez a frazeológia ekkorra teljesen áthatja a korabeli diplomáciát és a vele szorosan összefüggő historiográfiát, irodalmat és politikai irodalmat, sőt a képzőművészeteket is. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a zsinat összehívásával elért sikert csak úgy lehetett hosszú távon is biztosítani, ha a zsinathoz erőteljesen kötődő, még hátralévő közvetítő és békeszerző akciót Zsigmond képes lesz sikerre vinni, de legalábbis valamiféle elfogadható megoldást találni. Mint ismeretes, Zsigmond ennek a megvalósításával töltötte, a konstanzi zsinat megnyitását követő időszakban, az 1415-ös és az 1416-os esztendő jelentős részét. Az a kettős cél, melyet Zsigmond felvállalt, egyrészt az avignoni „makacs” pápa, XIII. Benedek és a zsinat viszonyának rendezése volt, a másik pedig a százéves háborúban való közvetítési kísérlet. Az előbbit kifejezetten a zsinat megbízásából végezte, az utóbbinál elsősorban mint békeszerző császár tevékenykedhetett. Zsigmond nagy nyugat-európai diplomáciai akciója tehát a XIII. Benedekkel és Ferdinánd aragóniai királlyal folytatott perpignani találkoztól, illetve a narbonne-i egyezménytől a közvetítést felemás módon lezáró calais-i csúcstalálkozóig terjed. Zsigmond itineráriuma ebben az időszakban meglehetősen jól ismert, és útvonalának főbb állomásait a

perpignani egyezkedések, a narbonne-i megállapodás, a VI. Károllyal, illetve V. Henrikkel folytatott párizsi, illetve londoni tárgyalások, ez utóbbival megkötött canterburyi egyezmény majd a Zsigmond, V. Henrik, Félélemnélküli János és Bajor Lajos között lebonyolódott calais-i zárómegbeszélés jelentették.

A zsinat megbízásából, a zsinati követek igen aktív részvételével zajló perpignani tárgyalások célja az avignoni pápa megnyerése, lemondatása, illetve semlegesítése volt. Ez utóbbi esetben meg kellett fosztania XIII. Benedeket az őt támogató fejedelmek jóindulatától. Tekintettel arra, hogy az avignoni pápa ebben az időszakban támogatókban ugyan már nem bővelkedett, de még mindig maga mögött tudhatta az Ibér-félsziget legfontosabb államait, s köztük annak legerősebb és legdinamikusabban fejlődő királyságát, Aragóniát, Zsigmondnak a tárgyalásokat elsősorban Ferdinánddal kellett sikerre vinnie. Ennek a folyamatnak a záróakkordja lett a *narbonne-i egyezményként* ismert megállapodás, melyet Zsigmond, a zsinat követei, Aragónia és Navarra királyának követei, valamint a foix-i gróf képviselői között kötöttek meg, s amelynek eredményeképp az avignoni pápa gyakorlatilag elvesztette „obedienciáját”, és semlegesített.

A narbonne-i egyezményt egy olyan „rendi típusú” dokumentumnak tartják, mely a zsinati eszme és a császári univerzalizmus szellemében fogant, de oly módon, hogy a *zsinat szupremáciáját* hangsúlyozza, és egyben hű kifejezője Délnyugat-Európa korabeli hatalmi viszonyainak is. A megállapodásban kulcsszerepet játszó Ferdinándnak (illetve majd fiának, Alfonznak) a narbonne-i egyezmény több kézzelfogható előnyt kínált, amire csak ráadás volt az a tekintélynövekedés, melyet a császár látogatása és szövetsége az Aragón Királyságnak kínált, amivel gyakorlatilag elismerte egyben Aragónia regionális vezető szerepét, és kiemelkedő helyet biztosított számára az európai politika több területén, különösen pedig a konstanzi zsinaton.

Igen lényeges momentum a további események szempontjából, hogy Zsigmond a konstanzi zsinat összehívásával megszerzett tekintély birtokában és a narbonne-i (egyébiránt komoly eltökéltséget is mutató) diplomáciai sikerrel a háta mögött vághatott neki a párizsi tárgyalásoknak. A százéves háborúban való közvetítési kísérlet pedig nem mutatkozott könnyű feladatnak, ugyanakkor mindenki egyetértett abban, hogy a zsinat működésének, illetve eredményességének biztosítása érdekében elengedhetetlen volt, hogy a két fél között béke jöjjön létre, de legalábbis egy hosszabb fegyvernugvás következzen be.¹³⁸

A közvetítési akció menetének fölvázolásához szükséges nagyon rövi-

den utalni a szemben álló felek helyzetére. Az elhúzódozó háború, mely mindkét félre óriási terheket rótt, a belső társadalmi és politikai feszültségeket is felszínre hozta, s a 15. század elején már ismét az átfogóbb és nyílt fegyveres harc kiújulásával fenyegetett.¹³⁹

A Franciaországot fenyegető újabb támadás megindulása előtt már nyilvánvaló volt, hogy a franciaországi belső pártharcok, éppen a szemben álló felek közötti relatív erőegyensúly következtében (tartós sikert ugyanis egyik pártnak sem sikerült elérnie) oda vezettek, hogy az országon belül egymással már véres harcot folytató csoportok az ország határain kívül is próbáltak maguknak bázist, illetve *szövetségest* találni, aminek következtében a 15. század elejére mindinkább megszűnt az addig meglehetősen aktív és hatékony francia külpolitika *egysége*, és ez a terület is a *frakcióérdekek* hordozójává vált. Ez a jelenség területenként eltérő mértékben érezte a hatását, de általában véve a Francia Királyság szerepének átmeneti visszaszorulását eredményezte a nemzetközi politikában. Ugyanakkor pedig az angol háború kiújulásával (mely a franciák számára katasztrofális meglepetéseket tartogatott), amikor minden probléma az angol–francia konfliktus összefüggésében vetődött fel, az a veszély fenyegetett, hogy *valamelyik csoport* végül ki fogja szolgáltatni az angoloknak az országot.

A háború újabb szakaszának megindulásakor már látható volt, hogy számos területen az angolok javára billen a mérleg nyelve. A Franciaországban szembenálló pártok ugyan *örökölték* a korábbi időszakban minden téren igen aktív francia külpolitika stílusát, irányait és törekvéseit, de azt döntően saját érdekükben kívánták kiaknázni, lépéseiket a külpolitikában is a kölcsönös szembenállás vezette. Bonyolította ezt a helyzetet, hogy a lényegesnek tekintett európai problémákat illetően nem egyszerűen csak képviselték és deklarálták szembenállásukat, hanem egy *hagyományos* vonal és egy újabb, *modernebb* vagy esetleg a *pillanatnyi érdekek* által diktált *attitűd* között kellett lavírozniuk.¹⁴⁰

A konfliktus kiéleződése során a nagy tétet valójában már nem vagy nem csak a százéves háború lassan „ködbe vesző” kezdetei által megfogalmazott (és az azóta a hosszan tartó konfliktusra rárakódott) problémák jelentették: az igazi tét Nyugat-Európa térképének valódi újrarajzolása, egy új állam – Burgundia – létrejöttének problémája lett. A részletesebb elemzésből kiderül, hogy mivel végső soron valamennyi környező hatalmi tényező távlati érdekeit sértette egy flandriai méretű gazdasági potenciállal rendelkező, dinamikus és extenzív államalakulat létrejötte, Burgundia problémája – különösen a 15. század első két évtizedében – természetesen módon lett az Anglia, Franciaország és a Császárság közötti

viszony egyik kikristályosodási pontjává: eszerint az *angoloknak* érdekében állt flandriai pozícióik megtartása és további kiterjesztése, valamint a Francia Királysággal szemben ható burgund törekvések erősítése, de a burgund hatalom *túlzott* megerősödése szükségszerűen megkérdőjelezhetette volna az angol befolyást, és nem lehetett (és nem is volt...) elfogadható az angolok számára egy burgund befolyás alatt álló (tehát burgund katonai-gazdasági potenciállal is rendelkező) *bourguignon* Franciaország sem.

A külső támadástól mindinkább fenyegetett *Franciaországnak* érdekében állt a kifejlődő burgund nagyhatalom erőforrásainak az ország javára történő és az angolokkal szembeni hasznosítása (mint ahogy azt V. Károly „bölcssége” eltervezte), s ezáltal az angol befolyás minimálisra csökkentése vagy kizárása Flandriában, valamint az ország területének jelentős részét birtokló angolok visszaszorítása, tehát a burgund hercegek francia koronától való szoros függésének a megőrzése, de úgy, hogy az ország kormányzása ne szolgáltatódjék ki teljesen a burgundi hercegnek.

A *Birodalom* számára az angolokkal, illetve a franciákkal való jó viszony egyaránt lényeges volt (ezt bizonyították már IV. Luxemburgi Károly törekvései is), ugyanakkor a zsinat működképességének biztosítása, valamint az eretnekek és a hitetlenek elleni közös fellépés reményébe vetett hit az angol-francia konfliktus lezárását vagy legalábbis az ellenségeskedések hosszabb időre való felfüggesztését követelte meg. Noha ebben a császár törekvéseinek legvalószínűbb támogatója a burgundi herceg lehetett (mint ahogy az egyházpolitikai és a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos már említett politikájában is), az is egyértelmű, hogy a Birodalom számára komoly veszélyt jelenthetett a bármilyen formában és irányban kiépülő, illetve terjeszkedő extenzív burgund nagyhatalom, mely szükségszerűen (közvetve vagy közvetlenül) bekebelezéssel fenyegetett birodalminak tekintett területeket is.

A helyzetet Zsigmond párizsi útjának idejére tragikusan leegyszerűsítette a háborús tevékenység megindulása és a már szinte „menetrendszerűen” ismét bekövetkezett nagy francia vereség Azincourt-nál, melynek eredményeképp az armagnac-bourguignon ellentét a végletekig kiéleződött, s a burgundi hercegnek nem nagyon maradt más választása (noha számos rokona és alattvalója harcolt és esett el francia oldalon a csatában), mint hogy az angolok melletti egyre nyíltabb kiállásra kényszerüljön.

Mindez Zsigmond helyzetét egyszerre könnyítette és nehezítette meg: a nagy francia vereség ténye egyrészt siettette a közvetítési akció megkezdését, másrészt gyakorlatilag kizárta egy *konszenzusra* alapozódó tartós béke megteremtésének lehetőségét, ami az eredeti elképzelésekben

szerepelt. Zsigmond tehát ezúttal olyan feladattal találta magát szemben, amelyben *mediátori* szerepe valamennyi érintett fél számára (saját magát is beleértve) nem hozhatott hosszabb távon is elfogadható eredményt, tehát – ha sikerülhetett is tető alá hozni valamilyen megállapodást, akkor az csak az adott erőviszonyok figyelembe vételével, átmeneti időre történhetett, amelyben – mint ahogy az események valóban ezt is igazolták – várhatóan Zsigmond (tágabban és szűkebb értelemben vett) pillanatnyi érdekeinek kellett döntő szerepet játszaniuk.

Zsigmond, akit kora egyik legtehetségesebb diplomatájának tekintenek (és akinek tevékenységét a diplomáciatörténet és a nemzetközi jog története ezért is számon tartja), párizsi útját is alaposan előkészítette. Mielőtt nagyszámú – döntően magyar – küldöttségével megindult volna észak felé, előzetes tárgyalásokat folytatott mind az angol, mind pedig a francia királlyal, sőt a velük kötött *szerződések* röviddel azelőtről datálódnak. A zsinat munkájának megkezdése, folyamatossága és a narbonne-i egyezmény kivételesen kedvező nemzetközi politikai háttérrel biztosított a *tekinthető csúcspont*ára érkező Zsigmond számára, akinek közvetítő tevékenysége további fontos diplomáciai vállalkozásokat tettelezzet föl, melyek döntően három lényeges helyszínen – Párizsban, Londonban és Calaisban – zajlottak, s a már említett canterburyi egyezmény létrehozásához és valójában a francia fél *semlegesítéséhez* vezettek.¹⁴¹

Zsigmond „császár” párizsi és londoni útja a korabeli francia historiográfia egyik *legrészletesebb*, legalaposabban dokumentált és legsokoldalúbban megítélt *magyar vonatkozású* fejezetének tekinthető, ennek van a legjelentősebb „utóélete”, s ez az akció váltotta ki a legtöbb vitát is. Ezúttal azokat a szövegeket válogattuk össze és mutatjuk be, amelyek Zsigmond párizsi és londoni tartózkodásával kapcsolatosak, s amelyek lehetővé teszik a „császári–királyi” látogatás menetének és céljainak a rekonstruálását, rávilágítanak Zsigmond érdeklődésére, törekvéseire, de módot nyújtanak a nemzetközi kapcsolatok néhány lényeges elemének a részletesebb tanulmányozására, valamint számos érdekes, magyar vonatkozású információval, művelődéstörténeti adalékkal gazdagíthatják ismereteinket. Tekintettel arra, hogy a szövegek egy része kevésbé ismert vagy ritkán idézett, a vonatkozó részekből a zsigmondi közvetítőakció bemutatása során reprezentatív *válogatást* közlünk.¹⁴²

Elsőként a kor legérdekesebb történeti forrásainak egyikéből, a *Journal d'un bourgeois de Paris* címen ismert naplóból idézzük a zsigmondi látogatásra vonatkozó részt. A *Journal* szerzőjét, akit a párizsi *közvélemény* képviselőjének is szoktak tekinteni, és aki – mint említettük – fokozatosan jut el a heves armagnac-ellenességtől a VII. Károly uralmával való

azonosulásig, általában véve ritkán érdeklik a nemzetközi politikai vagy egyházpolitikai események. Egy császár párizsi látogatása azonban ritka eseménynek számít, rendkívüli látványosság (párizsi látványosság), ami – ha szűkszavúan is, de megörökítésre érdemes.¹⁴³

A következő forrásunk Párizs egyik legfontosabb és legaktívabb intézményének, a *parlament*nek a munkájához kötődik; pontosabban Zsigmond egyik igen érdekes párizsi programjához, a parlamenti látogatáshoz, illetve a jogszolgáltatásba történt, sok vitát kiváltó beavatkozásához. Az esemény leírását az egyébként inkább az *armagnac*-párttal szimpatizáló parlamenti írnok, *Nicolas de Baye Journal*jának köszönhetjük. Leírása tényszerű, mondhatnánk szakmai, hiszen szinte csak a munkájához tartozó elemekre koncentrál.¹⁴⁴

Az 1418-as esztendő jelentős változásokat hozott Párizs, illetve a párizsi parlament életében is, melynek eredményeképp az 1413-as *armagnac* hatalomátvétel ellenreakciójaként is a *bourguignonok* vették át a hatalmat a városban és az ország ügyeinek irányításában egyaránt. Mindez kemény leszámolásokkal járt együtt, és természetesen változásokat hozott az adminisztrációban is. A burgundiak saját embereikkel töltötték meg a hivatalokat, és intézkedéseik érintették a parlamenti írnok, tehát a *parlamenti napló* írójának személyét is: az *armagnac*-ok által hivatalba juttatott Baye-t a *bourguignon Faugemberghe*, a művelt párizsi nagypolgár váltotta fel, aki – mint láttuk – *töretlenül* folytatta elődje naplóíró munkáját is. Az ő feljegyzéseiből Zsigmondra vonatkozóan ránk maradt egyik, 1417 nyaráról származó szöveg a Zsigmond-féle közvetítési kísérlet *utórezgéseit* tükrözi, de az előbbi leírással meglehetősen szoros összefüggésben van.¹⁴⁵

Zsigmond párizsi útjának és az utazás céljainak rekonstruálásához a korabeli krónikákban találunk további fontos szövegeket. Az elbeszélő források között továbbra is kulcsfontosságúnak tekinthető Michel Pintoin már korábban is gyakran idézett krónikája, melyet az alábbiakban bemutatandó kortársai is gyakran használtak mondanivalójuk forrásaként. Pintoin mester – mondhatjuk, *szokás szerint* – jól értesült, az események egy részénél feltehetően *szemtánú*, és információit *tudatosan és közvetlenül* gyűjthette össze az érintettektől. Mivel tudjuk (éppen tőle), hogy az apátsággal egyébiránt már korábban is kapcsolatban álló Zsigmond és kísérete hosszabb időt töltött Párizs környékén, illetve magában a saint-denis-i apátságban, okkal tételezhetjük föl, hogy a történetíró szerzetes kihasználhatta ezt az alkalmat a munkáját segítő adatok gyűjtésére is.¹⁴⁶

Michel Pintoin meglehetősen részletesen írja le a narbonne-i tárgyalá-

sokat sikerrel lezáró Zsigmond Párizsba érkezését, megtudjuk, hogy Zsigmondnak (akinek érkezését két embere időben előkészítette) „régi vágya volt, hogy látogatást tegyen Franciaország királyánál és Berry hercegénél, szeretett rokonainál”, hogy vendéglátói gondoskodtak arról, hogy utazása során semmiben ne szenvedjen hiányt, hogy miként érkezett meg március elsején Párizs falai alá, s hogyan zajlott le a már említett, egyre emeltebb szintű fogadtatás a Louvre-ban való elhelyezkedéséig.¹⁴⁷

Tisztázódik az is, hogy „a rákövetkező napokban Zsigmondnak várnia kellett arra, hogy a király felépüljön”, s ezért megvalósíthatta régóta meg-lévő kívánságát, hogy látogatást tegyen „a tiszteletreméltó Párizsi Egyetemen, azért, hogy maga is láthassa az iskolai munkát, mivel ő maga a teológiában és a latin nyelvben igen járatos volt”. Pintoin arról ugyancsak tud, hogy Zsigmond „több ízben ellátogatott a Parlamentbe is, hogy a királyi bíróságon tárgyalt peres ügyeket hallgassa”, és leírja a Baye parlamenti naplójából már ismert, Guillaume Seignet érdekében történt beavatkozást, amelynek során „a Rómaiak királya, nehogy az illető ki legyen téve annak, hogy ügyét elveszti, lovaggá ütötte őt, minden ellenvetés nélkül, noha az általánosan elfogadott nézet szerint ez a kiváltság nem a császárt, hanem kizárólag Franciaország királyát illette meg”. Ugyan-ebből a részből tudhattuk meg, hogy a császár „időtöltésként meglátogatta a Párizs környékén lévő királyi palotákat, s tíz napot töltött a saint-denis-i kolostorban”, hogy egy vadászat alkalmával találkozott össze a lábadozó francia királlyal, s hogy ő maga és kísérete felbecsülhetetlen értékű ajándékokat kapott a királytól, a királynőtől és Berry hercegtől, de beszél a császár bőkezűségéről is, amikor vendégül látta és megajándékozta „az udvar nemes hölgyeit és kisasszonyait, s a legkiválóbb polgárasszonyokat” egy olyan vacsora alkalmával, melyre „dallamos zene hangjai és csodálatos énekhangok kíséretével került sor”.¹⁴⁸

Emellett „gyakran és nagy érdeklődéssel emlegette mindazon nagyszerű dolgokat, melyeket a királyságban látott, s szívesen mondogatta, hogy a francia mesteremberek, az ő véleménye szerint, mind közül a legügyesebbek. Még arra is gondolt, hogy a király beleegyezésével összegyűjtse a háromszáz leghíresebb mesterembert (...) s Magyarországra küldte őket azzal a céllal, hogy alattvalóit a különböző mesterségekre oktassák.”¹⁴⁹

A császári látogatás céljaival kapcsolatban megtudjuk Michel Pintoin-tól, hogy a „király jelenlétében megtartott tanácsülések alkalmával, melyeken ő is részt vett, több ízben is elmondta, hogy őt milyen fájdalommal tölti el a Franciaország és Anglia királyai között uralkodó megosztottság s a liliom hercegeinek szégyenletes fogva tartása, s mondotta azt is, hogy

jó reménye van arra, hogy kapcsolatba lépve Anglia királyával, a békét helyreállítsa".¹⁵⁰

Beszél még a krónikás Zsigmond londoni tárgyalásairól, hogy a császár „különösen nagy pompával várták Angliában, hogy legott a király tanácsába fogadták”, de a kommentár már ekkor érezteti, hogy az események nem a franciák előnyére fognak alakulni Londonban, és a kissé távolabb olvasható részekben pedig a saint-denis-i szerzetes megjegyzéseiből egyértelműen érződik a *neheztelés* Zsigmond közvetítési akciójának alakulásával kapcsolatban, ez a fejezet azonban már később íródott, és a canterburyi egyezményt követő helyzetet tükrözi.¹⁵¹

A saint-denis-i krónika mellett a 15. század első évtizedeire *Enguerrand de Monstrelet* krónikája a másik legismertebb, és számunkra is legérdekesebb forrás. Mint tudjuk, a cambrai-i származású, mérsékeltlen, de egyértelműen burgundi párti krónikás a külsőségek leírásában, a lovagi élethez kötődő események dagályos bemutatásában lelte elsősorban kedvét. Még ha általában véve a froissart-i ihletettségű témákhoz nála nem is párosult froissart-i történetírói tehetség, Zsigmond látogatása olyan, politikailag fontos és külsőségekben is gazdag esemény volt, amely fölkelte Monstrelet figyelmét, aki már az aacheni koronázástól kezdődően, Zsigmond látogatásának minden fontos eleméről hírt adott. Monstrelet Zsigmond párizsi látogatására vonatkozó szövegeiből egy bővebb változatát állítottunk össze.¹⁵²

Monstrelet ezt követően Zsigmond Londonba való megérkezéséről, az egyre emelkedő szintű fogadtatásról ír, majd megtudjuk, hogy Londonban a tárgyalók köre *kiszélesedett*, miután megérkezett Hollandi Vilmos, és megjelentek a burgundi herceg követei is, akiknek jelenléte nyilvánvalóan arra utalt, hogy a Németalfölddel kapcsolatos érdekrendszer is motiváló elemévé vált a tárgyalásoknak. Monstrelet tudósít azokról a kísérletekről, melyeket a tárgyaló felek a megegyezés érdekében cselekedtek, s azokról a közbeeső követségekről, melyeket az érintett fejedelmek küldöttei a megállapodás érdekében lebonyolítottak, majd pedig a közvetítési kísérlet utolsó felvonását, a *calais-i csúcstalálkozót* írja le.¹⁵³

Monstrelet krónikájának ebből a részletéből már egyértelműen érződik a kialakult körülmények hatására bekövetkezett koncepcióváltás: míg Franciaország egyre inkább kivonul a békétárgyalások folyamatából (már önmagában azzal, hogy a békétárgyalások idején nem hajlandó szüneteltetni a hadműveleteket), addig a tárgyalóasztalnál Franciaország helyét, természetesen annak rovására is, mindinkább a *burgundi herceg* foglalja el. Ezt a folyamatot – melynek eleddig nem igazán tulajdonított jelentő-

séget a történetírás – a korabeli „közvélemény” meglehetősen *ellentmondásosan* élte meg. Noha a dolgok fejlődésének *iránya* utólag már egyértelmű, és a nagyobb rálátással rendelkezők számára már ekkor is elég világos volt, figyelemre méltónak tartjuk annak a *kialakult* (kialakított?) bizonytalanságnak a tükröződését, melyet a burgundi herceg állásfoglalásaival kapcsolatos kommentárok egy részénél láthatunk: eléggé valószínűnek tűnik, hogy ekkor még a burgundi herceg híveinek szemében sem volt magától értetődő egy Francia Királyság *elleni* angol–burgundi *szövetség* gondolata. A calais-i találkozó mindenestre az eredeti *értelmeben* vett közvetítési kísérlet *végérvényes és teljes* feladását jelentette.¹⁵⁴

Mindenestre a francia belső politikai helyzet ezután egyre romlott, a burgundi herceg továbbra is az armagnac-kézen lévő francia területek elfoglalásával foglalatzkodott, s a szembenálló felek egyre kevésbé válogattak az eszközökben: ennek a „tisztogató” hadjáratnak esett feltehetően áldozatul a két egymást követő *dauphin* (Lajos, megh. 1415, és János, megh. 1417), valószínűleg Hollandi Vilmos (1418), és később maga Félélelemnélküli János burgundi herceg is. Monstrelet krónikájának az utolsó, Zsigmond közvetítő tevékenységéhez kapcsolódó információja a császári törekvésekből fakadó konfliktusra, és Zsigmond nyugati szövetségi „pálfordulására” egyaránt utal.¹⁵⁵

Az eseményekről számos további elbeszélő forrásunk van, így a valószínűleg tévesen *Guillaume Cousinot*-nak, az orléans-i herceg volt kancellárjának tulajdonított *Geste des nobles françois*, az arras-i *Pierre de Félin* műveként számon tartott *Chronique de 1407 à 1422*, és *Perceval de Cagny*nak az 1430-as évek végén diktált *Krónikája* a közvetítési kísérlettel kapcsolatban tartalmaz – többnyire rövid, hol semmitmondó, hol pedig lényegretörő információkat. Ugyanezt láthatjuk az angol ostromoknak a stratégiailag rendkívül előnyös helyzete miatt is mindvégig kitarótan ellenálló, a francia monarchia egyik „kultikus” helyeként számon tartott Mont-Saint-Michel-ben írott, *annales-szerű* Krónika, a *Chronique de Mont-Saint-Michel* esetében is.¹⁵⁶ A történetírói produkciót tekintve átlagos (sőt néha kifejezetten szerény) színvonalú munkákról van szó ezúttal, amelyeknél a pártokhoz való kötődés ugyanolyan jól tisztázható, mint a már idézett művek esetében: Cousinot (illetve a *Geste* ismeretlen szerzője) és Cagny az *armagnac–orléans-i* párthoz húz, míg Félin burgund történetíró. Egy másik, már említett történetírónk, *Gilles Le Bouvier*, akit „*Berry Heroldjának*” mondtak, s aki számos, más tárgyú könyvet is írt, korának egyik sokat utazó diplomatája, Károly dauphinnek (a ké-

sőbbi VII. Károlynak) a története kapcsán tárgyalja és természetesen az orléans-i párt szemszögéből nézi az 1402 és 1455 közötti eseményeket, Zsigmond párizsi útjáról csak igen rövid tudósítást közöl.¹⁵⁷ A burgundi „oldal” Berry heroldjának megfelelő történetírója, a heraldikával ugyan-csak „hivatalból” foglalkozó *Jean Le Fèvre de Saint-Rémy*, Jó Fülöp tanácsadója, krónikájának első szakaszára (1408–1436) – így Zsigmond közvetítő akciójára – vonatkozóan Monstrelet anyagát vette át.¹⁵⁸ Ezeknél a történetíróknál Zsigmond párizsi és londoni útjára vonatkozóan, a tény-közlés tekintetében nem találunk újabb információkat, és általában véve jellemző rájuk, hogy Zsigmond „szupremácia-érvényesítő” törekvéseire sem találunk utalást. A calais-i csúcstalálkozósról adott variánsaik azonban jól mutatják a kialakult helyzet következtében fokozódó politikai elbizonytalanodást. Így a *Cousinot*-nak tulajdonított *Geste des nobles françois*, mely a közvetítési akcióról, illetve a párizsban történekről mit sem tud, a calais-i találkozósról összefoglalóan már hírt ad.¹⁵⁹

Annak ellenére, hogy a *Geste* leírása meglehetősen sommás, és több pontatlanság van benne, a tárgyalások lényegét, végső eredményét jól foglalja össze, bár nem tesz utalást a megbeszélések folytatására vagy a sikertelenséget befolyásoló tényezőkre. Még nála is kevesebb adatot szolgáltat *Pierre de Fézin*, aki csak a calais-i tárgyalásokkal foglalkozik; jól közvetíti viszont a burgundi herceg attitűdjével kapcsolatos bizonytalan-ságokat.¹⁶⁰

Az *Alain Chartier* és *Gilles Le Bouvier* neve alatt jegyzett szöveg, noha a tárgyalások menetét nem részletezi, szól Zsigmond békeközvetítő vállalkozásáról. Részletesen kitér azoknak a hadműveleteknek a bemutatására is, amelyek – több krónikás szerint – a megegyezést hátráltatták, mivel Zsigmond londoni tárgyalásainak idején tovább folytatódtak, és itt is azt a csupán ürügynek látszó (legjobban kifejtett változatában *Michel Pinto*innél látható) megközelítést olvashatjuk, mely szerint éppen ezek az akciók bírták volna rá az angol királyt a béketárgyalások feladására. A Zsigmond-féle közvetítőakció folytatásáról a szerző nem beszél, de az ügyek intézésében nagy szerepet szán Hollandi Vilmosnak, amivel egyben a burgundi herceg helyzetének labilitását is kifejezi: „*És ott volt a burgundi herceg önála (ti. V. Henriknél), hogy szövetséget kössön vele, mivel úgy látta, hogy a bajor herceg (ti. Hollandi Vilmos) nem kívánja neki átengedni a dauphin kormányzását, és erősen kételkedett abban, hogy nem akarja-e vele szemben az orléans-i pártot támogatni.*”¹⁶¹

A fentiekén kívül további két fontos dokumentum áll rendelkezésünkre, amelyek az előbbiekkal összefüggésben is említésre méltó, újabb adatokat közölnek velünk Zsigmond párizsi és londoni látogatásáról, illetve annak későbbi lecsapódásairól. A két történetíró sajátos helyzetben van saját táborán belül: az egyik a már említett *Jean de Wavrin*, aki – mint Jó Fülöp tanácsosa és kancellárja, természetesen *bourguignon*, és aki *Anglia történetét* írta meg francia nyelven, a másik pedig a francia királyi udvar befolyásos személyiségeinek egyike, *Jean Juvénel des Ursins*, aki VI. Károly uralkodásának történetét hagyta ránk, és akinek műve (mint láttuk) hivatalosan is a *Grandes Chroniques* anyagát gazdagította. Politikailag tehát az ellenkező táborban voltak, ami természetesen nem akadályozta meg őket abban, hogy munkájuknak a 15. század első két évtizedének végéig tartó részéhez *mindketten* a saint-denis-i krónikás, *Michel Pintoin* szövegét használják fel, olyannyira, hogy Des Ursins gyakorlatilag Pintoin szövegének részbeni francia fordítását adja.¹⁶² A Zsigmond párizsi tárgyalásaira vonatkozó anyaga azonban azért is érdekes számunkra, mert a Des Ursins-féle krónikának ez a része számos *eredeti* megjegyzéssel és megfigyeléssel egészítődik ki, tekintettel egyrészt arra a körülményre, hogy – ez az elbeszéléséből is látszik – krónikásunk ezúttal *maga* is részt vett az eseményekben, és jelentős részüket szemtanúként élte át, másrészt pedig arra, hogy időnkénti megjegyzései egyúttal egy *államférfi* megjegyzései is, akinek szavai jól tükrözik a korabeli politikai gondolkodás bizonyos elemeit is. Jean Juvénel des Ursins *Krónikájának* vonatkozó fejezeteiből bő válogatást készítettünk.¹⁶³

Mint tudjuk, a francia királyi tanács – melyben helyet kaptak az *armagnac*-párt akkori vezéralakjai – ekkor meglehetősen megosztott volt az angolokkal kötendő békével kapcsolatban: míg Berry és Bourbon hercegei békülékenyebbek voltak, Armagnac grófja ragaszkodott a háború mindenáron való *folytatásához*, és az angolokkal szemben egyre újabb és újabb támadásokat készített elő. Az általa vezetett háborús csoport – egy kisebb jelentőségű ütközet megnyerésével megerősítve pozícióit – a királyi tanácsban is átvette a vezetést, amikor Zsigmond újabb követésege megérkezett a tárgyalási ajánlatokkal. Des Ursins részletesen leírja Armagnac grófjának háborúra buzdító szavait, a további háborús előkészületeket, majd még egy alkalommal visszatér művében a Zsigmond-féle békeszerző erőfeszítésekre.¹⁶⁴

Des Ursins mellett a másik jelentős dokumentumunk a *Jean Wavurin*-féle *Recueil des croniques et anchiennes istoires*, melynek anyagát a szerző (a címben is világosan jelölt módon) más „krónikák és történetek” egybegyűjtésével állította össze. Zsigmond közvetítési kísérletének alap-

ját Wavrin számára is (mint ahogy azt Des Ursins esetében már láttuk) Pintoin műve jelentette, a korszakra vonatkozó másik fontos forrása pedig Monstrelet krónikája. Ugyanakkor Wavrin a párizsi tárgyalásokról ír kevesebbet; tőle azt tudjuk meg (részben a *Saint-Rémy*-féle krónika alapján), hogy Londonban miként zajlottak le az események. Wavrin az események fordulópontját a franciák azincourt-i vereségében jelöli meg, ezzel mintegy fölvezetve Zsigmond párizsi és londoni látogatását.¹⁶⁵

A lefolytatott tárgyalásokat Wavrin – aki Hollandiai Vilmos szerepét ugyancsak igen fontosnak tekinti – nem részletezi, viszont nagy hangsúlyt helyez arra, hogy bemutassa V. Henrik Zsigmonddal szembeni bőkezűségét. Az angol királynak gondja volt arra, hogy a *fogoly urak* részvételével nagy díszvacsorát adjon a Westminsterben Zsigmond tiszteletére.¹⁶⁶

Wavrin úgy tudja, hogy Zsigmond Calais érintésével még egyszer visszatért Franciaországba, ahol beszámolt a francia királynak arról, hogy mit végzett, illetve hogy tárgyalásai eredménytelenek voltak, majd leírja Monstrelet alapján, de a korábbi forrásainkhoz viszonyítva némileg eltérő nézőpontból és kommentárral a calais-i találkozót.¹⁶⁷

A burgundi herceg Zsigmondnak tett hűbéri hódolatára és a francia királyi tanács fölháborodására vonatkozó leírás Monstrelet interpretációjával azonos, a folytatás azonban kissé eltér tőle.¹⁶⁸

A francia elbeszélő források alapján kirajzolódó kép tehát meglehetősen *összetett*. Mindenekelőtt világos, hogy a közvetítési kísérlet az érdekek rendkívüli kuszasága és bonyolultsága miatt messze túlnőtt egy hagyományos értelemben vett *békeközvetítés* keretein. A fő cél – deklarált módon is – egy nagy ívű nyugat-európai politikai rendezés létrehozása volt. Mint láttuk, Zsigmond ennek érdekében komoly tárgyalásokat folytatott az érintett felekkel, már a konkrét közvetítési akció megkezdése előtt is. Ezekben az elképzelésekben előbb egy olyan – a Császárság, Franciaország és Anglia közötti – szövetségi rendszer létrehozása szerepelt, melynek sokkal inkább volt célja a burgundi herceg *elszigetelése*, mint *bevétele* ebbe az együttműködésbe. Eszerint a közvetítés *deklarált*, közvetlen nemzetközi politikai *alapja* (az egyházszakadás megszüntetése) és az együttműködés *rutinszerűen* hangoztatott érvrendszere (a kereszteshadjárat-eszme felújítása) mellett a tárgyaló felek közötti közvetlen politikai megegyezés alapját éppen a fenyegetően növekedő *flamand-burgundi* államalakulattal szembeni közös fellépés adta volna meg.

Ezt az átfogó tervet az angol katonai offenzíva átütő sikere, valamint a burgundi herceg taktikus foglalásai zavarták meg: ez azt eredményezte,

hogy a burgundi herceget nem lehetett többé kihagyni a rendezésből, miközben az angolok és a franciák közötti tartós megegyezésnek sem növekedtek az esélyei, sőt ekkorra gyakorlatilag megszűnt az érdekek találkozásának szélesebb lehetősége. Pedig kezdetben maga Henrik is az orléans-i párttal kötött volna szívesebben megállapodást, és mint láttuk, Zsigmondot ugyancsak számos kötelék fűzte a francia királyi udvarhoz, illetve az orléans-iakhoz. Kétségtelen, hogy Zsigmond a francia udvarban a közvetítés szempontjából nem végzett sokat: a kialakult helyzetben olyan partnerekre talált Párizsban, akik az ő eredeti közvetítő koncepciójával nem tudtak mit kezdeni; sőt – maguk is megosztottak lévén – erőiket gyakran továbbra is máshol fecsérelték el. Az ország és az armagnac-ok hosszú távú létérdeke azonban ezúttal valóban egybeesett. Ebben a helyzetben mind az angolok, mind pedig a franciák a Zsigmond-féle közvetítési akciót részben *időnyerésre* akarták felhasználni, részben pedig *saját igazuk és jogaik* nemzetközi fórumokon (különösen pedig a konstanzi zsinaton) való *elismertetését* akarták általa elérni. A fenti célok elérése érdekében a katonailag sokkal jobb pozícióban lévő angolok az adott *status quo* megtartása mellett, akár hosszabb fegyverszünetre, illetve békekötésre is hajlandóak lettek volna, mint ahogy az később Troyesban be is következett.¹⁶⁹

Ugyancsak az 1416 nyarára kialakult helyzet magyarázza, hogy Zsigmond számára egy armagnac-francia orientációjú szövetség semmilyen szempontból nem ígért már előnyöket: sem egyházpolitikai, sem katonai, sem politikai, sem gazdasági összefüggésben nem volt vonzó megoldás. Így a tervezett közvetítés és a mögötte lévő eredeti politikai koncepció is megváltozott, fokozatosan átalakult, és ez a tárgyalások menetében is megmutatkozott. Henrik fő célja lett, hogy Zsigmond feltétlen támogatását a maga számára biztosítsa, hiszen egy olyan, tekintélye csúcsán lévő politikai tényező támogatása, amely mind az armagnac törekvésekkel, mind pedig az egyre gyarapodó burgundiai hatalommal szemben áll, a lehető legjobb megoldás lehetett az angol király számára, s egyben a legerősebb biztosíték is törekvései alátámasztására.¹⁷⁰

Mindebből nyilvánvaló, hogy a párizsi tárgyalások gyakorlati eredménytelenségével a tényleges döntés V. Henrik és Zsigmond tárgyalásai során következhetett csak be. Az angol király – mint láttuk – kezdettől fogva Zsigmond megnyerésére törekedett, s igyekezett Zsigmondnak *mindenben* (kivéve *univerzalista* törekvéseit) a kedvében járni. Tehát kedvezően fogadta Zsigmond fegyverszünetre vonatkozó javaslatait, s Angliában a Zsigmond által kedvelt teátrális nagy jelenetekben is bőven volt része a királyi–császári delegációnak. Kapóra jöttek viszont az angol

királynak azok a folyamatos támadások, melyeket a franciák a Zsigmond-féle közvetítés ideje alatt folytattak, s amivel nyilvánvalóan azt is jelezték, hogy a béketárgyalásokat a meglévő *status quo* mellett nem fogadják el. Az erőviszonyok tehát ezzel is Henrik javára rendeződtek át. Henrik számára Zsigmond látogatása (csakúgy, mint korábban Aragóniai Ferdinánd esetében) a Lancaster-dinasztia külső és belső tekintélye megszilárdításának, és egy erős külpolitikai offenzívának a lehetőségét kínálta, ezáltal biztosítható volt együttműködésük a konstanzi zsinat további részében, miközben megmaradt a császárral a további, széles körű együttműködés lehetősége is. Azzal pedig, hogy Zsigmond elfogadta a Szent György Érdemrendet, ami a közfelfogás szerint az Angliával való szövetséget jelentette, már előre is vetítette a tárgyalások eredményét: miután megszűnt a tárgyaló felek közötti *szélesebb* együttműködés lehetősége, a kiutat a Zsigmond és Henrik közötti szövetség jelentette, mely a *canterburyi* egyezmény megkötésében konkretizálódott.¹⁷¹

Az egyezmény, melyet Henriknek a parlamenttel, Zsigmondnak a birodalmi választókkal kellett megerősíttetni, egy olyan dokumentum, melynek egyértelműen *franciaellenes* éle volt, deklaráltan az egyházi „*unió*” létrehozását kívánta szolgálni, és minden területen (a zsinattól a kereskedelemig) a két szerződő fél fokozottabb együttműködését célozta az érdekszférájuknak tekintett nyugat-európai területeken. Kétségtelen, hogy átmenetileg ezen a megállapodáson nyugodott a birodalom nyugat-európai politikája, mint ahogy az is, hogy a Franciaországgal kapcsolatos további tárgyalások feltételei is megváltoztak: ezt tükrözik az előbb Beauvais-ban, majd Calais-ban folytatott „levezető” megbeszélések is. Mint láttuk, a calais-i találkozóról kevés információnk van, és azok is egymásnak ellentmondóak. A francia követek a területileg és időtartamában is egyre szűkülő fegyverszüneti javaslatokat visszautasítva elvonultak, s a további tárgyalások Henrik részéről is valójában már csupán az újabb, átfogó offenzíva előkészítését szolgálták. Ennek volt nélkülözhetetlen eleme a burgundi herceg bevonása a tárgyalások menetébe (ami egyben *minimum* a burgund hatalom *semlegesítését* célozta), viszont Félélemnélküli János, ezzel – feltehetően Zsigmond erős fenntartásai mellett – Calais-ban gyakorlatilag *elfoglalta* a francia fél helyét a tárgyalóasztalnál. Mindez Zsigmond számára, még ha csak átmeneti időre is, a burgundi herceghez való közeledést jelentette, de legalábbis a burgund hatalommal szembeni fellépések számának és intenzitásának a csökkentését hozta, noha a Zsigmond és János (később Fülöp) burgundi herceg közötti ellentétek forrásai továbbra is megmaradtak.¹⁷²

A calais-i tárgyalásokat követően tehát létrejött egy olyan együttműködés Anglia és a császár között, melyben jól felfedezhető az érdekek közössége, ugyanakkor János burgundi herceg pozíciói is megszilárdultak átmenetileg, hiszen Burgundia – bár eléggé ellentmondásos módon – helyet kapott egy fontosnak tűnő nyugat-európai szövetségi rendszerben, amelyben azonban János herceg nem mint „Isten kegyelméből” regnáló fejedelem, hanem mint a Francia Királyság azon *pártjának* képviselője szerepelt, amely hajlandó volt elismerni Henriket Franciaország királyának. Eszerint az 1415–1416-os nyugat-európai rendezési terv végeredményben minden átmenetisége ellenére előnyös pozíciókat biztosított Zsigmondnak: birodalminak ítélt területeket (s ez is Zsigmond attitűdjét igazolja) hosszabb időn keresztül valójában csak Burgundia részéről értek támadások. Ezek a 15. század eleji nyugat-európai hatalmi viszonyok, amelyeket a Zsigmond által megkötött szerződések viszonylag pontosan tükröznek, még egy gyorsan változó világban is viszonylag tartósnak bizonyultak, és nemzetközi politikai összefüggéseikben lényegileg a francia állam újjászületéséig, illetve a burgund állam fönnállásáig *alapvetően* nem változtak.

A zsigmondi közvetítési kísérlet mellett – és vele szoros összefüggésben – az 1415–1416-os esztendőben lezajlott politikai törekvések a korabeli *politikai gondolkodás* tanulmányozása szempontjából is adnak lényeges információkat. Zsigmond nyugat-európai, különösen pedig párizsi látogatása nemcsak *békeközvetítő* és az *egyházi uniót* elősegíteni hivatott funkciója miatt volt jelentős, hanem a *császári univerzalizmust* érvényesíteni kívánó törekvése miatt is: az univerzális császári hatalom *reneszánsza* következtében *újjászületett* a császárság és a *császári* befolyást az államiságuk fejlődésében megjelent új szakaszként már korábban sikerrel tagadó, nagy nyugati *monarchiák* közötti potenciális *konfliktus* is. Igen jól tükrözik ezt a korabeli francia források, a szakirodalom azonban nem vagy csak érintőleges jelentőséget tulajdonított neki, és többnyire megelégedett a tényközléssel, az univerzalista kísérletek „értelmetlenségének” esetleg „anakronisztikus” vagy éppen „felhőborító” voltának a hangsúlyozásával, vagy éppen kategorikus *elítélésével*.¹⁷³

A rendelkezésünkre álló források tanulmányozásából azonban úgy tűnik, hogy – talán nem is véletlenül – a korabeli történetírók számára ez volt az egyik legfontosabb kérdés: Zsigmond látogatását tehát a *császári univerzalizmus érvényesítésének egy sajátos kísérleteként* is vizsgálunk és értékelnünk kell. A két legfontosabb esemény, melyeknek során Zsigmond számára alkalom adódott *különleges* császári jogállásának a hangsúlyozására, a savoyai gróf *hercegi rangra* emelése és az ún. „*Seignet-ügy*” volt. Ez

utóbbira minden, az eseményeket egy kicsit is részletesebben tárgyaló forrásunk kitér, s szinte mindegyikük kommentárjaiban vagy elbeszélésében jelen van az a gondolat, hogy Zsigmond a Seignet-ügy alkalmával (esetleg többszörösen is) császárként beavatkozott a „Francia Királyság” első ügyeibe, és megsértette a francia király tekintélyét.¹⁷⁴

Nyilvánvaló, hogy Zsigmondnak a császári szupremácia gyakorlásához, illetve gyakorlási kísérleteihez a szükséges bázist nemcsak a „kor-szellem”, hanem a konstanzi zsinat összehívásával betetőződött, konkrét nemzetközi és egyházpolitikai sikersorozata is biztosította: a nyugat-európai keresztény államokkal szembeni tekintélyének csúcspontját is az 1414–1417 közötti időszakra tehetjük. Úgy tűnik, hogy ennek a folyamatnak egy, az általában vett *császár-király* viszonyban sorsdöntő állomása zajlott le Párizsban és Londonban.¹⁷⁵

Aligha meglepő tehát, hogy Zsigmond, aki a legkisebb jogcímet is nagyon ügyesen tudta diplomáciájánál érdekei érvényesítése céljából felhasználni, alaposan kiaknáztatta a német királyi, illetve a császári cím birtoklásában rejlő lehetőségeket. A zsinat elején már tekintélye csúcsára érkező császár, aki ekkor már túl volt a *hitetlenek* elleni fegyveres harc tűzkeresztségén, aki már kiérdemelte a „*Defensor Ecclesiae*” titulust, és aratott már sikereket mint „*Imperator Pacificus*”, további politikai akciói során szinte természetes módon igyekezett *mindenhol* érvényre juttatni a *császári szupremácia* elvét, s ezáltal valóban konfirmálni akarta *kivételes* uralkodói jogállását a nyugati „nagy monarchiák” királyaival szemben. Zsigmond mindenhol el is ment ezen a téren a *tűrészatárig*; csak-hogy ez a *tűrészatár* 1416-ban *monarchiánként* változott. Mint ahogy korábban is, a császári beavatkozás hatékonyságát igazán a francia, az angol és a hispániai királyságok teheték próbára.¹⁷⁶

Noha se szeri, se száma az erre utaló jeleknek a zsigmondi diplomáciában, a dolgok valójában Zsigmond Párizsba érkezésekor fordultak komolyra. Az idézett források leírásai egyértelműen bizonyítják, hogy a látogatás során tapasztalható „univerzalista” kísérleteknek a kortársak szemében (még ha a hangsúlyok eltérőek is) komoly jelentőségük volt. Úgy tűnik, hogy forrásaink közül a burgundiakhoz közelebb álló források az elnézőbbek (Monstrelet, Fauquemberghe).¹⁷⁷

A királyi és a császári hatalom közötti viszonyt, az előbbi emancipálódásának dinamikáját, illetve az utóbbi visszaszorulásának folyamatát mindig is befolyásolták a konkrét erőviszonyok. A kétféle hatalom között meglévő látens konfliktus napvilágra kerülése békeidőben elkerülhető volt akkor, ha az érintett fejedelmek *nem találkoztak*, vagy *semleges* területen (pl. egy határfolyón, amire már volt példa a francia királyok és

a császárok kapcsolatának történetében) rendezték meg találkozójukat. Ha azonban egymás országába látogattak, különösen ha a császár látogatott egy adott országba, a két uralkodó találkozásakor ez a probléma *megkerülhetetlenné* vált, s az egymásnak, de legalább annyira a „közönségnek” szánt jelrendszer is működésbe lépett. Mint ismeretes, a középkori *nemzeti érzés* kialakulását tanulmányozó kutatók a 14. század vége felé már elfogadott módon a király „*birodalmáról*” („*Empire du Roi*”) beszélnek, s a „*király császár e királyságban*”-koncepciónak a kimunkálásában Franciaország döntő szerepet játszott.¹⁷⁸

Véleményünk szerint Zsigmond párizsi látogatásának ez az eleme csak úgy érthető meg teljességében, ha beleillesztjük a korábbi *király-császár* kapcsolatrendszerbe, mely ezúttal egyben a *valois-luxemburgi* kapcsolatrendszer része is. A francia dinasztiaival hagyományosan jó kapcsolatokat ápoló Luxemburgi dinasztia császárai (IV. Károly, illetve Vencel) természetesen korábban is tettek látogatást Franciaországban. E találkozók sorában IV. Károly 1378-as párizsi látogatása különös fontossággal bírt, ugyanis a vendéglátók rendkívüli jelentőségűnek tartották a *francia királyság szuverenitása*, főleg pedig e szuverenitás *kinyilvánítása* szempontjából. Ezért történt, hogy az idős, megrendült egészségű IV. Károly párizsi látogatását egy világos, a *politikai* szándéknak egyértelműen *alárendelt* üzenet érdekében, világos *szimbólumrendszer* alkalmazásával komponálták meg, melynek a *lényege* az volt, hogy az uralkodók *egyenrangú* félként találkoznak, a császári hatalom a francia királlyal szemben nem felsőbbrendű, s a császár nem több, mint a kereszténységnek (egyébként a francia királyságon belül semmiféle különleges hatalommal nem rendelkező, de azon kívül rangban első) fejedelme, akinek méltóságát csak növeli, hogy egyben a francia király kitűnő *szövetséges* is. A kortársaknak szánt üzenet elérte a célját, de nyilvánvalóan nemcsak a jelen, hanem az utókor számára is volt szándékosan megtervezett mondanivalója, s ezzel általában véve is hatással volt a *császár-király* viszony alakulására. A francia udvar által szervezett politikai ceremónia jelentőségét csak tovább fokozhatta az a körülmény, hogy a találkozón jelen volt a már német királlyá koronázott Vencel és a leendő francia király, VI. Károly is. Az a félig „feudális hagyományokban gyökerező”, félig „római jogi ihletésű” megfogalmazás, melyet később is olyan gyakran idéztek (s fentebb mi Des Ursins-nél láttunk), valójában Christine de Pisan nyomán ekkortól kezdve terjedt el még szélesebb körben: „*Franciaország Királya Császár ebben a királyságban, s csak Istennek s a kardnak tartozik engedelmességgel, nem másnak.*”¹⁷⁹

A ceremónia politikai üzenetén túlmenően a franciáknak konkrét cél-

jaik is voltak: 1378-ban azt is elvárták IV. Károlytól, hogy állást foglaljon a százéves háborúban a *franciák jogai* mellett, s hogy bizonyos *birodalmi* területek vonatkozásában engedményeket tesz, és elfogadja a francia törekvéseket. Az előbbi kívánság elől a császár *kitért* (nem foglalt állást az angol–francia konfliktusban), az utóbbi esetben viszont (a birodalomhoz tartozó Dauphiné átadásával) részben teljesítette a francia kívánságokat. A jó viszony a két dinasztia között továbbra is megmaradt, sőt Vencel és VI. Károly is találkozott Reims-ben (1398), de ez alkalommal a császári szupremácia érvényesítési kísérletére (több ok miatt) nem gondolt senki; eszerint a franciaországi császárlátogatások a Valois-dinasztia fényét, erejét és stabilitását is hivatottak voltak kifejezni.¹⁸⁰

Ilyen körülmények között talán nem túlzás feltételezni, hogy Zsigmond párizsi látogatásától (az igencsak megváltozott körülmények ellenére, vagy talán éppen azért) a francia udvar ugyanazt várta, mint apja, IV. Károly majd negyven esztendővel korábbi látogatásától: a Francia Királyság, a francia király *külső* és *belső* pozícióinak látványos *megerősítését*. Az előjelekből azonban úgy tűnik, hogy Zsigmond az 1378-as császárlátogatást *nem megismételni* akarta, hanem inkább – részben legalábbis – *ellenkező előjellel újraprendezni*. Természetesen a helyzet is jól érzékelhetően más volt az 1370-es évek végén, mint az 1410-es évek közepén: a feltételek a francia király rovására változtak meg, és általában véve is a császári méltóság viselőjének javára tolódtak el. Elég nehéz most megítélni, hogy Zsigmond párizsi szereplésében mennyi volt a *tudatos-ság*, mindenesetre láthattuk, hogy Zsigmondnak számos megnyilvánulása volt, melyek során olyan szerepet játszott, ami a hagyomány szerint *kizárólag* a francia királyt illethette csak meg, tehát ezáltal a francia királyság jogait *csorbította*.¹⁸¹ Különösen érvényes ez a parlamenti eseményekre, ahol Zsigmond gyakorlatilag egy olyan „*intézményben*” („Lit de justice”) foglalta el a francia király helyét, mely az igazságszolgáltatás terén Szent Lajos óta szilárdan kötődött a francia uralkodói szuverenitáshoz. Az sem kétséges, hogy a további beavatkozások alkalmával (melyek akár konfliktushoz is vezethettek, mint a savoyai gróf herceggé tételének ügye) Zsigmond egyértelműen az univerzális hatalom következetes deklarálására törekedett.¹⁸²

Zsigmond és környezete számára tehát az addigi eseményekből eléggé logikusan következett, hogy a látogató a fogadtatást csakis a *császári univerzalizmus* szellemében, annak érvényesítésével tartotta *természetesnek*. Logikus módon kínálkoznak itt az apja párizsi látogatásával kapcsolatos párhuzamok: mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy Zsigmond tekintélye valószínűleg volt akkora 1416 tavaszán, mint IV. Károlyé

1378-ban. Ráadásul 1378-ban a megrendült egészségű császár tett látogatást az ereje és hatalma teljében lévő V. (Bölcs) Károly francia királynál, 1416-ban pedig a dinamikus, erőteljes Zsigmond császár látogatta meg a törekeny egészségű, s mind gyakoribb „örülési rohamokkal” küszködő, szerencsétlen VI. Károly francia királyt, akinek állapota jól szimbolizálhatta a francia királyság kormányzatának törekeny voltát, az ország sanyarú állapotát, s ezzel még inkább nyilvánvalóvá tette a közöttük lévő *kontrasztot*, s természetesen a két fejedelem *akcióképessége* közötti különbséget is.

A császár párizsi fogadtatásán részt vevők összetételéből világosan látható, hogy Zsigmondban az armagnac-orléans-i párt keresett a Francia Királyság (és saját maga számára) nagy tekintélyű szövetségest, a problémát azonban az jelentette, hogy *cserébe* alig volt mit felajánlania. Ilyen körülmények között Zsigmond akciói meglehetősen felkészületlenül érhatték vendéglátóit, akiknek ekkor (s erre több idézett szövegrészlet is utal) mi sem állt kevésbé érdekükben, mint a hatalma csúcsán lévő császárral való konfrontáció. Zsigmond részéről pedig – mint ahogy számos előjeltől is következtetni lehet – ez a szövetség korántsem lett volna ellenére, de az valószínűleg föl sem vetődött benne, hogy az együttműködés a *tekintélyek egyenlősége* alapján lenne elképzelhető.

Ebben a megközelítésben az idézett szövegrészek (hol tétova, hol erőteljesebb) kommentárjai sem érdektelenek, hiszen a szuverenitással kapcsolatban mégiscsak tükrözik a királyság irányítóiban meggyökeresedett „politikai öntudat” éberségét és egyben azt is bizonyítják, hogy a „Bölcs” V. Károly francia király látványos körülmények között kifejezésre juttatott önállósodási törekvései korántsem voltak hatástalanok, sőt számolni kellett azzal is, hogy az általuk képviselt gondolatok társadalmi beágyazottsága mind erőteljesebbé válik: ennek során a *hatalom*, illetve a *királyság szuverenitása* különvált a *király* személyétől, tőle függetlenül is működött, szilárdan kialakult az a kör, amely a királyság szuverenitásának védelmére érzékeny: sőt képviselői *mobilizálódtak*, és hallatták is véleményüket annak megóvása érdekében. Így amikor az események megtörténtekor Zsigmond beavatkozott a királyság ügyeibe, képes volt ugyan arra, hogy *érvényesítse* a császári szupremácia elvét, de ezáltal azonnal ki is váltotta a francia királyságot képviselők egy részében továbbra is éber „védekező reflexeket”. Sőt egyre inkább úgy tűnt, mintha a Francia Királyságnak a császári látogató beavatkozása által *kétségbe vont* szuverenitása és az ország nyomasztó külső *katonai fenyegetettségének* kérdése mindinkább összekapcsolódna, és ezáltal – bár meglehetősen tétova módon – kissé

közelítené egymáshoz a szembenálló pártok képviselőinek a véleményét is.¹⁸³

Mindez azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy az a *status quo*, melyet Franciaországban a korábbi évtizedek során sikerült kialakítani és elfogadtatni, s a császár-király viszonyban az *egyenlőség elvére* alapozni, érintetlen maradjon: a közelmúlt francia kudarcai, a pártok küzdelmének elfajulása, valamint a Zsigmondhoz kapcsolódó univerzalista törekvések hatására a korábbi egyensúly *időlegesen*, de határozottan a császári hatalom javára billent. A császár-király viszony tisztázását és a korábbi egyensúly visszaállítását Franciaország számára valószínűleg végül *két körülmény* könnyítette meg.

Az *egyik* (paradox módon) az *angolok példaértékű reagálása* lehetett Zsigmond univerzalista törekvéseire, mellyel csírájában fojtották el annak lehetőségét, hogy a franciaországi események Anglia területén is megismétlődjenek. Különös fontosságot ad ennek az aktusnak, hogy fennállása történetében „hivatalban lévő” német-római császár *először* járt az Angol Királyságban, s ez kitűnő alkalmat kínált az ünneplésre, a szövetségekötésre, de arra is, hogy „egyszer s mindenkorra” tisztázzák a két méltóság egymáshoz való viszonyát. A Zsigmond párizsi akcióról nyilvánvalóan idejekorán tájékozódott angolok (bizonyítván, hogy a császári törekvések őket is sértik) még Zsigmond partraszállása előtt gondoskodtak arról, hogy a császár a „*király hatalmán csorbát ne ejtsen*”, és világosan kijelentse: „*Nihil se contra superioritatem regis praetere...*”¹⁸⁴

A *másik* körülmény a *canterburyi egyezmény* következménye, és ahhoz a tényhez kapcsolódik, hogy Zsigmond a franciáktól *elpártolva*, a vendéglátó angol király *szövetségesévé* vált: Zsigmond angliai látogatásának ily módon az Angol Királyság számára lett a IV. Károly párizsi látogatásához hasonló funkciója, azzal a különbséggel, hogy Zsigmond, *elismerve* az angol király franciaországi *trónigényét*, messzebb ment el Londonban, mint annak idején az apja Párizsban. Sőt Canterburyben éppen az angol király mellett kötelezte el magát úgy, ahogyan azt a franciák Párizsban, a Francia Királyság érdekében várták el tőle. Ezáltal a franciák számára (legalábbis átmenetileg) a jó viszony fenntartásába vetett hitnek szerte kellett foszlania, tehát francia részről már valóban nem volt többé helye a megfontolásoknak és annak, hogy a császár jóindulatának megőrzése érdekében számára további engedményeket tegyenek. Ezzel a királyság *létét* fenyegető és *tekintélyét* csorbító törekvések végképp egy táborba kerültek. A császári univerzalizmus pedig átlépte azokat a határokat, amelyeket az emancipálódott, nagy nyugati monarchiák

(köztük még az igen kritikus helyzetben lévő Franciaország is...) eltűnhettek.

Több ilyen kísérletre – ismereteink szerint – Franciaországgal szemben valóban nem is került sor: így tehát Zsigmond akciója a császári universalizmus érvényesítésére egy, a kor viszonyaiból fakadó, *átmeneti epizód* maradt, amit Zsigmond a maga számára nyilván sikerként könyvelhetett el; ami jól rávilágít Zsigmond lehetőségeire (valamint arra körülményre, hogy a császár ezekkel a lehetőségekkel maximálisan élni is tudott), és amit a francia király környezete *akkor*, az ország még nagyobb külpolitikai elszigetelődésének elkerülése érdekében, ha nem is szó nélkül, de *kénytelen volt elviselni*. Jól mutatja a helyzet átmeneti jellegét, hogy ennek az epizódnak később, a viszonyok VII. Károly franciaországi felülke-rekedését követő megváltozásával már nem volt semmi jelentősége: semmi akadálya nem volt, hogy ismét visszaálljon a döntően *burgundia-el-lenes* alapokon szerveződő eredeti viszonyrendszer, melyben VII. Károly ismét *egyenlő félként* és jó esélyekkel kereshette (és kereste is) Zsigmond szövetségét.¹⁸⁵ Mindenesetre ahhoz aligha fér kétség, hogy a konstanzi zsinaton és annak árnyékában kibontakozó – *Narbonne-től Calais-ig* vezető – nemzetközi politikai akciósorozat (melynek kulcsszemélyisége nyilvánvalóan Luxemburgi Zsigmond volt) egy átmeneti időre megte-remtette a zsinat működéséhez és az ott tárgyalt problémák megoldásá-hoz szükséges *status quót*, egyben *egy korszak* lezárását jelentette a nem-zetközi kapcsolatokban.

Végezetül célszerű röviden áttekinteni, hogy a zsigmondi közvetítői tevékenységnek milyen megítélése alakult ki az érintett országok szak-irodalmában. A magyar szakirodalom ritkán szól róla, többnyire csak a zsinattal kapcsolatos legfontosabb eseményekre való utalások között sze-repelteti Zsigmond útját és (az egyébként sommásan sikertelennek tekin-tett) közvetítő tevékenységét. Noha úgy tűnik, hogy közvetlen hatása Zsigmond nyugat-európai diplomáciájának a magyar történelem alaku-lására nem volt, közvetett hatása aligha tagadható: a jelentős (mondhatni „tömeges”) magyar részvétellel lebonyolított diplomáciai akció nyilván-valóan hozzájárult a magyar politikai elit ismereteinek gyarapításához, Magyarország nemzetközi politikai súlyának növeléséhez, fontosságá-nak hangsúlyozásához, amire – úgy tűnik – Zsigmond maga is követke-zetesen törekedett.¹⁸⁶

Egészen más jellegűek a konkrétan is érintett országok, tehát a vonat-kozó angol, francia, belga és német történeti munkák megközelítései. Kétségtelen, hogy a különböző *nemzeti* történetírások többnyire erős fenntartásokkal értékelik Zsigmond 1415/16-os tevékenységét, amely

érezhetően meg is osztja őket. Anélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznánk, utalunk csupán arra, hogy a *német* historiográfia megközelítése leginkább *tényfeltáró* jellegű, az *angol* történetírás általában véve az eseményeket a (legalábbis átmenetileg dinamikus) angol monarchia, illetve a Lancaster-dinasztia *nemzetközi politikai sikereként*, illetve a Zsigmond álláspontjában meglévő, a kialakult *realitások* iránti érzékenység jeleként, a *francia* történetírás pedig a korábbi szövetséges Franciaország érdekeinek *elárulásaként* értékeli. A belga, illetve holland elemzések elsősorban a *Németalfölddel* kapcsolatos, *fenyegető* Luxemburgi *dinasztikus*, valamint a *császári törekvések* megjelenéseként írják le. Az egyháztörténet gyakran Zsigmond egész konstanzi tevékenységét (különös tekintettel a császári univerzalizmus érvényesítési kísérleteire) komoly fenntartásokkal értékeli. Az elemzések döntő többségében megjelenő *elfogultság*, illetve a *nemzeti* nézőpont szerepének igen gyakori érvényre juttatása még az újabb szakirodalomban is jól érzékelhető.¹⁸⁷

c) Zsigmond „az angolok szövetségese”

A fentiekből nyilvánvalóan következik, hogy a Zsigmond, Henrik és Burgundiai János között létrejött, calais-i találkozt követően – legalábbis átmenetileg – új helyzetnek kellett kialakulnia a császár és a francia király közötti viszonyban. Eközben a francia királyság mind beljebb sodródott a válságba, és miközben a *troyes-i egyezmény* értelmében létrejött Lancaster–Valois szövetség és dinasztikus házasság, Károly dauphint kizárva az örökségből, a Lancasterek utódlását ismerte el (az ügyek intézését Franciaországban az angol–francia király helytartója, Bedford herceg vette át), s a csecsemőkorú VI. Henriket is a francia trónon tudhatta, addig a későbbi VII. Károly a Francia Királyság közepső részére szorult vissza; az orléans-i–armagnac-párt, mely ezúttal már végérvényesen a francia *nemzeti monarchia* pártjává vált, megkezdte élethalálharcát a fennmaradásért.¹⁸⁸

Végeredményben tehát a közvetítési kísérlet utáni időszakra, s még az 1420-as évekre vonatkozóan is helytállónak bizonyult Zsigmond helyzetértékelése, amely abból indult ki a canterburyi egyezmény megkötésével és a burgundi herceghez való közeledéssel, hogy a közeljövőben nem kell számolnia a nemzetközi porondon Franciaország számottevő hatalmi szerepével. Burgundia, ahogy az várható volt, a Francia Királyságtól mindinkább különváló és egyre erősödő, önálló hatalmi tényezőként jelentkezett: „*az Isten kegyelméből uralkodó herceg*” országait mindinkább a szuverén

államiság irányába vitte, és végső céljai között előbb rejtve, majd deklaráltan is szerepelt a hajdani *Burgund Királyság* („melyet a franciák megszüntettek”) újbóli életre hívása. Nyilvánvaló volt, hogy ha ez bekövetkezik, a németalföldi és a burgundiai tartományok közötti állami *összeköttetés* megteremtésével Franciaország és a Birodalom között egy olyan, talán inkább Németalföld felé gravitáló politikai erő jöhetett volna létre, mely – mint ahogy Jó Fülöp kedvelt „*Nyugat Nagyhercege*” címe („Grand Duc de Ponant”) is sejtetni engedi – már igazi *nagyhatalmi* szerepre tör. Ez a körülmény magyarázza majd, hogy – hosszabb távon (mint látni fogjuk) – ismét kellő alapja lesz a Birodalom feje és a megerősödő francia király, VII. Károly közötti közeledésnek, illetve szövetségnek.¹⁸⁹

Ez a feszültség persze még ilyen élesen a 15. század második évtizedének végén nem érzékelhető, és francia krónikásaink egy része a császár és a burgundi herceg közötti kapcsolat alakulására hol bizonytalan hallgatással reagál, hol fagyos (esetleg kárörvendő) megjegyzéseket tesz, miközben a burgundi herceggel szimpatizáló történétírók látható elégedettséggel írják, hogy a császár és a herceg közötti kapcsolat javult.¹⁹⁰

A helyzet bonyolultsága természetesen befolyásolta a francia történetírás érdeklődését, és hatással volt a magyar vonatkozású információk „krónikákba tételére” is. Az első jelenség, amivel találkozunk, hogy a francia forrásokban, a korábbi időszakhoz képest, a Magyarország iránti érdeklődés csökkent. Ennek nyilvánvalóan több oka van: egyrészt a francia történetírásban ekkor szinte minden egyéb témát elnyom az angol-francia, illetve francia-burgundi konfliktus kiteljesedésének kérdése. A történétírók a közvetlen környezetükben zajló eseményekre koncentrálnak, „befelé fordulnak”, „pártosodnak”, mind erőteljesebben mutatnak föl kommentárjaikban „nemzeti elemeket”, s ennek során a külföldön történtek iránti érdeklődésük egy időre a háttérbe szorult.

Mindemellett hiányzott a megfelelő *téma* is: a bázeli zsinatig valójában nem voltak olyan, országokat és tömegeket megmozgató események (mint a konstanzi zsinat), vagy (Hunyadi törökellenes harcáig) olyan, a kereszténység egészét érintő és lelkesítő, átfogó összefogásra buzdító vállalkozások (mint a nikápolyi hadjárat), de hiányoztak a dinasztikus kapcsolatok megteremtésekor oly gyakori nagyszabású tervek, s így a történétírók érdeklődését mindig vonzó, fényes követjárások is. A francia területeken létrejött valamennyi egység (az angol Franciaország, a „bourges-i Franciaország” és Burgundia) – nyilvánvalóan más és más feltételek között, de – valójában a *fennmaradásért*, a *túlélésért* harcolt.

Így az a körülmény, hogy *látványosabb* kapcsolatfelvétel vagy franciaországi *követjárás* ebben az időszakban magyar részről sem volt, vala-

mint hogy ekkor Zsigmond tevékenysége is elsősorban *Közép-Európára* és *Itáliára* koncentrálódott, gyakorlatilag meg is határozza azokat a lehetséges magyar vonatkozású problémákat, amelyekkel kapcsolatban mégis – korlátozott számban – információk kerülhettek be a francia nyelvű historiográfiába: így Zsigmond *huszitákkal* szembeni harcai, a *bázeli zsinat* és – szórványosan – Zsigmond *császárrá koronázása és halálának* ténye került rá a krónikák lapjaira.¹⁹¹ A Magyarországgal, illetve annak királyával kapcsolatos információk mennyisége és érdekessége tehát az 1416 és 1444 közötti időszakban nem hasonlítható össze a korábbi időszakokkal, és végül is az újabb török támadásokat, illetve Hunyadi törökellenes vállalkozásainak sikereit s a vele kapcsolatos, gyorsan terjedő és mindinkább reménykeltő híreket kell majd megvárni ahhoz, hogy Magyarország ismét jelentősebb szerepet kapjon a francia történetírásban.

A leglényegesebb kortárs vagy korabeli feljegyzéseken alapuló információink ezúttal is főleg Monstrelet-től és Pintoin-tól, valamint szerényebb mértékben és többnyire a század második felében született művek közül Chartier-től, Saint-Rémytől, Le Bouvier-től és Chastellaintól származnak. Azokat a kommentárokat, amelyek Zsigmond császári szupremácia-érvényesítő törekvéseit kísérték – különösen Des Ursins, Monstrelet és Pintoin esetében – már volt módunk megismerni. Az alábbiakban két, Zsigmond megítélése szempontjából jellemző szöveget választottunk ki a canterburyi egyezmény utáni helyzet bemutatására.

Az első szövegeink az 1416-os zsigmondi diplomáciai akció utórezgéseit tükrözik. Ennek során Monstrelet – mint láttuk – leírja, hogy miként tette Zsigmond a „*savoyai gróft herceggé*” (amely eseményt ugyan tévesen teszi a közvetítési kísérlet *utánra*), de *hangulatilag* és a *kontextus* szempontjából nem téved, mert jól érzékelteti, hogy a franciák és a császár között *konfliktus* van (mint ahogy azt is, hogy a burgundi herceggel *konfliktus volt*), amikor elbeszélésében végül világosan megfogalmazza: „*S bizony úgy igaz, hogy (Zsigmond) amikor országaiból elindult, hogy Franciaországba jöjjön, mindig a burgundi herceggel ellentétes pártot támogatta, Bajor Lajos herceg által és annak befolyására, aki Franciaország királynőjének volt a fivére; valamint az orléans-i párt más képviselőinek hatása alatt; viszont amikor országaiba visszaindult, teljesen megváltozott a véleménye, s Burgundia pártját jobban kedvelte, mint a franciákét.*”¹⁹²

Monstrelet számára tehát teljesen egyértelmű volt Zsigmond orientációváltása, és figyelemre méltó az is, hogy krónikájában (sem a korábbi, sem a későbbi részben) nem használt a császárral szemben kritikus hangot. Más a helyzet Michel Pintoin-nel, aki Zsigmond Angliával való szö-

vetségét sokkal csalódottabban fogadta; különösen azt, hogy ígéretet tett arra is, hogy a franciák ellen fordítja a német fejedelmeket, hogy eltántorítja Franciaország mellől a leghívebb szövetségeseit, köztük a *genovaiakat*. Pintoin mester szerint ezzel a császár „*folttot ejtett a becsületén*”, és az „*egyenes útról letérve görbe utakra tévedt*”, következetlennek, állhatatlannak és „*a franciák szemében gyűlöletesnek*” mondja őt, miközben megbotránkozva írja le a császár (későbbi szakirodalomban is előszeretettel idézett) mondását, mely szerint „*rokonaim Franciaországban vannak, de az angolokra tekintek úgy, mint leghívebb barátaimra*”.¹⁹³ Viszont alig titkolt elégedettséggel veszi be krónikájába a genovaiak Zsigmondhoz küldött, egyértelműen elutasító, sőt csúfondáros megfogalmazású viszontüzenetének a tartalmát.¹⁹⁴

A saint-denis-i krónikás számára az egyébként erős francia befolyás alatt álló, a genovaiak (minden bizonnyal) hagyományosan császárellelens és talán „városi virtusból” is adott válasza jól fejezte ki azt, amit maga is gondolt, de addig krónikához méltóbb módon és mindenekelőtt szónoki lendülettel igyekezett kifejezni... Zsigmondról Pintoin a konstanzi zsinattal összefüggésben beszél *utoljára*, ahol a római királyt *erőszakosnak*, *hitszegőnek*, a bíborosok bölcs tanácsaival szemben „*süketnek*” mutatja be, és kiemeli, hogy a zsinat ellenére erőszakkal *angol* vagy *német* pápát akart választatni a bíborosokkal, s ezzel „*elhomályosította*” korábbi tevékenységének a fényét: az országok és a fejedelmek közötti konfliktus tehát híven tükrözte a császári közvetítés eredményeképp kialakult viszonyrendszer új elemeit, amelyek – amint az várható volt – azonnal megjelentek a nemzetközi politikában, és a *zsinaton folytatódtak*: ezeknek a nyomait a francia történetírás (mint Pintoin szövegében láthattuk) híven követte és meg is őrizte.¹⁹⁵

Monstrelet krónikája, ha jóval felszínesebben is, de a konstanzi zsinat utáni időkre vonatkozóan ugyancsak tartalmaz információkat Zsigmond császárral kapcsolatban. Kizárólag olyan eseményekkel találkozunk azonban nála, amelyek a kereszténység egészét érintik; így Monstrelet természetesen írt a *husziták* elleni keresztes hadjáratról (amely iránt, mint minden keresztes hadjárat iránt) erőteljesen érdeklődött a burgundi herceg, következésképp a burgund fejedelmi udvar is.¹⁹⁶ Monstrelet leírásából ezzúttal jól kitetszik az *eretnek veszélytől* való *félelem*, s láthatjuk azt is, hogy e veszély azért is olyan fenyegető, mert a krónikás közvetlen környezetében ugyancsak felütötte a fejét; a császár szerepét illetően Monstrelet rövid, kommentár nélküli, tényszerű leírást ad.¹⁹⁷

Monstrelet, akinek szavaiból kétségtelenül érződik némi aggodalom (hiszen – mint érzékelteti – az eretnekek legyőzése nemhogy a távoli

Prágában nem sikerült, hanem a kereszteseket és a császárt is meghátrálásra kényszerítették, és a szerző korában már a kereszténység más részeiben is fenyegetnek): így először válhat tudatossá, hogy Zsigmond országai *kettős veszély* – az eretnek és a hitetlen – szorításában vannak; pontosabban megteremti annak lehetőségét, hogy a később majd konkrétan is megfogalmazódó fogalmi összekapcsolás kialakulhasson.¹⁹⁸

A huszitaellenes első nemzetközi fellépést követően a Zsigmondra vonatkozó újabb információk is Monstrelet-től származnak, és már a *bázeli zsinathoz* kötődnek, amelynek kapcsán szó esik a görög egyházzal („Griex, Grigois”) való *uniós tárgyalások*ról is, „*mivel már korábban is számos alkalommal eredménytelenül igyekeztek azon, hogy a Szentegyház egységébe vonják őket*”, és Monstrelet ismételten kiemelheti, hogy a zsinaton mindenekelőtt arra törekedtek, hogy „*kitépjék és eltíporják a létező eretnekségeket* (hérésies regnans)”, amiért is a *huszitáknak* nevezett prágaiakat („ceulx de Praghe, appellés Housses”) is hívták, hogy jelenjenek meg a zsinat előtt, „*akik erre hajlottak is, mert Ausztria* (Osterice) *hercege és a magyarok nagy pusztítást vittek véghez közöttük*”. Végül a jövőbelükre nem került sor, ezáltal „*nem is fertőzhettek a zsinaton hamis tanaikkal és perverz tévelygéseikkel*”; így a zsinat a figyelmét az egyház *megreformálására* és a *hit megújítására* fordíthatta. Noha a zsinattal kapcsolatban írott összefoglaló meglehetősen sommás, azt mégis láthatjuk belőle, hogy az eretnek veszély igen nagy (hiszen még a zsinaton is fertőzhetne), hogy az *egyház ügyei* nincsenek teljesen rendben, és megtudjuk – *egyetlen* magyarokra vonatkozó megjegyzésként – hogy a magyarok elől járnak az eretnekekkel szemben folytatott harcban.¹⁹⁹

A Zsigmondra vonatkozó újabb leírások másik, Du Clercq-hez viszonyítva későbbi forrása Georges Chastellain művében található. Chastellain leírása Du Clercq-éhez igen hasonló, a tárgyalt témakörök is azonosak. Így elmondja, hogy „*miként keletkezett Prága városában hatalmas kavarodás a szerzetesek és az ifjú hölgyek között*”, és hogy még egyértelműbb legyen mondanivalója, a prágai „*hatalmas kavarodást*” leíró fejezetet megelőzi a „*fehane la Pucelle*” történetét elmondó rész, melynek befejeztével, és mintegy átvezetendő a gondolatmenetet, Chastellain mester magyarázván, hogy miért is ezekkel a kérdésekkel foglalkozik, megjegyzi: „*mivel hogy tollam már az eretnekség leírásába fogott...*”, és minden tekintetben a fentebb bemutatott szellemiségű leírást ad az eseményekről, azzal a különbséggel, hogy a prágai „*eretnekeskedésekről*” szóló rész nála valamivel részletesebb. Nála is szó van Zsigmond kevés sikert hozó *huszitaellenes* próbálkozásairól, majd ugyancsak ír a *bázeli zsinatról* is, bevezetésként hivatkozva

arra, hogy az eretnekek elleni harcot még a konstanzi zsinat, illetve V. Márton pápa határozták el.²⁰⁰

Zsigmond további említése történetíróink körében esetleges, alkalmoszerű, és utódairól sem nagyon esik szó. Személye viszont ismét megjelenik azokban a részekben, amelyek a történetírók munkáit „színesítve” a kor nagy fejedelmeit, azoknak erőnyeit és hibáit mutatják be, azzal a többnyire nem is titkolt, sőt egyértelmű céllal, hogy az összehasonlítás végeredményeként „bizonyos” fejedelem vagy „bizonyos fejedelmek” többiekkel szembeni kiválóságát még inkább megismerhessük.²⁰¹

Georges Chastellain tehát, akinek mindig gondja volt arra, hogy a burgundi hercegek – különösen Jó Fülöp – dicsősége minél fényesebben ragyogjon, maga is felrajzolja az európai történelem és a kor nagy fejedelmeinek a képét. Mivel hogy „*a legértékesebb drágakövek igazi értékét is a többivel való összevetésben láthatjuk meg*”, csak így tudjuk megmondani, hogy ki az, aki kiérdemli az „Augustus” nevet, amely jelzőt a rómaiak „*nem valamiféle ceremónia által, hanem a valós érdemek alapján*” ítélték oda. A krónika leírásában számos fejedelmet találunk Európa valamennyi részéből, így Közép-Európából is.²⁰²

A fejedelmek bemutatását Chastellain mester a császárokkal és ezen belül Zsigmonddal kezdi: „(...) *S hogy rátérjek most már a legkiválóbb fejedelmek bemutatására, való igaz, hogy Zsigmond, a rómaiak császára, dicsőségben uralkodott a németországi részekben kora ifjúságától kezdődően, aki azonban semmivel meg nem növelte országainak határait, és felséges aggastyán (Auguste vieillard) korában halt meg, s hogy ez a cím a legkiválóbbakat illeti meg.*”²⁰³ Chastellain rövid leírása több szempontból érdekes. Az egyik kétségtelenül a rómaiak szokásaira való hivatkozás, mely nyilvánvalóan arra utal, hogy – ha a kiválóság a felség legfontosabb része, illetve alapja, és *nem a ceremónia adta rang* – a burgundi herceg *legalábbis* egyenlő esélyekkel indul korának fejedelmei között. A másik jellemző momentum, hogy természetesen a *világi fejedelmek* rangsora, a korábbi középkor századainak örökségeként (de akár a császári univerzalizmus utórezgéseként is) hagyományosan is a *császárokkal* kell, hogy kezdődjék. Érdekesek a mondat további elemei is: Zsigmond kiválóságát senki nem vonja kétségbe, de ezt a kiválóságot valamelyest csökkenti az a megjegyzés, hogy „*semmivel meg nem növelte országainak határát*”, ami eszerint a legkiválóbb fejedelmeknek, a „klasszikus” feudális szellem és értékrend szerint, továbbra is egyik legfőbb „kötelessége” kellene, hogy legyen. Chastellain elmondásából azonban nem tudhatjuk meg, hogy a kiválóságnak, Zsigmond esetében, milyen további konkrét összetevői lehetnek.²⁰⁴

Különösen érdekes Chastellain nézőpontja, ha megvizsgáljuk a többi, Zsigmond után következő fejedelemmel való összevetéseit: krónikásunk a későbbi császárokban (II. Albert és III. Frigyes) semmi kiemelkedőt nem lát, majd rátérve a többiekre, akik *(„nemes és derék fejedelmek voltak, semmi különösebb dicsőségben ki nem tűntek”),* csupán annyit jegyez meg, hogy közülük *„talán csak Lengyelország ifjú királya* (»jeusne roy de Poulaine«) *tüntette ki magát, aki a Törökkel vívott harcban vesztette életét huszonnégy esztendő*s korában, *s aki az ily rövid élet hálátlansága miatt nem léphetett fel a legnagyobb dicsőség fokára”.* Az „ifjú lengyel királlyal” való összevetés azért is érdekes, mert az ő legfőbb érdemként Chastellain éppen a törökellenes harcot tünteti fel, amelyről Zsigmond esetében, a gyakori burgundi–magyar közös vállalkozások ellenére (vagy talán éppen azért...) érdekes módon szó sem esik, pedig tudjuk, hogy mind a török, mind pedig az eretnekek elleni küzdelmét Zsigmond (is) „propagandájának” egyik lényegi elemévé tette, és akkor még nem is szóltunk azokról a dicső cselekedetokről, amelyeket az egyház védelmében és a béke megteremtése érdekében vitt véghez.²⁰⁵

Nem célunk itt Chastellain fejedelemtablójának az átfogó elemzése, ezért csupán annyit jegyzünk meg, hogy szó esik (a lengyel királlyal párhuzamban) egy másik nagyra hivatott ifjúról, *„Cseh- és Magyarország ifjú királyáról, Lancelot-ról”,* akit a korai halál akadályozott meg abban, hogy nagy dolgokat vigyen véghez. Beszél Chastellain Portugália királyáról, Jánosról, Alfonz, kasztíliai királyról *(„akit a szerencse és hódításai hat királyság birtoklásához és dicsőségben való megtartásához vezettek”),* majd Itália fejedelmeiről, Skandináviáról, a kereszténység keleti részein uralkodó fejedelmekről és természetesen a francia királyokról is – de Magyarországról többé (ebben az összefüggésben) Chastellainnál nincs adat.²⁰⁶

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a Chastellain-féle fejedelemtablón teljesen természetesen foglalnak helyet a nyugati világ nagy hatalmú; az esetek döntő többségében gyakorlatilag önálló életet élő hercegei és grófjai (mint Bretagne hercege), de – a dicső fejedelmek *érdemek szerinti* emancipálódásának (emancipálásának) folyamatában – a sorban helyet kap a Johannita Rend nagymestere is. A kor fejedelmei közül a *legnagyobb*nak, Jó Fülöpnek azonban nem egyszerű összehasonlítás az osztályrésze – neki Chastellain mester krónikájában *külön fejezet* jutott. Ennek elemzése azonban kívül esik jelenlegi vizsgálódásunk tárgykörén.²⁰⁷

A Zsigmond, a Zsigmond-kori Magyarország és a Zsigmond-korban a világot járó magyarok megjelenése a 15. század eleji francia historiográfiában tehát mennyiségileg és minőségileg jelentős (csak az Anjou-kor végéhez és a nikápolyi ütközet leírásához fogható) pezsgést mutat: a legérdekesebb magyar vonatkozású részeket az 1420-as évek kezdetéig tartó fejezetekben olvashatjuk. Az is látható, hogy adatokban az Európa keleti részei iránt különleges érdeklődést mutató burgundi történetírás a gazdagabb: a Zsigmondra vonatkozó későbbi információk is elsősorban a jóval erőteljesebb nemzetközi politikát folytató burgund udvar historiográfiájában maradtak meg, bár többnyire a korábbiakkal szemben hűvösebb (ám a tényleges politikai viszonyokkal összhangban álló) megközelítést tükröznek. Úgy tűnik a megmaradt részekből, hogy Chastellain krónikája az egyetlen olyan történetírói munka, melyben a kereszténység keleti részei (így Magyarország) iránti érdeklődés nemcsak egy-egy kiemelkedő eseményhez (háború, követjárás) kötődően *konjunkturális*, hanem többé-kevésbé *állandó*. A burgundi udvar folyamatos erőfeszítéseket tett, hogy jelen lehessen ezeken a területeken, és folyamatos *informálódásra* is igényt tartott.²⁰⁸

A francia „királypárti” történetírás, melynek figyelmét mindenekelőtt a hétköznapiok részévé lett pártküzdelmek leírása kötötte le (s amelyet emiatt is mind kevésbé érdekelnek a nemzetközi események), nem mutat különösebb figyelmet az „angolokkal szövetkező” császár és a franciák ügyével szemben érzéketlen egyház dolgai iránt, nem is beszélve azokról a problémákról, melyek a kereszténység távoli, keleti részein mutatkoznak. Ez a jelenség azonban a francia „királypárti történetírásban” *átmeneti*: a török veszély növekedésével, majd pedig a Hunyadiak törökellenes harcaival a helyzet megváltozik: Magyarország – a burgund hercegi és a francia királyi udvarhoz közel álló történetíróknál egyaránt – ismét az érdeklődés középpontjába került. A burgundi és a francia udvar történetírása között ebből a szempontból (a politikai pártállás által determinált megközelítések túlmenően) a különbség az, hogy a burgundi udvar tudatosan *kereste és figyelte* a Közép-Európából érkező híreket, a francia udvar történetírói, a korábbi szokásokkal összhangban, *megvárta*, hogy valami „krónikába tételre méltó” esemény valahogy a tudomásukra jusson.

3. A HUNYADIAK A KORABELI FRANCIA HISTORIOGRÁFIÁBAN

Hunyadi János és Hunyadi Mátyás időszaka között az egyes államok (Franciaország, Burgundia, Anglia vagy éppen Magyarország) politikai helyzete érzékelhetően megváltozott. De változóban volt a történetírás, és változtak a történetírók is. A Zsigmond-kori Magyarország, illetve a magyar király ügyeivel szemben megmutatókozó érdeklődés a 15. század húszas és harmincas éveinek átmeneti elhalványulása ellenére, a 15. század későbbi évtizedeiben új erőre kapott. A kereszténység keleti határain bekövetkezett drámai események eredményeként a negyvenes évektől kezdődően a magyar vonatkozású információk mind gyakrabban és mind szélesebb körben kerültek rá ismét a francia historiográfia lapjaira. Ennek az érdeklődésnek a jelentős része a török veszélynek mindinkább kitett ország és a vele együtt az egész kereszténységet is védő Hunyadiak felé irányult. A francia történetírásban tehát (konkrét körülményektől függően, de néha a történetírók pártállásából következően is), a törökverő Hunyadi János és a nagy hatalmú fejedelem, Hunyadi Mátyás személye és politikája kapott hol sematikus, hol pedig árnyaltabb értékelést.²⁰⁹

Noha forrásainkban az apára és fiára vonatkozó adatok természetesen többnyire összekapcsolódnak, világosan látható, hogy a két különböző korszak eltérő típusú személyiségét eltérő gondolkodású (de gyakran azonos, sőt többnyire egymástól is átvett adatokból dolgozó) történetírók különböző szempontok előtérbe helyezésével mutatják be. A Hunyadiak karrierjével szoros kapcsolatban álló és a forrásainkban ugyancsak bőven tárgyalt V. László története alkotja a Zsigmond-kor utáni Magyarországra vonatkozó információk harmadik nagy csoportját. Célszerűnek látjuk a két Hunyadi portréját *összefüggéseikben*, de mégiscsak *külön* vizsgálni, s az események kronológiai menetét követve „közéjük iktatni” az V. László-féle epizódot. Így az alábbi fejtegetéseink *első részében* a Hunyadi Jánosra vonatkozó anyagot gyűjtjük egybe, és azt a források *sugallata* szerint is az ún. „*Fehér Lovag*”-*problémakör* középpontba állításával csoportosítjuk, a *második részbe* a „*Magyarországi Lancelot*” király és a nagy magyar-francia dinasztikus szövetség tervével összefüggő anyagot helyezzük, végül pedig a Hunyadi Mátyásra, a „*Blanc fiára*”, illetve a nagy hatalmú *reneszánsz fejedelemre* vonatkozó adatokat gyűjtjük egybe.

a) A „Fehér Lovag”: Hunyadi János

A középkor végének francia történetírása, a korábbi hagyományoknak megfelelően és a pápai törekvésekkel teljes összhangban, a nyugati keresztény világot mind komolyabban fenyegető török előretöréssel sikeresen szembeszálló vitézekre a középkor utolsó évszázadában is kivételes figyelmet fordított: a század negyvenes éveiben ezen a téren a legnagyobb érdeklődés Hunyadi János Európa-szerte megismert sikeres harcait övezte. Tudjuk azt is, hogy Hunyadi alakja köré fokozatosan egy valóságos mítosz kezdett teremtni: ő lett a kereszténységet megmentő, bölcs hadvezér, a rettenthetetlen „Fehér Lovag”, akinek már a híre is rémülettel töltötte el az ellenséget, s akinek küldetésül a nyugati kereszténység megmentése jutott.²¹⁰

A Hunyadi sikereire és mind jelentősebb haditetteire vonatkozó információk több csatornán és a kor viszonyaihoz képest elég gyorsan jutottak el a hitetlenek elleni harc eseményeit aggódva követő nyugat-európai fejedelmi udvarokba, de hasonlóan nagy érdeklődésre tarthattak számot a nyugat-európai népesség szélesebb és alsóbb köreinél is, akik már kiéhezetten várták a kereszténység számára biztató, vagy legalábbis vigasztaló híreket. Az olyan gyors, megbízható és szinte *hagyományosnak* tekinthető hírforrások mellett, mint amilyenek a távolsági kereskedők, a lovagrendek hálózata, egyes országok diplomatái vagy a pápai állam gépezetében tevékenykedő személyek voltak, egy-egy jelentősebb siker hírével – úgy tűnik – rendre kisebb-nagyobb csoportok járták be a kereszténységet, s ezáltal egyrészt hozzájárultak a figyelem ébrentartásához, másrészt rendszeresen informálták is a „közönségüket” mindarról, amit hallottak. Információjukat a történetírók is rendre felhasználták, és így leírásuk egyszerre mutatja a hivatalosabb és pontosabb tájékoztatás hatását és a történetek szóbeli előadású, színesebb, pontatlanabb, de annál nagyobb hatású, *mítoszteremtő erővel* felruházott változatainak megjelenését is.²¹¹

Krónikásaink az 1440-es évek közepétől kezdődően – eltérő terjedelemben és eltérő részletességgel ugyan, de – többnyire nagy meggyőző erővel (és persze gyakran erős túlzásokkal is) mutatják be a kereszténység keleti frontján elszenvedett veszteségeket és az elért, reményt keltő sikereket, s ez utóbbiak így a távoli területekről érkező csodás, bátorító és üdítő eseményként kerültek rá, szinte automatikusan, a Francia Királyság, Burgundia, Itália, Aragónia vagy éppen Anglia 15. századi, súlyos harcoktól terhelt történetének lapjaira. A keresztes frazeológiával, a kereszténység sorsa iránt érzett aggodalom, az összefogás, az európai közös

fellépés szükségességének forrásaink által is képviselt gondolatával és szellemiségével gyakran igen éles ellentétben állt az a törökkel szembeni „reálpolitika”, mely elsősorban az itáliai városállamok (főleg Velence és Genova) kereskedelmi érdekeinek *de facto* elsődleges volta következtében volt súlyozottan jelen a korabeli Európa „keleti politikájában”: a francia és a burgund udvar krónikásainak leírásából jól tükröződik az előbbi, viszont nyoma sincs benne az utóbbinak... Mindez nyilvánvalóan a korábbi keresztes hagyományokból, a pápai udvar törekvéseiből, a fedelmi udvarok propagandájából, illetve a kollektív mentalitásban jelentkező várakozásból is következett.²¹²

Ez is a magyarázata annak, hogy éppen Hunyadi János alakja, s a törökellenes harcokban elért sikereinek visszhangja volt az a témakör, mely (pártállásra való tekintet nélkül) a korabeli francia krónikások legfontosabb műveiben is helyet kapott, és egy fontos információcsoportot alkotott. Az általuk közölt anyagban olvashatunk a „hitetlenek” ellen vívott küzdelem új fejezeteként Hunyadi megjelenéséről, törökellenes harcainak Nyugat-Európában is megismert főbb fejezeteiről, és a velük egy időben s a keresztény reményekkel szoros összefüggésben kibontakozó „Fehér Lovag”-mítoszról. Tekintettel arra, hogy a kérdéskör egyik leggyakrabban emlegetett és legtöbbet vitatott eleme éppen a „*Chevalier Blanc*” mítosza, az alábbiakban mindenekelőtt arra koncentrálnak a figyelmünket, hogy forrásaink miként tükrözik e mítosz keletkezésének különböző fázisait. Hunyadi János alakjának első megjelenése a francia történetírásban (az általunk ismert szövegek tanúsága szerint) a 15. század negyvenes éveinek első felére tehető.

„... Hunyadi János (Johannes de Hoignacq)... Magyarország vajdája, aki azóta a Fehér Lovag (Blancq Chevallier) nevet kapta, az elővédet biztosította...” – olvassuk Jehan de Wavrin burgundiai krónikás Anglia történetéről írott, az előbbieken már említett krónikájában, amikor Hunyadinak a várnai csatában játszott szerepét kezdi el bemutatni.²¹³ Igen valószínű, hogy ez az idézet az egyik legkorábbi – ha nem a *legkorábbi* megjelenése Hunyadi János nevének a francia történeti irodalomban. Krónikásunk, aki unokaöccsének, Waleran de Wavrinnek az elbeszélése alapján alkotta meg művének ezt a részét, mely eredetileg egy keresztes hadjárat története lett volna, azé a „burgund” keresztes hadjáraté, melyet Jó Fülöp herceg parancsára, a burgund állam katonai segítségnyújtása részeként indítottak útnak, a várnai csatához vezető újabb, nemzetközi összefogással létrehozott hadjárat sikerének a tenger felőli biztosítása céljából.²¹⁴

Jehan de Wavrin mellett a korábbi fejezetekből már megismert történetírók közül az alábbiak munkáinak megfelelő részeit tudjuk felhasználni.

nálni: Gilles Le Bouvier *VII. Károlyról írott történetét*, Mathieu d'Escouchy *Krónikáját*, Jean Chartier *hivatalos történetíró VII. Károly* korára vonatkozó *Krónikáját*, Jacques Du Clercq *Memoárjait*, Georges Chastellain *Krónikáit*, Olivier de la Marche és Philippe de Commines *Memoárjait*, valamint Jean Molinet *Krónikáját*. Mint láthatjuk, történetíróink között egyaránt vannak „burgund-párti” (Wavrin, d'Escouchy, Du Clercq, Chastellain, De La Marche, Molinet) és „királypárti” (Le Bouvier, Chartier és az ezúttal is külön kategóriának számító Commines) személyiségek is. De láthatjuk egyben azt is, hogy a burgund-szimpatizáns vagy éppen burgundiai udvari történetírók száma meghaladja a másik táborét, ami tökéletes összhangban van a korabeli burgund fejedelmi propaganda már említett érdekeivel és céljaival.²¹⁵

A burgund állam tehát – úgy tűnik, hogy számos, részben már említett okból – továbbra is azon kevés nyugat-európai országok közé tartozott, amelyek a lelkes vagy taktikus keresztes frazeológián túlmenően hajlandók voltak arra, hogy *konkrét erőfeszítéseket* is tegyenek a törökkel való szembeszállásra, és a keresztes seregeknek rendre segédcsapatokat is küldtek. A burgund udvarban a keresztes hadjárat eszméje – a gyászos emlékü nikápolyi ütközet ellenére, *sőt* (mint láttuk) *talán éppen azért* – nem merült feledésbe, hanem tovább élt, és a legkülönbözőbb formákban volt jelen a burgundiai közgondolkodásban: minden attalvalóinak tudnia kellett, hogy a török, illetve a török szultán elleni fegyveres harc nemcsak kereszteni kötelesség, hanem a burgund herceg *személyes ügye* is, hiszen Jó Fülöp abban a hitben él, hogy apja nikápolyi legyőzőjének a fiával kell *akár személyes párviadalban is* megküzdenie, s ebben a szembenállásban a herceg attalvalóinak követni illik fejedelmüket. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a korabeli Burgundia a keresztes Európa egyik leggazdagabb állama is, világossá válik annak fontossága, hogy a burgundi herceg neve mindig ott szerepeljen a török kiűzésére vonatkozó tervekben. Ugyanakkor teljesen jogos és logikus az a megközelítés, mely szerint a történetírás a Burgund hercegség törekvéseit egy *de facto független*, dinamikus állam gyakorlatilag önálló külpolitikája *részeként* mutatja be. Eszerint a burgundiai kereszteshadjárat-eszme egy valódi *koncepcionális mediterrán politika* elemeként fogható föl, melynek háttérében természetesen ott húzódnak a flandriai gazdaság földközi-tengeri érdekei is. Láthattuk azt is, hogy a burgund hercegi udvar, s vele az egész burgund adminisztráció, igazi nagyhatalomnak számított, mely erre a jelentős vállalkozásra kellő alapossággal készült, amennyiben diplomatái, követei és utazó kémjei (és kém-utazói) járták be a kereszténység keleti határvidékének környékét, igyekezték megszerezni a legpontosabb információ-

ókat az ellenfélről és azokról a helyekről, ahol az összecsapások lezajlottak (és ahol esetleg ismét sor kerülhet rájuk), valamint azokról a népekről, akik potenciális szövetségesek lehetnek ebben a küzdelemben.²¹⁶

A „*Voyage d’Outre-mer*” eszméje, s a „keleti küldetésbe” vetett hit tehát Burgundiában nem lankadt, és egészen a burgund állam megszűnéséig a hercegek fontos, szinte a korábbi (elsősorban 13. századi) francia hagyományok értelmében felfogható, „államalkotó” szerepet szántak neki, amint ezt (a sokszor hangoztatott fejedelmi szándék mellett) jól mutatja az a tény is, hogy a hercegi könyvtárban külön regisztrálják – „*Outre-mer*” címszó alatt – a vonatkozó szakirodalmat, a korábbi, klasszikusnak számító műveket éppúgy, mint a legfrissebb krónikákat és útijelentéseket. Jehan de Wavrin *Krónikájának* ez a szóban forgó fejezete is eredetileg a hercegi könyvtár információanyagát volt hivatott gazdagítani, miközben természetesen szolgálnia kellett egy feltörekvő burgund nemesi családnak, a Wavrin család dicsőségét is.²¹⁷

Aligha kell külön hangsúlyoznunk, hogy az al-dunai keresztes hadjáratra vonatkozó részt nehéz lehetett szervesen beilleszteni a megkezdett nagyszabású Anglia-történeti kompilációba, kitűnően felhasználható volt viszont a szöveg megírásához a hercegi levéltár anyaga, amelyhez Jehan de Wavrin meglehetősen gyakran folyamodott. Feltehetően ebből is következik, hogy a Wavrin-krónika talán legérdekesebb és legeredetibb része éppen az a száztíz oldalnyi betét, melyben a történetíró az unokaöccsének a parancsnoksága alatt az Al-Dunához induló, burgund hajóhad történetét mondja el. Ezt a részt Wavrin minden bizonnyal a hajóhad visszatérését követően – tehát 1446 tavaszán – írta meg, és nagy szerepet szánt a történet összeállításában Waleran de Wavrin kapitány személyes élményekből fakadó elbeszélésének.²¹⁸

Mint ismeretes, nemcsak a szomorú emlékü várnai csatával záruló hadjárat nem volt sikeres, de a burgundi hajóhad még ráadásul késve is érkezett meg a hadműveletek színhelyére és ezért a konkrét küzdelemben nem vett részt, csupán az utóvédharcokban (Kis-Nikápoly sikertelen ostroma) volt némi szerepe, tehát valójában még a fegyvereit sem mérhette össze igazán az ellenséggel. Ilyen körülmények között nehéz volt a hadjáratot a dicsőséges keresztes vállalkozások között számon tartani és felüntetni; ennél, mint a nikápolyi hadjárat esetében láthattuk, még egy „dicsőséges vereség is jobb”.²¹⁹ Valószínűleg ez is befolyásolhatta, hogy annak anyagát nem önálló formában, hanem egy másik mű részeként ismerhettük meg. Ez a körülmény egyúttal részben arra is magyarázatot ad, hogy miért került ez a szöveg viszonylag későn a szakemberek érdeklődési körébe, hiszen elég nehezen volt remélhető, hogy egy több kötetes,

döntően kompilációra építő Anglia-történet jelentősebb mennyiségű anyagot tartalmazzon a 15. század eleji Magyarország déli határvidékének, illetve a Balkánon (így „Valachiában”) uralkodó viszonyoknak a történetére. Ez a szövegrész tehát a Wavrin-féle Anglia-történet megírásának kezdetéig – azaz 1455-ig – valószínűleg „fiókban maradt”; legalábbis semmilyen jel nem utal arra, hogy a kortársak ismerték volna.²²⁰

Az eredeti szöveget Wavrin minden bizonnyal átfésülte, legalábbis erre utal az a – fentebb már idézett – első, Hunyadira vonatkozó megjegyzés, mely úgy beszél Hunyadi Jánosról, mint „... aki azóta a Fehér Lovag (Blancq Chevallier) nevet kapta...”. Wavrin Hunyadit kezdetben a „*vlachok kapitányának*” mondja, akinek birtokai azonban „*Transilvane*”-ban terülnek el, mely „*Magyarország és Valachia közötti ország*”, majd megállapodik az első néhány oldalt követően a „*Magyarország Vajdája*” megjelölésben („*a mi nyelvünkön ez azt jelenti, hogy legfőbb vagy országos főkapitány*”), amit a továbbiakban, mintegy jó száz oldalon keresztül, Hunyadi családnevével (Hoingnacq, Hongnac) váltakozva, következetesen használ.²²¹ Inkább a burgundi állam törekvéseihez kapcsolódóan érdekes Wavrinnek az a megjegyzése, mely Hunyadi kormányzóságához, illetve „Magyarországi vajdaságához” kapcsolódik. Eszerint Hunyadit azért választották vezetőjüknek, mert „...*látták, hogy király vagy herceg (prince) vezetése nélkül nem tudnak szembeszállni a törökök zsarnokságával*...”²²²

A történet felvezetését a magyarországi viszonyok bemutatásával és a kereszties hadjáratot segíteni hivatott nemzetközi támogatás biztosítása érdekében folyó tárgyalások leírásával kezdi, melyeknek során feltűnik az ifjú király, azaz „*Lancelot de Poullane*”, (I. Ulászló), továbbá „*le cardinal Saint Angele*” (Giuliano Cesarini bíboros) és a burgundi herceg portugál származású követe, „*Messire Pietre Vascq*” (Pier Vasco da Saavedra), akit a magyar királyi udvarba küldenek információkért, amíg a Waleran de Wavrin-féle hajóhad a Duna alsó folyásánál navigál.²²³ A burgundi hajók kapitánya, akit a betegség kabinjában az ágyához szögez, ekkor találkozik személyesen Hunyadi Jánossal, „...*aki eljött meglátogatni Wavrin urat (aki éppen egy fájdalmas betegségtől szenvedett a kabinjában), és akkor magyar módra teljes fegyverzetben volt (...) ami olyan széles volt, hogy ennek okán a mondott Wavrin úr kabinjába belépni nem tudott (...) így aztán távozott, mondván, hogy visszatér majd, ha fegyverzetét levetette magáról*...”²²⁴ Ez később be is következett, s a történetnek anekdotikus folytatása kerekedett, amennyiben Hunyadi „diagnosztizálta” Wavrin úr betegségét, és meglehetősen határozottsággal a betegnek nem igazán tetsző gyógyszert nem túl finom módon le is

nyelelte vele. Wavrin szövegének ez a részlete tehát igazán életszerű, közvetlen hangulatú beszámoló.²²⁵

Mindenesetre, ami a Wavrintól ránk maradt szövegeket illeti, abból Hunyadiról egy olyan kép alakul ki, amelyben a „Magyarország Vajdája” úgy jelenik meg, mint egy nagy *territoriális* fejedelem, aki egy királyság ügyeit intézi, aki a csatában rendkívüli vitézségű lovag, a hadvezetésben viszont bölcs és óvatos hadvezér, aki kitűnik a török elleni harcokban, aki országának és a kereszténységnek is rátermett és elkötelezett védelmezője (emellett fegyverzetben a kajütbe nem fér be, és a keleti fűszerek birtokában kissé erőszakosan gyógyít...). Eleddig ez a leginkább emberközelí és legrealisabb kép, amit a francia nyelvű krónikákban Hunyadiról olvashatunk, s külön érdekessége, hogy számos elemében magán viseli a burgundi udvar „nagy hatalmú fejedelemet” előtérbe állítani hajlamos szemléletét. Hunyadi itt az, ami: harcos, államférfi és hadvezér, a törökkel szembeni „*hétköznapi küzdelem*” (kimondva-kimondatlanul királyokkal összemért...) hőse. Ugyanakkor e Hunyadiról szóló legkorábbi részben még valójában semmi nyoma sincs a hős idealizálásának, *mítosz* még nem kerekedik a személye köré: vagyis Hunyadi ekkor még se nem „*Fehér*”, se nem „*Lovag*”; és arról pedig végleg nincs szó, hogy „*Fehér Lovag*” lenne. Wavrin művének olvasása alapján tehát valószínű, hogy Hunyadi Jánossal kapcsolatban más francia történetírók tevékenységének a következtében, és minden bizonnyal inkább a század ötvenes éveinek várakozásaival összhangban alakulhatott ki a még manapság is bizonytalan jelentésű és vitatott „*Fehér Lovag*”-*mítosz*.

A másik burgundiai történetíró, aki krónikáját mintegy évtizeddel azután írta meg, hogy Wavrin elkezdte az övét, és Hunyadi törökellenes harcairól ugyancsak beszél, Mathieu d'Escouchy volt. D'Escouchy, a burgund történetírói iskola ekkor már igen gazdag hagyományainak továbbvivőjeként jelentkezett, és a török kérdésről először egy 1447-re datált levél kapcsán szól, melyben a zarándokok és a kereskedők biztonságos mozgásáról esik szó a török birodalomban – állítása szerint ezt a levelet a török szultán küldte VII. Károlynak, Franciaország királyának.²²⁶

A következő részben azonban a török már *mint konkrét és kemény ellenség* tűnik fel egy részletes és viszonylag pontos csataleírásban, ahol a keresztények vezére egy bizonyos „*Blanc* (sőt névelővel *Le Blanc*) *de Hongrie*”, aki a Szent Lukács-napi (október 18.) ütközetet megelőző, illetve az azt követő események főszereplőjeként jelenik meg.²²⁷ A fejezet címe elég általános, de a helyzet megítélésében egyértelmű: „*Arról, hogy a Magyarországi Blanc (le Blanc de Hongrie) miként győzelmeskedett egy csatában a nagyszámú török sereg fölött*”.²²⁸ Ez a fejezet valójában

több, a törökellenes harccal összefüggő eseményt kapcsol egybe (illetve „csúsztat egymásra”...), melyben Hunyadi déli – Havasalfölddel és Szerbiával szembeni – „pacificálási” akciói is helyet kapnak. A csata leírása viszonylag részletes (noha helyenként a csataleírásokhoz általában használatos „panelekkel” dolgozik a szerző), majd kitér a keresztények vitézségére, és bemutatja Hunyadi ismert *szekértábor-taktikáját* is, a szövegben pontosítva, hogy a sikerek és a vitézség ellenére a három napig tartó és a törökök soraiban kezdetben óriási pusztítást okozó csata *másnapján* fordulat történt, mivel a „...*keresztény seregből kivált s elmenekült ezer valach, s otthagya a csatateret hazatért országába, ami igen nagy haragra gerjesztette a Blancot, aki hiába próbálta őket szelid szavakkal visszatartani...*”, ami végül oda vezetett, hogy a keresztény seregnek vissza kellett vonulnia a török túlerő elől.²²⁹ Erre az elhatározásra a „*kapitányok többségének*” véleménye alapján jutottak, a visszavonulás pedig a *hadieszközök megtartásával, rendezetten* történt, úgy, hogy a töröknek zsákmányolnivaló sem nagyon jutott. A hadiszerencse fordulását – ezt az összefoglalás végén a dokumentum ismét megerősíti – a „*Vallarok árulása okozta, amely nélkül győzelmet arathatott volna*” a keresztény sereg (tehát *nem a törökök vitézsége* gyűrte le őket...).²³⁰

A rendelkezésre álló adatok összevetése alapján azt láthatjuk, hogy az események központjába állított csata az ún. *második rigómezei* (közövpoljei) *ütközet lehetett* (1448. október 16–18.), mely a történet fejezetcímével ellentétben a magyar csapatok vereségét hozta, és korántsem bizonyult olyan *következmények nélküli* epizódnak, mint ahogy azt a forrás sejtetni engedti.²³¹ A pozitív végkicsengés annak a körülménynek köszönhető, hogy az összefoglalóban megtalálhatjuk a nyomait Hunyadi korábbi és későbbi sikereinek, érezzük benne a török támadásnak *közvetlenül kitett* keresztény népek rettegését és bizonytalanságát (erre a szöveg egyértelműen utal is), de érződik belőle az a reménykedés is, ami *elsősorban Hunyadi személyéhez* kapcsolódik, amit oszt az aggódó krónikás is: „*S bizony úgy igaz, hogy a mondott Blanc volt ebben a korban a leghatalmasabb és a legdicsőségesebb hadvezér mindazok között, akik a török és más hitetlen népség birodalma ellen hadat viseltek.*”²³² Az, hogy az utolsó információ, amit d’Escouchy az általa használt forrásra való hivatkozással közöl, VIII. Johannész Palaiologosz bizánci császár (1425–1448) halála, arra enged következtetni, hogy nemcsak a krónikásunk kezébe került dokumentum datálható *közvetlenül a rigómezei ütközet utánra*, hanem a kapott kiegészítő információk sem későbbiek az évtized végénél.²³³

Anélkül, hogy itt tovább elemeznénk a vonatkozó részleteket, a „Fehér Lovag”-mítosszal kapcsolatban kell egy megjegyzést tennünk: kétsége-

len, hogy a Blanc – aki itt még *nem* „Chevalier”, azaz *nem* „Lovag” (és, mint látni fogjuk majd, az sem kizárt, hogy *nem* is „Fehér”) – alakja a *mítoszteremtésre* már igen alkalmas módon jelenik meg, amit a közvetlen veszélyben lévő és a közvetett veszélyt érző, illetve a kereszténység keleti végeinek esetleges elvesztésétől tartó, aggódó krónikás megfogalmazásából egyaránt érezni lehet. (Az előbbiekből egyben az is következik, hogy a „Vallar”-ok, a „Vallach”-ok és a „Blanc” között semmi kapcsolat nincs.

A továbbiakban d’Escouchy figyelemre méltó tájékozottsággal mondja el a Bizánc elestéig vezető eseményeket, miközben Hunyadira mindvégig a „Le Blanc” megjelölést használja, de megjelenik már a sokkal pontosabb „Jannus, Blanc de Honguerie” és a „Blanc de Honguerie, nommé Janus” változat is. A mű további részében a Bizánc elestét követő levélváltások összefoglalását, valamint a vereséget kiváltó, jelentős nemzetközi politikai aktivitás leírását kapjuk – *Magyarországról, illetve Hunyadiról viszont nem esik bennük szó.*²³⁴

A Magyarországgal kapcsolatos újabb információk a nándorfehérvári ostrom időszakából származnak. A nándorfehérvári keresztény sikerrel kapcsolatos hírek összefoglalása, az adatmennyiség, illetve a francia fülnek igencsak idegenül hangzó nevek leírása komoly próbatétel elé állítja mind a szerzőket, mind pedig a szöveg 19. századi kiadóját. A világraszóló diadal kivívására eszerint tehát „Cuisermuseberg”-nél került sor, és egy bizonyos „Onidianus” nevéhez fűződik, akinek a harchoz Isten segítségét egy „Capitianus” nevű „szent ember” nyerte meg.²³⁵ A szerző végül a forrást is egyértelműen megjelöli: „Ezeket a dolgokat – írja – a mondott Onidianus levelének másolatából tudtam meg, amely levelet ő Csehország királyának küldött, s amelyeket aztán ez a király Franciaország királyának és más nagyurainak és fejedelmeinek szintűgy megküldött; s ezeket a leveleket aztán több jó városban (bonnes villes) is terjesztették...”²³⁶

Ezek a szavak arra engednek következtetni, hogy a győzelemben rejlő propagandisztikus lehetőséget mindenki kihasználta, és boldogan terjesztették a jó hírt a lehető legszélesebb körben. Nem derül ki d’Escouchy megjegyzéséből, hogy ő *melyik változattól* dolgozott, s azt *nem* tudjuk megítélni, hogy beszámolójának forrása hányszoros átírásban állhatott a rendelkezésére. A szerzőben mindenesetre *nem* vetődik fel a gondolat (legalábbis jelét sem adja), hogy a győzedelmes Onidianus és a Blanc között bármiféle kapcsolat lenne, és az sem követel számára különösebb magyarázatot, hogy ez a bizonyos győzelmes Onidianus miért pont a cseh királynak (V. László) küldi meg a diadal hírért. Úgy tűnik, hogy d’Escouchy történetében az elsődleges a kereszténység sorsa, s hogy ezért

az olyan vitéz kapitányok alatt harcolók tesznek a legtöbbet, mint Hunyadi János, akinek személye körül, d'Escouchy esetében, a nándorfehérvári diadalt követően kezdenek kialakulni a mitikus elemek.

A francia történetírás már említett *hivatalos vonulata* utolsó jelentősebb képviselőjének, Jean Chartier-nek a tolla alól viszont az előzőeknél teljesebb, Hunyadi személyére talán máshogy és bizonyos szempontból jobban koncentráló és a hadvezért *legendásabb* formában bemutató kép rajzolódik ki. Chartier, aki az eseményekkel egy időben folyamatosan írt (illetve anyagába ugyanilyen elv szerint szerkesztette bele a máshonnan kapott, esetleg korábbi eseményekre vonatkozó információkat), legelőször az 1451-es (másoknál is szereplő) követség kapcsán szól a török veszély fokozódásáról és Magyarországról, majd pedig Bizánc elestét tartja olyan eseménynek, amelynek helyet kell kapnia a „Franciaország Nagy Krónikáiban”.²³⁷ Magáról Hunyadiról nála először csak az 1453-as esztendő követően esik szó; a törökellenes vállalkozások sikeres bajnokának az alakja a Bizánc elestét követő sokk-helyzet és a megnövekedett nemzetközi-politikai aktivitás természetes komponenseként tűnik élénk. Hunyadi ekkor már úgy jelenik meg, mint aki a török elleni harc legavatottabb képviselője, akinek bemutatásakor az addigi sikeres küzdelmeinek egyfajta *egyvelegét* tárja élénk a krónikás.²³⁸

Chartier (folytatva a hozzá elérkezett tájékoztatások bemutatását és kommentálását) megjegyzi, hogy „*egy másik jelentés arról szól, hogy egy bizonyos fehér lovag*» (*chevalier blanc*» – így, kisbetűvel, nem névként), aki *Magyarország marsallja*» (*mareschal de Hongrie*«), aki *nem volt nemesember, hanem korábban mesterségére nézve is »mareschal*» (patkólovakócs, lovász) volt még mielőtt háborúzásra adta volna a fejét, s aki *Magyarország kapitánya lett, hadrendbe állította a seregét...*”, s a törökök ellen kemény hadviselésbe fogott.²³⁹ Ezt követően Chartier egy meglehetősen zavaros eseménysorozatot ír le, melyben költői módon keverednek Hunyadi csatáinak bizonyos elemei, s – többek között – leír egy olyan győzelmes csatát, amelyben Hunyadi az egyébként vitézül verekedő törököt tönkreveri, és *hat-hat fogoly törököt* küld a pápához, a francia királyhoz és a burgundi herceghez. Valószínűnek látszik, hogy Chartier forrása szóbeli volt, vagy esetleg egy olyan írásra hagyatkozott, mely a szóbeli elbeszélés alapján készült.²⁴⁰

Közismert dolog, hogy Bizánc elestét követően ismét menekülők számottevő csoportjai ársztották el a keresztény Európát, akik elborzasztóan és színesen mesélték el a történeteket, különösen pedig saját esetlegesen átélt viszontagságaikat, s írták le döbbenetes tapasztalataikat, adták tovább a híreket. A veszély érzését igazán ők hozták közel Európa nyugati

felének minden rendű és rangú lakójához, és talán nem állunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy a Hunyadi-mítosz kialakulásához szükséges végső lökést is az ő elbeszéléseik adták meg, miközben mintegy „exportálták” annak a hősnek a képét, akit Európa „törökkel határos” felében török és keresztény részről egyaránt (természetesen ellenkező előjellel) ekkor már legendák öveztek. Megteremtődtek annak feltételei, hogy a korábbi információk egyes elemei az újakkal kiegészülve, kedvező feltételek között, kibontakoztassák a „Fehér Lovag mítoszáát”.

Az alábbiakban következő és meglehetősen jellemző részről mindenesetre biztosan tudjuk, hogy szóbeli – ráadásul talán éppen egy magyaroktól származó – alapján került Chartier mester krónikájába: erre egyébként ő maga is utal. „*Ugyanez idő tájt, az 1456-os esztendőben történt, hogy a magyarok, Magyarország területén, hatalmas pusztítást vittek véghez Krisztus urunk hitének ellenségei között, s igen nagy zsákmányt ejtettek; mégpedig egy bizonyos Kapisztrán János testvér (Jean Capestram), valamint egy hatalmas, bölcs és nagyhírű lovag segedelmével, akit »Guillaume Blanc«-nak a segedelmével (alias Blauk – teszi hozzá a kiadó); s ezek sikerrel elkergették és kiűzték a törököt Belgrád (Belgrado) városa alól.*”²⁴¹ A beszámoló a továbbiakban óriási keresztény foglalatokról ír Görögország területén; százhatvan várost, négyszáz várkastélyt s más erősséget juttat keresztény kézre, tud a török szultán sebesüléséről, s az elpusztított törökök számát kétszázezerre teszi. Az a tény, hogy a részlet Hunyadi halálát is közli, arra utal, hogy a hírvivő zárandokok nem közvetlenül az események másnapján indultak útnak. A francia történeti irodalom vonatkozó részeiben ez az egyetlen híradás, mely Hunyadi János halálának körülményeiről tájékoztat – egyébként tévesen, hiszen úgy tudja, hogy a „*fehér lovag egy lándzsadöféstől súlyos sebet kapott*”, és ebbe a sérülésébe halt bele: tehát vagy a *tájékoztatás pontatlansága* miatt, vagy pedig azért, mert az „Isten segedelmével” kivívott győzelem keresztény bajnokának képével *kevésbé illett össze*, hogy a hőst egy továbbra is „istensapásának” tekintett *betegség* ragadja magával, a „Fehér Lovagot” a harcban szerzett seb vitte a halálba.²⁴²

Időrendben és logikai szempontból is a következő történetírónk a francia Flandriában élő, burgundi hercegi udvarhoz közel álló Jacques du Clercq, aki – mint láttuk – ugyanolyan munkára vállalkozott, mint Mathieu d’Escouchy: folytatta Monstrelet *Krónikáját*.²⁴³ Az 1448–1467 közötti eseményeket egykorú jegyzetek alapján írta meg; ennek során számos dokumentumot gyűjtött egybe. Magyar vonatkozású közléseinél gyakran Chartier művét használta forrásként, amit a könnyen azonosítható szövegegyezések mellett ő maga is megerősít, hiszen hivatkozik arra,

hogy ismereteit a *Saint-Denis-ben lévő krónika* tanulmányozásából szerezte. Így a Hunyadi Jánosra vonatkozó első információkat is Chartier-nak köszönheti, aminek következtében nála is szerepel a „chevalier Blancq” és a „Guillaume Blancq” elnevezés.²⁴⁴ Du Clercq azonban – Chartier-val ellentétben – tovább viszi a török elleni küzdelem fonalát, és beszél a Burgundi herceg (Jó Fülöp) „*Fácán fogadalma*”-ként („Voeu du Faisan”) ismert, ünnepélyes külsőségek között nyilvánosságra hozott döntéséről, hogy *személyesen is részt vesz* a törökellenes küzdelemben (amire végül is nem kerül sor), és szól a török elleni hadi vállalkozás finanszírozása érdekében kivetett adókról is.²⁴⁵

Ugyanakkor Du Clercq nem elégszik meg egyetlen forrással: a nándorfehérvári diadal lejegyzéséhez, ő maga is említi, hogy két forrást használt. Az egyiket már d’Escouchynál megismerhettük; ez annak a bizonyos Prágából érkezett levélnek a másolata, melyet krónikás társa is felhasznált, s ami esetleg újabb adalékot szolgáltat ahhoz, hogy a szóban forgó levelet a lehető legszélesebb körben terjesztették, a nyugat-európai törökellenes propaganda érdekében megfelelően. A másik forrás a Chartier-féle, szóbeli információk alapján készített összeállítás szövege lehetett. Du Clercq – teljesen logikusan – ebben a sorrendben is hozza a szöveget, és minden különösebb kommentár nélkül illeszti be elbeszélésébe. Kisebb – és többnyire lényegtelennek tűnő – eltérések természetesen nála is vannak; mindenestre ezekből egyértelmű, hogy Du Clercq-nek is komoly gondja akad a nevek átírásával, illetve leírásával... Az így bekövetkezett *névelírások* közül az egyik – éppen Hunyadi János személyének a *legendás alakok* felé közelítése szempontjából – esetleg nem teljesen lényegtelen. A Mathieu d’Escouchynál még *Onidianus*ként szereplő személy Du Clercq-nél már *Ovidianus* lett, aki „*Grusseusseberch*”-nél aratott a törökkel szemben világraszóló győzelmet. Mindent összevetve Du Clercq krónikája a burgundi udvar történetírásának, szellemiségének igen érdekes dokumentuma, s benne a máshonnan „kölcsonzött” részeket is a burgundi udvar mentalitása hatja át. Ennek része az is, hogy erőteljesebben hajlik a mítoszteremtésre, és hogy az a részlet, ami Chartier előadásában viszonylag száraz és bizonytalan adatok halmazaként jelenik meg, Du Clercq-nél egy sokkal színesebb, lebilincselőbb verziót ad.²⁴⁶

A 15. század méltán leghíresebb burgundi történetírójának, Georges Chastellainnek a *Krónikája* számos magyar vonatkozású kérdésben is becses információkat szolgáltat; s minden bizonnyal adna még többet is, ha a krónikának *csaknem kétharmada* nem veszett volna el.²⁴⁷ Chastellain, aki *Krónikáját* minden bizonnyal 1455 után kezdte el írni, tehet-

séges, igényes és körültekintő történetíró volt, és – mint láttuk – hű tükröztetője is a születő és nagyhatalomként kibontakozó burgund állam érdekeinek és az ott uralkodó mentalitásnak. Az 1419 és az 1475 közötti eseményeket átfogó munkának komoly, a magyar történelem szempontjából is minden valószínűség szerint igen fontos részei kallódtak el. A veszteség – érdekes módon – csaknem egyenletesen érinti a krónika szinte valamennyi fejezetét, és számunkra különösen sajnálatosak azok a hiányok, amelyek az 1422–1429, az 1431–1452 és az 1468–1470 közötti időszakra vonatkoznak.²⁴⁸ Valamelyest reménykeltő az a körülmény, hogy a máig is egyetlen hozzáférhető, Lettenhove-féle kiadás óta még mindig kerülnek elő újabb, korábban elveszettnek hitt szövegrészletek.²⁴⁹ A Konstantinápoly elestével kapcsolatos fejezet is csonka, és természetesen a hiányzó részek következtében meg sem kísérelhetjük a várnai csatáva összefüggő információinkat vagy az al-dunai kereszties hadjáratra vonatkozó adatainkat Chastellain művével kiegészíteni, noha közvetett bizonyítékok, illetve az általa követett történetírói módszer és érdeklődési kör arra enged következtetni, hogy Chastellain jól ismerhette (és feltehetően le is írta...) ezeket az eseményeket is.²⁵⁰

A Chastellain-féle történeti mű esetében tehát a meglévő hiányos adatok alapján a Hunyadiakról, illetve Hunyadi Jánosról az alábbiakat tudjuk meg. Hunyadi a Nándorfehérvárnál kivívott győzelemmel jelenik meg először a történetben; a fejezet címe: *A hitelenek emlékezetes vereségéről*. Valószínű, hogy ez a rész a hatvanas évek első felében keletkezett.²⁵¹ Ráadásul Chastellain szövegéből azt is megtudhatjuk, hogy Guillaume Fillastre, Tournai püspöke (Fillâtre, *Guilhelmus Filastri*), aki a burgundi herceg egyik kedvelt diplomatája volt, személyesen is igazolni tudja a Mathieu d’Escouchy (majd Jacques Du Clercq) által is felhasználta, Prágából származó dokumentum hitelességét, mivel akkor, amikor az események történtek, éppen ő maga is „*Lancelot király*” (V. László) udvarában tartózkodott a burgundi herceg követeként, sőt *személyesen* is ott járt az ostromot követően Nándorfehérvár („*Bellegarde*”) falai alatt.²⁵²

Az isteni beavatkozásnak köszönhető és csodatételnek tekintett győzelem hírért – mint Chastellain mondja – a környező vidékeken lévők juttatták el a keresztény királyokhoz és fejedelmekhez. Chastellain tartalmilag a Du Clercq-ével és a d’Escouchy-ével azonos (de logikusabb és stílusában sokkal elegánsabb) bemutatását adja az eseményeknek. Hunyadi Chastellainnál *Onidianus* néven szerepel, és pontosítja az olvasó számára az érkezett információ útját. Eszerint „*Magyarország és Csehország királya küldte egy bizonyos Heinseberg úrnak, aki valaha Liège püspöke volt*”, és aki aztán gondoskodott az eredetileg valószínűleg né-

met vagy latin nyelvű szöveg franciára fordításáról, s továbbküldte Burgundia hercegnőjének, Portugál Izabellának.²⁵³

Chastellain azonban felhasznált egy másik dokumentumot is, melynek ugyancsak pontosítja az eredetét: ez a levél szerint *Francisque*-től (Francesco Sforza) származott, aki azt Milánóból küldte meg a királynak, de eredetileg a jelentés Velence közvetítésével került a pápához, illetve a királyhoz, és valójában a *pápai legátusnak* írták. Az erre a levélre alapozott szöveg név nélkül mondja el a történeteket, és konkrét adat (az események rövid, pontos és lényegre törő bemutatásán túl) csupán kettő van benne, s ez is csak annyi, hogy a várat „*Nanderoude*”-nak („*Nander-alba*”) mondja, s a döntő csatát pedig eszerint a „*Szent Jakab ünnepe* (július 25.) *előtti szerdán*” (július 22.) indította a török. Aláírás nincs, névre a levélben nem történik utalás, vagy „lekopott” kézen-közön.²⁵⁴

Mindenesetre figyelemre méltó (és egyben Chastellain mester történetírói kvalitásait is igazolja), hogy Chastellain az egyetlen olyan történetíró, aki az ugyanazon eseményről szóló két információt *részben ellentmondásosnak* látja, *magyarázatot* is keres rájuk, és példákat hoz arra, hogy egy-egy esemény *gyakran más néven* került be a történelembe.²⁵⁵ Hunyadi Jánosról a Chastellaintól ránk maradt részekben többé nem esik szó, pedig – mint láttuk – halálhíre Franciaországba és Burgundiába egyaránt gyorsan eljutott.²⁵⁶

Noha Hunyadi a Chastellain-mű ránk maradt részében csak mint *Onidianus* szerepel, a teljes életmű kiadásában (igaz, mindössze egyetlen esetben) van más említése is: Chastellain, *Le Temple de Bocace...* című költeményében, mely a kor egyik divatos témájáról, a *szerencse forgasdóságáról* szól, egy példabeszéd részletében Hunyadi Jánost másként is említi. Chastellain ebben a költeményben többek között „*Cil gróf*” (Czillei Ulrik) esetét idézi, akit „*urának, Magyarország királyának oldalán öltök meg és nyakaztak le*”, s a „*Blanc fia*”, aki „*e cselekedet elkövetője volt, ugyanerre a sorsra jutott...*” Chastellain tehát már az 1450-es évek végén, az 1460-as évek elején ismerte a Hunyadi Jánosra ragasztott „*le Blanc*” nevet, ráadásul – mint láttuk – 1463-ban, a *Temple* írásakor, *használta* is, méghozzá pontos *történeti összefüggésben*.²⁵⁷ Mindez azt bizonyítja, noha a krónikában nem láthatjuk semmi nyomát, hogy Chastellain valószínűleg a magyar történelemmel kapcsolatos más, fontos részleteket illetően is igen tájékozott volt, ami lehetővé tette, hogy a Hunyadival kapcsolatos eseményekről, a rendelkezésére álló dokumentumok és elbeszélések alapján viszonylag pontos leírást adjon. A ránk maradt részekből azonban – úgy tűnik – (a *Temple de Bocace* „*Blanc fia*” – és nem „*Chevalier Blanc*” megjegyzésén kívül) teljességgel hiányoznak a „*Fehér Lovag*”-

mítosz Chartier-nél, Du Clercq-nél és d'Escouchynál meglévő elemei. Ez annál feltűnőbb, ha arra gondolunk, hogy a *törökellenes* harcokra és a „klasszikus értelemben vett” *lovagi dicsőségre* leginkább fogékony, a *legendás* elemekre is érzékeny burgundi udvar történetírásának a legnagyobb alkotásáról van szó.

Erre a problémára talán akkor kapunk kielégítőbb választ, ha azoknak a 15. századi történetíróknak a munkáit is megvizsgáljuk, akik a század második felének, illetve a század legvégének az eseményeire koncentrálnak tevékenységüket, tehát a francia nyelvű burgundi történetírás *harmadik generációját* képviselik: mindenekelőtt az *Emlékirat*-szerző Olivier de la Marche és a Chastellain történetíró utódjaként ismert Jean Molinet munkásságát kell figyelembe vennünk, de vizsgálódásunk szempontjából érdekes lesz majd az a rövid megjegyzés is, melyet Philippe de Commines *Mátyás-portréjánál* találunk.²⁵⁸

Olivier de la Marche, akit a *lovagkor utolsó történetírójának* tartanak, valóban döntően a lovagsággal összefüggő erkölcsi értékek, látványosságok illetve a lovagi élet legapróbb rezdülései iránt mutat mindenekelőtt fogékonyságot. Az egyéb témákat illetően viszont *Emlékirata* meglehetősen *szeliktív*, a török kérdés is (pl. Konstantinápoly megmentésének problémája) csak akkor érdekli, amikor az valamilyen módon a burgundi udvarhoz köthető. Így a török által végveszélybe sodort Bizáncról a bizánci császár Jó Fülöphöz küldött segélykérő küldöttségével (1442–1443) összefüggésben szól, ezenkívül kitér a „*Lancelot de Hongrie*” (V. László) Luxemburggal kapcsolatos követeléseire is.²⁵⁹ A „*Voeu du Faisan*”-ünnepség legszínesebb leírását ő hagyja az utókorra. Karrierje végén a burgund, majd a burgund–ausztriai uralkodóház hűséges híveként Szép Fülöp főherceg nevelésével foglalatoskodott, s emlékiratait is tanítványa épülésére szánta.²⁶⁰

Mindezek ismeretében első pillantásra meglepő lehet, hogy a „lovagság utolsó dalnoka” („*le dernier chantre de la chevalerie*”) *Emlékirataiban* Hunyadi Jánosról, a legendás „Fehér Lovagról”, említést sem tesz, de nem szól a nándorfehérvári diadalról sem (ebből is látszik, hogy az olyan fegyvertények, amelyekben nem volt bizonyítható burgundi részvétel, nem fontosak számára). Abban a *Prológusban* viszont, melyet 1490-ben ír a már kész emlékiratai elé, és amelyben felhívja Fülöp nagyhercegnek a figyelmét az *öt megillető jogokra*, Hunyadi Jánost a „*valachiai fehér lovag*”-nak mondja, egy Mátyással sem nagyon szimpatizáló (később még idézendő) szöveggörnyezetben.²⁶¹

A magyarázatot valószínűleg abban találhatjuk meg, hogy a 15. század végének burgund történetírása – valószínűleg *tökéletes összhangban* a korábbi burgund, illetve az *ausztró-burgund* hagyományokkal – nem lel-

kesedett túlságosan a Hunyadi családjért, s különösen nem lelkesedett Hunyadi Mátyásért. Erre ráadásul – Mátyás törekvéseit s velük szemben folytatott politikáját figyelembe véve – minden okuk meg is volt.²⁶² Úgy tűnik tehát, hogy Hunyadi János törökellenes harcainak *pozitív visszhangja* (hiszen a kereszténység védelmében elért, *vitathatatlan* sikerek csak elismerést érdemelhettek az európai fejedelmi udvarokban) végül is *áldozatául esett* a Hunyadi család későbbi fölemelkedésével szembeni ellenszenvnek: Olivier de la Marche nem is ejt róla *egy szót sem*. Különösen figyelemre méltó mindez, amikor látjuk, hogy Olivier lovag milyen *gazdag* fantáziáról tesz tanúbizonyságot akkor, amikor beveti minden képzelőerejét annak érdekében, hogy *Frigyes császár* személyéhez kötve alkossa meg a *pogányok és hitetlenek elleni harcban* vitézkedő, a kereszténységet megmentő, *fehér gyolcsba öltözött hős lovag* képét, aki a „*négyszögletes hajtott gyolcsot a hitetlen ellenség vérébe mártva, majd lobogóként kihajtva alkotja meg*” Ausztria vérvörös, fehér keresztet zászlaját...²⁶³ Tekintettel arra a nehezen azonosítható szerepre, amit Frigyes ezen a téren játszott (nem is szólva arról, hogy egyénisége sem volt egy ilyen képhez igazán alkalmas...), meg kell állapítanunk, hogy Olivier de la Marché, lovagi s már-már egy *dinasztiához* kapcsolódó szinte „*nemzeti*” hevülete valóban csodákra volt képes. A Hunyadival szembeni *visszafogottsága* azonban ebben az összefüggésben csak még inkább szembetűnő, bár teljességgel érthető.

Ugyanez a beállítottság érződik Jean Molinet esetében is, aki – mint a Chastellain örökebe lépő „*hivatalos történetíró*” – Merész Károly halálát követően szintén Habsburg Miksa, illetve Burgundiai Mária szolgálatában írta meg (legalábbis fejezte be) a század utolsó harmadának eseményeit taglaló *Krónikáját*. Hunyadi Jánosról mindössze egyszer, Mátyás halálával összefüggésben beszél, amikor Mátyást úgy emlegeti, hogy „... *Mathias, a Blanc fia, akit lovagnak mondtak, s aki fegyvereinek vitézségével több hatalmas győzelmet aratott a hitetlenek fölött...*”²⁶⁴ A „*lovagnak mondott Blanc*” és a „*Fehér Lovag*” megjelölés között (még ha a törökellenes harcokban játszott szerepet nem is lehetett kétségbe vonni) nyilvánvaló, hogy a különbség nem csupán *szórendi* vagy éppen *időrendi* természetű: egyértelműen a *politikai rivális* táborának a véleményét tükrözi, s azt sem tartjuk kizártnak, hogy már ezzel a Hunyadi család *szerény eredetére* utal. Mindenesetre – legalábbis ezekből a szövegekből úgy tűnik – a burgundiai történetírókat nem érintették meg az itáliai humanisták jó részének Mátyást, illetve a Hunyadi családot dicsőítő szavai, viszont – a korábbi idők szellemével is tökéletes összhangban – határozottan befolyásolták őket saját fejedelmek politikai érzelmei. (A Hunyadi

család fanyalgó, majd negatív megítélése és a Burgundi-Valois, valamint a Habsburg udvar közötti közeledés között szoros összefüggés van.)

Mindenképpen más viszont a helyzet Philippe de Commines esetében, aki *Emlékiratainak* első részében (I–VI. könyv, 1489–90–92), a VI. könyv végén, bemutatja kora legnagyobb fejedelmeit az *Értekezés az emberi élet, főleg a fejedelmek életének nyomorúságáról, példaként hozván azoknak a sorsát, akik a szerző korában éltek, mindenekelőtt pedig Lajos király esetét* című fejezetben.²⁶⁵

Mivel később még bővebben ki fogunk térni erre a „fejedelmi ötösrre”, itt csupán azoknak az információknak a bemutatására szorítkozunk, amelyek közvetlenül Hunyadi János személyére vonatkoznak. Commines, akit a Hunyadiakkal szemben – és ellenfeleik mellett – semmiféle elkötelezettség vagy szimpátia nem befolyásolt, s aki államférfiúi-diplomáciai tevékenységének jelentős részét Itáliában, illetve az *italiai fejedelmekkel* szoros kapcsolatban töltötte el, szellemes és reális képet nyújt korának *válogatott* nagyjairól.²⁶⁶

Commines, anélkül hogy a részletek tárgyalásába bonyolódna, összefoglalja Hunyadi törökellenes harcait, leírja az V. László és a Hunyadiak közötti konfliktust, a Hunyadi testvérek sorsának alakulását, Mátyás királlyá választását, majd uralkodását. Hunyadi Jánost teljes természetességgel mondja „*Chevalier Blanc*”-nak, s nyoma sincs elbeszélésében a burgundi udvar történetíróinál tapasztalt tartózkodásnak: Mint írja, „*A szóban forgó Mátyás király egy igen nemes lovagnak volt a fia, akit Fehér Lovagnak neveztek, és Valachiából származott: egyszerű nemesember volt ugyan, de módfelett erényes és nagyeszű férfiú, aki hosszú időn át kormányozta a Magyar Királyságot...*”²⁶⁷ Sőt ennél is tovább megy, amikor Mátyás királlyá választásában *Isten beavatkozását* is látja, amit azzal magyaráz, hogy „*talán a mi Urunknak kedvére voltak az atya által tett hajdani szolgálatok*”. Hunyadi Jánost tehát – s nem véletlen, hogy pont Commines emlékiratainak esetében – a 15. század politikai életének valószerű, kiegyesélyozott szereplőjeként ismerhetjük meg, s mindez annak ellenére történik, hogy a *legvilágosabban* és *legegyértelműbben* éppen a lovagság értékrendjével számos alkalommal szembehelyezkedő Commines használja rá az eredetileg inkább a lovagkori ideálhoz közelebb álló „*Fehér Lovag*” nevet. Az sem kizárt, hogy ennek a névnek az ilyen természetes használatát nem – vagy nemcsak – francia nyelvterületen szokhatta meg, hanem hallhatta számos – főleg itáliai – diplomáciai akciója során, mint egy közismert személyiségre *általánosan elfogadott* megjelölést. Commines szövegében – akit egyébként is a középkori mí-

toszok *lebontójaként* mutat be a Commynes-életmű egyik legavatottabb szakértője – mindenesetre Hunyadi a „Fehér Lovag”, ám ennek a „*Chevalier Blanc*”-nak a *lovagság mítoszaihoz* nincs semmi köze.²⁶⁸

Összefoglalásul tehát megállapíthatjuk, hogy a Hunyadi János (a „Grand Comte de Hongrie”-ra, azaz a *nádorra* vonatkozó néhány megjegyzést leszámítva) az első olyan személyisége a magyar történelemnek, aki *nem uralkodó*, illetve uralkodó család tagja, akit forrásaink név szerint is említene, és aki a korabeli francia történetírásban igen jelentős helyet kapott.²⁶⁹ A Hunyadira vonatkozó hírek – a törökellenes harcainak sikere miatt – az 1440-es évek közepétől kezdődően jutnak el először a francia historiográfia lapjaira, majd több-kevesebb rendszerességgel folyamatosan olvashatunk róla, mégpedig elsősorban a burgundi herceg mind aktívabb *mediterrán politikájának* hozadékeként.

Az első információkat – az ifjabb Wavrin beszámolóját – úgy tűnik, történetíró rokonán kívül nem használta föl senki. (Ha esetleg az al-dunai hadjáratról szóló beszámolónak komolyabb híre támadt, úgy annak még Chastellain krónikájában lehetett nyoma, de – mint láttuk – a krónikából az 1432 és az 1452 közötti rész hiányzik.) Az utazó, diplomata és történetíró Gilles Le Bouvier, aki az eseményekkel megközelítőleg egy időben írt, a törökellenes harcokról természetesen ugyancsak tájékoztatott, de arról nincs szó nála, hogy ezeket a sikereket személyhez – *egyetlen* személyhez – kösse. Mivel a legkorábbi rész (Wavrin elbeszélése) csak később került be a történeti munkákba, úgy tűnik, hogy valójában Mathieu d’Escouchy krónikája „léptette be” Hunyadit a francia nyelvű történeti irodalomba. Erre alkalmat az 1448-as rigómezei („Cossova”) ütközetről Franciaországba érkezett beszámoló kínált számára. Nem tudjuk biztosan, hogy a szöveg eredetileg milyen nyelvű lehetett, az a konstantinápolyi keltezésű levél viszont, melyre a történet alapozódik mindenesetre francia nyelven íródott, s nincs arról információnk, hogy fordításról lenne szó.

Hunyadi János alakjának újabb feltűnése a Konstantinápoly elestét követő általános megdöbbenéshez, riadalomhoz és a megmentőben való reménykedéshez köthető. Így Mathieu d’Escouchynál 1456-ig, a törökkel kapcsolatos ügyeket illetően *folyamatos* a jelenléte, Jean Chartier-nál (és vele együtt Jacques Du Clercq-nél) viszont már inkább az újabb nagy eseményhez, a nándorfehérvári diadalhoz kötődik, míg a Chastellain krónikájából megmaradt részek *kizárólag* az utóbbihoz kapcsolják.

Hunyadit *nevén* csak a legkorábbi forrásrészletek nevezik (Wavrin: „*Joannes de Hoignac*”, illetve „*Huniade*”), később már soha. Az ún. „első

generációs” történetíróknál szereplő változatok, akik inkább a 15. század első felére koncentrálták tevékenységüket, mind deformált vagy deformált és költött neveket tartalmaznak, a következők: „*le Blanc*”, illetve „*Jannus, Blanc de Honguerie*” és „*Blanc de Honguerie, nommé Janus*” (d’Escouchy); „*Onidianus*” (d’Escouchy, Chastellain), „*le chevalier blanc*” (Chartier) „*chevalier Blancq*” (az előzőből eredeztetve, „pikárdiai” végződéssel), „*Guillaume Blanc/Blancq*” (Chartier, Du Clercq), illetve „*Ovidianus*” (Du Clercq).²⁷⁰

Némileg más a helyzet a 15. század „második” nagyobb francia és burgund történetíró generációjával (Commynes, Olivier de la Marche, Jean Molinet), akik valamilyen módon – ha bizonytalanul is – a „*fehér lovag*” elnevezést teszik magukévá, s Hunyadi Jánosról mindhárman Mátyással kapcsolatban beszélnek. Közülük a legtisztább értelemben Commynes használja ezt a megjelölést, s mint láttuk, egyszerűen csak „*Chevalier Blanc*”-ként említi. Míg az egyik burgundi történetíró (Olivier de la Marche) „*le blanc chevalier*”-nak mondja (s nem „*chevalier blanc*”-nak, és *kisbetűvel*, tehát nem ragadványnévként használja), a másik (Jean Molinet) pedig – talán még nagyobb távolságtartással – a „*Blanc, chevalier comme l’on disoit*” változatot adja, s bizony ez a „*Blanc*”, „akit loagnak mondanak”-megoldás nem a legpozitívabb megközelítést sugallja, és *mítoszteremtésre* aligha alkalmas... De egyben áttételesen mégiscsak jelzi, hogy *létezik* egy ilyen elképzelés is, hiszen ebben a megfogalmazásban nyilvánvaló a *szembehelyezkedés* egy legalábbis embrionális szinten már meglévő, „*kezdődő*” mítoszteremtő szándékkal.

A „*fehér lovagra*” vonatkozó információk (vagy legalábbis ezt a rá vonatkozó legendát gerjeszteni képes adatok) származási helyének azonosítása több szempontból a segítségünkre lehet a „Hunyadi-mítosz” létrejöttének magyarázatában. Mint ismeretes, a kereszténység keleti részéből érkező hírek több lehetséges közvetítő közeg segítségével, de döntően *két útvonalon* érkezhettek a francia területekre: eszerint keletről nyugat felé volt egy *északi* (a Duna völgyét követő) és egy *déli* (Balkán–Lombardia–Róma–Rhône völgye, illetve a Mediterraneum keleti részéből érkező, Bizánc–Velece–Róma–Genova közbejöttével működő tengeri) *információs vonal*. Közülük a „*déli*” útírány immár évszázadok óta töltötte be feladatát, s kétségtelenül sokszínűbb, élénkebb és aktívabb volt: a Hunyadira vonatkozó részletesebb anyag is valószínűleg a Balkán (főleg Bizánc), illetve Itália felől érkezett a francia nyelven alkotó történetírók látókörébe, s minden valószínűség szerint a „*fehér lovag*”-mítosz egyes elemei (s a török elleni csaták leírásai, a *Blanc* vagy a *Blancus*) is a Balkánról eredeztethetők.²⁷¹

Mindenesetre – legalábbis adataink szerint – az „északi oldalról” érkező hírek „*fehér lovagról*” egyáltalában nem tudnak. Ez persze nem zárja ki, hogy az „északi” irányból nyugat felé terjedő információk névanyaga, mint például az „Onidianus” (*Hunyadius, Hunyadius, sőt talán Hunyadijános...*) változat is, módot nyújtson Franciaországban az olyan típusú legendás képzettársításokra, mint amilyet Du Clercq-nél (Onidianus – *Ovidianus*) is láthattunk.²⁷²

Az alaposabb elemzések tehát alátámasztják, hogy mindkét változat (az északi „Onidianus” – „Ovidianus” és a déli „Blanc” – „Blancq” egyaránt alkalmas lehetett egy „fehér lovag”-mítosz kialakítására és táplálására, ha „*előkészített hátteret*” és kellőképpen „*fogékony környezetet*” talál: az „Onidianus” név könnyen elhelyezhető a többnyire Jeruzsálem visszafoglalását is sikerrel megvalósító, *regényes* történetek (Othovien, Octavianus...) hősi alakjai közé, a „Blanc” pedig, aki a világraszóló győzelmét Nándorfehérvárnál (azaz Nanderalba falainál) aratta, logikusan kapcsolódik a *hitetlenek ellen harcoló* legdicsőbb lovagok képéhez, akik (csillogóan) *fehérbe* (estleg *fehér pécélba*) öltözött bajnokai a kereszténységnek, az *arche*-típus Nagy Károlytól – mint láttuk – akár a „vitéz lovagként” meglehetősen *atipikus* III. Frigyesig...²⁷³

Sőt talán nem járunk messze a valóságtól akkor sem, ha feltételezzük, hogy a középkor végének *apokaliptikus* hangulatában (a Szentföld immár véglegesnek tűnő és Konstantinápoly még oly közeli elvesztése után), amikor is a „kereszténység épp haláltáncát járta az őt fenyegető pogány hatalom előtt”, a „Fehér Lovag” alakja mindinkább *biblikus* kontextusban is feltűnhetett; az *ábrázolóművészetben*, pl. Albrecht Dürer „Apokalipszis”-fametszetén éppúgy, mint a *prédikációk* szövegében: ott élhetett az emberek reményeiben mint a Jelenések Könyvének egyik (az első) *lovasa*, aki „*győzelmesen vonult ki, hogy újra győzzön*”.²⁷⁴

A „Fehér Lovag”-mítosz születése, illetve Hunyadi személye köré kristályosodása *térben* tehát valószínűleg a Balkán és Nyugat-Európa neolatin nyelvű országai között kialakult „szellemi kooperációnak” köszönhető, időben első tétova jelentkezése pedig – legalábbis a rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján – valószínűleg az 1449 és 1453 közötti évekre vezethető vissza, míg a csúcsra (a valós történelmi eseményekkel összhangban és a török támadás által keltett általános rettegésben, majd a keresztény sikerek okozta eufóriában) az 1456-os diadal idején juthatott el.

Ekkorra Hunyadi alakja, a vele kapcsolatban már meglévő *információk*, valamint a befogadó közeg *várakozása* következtében, kiválóan alkalmas volt arra, hogy igazi mítosz teremtdjék körülötte. A „Fehér Lo-

vag”-mítosz születésének a mechanizmusában azonban véleményünk szerint vannak még további figyelembe veendő komponensek is. Tudjuk ugyanis, hogy egy olyan befogadó közegről van szó, mely hajlamos az idegen nevek *célirányos* és *információhordozó* átalakítására és értelmesítésére.²⁷⁵

A Hunyadi – Fehér Lovag esetenél is valószínűleg létezett egy lépcsőfok, mely ugyanilyen „névtranszformációs” logika szerint lépett működésbe. A fentebb idézett szövegekből láthattuk, hogy a „Chevalier Blanc” párosítás elég nehezen jött létre: Hunyadi volt Blanc, Blancq, Blauk, le Blanc, le Blanc chevalier, mielőtt „Chevalier Blanc”-ná válhatott volna. A források alaposabb áttekintése, összevetése és az említések *valós kontextusban* végzett tanulmányozása alapján egyre inkább az a meggyőződésünk, hogy a *dicsőítő* ragadványnév kialakulását és meggyökeresedését megelőzően a „*fehérnek*” gondolt jelző valójában a korban nem feltétlenül hízelgőnek szánt, esetleg indifferens, aztán pedig egyszerűen tényként elfogadott megjelölés, és a „*blak*” azaz *vlach/valach* népnévből származott, és eredetileg is „Blak”-ot jelentett: Hunyadi tehát a francia krónikások számára kezdetben nem „Blanc”, főleg nem „Chevalier Blanc” volt. Hunyadi törökellenes harcainak sikere, a tényleges, „kereszténységsszerte” *megmentőként* várt lovag *valódi* szerepe, és az érkezését váró egyfajta *messianisztikus* hit változtatta az eredetileg nem túl hízelgő „Blak” (*vlach*)-ot illetve „Blancq chevalier” (*Vlach lovag*)-ot *Chevalier Blanc*-ná, a kereszténység bajnokává, s ezzel egyúttal igen adekvát *értelmet* is adott a francia közeg által egyébként elég nehezen értelmezhető „Blancq” megjelölésnek. Mindenesetre a Hunyadi Jánosról kialakuló kép „fehér lovaggá” transzformálódása nagy valószínűséggel a francia (és talán a vizsgálódásunkhoz ezúttal nem tartozó katalán) civilizációs közegben következhetett be. A Hunyadi-kép ilyenén való átalakításában és továbbfejlesztésében föltehetően nagy szerep juthatott egyes francia és burgundi történétírók ebben az irányban különösen *fogékony* szellemének és *általában* véve is a kései lovagkor bűvöletében élő burgund fejedelmi udvar szellemiségének.²⁷⁶

Mindezek a különböző elemek valószínűleg *együttessen* járultak hozzá ahhoz, hogy a híradások olyan termékeny talajba hulljanak, amelynek segítségével – legalábbis egy (véleményünk szerint igen rövid) időre – Hunyadi a francia történeti irodalom leghíresebb „fehér lovagjává” tehették. A „Chevalier Blanc” mítosza fogékony közegbe került tehát, és ott „*spontán*” módon is *pozitív fogadtatásban* részesült. A legérdekesebb számunkra kétségtelenül a mítosz *spontaneitása*: úgy tűnik ugyanis, hogy a „Fehér Lovag”-mítosz ekkor semmiképpen sem egy meghatáro-

zott szándékú, direkt propaganda eredménye (mint majd később a Mátyás-mítosz lesz) és függvénye, hanem sokkal inkább a nyugati kereszténység *kollektív mentalitásában* erősen gyökerező egyik komponens kifejeződése. Ugyanakkor forrásaink jól mutatják az átmenetet, a népnév személynévvé válásának a folyamatát is, hiszen különbséget tudnak tenni és különbséget is tesznek a Blanc/Blancq, a Blancq chevalier és a Vlach-ok között: különösen jól látszik ez a rigómezei ütközetet elmondó levélből és a belőle deriválódó krónika-szövegekből, ahol Hunyadira „*le Blanc*”, a népre pedig a „*Vallaques*” megjelölés szerepel.²⁷⁷

Nem kizárt viszont, hogy a tudatosság, illetve a konkrét politikai érdekeltség *hiánya* a mítosz továbbélésének az egyik gyenge pontjává lesz: a francia területeken nem rajzolódott ki körülötte egy olyan, világosan megfogalmazódó, „szándékos”, a francia vagy a burgund udvar részéről körülírható, *politikai* érdekből is támogatott törekvés, mely a *további* kibontakozást képes lett volna elősegíteni. Sőt ha figyelmesebben megvizsgáljuk a helyzetet, láthatjuk, hogy az éppen szárbá szökkent, a Balkánról „importált” elemekből kialakított „fehérlovag-mítosz” továbbélését illetően a feltételek korántsem alakultak kedvezően; épp ellenkezőleg, a francia nyelvi, kulturális, politikai és civilizációs közeg hatótávolságán belül ugyanis nem maradt a Hunyadihoz kötött „*chevalier blanc*” mítoszának továbbélésében, illetve továbbéltetésében kellőképpen *érdekel*t csoport vagy személy, miközben számos direkt vagy indirekt módon *ellenérdekel*t erőt látunk mindkét fontos fejedelmi udvarban (a francia királyi és a burgund hercegi udvar) kibontakozni. A mítosz kialakulásának *spontaneitása* egyben a továbbfejlődés lehetőségeinek korlátozott voltát is jelentette. Hunyadinak mint „Fehér Lovagnak” a dicsőségét valójában később (jóval később...) majd az egyház, a pápa, a humanista propaganda és különösen pedig Hunyadi Mátyás használhatta fel építő, tehát saját politikai koncepcióját alátámasztó propagandacélokra. A francia nyelvű civilizációhoz tartozó területeken a Hunyadi-mítosz fenntartásához fűződő politikai érdekek mindenestre nem mutathatók ki.²⁷⁸

Befolyásolhatta ugyanakkor a viszonyokat az is, hogy a magyar trónra többnyire olyan uralkodók kerültek, akik Luxemburgi Zsigmond óta (és az ő nyomdokain) rendre megfogalmazták azokat a burgund fejedelmek számára aggasztó törekvéseket, melyek értelmében *maguknak követelték* a burgundi herceg fennhatósága alá vont, de *császárinak* számító vagy a Luxemburgi családdhoz kapcsolódó területeket, különösen pedig a burgund állam számára *stratégiai* fontosságú *Luxemburgi hercegséget*. A burgundi hercegeknek, illetve a francia királyság és a császárság határain kifejlődő burgund hatalomnak számos féltékeny ellenfele akadt. Kapcsol-

latai többnyire feszültek voltak a francia királyokkal (VII. Károly, XI. Lajos), és nem voltak mindig felhőtlenek sem Zsigmond császárral, sem a császári trón várományosával (V. László), sem a császárral (III. Frigyes), de nem volt igazán jó a viszony Hunyadi Mátyás és Jó Fülöp, illetve Mátyás és Merész Károly között sem. (Ez még akkor is igaz, ha a Frigyes császárral szembeni közös törekvések időleges és felszínes közeledésre, sőt szövetségkötésre nyújtottak alkalmat a két utóbbi között.)²⁷⁹Ráadásul később – mint láttuk – a burgund fejedelmek bizalmatlanságára még erőteljesebben és végérvényesen Hunyadi-ellenes módon rakódott rá az *ausztro-burgundiai* ház Mátyással szembeni (a III. Frigyes számára kezdetben nem túl szerencsés kimenetelű) konfliktusa. Úgy alakult tehát, hogy a francia király környezete és a burgundi hercegek, külön-külön, olyan erőkkal kooperáltak (gyakran egymással szemben is), amelyek viszont többnyire a Hunyadi Mátyással való együttműködés ellenében hatottak, s így a „Fehér Lovag” Hunyadi Jánossal valójában nem nagyon tudtak mit kezdeni.

Eltűnt tehát (vagy legalábbis ebből a szempontból termékeny módon nem maradt meg) a *belső táptalaj*, nem volt már olyan *politikai szándék*, s nem érkeztek olyan újabb és kellő erejű *külső impulzusok* sem, amelyek a francia nyelvterületen a „fehér lovag”-mítosz megőrzése vagy továbbvitele irányában hathattak volna. A „fehér lovag” törökellenes harcainak legendás elemei jóval könnyebben maradhattak meg a török fenyegetésnek sokkal inkább kitett *Itáliában* vagy a Hunyadi Jánossal *korábban*, Mátyással pedig *újabban* dinamikus *politikai* majd *dinasztikus* kapcsolatba kerülő Aragóniában, illetve a katalán kulturális és politikai közegben, mint a belső hatalmi struktúráinak kiépítésével foglalkozó és Burgundiával állandó konfliktusban álló Franciaországban.²⁸⁰ Ugyanakkor a kereszténység más területein is kialakulóban volt egy *humanista* megalapozottságú, *újfajta* Mátyás-mítosz, amely a „Fehér Lovag” korábbi mítoszával *összefüggésben* fejlődhetett, amelynek viszont – úgy tűnik – a francia irodalommal, illetve történeti irodalommal – ilyen szempontból legalábbis – semmi kapcsolódása nincs.

Valójában – véleményünk szerint – a „Fehér Lovag” problematikában egy Hunyadi(ak) *melletti* és egy Hunyadi(ak) *elleni* propaganda alapelemei rakódnak össze és csúsznak néhol egymásra úgy, hogy nem is mindig az eredeti szándéknak megfelelő eredményt hoznak. A francia kortárs források vagy indifferens, vagy becsmérítő, megvető hangsúllyal kapták a „Blak”-ra vonatkozó adatokat. Az a szerep azonban, amit Hunyadi az elbeszélésekben betöltött, a nyugati keresztény értékrendben igen magas szinten állt: mivel mindaz, amit Hunyadi „funkcionálisan” cselekedett, teljes össz-

hangban volt a befogadó közeg igen pozitív elvárásaival, az (egyébként is szélesebb körben értelmezhetetlen) *Blak*ból fokozatosan a mindenki számára egyértelműen *értékeket* hordozó *Blanc* lett. Legendás fehér lovaggá azonban csak később válhatott, és tulajdonképpen a Mátyáshoz közel álló humanista propaganda hatására helyettesítődött a *blak-vlach* pejoratívna szánt azonosság az értékhordozó *blanc*-nal, és lett a „lovag *Blak*” a későbbi értelmezésekben „*Chevalier Blanc*”-ná. Mindenesetre a források alaposabb elemzéséből kitűnik, hogy francia nyelvterületen vitathatatlanul pozitív Hunyadi – Chevalier Blanc kép a 15. század során Magyarországon nem tudott meggyökeresedni, és arról sem tudunk, hogy a francia területeken megjelentek volna a Mátyás-mítosz bármilyen elemei.²⁸¹

Abban sincs viszont semmi meglepő, hogy Délkelet-Európában, ahol a török elleni harc fokozatosan a „*hétköznapi élet*” problémájává lett, továbbra is – és talán még inkább, mint valaha – szükség van a korábbi korszak olyan legendás hőseire, mint amilyen Hunyadi János, vagy – mindenekelőtt – Kapisztrán János voltak.²⁸² Talán ennek az egész folyamatnak is van szerepe abban, hogy Ranzanus később *tényként közölheti* Hunyadi Jánosról szólván: „...századunk valamennyi történetírója ugyanis nagyon jól ismeri Hunyadi János híres nevét, akit a nyugati népek Fehér János – Johannes Blancus néven szoktak emlegetni.” Ranzanus tanúsága szerint (és a fejedelemnek – ezúttal Mátyásnak – tetszeni kívánó humanista szerindék és lelemény következtében) tehát a „chevalier blanc” mítosza *megtette az utat visszafelé* is, visszatérve oda, ahonnan megtermékenyítő komponensei elindultak, ahol továbbra is a legnagyobb szükség volt rá, és ahol továbbra is fogékony közeg, termékeny talaj várhatta. A „Fehér Lovag”-mítosz franciaországi „interpretációja” a „spontán” középkori hagyományokhoz és értékrendhez erősen kötődő mítoszteremtődés kísérletének egyik szép példája marad, miközben az igazi meggyökeresedésére *ebben a formában* a korabeli Magyarországon már nem került sor.²⁸³

b) „Lancelot, Magyarország és Csehország királya”

A két Hunyadi története közé, a valós körülményeknek megfelelően, a francia historiográfiában is beékelődött az ifjú V. Lászlónak, „Magyarország, Lengyelország és Csehország királyának” a meglehetősen szomorú históriája. Míg azonban V. László uralkodásának története valójában nem több egy bonyolult és nem túl dicsőséges *epizódnál*, mely László valamennyi országában a „nemzeti királyok” hatalomra kerüléséhez vezetett, a korabeli francia történetírásban mindez nem egészen így

mutatkozott meg. Történetíróink számára érzékelhetően mások voltak a hangsúlyok és az arányok: a 15. századi francia irodalomban és historiográfiában szembeötlően nagy hely jutott László (*Lancelot*, *Lanselot*, *Laudislas*) királynak, ami különösen akkor tűnhet meglepőnek, ha László *tényleges* és dicsőségesnek eléggé nehezen nevezhető történelmi szerepével vetjük össze, azzal a szereppel, melyet valójában, a rendelkezésére álló rövid idő alatt, a szerencsétlen sorsú ifjú király Európában, illetve közép-európai országaiban játszott.²⁸⁴

Az ellentmondás azonban egyértelműen létezik, hiszen „Lancelot király” története számos forrásunkban megtalálható – a már ismertetett művekben és újabbakban egyaránt –, és időnként (bár korántsem minden esetben) László története kapcsolódik a Hunyadiak történetéhez is. A kor legismertebb elbeszélő forrásai közül Jean Chartier, Jacques Du Clercq, Georges Chastellain, Thomas Basin, Philippe de Commines, Mathieu d'Escouchy, Gilles Le Bouvier és Olivier de la Marche egyaránt említik, de megtaláljuk a nyomát az olyan, szűkebb területekre korlátozódó történetekben is, mint Guillaume Leseur *Foix-i grófról* írott műve, vagy éppen a *Chronique des comptes de Foix* című, ismeretlen szerző által készített munkában. Már ez a felsorolás is mutatja, különösen, ha ehhez még hozzávesszük Villon *balladáját* a „hajdanvolt urakról” és Chastellain hasonló hangulatú *verseit*, hogy Lászlónak valóban kivételes hely jutott a korabeli francia történetírásban és irodalomban. Ez csak úgy volt elképzelhető, ha a személyével kapcsolatos leírások is kivételes körülményekhez, kivételes és – legalábbis a kor értékítélete szerint – különösen jelentős eseményekhez kötődtek.²⁸⁵

Mint ismeretes, László és tanácsosai a francia királlyal való szövetségi kapcsolatok létrehozásán és a két uralkodó, valamint *országaik* közötti szilárd együttműködésnek a megteremtésén fáradoztak, s ennek az egyik legszorosabb és leghagyományosabb módját választották, amennyiben dinasztikus házasságot készítettek elő VII. Károly francia király leánya, Magdolna és V. László magyar és cseh király között. Olyan törekvés volt ez, mely – különösen a kortársak szemében – egy nagy ívű politikai koncepció jegyében látott napvilágot, s amelyet – többek között – olyan személyiségek karoltak fel, mint a László nevelésében is részt vállaló és László támogatásával nagy egyházi karrier felé mozgó Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa, aki Lászlóban és királyságaiban látta a majdani nagy törökellenes összefogás kulcsfiguráját. Mindezen túlmenően e szövetség célja volt az is, hogy a már korábban tapasztalt, hagyományos Valois–Luxemburgi együttműködés örökébe lépjen, s egyszerre szilárdítsa meg a mind erőteljesebben kibontakozó Francia Királyság és

a közép-európai országok trónjára került Habsburgok pozícióit; de ott munkálhatott benne az a hátsógondolat is, hogy V. Lászlónak a helyzetét, a Hunyadiakkal szemben elmélyült konfliktusában, *saját* országain belül, különösen pedig Magyarországon minél gyorsabban stabilizálja (ez magyarul az, hogy a tárgyalások lefolyásának végső szakaszában a magyaroknak jelentős szerepet juttatott).²⁸⁶

Csaknem egy évszázaddal I. Lajos és V. Károly megghiúsult elképzeléseit követően, a két ország irányítói ismét felújították a magyar–francia dinasztikus házasság tervét, s mintegy negyven esztendővel Zsigmond fényes külsőségek között lezajlott párizsi látogatása után ismét látványos és fontos követség érkezett a francia udvarhoz (Tours-ba, majd Párizsba), melyben ezúttal is, mint hajdanán, Zsigmond idejében, a magyarokra lényeges feladatok hárultak. A követség leírása alapján úgy tűnik, hogy az uralkodó és tanácsadói lényeges és külön is hangsúlyozandó szempontnak tekintették a követségben a *több ország* megjelenítését (hiszen valaki minél több ország koronáját viseli, annál hatalmasabb...). A leírásokból azonban az is kiderül, hogy a delegációban a vezető szerep a magyaroké volt.²⁸⁷

Noha László leánykérő követségének, az események váratlan alakulása miatt, *közvetlenül* nem lettek messzeható politikai következményei, az a viszonylag nagy mennyiségű, gazdag és szerteágazó információ, melyet a követség útja kapcsán a források ránk hagyományoztak, e követség tours-i és párizsi látogatását a 15. századi magyar–francia kapcsolatok egyik legérdekesebb epizódjává teszi. Ez a körülmény már korábban is fölkeltette a magyar kutatók figyelmét, s a követséggel kapcsolatos információk felhasználásával több, különböző szempontok szerint készült rövid elemzés született. Ezúttal igyekeztünk összegyűjteni és figyelembe venni valamennyi, ismereteink szerint fellelhető forrást (noha nagy a valószínűsége annak, hogy további források lappangnak a követség útjával kapcsolatban), és ezek összevetésével szeretnénk felhívni a figyelmet a már részben tárgyalt és a még meg nem vizsgált kérdésekre.²⁸⁸

Az alábbiakban először foglaljuk össze a követség történetének korabeli leírásait (kiindulva a legrészletesebb, Jacques Du Clercq-féle kortárs változatból) s az adatokat összevetjük a küldöttség vezetőjének, Várad Istvánnak a francia király előtt elmondott latin nyelvű beszédével. Utalni fogunk azokra a részletekre is, melyek a követség párizsi tartózkodására vonatkoznak.²⁸⁹

Az „addig még soha nem látott” fényes követség tehát, egy korábbi időpontban Lyon városában lefolytatott előkészítő tárgyalást követően, 1457. december 8-án érkezett meg Tours-ba. A három országból (Csehor-

szág, Ausztria, Magyarország), de jelentős magyar részvétellel összeállított küldöttséget a kalocsai érsek, Vitéz János volt kancellistája, a Ferrarában doktorált Várdai István vezette, de a tagok közül név szerint ismerjük még magyar részről Pálóczy László országbíró és De Tervisio Simon esztergomi kanonokot, és tudjuk, hogy ott volt Zdenko Sternberg, Osvát Eizinger és Jacob Storp is. A követség érkezését és a vele kapcsolatos tours-i eseményeket tehát legjobban Jacques Du Clercq és Georges Chastellain leírásai segítségével tanulmányozhatjuk. Chastellain az előzményekről is tudósít, a szöveg részletesebb változatát Du Clercq hagyta ránk.²⁹⁰ Du Clercq kitér a követség érkezésére, az elhangzott beszédekre, az ünnepségekre, a király gyenge egészségi állapotára, a fogadtatás nagyszerűségére, az ottani „programra”, a szövetségtől remélt előnyökre, a magyar (cseh és osztrák) résztvevőkre, a hozott ajándékokra, László halálhírére és az azt követő általános megdöbbenésre és gyászra, majd a magyar követek eltávozására és párizsi tartózkodására. A végén még szó esik arról is, hogy László személyéhez és a francia házassághoz milyen remények fűződtek, és hogy halála milyen következménnyel járt országára és kapcsolataira.²⁹¹

Kisebbségi eltérésekkel (amelyekre részben még vissza fogunk térni) hasonló módon mondja el az eseményeket Chastellain és d'Escouchy anyaga is, míg Le Bouvier és Jean Chartier szövege az előbbiekhöz viszonyítva a tours-i látogatást illetően információkban szegényesebb, a párizsi tartózkodásról viszont jóval részletesebb.²⁹²

Így Chastellaintól megtudjuk, hogy korábban a magyar királlyal szemben *összeesküvést* szerveztek, melyben tizenhárom *egyházi és világi személyiség* vett részt, akik azt tervezték, hogy a királyt meggyilkolják. Az árulást azonban az „egyik összeesküvő” felfedte; ami után a világiakat megölték, az egyháziakat pedig börtönbe vetették.²⁹³ Ezt követően szól Chastellain arról a magyar követségről, mely a Lyon melletti Saint-Priestben tartózkodott, célja a magyar–francia fejedelmi házasság létrehozása, illetve egy *Burgundia-ellenes szövetség* megkötése volt. A szöveg pontosítja is, hogy a nézeteltérés oka Luxemburg ügye volt.²⁹⁴

Forrásainkból jól érzékelhetők a László halálával kapcsolatos mende-mondák: így például megtudjuk, hogy Lancelot király halálára már akkor is igen eltérő magyarázatok voltak... Du Clercq-nél az adatok mérgezésre (még hozzá a leírás alapján a korban divatos *cián alapú* mérgezésre) utalnak, Chastellain *pestisre* gyanakszik, Commines *szerelmi drámát* sejt a mérgezés mögött, Thomas Basin pedig úgy tudja, hogy László „*meghalt egy cseh lovag keze által, aki ezen bűnös úton akarta megszerezni a Cseh királyságot, ami egyébiránt sikerült is neki*”.²⁹⁵ Valamennyien egyetértenek viszont abban, hogy a föltételezett gyilkosság oka László francia

házasságának terve volt, függetlenül attól, hogy mögötte szerelemfáltás vagy politika (vagy esetleg mindkettő) húzódott meg, de a kommentárok abban is egyértelműek, hogy László király halálával a burgundi herceg egy veszélyes *politikai ellenféltől* szabadult meg. Chastellain egyenesen úgy fogalmaz, hogy a konfliktus megoldásában segített „*Lancelot király halála, melyet siettetett az Úr és ezzel nagy csapástól mentette meg népét*”, s a franciákról (akikkel László szövetkezni akart...) úgy nyilatkozik, hogy a burgundi uralkodóházat „*a szaracénoknál is jobban gyűlölik*”.²⁹⁶

Azokat a reményeket viszont, amelyek László királyhoz és a francia házassághoz fűződtek, francia oldalról Thomas Basin, VII. Károly bizalmi embere foglalja össze legvilágosabban: „*S úgy igaz, hogy ez az ifjú minden keresztény fejedelem között a leghatalmasabb volt, s mint természetének kiválósága remélni engedte, minden bizonnyal nagy és nehéz tetteket vitt volna véghez, ha megérte volna a férfikort. Tőle lehetett leginkább remélni, hogy a többi keresztény fejedelemmel együtt, különösen akkor, ha erőit a francia király hatalmával sikerült volna egyesítenie, hogy kiűzze Görögországból és Európa más, török által elfoglalt területeiről a Török Császárt, ezt a vértől megrészegült vadállatot. (...) A cseh király halála a burgundi hercegnek kedvezett: megszabadította őt egy hatalmas ellenségtől, akinek szövetségét Franciaország királya szemmel láthatóan oly igen kívánta, azért, hogy ily nagy szövetséges segítségével bosszút állhasson a burgundi hercegen.*”²⁹⁷

S az okfejtés logikus folytatásaként Basin megfogalmaz egy rövid, moralizáló értekezést arról, hogy „*miként kell ledönteni egy öreg fát s annak robosztus törzsét*”, azaz hogyan lehet romlásba dönteni a burgund uralkodóházat, egyértelművé téve ezzel azt a *valamennyi* forrásunk által legalábbis sejtetett – de a legjobban értesültek által világosan ki is mondott – körülményt, hogy László és Magdolna házassága valójában egy *Burgundia-ellenes* politikai szövetséget takart (legalábbis azt, hogy ez az elem korántsem volt lényegtelen szempont az együttműködésben).²⁹⁸

A fentiekben túlmenően további érdekes részletről kapunk tájékoztatást: így például a követség Tours-ba utazásával kapcsolatban Olivier de La Marche-től azt is megtudhatjuk, hogy Lancelot király követsége egy *hordozható pénzverő eszközt* vitt magával („*ils portoyent le billon d'or*”), amelyet – ha pénzük elfogyott – (a francia király *beleegyezésével*) használatba vettek, és *aranyforintokat* („*forgeoyent florins d'or*”) készítettek.²⁹⁹ Chastellain szövege (néhány apróbb részletre vonatkozó adattól eltekintve) gyakorlatilag azonos Du Clercq beszámolójával, azzal a különbséggel, hogy Chastellain nem adja meg a küldöttség tagjainak a nevét („mert bonyolultak, és nehéz őket kimondani”), Lászlót azonban már

következetesen Lancelot-nak (és nem Lanselot-nak) írja, s nála a Várdai-féle szöveg (egyébként azonos) interpretációja úgy módosul, hogy a „*Te vagy a kereszténység oszlopa*” („tu es la *colonne de la Chrestiennté*”) helyett „*Te vagy a kereszténység galambja*” („tu es la *colombe de la Chrestiennté*”) változat szerepel, ami nyilvánvalóan lehet a másoló hibája, de lehet ugyanannak a szándéknak a megnyilvánulása is, mely – mint láttuk – ugyancsak Chastellainnél és Olivier de La Marche-nál tapasztalható) „Constantinople”-ből „Constantinoble”-ot, „Belgrade”-ből „Bellegarde”-ot csinál.³⁰⁰

Jean Chartier adatai a tours-i programmal kapcsolatban szűkszavúak, és érdekessé különösen akkor válnak, amikor a követség „az év utolsó napján” elhagyja a gyászoló Tours városát, és Párizsba, illetve Saint-Denis-be érkezik.³⁰¹ Chartier mester – legalábbis a követség Saint-Denis-ben tett látogatásáról – valószínűleg szemtanúként ír. Elbeszéléséből megtudjuk, hogy a magyar követség miként helyezkedett el Párizsban, hogy bejárta az egész várost, hogy a Notre-Dame-ban is mondtak misét László lelkiüdvéért, s hogy volt velük „*a király részéről egy ember (...)* aki az ő tolmácsuk (trucheman) volt, mert ismerte a beszédjüket”, továbbá hogy – valószínűleg – a párizsiak nagy meglepetésére, először láttak lovas szánon közlekedni embereket a nagy hidegben jegesre fagyott párizsi utcákon. Figyelemreméltónak számíthat az is, hogy a követség tagjai ugyancsak megtették a maguk kötelességszámba menő zarándoklatát Saint-Denis-be, ahol megmutatták nekik Saint-Denis ereklyéjét, és ahol az apátságban dolgozó krónikást is tájékoztathatták az országaikban történő eseményekről.³⁰²

A fentiek alapján talán elég anyag áll rendelkezésünkre, hogy helyükre kerüljenek az 1457-es házassági terv és szövetségi kísérlet legfontosabb elemei, legalábbis annyira, hogy nagy vonalakban értékelni tudjuk a helyzetet: mindenekelőtt tehát egy olyan (dinasztikus házassághoz is kötött, tehát igen stabilnak szánt) szövetségi tervről volt szó, mely manapság talán légből kapottnak tűnik, de amelyet a korban legfeljebb nagy ívűnek, talán kissé bizonytalannak, de mégis szokványosnak s teljesen logikusnak tekinthettek, hiszen számos hasonló megalapozottságú (sőt bizonytalanabb...) tervet koronázott már siker. Ez az elképzelés olyan szempontból talán mégiscsak kivételes, hogy a korabeli propaganda jelentős szerepet játszott benne, ami nagymértékben hozzájárulhatott László személyének a *túlértékeléséhez*, és minden bizonnyal ennek köszönhetjük a ránk maradt gazdag anyagot is. (Ez persze csak akkor szembeötlő, ha a későbbi tapasztalatok, illetve tények ismeretében szemléljük a történeteket, és látjuk azt a valós történelmi szerepet, amit V. László rövid és

többnyire bukásokkal, konfliktusokkal és ellentmondásokkal teli uralkodása hozott „országaira”; mindez a korban viszont még korántsem lehetett ilyen egyértelmű.)³⁰³

Mindenesetre azok a remények, amelyeket jeles politikusok fűztek V. László személyéhez, elegendőek voltak ahhoz, hogy egy időre megreemtsék azt a Lancelot-képet, melynek tükröződését történetíróinknál is láthattuk, s melyet Basin tétovázás nélkül úgy aposztrofálhatott, hogy „*László a kereszténység legnagyobb fejedelme*”; s bizony ha csak arra gondolunk (és a kor szemléletében ez a természetes), hogy a király milyen ifjú és máris több, külön-külön is igen gazdagnak és tekintélyesnek számító ország koronáját viseli, hogy milyen *dinasztiáknak* és milyen *politikai törekvéseknek* az örököse, hogy *kik* a támogatói, akkor ez a kép már nem is tűnik olyan eltúlzottnak. Továbbá ha még ezen túlmenően is tudjuk, hogy országainak, különösen pedig Magyarországnak, már a korabeli történetírás és politikai irodalom milyen fontos szerepet szánt a *kereszténység védelmében*, s hogy ez az ország akkor már milyen nagy eredményeket mondhatott magáénak ebben az összes keresztény által aggódva figyelt harcban (mint ahogy a francia történetírás esetében a korábbi fejzeteknél is láthattuk), az ifjú király további jövője, lehetőségei, dinasztijának fénye a francia király leendő vejét a keresztény világ egyik legnagyobb uralkodójává avathatták a kortársak szemében. Ebben a megközelítésben László-Lancelot Zsigmond *presztízsének* és Hunyadi törökellenes *sikereinek* is az örököse, még akkor is, ha – a nem sokkal korábban bekövetkezett súlyos konfliktus következtében érthető módon – a Hunyadiakról konkrétan szó sem esik a díszes szövetségkötő-leánykérő tárgyalások során (legalábbis nincs olyan forrásunk, mely említené).³⁰⁴

A szövetségi terv egyik *deklarált* célja kétségtelenül a *kereszténység* védelme, a törökellenes küzdelem ügye volt. Létezett azonban – mint ahogy a Nagy Lajos és V. (Bölcs) Károly között tervezett szövetség esetében már láttuk – a megállapodásnak egy *másik* és csak látszólag *másodlagosnak* tűnő eleme, ami *legalább annyira fontos* volt (ha nem fontosabb...) a szerződő felek számára, mint maga a házassági szerződés: míg a magyar Anjou királylányok a magyar király nápoly-szicíliai *örökösödési jogát* „vitték volna a házasságba”, és hozták volna kedvezőbb helyzetbe a Valois uralkodóházat Itáliában, addig László a családja és a birodalom kissé ködös, de egy közös fellépéshez mindenképpen *elégleges* és *fenyegető németalföldi* (különösen pedig luxemburgi) követeléseit ajánlhatta (és ajánlotta is) fel a burgundiai herceggel szemben VII. Károly francia királynak. Chastellain le is írja, hogy a László halálát követő időszakban, mintegy „Lancelot király öröksége” kapcsán Thionville-nél

nyílt, francia-burgundi konfliktusra is sor került, és Luxemburg birtoklása volt a tét.³⁰⁵

. De más szempontból is tanulságos lehet a László-Lancelot király személyével összefüggő propaganda rövid vizsgálata: mindenekelőtt megállapítható, hogy ez a propaganda több elemből áll, több síkon érvényesül, és hogy ezek a különböző elemek a végeredmény szempontjából nézve szerencsésen adódtak össze, legalábbis egymást kölcsönösen erősítették. *Legelőször* is létezett ekkor egy erős és igen hatásos *humanista propaganda*, melynek forrása a *pápai udvar* volt, és amely kapcsolódott a pápák azon, már korábban is megnyilvánult törekvéséhez, hogy a kereszténység védelmét a törökkel szemben minél jobban megszervezzék és biztosítsák: ebben – mint tudjuk – a magyar királyoknak (illetve Magyarországnak) nagy szerepet szántak. Ez a humanista propaganda (a III. Frigyes tetterekészségében és államférfiúi kvalitásaiban csalódott) Aeneas Sylvius befolyásának növekedésével csak tovább erősödhetett, hiszen – vele egyetértésben – mind többen egy darabig Lászlóban vélték megtalálni az ideális, nagy reményű és a keresztény Európa értékeinek védelmére leginkább képes és elhivatott fejedelmet. Ezt a képet – igaz, hogy László halála után, akiért a burgundi herceg (a „közöttük lévő konfliktus ellenére”) gyászmisét mondatott – Chastellain is megerősíti, amikor – bemutatva kora legnagyobb fejedelmeit, *Lancelot magyar és cseh királyt* a törökellenes harcban elesett, *ifjú lengyel királlyal* állítja párhuzamba, és kimondja, hogy minden bizonnyal nagy dolgokra lett volna képes, ha ifjúkorban nem ragadja el a halál – s ebben a megfogalmazásban nyilvánvalóan Thomas Basin fentebb már idézett álláspontját láthatjuk viszont.³⁰⁶

Ezt a kedvező képet, mely a leendő szövetséges Franciaország számára csak további bátorítást jelenthetett, a saját céljai érdekében is átvette és tovább gazdagította a százéves háború fegyveres és politikai *pártharcában* megedződött és tökéletesedett *francia propaganda*, melynek általános célja a Francia Királyság nemzetközi tekintélyének növelése és pozícióinak erősítése, *speciális* törekvése pedig a határain továbbra is fenyegetően erősödő burgund államalakulatra gyakorolt nyomás fokozása volt. Ehhez a *Burgundia-ellenes* politikához jól illett az a fenyegetés, amelyet a László nevéhez kötött németalföldi törekvések jelentettek, melyeket hangsúlyozni lehetett *általában*, Németalföld különböző tartományaira vonatkoztatva (ne feledjük: a Habsburgok makacs németalföldi törekvéseit jó tíz esztendő múlva siker is koronázza...), és ki lehetett élezni egy adott *speciális* problémára, mint amilyen a burgundiai herceg által nem sokkal korábban *fegyverrel* elfoglalt, stratégiai fontosságú Lu-

xemburg hovatartozásának ügye volt. A francia király leendő veje tehát minél hatalmasabb, annál jobb, s minél több mobilizálható németalföldi követeléssel áll elő, annál előnyösebb partner.

Harmadszor pedig – belehelyezkedve ugyanebbe a kontextusba – úgy érezzük, hogy – hol direkt, hol indirekt módon – jelen van egy V. László érdekében tevékenykedő *magyar propaganda* is, mely (a pápai udvar humanista köreivel karöltve jelentkezett), támaszkodhatott a Magyar Királyság *Zsigmond* alatti nemzetközi szerepére és sikereire, s arra a tapasztalatmennyiségre, amelyet *Zsigmond* környezetében a magyarországi politikai élet képviselői is felhalmoztak; közvetlenül is építhetett az ország *törökellenes* harcokban elért sikereire, amelyek még akkor is élénken éltek a költők, a krónikások vagy akár csak a déli harangszó³⁰⁷ által tájékoztatott közvéleményben, ha a Várdai-féle követség nem is a nagy csatákban győzelmes Hunyadiak nevéhez kötötte ezeket a sikereket, hanem *Magyarországhoz* és természetesen mindenekelőtt annak királyához. Nyilvánvalóan erre utal, hogy a követségnek még arra is volt gondja, hogy a francia királynak a *töröktől zsákmányolt fehér lovakat* adjon, ami önmagában is a törökkel szembeni sikeres harc szimbólumaként jelenhetett meg.³⁰⁸

A *Magyarországi Fehér Lovag* mítosza, mint láttuk, csak nem sokkal korábban kezdett megfogalmazódni és (a különböző hírek és intézkedések hatására, mint például a déli harangszó) tudott *spontán* módon tovább terjedni szélesebb körben is; ebben az időpontban még (mintegy másfél évvel a világraszóló nándorfehérvári győzelem után) nem nyomhatta el teljesen Franciaországban a nyugati közvélemény által is olyanmilyra várt *pozitív* hatást a későbbi, közép-európai fejedelmi rivalizálásnak a Hunyadiak sikereit a közvéleményben is semlegesíteni vagy elhallgatni törekvő attitűdje, bármennyire is szándékában állt esetleg mindez a Várdai-féle követségnek. Ennél valójában sokkal érdekesebb dolog következett be: újabb elemként a követség által ügyesen használt frazeológia segítségével (és épp ugyanebben a gondolatkörben) megtörténtek az első lépések annak érdekében, hogy – a korábbi komponensek legszilárdabb „paneljeiből” újszerű „konfigurációt” állítva össze – megszülessen a kereszténység ifjú, leendő bajnokának *Lancelot királynak*, a „kereszténység *védőpajzsának*” a mítosza, mely *ugyanahhoz* a közönséghez szólt, *ugyanazokra* a félelmekre kínált választ, és *ugyanazokat* a reményeket táplálta, mint korábban a *Fehér Lovaghoz* kapcsolódó várakozások, vagy akár azok a remények, amelyek majd később a *Mátyás-mítoszt* is életre hívják; tehát ez a *Lancelot-változat*, véleményünk szerint, értékelhető olyan próbálkozásként is, mint amely a nyugat-európai köz-

vélemény szemében a már meglévő Fehér Lovag-mítosznak a *helyébe* kíván lépni (vagy azt hallgatólagosan kiegészíti), és mint amely – természetesen szándékai ellenére – talán előkészíti egy *Mátyás-mítosz* születését is.³⁰⁹

Tudjuk azt is, hogy mindent, ami közvetve vagy közvetlenül kötődött a kereszténység vagy egy nagy keresztény uralkodó értékeihez, a korabeli irodalom (és propaganda) igyekezett a leghatékonyabb változatban közvetíteni. Ennek egyik módja az adott kifejezéshez kapcsolódó pozitív „fogalomsűrítés”, illetve a szavak ugyanilyen célú deformálása (mely minden bizonnyal lehetett szándékos, spontán, sőt talán még automatikus is): ezt láthattuk a már említett Constantinople–Constantinoble („Nemeskonstantinápoly”-nak mondhatnánk), a Belgrade–*Bellegarde* („Szép-örhely”) változatokban, vagy ahogy a „Blak/Blanc/Blancq de Hongrie”-ből „*Chevalier Blanc*” lett; de ugyanilyen logika szerint lett a Lászlóból *Lancelot* és a Ladislasból *Laudislas*... Ezeknek az apró, ám mégis kifejező és jelentős módosításoknak a fontosságát akkor láthatjuk csak igazán, ha a szövegek elolvasásakor megtudjuk, hogy ugyanebben a delegációban is létezik egy illusztris, nagy tekintélyű László, a már említett Pálóczy, aki legjobb esetben is Laxillan (Laxilan) néven szerepel; eszerint tehát vele kapcsolatban fel sem vetődik, hogy *Lancelot*nak, vagy *Laudislas*nak kelljen szólítani. Valószínű tehát, hogy az „önmagában is dicsőítő” ragadványnév részben legalábbis szándékos választás, döntés kérdése volt, az alkalomhoz kapcsolódott, és csak a *fejedelmeknek* szánták...³¹⁰

Ugyanakkor a szövegek olvasásakor mindinkább úgy érezzük, hogy az ifjú *Lancelot király* politikailag (amint a valóságban is) *átvenni* készül a *Chevalier Blanc* épphogy kialakult helyét a nyugati kereszténység értékrendszerében, de az is erősen valószínű, hogy a szélesebb közvéleményre a politikailag közben egyértelműen „riválissá” vált, legendás személyiségek „mítoszai” ekkor még inkább egymást *kiegészítő*, mint egymást semlegesítő módon hathattak.³¹¹

Mindenesetre forrásaink azt mutatják, hogy a korabeli propaganda egyik igen érdekes magyar vonatkozású termékével találkozhatunk az 1457-es leánykérő követség kapcsán, amikor is a propaganda már említett három fő síkja: a *humanista* és európai értékek mentén szerveződő, a *francia* érdekeket szolgáló és a *magyar* törekvéseket kidomborító elem egymást erősítve, mítoszteremtő lendülettel kapcsolódik össze *Lancelot*, *magyar és cseh király* személyében. Ugyanakkor a *Lancelot–Laudislas* portré ügyesen hozza össze a tökéletes (következésképp a hitért is harcoló) „*fehér lovag*”, tehát a középkori értékeket kifejező és őrző „*lovag*”

esetleg „lovag-*király*” képét a *dicséretes* és dicsérendő humanista értékeket *pajzsként* védő, *reneszánsz* fejedelem alakjával. Olyan sajátos, *átmeneti* kép rajzolódik ki a szemünk előtt, mely *még* jól mutatja a *francia kultúrájú* udvarokban (francia királyi udvar és burgund fejedelmi udvar) erőteljesen meggyökeresedett és továbbélő, *középkori lovagi* hagyományok szerinti fejedelemideál jegyeit, de már *nem idegen* az offenzívában lévő *italiai* reneszánsz *fejedelemképtől* sem.

Tekintettel arra, hogy a vonatkozó szakirodalomban az egyik alaposan tanulmányozott kérdés a *László-Lancelot* azonosítás ügye lett, az alábbiakban erre a problémára is ki kell térnünk. A fő kérdés eddig az volt, hogy miként vált László *Lancelot*-vá a francia szövegekben, és hogy minek (vagy kinek) köszönhető ez a metamorfózis. Erre azt a választ kaptuk, hogy László a *magyaros kiejtés* következtében, de emellett *szándékosan*, Várdai István követsége (sőt Várdai francia király előtti beszéde) következtében lett *Lancelot*-vá, megszerezvén magának mindazt a pozitív gondolatátársítást, amit a középkori irodalom és gondolkodás az elmúlt évszázadokban (az egyébként többnyire *fehéreként*, illetve *fehér lovagként* is ismert) legkedveltebb kerekasztal-lovag alakjához kapcsolt.³¹²

A név magyaros kiejtésének szerepe a „Lancelot”-változat létrejöttében valóban nem kizárt, sőt valószínű (ha nem is egyértelműen bizonyított). Az az érvelés viszont egyáltalában nem ilyen meggyőző, hogy Várdai István „ültette volna el” a Lancelot variánszt a francia irodalomban, illetve történetírásban, egyrészt, mert beszédét *latinul* mondta el, és nem franciául, másrészt a latin szövegben (ha volt a névátformálással dicsőítő szándéka) a Ladislás–*Laudislás* változat szerepelhetett (és úgy tűnik szerepelt is), harmadrészt pedig azért, mert a francia *historiográfiában* nem V. László az első „Lancelot”, hanem Nápolyi László, akit már a 14. század végén több krónikás nevez *Lancelot*-nak (esetleg *Lancelau*-nak), és *Lancelot* volt „*Lengyelország ifjú királya*” („jeusne roy de Poullaine”), azaz I. Ulászló (1440–1444), a várnai csatában elesett magyar és lengyel király is.³¹³ Antoine de La Sale művének köszönhetően tudjuk, hogy *Saint Lancelot*, illetve *Lancelot! Lancelot!* a harcoló magyarok csatakiáltása is. Ez egyben arra utal, hogy a magyar nyelvű változat kiejtése (ugyanis a csatakiáltás „műfájában” másra nem nagyon gondolhatunk...) szinte automatikusan indukálja a Lancelot-asszociációt...³¹⁴

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy a Lancelot/Lanselot, ha nem is tartozik Nyugat-Európában a legelterjedtebb nevek közé, megtalálható a korban *személynévként* más esetben is. Chastellain minden különösebb magyarázat nélkül beszél egy Lancelot-ról, *aki portugál lovag*, és a gentiekkel való küzdelemben burgundi oldalon esik el, beszél *Lancelot*

nápolyi királyról, és szól a kerekasztal lovagjáról, a „regényhős” Lancelot-ról is.³¹⁵ Ahhoz viszont, hogy az a *Lancelot*, aki bekerült Villon és Chastellain költészetébe, csakis V. László lehetett, nem fér kétség; mindez azonban már a kialakuló *Lancelot-mítosznak* és az ifjú király tragikus halálával összefüggő *sokkhatásnak* köszönhető.³¹⁶

Ez egyben azt is jelenti, hogy a Lancelot–Laudislas-propagandának és a Lancelot-név korábbi szerepeltetésének a hatását *önmagában* nem tartjuk elegendőnek ahhoz a kétségtelenül erőteljes jelenléthez, amit a francia historiográfiában, illetve irodalomban tapasztalhatunk: véleményünk szerint ehhez elengedhetetlen volt a bekövetkezett események *különleges drámaisága*, tragikuma (illetve mélységesen tragikus *átérezése*) és mindennek a kései középkor hiedelemvilágához, kollektív mentalitásához való szoros kapcsolódása. Jacques du Clercq szövegénél láthatjuk (s ebből a szempontból Chastellainé, de még a többieké sem nagyon marad el mögötte), hogy az események leírása *lendületes, drámai*; s ebben a miszticizmussal, vallásos hittel, egzaltáltsággal, kegyetlenséggel, szeretettel és szélsőséges attitűdökkel teltített világban a történet során a legnagyobbatörőbb és leginkább nagyra hivatott földi hatalmassághoz, a mindenki lelkéhez közel álló, nagy reményű ifjú küldetéséhez kötődő *egyéni és kollektív remények* roppannak egy csapásra össze a váratlan halál közbejöttével.

Egyszerre több területen hiúsulnak meg tehát a sokatmondó várakozások: *először* is elszállnak (immár sokadszor) a kereszténység megmentéséhez szükséges, *törökellenes* összefogáshoz fűződő remények; *másodszor* csalatkoznak mindazok, akik a Habsburg/Luxemburg–Valois *dinasztiák* erőinek egyesítésétől várnak konkrét *politikai* eredményeket; és végül – de ezúttal a mi szempontunkból, illetve a dolgok *dramaturgiája* tekintetében korántsem utolsóként – derékba törnek azok a remények is, amelyeket „két szép és erénydús ifjú” házasságához fűznek fejedelm-társaik és alattvalóik is... Ráadásul a tragikus hír éppen akkor érkezik, amikor az ünnepség a tetőfokára hág, amikor „soha nem látott előkészületek” vannak a vígság örömteli folytatására, s amikor az egész kereszténység a Megváltó születését készül ünnepelni.³¹⁷

Olyan formában állította tehát színpadra az eseményeket a Gondviselés, mely mindenkit sokkolt, mindenkit megdöbbentett; a drámai hatás tökéletes volt: a követeket, „*akiknek fájdalmát szörnyű volt látni*”, a királyi családot, az ünnepsésre készülődő francia urakat, az ünnepségekre várakozó egybegyűlteket – és természetesen *krónikást és költőt* egyaránt eltöltött a fájdalom... A kép ismerős, de legalábbis erősen közel áll a kései középkor gondolatvilágának egyik legjellemzőbb, legelterjedtebb

komponenséhez: László–Lancelot-t, a hatalmas, nagyra hivatott fejedelmet, aki (mint tragikus hirtelenségű halála bizonyítja) mégiscsak törekenyen e világi, múlandó személyiség, olyan, mint bárki más, magával ragadja a *Fortuna kereke*, és a legmagasabb helyről, a legtöbb reménnyel telt pillanatban zuhan le a kerék aljára, ahol maga is elvegyül a „*danse macabre*” forgatagában.³¹⁸

Ugyanakkor megelevenedik egy másik, az előzőhöz kapcsolódó általánosabb és *kollektív* kép is; az, amelyen a 15. század közepén az egész, belső széthúzástól és bűnöktől meggyengült kereszténység táncolja *haláltáncát* a mind fenyegetőbben közelítő „kolosszus”, az „Antikrisztus”, „*a vértől megrészesült vadállat*”, a minden értéket leromboló *török* előtt. László–Lancelot sorsa tehát elkerülhetetlenül vonz, taszít, rémít és figyelmeztet, s *egyéni* tragédiájában és a *kollektív* tragédia előrevetítőjeként is egyaránt alkalmas a vele való *azonosulásra*. Ezért *historiográfiai*, valamint – a különösen Villon és Chastellain műveiben tapasztalható *irodalmi* – utóélete legalább annyira köszönhető, az események hatása alatti *spontán* továbbfejlődésnek, mint a Lászlót „Lancelot”-vá nemesítő (vagy tovább nemesítő) *konkrét* és többé-kevésbé megfogalmazott *politikai* szándék s aktív propaganda megnyilvánulásának és sikeres „célba érkezésének”.

Van azonban az 1457-es követségnek még egy igen fontos és különösen magyar szempontból jelentős hozadéka, mely Magyarország 15. századi európai szerepének a meghatározására, kijelölésére vonatkozik; az, amelyet általában véve a Magyarország mint „*a kereszténység védőpajza*” problémakörrel szoktak egybekapcsolni. Az eddigi szövegekből is látható volt, hogy Várdai beszédében a magyar és a pápai humanista propaganda céljaival összekapcsolódva és annak részeként megjelenik a kép: „*Te a kereszténység oszlopa vagy, az én legfőbb uram pedig annak pajza, te vagy a keresztény ház, az én legfőbb uram pedig annak védőfala...*” – mondja a francia királynak Várdai István a Du Clercq által reánk hagyott szöveg szerint, mely (mint pontosítja a francia szöveg szerzője) a latin nyelvű beszéd átvételeként került a krónikájába.³¹⁹

Chartier kiadójától, Vallet de Viriville-től azt is megtudjuk, hogy létezik egy latin nyelvű kézirat, amelynek címe „*Harenga facta coram domino nostro Karolo VII. Francorum rege, pro parte Hungariae Laudislao (...)*”, melyből az idézet származhatott.³²⁰ Eckhardt Sándor, aki a Chartier-kiadást használta, de Viriville-nek erre a megjegyzésére nem hivatkozik, talált és latinul közölt egy csaknem hasonló kezdetű dokumentumot („*Segitur harenga facta coram domino nostro francorum rege karolo VII. huius nominis pro parte regis hungariae laudislao*”).

[sic!...]”.³²¹ Ennek a dokumentumnak a levéltári jelzete *nem* azonos a Vallet de Viriville által megadott hivatkozással, és ami az eddigi szövegek ismeretében még meglepőbb lehet – *éppen* azt a részt *nem* tartalmazza, mely Du Clercq-nek és Chastellainnek olyannyira megtetszett, hogy műveikben szinte szó szerinti idézet formájában szerepeltették.³²² A rendelkezésünkre álló latin szöveg fordítása érdekes és elgondolkodtató összehasonlításokat tesz lehetővé. Itt az elemzés érdekében csupán azokat a részeket emeljük ki, melyek a problémával szorosabb összefüggést mutatnak.³²³

„Ezt a napot – mondja Várdai István – *életünk legboldogabb napjai között kell ünnepelnünk, amelyen a világ két legragyogóbb fénye egyesülve sugároz reményt az egész keresztény népre. Ma a hűség két oszlopának alapját rakják itt le, amelyekeken minden ellenséges vihar megtörik majd. Békés nyugalomunknak kezdete ugyanis a mai nap. Ujjongjon a hú keresztény nemzet, és hallja meg, hogy királyai üdvösséget hoztak a világnak! Féljen és reszkessen az irányunkban ellenséges nemzet! Vigadjanak alattvalóink, akiknek békében, nyugalomban és hosszú háborítatlanságban lesz részük! Rettegjenek a hit ellenségei, és fékezze vad lelkeket!*”³²⁴

Mint ahogy ez a részlet is mutatja, a megtalált és publikált latin szövegben más a kép, és jól érzékelhetően más a frazeológia is: „*pajzsról*” és „*védfalról*” szó sem esik, a „*hűség két oszlopa*” is elég általános (szinte bármely szövetség esetében használható kép lehetne), s a „*hit ellenségeire*” is inkább általánosságban történik utalás. Dicséri viszont a francia királyban azt, hogy „*felülkerekedett ellenségein*”, akik „*el akarták venni az országot*”, és romlására törtek, s meghirdeti, hogy „*Reszkessen az ellenséges nemzet!*” A korabeli politikai viszonyokból és konfliktusokból pedig egyértelmű, hogy ha *egyetlen* „*nemzetről*” van szó, az 1457-ben *nem lehet más, csak Burgundia*, miközben a „*hit ellenségei*”, akiknek szintén „*rettegniük*” kell, nyilvánvalóan a *török* támadók (és a korabeli szóhasználatban – különösen a konstanzi zsinat és a huszita háborúk óta – oly gyakori módon), esetleg a kereszténységet „*belülről pusztító*” *eretnekek*. Ugyanakkor az alaposabb összehasonlítás arra enged következtetni, hogy a szövegek mondandójában, sőt belső felépítésében mintha némi ellentmondás feszülne, mintha bizonyos elemek homályos megfogalmazása azt célozná, hogy *kimondatlanul* is mindenki értse annak *valóságos* tartalmát.

A rendelkezésünkre álló dokumentumok összevetése alapján a meglévő ellentmondások feloldására többféle megoldás kínálkozik: az *egyik* (kevésbé valószínű) változat szerint Várdai *nem* vagy *nem pontosan* azt

a beszédet mondotta el Tours-ban, melynek latin nyelvű kézirata a rendelkezésünkre áll, hanem „élőszóban” esetleg kiegészítette a „védőpajzsra”, illetve a „védfalra” vonatkozó fejtegetéssel. A *második* megoldás, hogy létezik egy másik beszéd is (Várdaitól, de az sem teljesen kizárt, hogy mástól), amelyben az ominózus fejtegetés szerepel; ez azt jelentené (és a két levéltári jelzet léte utalhat erre is), hogy Várdai *két beszédet mondott* a francia király előtt. A *harmadik* (legkevésbé valószínű), hogy a francia krónikás más forrásból (esetleg saját ismereteiből?...) egészítette ki és írta meg a Várdai-szöveg *parafrázisát*.³²⁵

A felvetésre a legvalószínűbb választ a Du Clercq-féle szöveg és Várdai megkerült beszédének az összehasonlítása adhatja meg, s ez a *második* megoldást helyezi előtérbe: Du Clercq francia szövege minden bizonnyal az *érkező és leánykérő* követség vezetője beszédének tartalmát adja vissza, melynek számos részletében természetesen szabad hasonlítani a meglévő latin nyelvű dokumentumra, de attól természetesen el is lehet térnie. Ezzel szemben az Eckhardt által közölt beszéd valójában a házasságról már mint *befejezett tényről* beszél, melyen méltán *örvendezhetnek a keresztény nemzetek*, és melynek hatásától okkal *reszkethet az ellenség*. Így tehát létezett volna egy, a *keresztény értékek* védelméért és a *törökellenes* harcban meglévő, a *magyar küldetést* erőteljesebben hangsúlyozó beszéd, és egy másik, *Burgundia-ellenes* éllel megfogalmazott szöveg, amelyikben már az újdonsült szövetségesek közötti, közös fellépés *súlypontja* valamelyest eltolódik az „*ellenséges nemzettel*” szembeni fenyegetés irányába. Mivel történetíróink később, más kontextusban, világosan megmondják, hogy az V. László és VII. Károly között tervezett szövetség Jó Fülöp ellen irányult, ez a (feltételezésünk szerint *másodikként* elhangzott) hivatalos beszéd tartalmában csupán ugyanezt erősíti meg. Ha ez így van, akkor egyúttal tanúi lehetünk a magyar diplomácia egyik finom (feltehetően a partner *érdekeinek* és konkrét *kívánságának* is megfelelő) manőverének, mely a konkrét helyzetre azonnal reagálva gyors *hangsúlyeltolódáson* ment keresztül, s amelyet az immár megkötött megállapodás záróakkordjaként ki is emelt.³²⁶

Ha volt két latin szöveg, akkor a fentiek értelmében igen logikusan és jól kapcsolódhattak egymáshoz, s a francia összefoglalással együtt valószínűleg híven közvetítik számunkra a tárgyalások lényegét és azt a diplomáciai gyakorlatot és ügyességet is, amelyről a Várdai-féle követség tanúbizonyságot tett. Tükrözik továbbá azt az immár hosszú távon megnyilvánuló törekvést és következetességet, mely a magyar és francia uralkodókat és országaikat „*ősi*” szövetségesként látja, noha a francia szövegben Várdainak tulajdonított megjegyzés a régi szövetségi kapcsolatokról

szerintünk nem elsősorban az Anjoukra (mint ahogy Eckhardt utal rá), hanem a Zsigmond-kori francia–magyar szövetségesi frazeológiára emlékeztet, tehát inkább a Luxemburgokra vonatkozott (annak ellenére, hogy az 1410-es évek végén, a canterburyi egyezményt követően – mint láttuk – *átmeneti* rosszabbodás állt be a kapcsolatokban); bemutatja, hogy az angol szövetség folyamányaként, Burgundia irányában (a calais-i találkozó után) bekövetkezett közeledés *átmeneti* volt és felszínes; sőt talán azt is, hogy az együttműködés alapját, de legalábbis egyik *lényeges elemét* a pontenciális és valóságos közös ellenséggel, Burgundiával szembeni fellépés adta meg. A két beszéd hangsúlyeltolódása valószínűleg kifejezte a közben lezajlott tárgyalások hangulatát és eredményét is, amennyiben a magyar (és európai...) szándékok között valószínűleg előkelő helyen lévő törökellenes összefogás ügyét és a francia partner Burgundia-ellenes törekvéseit sikerrel „harmonizálta” – ami egyben a követség diplomáciai ügyességét is bizonyítja.

Mindemellett, és ezúttal függetlenül attól, hogy *létezett-e vagy sem két Várdai-beszéd* (hiszen a francia krónikák önmagukban is, és magyar forrásra hivatkozva megőrizték a „*védfalra*” vonatkozó utalásokat), az 1457-es követség a 15. századi *európai magyar küldetésszerep* kikovácsolódásának egyik fontos állomását jelenti, lényeges és aktív epizódját mutatja annak a folyamatnak, melynek eredményeképp kialakul Magyarországgal kapcsolatban az egyik olyan nagyhatású kép, mely az ország európai küldetésének *önmeghatározására* épül, azt dinamikus propagandával fogadtatja el, és amely a későbbi századokban is meghatározó érvényű marad, sőt a törökellenes harcok több évszázados közép-európai állandósulásával még inkább megszilárdul majd. Számos példát hoz erről a problémakörrel Terbe Lajos gyakran idézett, átfogó tanulmánya, s számunkra ezúttal különösen fontosak a „*védőbástya*”-fogalom születésére és Magyarországhoz kapcsolódására vonatkozó fejtegetései.³²⁷ A magyar védőfal-szerep kialakításában nagy fontosságot tulajdonít a pápai udvarban és a császárok környezetében tevékenykedő humanistáknak, sőt magának III. Callixtus és II. Pius pápáknak is, akik a magyar királyoknak több alkalommal is ilyen értelemben (és ilyen vagy hasonló megfogalmazásokat alkalmazva) írtak; a „szállóige” európai elterjedését II. Ulászló korától datálja, és megállapítja, hogy az európai közvéleményben Magyarországnak a „Kereszténység Védőpajzsa”-szerepe a 16. századtól gyökeresedett meg szilárdan.³²⁸

A szállóige születésének és elterjedésének az elemzéséhez kiindulópontként megjelölt Zsigmond-kori eredetével úgy véljük, ma is egyet lehet érteni; ugyanakkor a Terbe Lajos által választott kiindulópont

(1410-es esztendő) nagy valószínűséggel tovább módosítandó, hiszen e kifejezés használata visszavezethető legalábbis Zsigmondnak a Bonifác-párti bíborosokhoz írott 1404-es leveléig, amelyben Zsigmond arról beszél, hogy a pápa országa ellen fondorkodik, pedig Magyarország a „Kereszténységnek Kelet felől védő pajzsa”.³²⁹ Természetes módon növekszik a „védőpajzs”-kép (és más, hasonló funkciójú képek) elterjedése, mondhatni „érvrendszerbe állítása” a török veszély súlyosbodásával (tehát Ulászló és Albert korával), mint ahogy az is természetes, hogy ez a kép elsősorban a magát közvetlenül is fenyegetettnek érző Itáliához, illetve a kereszténység védelmében különleges feladatokat ellátó pápai udvar propagandájához is kapcsolódik.³³⁰

A Ferrarában tanult Várdai István, akinek az itáliai humanista kör ismeretei és a korábbi magyarországi gyakorlat ebben a kérdésben egyaránt rendelkezésére állhatott, teljesen természetes, a kor követelményeinek megfelelő, „modern” módon foghatta fel és valósíthatta meg feladatát. A beszédéről és annak hatásáról szóló francia adatok alapján biztosan állíthatjuk, hogy *kulcsfontosságú* szerep jutott neki a korabeli Magyarország-kép franciaországi alakításában, és az 1457-es követség történetére vonatkozó dokumentáció ebből a szempontból is a korábbinál részletesebb és pontosabb vizsgálatot igényel. Ennek alapján tényként állapíthatjuk meg, hogy a 15. századi francia történeti irodalomban Magyarországról eredeti, színes és meglehetősen pozitív kép alakult ki, mint ahogy azt is, hogy annak egyik legfontosabb összetevője, a „védőpajzs”-szerep, éppen Várdai szónoklata nyomán került be a francia történetírás lapjaira, és általa alakult ki Magyarországgal összefüggésben annak a *küldetésnek* az eszméje, amely egyre szorosabban ivódott bele az európai kereszténység gondolatvilágába, s amelynek számos lényeges megnyilvánulását tapasztalhatjuk majd Európa különböző részeiben, így Franciaországban is, a 16. századtól kezdve *több évszázadon* keresztül. A francia történetírásban és irodalomban megjelenő *első megnyilvánulásai* tehát eszerint nem a 16. század elejére, hanem (úgy érezzük, kellő bizonyítékokkal alátámasztva) sokkal inkább az 1457-es esztendőt követő időszakra tehetők, és „közkinccsé tételében” V. László követségének jutott a döntő szerep.

Ugyanakkor a Lászlóval összefüggő és a László–Lancelot személye köré csoportosított, komplex „hármás (humanista, francia, magyar) propaganda” törekvéseinek egy része, valószínűleg a történetírás és az irodalom már említett képviselőinek tevékenysége következtében is, nemcsak megjelent, hanem szinte spontán módon tovább is élt a francia gondolkodásban. Egy „*magyar Lancelot*” király, aki a „*Kereszténység védőfala*”,

olyan kép, mely egyszerre jeleníti meg és egyesíti magában a középkori és a *humanista* értékeket, s tükrözi nemcsak a *követség gondolkodásmódját*, politikai-diplomáciai műveltségét, a realitások hatásos kifejezésére való érzékenységet, hanem egyben *pillanatfelvételt* ad annak a francia udvarnak a *mentalitásáról* is, amelyhez szavait intézi. A szállóige hatásosságában (és több évszázados továbbélésében) kétségtelenül szerepe lehetett a megfogalmazás „formai erejének”, s a „tartalmi, a tárgyi megfelelésnek”,³³¹ de minden bizonnyal nem volt mellékes színre lépésének pillanata, hatásos kontextusba helyezése és terjesztésének módja sem. Míg tehát a Hunyadi–„fehér lovag” mítosz *spontán* kialakulását követte a benne rejlő „propagandisztikus” lehetőségeket kihasználni kívánó politikai szándék, addig a „Védőpajzs”–Lancelot király esetében fordított folyamat játszódott le: egy nagy erővel indított, *szándékaiban* és érvrendszerében is alaposan megkomponált, politikai mítoszteremtő fázis után, a bekövetkezett tragikus fordulat hatására alakult ki egy *spontán*, az eredeti koncepciótól természetesen erősen eltérő, nagy hatású kép.

László leánykérő követsége tehát Franciaországban nagy jelentőségű eseményként vonult be a krónikák lapjaira, és sajátos tragikuma miatt széles körben ismertté vált. Kétségtelen, hogy a francia történetírás vonatkozó fejezeteinek a magyar történelem szempontjából is különleges értékük van: rendkívül érdekes és színes leírások maradtak ránk általa, melyeknek információi több területen és sokrétűen hasznosíthatók. Nyilvánvaló belőlük az is, hogy László/Lancelot király egy nagyszabású terv központi figurája volt. A korabeli francia irodalom és történetírás lapjain tehát V. Lászlóval kapcsolatban azt találjuk meg, ami vele szemben *várakozás*, mindazt, ami az ifjú uralkodóban *ígéret*; a Magyarországgal kapcsolatos elképzelésekben pedig azt, ami az ország korábbi helyzete alapján már *reális elvárás*; és valójában mindannak az *előrejelzését*, ami majd Mátyás korában *realitássá* lehet.

Így a kereszténység védelmében és gyámolításában a László–Lancelot–Laudislas királynak szánt szerepet a valóságban mások igyekeztek átvenni – köztük Hunyadi Mátyás, akinek „eljövetelét” a maga helyén és a maga lehetőségeit figyelembe véve (s majd kiegészítve minden további pozitív elemmel, melyet a humanista történetírás produkálni tud), széleskörűen előkészítette a nyugat-európai gondolkodásban mind a „Fehér Lovag”, mind a „magyar Lancelot király” mítosza (az előbbi közvetlenül, az utóbbi közvetve). Mátyás az előbbinek a fia, valójában az utóbbinak szánt helyet foglalta el a törökellenes harcban, a keresztény értékek védelmében, a közgondolkodásban és az európai szövetségi rendszerekben

egyaránt. Az antikvitáshoz a humanista gondolatrendszeren keresztül jóval erőteljesebben kötődő Mátyás-propaganda viszont inkább, a maga szempontjaiból teljesen logikusan, a sokkal mélyebben gyökerező, egy-szerre konkrétabb és elvontabb, s számára nyilvánvaló, hogy jobban kiaknázható Fehér Lovag-mítoszt fejlesztette tovább, miközben a László/Lancelot nem szerepel az eszköztárában.

Abban viszont, hogy Magyarország, a humanista felfogás értékrendszerében megfogalmazva ekkor helyezkedett el végleg a „nagy európai keresztény országok között”,³³² és királya ettől kezdve, immár végérvényesen, a „kereszténység védőpajzsa és védőfala”, és hogy az európai kereszténység gondolatvilágában kialakult egy jól körülhatárolható magyar szerep, a „Blancq-Chevalier-Blanc”-nak, „László/Lancelot”-nak és Mathias Corvinus-nak egyaránt megvolt a maga, végső soron bizonyos szempontból *egymást erősítő* szerepe. Mátyás és a Francia Királyság között nem volt szoros együttműködés. A francia házasság (és a szorosabb francia magyar szövetség) terve pedig a 16. század elején éledt föl ismét, ezúttal sikerrel, Anne de Foix és II. Ulászló házasságával, mely a kapcsolatoknak a francia irodalomban, történetírásban és gondolkodásban is tükröződő újabb, sokrétű és erőteljes fellendülését vonta maga után.³³³

c) A „(Chevalier) Blanc” fia: Hunyadi Mátyás

Az utolsó olyan magyar uralkodó, aki a 15. századi francia historiográfiában fontos szerepet kapott, Hunyadi Mátyás volt: az ő uralkodása és személyes kvalitásainak megítélése kerül fokozatosan előtérbe Chastellain, majd Molinet, Olivier de la Marche és különösen pedig Philippe de Commines műveiben.³³⁴ Mint ismeretes, a Mátyásra vonatkozó humanista irodalom meglehetősen gazdag, és együttesen igen sokoldalú (sőt esetenként szélsőséges) képet fest Matthias Corvinus magyar királyról, s tudjuk azt is, hogy a humanista történetírás elragadtatott dicsőítésétől (Bonfini) az uralkodóról és módszereiről egyértelműen sötét képet festő irányzatig (Callimachus), megítélésével kapcsolatban több árnyalattal találkozhatunk, mely a dicső *Corvinus* nemzetség „humanista fejedelmi inkarnációjától” a rémisztő *Attilával* való párhuzamig terjed.³³⁵

Szemben a közép-európai és itáliai anyaggal, a vonatkozó francia forrásokból kirajzolódó kép összefoglalására, ismereteink szerint, ez idáig még nem került sor. Most is csupán arra teszünk kísérletet, hogy a francia anyag információit bemutassuk, s ezáltal hozzájáruljunk a Mátyással

kapcsolatos, Európa-szerte kialakított kép további gazdagításához, illetve pontosításához.

Az a kép, amit francia források Mátyásról adnak, nem túl részletes, de korántsem egysíkú. Mindehhez figyelembe kell vennünk, hogy Mátyás és a Francia Királyság között nemcsak hogy nem volt szorosabb együttműködés, de (talán Dzsem/Zizim török herceg történetét leszámítva) jelentősebb horderejű követségek mozgására sem került sor: Mátyás, aki a burgundi herceg időnkénti taktikai szövetségese volt (de a közhiedelemmel ellentétben semmi sem utal arra, hogy az *Aranygyapjas Rend* lovagja lett volna) a német területekkel kapcsolatban (III. Frigyes), vagy a nagy keresztény fejedelmekkel, így Burgundiával is, közösen szerepelt a török kiűzésére vonatkozó átfogó tervekben. Ez a kapcsolat azonban nem volt mentes a konfliktushelyzetektől, és legfőbb jellemzője az volt, hogy hiányzott belőle mind az érdekek szélesebb találkozásának lehetősége, mind pedig az átfogóbb együttműködés iránti készség, amit a Habsburg–Burgundi házassági szerződés, majd házasság csak még inkább lecsökkenthetett. De nem voltak intenzív kapcsolatok XI. Lajos Franciaországa és Mátyás Magyarországa között sem. Így a francia krónikások számára Mátyás valójában *indifferens*, a burgundiak számára pedig végső soron inkább az ellentáborban elhelyezkedő uralkodó maradt. A Mátyáshoz kapcsolódó információk tehát nem a „klasszikus” értelemben vett „konjunktúra” termékei. Ilyen körülmények között talán még érdekesebb megvizsgálni azt a képet, melyet végül a francia nyelven író történészek Mátyásról megrajzoltak.³³⁶

A Molinet-féle krónika és az Olivier de la Marche-féle „memoár” már idézett megjegyzéseiből mindenesetre egyértelmű, hogy a „Blanc”-ra vonatkozó, tartózkodó illetve többé-kevésbé nyíltan ellenséges megjegyzések valójában nem vagy *nem csak* Hunyadi Jánosnak szóltak, hanem legalább annyira a fiának, Mátyásnak, különösen pedig Mátyás *növekvő hatalmának*.³³⁷ Mátyásnak a francia történetírók szemében *talán* meg kellett küzdenie az V. Lászlóhoz kapcsolódó várakozások emlékével, és *bizonyosan* szembe kellett kerülnie az általában véve is Hunyadi-ellenes Habsburg propagandával.

Érdekes módon a *történetírásban* Mátyást viszonylag kevés, érvekkel alátámasztott, „felépített” támadás érte, inkább hallgatásukkal vagy kisebb „oldalvágásokkal” fejezték ki a (saját vagy uraiktól jövő) Mátyással szembeni tartózkodást vagy ellenszenvet. Szerzőink azonban a történetírás lapjain és más műfajban is módot találtak arra, hogy egyértelműen kifejezzék az egyszerű családból származó „felkapaszkodotról” alkotott (többnyire elmarasztaló...) véleményüket. Jó példa erre Georges

Chastellain néhány elejtett mondata: így, noha Chastellain krónikájának számos, feltehetően Mátyás uralkodása vonatkozásában is információkat tartalmazó része nem maradt ránk, a burgundi udvar hivatalos történetírójának (s ezáltal valószínűleg a burgundi udvarnak) véleményét mégiscsak megismerhetjük, hiszen Chastellain mester igen tömören és lényegretörően foglalmaz az egyik, több korabeli és hajdanvolt fejedelem életéről, így V. László drámai sorsáról is elmélkedő *versében*.³³⁸

A fentiek alapján aligha kétséges, hogy az idézett három burgundi történetírónak (és természetesen a fejedelmeknek, akiket szolgáltak) a Hunyadiakkal szemben alapvetően inkább ellenséges érzelmei lehettek (legalábbis pozitív elfogultságuk Mátyással szemben szóba sem jöhet); hiszen az ő rövid félmondataik is egyértelműen arra engednek következtetni, hogy végső soron Mátyás „*a jog ellenében*” uralkodik, tehát *bitorló*, az apja pedig „*a Blauk/Blancq*”, a „*Blanc*” vagy a „*blanc chevalier*” vagy a „*Blanc, chevalier comme l'on disoit*” („Blanc, akit lovagnak mondotak”), s akinek bemutatásából jól érezhető, hogy ugyan a törökök elleni harcban ugyan sikereket ért el, de egyszerű (vagy legalábbis bizonytalan eredetű) származása következtében távol áll attól, hogy méltán lehessen egy nagy *uralkodódinasztia* alapítója... A francia történetírás tehát a valószínűleg megfelelő módon ismeri a Hunyadiak (különösen a Valois-k mércéjével mérve) *szerény* eredetét és *valachiai* származását: ennek a származásnak az említése vagy nem hordozott semmiféle értékítéletet, vagy pedig – többé-kevésbbé *pejoratív* értelemben volt használatos. Politikai ellenfélnek annál több elismerés, mint amennyit Hunyadi török-ellenes harcainak említése kapott, nem is nagyon járt – legfeljebb még *hallgatni* lehetett róla, mint ahogy tette Thomas Basin.³³⁹

Mint említettük, Hunyadi János, V. László és Mátyás ábrázolása az 1456 után lejegyzett anyagban már bonyolult kölcsönhatásban van egymással. A Hunyadi Jánosra vonatkozó *kortárs* anyag többnyire pozitív, a származással kapcsolatban vagy tartózkodó, vagy fanyalgó, vagy közömbös megjegyzéseket tesz, hogy végül eljusson a „Chevalier Blanc”-mítoszt kibontakoztató kontextusig. Az 1456 után írott forrásokat viszont már többnyire befolyásolja a pártállás, vagy annak a fejedelemnek a pártállása, akinek kegyét a történetíró leginkább keresni óhajtja. Így a francia történeti irodalom információi alapján nagy a valószínűsége, hogy – és gyakrabban, mint ahogy eddig feltételeztük – egy indifferens, vagy éppen Hunyadi-ellenes közegből származó, esetleg ellenséges hangulatú és becsmérlőnek szánt „*Blanc, Blancus (Blak? Vlach? Blachus? Vlachus?)*” megjelölés húzódik meg a forrásainkban – hol („*le Blanc/Blauk*”-ként) inkább *negatív*, hol pedig („*Chevalier Blanc*”-ként) igen *pozitív* értelem-

ben – használatos variánsok mögött. (Vannak tehát közöttük olyan szövegösszefüggések, melyekben a „Blanc” inkább „Blak/Vlach”-ot – azaz alacsony vagy teljesen be nem fogadott idegen származást – takar, és ahol a „Blanc” erősen pozitív értelemben, de ugyancsak kontextustól függően, „Chevalier Blanc/Fehér Lovag”-ként értelmezhető. Ezt azonban nem kis mértékben a Mátyáshoz való viszony határozza meg, akit viszont – úgy tűnik (különösen, ha szem előtt tartjuk Bonfininek azt a megjegyzését, hogy Mátyást semmi sem bűsította föl úgy, mint amikor alacsony származását emlegették) – a „blak” változat kifejezetten irritált: eszerint tehát a Hunyadiak megítélése a francia történetírásban korántsem olyan egyértelműen pozitív, mint ahogy azt a magyar–francia kapcsolatok történetének kutatói automatikusan feltételezték, és igen túlzó a román történetírásnak az a megközelítése is, melyben a „román”, a „valachiai Hunyadi János” kezdettől fogva elismert, a kereszténységet megmentő „Valachiai Fehér Lovagként” szerepelt volna... A Hunyadiakról alkotott kép tehát (Hunyadi János harcaira vonatkozóan spontánul és egyértelműen pozitív fogadtatása mellett) a korabeli politikai propaganda hol direkt, hol pedig közvetetten érvényesülő terméke is. Eszerint Mátyás szerepének, származása alapján való, az egyes nyugat-európai udvari körökben spontánul negatív megítélése, s a tudatos Mátyás-ellenes (Habsburg) és Mátyáspárti propaganda hatása egyaránt megjelent azokban a különböző variánsokban, amelyeket a franciaországi források hagyományoztak ránk, s ezek az információkat árnyalják és pontosabbá teszik.³⁴⁰

Mindez Hunyadi János történelmi érdemeiből természetesen mit sem von le. Sőt a pozitív elemekből felépülő „fehér lovag”-mítosz spontán kialakulásának és egyáltalán fennmaradásának s terjedésének jelentőségét még növelheti is az a körülmény, hogy helyenként egyfajta leplezetlen politikai „ellenszenvvel” szemben következett be. Mindenesetre Hunyadi János és Mátyás neve a szimpatizánsnak és az ellenségesnek tekinthető francia szövegekben egyaránt erősen összefonódott, s többnyire kölcsönösen erősítették vagy kölcsönösen gyengítették egymást.

A fentiekben már találkozhattunk annak a két burgundiai történetírónak a művével, akik a „legautentikusabbnak” tekintett burgund hagyományok képviselői és a burgundiai francia nyelvű történetírás szakavatott folytatói voltak. Láthattuk, hogy a már – Hunyadi Jánossal kapcsolatban is – említett Olivier de La Marche és a hercegi udvar hivatalos történetírója, Jean Molinet egyaránt aktív Habsburg szolgálatban folytatták tevékenységüket. Ezt a körülményt akár jellemzőnek is tarthatjuk a burgundiai államalakulat korábbi politikájának megítélése szempontjából, és jellemző a burgund udvarban kialakult szellem tekintetében is.

A 15. századi burgund nagyhatalom laza szerkezetének egymás között nem voltak szilárd kötelékei. A szilárdabb összetartó elemek valójában döntően a hercegi *udvarhoz*, a hercegi *adminisztrációhoz*, az *udvar szelleméhez*, a herceg *személyéhez* kapcsolódtak, akinek halála maga után vonta a burgund állam rendkívül gyors *dekompozícióját* is. A burgund állam által létrehozott vagy befogadott értékek jelentős része pedig az *udvart* követte, s mint láttuk, a *hercegi udvar*, Burgundiai Mária *hercegnő udvara* a történetíróit is magával vitte, akik a maguk módján továbbra is hozzájárultak ahhoz, hogy a burgundi udvar szellemisége, illetve e szellemiség bizonyos elemei, tovább éljenek a Habsburg udvarokban: előbb Németalföldön, illetve Flandriában, majd Spanyolországban s később még Ausztriában is. Abban a politikai kontextusban viszont, amelyben ez a szellemiség még korlátozott ideig tovább élt, tulajdonképpen már sem a „Fehér Lovag” Hunyadi Jánosnak, sem az „alacsony sorból felkapaszkodott” és a Bécset uraló hatalmas rivális Hunyadi Mátyásnak nem volt helye.

Közülük Olivier de la Marche, az *Emlékiratainak* fentebb már idézett (a mű befejezése után írt) *Prológusában* elég egyértelműen juttatja kifejezésre a Hunyadiakkal szembeni *ellenérzését*, mely nyilvánvalóan nem (vagy nemcsak) saját ellenszenvét tükrözi, hanem a Habsburg udvarét is, és *főleg* nem elsősorban Hunyadi Jánosnak szól (bár irányában sem kíméletes...), hanem a *túlságosan is nagyra törő fiának*, Corvin Mátyásnak. Így tehát nem csoda, hogy akkor, amikor a történetíró a nevelésére bízott főherceg számára a különböző országokhoz való jogait foglalja össze, az alábbi megállapításokra jut: „*Magyarország és Csehország királyságai pedig Ausztriai Frigyes császárt, Felséged nagyapját illetik életében, majd fiát, a Királyt, Felséged atyját, s majdan Felségedet, ha az Úr is úgy akarja: noha ezt az országot megkaparintotta, és most minden jog ellenében bitorolja az a bizonyos nagy hatalmú Mátyás király, a valachiai fehér lovag fia* (le Blanc Chevalier de la Vallquié), *aki a mondott Magyar Királyság királyának nevezi magát.*”³⁴¹

Egyébként pedig a helyzet világos, és az értékelés teljesen Habsburg-szempontrú: benne Mátyás továbbra is *trónbitorló*nak minősül, s miközben a burgundiai francia történetírás *szellemiségében* még őrzi a burgundi elemeket, *politikai szempontból* már világosan az ausztriai ház szolgálatában áll, s ezáltal teljesíti és *végzi be* küldetését. Nyomaival, szellemével, a Kelet és a török elleni harc iránti érdeklődésével azonban még évszázadok múltán is találkozhatunk a *császár szolgálatában*.³⁴²

Hasonló lehetett a véleménye az utolsó hivatalos burgund történetírónak: Jean Molinet műve ugyanezt a hangulatot tükrözi. Mivel azonban ő

nem *Emlékiratokat*, hanem *Krónikát* írt – méghozzá a burgund udvarban másodvirágzását élő, középkori típusú krónikairódalom *egyik utolsó* darabját –, szárazon, de talán valamivel *kiegyensúlyozottabban* fogalmazott, mint Olivier de la Marche. Mint láttuk, a burgundi krónikások írásai vagy éppen versben, előszóban elejtett szavai alapján Burgundia, a burgund, majd az ausztro-burgund udvar egy *kezdeti* és *átmeneti*, a „Fehér Lovag” törökellenes harcainak sikerétől pozitívan befolyásolt időszakról (1445–1456) eltekintve, többé-kevésbé leplezetlenül Hunyadi- és különösen pedig Mátyás-ellenes érzelmeket táplált, és ezen az időnkénti magyar-burgund szövetségi tárgyalások sem változtattak lényegesen.³⁴³ A burgund udvar sajátos „késő lovagkori” eszményeivel és az ősi származás fontosságába vetett hitével, majd pedig politikai elitjének és értelmiségének ausztriai elkötelezettségével nem fért össze a „jöttment”-nek tartott Hunyadiak kivételes politikai karrierje, melyet éppen Európa egyik legrégibb – s azóta a Valois-burgund dinasztiával is rokonságba került – családjával, a Habsburgokkal szemben ért el.³⁴⁴

Több szempontból és gyökeresen más a helyzet annál a képnél, melynek kialakulását Philippe de Commines szövegét olvasva fedezhetjük föl, akit a fenti *„egyszerűen pártos”*, hagyományos megközelítések szemmel láthatóan teljesen „hidegen hagytak” (talán azért is, mert – mint láttuk – nemzetközi politikai ismeretei és itáliai kapcsolatai számos becses és több oldalról jövő információt biztosíthattak számára a Hunyadiakról is...).³⁴⁵ A Commines-*emlékiratok* Hunyadiakra vonatkozó fejezetének a szövege rendkívül érdekes és tanulságos olvasmány. Címe minden szempontból, különösen pedig Commines-nak a fejedelmekről alkotott elképzelései szempontjából, meglehetősen kifejező: a XII. fejezet ugyanis *„Ertekezés az emberi élet, különösen pedig a fejedelmek nyomorúságáról, azok példáiin keresztül, akik a szerző korában éltek; legfőképpen azonban Tizenegyedik Lajos király sorsának alakulásával kapcsolatosan”*.³⁴⁶

Ebben a leírásban szó van számos nevezetes európai fejedelemről, s ami a magyarokat illeti – Hunyadi Jánoson kívül – V. Lászlóról, Hunyadi Lászlóról és Mátyásról is. Commines szól *„az idősebb fiú kivégzéséről”* és a *„mondott Mátyás fogságáról”*, s meglehetősen pontossággal írja le a további eseményeket is: az V. László rövid történetét elbeszélő fejezetet követően Commines rátér Mátyás királlyá választására, mondván, hogy László király halálát követően *„rögvest összegyűltek Magyarország bárói az említett Buda városában, hogy királyt válasszanak, ahogy az szokásuk és kiváltságuk volt akkor, ha királyuk gyermek nélkül halt meg.”* (Olyan megjegyzések ezek, amelyeknek hitelessége igencsak figyelemre méltó,

különös tekintettel arra, hogy Commynes milyen teljesen *természetes szokásként és kiváltsággként* ismeri és közli a magyar bárók királyválasztó jogát.³⁴⁷ Igen figyelemre méltó az is, hogy milyen fontos szerepet juttat az elbeszélésében egy asszonynak (ami meglehetősen ritka az ilyen típusú írásokban), „*a mondott Fehér Lovag özvegyének*”, aki az eseményeket végül is döntésre vitte. A vonatkozó rész leírása logikus, kerek egész, a szövegben minden fontosabb elem megtalálható.³⁴⁸

A Commynes által bemutatott és fentebb már említett „*fejedelmi ötös*” (Merész Károly, III. Edward, XI. Lajos, II. Mehmed és Hunyadi Mátyás) összevetése is igen tanulságos. Láthatjuk belőle, hogy maga az a tény, hogy ez az öt uralkodó került Commynes *Emlékiratainak* a lapjaira, már egy „*válogatás*” eredménye. Közülük azonban egy sincs, aki *tökéletes* lenne, s egyértelmű, hogy aki *minden hatalma* ellenére a *legrosszabbul* sáfárkodott a lehetőségeivel, az Merész Károly volt, s aki – mint minden uralkodó, *kemény munka és súlyos szenvedések* árán a *legtöbbet* érte el, az csakis XI. Lajos lehetett. Vele *párba állítható*, de eredményességben hozzá *nem fogható* III. Edward angol király, és láthatjuk azt is, hogy a Mátyásra használt valamennyi dicsérő szó ellenére, keményen koppannak a neheztelő ítéletet megfogalmazó mondatok: „*Minden csak őtől, vagy az ő parancsaitól függött... rettegést keltett, mert a kegyetlenség szelleme szállta meg...*”³⁴⁹ Olyan szavak ezek, amelyek (minden bizonynyal itáliai közvetítéssel) Mátyás külföldi és hazai, belső politikai ellenfeleinek véleményét is tükrözhetik.

Commynes interpretációja mindenesetre távol áll az udvari humanista „*fejedelem-dicshimnuszról*”, nála Mátyás valójában olyan uralkodó, akinek *fejedelmi* kvalitásai kiemelkedőek, sikerei a *hódításokban* méretnek ugyan, de akinél az *elővigyázatosság* a „*háborúban és békeidőben*” egyaránt fontos tulajdonság marad; aki kezdetben a hatalmát apja és anyja *pártjának* köszönheti, de később – és ez a *legfontosabb* – már *saját magának*, „*saját érzékeinek*”, tehát egyéni uralkodói *rátermettségének*. Commynes kedvelt elmélete szerint azonban megjelennek Mátyás esetében is az „*önkénturalom*” jellemzői, mert ez a stádium *elkerülhetetlenül* bekövetkezik az olyan fejedelmek esetében, „*akiknek ellenségtől többé nem kell félniük, s így többé nem tartja őket féken senki*”, s legyenek bármily *hatalmasok* is, könyörtelenül *lesújt* rájuk *Isten büntetése*.³⁵⁰

Az a tény viszont, hogy „*Mehemet Ottoman*”, az ötödik fejedelem *egyáltalán megjelenhetett* a sorban, *önmagában is* komoly változást jelent a politikai gondolkodásban, illetve a korabeli mentalitásban, hiszen igen hosszúnak tűnik az út attól a felfogástól, melyet – az egyébként gyakorlatilag kortárs – Thomas Basinnél láttunk (ahol a török szultán

még „vértől megrészegült vadállat”) a Commynes-féle megközelítésig, ahol *kora nagy fejedelmeinek* egyike. Sőt – mint *uralkodó* – számos vonásában *hasonlatos* a két legnagyobbhoz, Mátyáshoz és XI. Lajoshoz: Commynes nem is tétozázik kimondani, hogy „*ők hárman voltak a legnagyobb fejedelmek, akik az utóbbi száz évben uralkodtak...*”.³⁵¹

Az „Emlékiratok” elemzése után úgy tűnik, hogy Commynes, Mátyás esetében, a Hunyadi János „*kereszténység bajnoka*”-képét (melyet több-kevesebb meggyőző erővel, de végül is mégiscsak *eredményesen* munkált ki „Fehér Lovagként” a *kortárs* történeti irodalom és a kor szintjén értelmezendő „*propaganda*”), sikerrel kapcsolta össze a „Machiavelli-értelemben” vett, *modern* fejedelempép legjellemzőbb vonásaival. Commynes egyfajta összefoglalását adja a Mátyásra vonatkozó francia és külföldi irodalom interpretációinak, különösen pedig azoknak az adatoknak, amelyekhez ő maga személy szerint is hozzájuthatott: ezeket az információkat beágyazta saját, a politikáról és a történelemről alkotott koncepciójába, s annak logikája és saját szempontjai szerint elrendezve mutathatta be a magyar király egyes tetteit és legfőbbnek tekintett tulajdonságait.

Ha tehát az itáliai humanisták számára Mátyás az az idealizált személyiség, aki a „*potenciális kereszties vitézből*” az „*európai civilizáció bölcsőjét a barbárság uralma alól felszabadítani képes új Herkulesse lesz*”, akkor Commynes gyakorlatias, logikus, „*gyakorló politikus*” elméjében a *mítosznak nyoma sincs* (sem a keresztieslovagi eredetű Fehér Lovagmítosznak, sem a humanista ihletésű Mátyás-mítosznak), nála Mátyás egy törökellenes harcban (mely *talán kedvére volt az Úrnak*) magát kitüntetett hadvezér fia, akinek pártja elég pénzt és hatalmat szerzett, hogy királlyá választassa magát. Mátyás Commynes-nél nem a *humanista értékeket* védi, hanem, a maga *erejéből és értelmével* egy korabeli *nagyhatalom* kormányzását végzi.

Mindebből azonban egyértelműen látszik az is, hogy Commynes számára már nem a *középkori értékek*, a középkori uralkodói kvalitások voltak az elsődlegesek: az igazi fejedelem nála nem a *kereszties hadjáratokban* küzdő és klasszikus *lovagi erényeket* csillogtató uralkodó, aki *hivatalból tökéletes és uralkodásra* termett, hanem a *sokat* tevékenykedő, *modern államférfi*, aki céljainak elérése érdekében, ha kell, az *eszközökben* sem válogat (pontosabban a legcélravezetőbb eszközt választja), aki *rátermett*, és akit *Isten*, valamint az *erők egyensúlya*, a *másik hatalmától való félelem* tart meg a „helyes” úton. Commynes számára Mátyás végeredményben ugyanaz, de talán nem ugyanúgy, mint az itáliai politikusok és humanista történetírók nagy része számára: kora egyik legnagyobb tekintélyű, *reneszánsz fejedelme*.³⁵²

MELLÉKLETEK

DOKUMENTUMOK ÉS SZEMELVÉNYEK

(Melléklet N° 1.)

Terjedelmi okokból a főszöveg jegyzeteiben hivatkozott forrásszemelvényeket nem áll módunkban itt közölni. A jegyzetapparátus logikájának és adatainak követhetősége érdekében az alábbiakban adjuk meg az eredeti szöveghez kapcsolódó, magyar fordításban rendelkezésre álló dokumentumok jegyzékét. A dokumentumok pontos hivatkozásait a N° 2. melléklet tartalmazza.

II. /13. század:

1. sz. doc. Robert de Clari: *Történet azokról, kik Konstantinápolyt hódoltatták*. Ford. Cs. Tóth Annamária, Pauphilet-kiadás, 76. p.
2. sz. doc. Geoffroy de Villehardouin: *Bizánc megvétele*. Ford. Szabics Imre. 28, 29. p., XVI. fejezet: 28, 29. p., XVII. fejezet: 30–32. p., XVIII. fejezet: 32, 33. p.
3. sz. doc. Geoffroy de Villehardouin: *Bizánc...* Ford. Szabics Imre. 39, 40. p.
4. sz. doc. Robert de Clari: *Történet azokról...* Ford. Cs. Tóth Annamária. Pauphilet, 13–17. p. XII. fejezet: 13, 14. p., XIII. fejezet: 14, 15. p., XIV. fejezet: 16. p., XV. fejezet: 16, 17. p., XVI. fejezet: 17. p.
5. sz. doc. Jean de Joinville. Ford. Cs. Tóth Annamária. Pauphilet-kiadás, XXI. fejezet: 221. p.

III./ 14. század:

6. sz. doc. *Froissart Krónikája*. Ford. Kulcsár Zsuzsa. 220. p., Kervyn de Lettenhove-kiadás, II. könyv, X. 343. p.
7. sz. doc. *Froissart Krónikája*. Ford. Kulcsár Zsuzsa. 228–230. p., Kervyn de Lettenhove, II. könyv, X. 372, 373. p.

IV. / 15. század:

- 8. sz. doc.** *Journal d'un Bourgeois de Paris*. Ford. Cs. S. Beaune-kiadás, 12. p.
- 9. sz. doc.** Nicolas de Baye: *Journal*. Ford. Cs. S. Tuetey-kiadás, 241–245. p.
- 10. sz. doc.** Clément de Fauquemberghe: *Journal*. Ford. Cs. S. Tuetey–Lacaille-kiadás, I. 203. p.
- 11. sz. doc.** Enguerrand de Monstrelet: *Chronique*. Ford. Cs. S. Douët-D'Arcq-kiadás, III. 134–138. p.
- 12. sz. doc.** Enguerrand de Monstrelet: *Chronique*. Ford. Cs. S. Douët-D'Arcq-kiadás, III. 146, 147. p.
- 13. sz. doc.** Enguerrand de Monstrelet: *Chronique*. Ford. Cs. S. Douët-D'Arcq-kiadás, 162. p.
- 14. sz. doc.** Enguerrand de Monstrelet: *Chronique*. Ford. Cs. S. Douët-D'Arcq-kiadás, 172. p.
- 15. sz. doc.** *Geste des nobles françois*. Ford. Cs. S. Vallet de Viriville-kiadás, 158. p.
- 16. sz. doc.** Pierre Fénin: *Mémoires*. Ford. Cs. S. Michaut–Poujoulat-kiadás, I. 592. p.
- 17. sz. doc.** Jean Juvénel Des Ursins: *Histoire du Roy Charles VI*. Ford. Cs. S. Michaud–Poujoulat-kiadás, II. 529–532. p.
- 18. sz. doc.** Jean Juvénel Des Ursins: *Histoire du Roy Charles VI*. Ford. Cs. S. Michaud–Poujoulat-kiadás, II. 532, 533. p.
- 19. sz. doc.** Jehan De Wavrin: *Recueil des croniques et anchiennes istoires de la Grant Bretagne a present nommee Engleterre*. Ford. Cs. S. Hardy-kiadás, 231, 232. p.
- 20. sz. doc.** Jehan de Wavrin: *Recueil des croniques...* Ford. Cs. S. Hardy-kiadás, 233. p.
- 21. sz. doc.** Jehan de Wavrin: *Recueil des croniques...* Ford. Cs. S. Hardy-kiadás, 234. p.
- 22. sz. doc.** Jean de Wavrin: *Recueil des croniques...* Ford. Cs. S. Hardy-kiadás, 236, 237. p.
- 23. sz. doc.** Michel Pintoin: *Chronica Karoli Sexti*. Ford. Cs. S. Bellaquet-kiadás, 59. p.
- 24. sz. doc.** Enguerrand de Monstrelet: *Chronique*. Ford. Cs. S. Douët-D'Arcq-kiadás, 86, 87, 88. p.
- 25. sz. doc.** Jacques Du Clercq: *Mémoires*. Ford. Cs. S. Reiffenberg-kiadás, XXX. fejezet: 260–265. p.
- 26. sz. doc.** Jacques Du Clercq: *Mémoires*. Ford. Cs. S. Reiffenberg-kiadás, XXXI. fejezet: 260–272. p.
- 27. sz. doc.** Várdai István beszéde Tours-ban (*Motis*), 1457. december 20 (?). Ford. Szigetiné Galántai Erzsébet, BN. lat. 11 414.
- 28. sz. doc.** Philippe de Comynnes: *Mémoires*. Ford. Cs. S. Dufournet-kiadás, 526, 527. p.

MAGYAR VONATKOZÁSOKAT TARTALMAZÓ FRANCIA NYELVŰ FORRÁSOK KISLEXIKONA ÉS BIBLIOGRÁFIÁJA (11–15. SZÁZAD) (Melléklet N° 2.)

Áldásy Antal, Kont Ignác, Kosáry Domokos és Henri Toulouze bibliográfiáinak felhasználásával és saját gyűjtéséből összeállította: Csernus Sándor

(Megjegyzés: Az alábbi művek kiadásainak megjelölése nem teljes körű, csupán a leginkább hozzáférhető és a szakirodalomban leginkább használatos szövegkiadásokra utalunk. Számos olyan szövegről tudunk, melynek kiadása, reprintje vagy új kiadása folyamatban van.)

I. 11–12. század:

(Ekkor még a források keletkezésének időpontja századra sem minden esetben állapítható meg pontosan. A szerzők és a címek leírását a szakirodalomban legelfogadottabb változatban adjuk meg. A századonkénti felosztásban a műveket, illetve a szerzőket (bizonytalanság esetén) abba a századba soroltuk, ahová – feltételezhetően – tevékenységük súlypontja kötötte őket.)

1. *La Chanson de Roland*, 11. század vége (Nagy Károly, illetve Király-ciklus). Elsőként kiadta F. Michel, Paris, 1837, a legfontosabb kiadások: R. Mortier, Paris, 1939–44, I–X. köt. (valamennyi változatot tartalmazza). A nagyszámú további kiadás alapjául az ún. „oxfordi kézirat” (1081) szolgál, melyekhez leggyakrabban azt a hasonmás kiadást használták fel, melyet A. de Laborde készített, „Société des Anciens Textes Français” (a továbbiakban S.A.T.F.) Paris, 1933. Jól használható L. Gautier, Tours, 1887; Y. Bonnefoy, Paris, 1968, „Le monde en 10/18” (bilingvis változat); G. Moignet (kiadás és fordítás), Paris, 1969; M. Tyssens, Genève, 1989, I–II. „Textes Littéraires Français” (a továbbiakban T.L.F.), 368., (új, átdolgozott kiadás, az olasz változat francia fordításá-

- val); P. Jonin, Paris, 1979 „Folio” (fordítás modern franciára), I. Short, Paris, 1990, „Lettres gothiques” (új kiadás és fordítás). Magyarul: *Roland-ének*. Ford. Rajnavölgyi G. Budapest, 1996.
2. *Le Pèlerinage de Charlemagne*, regényes gesta, 11. század vége, 12. század eleje (Nagy Károly, illetve Király-ciklus). Egyetlen kéziratban, *anglo-normann* nyelvű változatban és annak egy évszázaddal későbbi *ófrancia* átírásában maradt fent. Számos kiadása közül a legjobb E. Koschwitz: *Karl des Grossen Reise nach Jerusalem und Constantinopel*. Heilbronn, 1879 és Leipzig, 1923, (kritikai kiadás), A. J. Cooper, Paris, 1925 (kritikai kiadás és francia fordítás), továbbá P. Aebischer, „T.L.F.” 115., Genève, 1965.
 3. *Aliscans*, gesta, 12. század második fele (Guillaume d'Orange ciklus). Kiadva: J. Jonckbloet, *Guillaume d'Orange*, I. köt., Paris, 1854, G. Guessard és A. de Montaiglon, „Anciens Poètes de la France”, Paris, 1870, G. Rolin, Leipzig, 1894, C. Chacornac, Paris, 1930 (fordítás modern franciára), G. Holtus, Tübingen, 1985, C. Régner, „Les Classiques Français du Moyen âge” (a továbbiakban C.F.M.), Paris, 1990, I–II.
 4. *Orson de Beauvais*, gesta, 1180–1185 között (cikluson kívüli), beauvais-i eredetű, lotharingiai másolatban. Kiadva: G. Paris, S.A.T.F., Paris, 1899.
 5. Guillaume de Tyr (1130?–1186): *L'Estoire de Eracles Empereur et la Conquête de la Terre d'Oultremer*, a latin változat (*Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, vagy más néven *Historia Hierosolymitana*) első 22 könyvének 13. századi (1220–1223 közötti) francia fordítása. Kiadva: *Historia Hierosolymitana*, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux, I. 209–892, (francia változat), Paris, 1844–1859, és P. Paris, Paris, I–II. 1879–80.
 6. Ernoul: *La continuation de Guillaume de Tyr (1184–1197)*, Vilmos, tyrusi püspök művének folytatója. Eredeti kézírata nincs meg, egy későbbi *Eracles*-változatban maradt fent (*Livre d'Eracles*). Kiadva: M. R. Morgan, „Documents Relatifs à l'Histoire des Croisades, XIV.”, Paris, 1982.
 7. Ernoul et Bernard Le Trésorier: *Chronique*, 12. század vége és 1231 k. Ernoul művének folytatója és másik átmentője. Kiadva: L. De Mas Latrie, „Société de l'Histoire de France” (a továbbiakban S.H.F.), Paris, 1871.
 8. Richard Le Pèlerin: *La Chanson d'Antioche*, gesta, 1097–1099 (Kereszteshadjárat-ciklus). Az eredeti szöveg elveszett, csak Graindor de Douai átköltésében ismeretes (1180 k.), és a Grégoire Bechada által készített *provençal* nyelvű változatának (1126–1138) is megmaradt egy fragmentuma. Kiadva: P. Paris, *Roman des douze pairs* 11–12, Paris, 1848, I–II. köt., és P. Meyer, *Fragment d'une chanson d'Antioche en provençal*, „Archives de l'Orient Latin”, Paris, 1884, 467–509. p., S. Duparc-Quioç, Paris, 1977–1978, I–II.
 9. *Les Chétifs*, gesta, 11. század vége, 12. század eleje (Kereszteshadjárat-ciklus). Valószínűleg a trubadúr herceg Guillaume d'Aquitaine (1071–1127) megrendelésére készült, s szerzője az antiochiai Szent Péter templom kanonokja. Graindor de Douai hozzákapcsolta a *Chanson d'Antiochie*-hoz, s így, azzal együtt, a ciklus második fontos és ismert darabjává lett. (A harmadik a

- Graindor által írott *Prise de Jérusalem*). Kiadva: A. Hatem, *Les poèmes épiques des Croisades*, T.L.F., Genève, 1932, S. Duparc-Quioc, Paris, 1977–78, I–II.
10. *Raoul de Cambrai*, gesta, 12. század utolsó negyede, a (Feudális urak, illetve a Lázadó vazallusok ciklus) fontos darabja. Kiadva: P. Meyer – A. Lognon, S.A.T.F., Paris, 1882, P. Tuffrau, Paris, 1925 (modern francia fordítás).
 11. *Jourdain de Blaye*, gesta, 12. század vége (nagy cikluson kívüli, illetve Blaye kis ciklushoz tartozó mű). Kiadva: K. Hofmann, *Amis et Amiles und Jourdain de Blaivies...*, Erlangen, 1882, P. F. Dembowski, Chicago–London, 1969.
 12. *Girart de Roussillon*, gesta, 12. század vége (Feudális urak, illetve Lázadó vazallusok ciklus). Ófrancia, provençal és vegyes nyelvű kézirata maradt ránk. Kiadva: W. Foerster – J. Stürzinger, „Romanischen Studien V.”, Halle, 1880, 1–101. és 103–282. p. (két különböző kézirat), C. Hofmann, in C.A.F. Mahn, *Die Werke der Troubadours in provenzialische Sprache*, Berlin, 1855–57, W. M. Hacket, *Girart de Roussillon, chanson de geste*, S.A.T.F., Paris, 1953–55, I–III.
 13. *Hervis de Metz*, gesta, a 12. század előttről. Kéziratai 12–13–14. századiak (Lotharingiai kis ciklus első darabja). Kiadva: E. Stengel, *Hervis de Mes. Vorgedicht der Lothringer-geste, nach allen Handschriften zum erstenmal vollständig*. „Gesellschaft für Romanische Literatur I.”, R. G. Monges, *Garain le Loherant according to ms. N. Arsenal 3143*. New York, 1951, P. Walter, Nancy 1984 (modern francia fordítás), és J. C. Herbin, T.L.F., Genève, 1992.
 14. *La destruction de Rome*, gesta, 12. század vége (Nagy Károly, illetve Király-ciklus), a *Chanson de Fierabras* első (bezető) része. Számos kézirata és több középkori fordítása (angol, flamand, olasz, provençal, pikárd) van; a 15. századtól francia prózai változata nyomtatásban is megjelent. Kiadva: A. Kroeber – G. Servois, Paris, „Anthologie de la Poésie Française, IV.” (a továbbiakban A.P.F.), Paris, 1860, G. Gröber, in „Romania”, 1873, II. 1–48. p., L. Formisano, Firenze, 1981, J. H. Speich, „Publications Universitaires Européennes. Langue et Littérature Françaises, XIII.”, Berne, 1988.
 15. *Floovant*, gesta, 12. század vége (Nagy Károly, illetve Király-ciklus). Számos kézirata és fordítása (flamand, olasz, izlandi) van. Kiadva: F. H. Bateson, Loughborough, 1938, S. Aandolf, Upsala, 1941.
 16. *Renaut de Montauban*, avagy *La Chanson des Qatre fils Aymon*, gesta, 12. század vége. Igen népszerű történet, számos kézirata és igen sok kiadása van a 15. század második felétől. Jelentős hatása van más országokban is (Renaut/Rinaldo). Kiadva: F. Castes, Montpellier, 1909, P. Verelst, Gent, 1988 (a párizsi kézirat kritikai kiadása), J. Thomas, T.L.F., Genève, 1989, M. du Combrieu du Grés – J. Subrenat, „Folio”, Paris, 1993 (kiadás és modern francia fordítás).
 17. Bertrand de Bar-Sur-Aube (12. század vége–13. század eleje): *Girart de Vienne*, gesta, 1180 k. (tematikailag a Nagy Károly, illetve Király-ciklushoz kapcsolódik). Kiadva: F. G. Yeanlande, *Girard de Vienne, chanson de geste*,

ed. according to ms. B. XIX. Royal of the British Museum, New York, 1930, W. van Emden, S.A.T.F., Paris, 1977.

18. Peire Vidal (1150 k.–1210 k.): *Sirventes à la gloire d'Emeric*, szirventesz, 1200 k. Kiadva: F. Raynouard, *Choix des poésies originales des Troubadours*, V., Paris, 1816–1821, 342. p., J. Anglade: *Les Poésies de Peire Vidal*. „Les Classiques Français du Moyen-âge” (a továbbiakban C.F.M.A.), Paris, 1923, 139. p., magyar fordítás: Illyés Gy., *Francia költők antológiája I*. Budapest, 1962, 128–130. p., Eckhardt S.: *Trubadúrok Magyarországon*. In Köpeczi B. – Sötér I. (szerk): *Eszmei és irodalmi találkozások*. Budapest, 1970, 20, 21. p., Szabics I.: *A trubadúrok költészete*. Budapest, 1995, 219. p.
19. Gaucelm Faidit (1150 k.–1202 k.): *Anc no-m parti de solatz ni de chan*, canso, 1200 k. Kiadva F. Raynouard: *Choix des poésies originales des Troubadours*, V., Paris, 1816–1821, J. Mouzat: *Les poèmes de Gaucelm Faidit*. (doktori ért.), Paris, 1964, a magyar vonatkozású részt idézi és fordítását adja Eckhardt S.: *Trubadúrok Magyarországon*. In Köpeczi B. – Sötér I. (szerk): *Eszmei és irodalmi találkozások*. Budapest, 1970, 24, 25. p., Szabics I.: *A trubadúrok költészete*. Budapest, 1995, 236, 237. p.

II. 13. század:

1. Bertrand de Bar-Sur-Aube (12. század vége, 13. század eleje): *Aymeri de Narbonne*, gesta, 1205–1225 k. (Guillaume d'Orange ciklus) Két különböző, 15. századi prózai átirásban maradt ránk. L. Demaison: *Aymeri de Narbonne, Chanson de geste*. S.A.T.F., Paris, 1887, I–II.
2. Robert de Clari (1170 k.–1216 u.): *De chiaus qui conquistrent Constantinople*, krónika, 1206–1216 között, egyetlen kézírata (13. század végi másolat) és több kiadása van. Ph. Lauer: *La conquête de Constantinople*. C.F.M.A., Paris, 1924 (reprint: 1956, 1974), kollektív: A. Pauphilet – E. Pognon: *Historiens et chroniqueurs du Moyen-Age: Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Comynnes*. „Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1952, 6–81. p.
3. Geoffroy de Villehardouin (1150 k.–1212 u.): *La conquête de Constantinople*, krónika, 1207–1212 között. Hat kézírata és több másolata van. Első (kétnyelvű) kiadása Blaise de Vigeniere: *Histoire de Geoffroy de Villehardouin, marsechal de Champagne et de Romenie; de la conquête de Constantionople par les barons françois assiciez aux Venitiens, l'an 1204, d'un costé en son vieil langage et de l'autre en plus moderne et itelligible*. Paris, 1585. Továbbiak közül N. de Wailly: *Histoire de la Conquête de Constantinople, texte original accompagné d'une traduction*. Paris, 1874, 1882, E. Faral: „Classiques de l'Histoire de France au Moyen-âge” (a továbbiakban C.H.F.M.A.), Paris, 1938–39, I–II. (kiadás és fordítás), J. Dufournet, Paris, 1969, *Josfroy de Vileharduyn, la Conquete de Costantinoble d'après le Manuscrit N° 2137 de la Bibliothèque Nationale de Paris par la Section de Traitement Automatique*

des Textes Anciens Français du C.R.A.L. számítógépes, hasonmás változat, „Travaux du C.R.A.L.”, Université de Nancy II., Nancy, 1978. Magyar fordítás (az 1969-es Dufournet-kiadás alapján) Szabics I.: *Bizánc megvétele*. Budapest, 1985.

4. *Tote l'Istoire de France*, krónika, első (franco–provençal nyelvű, ma már elveszett) verziója 1205–1220 között készült, az ún. *Chronique Saintongaise* első része. Az első francia nyelvű (latinról kompilált, poitou-i és franco-provençal nyelvjárásban megmaradt) Franciaország-történet. Kiadva: F. W. Bourdillon, London, 1897.
5. Philippe Mouskés (12. század vége, 1243 k.): *Chronique rimée*, versben írott krónika, 1243 előtt, tournai-i nyelvjárásban, korábbi francia (és részben latin) nyelvű művek kompilációja. Kiadva F. de Reiffenberg: *La Chronique Rimée de Philippe Mouskés*. I–II. „Collection des Chroniques Belges Inédites”, és *Supplément*, Bruxelles, 1836–1838, 1845. Kritikai kiadása előkészületben (R. Mantou).
6. Péan Gastineau (13. század): *La vie de monseignor Saint Martin de Tors*, víta, 1250 k., tours-i nyelvjárásban. Kiadva J. J. Bourassé: *La vie et les miracles de Monseigneur Saint Martin, publiée d'après un manuscrit de la Bibliothèque Impériale*. Tours, 1860, W. Söderhjelm: *Das altfranzösische Martinsleben des Pean Gastineau aus Tours*. Helsingfors, 1899.
7. Rutebeuf (13. század első fele, 1285): *La Vie de sainte Elysabel, fille du roi de Hongrie*, verses víta, 1255–71 között (1264 táján) készült. Kiadva E. Faral – J. Bastin: *Oeuvres complètes de Rutebeuf I–II*. Paris, 1959–60, II. 60–166. p., M. Zink: *Rutebeuf. Oeuvres complètes I–II*. Paris, 1990, II. 118–225. p.
8. Philippe de Rémy, Sire de Beaumanoir (1250 k.–1296): *La Manekine*, rendkívül népszerű verses regény (1270–1280). Kiadva H. SUCHIER: *Oeuvres poétiques*. S.A.T.F., Paris, 1884–1885, I–II., D. Laurent (préf.) – Ch. Marchello-Nizia (ford.): *La Manékine*. Paris, 1980 és 1995.
9. Adenet Le Roi (1250 k.–1297 u.): *Les Enfances Ogier*, gesta, 1273 k., 13. század végén átdolgozva. (Szerzője Adam le Menestrel, Le Roi Adenet és Le Roi Adam néven is ismert.) Kiadva: A. Scheler, Bruxelles, 1874, A. Henry: *Les Oeuvres d'Adenet le Roi*. I–IV. „Publ. de l'Université de Bruxelles, Fac. de Philo. et Lettres”, Bruxelles, 1951–63, III. köt. 1956.
10. Adenet Le Roi (1250 k.–1297 u.): *Berte au grans piés*, verses regény, 1274–1285. A középkor egyik legnépszerűbb története. Kiadva: A. Scheler, Bruxelles, 1874, U.T. Holmes, Chapel Hill, 1946, A. Henry: *Les Oeuvres d'Adenet le Roi*. I–IV. „Publ. de l'Univ. de Bruxelles, Fac. de Philo. et Lettres”, Bruxelles, 1951–63, IV. köt. 1963, továbbá A. Henry, in T.L.F., Genève, 1982.
11. *Florence de Rome*, gesta és regény keveréke, a 13. század első negyedéből. Kiadva A. Wallensköld: *Florence de Rome, chanson d'aventure du premier quart du XIIIe siècle I–II*. S.A.T.F., Paris, 1907–1909.
12. *Anséis de Carthage*, gesta, 1200 k. vagy a 13. század első negyedében, pikárdiai nyelvjárásban íródott, 9–12. századi arab, illetve spanyol legendák hatása alatt.

- Kiadva: W Meyer, „Zeitschrift für Romanische Philologie”, IX. 1885, 597–640. p., J. Alton, Tübingen, 1892.
13. *Parise la Duchesse*, gesta, 12. század vége, 13. század első fele, az öt részből álló *Geste de Nanteuil* (Lázadó Vazallusok ciklusa) egyik darabja. Kiadva: F. Guessard – L. Larchey, „Anciens Poètes de la France” (a továbbiakban A.P.F.), IV. Paris, M. Plouzeau, „Senefiance, N° 217–18.”, Aix-en-Provence, 1986.
 14. *Doon de Mayence*, gesta, 13. század második fele, pikárd nyelvjárásban íródott (Lázadó Vazallusok ciklusa). Kiadva: A. Pey, A.P.F. II. Paris, 1858, J. Mauciere, Paris, 1937.
 15. *Gaufrey*, gesta, 13. század második fele (Lázadó Vazallusok ciklusa), a *Doon de Mayence* folytatása. Kiadva F. Guessard – P. Chabaille: *Gaufrey, chanson de geste*. A.F.F. I–II., Paris, 1859.
 16. *Huon de Bordeaux*, gesta, 1216–1229 vagy 1260–1268 között, pikárd nyelvjárásban íródott (Huon de Bordeaux kis ciklus). Számos kézírata, a 15. századtól prózába átvált változata, a 16. századtól nyomtatott kiadása (1859-ig 32 kiadása) van. Kiadva P. Ruelle: „Travaux de la Fac. de Phil. et Lettres de l’Univ. de Bruxelles”, XX. Bruxelles–Paris, 1960, F. Suard, „Plus Moyen-âge”, Paris, 1980 (modern francia fordítás).
 17. *La Mort d’Aymeri dite aussi Les Sagittaires*, gesta, 13. század eleje (Guillaume d’Orange ciklus). Kiadva: J. Couraye Du Parc, S.A.T.F., Paris, 1884.
 18. Villard de Honnecourt (12. század vége, 13. század eleje): *Carnet de dessins*, építészeti tárgyú feljegyzések, melyek a híres építész az 1225 (1221?) és 1235 között végzett európai utazásainak emlékét őrzik. Kiadva: A. Erlande-Brandenburg – R. Pernoud – J. Gimpel – R. Bechmann, Paris, 1986 (hasonmás kiadás, ófrancia nyelvű és modern franciára fordított szöveg).
 19. Jean de Flagy (13. század második fele): *Li romans de Garain le Loherain*, gesta, 13. század vége, szerzősége vitatott. Kiadva: P. Paris, Paris, 1833–1835, I–II., E. Du Méril: *La mort de Garain le Loherain*. „Le Roman des douze pairs de France”, Paris, 1846.
 20. *Octavian*, verses regény, a 13. század végéről *Florent et Octavian* címen is ismert, melynek a 15. században prózai átirása is születik. Kiadva: K. Vollmöller, „Altfranzösische Bibliothek”, N° 3., Heilbronn, 1884, A. Wallensköld, S.A.T.F., Paris, 1909, N. Laborderie: *Florent et Octavien, Chanson de Geste du XIVe siècle*. Paris, 1991, I–II.
 21. Drouart La Vache (13. század második fele): *Li Livres d’Amours*, eredetileg egy latin nyelvű értekezés (*De Amore libri tres*) fordítása és francia versbe szedése, 1290-ből. A műnek a 14. században olasz, katalán és német változata is készült. Egy francia nyelvű kézírata van. Kiadva R. Bossuat: *Li Livres d’Amours – traduit du latin en 1290 de De Amore libri tres d’André le Chapelain*. Paris, 1926.
 22. *La Vie de sainte Elisabeth de Hongrie*, víta, a 13. század végéről, pikárdiai nyelvjárásban, ismeretlen pikárdiai költő műve. Kiadva L. Karl: *Zeitschrift für romanische Philologie*, 1910, N° 34. 708–733. p.

23. Raimon Féraut (13. század második fele, 1325): *La Vida de Sant Honorat*, víta, egy 13. század elejéről származó legenda kivonatolt, rímbe szedett, provençal nyelvű változata. Kiadva: *La vida de San Honorat*, Paris, 1501 és 1511, I. Suwe Ericson: *La vida da Sant Honorat, poeme provençal de Raimon Féraud*. Uppsala, 1943.
24. Jean de Joinville (1225–1317): *Histoire de Saint Louis*, história (emlékirat) 1272–1305 között. Kiadva N. de Wailly: *Histoire de Saint Louis, Credo et lettre à Louis X*. Paris, 1874 (kiadás és modern francia fordítás), A. Pauphilet – E. Pognon, „Bibliothèque de la Pléiade”, 1952.

III. 14. század:

1. Jean de Vignay (1282/85–1350 u.): *La légende dorée de Jacques dit de Voragine*, a legenda francia fordítása az 1330-as évekből, melyet latin nyelven Genova érseke, a dominikánus Jacopo da Varazzo (1230–1298) írt 1270 körül. (Művének több, máig kiadatlan középkori francia fordítása van). Kiadva: J.-B. Roze, Paris, 1967, 348–367. p. (kiadás és modern fordítás).
2. Nicole Bozon (1270 k.–1350 u.): *Vie de Saint Elisabeth de Hongrie*, anglo-normann nyelvű víta, mely elég hűségesen követi Varazzo/Voragine művét. Kiadva L. Karl: *Zeitschrift für romanische Philologie*. 1910. N° 34., 295–314. p. M. A. Klenke: *Three Saint's Lives by Nicholas Bozon, és Seven more Poems by Nicholas Bozon*. New York, 1947, 1951, I–II.
3. Hugues Capet, gesta a 14. század elejéről (1317 v. 1328) vagy közepéről (1356/58). Kiadva De La Grange: <Hugues Capet>, *chanson de geste publiée pour la première fois d'après le manuscrit unique de Paris*. „A.P.F.”, Paris, 1864, F. Suard – J. Subrenat, La Ferté-Milon, 1987 (kiadás és modern francia fordítás).
4. *Dieudonné de Hongrie*, más címen *Charles le Chauve*, gesta, a 14. század végéről, egy kései (döntően 14. századi) epikus ciklus első eleme. A mű kiadatlan, kézirat: B.N. fr. 24 372. Tanulmány: P. Paris, H.L.F. XXVI., Paris, 1873, 94–126. p., R. Bossuat: *Charles le Chauve. Étude sur le Déclin de l'épopée française*. „Les Lettres Romanes”, VII, 1953, 107–132, 187–199. p.
5. *Le roman de messire Charles de Hongrie*, középfraancia nyelvű, prózában írott regény, 14. századi vagy 15 század végi, ismeretlen (valószínűleg Anjou-béli) szerző műve. Eredeti kézírata elveszett, 16. század elején papírra írott másolatban, egyetlen példányban maradt meg. Véleményünk szerint a regény nem 15., hanem 14. századi. Kiadva M. L. Chénierie: *Le roman de messire Charles de Hongrie. Texte en prose de la fin du Xve siècle.* „Presses Universitaires Le Mirail”, Toulouse, 1992.
6. Jean de Mandéville (1300 k.–1372): *Voyage autour de la Terre*, talán fiktív útleírás (1356?), mely összefoglalja és leírja a Kolumbusz előtti világról meglévő ismereteket (a szerző személye vitatott). Mintegy 300 kéziratát ismerjük,

- már 1350-től számos nyelvre (angol, latin, ír, flamand, dán, cseh, olasz, spanyol, német) lefordítják, és eddig mintegy 120 kiadása van. Kiadva G. F. Warner: *The Buke of John Mandeuill, Being the Travels of Sir John Mandeville, Knight*, ed. together with the French Text, „Roxbourgh Club”, Westminster, 1889, M. Letts: *Mandeville's Travels*. „Hakluyt Society”, London, 1953 (francia szöveg és angol fordítás), M. C. Seymour: *The Travels of Sir John Mandeville*. London, 1981, W. G. Ganser: *Die niederländische Version der Reisebeschreibung Johannes von Mandeville*. Amsterdam, 1981, E. Bremer – K. Ridder: *Reisen*. Leyde, 1987, C. Deluz: *Jean de Mandeville, voyage autour de la Terre*, „Les Belles Lettres”, 1993.
7. Jean Le Bel (1290 k.–1370): *Histoire Vraye et notable des nouvelles guerres et choses advenues depuis l'an mil CCCXXVI jusques à l'an LXI en France, en Angleterre, en Escoce, en Bretagne et ailleurs*, prózában írott krónika, melynek 1341-ig terjedő első 39 fejezetét 1352 és 1356 között, az 1361-ig terjedő részt pedig 1351 és 1368 között írta. Egyetlen kézírata van. Kiadva L.-M. Polain: *Les Vrayes Chroniques de Messire Jehan le Bel I-II*. Bruxelles, 1863, és J. Viard – E. Déprez: *Chronique de Jean le Bel I-II*. S.H.F., Paris, 1904–1905.
 8. Jean Froissart (1337–1404 u.): *Chronique de France, Engleterre et des pays voisins*, prózában írott krónika, az 1327–1400 közötti időkre (1370/1371–1398/1400). Kiadva: A. Vérard, I-IV., Paris, 1495, Kervyn de Lettenhove, Bruxelles, 1867–1879, I-XXVIII. (Az I. kötet a bevezetést, a II–XVI. kötet a Krónika szövegét, a XVII. a rövidített krónikaváltozatokat, a XVIII. kötet a kapcsolódó dokumentációt, a XIX. a glosszáriumot, a XX–XXV. az indexet és a segédapparátust tartalmazza, míg a XXVI–XXVIII. kötet Froissart egyéb – költői – műveit), illetve S. Luce – G. Raynaud – L. Mirot – A. Mirot, S.H.F, I–XV. kötet, Paris, 1869–1975, Kulcsár Zs.: *Froissart Krónikája*. Budapest, 1972 (részleges magyar fordítás).
 9. Eustache Deschamps (1346 k.–1406/7): *Ballade en l'honneur de Marguerithe, fille du roy de Honguerie*. Eredeti nevén Eustache Morel, jelentős, eredeti – mintegy 1500 darabból álló – költői életművet hagyott hátra. Kiadva: Queux de Saint-Hilaire, majd G. Raynaud: *Oeuvres complètes*. S.A.T.F., Paris, 1878–1904, I–XI.
 10. *Chronique des quatre premiers Valois (1327–1393)*. A 14. század utolsó negyedében, prózában írott fontos krónika, szerzője ismeretlen. Egyetlen kézírata és annak eddig egyetlen kiadása van: S. Luce, S.H.F., Paris, 1862.
 11. D'Orgemont, Pierre (1320 k.–1389): *Chroniques des règnes Jean II et de Charles V, (14. század közepe)*, prózában írott krónika, a „Grandes Chroniques” 1344–1380 közötti része. Kiadva R. Delachenal: *Chronique de Jean II et de Charles V*. S.H.F., Paris, 1910.
 12. Le Fèvre, Jean (1340 k.–1390): *Journal*, napló az 1380–88 közötti időkre. Kiadva Moranvillé, H.: *Journal de Jean Le Fèvre, évêque de Chartres, chancelier des rois de Sicile, Louis Ier et Louis II d'Anjou*. Paris, I., 1887.

13. *Chronique du Mont Saint-Michel* (14–15. század), francia nyelvű, annales-szerű krónika (1343–1368), mely az apátságban egymást követő több, ismeretlen szerzetes munkája. Egyetlen kézírata van. Kiadva S. Luce: *La Chronique du Mont Saint-Michel* (1343–1468), I–II., „Société des Anciens Textes Français”, Paris, 1879–1883.
14. Mézières, Philippe de (1327–1405. május 29.): *Epistre Lamentable et consolatoire sur le fait de la desconfiture lacrimable du noble et vaillant roy de Honguerie...* „episztola”, mely a nikápolyi vereséget követően (valószínűleg 1397) íródott. Címzettje a burgundi herceg, de az összes keresztény fejedelemnek szól. Szerzője lovag, királyi tanácsos, utazó és diplomata. Több hasonló hangvételű mű szerzője. Műveinek jelentős része máig kiadatlan. Episztola kiadva Kervyn de Lettenhove: *Oeuvres de Froissart*. Bruxelles, 1867–1877, I–XXIX., A.R.B.C.A.A.B., XVI. 444–525. p.
15. *Relation de la Croisade de Nicopolis par un serviteur de Gui de Blois* (14. század vége, 15. század eleje): a nikápolyi keresztes hadjáratról készült, két kéziratban ránk maradt munka, szerzője Gui de Blois „egy szerény szolgája”. Kiadva Lettenhove, in *Oeuvres de Froissart*. XV. 439–508. p. (I. rész) és XVI. 413–443. p. (II. rész).

IV. 15. század:

1. Jean Juvenal des Ursins (1388–1473): *Histoire de Charles VI, roy de France* (1380–1422). Prózában írott krónika, mely Michel Pentoin saint-denis-i szerzetes latin nyelvű krónikájával mutat rokonságot és az ún. *Grandes Chroniques de France* (1402-ig) részét is képezi. Kiadva: T. Godefroy, Paris, 1614, D. Godefroy, Paris, 1653, és Michaud–Poujoulat, „Nouvelle Collection des Mémoires pour Servir à l’Histoire de France” II., Paris, 1836.
2. *Le Livre des faicts du bon Messire Jean Le Maingre, dit mareschal Boucicaut*, prózában írott krónika, szerzője ismeretlen (1409 körül). Kiadva Michaud–Poujoulat: *Le Livre des faicts du bon messire Jean le Maingre, dit mareschal Boucicaut*. „Nouvelle Collection des Mémoires pour Servir à l’Histoire de France”, II., Paris, 1836, és D. Alande, T.L.F., Genève, 1985, I–III. (kritikai kiadás).
3. Jean de Châteaumorand – Jean Cabaret d’Orville (14. század vége, 15. század eleje): *Chronique du bon duc Loys de Bourbon*, prózában írott krónika, melyet a szerző diktált egy bizonyos Jean Cabaret d’Orville-nek. Kiadva: A. M. Chazaud, S.H.F., Paris, 1876.
4. *Journal d’un bourgeois de Paris*, napló, mely az 1405 és 1449 közötti párizsi eseményeket mondja el, szerzője ismeretlen. Több 15. századi kézírata és a 18. századtól kezdődően számos kiadása van. A leghasználhatóbbak A. Tuetey: *Journal d’un bourgeois de Paris, 1405–1449*. S.H.F., Paris, 1881, A. Mary:

- Journal d'un bourgeois de Paris sous Charles VI et Charles VII.* Paris, 1929, és C. Beanue, „Lettres gothiques”, Paris, 1990.
5. Nicholas de Baye (1365–1419): *Journal*, napló, melyet parlamenti írnok szerzője az eseményekkel egy időben, 1400 és 1419 között írt. Kiadva A. Tuetey: *Journal de Nicholas de Baye, greffier du Parlement de Paris (1400–1417)*, texte complet, S.H.F., Paris, 1885–1888, I–II.
 6. Clément de Fauquemberghe (1380 k.–1439): *Journal*, napló, melyet szerzője a parlamenti tárgyalásokkal egy időben (1417–1435 között), az ottani jegyzetek margójára írt, folytatva elődje, Nicholas de Baye munkáját. Kiadva A. Tuetey – H. Lacaille: *Journal de Clément de Fauquemberghe, greffier du Parlement de Paris (1417–1435)*, texte complet, S.H.F., Paris, 1910, I–II.
 7. Maupoint, Jean (15. század eleje – 1469): *Journal parisien*, napló, melyet szerzője az eseményekkel egy időben és gyakran szemtanúként írt; időhatára 1437–1469, tehát gyakorlatilag folytatja Fauquemberghe naplóját. Kiadva G. Fagniez: „Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France”, IV., Paris, 1878.
 8. Fénin, Pierre (1480 k.–1430 k.): *Mémoires*, emlékirat, história (1407–22). Szerzője az udvari pékség vezetője. Kiadva Petitot, J.: *Mémoires comprenant le récit des événements qui se sont passés en France et en Bourgogne sous les règnes de Charles VI et de Charles VII.* „Collection des mémoires”, Paris, 1819, vol VII. 237–370. p., Michaud–Poujoulat: „Nouvelle Collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France”, 1ère série, I., Paris, 1836, 573–628. p., Melle. Dupont, Paris, S.H.F., 1837.
 9. *Chronique de la Pucelle*, prózában írott krónika (1422–1429). (Szerzője talán Jean Chartier, a monarchia „hivatalos történetírója”). Kiadva Vallet de Viriville: „Bibliothèque gauloise”, Paris, 1859.
 10. *Geste des nobles françois*, prózában írott krónika (15. század első fele), szerzője ismeretlen, talán Guillaume Cousinot, vagy a költő és diplomata Alain Chartier, esetleg Jean Chartier. Kiadva Vallet de Viriville: *Chronique de la Pucelle ou Chronique de Cousinot, suivie de la Chronique normande de P. Cochon relatives aux règnes de Charles VI et VII.* „Bibliothèque gauloise”, Paris, 1859, 105–204. p.
 11. Le Fruitier, dit Pierre Salmon (1380 k.–1427 u.): *Mémoires* (15. század eleje), a szerző egy korabeli politikai kalandor. Kiadva Buchon, J. A. C.: „Collection de chroniques pour servir à l'histoire de France”, továbbá Crapelet, G. A.: *Les demandes faites par le roi Charles VI, touchant son état et sa personne, avec les réponses de Pierre Salmon, son secrétaire et familier.* Paris, 1823.
 12. Monstrelet, Enguerrand de (1390 k.–1453): *Chronique (1400–1444)*, prózában írott krónika, szerzője a burgund udvar krónikása. Kiadva: L. Douët-D'Arcq, S.H.F., Paris, 1857–1862, I–VI. (reprint: New York, 1966).
 13. Lannoy, Ghillebert de (1385–1462): *Voyages et ambassades*, útleírás, a szerző burgundi utazó, kém és diplomata. Kiadva Ch. Potvin: *Oeuvres de Guillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste, 1386–1462.* Louvain, 1878.

21. Le Fevre de Saint-Rémy, Jean (1395/96–1468. jún. 16.): *Chronique ou Histoire de Charles VI, Roy de France ou mémoires (1407–1435)*. Prózában írott burgundi krónika (1408–1436). A szerző „fő-fegyvermester”, herold és utazó. Műve tartalmazza az Aranygyapjas Rend alapokmányát. Kiadva Buchon, J. A. C.: „Choix de chroniques...”, VIII., Paris, 1838, Morand, F.: *Chronique de Jean Le Fèvre, seigneur de Saint-Rémy I–II*. S.H.F., Paris, 1876–1881.
22. Wavrin, Jehan de (1400 k.–1472/75): *Recueil des croniques et anchiennes istoires de la Grant Bretagne a present nommee Engleterre*, prózában írott krónika, (Anglia története a kezdetektől 1461/1469-ig. A szerző burgundiai tanácsos, történétíró. Kiadva Melle Dupont: S.H.F., Paris, 1858–63, I–III. (részleges, a kiadó által Wavrin-eredetinek tekintett szöveg kiadása), W. Hardy: „Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores”, London, 1864–91, I–VI. (kiadás és angol fordítás), az al-dunai részre N. Iorga: *La campagne des croisés sur le Danube en 1445 (commendée par Jean Corvin Huniade), extrait des „Anciennes chroniques d’Angleterre”*. Paris, 1927.
23. Escouchy, Mathieu d’ (1420 k.–1482): *Chronique*, prózában írott (1465 k.) krónika (1444–61), a szerzője világi személy, burgundiai krónikás. Kiadva Fresne de Beaucourt: S.H.F., Paris, 1863–64, I–III.
24. Du Clercq, Jacques (1420–1501): *Mémoires*, prózában írott (1467 k. fejezi be) krónika (1448–67), a szerző a burgundi herceg hivatalnoka. Kiadva Reiffenberg: *Mémoires de Jacques du Clercq, escuyer, sieur de Beauvoir en Ternois*. „Collection des Mémoires relatifs à l’histoire des Pays-Bas”, Bruxelles, 1823, és 1835/36, I–IV.
25. Chastellain, Georges (1410 k.–1475): *Chronique*, prózában írott krónika (időhatára 1419–1475), szerzője a burgund udvar legnagyobb történétírója. Egyetlen teljes kézírásos változatáról tudunk, és egy másolatról, melyet 1524-ben Mária (Magyarország királynője, Németalföld kormányzója) számára készítettek, s melynek nyoma veszett. A Krónikának mindössze egyharmada maradt meg. Kiadva Kervyn de Lettenhove: *Oeuvres de Georges Chastellain*. Bruxelles, 1863–1866, I–VIII., és Genève (Slatkine-reprint).
26. Molinet, Jean (1435–1507): *Chronique*, prózában írott krónika, melynek időhatára 1474–1506. Molinet költő és történétíró, a burgund uralkodóház hivatalos krónikása (1474-től ír). Kiadva G. Doutrepoint – O. Jodogne: „Académie Royale, Collection des anciens auteurs belges”, Bruxelles, 1935–37, I–III., és N. Dupire: *Faictz et dictz*, S.A.T.F., Paris, 1937–1939.
27. La Marche, Olivier de (1425/29–1502): *Mémoires*, prózában írott krónika, emlékirat (1435–1488). A szerző a burgund hercegi dinasztia magas rangú hivatalnoka: költő, katona, követ, történétíró, emlékiratszerző, ünnepek szervezője és irányítója, az udvar főszállásmestere. Kiadva Michaud–Poujoulat: *Les Mémoires de Messire Olivier de la Marche, augmentés d’un estat particulier de la maison du duc Charles le Hardy, composé du mesme auteur l’an 1474*. „Nouvelle Collection des Mémoires pour servir à l’Histoire de

13. La Brocquière, Bertrandon de (1400 k.–1455 u.): *Le voyage d'Outremer de Bertrandon de la Brocquière, premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne*, útleírás (1432–33), a szerző a burgundi herceg megbízásából gyűjt adatokat. Kiadva Ch. Schefer: *Recueil de voyages et documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIIIe siècle jusqu'à la fin du XVIe siècle*. Paris, 1892. Magyar vonatkozású részeit kiadta: Szamota I.: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717*. Budapest, 1891, 48–99. p.
14. La Sale, Antoine de (1385/86–1460/61): *Le petit Jean de Saintré*, prózában írott regény („roman courtois”). A szerző provenç-i, az Anjou-ház szolgálatában álló fegyvernök, utazó. Kiadva Desonay, F.: *La Salade. Oeuvres complètes d'Antoine de La Sale I-II*. Paris, 1935–1941, Blanchard, J. – Quereuil, M.: *Antoine de la Sale: Jehan de Saintré*. „Lettres Gothiques”, Paris, 1995, magyarul *Jehan de Saintré lovag története*. Ford. és jegyz. Szabics I. 1985.
15. Chartier, Jean (1390 k.–1464): *Chronique française de Charles VII roi de France*, prózában írott krónika (1437), az ún. *Grandes Chroniques de France* része. A szerző saint-denis-i szerzetes, a királyság „hivatalos történetírója” (1437). Kiadva Vallet de Viriville: „Bibliothèque Elzévirienne”, Paris, 1858, I–III.
16. Le Bouvier, Gilles (1386–1455 u.): *Les Chroniques de Charles VII*, prózában írott krónika (1402–1455), mely többnyire az eseményekkel egyidejű feljegyzések alapján, az 1430-as évektől íródott. A szerző Berryből származó fegyvernök-hírvivő. Műve a *Grandes Chroniques de France* része (1402–1422). Kiadva H. Courteault – L. Célrier: S.H.F., Paris, 1979.
17. Le Bouvier, Gilles (1386–1455 u.): *Le Livre de la description des pays*, útleírás (1445), melyet a szerző részben az utazásai során szerzett, részben pedig más forrásból gyűjtött. Kiadva E. T. Hamy: *Le livre de la description des pays de Gilles Le Bouvier dit Berry, premier roi d'armes de Charles VII, roi de France*. „Recueil des voyages pour servir à l'histoire de la géographie”, Paris, 1908.
18. Gruel, Guillaume (1410 k.–1474/82?): *Chronique d'Artus de Richemond, connétable de France*, prózában készült főúri krónika (1458–1466), melynek szerzője III. Arthur de Richemont (1393–1458) fegyvernöke. Hét kézírata van. Kiadva A. Le Vasseur: S.H.F., Paris, 1890.
19. Leseur, Guillaume (15. század közepe): *Histoire de Gaston IV, comte de Foix (1442–1472)*, prózában írott (1477–79), a királyi udvarhoz szorosan kapcsolódó főúri krónika (1422–72), melynek (valószínűleg „herold”) szerzőjéről és az írás idejéről nincs pontos adat. Az eredeti kézírata elveszett, csak egy 17. századi, sérült másolata van. Kiadva H. Courtault: *Histoire de Gaston IV, comte de Foix, par Guillaume Leseur. Chronique inédite française du XVe siècle*. I–II. S.H.F., Paris, 1893–96.
20. Cagny, Perceval de (1385 k.–1438): *Chronique*. A szerző beauvais-i nemesúr, fegyvernök, „herold”, művét (1289–1437 közötti időre) 1437 táján írta. Kiadva: Morainvillé, H., Paris, S.H.F., 1902.

- France", Ière série, III, 311–603., H. Beaune – J. D'Arbeaumont: *Mémoires et opuscles*. S.H.F., Paris, I–IV.
28. Commynes, Philippe de (1447–1511): *Mémoires sur Louis XI*, prózában írott történeti mű (1464–1498), emlékirat. Szerzője flamand (eredeti neve Philips van den Clyte) a századvég legnagyobb hatású politikai gondolkodója, történetírója és egyik legbefolyásosabb francia politikusa. Első kiadása Galliot Du Pré, Paris, 1525, a továbbiakban számos részleges (I–VI. könyv) és teljes (I–VIII. könyv) kiadása van, a leghasználhatóbbak J. Calmette – G. Durville: „Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen-âge”, Paris, I–III., és J. Dufournet: „Folio”, Paris, 1979.
29. Villon, François (1431/32–1463 u.): *La ballade des seigneurs du temps jadis*, ballada a „hajdanvolt urakról”. Keletkezését 1457 végére, 1458 elejére teszik. Kiadva A. Pauphilet: *Oeuvres complètes de François Villon*. „Poètes et romanciers du Moyen-âge”, Paris, 1952, 1137–1223. p., C. Thiry: *Poésies complètes*. „Lettres gothiques”, Paris, 1991, A Nagy Testamentum. Ford. Vas I. Budapest, 1985.
30. *La Vie de saint Albain roy de Hongrie et martyr*, a mű egy példányban maradt fenn, (1483-ból, de 13. vagy 11–12. századi latin nyelvű előképe lehet). Inf. Claudin, V. A.: *Histoire de l'imprimerie en France*. t. III., 197.
31. Choque, Pierre: *Candalaï Anna II. Ulászló neje magyarországi útjának és a menyegzői ünnepélyek leírása, 1502 ősze*. Útibeszámoló, melyet Pierre Choque, író, költő, „retorikus” és heraldikus írt. Kiadva Marczali H.: *Közlemények a Párisi Nemzeti Könyvtárból*. „Magyar Történelmi Tár”, XXIII., vagy 2. folyam XI. köt. N° III. 97–113. p.
32. D'Autun, Jean: *Chroniques de Louis XII (1462-1515)*. Prózában készült krónika (1498–1515). Szerzője XII. Lajos történetírója. Kiadva: La Clavière, M., I–V., S.H.F., Paris, 1889–1893.

A FELHASZNÁLT ÉS A GYAKRABBAN IDÉZETT MŰVEK BIBLIOGRÁFIÁJA (Melléklet N° 3.)

(A források és forráskiadások jegyzékét a *Melléklet N° 2.* adja meg. A magyar vonatkozásokat nem tartalmazó források kiadásai a lapok alján lévő lábjegyzetekben találhatók.)

Általános művek:

- Áldásy A.: *A XV. század nyugati elbeszélő forrásai*. „Magyar történettudomány Kézikönyve” szerk. Hóman B., I./7/C., Budapest, 1928.
- Balard, M.: *Bibliographie de l'histoire médiévale en France (1965–1990)*. Paris, 1992.
- Bonnassie, P.: *Les 50 mots clés de l'histoire médiévale*. Toulouse, 1981.
- Bossuat, R.: *Manuel bibliographique de la littérature française du Moyen Age*. Paris, 1951, az 1949-ig összegyűjtött anyagot tartalmazza. Kiegészítés Bossuat, R. – Monfrin, J.: *Supplément (1949–1953)*. Paris, 1955, *Second supplément (1954–1960)*. Paris, 1961, Monfrin, J. – Vielliard, F.: *Troisième supplément*. T. I., Paris, 1986, T. II., Paris, 1991.
- Taylor, R.: *La littérature occitane au Moyen Age, Bibliographie sélective et critique*. Toronto University Press, 1977.
- Favier, J.: *Dictionnaire de la France médiévale*. Paris, 1993.
- Kibler, W. W. – Zinn, G. A.: *Medieval France. An Encyclopedia*. In *Garland Encyclopedias of the Middle Ages II*.
- Kont I.: *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910)*. Paris, 1913.
- Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gy., szerk. Engel P. és Makk F. Budapest, 1994.

- Kristó Gy. – Makk F.: *Az Árpád-ház uralkodói*. Budapest, 1988; Budapest–Gyoma, 1996 (díszkiadás).
- Kosáry D.: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I*. Budapest, 1951.
- Pacaut, M.: *Guide de l'étudiant en histoire médiévale*. Paris, 1968.
- Toulouze, H.: *Bibliographie française de la Hongrie, Le Moyen-âge*. Szeged (elektronikus változat, JATE Közp. Kvtára).

Feldolgozások:

- Áldásy A.: *Zsigmond király és Spanyolország*. Budapest, 1927.
- Alphandéry, P. – Dupront, A.: *La Chrétienté et l'idée de Croisade. Postface de M. Balard*. Paris, 1995.
- Altmann, : *Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410–1437)*. „*Regesta Imperii*” XII. 1–2. lief., Innsbruck, 1896–1900.
- Anderle Á.: *Az aragón kapcsolat. V. Alfonz, el Magnánimo és a magyar trón*. „Történelmi szemle”, 1996, IV. 401–411. p.
- Atiya, A. S.: *The Crusade of Nicopolis*. London, 1934.
- Autrand, F.: *Charles VI*. Paris, 1986.
- Avout, J. d': *La querelle des Armagnacs et des Bourguignons. Histoire d'une crise d'autorité*. „La suite des Temps” N° 9., Paris, 1943.
- Bárdosi V. – Karakai I.: *A francia nyelv lexikona*. Budapest, 1996.
- Baumgarner, E.: *Histoire de la littérature française. Le Moyen Age (1050–1486)*.
- Beaune, C.: *Naissance de la nation France*. Paris, 1985.
- Blok, P. J.: *History of the People of Netherlands II*. New York – London, 1899.
- Bourassin, E.: *Philippe le Bon. Le Grand Lion de Flandres*. Paris, 1983.
- Bourdé, G. – Martin, H.: *Le écoles historiques*. „Points. Histoire”, Paris, 1983.
- Brachfeld F. O.: *Árpádházi Jolánta, Aragónia királynéja*. Szeged, 1994.
- Brèhler, L.: *Vie et mort de Byzance*. „Évolution de l'Humanité”, Paris, 1969.
- Bruneau, Ch.: *Petite histoire de la langue française I–II*. Paris, 1969
- Bryce, J.: *A római Szent Birodalom*. Budapest, 1903.
- Calmette, J.: *Les Grands ducs de Bourgogne*, Paris, 1975 (repr. 1949).
- Champion, P.: *Histoire poétique du quinzième siècle I–II*. „Bibliothèque du XVe siècle” XXVII., Paris, 1923.
- Cohen, M.: *Histoire d'une langue: le français*. Paris, 1947.
- Coutau-Bègarie, H.: *Le phénomène „Nouvelle Histoire”. Stratégie et idéologie des nouveaux historiens*. Paris, 1983.
- Dictionnaire des Lettres Françaises*. Dir. de G. Grente, Le Moyen Age, par R. Bossuat, L. Pichard, G. R. de Lage, Paris, 1964.
- Dufournet, J.: *La destruction des mythes dans les Mémoires de Philippe de Commines*. Genève, 1966.

- Dufournet, J.: *Les écrivains de la quatrième croisade. Villeharduin et Clari*. I–II. Paris, 1973.
- Doutrepont, G.: *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne*. Paris, 1904.
- Doutrepont, G.: *Les mises en prose des Épopées et des Romans chevaleresques du XIVe au XVe siècles*. Bruxelles, 1939.
- Eckhardt, A.: *De Sicambria à Saint-souci, Histoires et légendes franco-hongroises*. „Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée”, II., Paris, 1943 (cikkyűjtemény).
- Eckhardt S.: *Lancelot magyar király*. „Magyar nyelv”, XXXIII, 1937. 5–6. sz., 151–157. p.
- Ehrard, J. – Palmade, G. P.: *L'Histoire*. „Collection U”, 1965.
- E. Kovács P.: *Mathias Corvinus*. Budapest, 1990.
- Elloul, J.: *Histoire des institutions françaises de l'époque franque à la Révolution*. Thémis, Paris, 1982.
- Engel P.: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. In Glatz f. (szerk): *Magyarok Európában I.*, Budapest, 1996.
- Engel P.: Az utazó király: Zsigmond itineráriuma. In *Művészet Zsigmond király korában (1387–1437)*. I., Tanulmányok, Budapest, 1987.
- Engel P.: Zsigmond bárói. In *MZSKK.*, I., 114–129. p.
- Engel P. – Kristó Gy.: *Magyarország története, 1301–1457*. Budapest, 1986.
- Favier, J.: *La guerre de Cent Ans*. Paris, 1980.
- Favier, J.: *Le temps des Principautés*. „Histoire de la France” II., Paris
- Fowler, K. (ed.): *The Hundred Years War*. London, 1971.
- Fraknoi V.: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Szent-székkal I.*, Budapest, 1901.
- Fraknoi V.: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). In Szilágyi S. (szerk.): *Magyar Nemzet Története IV.*, Budapest, 1896.
- Gabriel A.: *Les rapports dynastiques franco-hongrois au Moyen-âge*. Budapest, 1944.
- Genicot, L.: *Le XIIIe siècle européen*. „Nouvelle Clio”, 1984.
- Grundriss der Romanischen Literaturen de Mittelalters*. GRLMA, I–XI. köt., Heidelberg, 1972-től (részlegesen megjelent, kiadása folyamatban).
- Guenée, B.: *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*. Paris, 1980.
- Guenée, B.: *L'Occident aux XIVe et XVe siècles*. „Nouvelle Clio”, Paris, 1981.
- Histoire de la littérature française illustrée*. Publ. par J. Bédier et P. Hazard, I., Paris, Larousse, é. n.
- Győry J.: *Le rempart de la Chrétienté. Étude sur la mission de la Hongrie*. „Nouvelle Revue de Hongrie”, LI., 1934, 468–474. p.
- Herman J.: *Précis d'histoire de la langue française*. Budapest, 1967.
- Huizinga, J.: *A középkor alkonya*. Budapest, 1976.
- Hóman B. – Szekfű Gy.: *Magyar történet I–III.*, Budapest, é. n. (1928)

- Jacob, E. F.: *The Fifteenth Century (1399–1485)*. In Clark, Sir G. (ed.): *The Oxford History of England*, VI., Oxford, 1961.
- Kendall, M.: *Louis XI, „...l'universelle araigne...”*, Paris, 1974.
- Kisfaludy K.: *Mathias Rex*. Magyar História, Budapest, 1983.
- Klaniczay G.: *Az uralkodók szentsége. Magyar dinasztikus szent-típusok középkori európai összehasonlításban*. (Kandidátusi disszertáció), Budapest, 1994.
- Klaniczay T.: *A keresztshad eszméje és a Máttyás-mítosz*. „Reneszánsz füzetek” № 28., 1975. klny.
- Klaniczay T. – Jankovics J.: *Mathias Corvinus and the Humanism in Central Europe*. Budapest, 1995.
- Korompay K.: *Középkori helyneveink és a Roland-ének*. „Nyelvtudományi Értekezések” 96. sz., Budapest, 1978.
- Kristó Gy.: *A korai feudalizmus (1116–1241). A tatárjárás (1241–1242)*. In *Előzmények és magyar történet 1242-ig. Magyarország története tíz kötetben*. Főszerk. Székely Gy., szerk. Bartha A. Budapest, 1984, 1987, 1007–1440, 1678–1714. p.
- Kristó Gy.: *Tanulmányok az Árpád-korról. Nemzet és emlékezet*. Budapest, 1983.
- Kristó Gy.: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*. „Szegedi középkortörténeti könyvtár” 3., II. kiadás, Szeged, 1994.
- Kristó Gy.: *A magyar állam megszületése*. „Szegedi középkortörténeti könyvtár”, Szeged, 1995.
- Kristó Gy. – Makk F.: *Krónikáink keletkezéstörténetéhez*. „Történelmi Szemle”, XV., 1972, 198–203. p.
- Kristó Gy. – Makk F. – Marosi E.: *III. Béla emlékezete*. „Bibliotheca Historica”, Budapest, 1981.
- Krynen, J.: *L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France au XIIIe-XVe siècle*. „Bibliothèque des Histoires”, Paris, 1993.
- Krynen, J.: *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Age (1380-1440)*. Étude de la littérature politique du temps, préf. de B. Guenée, Paris, 1981.
- Kulcsár P.: *Kapisztrán János*. „Magyar História”, Budapest, 1987.
- Lacaze, Y.: *La politique „méditerranéenne” et projets de croisade chez Philippe Le Bon*, I–II, „Annales de Bourgogne” XLI N° 161–162, 1969.
- Lacaze, Y.: *Philippe Le Bon et le problème hussite: un projet de croisade bourguignon*. „Revue Historique”, CCXLI, 1969, 69–99. p.
- Lanson, G.: *Histoire illustrée de la littérature française*. Paris, Hachette, é. n.
- Lavissee, E. (dir. par): *Histoire de la France illustrée depuis les origines jusqu'à la Révolution* I–IX. (A vonatkozó részek a II–V. kötetben.)
- Le Goff, J.: *La civilisation de l'Occident médiéval*. „Les Grandes Civilisations”, Paris, 1984.
- Le Goff, J.: *Les intellectuels au Moyen-âge*. Paris, 1957, és *Értelmiség a középkorban*. „Gyorsuló idő”, Budapest, 1979.

- Makk F.: *A magyar külpolitika (896–1196)*. „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár”, Szeged, 1991.
- Makk F.: *Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század)*. Acta Univ. Szeged AH. CII., 25–40. p.
- Mályusz E.: *Zsigmond király uralma Magyarországon (1387–1437)*. Budapest, 1984.
- Mályusz E.: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. „Értekezések a történeti tudományok köréből”, Új sorozat 9. sz., Budapest, 1958.
- Marczali H.: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. In Szilágyi S. (szerk.): *Magyar Nemzet Története II.*, Budapest, 1896.
- Marinescu, C.: *La politique orientale d'Alphonse V d'Aragon, roi de Naples (1416–1458)*. Barcelona, 1994.
- Nisard, D.: *A francia irodalom története I.*, Ford. Szász K. Budapest, 1872.
- Pacaut, M.: *Les structures politiques de l'Occident médiéval*. „Collection U”, Paris, 1969.
- Pirenne, H.: *Histoire de la Belgique des origines à nos jours*, I. „La Renaissance du Livre”, Bruxelles, é. n.
- Piccolomini, Aeneas Silvius: *Pápa vagy zsinat? Válogatott levelek*. Ford. Boronkai I. és Kapitány I., jegyz. utószó: Boronkai I. Budapest, 1980.
- Pór A.: *Az Anjouk kora*. In Szilágyi S. (szerk.): *A magyar nemzet története*, III., Budapest, 1895.
- Rázsó Gy.: *A zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437)*. „Had-történeti közlemények” Új folyam, N° 3., 1973, 403–441. p.
- Rapp, F.: *L'Église et la vie religieuse à la fin du Moyen-âge*. „Nouvelle Clio”, Paris, 1981.
- Richard, J.: *Le Royaume Latin de Jérusalem*. Paris, 1953.
- Richard, J.: *Saint Louis. Roi d'une France féodale, soutien de la Terre Sainte*. Paris, 1983.
- Rousset, P.: *Histoire d'une idéologie. La Croisade*. Lausanne, 1983.
- Schönherr Gy.: *Az Anjou-ház és örökösei*. In Szilágyi S. (szerk.): *Magyar Nemzet Története III.*, Budapest, 1896.
- Setton, K. W.: *The Papacy and the Levant (1204–1571)*. I–II., „American Philological Society”, Philadelphia, 1978.
- Schelle, K.: *Charles le Téméraire*. Paris, 1979.
- Szabics I.: *A trubadúrok költészete*. Budapest, 1995.
- Szakály F.: *Virágkor és hanyatlás (1440–1711)*. In *Magyarok Európában*, Budapest, 1990.
- Sz. Jónás I.: *Árpádházi Szent Erzsébet*. „Életek és korok”, Budapest, 1986.
- Szűcs J.: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, 1983.
- Szűcs J.: *A magyar nemzeti tudat kialakulása. Két tanulmány a kérdés előtörténetéből*. Szerk. Zimonyi I. Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged, 1992.
- Tarnóc M.: *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450–1541)*. Budapest, 1994.

- Teke Zs.: *Hunyadi János és kora*. „Magyar História”, Budapest, 1980.
- Terbe L.: *Egy európai szállóige életrajza (Magyarország a Kereszténység védőbástyája)*. „Archivum Philologicum” LX., „Egyetemes Philológiai Közl.”, 60. évf., Budapest, 1936, 297–350. p.
- Wolff, Ph.: *L'Éveil intellectuel de l'Europe. Histoire de la pensée européenne*, I., Paris, 1971.
- Zink, M.: *Introduction à la littérature française du Moyen Age*. Paris, 1992.
- Zink, M.: *Littérature française du Moyen Age*. Paris, 1992.

A szerző témához kapcsolódó cikkei:

- Zsigmond nyugat-európai diplomáciai tevékenysége a konstanzi zsinat időszakájában (1414–1418). „Acta Iuvenum, Sectio Historica”, Szeged, 1975, 29–64. p.
- A zsigmondi magyar állam külpolitikája 1420-ig, különös tekintettel Nyugat-Európára, Szeged, 1978 (egyetemi doktori disszertáció).
- A nemzetközi kapcsolatok rendszerének átalakulása Nyugat-Európában a 15. század elején. „Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Historica”, (a továbbiakban „AUSz. Acta Historica”), LXXVI., Szeged., 1983, 11–23. p.
- Mutation de l'historiographie française et élargissement de son horizon au 15e siècle. Un exemple: „les affaires de Hongrie”*. „AUSz. Acta Historica”, LXXXVII., Szeged, 1988, 3–18. p.
- „Lanselot, roy de Honguerie et de Behaigne” – Naissance et épanouissement d'un mythe au milieu du 15e siècle. „Acta Universitatis Szegediensis. Acta Romanica Tanulmányok Nagy Géza 60. születésnapjára.” XIII., Szeged, 1988, 93–117. p.
- A „Fehér Lovag”. A Hunyadi-mítosz kérdéséhez a 15. század-i francia történeti irodalomban. In „Tanulmányok Karácsonyi Béla 70. születésnapjára”, Szeged, 1989, 81–117. p.
- Perspectives politiques et tentatives de regroupement territorial au début du quinzième siècle: quelques aspects internationaux*, dans „Les Pays de l'Entre-Deux au Moyen-âge” CTHS, Acte du 113e Congrès National des Sociétés Savantes”, Strasbourg, 1988, Paris, 1990, 155–171. p.
- Quelques aspects européens du conflit armagnac-bourguignon: Sigismond et la France des partis*, dans „Violences et contestation au Moyen-âge”, CTHS, „Actes du 114e Congrès National des Sociétés Savantes”, 1989, Paris, Paris, 1990, 305–318. p.
- Sigismond et la soustraction d'obédience: une doctrine de politique internationale?* dans „Crises et Réformes dans l'Église de la Réforme Grégorienne à la Pré-Réforme”, CTHS, „Actes du 115e Congrès National des Sociétés Savantes”, 1990, Avignon, Paris, 1991, 315–335. p.
- Réflexions sur l'édition d'un roman médiéval: 'Le Roman de Messire Charles de Hongrie' ed. par M-L. Chênerie*, „Cahiers d'Études Hongroises” (a továbbiakban „CEH”) N° 5., Paris III.–Sorbonne Nouvelle, Paris, 1993, 275–280. p.

- A 15. századi francia útleírások Magyarország-képe. In Monok I. (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön és külföldiek Magyarországon*. Budapest–Szeged, 1993, II., 1006–1020. p.
- Voyage, récit de voyage et la Hongrie dans la littérature historique française des 14e et 15e siècles*, dans „Écrire le Voyage”, ed. par G. Tverdota, Paris III.–Sorbonne Nouvelle, Paris, 1994, 125–143. p.
- Geoffroy de Villehardouin. In *Korai magyar történeti lexikon* (a továbbiakban KMTL). Főszerk. Kristó Gy., szerk. Engel P. – Makk F., Budapest–Szeged, 1994, 703. p.
- Robert de Clari. In KMTL, főszerk. Kristó Gy., szerk. Engel P. – Makk F. Budapest–Szeged, 1994, 140. p. /EHHA/
- Jean de Joinville. In KMTL, főszerk.: Kristó Gy., szerk. Engel P. – Makk F., 1994, Budapest–Szeged, 1994, 307. p. /EHHA/
- Les Hunyadi vus par les historiens français du 15e siècle*. In Klaniczay T. – Jankovics J. (szerk.): „Mathias Corvinus, and the Humanism in Central Europe”, Budapest 1995, 75–95. p.
- Történelem és fikció: Magyarországi Károly úr regénye*. „AUSz. Acta Historica”, XCIX., Szeged, 1995, 5–31. p.
- Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416 március)*. In Koszta L. (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. „Szegedi Középkorász Műhely”, Szeged, 1995, 103–141. p.
- Zsigmond és a Hunyadiak a középkori francia történet írásban*. „Századok”, 132. Évf. 1998/1. 47–128. p.
- A francia nyelvű történetírás kialakulása és főbb jellemzői. „AUSz. Acta Historica”, T. CVI., Szeged, 1998, 3–30. p.
- Konstantinápoly bűvöletében. A IV. keresztes hadjárat és a francia történetírás születése. In Tar I. – Wojtilla Gy. (szerk.): „Studia Varia”. Emlékkönyv Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára, Szeged, 1998, 31–43. p.
- A középkori francia expanzó fő irányai: Jeruzsálem, Róma, Trója. In „Modern Történeti Füzetek” N° 2., JATE, szerk. Kukovecz Gy., Szeged, 1998.
- „Lancelot király és Magyarország, mint a Kereszténység védőbástyája.” In Jankovics J. – Monok I. – Nyerges J. – Sárközi P. (szerk.): *A magyar művelődés és a Kereszténység. A IV. Hungarológiai Kongresszus előadásai* (Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14.) I–III., NMFT-Scriptum RT., Budapest–Szeged, 1998, 580–596. p.
- La Toison d'Or et l'Europe, aspects politiques. L'Europe Centrale du XVe au XVIIIe siècle*. In „La Toison d'Or. Un mythe européen”, J. Richard (dir.) – J.-L. Liez (ed.), Paris, ed. Somogy, 1998, 85–93. p.
- A modern politikai gondolkodás forrásvidékén: Philippe de Commines, a „francia Machiavelli”. „Századok”, 133. évf. 1999/1. sz. 125–144. p.

JEGYZETEK

ELSŐ RÉSZ

I. A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS KIALAKULÁSA ÉS FŐBB JELLEMZŐI

1. A középkori francia anyag tanulmányozásához nélkülözhetetlen és a mi munkánkhoz is kiindulópontként szolgált Pothast, A.: *Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters bis 1500*. In *Bibliotheca Historica Medii Aevi*. I–III. Berlin, 1896. Az 1949-ig összegyűjtött francia nyelvű anyagot tartalmazza Bossuat, R.: *Manuel bibliographique de la littérature française du Moyen Age*. Paris, 1951, és kiegészítései Bossuat, R. – Monfrin, J.: *Supplément (1949–53)*. Paris, 1955; uők: *Second supplément (1954–1960)*. Paris, 1961, és Monfrin, J. – Vielliard, F.: *Troisième supplément*. 1. köt.: Paris, 1986, 2. köt.: Paris, 1991; Balard, M.: *Bibliographie de l'histoire médiévale en France (1965–1990)*. Paris, 1992. *Dictionnaire des Lettres Françaises*, dir. de G. Grente, „*Le Moyen Age*”, par R. Bossuat, L. Pichard, G. R. De Lage, Paris, 1964, ed. revue et mise à jour par G. Hasenhohr et M. Zink, Paris, 1992.
2. Leopold von Ranke (1795–1886) hatása a francia historiográfusok újabb elemzései szerint inkább érhető tetten a múlt századi francia történetírás meghatározó személyiségei esetében, mint a pozitivizmus atyjaként számon tartott francia Auguste Comte-é. A francia historiográfia fejlődésére vonatkozó fejtegetéseket lásd: Ehrard, J. – Palmade, G. P.: *L'Histoire*. „Collection U”, 1965, Bourdély, G. – Martin, H.: *Les écoles historiques*. „Points. Histoire”, Paris, 1983, vonatkozó részeiben és Lefebvre, G.: *La naissance de*

l'historiographie moderne. „Nouvelle Bibliothèque Scientifique” (dir. par F. Braudel), Paris, 1971, 223–232, 252–273. p.

3. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a *Revue Historique* (1876) első nagy nemzedékének (Gustave Monod, G. Fagniez, Ernest Lavisse, Charles Seignobos, Ch.-V. Langlois, P. Vidal de la Blache) volt mire építenie, hiszen a középkori francia szövegek tudományos igényű kiadásának megindulását Dom Jean Mabillon (1632–1707) tevékenységétől (pontosabban a *De Re Diplomatica Libri VI*. 1681-es megjelenésétől) szokták datálni, és ugyanebben a században teremődtek meg a modern tudományos kutatás egyéb olyan nélkülözhetetlen feltételei, mint amilyen (hogy csak a legismertebbeket említsük) Louis Moreri (1643–1680) *Grand dictionnaire historique*-ja, Charles Du Cange (1610–1688) *Glossarium*ai (1678, 1688), Pierre Bayle (1647–1706) *Dictionnaire historique et critique*-je (1695–97), Lenglet-Dufresnoy (1646–1715) *Méthode pour étudier l'Histoire*-ja (1713), La Curne de Sainte-Palaye (1697–1781) *Dictionnaire historique de l'ancien langage français*-programja (1756), Jean-Joseph Expilly abbé (1719–1793) *Dictionnaire géographique, historique et politique*-ja (1762–1770), Eugène Viollet-Le-Duc (1814–1879) *Dictionnaire raisonné de l'Architecture Française*-e (1854), vagy éppen az *Art de vérifier des dates* (1750) c. munka. De ugyanekkor jelentek meg az első olyan nagyobb forráskiadványok is, mint André Duchesne (1584–1640), *Historiae Francorum scriptores coaetanei* (1636–1649); Lenain de Tillemont (1637–1698), *Mémoires pour servir à l'Histoire Ecclésiastique* (1693-tól); Dom Bernard de Montfaucon, *Monuments de la Monarchie Française* (1729–1733); Dom Bouquet, *Recueil des Historiens des Gaules et de La France* (1738-tól); Dom P.-D. Morice, *Mémoires pour servir de Preuves à l'Histoire de Bretagne*, (1742); Jean Petitot – P. Monmerqué, *Collection complète des Mémoires* (1819–1829); a Guizot köré tömörült tudósok köréből olyan sorozatok indultak meg, mint Buchon *Collection des Chroniques Nationales Françaises* (1824–1829), François Guizot (1787–1874), *Collection des Mémoires relatifs à l'Histoire de France*, (1824–1835), Michaud–Poujoulat, *Nouvelle Collection des Mémoires relatifs à l'Histoire de France* (1836–1839), a *Recueil des Historiens des Croisades* (1841-től), s az ugyan-csak Guizot hathatós támogatásával létrejött, ma is jól működő tudós társaságok (mint pl. a CNSS „Comité des Travaux Historiques et Scientifiques”, 1834) aktivitása következtében megjelenő művek, mint a *Collection des Documents inédits sur l'Histoire de France* (1835-től), a „Société de l'Histoire de France” (alapítva 1835) kiadásában. Bourdély–Martin 83–114. p., Ehrard–Palmade 9–93. p., európai kontextusban vö. Lefebvre 91–111, 125–138, 160–252, 273–289. p.
4. Lefebvre 290–296, 312–315. p. A témánk szempontjából különösen fontos angol és belga történetírásra lásd: Galbraith, V. H.: *Historical Research in Medieval England*. London, 1951; Sayers, W. J. S.: *The Beginnings and Early Development of Old French Historiography (1100–1274)*. Ann Arbor (Michigan), 1967; Hay, D.: *History and Historians in France and England*

- during the Fifteenth Century. „Bulletin of the Institute of Historical Research”, XXXV, 1962, 111–127. p.; Gransden, A.: *Historical Writing in England, c. 550–c. 1307*. London, 1974; Doutrepont, G.: *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne, Philippe Le Hardi, Jean Sans Peur, Philippe Le Bon, Charles Le Téméraire*. Paris, 1909; Arnould, M. A.: *Historiographie de la Belgique des origines à 1830*. Bruxelles, 1947.
5. Bourdély–Martin 115–126. p., Ehrard–Palmade 67–93. p.; az új történetíráásra vonatkozó, széles körű irodalomból, alapos bibliográfiával, Coutau-Begarie, H.: *Le phénomène „Nouvelle Histoire”. Stratégie et idéologie des nouveaux historiens*. Paris, 1983; az infrastruktúra kiépüléséhez Csernus S. – Kövér L.: *Nemzeti történet és helytörténetírás... vö. Melléklet No 3. vonatkozó rész*.
 6. Ebből a szempontból jellemzőnek tartjuk, hogy a Lavisse-féle, a korában legátfogóbbnak tekintett és több szempontból manapság is igen jól használható Franciaország-történetben a francia történetírás fejlődésének bemutatása igen szerény teret kapott (noha annak anyagát a megfelelő fejezetnél a szerzők természetesen felhasználták), mint ahogy azt is, hogy a középkor francia nyelven író historiográfusairól a „Lavisse-szel” azonos időszakban keletkezett nagy irodalomtörténetek *alfejezeteiben* olvashatunk leginkább. Ugyanakkor ezt az attitűdöt jól mutatja, hogy még a 20. sz.-ban is egyes kiadók egyszerűen „átugrották” azokat a szövegrészeket, amelyekben „nyilvánvalóan nem igaz”, tehát kitalálnak minősített vagy túlzottan mesés elemek, információk („*le non-vrai*”) voltak. Beaune: *Naissance...* 11–17. p.; Nisard: *A franczia...* 3–230. p.; Lanson: *Histoire illustrée...* 3–166. p.; Bédier-Hazard: *Histoire de la littérature...* 1–155. p.; Zink: *Introduction...* 11–156. p., uő: *Littérature...* 9–350. p.
 7. Aligha kétséges, hogy a francia történetírásban az *Annales*-körével, illetve a „*nouvelle histoire*”-ral jelentkező új kutatási területek nagymértékben járultak hozzá általában a középkori források hasznosítási lehetőségeinek újragondolásához, a francia nyelvű történetírás értékeinek *teljesebb* feltárásához, illetve újrafelfedezéséhez, és minden bizonnyal az sem véletlen, hogy ugyanez a történetírói szellemi áramlat, melynek legismertebb képviselői a *medievaliztika* területéről indultak, és többnyire abban alkottak kiemelkedőt, tűzte legkövetkezetesebben zászlajára a középkor „*rehabilitálásának*” programját. A kiterjedt anyagból néhány jellemző munka a kérdéskör tanulmányozásához: Le Goff, J. – Nora, P.: *Faire de l’histoire. Bibliothèque des Histoires*, Paris, 1974; Duby, G. – Aries, Ph.: *Le temps de l’histoire*. Paris, 1986, 87–131. p.; Pernoud, R.: *Beauté du Moyen Age*. Paris, 1971; uő: *Pour en finir avec le Moyen Age*. „Points. Histoire”, Paris, 1977; Voss, J.: *Le problème du Moyen Age dans la pensée historique en France (XVI–XIXe siècles)*. „Revue d’Histoire Moderne et Contemporaine”, XXIV, 1977, 321–340. p.; Brandt, W. J.: *The Shape of Medieval History. Studies in Modes of Perception*. New Haven – London, 1966.
 8. Rendszerint ezek művek szolgáltatták az olyan próbálkozások alapját, melyek arra vállalkoztak, hogy a középkori Franciaország történetét, mindenkéltt a korabeli francia nyelvű historiográfia legszínvonalasabb alkotásainak

felhasználásával mutassák be, mintegy „pillérként” támaszkodva a legismertebbek anyagára, ahogy azt teszi a forráskiadványok egy része, köztük az egyik legsikerültebb változat, a Pauphilet-féle kiadás is, hiszen Villehardouin, Clari, Joinville, Froissart és Commynes műveiből úgymond „megérthető” (de legalábbis *nélkülük* nehezen érthető meg) a 13–15. sz. közötti Franciaország története; de követhetnek hasonló utat a különböző tudományos igényű feldolgozások is, mint ahogy ezt a megoldást választotta például Ch.-V. Langlois vagy éppen Jean Richard, amikor az általuk írott *Szent Lajos történetéhez* bőséggel használták fel Joinville szövegét. Itt jegyezzük meg, hogy a középkori francia krónikák magyar nyelvű bemutatását tervező bő válogatás ugyanezeknek a történetíróknak a munkásságára épült. Pauphilet, A.: *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age. Bibliothèque de la Pléiade*, Paris, 1952; Lavissee, III./2. (Ch.-V. Langlois munkája); Richard, J.: *Saint-Louis. Roi d'une France Féodale, le soutien de la Terre Sainte*. Paris, 1983; *Középkori francia krónikák: Clari, Joinville, Commynes*. Válogatta Sz. Jónás I., ford. Cs. Tóth A. és Csernus S. (kézirat).

9. A múlt század közepétől a napjainkig terjedő korszakot figyelembe véve – természetesen a teljesség igénye nélkül – olyan személyiségek életművét kell megemlítenünk, mint a francia Gaston Paris, Paul Meyer, Léon Gautier, Désiré Nisard, Alfred Jeanroy, Joseph Bédier, Mario Roques, Gustave Lanson, Ferdinand Lot, Jen Rychner, Edmond Faral, Charles Samaran, Daniel Poirion, Robert Bossuat, Jean Dufournet, Michael Zink, a német Philip-August Becker, a belga Jules Horrent, az olasz Pio Rajna, a spanyol Ramón Menéndez-Pidal, a belga Kervyn de Lettenhove, Léopold Genicot, a svájci Jean Rychner, az amerikai Joseph Duggan. Különös jelentőségű az a munka, amit napjainkban a középkori historiográfia kivételes szakértőjeként számontartott francia Bernard Guenée végzett. Vö. Bourdély–Martin: 50–54. p.; Zink: *Introduction...* 29–44, 83–92, 137–146. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 371. p. (az általa végzett előtanulmányok bibliográfiája); uő: *Y-at-il une historiographie médiévale?* „Revue Historique”, No 258, Paris, 1977, 265–271. p.; továbbá Lacroix, B.: *L'historien au Moyen Age*. Montréal–Paris, 1971; Smalley, B.: *Historians in the Middle Ages*. London, 1974, és Southern, R. W.: *Aspects of the European Tradition of Historical Writing*. I–IV. In „Transactions of the Royal Historical Society”, XX–XXIII., London, 1970–73.
10. Vö. Lanson: 15–34. p.; Bédier–Hazard: 7–15. p.; Zink: *Introduction...* 29–32. p.; uő: *Littérature...* 41–98. p.; a történetírás forrásaira lásd Guenée: *Histoire et culture...* 78–85. p.
11. Lanson: 3–14. p.; Bédier–Hazard: 1–14. p.; Zink: *La littérature...* 9–24. p.; Zink, G.: *L'ancien français, „Que sais-je?”* Paris, 1987, 5–14, 122–124. p.; Bourdély–Martin: 115–136. p.; Nisard: *A franczia...* 3–36. p. A korai francia *történeti-irodalmi* produkció vizsgálata, különösen a romantika korszakától kezdődően, a „romantikus historizmus” hatása alatt, a nyugat-európai nemzetállamok egymásnak feszülése idején kapott egyre nagyobb lendületet,

aminek eredményei így esetenként (főleg a 19. sz. második felében, illetve a 20. sz. első harmadában) nem voltak mentesek bizonyos *aktuálpolitikai* felhangoktól sem; ezek azonban napjaink tudományából eltűnni látszanak. Zink: *Introduction...* 37, 38. p.

12. Itt csupán önkényesen kiemelt példaként említjük a Saint-Denis apátságában alkotó „ismeretlen szerzetes” kulcsfontosságú művének reprint kiadását – *Chronique du Religieux de Saint-Denis contenant le règne de Charles VI de 1380 à 1422*. I–II. Publ. et trad. M. L. Bellaguet, intr. B. Guenée, Paris, 1994 –, az egyik magyar vonatkozású regény megjelenését – *Le Roman de Messire Charles de Hongrie*, publ. M.-L. Chénierie, Toulouse, 1993 – vagy azt az új sorozatot (LGF), mely nagy mennyiségben teszi ismét hozzáférhetővé a középkori francia szövegeket – „*Lettres Gothiques*”, Collection dir. par M. Zink.
13. Ezt a *szintézis*eremtő szándékot jelzi az olyan *nemzetközi kutatócsoportok*-nak, műhelyeknek a létehozása is, amelyek az elmúlt évtizedekben szövetkeztek nagyszabású közös vállalkozásra, mint a heidelbergi kiadású GRLMA, azaz a *Grundriss der romanischen Litteraturen des Mittelalters* 1–11. köt., Heidelberg, megj. 1972-től, vagy éppen annak a svájci központú kutatócsoportnak a munkája, melynek eredménye a francia *gesták* és neolatin nyelvű *derivátumaik* alaposabb tanulmányozását jelentős mértékben megkönnyítő *repertórium* kiadása lett. Moisan, A.: *Répertoire des noms propres des personnes et des lieux cités dans les chansons de geste françaises et oeuvres étrangères dérivées*. „Publications Romanes et Françaises”, No 172, I./1–2, Genève, 1986.
14. Az első ilyen francia munka Lancelot de la Popelinière (1540–1608) „történetírásról és a történetíró mesterségéről” elgondolkodó műve. De la Popelinière, L.: *Histoire des historiens*. Paris, 1599. Napjainkban a legátfogóbb elemzést Bernard Guenée munkássága és a GRLMA historiográfiára vonatkozó kötete kínálja. Guenée: *Histoire et culture...* 371–409. p. (részletes bibliográfia); uő: *Histoire, annales, chroniques. Essai sur les genres historiques au Moyen Age*. „Annales. ESC.”, Paris, 1973. 997–1016. p.; uő: *Les tendances actuelles de l’histoire politique du Moyen Age français*, CTHS. *Actes du 100e CNSS*, Paris, 1975, „Section de philologie et d’histoire jusqu’à 1610” I., Paris, 1977, 45–70. p.; uő: *Politique et histoire au Moyen Age. Recueil d’Études sur l’histoire politique et l’historiographie médiévales (1956–1980)*. Paris, 1981.
15. A francia nyelvű historiográfiára vonatkozó, többféle koncepciót bemutató adatokat vö. Nisard: 40–120. p.; Lanson: 49–63, 112–126, 133–140. p.; Bédier–Hazard: 33–36, 75–83, 95–97, 107–109, 118–124. p.; Zink: *Introduction...* 89–93, 137–147. p.; uő: *Littérature...* 190–197, 303–317. p. Az új kiadások (mint a fentebb említett „*Lettres Gothiques*”) bevezető tanulmányai a legfrissebb kutatási eredményeket közvetítik, hasonlóképpen a „reprintek” is, mint a „Saint-Denis-i Szerzetes” személyét véglegesen

- azonosító és részletesen bemutató Guenée-tanulmány. Guenée, B.: *Michel Pintoin, sa vie et son oeuvre*. I–LXXX., Paris, 1994.
16. 233–236. p.; Ehrard–Palmade: 11, 12. p. Jól fejezi ki ezt a szemléletet az összefoglaló művek fejezetbeosztása is. Bédier–Hazard: 1–85, 124–126. p.
 17. Különböző változatban, de alapvetően ezt a koncepciót követi Bourdée–Martin: 22–30, 33–56, 83–90. p. és Ehrard–Palmade: 9–23 és 97–125. p. (szövegek). A francia historiográfiával foglalkozó művek többsége a „chanson de geste”-et irodalmi műfajnak tekinti, a magyar szakirodalom a történetírásnál (is) számon tartja. Lásd továbbá a gestára Kristó Gy.: *História és kortörténet a Képes Krónikában*. Budapest, 1977, 8–10. p., *KMTL* (Kordé Z.) 234. p.; Bonnassie 101–105. p.; Zink: *Introduction...* 29–45. p.; Lot, F.: *Études sur les légendes épiques françaises*. Paris, 1958; Lejeune, R.: *Recherche sur le thème: les Chansons de geste et l'Histoire*. Liège, 1948.
 18. A krónikára és a históriára lásd Zink: *Introduction...* 83–93. p.; uő: *Littérature...* 99, 190–197. p.; Bonnassie: 47–51. p.; Kristó: *História és kortörténet...* 6, 7. p., *KMTL* (Kordé Z.), 381. p.
 19. Korszakhatárnak eszerint a 12. sz. végét, illetve a 16. sz. elejét tekintjük, és konkrétan a történetírással kapcsolatos elemzéseinket Villehardouin és Clari munkásságával kezdjük, és Commynes Mémoires-jaival zárjuk. Zink: *Introduction...* 90, 140, 141. p.; Ehrard–Palmade: 11, 14, 15. p.
 20. Többé-kevésbé általános az a nézet, mely szerint az első összefüggő francia nyelvemlékként ismert (Nithard által ránk hagyott) *strasbourgi eskü* (842. február 14.) bilingvis („gall” és „germán”) szövegétől indulva a következő századokban a „gall”-ból „franciává” váló nyelv gyors fejlődésen mehetett keresztül, melynek során a *beszélt nyelvként* már gyakorlatilag egyeduralgódó és egyre gazdagodó ún. „*vulgáris nyelv*” az írásbeliség világában is mind szilárdabb pozíciókat szerzett meg. Közismert jelenség, hogy az írásbeliség kibontakozásának korai fázisában a korábban *orális*, tehát többnyire éneklés céljából készült irodalmi alkotások lejegyzésére elsősorban *emlékeztető* céllal és ráadásul csak *részlegesen* került sor, s ez alól a francia irodalom legkorábbi szakasza sem volt kivétel. *D.L.F.* 679, 680. p.; Favier: *Dictionnaire...* 892. p.; Zink: *Introduction...* 14–18. p.; uő: *Littérature...* 27–41. p.; Bárdosi–Karakai: 396–404, 410, 460. p.; Lanson: 3–10. p.; Bédier–Hazard: 2–4. p.
 21. A történetírás történetét elemző művek szerzői fel szokták hívni a figyelmet a franciaországi *latin nyelvű historiográfia* rendkívüli gazdagságára, valamint arra, hogy a latin nyelvű történetírás a francia tudományos életben nemcsak mély gyökerekkel rendelkezett, hanem – elsősorban az egyházi történetírás területén – a későbbi századokban is tovább élt (pl. Bossuet [1627–1704] munkásságában), kiemelkedő alkotásokat hozott létre, s *jelen-tős* hatást gyakorolt a francia tudományosság fejlődésére. Erről érdekes fejtegetéseket ad Bourdée–Martin: 12–31. p.; Lanson: 91–94. p.
 22. *D.L.F.* 667, 668, 672. p.; Favier: *Dictionnaire...* 950. p.; Bourdée–Martin: 17, 18. p.; Zink: *Introduction...* 25, 26. p.; uő: *Littérature...* 32–40. p.; D’Estroy,

- G. B.: L'hagiographie et son public au XIe siècle. In *Études critiques d'hagiographie et d'iconologie*, Bruxelles, 1967, 475–507. p.
23. Mint ismeretes, a francia történeti irodalom első mesteri teljesítményének, a *chanson de geste*-ek archetípusának, a *Roland-ének*nek az írásba foglalására (oxfordi kézirat) a 11. sz. második felében került sor (noha adat van arról, hogy a hastingi csata előtt a harci kedv fokozása érdekében már énekelték). Zink: *Littérature...* 86–91. p.; Zink: *Introduction...* 33–36. p.; GRLMA, XI.: *La littérature historiographique des origines à 1500*. (dir.: Gumbrecht, H. U. – Link-Her, U. – Spanfenberg, P. M.), T. 1./ II., 285–311. p. A Roland-énekre és a Nagy Károlyra vonatkozó irodalom iránti érdeklődésre jó példa a „Société Rencesvals” tevékenysége. Vö. Charlemagne et l'Épopée romane, Actes du VIIe Congrès International de la Société Rencesvals, Liège. 28 août–4 septembre 1976, I–II., *Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège*, Fasc. CCXXV., Paris, 1978. A legalaposabb magyar szempontú tanulmányok közül lásd Korompay K.: *Középkori neveink és a Roland-ének. Nyelvtudományi értekezések*, 96., Budapest 1978. igen alaposan dokumentált művét.
24. Az első *chanson de geste*-ek születésének, eredetének, lejegyzésének, a bennük található *történeti mag* meghatározásának problémája a kezdetektől fogva foglalkoztatta a szakirodalmat, s számos kérdésben a viták mind a mai napig nem jutottak nyugvópontra. Anélkül, hogy részletesebb elemzésekbe bocsátkoznánk, fel kell hívunk a figyelmet arra a historiográfiai tevékenység vizsgálatá szempontjából nem elhanyagolható körülményre (melynek elfogadásában egyébként a szakirodalom egységesnek tekinthető), hogy ezek a gesták a középkor folyamán mindvégig a „*harci erényeknek és a kereszténységért vívott küzdelemnek a legkedveltebb ábrázolási formáját*” jelentették, a történetiség az egyik legfontosabb törekvésük volt, s ezzel a kortársakra mindig rendkívüli hatást tudtak gyakorolni, és igen népszerűek voltak. Guenée: *Histoire et culture...* 83. p.; Riquier, M. de: *Les Chansons de geste françaises*. Paris, 1957.; Zink: *Introduction...* 37–44. p.; uő: *Littérature...* 71–98. p.; Lejeune: 197–210. p.; Lanson: 15–35. p.; Bédier–Hazard: 7–15. p.;
25. „A szerző gőgös büszkesége meghajolt az olvasottság és műveltség követelményei előtt” – írja Guenée: *Histoire et culture...* 220. p.; az irodalmi nyelv és a köznyelv problémájára Auerbach, E.: *Literatursprache und Publikum in der Lateinischen Spätantike und im Mittelalter*. Bern, 1958, és Zink: *Introduction...* 11–14. p.; GRLMA, XI. / 3., 719–735. p.
26. Lanson: 35–49. p.; Bédier–Hazard: 15–25, 28–33. p.; Zink: *Littérature...* 61–89. p.; Fourier, A.: *Le courant réaliste dans le roman courtois en France au Moyen-Age, I. Les débuts (XIIe siècle)*. Paris, 1960; Langlois, Ch.-V.: *La vie en France au Moyen Age de la fin du XIIe au milieu du XIVe siècle d'après les romans mondains du temps*. Paris, 1924, átfogó elemzése GRLMA, VI. / 1–3.
27. Kialakulására lásd Zink: *Littérature...* 131–169. p.; uő: *Introduction...* 61–82. p.; Lanson: 31–41. p.; Bédier–Hazard: 38–42. p.

28. A ránk maradt *korábbi szövegek* döntő többsége is 13. sz.-i másolatban ismeretes. Ahogy a francia nyelvű irodalmi alkotások *diffúziója* is (számos körülmény szerencsés összejátszása következtében) ekkor kapott jóval nagyobb lendületet, és ekkortól kezdett igazán intézményesülni a szélesebb érdeklődésre számot tartó *intellektuális* tevékenység, a tudás terjesztése, de ekkor indultak gyors fejlődésnek az intellektuális tevékenység új központjai, az egyetemek is. Lásd mindenekelőtt le Goff, J.: *Az értelmiség a középkorban*. (Ford. Klaniczay G.), Budapest, 1979, „Gyorsuló idő”, 91–165. p.; uő: *La civilisation...* 356–403. p.; Genicot, L.: Le XIIIe siècle européen. *La nouvelle Clio*, No 18., Paris, 1984, 299–308, 360–375. p.; Verger, J.: *Les universités au moyen-âge*. Paris, 1973; Minot, J.: *Histoire des universités françaises*, „Que sais-je”. Paris, 1991, 9–17. p.; Leff, G.: *Paris and Oxford Universities in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. New York, 1968; Lavissee, III./1. (Lucher, A.) 332–346, 371–383. p. és III./2 (Langlois, Ch.-V.) 380–412. p.
29. Emlékeztetnünk kell itt arra is, hogy a francia *nyelvfejlődési korszakolás* a legelterjedtebb nézet szerint – a számunkra most lényeges, a 12. sz. utolsó harmadától a 15. sz. végéig terjedő időszakot figyelembe véve – *ófrancia*, *középfrenchia*, *reneszánsz kori francia* nyelvet tart számon, s a főbb korszakokon belül is további időbeli és területi felosztásokkal találkozhatunk. Ugyanakkor az egymást követő korszakok nyelvében nagy különbségek mutatkoztak, hiszen – mint ismeretes – Villonnak már szinte megoldhatatlan problémát okozott az *ófrancia* nyelv megértése. Bárdosi–Karakai 404. p.; Greimas: *Dictionnaire de l'ancien français...* Előszó, V–X. p.; Greimas–Keane: *Dictoinnaire du Moyen Français...* Bevezető és bibliográfia, V–XLI. p.; Lanson 3–8. p.; Zink: *Introduction...* 11–14. p.; uő: *La littérature...* 9–16. p.; Lavissee, III./1. (Lucher, A.) 335–379. p.
30. Ehrard–Palmade: 11. p.; Zink: *Littérature...*; Guenée: *Histoire et culture...* 219, 220, 223, 224, 315–328. p.; Bédier–Hazard: 2–4, 33–34. p.
31. *D.L.F.* 53. p.; Favier: *Dictionnaire...* 40. p.; Lanson: 49–51. p.; Bédier–Hazard: 34, 35, 75. p.; Zink: *Introduction...* 62–64, 67–69, 71, 89, 111. p.; uő: *Littérature...* 3–64, 190–191. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 58, 221. p.; GRLMA, XI./ 1., 127–134. p., XI./ 3., 951–1023. p.
32. Ebben mindenekelőtt a kereszties hadjáratoknak volt döntő szerepe, amelyek formailag megvalósították és egyben generálták is a folyamatos keleti francia expanziót. A kereszties hadjáratokra vonatkozó főbb irodalmat lásd *D.L.F.* 233–236. p., továbbá Lavissee III./1. (Luchaire) 383–388. p.; le Goff: *La civilisation...* 80–89. p.; Alphanbéry, P. – Dupront, A.: *La Chrétienté et l'idée de croisade. Évolution de l'Humanité*, Paris, (1959 repr.) 1995, 517–545. p. (bibl.); Grousset, R.: *L'épopée des croisades*. Paris, 1968; Pernoud, R.: *Les hommes de la croisade*. Budapest, 1982; Setton, K. M.: *History of the Crusades*. I–III. Philadelphia–Madison, 1955–1975; Perroy, E.: *Les Croisades et l'Orient Latin (1095–1204)*. Paris, 1973; Longnon, J.: *L'Empire Latin de Constantinople et la principauté de Morée*. Paris, 1951, Recueil des historiens des Croisades, Historiens occidentaux, főleg I–VI., *Académie des*

- Inscriptions et Belles Lettres*, Paris, 1841–1895; Bédier, J.: *Les Chansons de Croisade*. Paris, 1909; Richard, J.: *Le Royaume Latin de Jérusalem*. Paris, 1953; MEYER, H. E.: *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*. Hannover, 1960; Rousset, P.: *Histoire d'une idéologie: La Croisade*. Lausanne, 1983; magyarul ZÖLLNER, W.: *A keresztes háborúk története*. Budapest, 1980; Pörtner, R.: *A Szent Sír hadművelet. A keresztes hadjáratok a legendákban és a valóságban (1095–1187)*. Budapest, 1985; Bozsóki P. G.: *Keresztes hadjáratok*. Budapest, 1995; Török J.: *Szerzetes és lovagrendek Magyarországon*. Budapest, 1990; Zombori I.: *Lovagok és lovagrendek*. Budapest, 1988; Howarth, S.: *A templomosok titka*. Budapest, 1986; Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I–II*. Budapest, 1925–28; Pesty F.: *A templáriusok Magyarországon. Magyar Akadémiai Értesítő*, II., 1861, 30–152. p.
33. D.L.F. 144, 145. p.; Zink: *Introduction...* 123, 124. p.; Bárdosi-Karakai: 177–181. p.; Favier: *Dictionnaire...*, 560, 561. p.
34. A francia nyelvnek a középkor folyamán számos *regionális változata* létezett; egyesek szinte teljesen eltűntek, mások a későbbi fejlődés során *dialektusként* maradtak fenn. Így pl. északon, ahány fontosabb régió, annyi dialektus létezett (létezik részben ma is), mint a pikárdiai, az ile-de-france-i, a vallon, a lotharingiai, a champagne-i, normandiai, az anjoubéli, a poitou-i, de Burgundia esetében a helyzet még speciálisabb, amennyiben burgund (Burgund Hercegség) és birodalmi-burgund (Burgund Grófság, azaz Franche-Comté) dialektusokat is megkülönböztetnek. Fierro-Domenech, A.: *Le pré carré. Géographie historique de la France*. Paris, 1986, 152–158, 274–281. p.; Bárdosi-Karakai: 100–108. p.; Lanson: 5, 6, 10–13. p.; Bédier-Hazard: 2–5. p.; Zink: *Littérature...* 14–16. p.
35. A francia nyelv elterjedtségére, kivételes szerepére és kulturális pozícióira minden bizonnyal jellemző az, amit Angliában lehetett tapasztalni a normann hódítástól a 14. sz. végéig, s jól érzékeltetik a helyzetet Philippe de Beaumanoir (1250–1296) egyik legelterjedtebb és legnépszerűbb regényének (*Jehan et Blonde*) erre vonatkozó megjegyzései, melynek során a főhős, *Jehan* számára sohasem jelentett nehézséget, hogy *franciául tudó* embert találjon sokéves angliai tartózkodása alkalmával, továbbá hogy a szerelmére, *Blonde*-ra gyakorolt vonzereje nem kis mértékben annak is volt köszönhető, hogy „...kedves volt, beszélt franciául, tudott sakkozni és kockajátékot játszani...” *D.L.F.* 584, 585. p.; Lanlois: 177–209. p.; Cahiers du CESC, vö. Petit-Dutallis, Ch.: *La monarchie féodale en France et en Angleterre (X–XIII. sz.). L'Évolution de l'humanité*, Paris, 1971, 61–69, 103–125, 154–175. p.
36. Petit-Dutallis: 7–11. p. (Préface et Introduction).
37. A források, amelyek a váltás időszakát is jól kitapinthatóvá teszik, a 14. sz. második felére jeleznek komolyabb angol nyelvi előretörést. Lancaster Henrik (1310–1361) még szívesebben írt franciául (így pl. írt egy igen szép meditációt, *Livre des Saintes medicines* [1354] címen), kisebbik fia, John Gower (1330–1402), a franciáról sokat fordító Chaucer barátja mindhárom

- nyelven jól tudott és írt (latin, francia, angol), a normann hódítás óta IV. Henrik (1366–1413) az első angol anyanyelvű angol király, aki azonban még mindkét nyelvet jól beszéli, míg fiának, V. Henriknek (ur. 1413–1422), még ha tudott is valamelyest franciául, egy olyan fontos esemény alkalmával, mint amilyen a jövődöbelijével, Franciaországi Katalinnal folytatott beszélgetés, már tolmács segítségére van szüksége. *D.L.F.* 177, 178, 373, 436. p.; Bárdosi–Karakai: 26. p.; Zink: *Littérature...* 267, 268. p., Cahiers du CESC.M.,
38. Az alapvető bibliográfiai adatokat lásd *D.L.F.* 144, 145, 169, 370, 635. p.; Bárdosi–Karakai: 345. p.
39. Fierro–Domenech: 277–281. p.; Lanson: 35, 38. p.; Bédier–Hazard: 2. p.; Lavissee III./2. (Langlois, Ch.-V.) 404. p.
40. Bourdély–Martin: 18–22. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 25–36. p.; Le Goff: *Az értelmiség...* 119–133, 151–165. p.; uő: *La civilisation...* 378–391. p.
41. Guenée: *Histoire et culture...* 226, 303. p.; Zink: *Introduction...* 11–14. p.; uő: 43–66, 237–241. p.
42. Guenée: *Histoire et culture...* 315–319. p.; Zink: *Littérature...* 190, 191. p.
43. Magától Einhardt-tól tudjuk, hogy már Nagy Károly, hogy a „régí királyok történetei veszendőbe ne menjenek”, vulgáris nyelvre íratta át a rájuk vonatkozó szövegeket, s hogy frank nyelvűt íratott, hogy a Nagy Alfréd-korabeli Angliában, ahol a misszionáriusok tevékenysége is a népnyelv alkalmazását segítette elő, maga Nagy Alfréd nemcsak lefordította népnyelvre Beda egyháztörténetét, s íratott egy angolszász krónikát, hanem maga ültette át Orosius-t angolra. Ezeknek a kísérleteknek azonban – történeti okokból – nem lehetett kimutathatóan megteremtő hatása a szóban forgó „vulgáris nyelv” fejlődésére, amit egyebek mellett bizonyít az a tény, hogy még a fentebb említett *angol krónika* is *latin fordításban* maradt az utókorra. *D.L.F.* 252. p.; Lavissee II./1. (Kleinklausz, A.) 348. p.; Einhardt: *Vita Caroli Magni* (HALPHEN-kiadás XXIX. fejt., 82, 83. p.), idézi Guenée: *Histoire et culture...* 220. p.; Ponert: 21. p.; Gransden, A.: *Historical Writing in Twelfth-Century England. Speculum*, XLVII, 1972, 29–51. p.
44. Jellemző volt, hogy a vulgáris nyelven született művek esetében szerzőik továbbra is gyakran hivatkoztak a legfontosabbnak tekintett *latin nyelvű* alkotásokra (elsősorban a *Szentírásra*), egyrészt mint *forrásra*, másrészt a történeti mű hitelességét és komolyságát igazolandó, a saját alkotás számára elengedhetetlenül szükséges *tekintély* megteremtése érdekében. A „Régiek” tekintélyhordozó funkciója a szellemi élet minden területén érvényesül, a teológia „történetfilozófiaként” is értelmezhető. Vö. Guenée: *Histoire et culture...* 27–33. p.; Le Goff: *La civilisation...* 365–371. p.; uő: *Az értelmiség...* 17–21. p.; Bourdély–Martin: 18–22. p.
45. Guenée: *Histoire et culture...* 220. p.; Zink: *Introduction...* 18, 19, 21, 22, 88, 89. p.; uő: *Littérature...* 190. p.; az állami intézmények kialakulására Favier: *Le temps...* 137–154, 177–223. p.; Lavissee III./1. (Luchaire, A.) 122–284. p., és III./2. (Langlois, Ch.-V.) 322–339. p.; Ellul, J.: *Histoire des institutions*

- françaises de l'époque franque à la Révolution. Thémis, Paris, 1987, 247–269. p.; Richard: *Saint-Louis*. 277–320, 428–437. p.
46. Giraud Le Cambrien fejtegetését (Giraldi Cambrensis, *Opera*, ed. Brewer, J. S. V. 410, 411. p.) idézi Guenée: *Histoire et culture...* 220. p.; Beaune: *Naissance...* 113–172. p.
47. Noha ezeknek a korai vulgarizációs munkáknak a szellemi színvonala nem egyenletes, elterjedtségük és népszerűségük egyértelműen kimutatható – mindezt a szóban forgó művek száma és a ránk maradt kéziratok mennyisége egyaránt alátámasztja. Ezt igazolják a legelterjedtebb kéziratok számáról készített kimutatások is. Guenée: *Histoire et culture...* 250–252. p.; *D.L.F.* 144, 145, 424, 654, 655. p.; Favier: *Dictionnaire...* 642. p.; Zink: *Littérature...* 173, 174. p.
48. Zink: *Introduction...* 81, 82. p.; uő, 175–181, 186–188, 190, 191. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 35–38. p.; Ehrard–Palmade: 12. p.
49. *D.L.F.* 193. p.; Lanson: 49, 50. p.; Bédier–Hazard: 75. p., kiadva: de Smedt, A.: *Les chroniques des Contes de Flandres. Chroniques Belges*, II., Bruxelles, 1958, 31–92. p.
50. *D.L.F.* 53, 233, 334, 335. p.; Hubert, J. – La Monte, J. L. (ed.): *Estoire de la guerre sainte*. New York, 1941 (bilingvis változat); Johnston, M. R. C. (ed.): *La croisade et la Mort de Richard Coeur de Lion. The Anglo-norman Text Society*, Oxford, 1961.
51. Guenée: *Histoire et culture...* 64, 252. p.; Gransden: 345–355. p.; Bédier–Hazard: 75. p.; Lanson: 50. p.; Guillaume lovag történetét, bemutatva a 12–13. sz. fordulójának francia–angol kapcsolatrendszerét, megírta Duby, G.: *Guillaume le Maréchal, ou le meilleur chevalier du monde. Les Inconnus de l'Histoire*, Paris, 1984.
52. *D.L.F.* 595. p.; Wright, Th. (ed.): *The Cronicle of Pierre de Langtoft in French Verse from the Earliest Period to the Death of Edward I. RBMS, Rolls Series*. I–II. London, 1866–68; Langtoft művét (melyből 16 példány maradt meg) franciából fordítják angolra. Guenée: *Histoire et culture...* 26, 251, 320. p.; Ehrard–Palmade: 13. p.; Bourdē–Martin: 33–40. p.
53. A „*Chronique Saintongaise*”, *D.L.F.* 716. p., kiadva Bourdillon, F.-W. (ed.): *Tote l'istoire de France*. London, 1897.
54. A korai francia nyelvű történetírás kialakulásához és az első művek tanulmányozásához kiindulópontként lásd *D.L.F.* 130. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 115, 117–119. p.; Delisle, L. (ed.): *La Chronique française des rois de France. Recueil des historiens des Gaules et de la France*, XXIV., Paris, 1904, 750–775, 729–740. p. (részleges kiadás); Bédier–Hazard 76, 77. p. Ugyanakkor Szent Lajosnak számos történetírója akadt, akik *latin* nyelven írtak, mint Guillaume de Nangis, Geoffroy de Beaulieu, Guillaume de Chartres, és „Margit királynő gyóntatója”...Vö. Lanson: 57. p.
55. A saint-denis-i nekropolisz szimbolikus jelentőségét a francia uralkodók olyan fontosnak tekintették, hogy saját koncepciójuk kiemelése érdekében még a fejedelmi sírokat is több ízben átrendezték. Beaune: *Naissan-*

- ce...165–172. p. Saint-Denis több ízben koronázó hely is volt, így Pippin, fiaival Károllyal és Karlomannal együtt (754), illetve a 12. sz.-ban Fülöp Ágost (1180-as) koronázására került ott sor. Bayard, J. P.: *Sacres et Couronnements Royaux*. Paris, 1984, 351. p. Az apátság kiemelkedő fontosságát mutatja továbbá, hogy Mathieu de Vendôme, saint-denis-i apát a feje annak a szűk testületnek, mely az ország ügyeit intézi az uralkodó (IX. Lajos) távollétében, s ő végrendeletének hivatalos végrehajtója is. Richard: *Saint-Louis*. 431–435, 446, 553–557, 575–576. p.
56. Szerencsés körülmény, hogy Mathieu de Vendôme apát valamennyi *korábbi érték* egybegyűjtésére gondolt: a *Meroving korszakra* itt találjuk Aimoin de Fleury Frank *Historiáját* és a *Gesta Dagobertit*; a lorsch-i *Annaleseket*, az Einhard (Eginhard)-féle *Vita Caroli Magnit*, továbbá az Anonymus Astronomus Kegyes Lajosról frott *Vitáját* a *Karolingok korára*, valamint Guillaume de Jumiègne Normandia hercegeinek tetteit bemutató *Historiáját*, Suger VI. Lajosról frott *Vitáját*, Rigord és Guillaume Le Breton Fülöp Ágostról készített *Vitáját*. A kompiláció, mely a fenti művek egybeszerkesztéséből jött létre, a *Saint-Denis Latin Krónikái*, illetve a *Saint-Denis-i Évkönyvek* címen ismeretes. A saint-denis-i apátság szerepére lásd továbbá Delaborde, H.-F.: *La vraie Chronique de Saint-Denis. Bibliothèque de l'École des Chartes*, LI., 1890, 93–110. p.; Erlande-Brandenburg, A.: *Le Roi est mort. Étude sur les funérailles, les sépultures et les tombeaux des Rois de France jusqu'à la fin du XIIIe siècle*. Paris, 1975; Guenée: *Histoire et culture...* 68, 69, 85, 89, 93, 104, 110, 118, 119, 137, 138, 216, 217, 287, 310, 311, 320, 321, 335, 351, 352. p.; uő: *Histoire d'un succès: construction et diffusion des „Grandes Chroniques de France” (1274–1518)*. Paris.
57. Úgy tűnik, hogy a döntést nagyban elősegítette annak a korábbi, már említett fordításnak az *átütő sikere*, melyet Alfonz gróf udvari énekesek készítettek, éppen a saint-denis-i apátságban összegyűjtött krónikák és az archívum dokumentumainak felhasználásával, *Franciaország királyainak története* címen. Favier: *Dictionnaire...* 773. p.; *D.L.F.* 130, 131. p.; Richard: *Saint-Louis...* 341–435. p.
58. Pasquier Bonhomme: *Les Grandes Chroniques de France*. Paris, 1476–77. Itt jegyezzük meg, hogy a fejedelmi dinasztia stabilitását is szolgáló szerkesztési és fordítási tevékenység korántsem volt elszigetelt jelenség a történetírásban: példaként említhetjük a *Chronique des Comtes de Flandres* c. művet, mely 1165-től vezeti végig e gazdag tartomány grófjainak történetét, ugyancsak a 13. sz. utolsó harmadában született, s döntően ugyancsak egy korábbi latin nyelvű krónika (néhol kivonatos) francia fordítása, lásd 49. sz. lj., *D.L.F.*, 193. p.; Favier: *Dictionnaire...* 537, 707, 808. p.
59. Vö. Bédier-Hazard: 18–25. p.; Zink: *Introduction...* 62–69. p.; uő: *Littérature...* 71–85, 132–139, 148–160, 181–190. p.; *D.L.F.* 110, 111, 402, 649, 650, 759, 760. p.; Guenée: *L'histoire et culture...* 221, 250. p.
60. *D.L.F.* 189–191. p.; Guenée: *Histoire...* 220–224. p.; Zink: *Introduction...* 89–92. p.; uő: *Littérature...* 186–188, 190, 191. p.

61. *D.L.F.* 160–163, 374, 375. p.; Zink: *Littérature...* 191–193, 304. p.; Doutrepont: *Les mises en prose...* 380–442. p.
62. Minden kétséget kizáróan tapasztalható viszont az a törekvés, hogy Eusebius két irányadó műve alapján kísérletet tegyenek „legalább” a *Krónika* és a *História* elkülönítésére, mely szerint – mint ismeretes – az előbbi a *kronológiát* helyezné előtérbe, az utóbbi a *narrációt*, az *elbeszélést* emelné ki; s míg a *Krónika* az események *tömör, összefogott* előadását tételezi fel, addig a *História* az események *részletezését* jelenti. Megfigyelhető azonban, hogy ezeknek az elveknek az alkalmazása a francianyelvűség térhódításával mind komolyabb nehézségekbe ütközött. Guenée: *Histoire et culture...* 200–205. p.; Zink: *Littérature...* 171–181. p.
63. Guenée: *Histoire et culture...* 206. p.
64. Guenée: *Histoire et culture...* 207. p.
65. *D.L.F.* 63, 64, 268–271, 370, 425, 426, 462, 470, 515–517. p.; Zink: *Littérature...* 315–323, 328, 336. p.
66. A kompiláció szerepére ebben az összefüggésben lásd Guenée: *Histoire et culture...* 211–214. p.; Zink: *Littérature...* 38, 39, 57–61, 132–136. p.

II. A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS FEJLŐDÉSÉNEK KÖZPONTJAI ÉS FŐBB SZAKASZAI

1. Ebben az időszakban már a Mediterraneum keleti medencéjében a nyugatról érkezetteket „*Franci*”-nak nevezték. Beaune: *Naissance...* 283. p.; lásd továbbá *D.L.F.* 233–236, 555, 556. p.; Bárdosi–Karakai: 25–28, 179, 180, 187–189, 444. p.
2. A korai kereszties hadjáratok széles körű forrásanyagára és francia vonatkozásaira lásd *D.L.F.* 233–236. p.; Fierro-Domenech: 271; 272, 277–281. p.; Favier: *Dictionnaire...* 324–329, 327. p.; Zöllner: 141–154. p.; Alphan-déry–Dupront: 265–337. p.; Howarth: 189–203. p.; Pernoud: 237–247. p.; Rousset: 80–89. p.; Dupront, A.: *Du sentiment national. France des Français*, Paris, 1972, 440–1453. p.; Longnon, J.: *Les Français d’Outre-mer au Moyen-âge. Essai sur l’expansion française dans le bassin de la Méditerranée*. Paris, 1929.
3. *D.L.F.* 176, 219, 220, 382, 617, 618. p.; a kortárs szerzőkre és a vonatkozó dokumentumokra lásd Dufournet: *Villehardouin et Clari*. 391–451. p.; Coulet, N.: *Ceux qui conquièrent Constantinople. Récits de la quatrième croisade par G. de Villehardouin/R. de Clari*. Paris, 5–18. p.
4. *D.L.F.* 304–307, 639. p.; Lanson: 50–56. p.; Bédier–Hazard: 77–81. p.; Ehrard–Palmade: 11. p.; Nisard: 35–50. p.; Pognon, E.: *Historiens et chroniqueurs au Moyen Age*. Paris, 1952, 6–89. p. (Robert de Clari) és 89–194. p.; (Geoffroy de Villehardouin); GRLMA, XI./ 3. 980–996. p. Érdekes módon Bourdée–Martin megfelelő fejezetében (11–57. p.) viszont nem szerepelnek.

- Zink: *Introduction...* 90. p.; uő: *Littérature...* 193, 194. p.; Dufournet: *Villehardouin et Clari*. Két kötetben adja a szövegek legrészletesebb összehasonlítását és legalaposabb elemzését.
5. A Villehardouin-kiadásokra lásd *Melléklet*, No 2. II./3. sz. A számos részfordítást követően ma már teljes magyar fordítás is a rendelkezésünkre áll. *Bizánc megvétele*. Ford. Szabics I. Budapest, 1985, utószó: Kozma B. 195–219. p. A negyedik keresztes hadjárat körülményeire lásd még Dufournet: *Villehardouin et Clari* I. 3–32. p. (kronológia, előzmények, bibliográfia); a bizánci oldalról világítják meg az eseményeket Bréhier, J.: *La vie et mort de Byzance. La civilisation byzantine. Évolution de l'Humanité*, Paris, 1969. 279–304. p.; a pápaság keleti politikájába ágyazva Setton: *The Papacy...* I. 1–27. p.
 6. A Clari-kiadásokra és a műre vonatkozóan lásd *Melléklet*, No 2. II./2. sz., Clari történetéből néhány kisebb részlet jelent meg, és kiadás előtt áll a teljes szöveg fordítása. Az eddig megjelent részletek közül Mezey L. (szerk.): *Krónikások, krónikák II. Az új évezredben (XI–XIII sz.). Szemelvények a középkori krónikából*. Budapest, 1960, 172–182, 184, 185, 188–197. p. (Clari), és 182–184, 186–188. p. (Villehardouin).
 7. A szélsőséges megítéléseket mutatja a többi korabeli forrás és kommentár. Közülük idéz néhányat Dufournet: *Villehardouin et Clari...* II. 393, 394, 396–398, 408–416, 445–451. p.; és Coulët, N., továbbá Alphandéry–Dupront 265–338. p.; Rousset: 80–97. p. A keresztesek balkáni berendezkedésére Setton: *The Papacy...* I. 27–85. p.
 8. *D.L.F.* p.; Bédier–Hazard 81. p.; Favier: *Le temps...* 326, 327. p.; Dufournet: *Villehardouin et Clari* II. 330, 331. p.; Coulet 297–313. p.; Longnon, J. (ed.): *Henri de Valenciennes, Histoire de l'Empereur Henri de Constantinople. Documents relatifs à l'histoire des croisades* t. II.
 9. Dufournet: *Villehardouin et Clari* II. 396–397. p.
 10. *D.L.F.* p.; Coulët: 315, 316. p.; Dufournet: *Villehardouin et Clari* II. 398–401. p. *D.L.F.* 382
 11. Kiadva: Longnon, J. (ed.): *La Chronique de Morée. S.H.F.*, Paris, 1911; Zink: *Littérature...* 192. p.; Bédier–Hazard: 82. p.
 12. A Balkán-félszigeti Anjou-expanzióra lásd Lavissee III./2. (Langlois, Ch.-V.) 95–98. p.; Favier: *Dictionnaire...* 678. p.; Richard: *Saint-Louis*. 455–482. p.; Fiero-Domenech: 277, 278. p.; Setton: *The Papacy...* I. 85–105, 140–162. p.; Longnon, J.: *L'Empire Latin de constantinople et la Principauté de Morée*. Paris, 1949; Cadier, L.: *Essai sur l'administration du Royaume de Sicile*. Paris, 1891; Jordan, E.: *Les origines de la domination angevine de Sicile*. Paris, 1909; Léonard, E. G.: *Les Angevins de Naples*. Paris, 1954; Durrieu, P.: *Les Français dans le Royaume de Naples sous le règne de Charles Ier d'Anjou. Les Archives Angevines de Naples*. I–II. Paris–Rome, 1887. Történetének magyar származású elbeszélője Andreas Ungarus. Vö. Andreas Ungarus: *Krónika*. (ford. Bodor J.) *A magyar középkor irodalma. Latin nyelvű irodalom*, Budapest, 1984, 65–114. p.

13. Vö. *Melléklet*, No 2. I./ 6–7. sz., *D.L.F.* 262, 263. p.; Bédier–Hazard: 81. p., kiadva: Mas-Latrie, L. de (ed.): *Chronique d'Ernoul et de Bernard Le Trésorier. S.H.F.*, Paris, 1891.
14. *D.L.F.* 462, 463. p.; Favier: *Dictionnaire...* 479, 480. p.; Bédier–Hazard: 81, 82. p.; Zink: *Littérature...* 194. p.
15. Lásd: *D.L.F.* 429. p.; Sarrazinre, Richard: *Saint Louis*. 312, 313, 422, 423. p.
16. Kiadva: Kohler, Ch. (ed.): *Mémoires de Philippe de Novare. Classiques Français du Moyen-âge*, Paris, 1913; *D.L.F.* 584. p.; Bédier–Hazard: 82. p.; Zink: *Littérature...* 194, 195. p.; Setton: *The Papacy...* I. 163–194. p.
17. Az angol-francia rivalizálás egyes aspektusainak alakulására lásd Richard: *Saint-Louis*. 108–121, 325–370. p.; Petit-Dutallis: 209–226, 278–370. p.; Duby: *Le Moyen-âge*. 432–448. p.; Beaune: *Naissance...* 17. p.; Lavis III./1. (Luchaire, A.) 166–211. p., III./2. (Langlois, Ch.-V.) 10–18, 82–95. p.
18. A királyi hatalom és nagy monarchiák kibontakozására lásd Krynen: *L'empire...* 69–166. p.; a keresztes hadjárat és a királyi hatalom politikai-ideológiai összefogásának legkidolgozottabb változatára lásd Pierre Dubois (1250–1321) *De recuperatione Terrae Sancte* (1305–07) c. kulcsfontosságú munkáját. Vö. továbbá Richard: *Saint Louis*. 159–204, 383–404, 417–454. p.; uő: *Le Royaume Latin*. 262–274. p.; Lavis III./2. (Langlois, Ch.-V.) 284–322. p.; Favier: *Le temps...* 223–237. p.
19. Lanson: 57–62. p.; Bédier–Hazard: 82–85. p.; Nisard: 40–62. p.; Ehrard–Palmede: 12, 13. p.; Bourdó–Martin: 24–26. p.; gyakran feltűnik Szent Lajos életében, mint mutatják Richard: *Saint Louis*. 73, 142–144, 197–203, 208–211, 233–239, 247–248, 262–265, 312, 313, 340–342, 378–382, 437, 438, 444–447. p. hivatkozásai. Lásd továbbá *Melléklet*, No 2. II./ 24. sz.
20. Közöttük különleges fontosságúnak számítottak az olyan művek, mint a „prédikátor-rendi” beauvais-i szerzetes, a IX. Lajos bizalmas tanácsadói közé számító Vincent de Beauvais (1200 k. –1264) munkái, melyek a 13. sz.-i ismeretek legjelentősebb, enciklopedikus összefoglalását adják. A mi szempontunkból a legfontosabb a *Speculum historiale*, melynek – mint annyi más népszerű és fontos műnek – fordítója is akadt Jean de Vignay (1282/85–1355 u.) személyében. Beauvais műve az első nyomtatott könyvek közé tartozik, és még a középkor vége előtt több kiadást megért. A mindhárom egységet magába foglaló *Speculum majus* első kiadása: Mentelin, J. (ed.): *Speculum majus*. I–X. Strasbourg, 1473. Vincent de Beauvais-ra lásd *D.L.F.* 746, 747. p.; a számos jelentős fordítást (így a Primat-féle *Grandes Chroniques* francia változatát és a Guillaume Adam-féle *Directorium ad Passagium faciendum* [1307]-ot vagy éppen a Verrazzano-féle *Legenda Aurea*-t) ránk hagyó Jean de Vignay munkásságára *D.L.F.* 431–433. p.; Lavis III./2. (Langlois, Ch.-V.) 404–408. p.
21. *Melléklet* No 2. III./1. sz., Matthew Paris-ra vonatkozóan *D.L.F.* 504, 505, az utazásokra és utazókra 753–757, a „Grandes Chroniques”-ra 193–194, Verazzano-ra és a „Legenda aurea-ra” 459–460. p.; lásd továbbá Richard:

- Saint-Louis*. 181–193, 483–501. p.; Lavissee III./2. (Langlois, Ch.-V.) 98–102. p.; Vaughan, R.: *Matthew Paris*. Cambridge, 1958, Albericus Világkrónikájára, a magyar vonatkozásokat is tartalmazó részekre: Bendefy L.: *Az ismeretlen Juliánusz*. Budapest, 1936, 118–160. p.; újabban *Juliánusz barát és Napkelet fölfedezése* (előszó Györffy Gy.) Budapest, 1986, „Magyar Ritkaságok”, KMTL (Almási T.) 35. p.; Szamota I.: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717*. Budapest, 1891 vonatkozó részei, valamint Rémusat, A.: *Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens et particulièrement des rois de France avec les empereurs Mongols. Mémoires de l'Institut Royal de de France. Académie des Inscriptions et des Belles Lettres*, VI. köt., Paris, 1822, 396–469. p.; Masseron, A.: *La légende franciscaine. Textes pour l'Histoire Sacrée*, 220–234, 257–273. p.
22. *D.L.F.* 327–333 p.; Zink: *Littérature...* 131–156, 181–190. p.
23. A főurak közül a leghíresebb Thibaut de Champagne (1201–1253); a keresztes hadjáratok költészetére, Zink: *Littérature...* 84–86, 101–104, 117–123, 204, 205. p.; *D.L.F.* 708–710, 723–727, 727–731. p.; Grousset 311–315. p.; Bédier, J.: *Les Chansons de Croisade*. Paris, 1909; Marrou, H.-I.: *Les Troubadours. Points H5*, Paris, 1971, 25, 26, 60, 103–105. p.
24. A költészet és a regény 13. sz.-i fejlődésére és történeti érdeklődésére lásd: Zink: *Littérature...* 214–217, 229–241. p.; továbbá Rutebeuf-re *D.L.F.* 664, 665. p.; *Melléklet No 2. II. / 7. sz.*, Faral, E. – Bastin, J.: *Oeuvres Complètes de Rutebeuf*. I–II. Paris, 1959–60; Szent Erzsébetre Sz. Jónás I.: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest 1986. „Életek és korok” (orientáló irodalom 192–200. p.).
25. *D.L.F.* 27–28, 160–163, 187, 188, 191, 192. p.; Zink: *Littérature...* 85, 191, 207–210. p.; Zerner-Chardavoine, M. (ed.): *La croisade albigeoise, „Collection Archives”, dir. par P. Nora – J. Revel*, Paris, 1979.
26. A kérdéskörre lásd *D.L.F.* 187, 191, 192, 160–163, 417–419. p.; *Melléklet No 2. II. 6 5. sz.* (A Joinville-szövegeket a Pauphilet-kiadásból idézzük). *Histoire de Saint-Louis*, kiadva: Pauphilet: 201–368. p.
27. Joinville: 224–226, 227–229. p.; Setton: *The Papacy...* 68–85. p.
28. Joinville-ről néhány szűkszavú lexikonismertető, művéből több, rövidebb szemelvény áll magyar nyelven rendelkezésre (a teljesség igénye nélkül) a legfrissebb KMTL (Csernus S.) 307. p., a szövegekre Mezey: *Krónikások...* 198–212. p.; Kulcsár Zs.: *A középkori élet*. Budapest, 1964, 26, 27, 70, 71, 182–186, 198–212. p. (teljes szövegének kiadása folyamatban). Joinville 365, 366. p.
29. Richárd: *Saint-Louis*. 447, 448, 531, 575–579. p.; Zink: *Littérature...* 95, 96. p.; Pauphilet: 197–201. p.
30. A legszemléletesebb részletekre lásd Joinville: 221, 222, 231, 232, 234, 235, 241, 242, 255, 256, 302, 303, 331, 332, 335, 336, 342, 343, 353, 354, 357–359. p.
31. Joinville: 213–215, 351–353, 356, 357. p.

32. A vonatkozó legérdekesebb részletekre Joinville: 201–208, 233, 234, 361–364. p.
33. Más előjellel és más kontextusban ugyan, de ugyanezt a folyamatot mutatja a Capeting-monarchia *expanziójának* és a *kereszteshadjárat*-eszmének az első közvetlen és az egyik *legdurvább* összekapcsolódása, az *albigensek* elleni hadi vállalkozás is. Mint ismeretes, az albigensek elleni keresztes hadjárat *értékpusztító* és *államalkotó* szerepe szempontjából leginkább a keresztesek századeleji, bizánci akciójához volt hasonlatos; de ahhoz volt fogható a kortársaknak a történetírásban is néhol tetten érhető *lelkiismeret-furdalása* is. Erre vonatkozóan lásd Lavissee III./1., (Luchaire, A.) 259–284. p.; Favier: *Le temps...* 154–158. p.; Zöllner: 154–156. p.; Alphonse Dupront: 298–337, 434–462. p. A kereszteshadjárat-eszme és a monarchia összefonódására Ehrard–Palmade: 12. p.
34. Az általános kiteljesedésre lásd Favier: *La guerre...* 615. p.; Zink: *Littérature...* 265–268. p.; Csernus: *Mutation...* 4, 5. p.
35. Bourdély–Martin: 33–56. p.; Zink: *La littérature...* 303–305. p. A legáltalánosabb jellemzők között rendre feltűnik, s ez a történetírás esetében is jól látható, hogy a kor a „fejedelmek dominanciájának”, a „krízisnek” vagy éppen a „kibontakozásnak” a kora, ezt mutatják a leghíresebb J. Huizinga: *A középkor alkonya* mellett többek között Favier: *Le Temps des Principautés...* 7–12. p.; Wolff, Ph.: *Automne du Moyen-âge ou printemps des temps nouveaux?* Paris, 1986; vagy kétszeresen is beszédesek a „Nouvelle Histoire de France au Moyen-âge” IV. és V. kötetei: Bourin-Derruau, M.: *Temps d'équilibres, temps de ruptures*. Paris, 1990; és Demurger, A.: *Temps de crises, temps d'espoirs*. Paris, 1990.
36. A Nagy Krónikákra vonatkozóan lásd GRLMA, XI./ 3., 841–869 (841–844). p.; D.L.F. 193–194. p.; Favier: *Dictionnaire...* 465, 466. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 84, 108, 137, 138, 239, 240, 257, 258, 279–282, 321–323, 339, 340. p.; Guenée, B.: Michel Pintoin, sa vie, son oeuvre. In Bellaguet, M. L. (ed. et trad.): *Chronique du Religieux de Saint-Denis*. I–III. CTHS, Paris, 1994, I. I–LXXX. p. (előszó, 1–80. p.).
37. Pierre d'Orgemont-ra és a legisták szerepére lásd *Melléklet No 2. III./ 11. sz.* Favier: *Dictionnaire...* 565, 706. p.; Mirot, L.: *Une grande famille parlementaire au XIVe et au XVe siècles, Les d'Orgemont*. Paris, 1913. Autrand: *Charles VI*, 68, 69, 107–109, 110–112. p.; Ellul 258–269, 275, 276, 279–286, 190–295, 301–337. p.; Boutaric, F.: *La France sous Philippe le Bel. Étude sur les institutions politiques et administratives du Moyen-âge*. Brionne, 1861, 88–146, 147–162, 163–178, 179–222, 223–241, 242–305. p.; Bordonove, G.: *Les rois qui ont fait la France: Philippe le Bel*. Paris, 1984, 173–215. p.
38. Az 1380-as esztendő környékén sűrűsödő válság- és konfliktushelyzetekre összefoglalva, irodalommal lásd Csernus: *A nemzetközi...* 11–13. p.
39. A legalaposabb feldolgozások újabbán Krynen: *L'empire...* 240–296, 345–376, 384–408. p.; Krynen: *Idéal du Prince...* 209–240, 258–278. p.;

- Boutet, D. – Strubel, A.: *Littérature, politique et société dans la France du moyen âge*. Paris, 1979, 151–169, 177–190. p.
40. Favier: *La guerre...* 615–627. p.; *D.L.F.* 302, 303, 351, 494. p.; Zink: *Littérature...* 303–305. p.; Bédier–Hazard: 85. p., kiadva: Buchon, J. (ed.): „La branche des roiaus lignages” de Guillaume Girart, 1–2. *Collection de Chroniques Françaises...* VII–VIII., Paris, 1828 (az eseményeket Fülöp Ágost korától 1304-ig tárgyalja), és a *Chroniques des années 1300–1316 de Geoffroy de Paris*, uo., IX., Paris, 1827.
41. *D.L.F.* 191. p.; Favier: *La guerre...* 616. p.; *Melléklet* No 2. III./ 10. sz.
42. 189. p.; Favier: *La guerre...* 617. p. Kiadva: Molinier, A. – Molinier, E. (ed.): *Chronique normande du 14e siècle (1297–1376)*. „S.H.F.”, Paris, 1882.
43. Az V. Károly korabeli művelődésre lásd Favier: *Dictionnaire...* 571. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 224, 235, 236, 321. p.; Lanson: 116–121. p.; Delisle, L.: *Recherches sur la librairie de Charles V*. I–II. Paris, 1907.
44. Christine de Pisan munkásságának szerteágazó irodalma van, melyet itt az alábbiakra hivatkozva mutatunk be. *GRLMA, D.L.F.* 183–187. p.; Pernoud, R.: *Christine de Pisan*. Paris, 1982; Koch, F.: *Leben und Werke der Christine de Pisan*. Goslar, 1885; Zink: *Littérature...* 247, 248, 271–273, 275–277, 286–288. p.; Bédier–Hazard: 90, 91. p.; Nizard: 75–80. p. Kiadva: Christine de Pisan: *Le Livre des fais et des bonnes meurs du sage roy Charles V*, ed. par Solente, S. I–II. köt., S.H.F., Paris, 1936–1941, repr. 1977.
45. Thomasso Pisanira lásd *D.L.F.* 183. p., Solente (előszó), Nem tartjuk kizártnak, hogy Lajos magyar király a pécsi egyetem szervezésével összefüggésben lépett vele kapcsolatba 1367-ben.
46. Christine de Pisan történetírói tevékenységével kapcsolatban hazai, publikus elemzés ismereteink szerint nem készült. Előtanulmánynak tekinthető Jónás Zs.: *Lovageszmény – Christine de Pisan V. Károlyról írott krónikájában*. Szeged, 1990 (szakdolgozat); Wisman, J. A.: *L'éveil du sentiment national au Moyen-âge: la pensée politique de Christine de Pisan*. *Revue Historique* No CCLVII., av-juin 1977, 289–299. p.
47. Krynen: *L'empire...* 35, 200–205, 215–220, 229–230, 311, 317, 323, 369, 370, 385–414. p. Krynen: *Idéal du Prince...* 118–137, 251–258. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 349, 350. p.; Boutet–Strubel: 183–190. p. A királyság és a nemzettudat összefüggésére lásd Beaune: *Naissance...* 283–316. p.; Guenée, B.: „État et nation en France au Moyen Age”. *Revue Historique*, No 237, 1967, 17–30. p. (magyarul *Állam és nemzet Franciaországban a középkorban*, „Világtörténet” 1984/1., 3–16. p.); Zientra, B.: *Nemzettudat a középkori Nyugat-Európában. A jelenség felbukkanása és működési formái*, „VT”, 1984/4., 3–24. p. (ford. Acta Pol. Hist. XLVI./ 1982, 5–31. p.), Menache, S.: *A százéves háború első évtizedeinek mítosza és szimbólumrendszere: a nemzettudat kialakulása*, „VT”, 1984/4., 25–36. p. (ford. Le Moyen âge, LXXXIX/1, 85–99. p.), Guenée: *L'Occident...* 133–155, 227–263, 296–302. p.
48. A mű olvasatán az a benyomásunk, hogy V. Károly mellett ez a könyv Du

Guesclinről szól: a gondolatmenetünk szempontjából különösen lényeges fejezeteket lásd mindenekelőtt: Pisan II. könyv V–VI, IX, XIX, XXIII–XXV, XXIX, XXXVII, és III. könyv LXX. fej.

49. A *connétable* volt az első olyan, nem fejedelmi származású világi személy, akinek temetésekor ebben a templomban „Requiem”-et mondtak. Du Guesclinre lásd Favier: *Dictionnaire...* 365, 366. p.; uő: *La guerre...* 83, 138, 213, 220, 266, 275, 288–302, 309–311, 329, 327–366, 389. p.; uő: *Le temps...* 316–326. p.; Contamine, Ph. de: *La guerre au Moyen Age*. 360, 410–412, 472, 476. p.; Autrand: *Charles VI*. 225–228. p.; Krynen: *Idéal...* 137–154. p.
50. Kiadva Charrière, E. (ed.): *La vie de Bertrand du Guesclin par Cuvelier. Collection des Documents inédits*, Paris, 1839. A kormányzati váltás körülményeire és a „Marmusets”-ekre: Lavisse, IV./1. (Coville, A.), 297–301. p.; Favier: *Le Temps...* 329–339. p.; uő: *La guerre...* 402, 403. p.; Autrand: *Charles VI*, 189–204. p. Du Guesclinről nem Cuvelier műve az egyetlen alkotás: a két további életrajzra lásd Froissart: *Chronique* (Lettenhove-kiadás) IX.
51. Doutrepont: *Littérature...* és Pirenne, H.: *Histoire de la Belgique, des origines à nos jours*. Bruxelles, é. n. vonatkozó részei.
52. *D.L.F.* 421. p.; Borman, C. de. – Bayot, A. – Poncelet, E. (ed.): *Oeuvres de Jacques de Hemricourt. Commission Royal de l'Histoire de Belgique*, Bruxelles, 1864–1880.
53. Jean d'Outremeuse-re lásd *D.L.F.* 425, 426. p.; kiadva: Borgnet, A. – Bormans, S. (ed.): *Ly Myreur des Histors, Chronique de Jean de Preis dit d'Outremeuse I–IV. Commission Royale de l'Histoire de Belgique*, Bruxelles, 1864–1880.
54. Jean de Mandéville-re lásd *D.L.F.* 422–424. p.; *Melléklet No 2. III./ 6. sz.*, Jean de Mandéville: *Voyage autour de la Terre*, par DELUZ, Ch. (ford. és jegyz.), „Les Belles Lettres”, Paris, 1993, IX–XVIII. (Introduction), továbbá Denny, N. – Filmer-Sankey, J.: *The Travels of Sir John Mandeville*. London, 1973. Mandéville világról alkotott koncepciójához Le Goff, J.: *L'Occident médiéval et l'Océan Indien, un horizon onirique. Pour un autre Moyen Age*, Paris, 1977, 280–298.
55. *D.L.F.* 420. p.; Pirenne, H.: *Le Bel, Jean. Bibliographie Nationale*, XI., Bruxelles, 1890–91, 518–525. p.; Coville, A.: *Jean Le Bel, Chroniqueur. Histoire littéraire de la France*, XXXVIII., Paris, 1941, 234–258. p.
56. *Melléklet No 2. III./7. sz.*, Zink: *Littérature...* 305–307. p.; Bourdély-Martin 34. p.; Guenée: *Histoire...*, 222. p.
57. Itt jegyezzük meg, hogy a lovagság harci mesterségre való tanításának ekkor már külön, jelentős és a nyugati világban meglehetősen elterjedt irodalma volt, melynek alapos ismerete nélkülözhetetlen a 14. sz.-i történelem megismeréséhez – még akkor is, ha ezek a művek nem nevezhetők valódi történetírói alkotásoknak (noha kétségtelenül van egyfajta „történeti-memoár” jellegük). Gyakran szoros kapcsolatban állnak más elbeszélő forrásokkal, és azoknak az értelmezését elősegítik. A lovagságra vonatkozó

- kiterjedt irodalomból itt csupán Christine de Pisan, Geoffroy de Charny, Geoffroy de La Tour Landry és Jean de Beuil és Antoine de La Sale alkotásait említjük. *GRLMA*, XI. / 3., 1025–1063. p.; *D.L.F.* 183–187, 303, 455–457. p.; *Melléklet*, No Bédier–Hazard: 94, 95. p.
58. Favier: *La guerre...* 13, 18, 101–127, 150–155, 188–225, 269–289, 294–314, 327–354, 358–367. p.; Hewitt, H.J.: *The Organization of war under Edward III, 1338–1362*. Manchester, 1966; Hale, J. R.: *The art of war and Renaissance England*. Washington, 1961.
59. *D.L.F.* 135. p. Az előzményekre Petit-Dutallis, Ch.: *La monarchie féodale en France et en Angleterre (X–XIII. s.). Évolution de l'Humanité*, Paris, 1971, az angol Franciaország vizsgálatára *La „France anglaise” au Moyen-âge*, „*Actes du 111e CHSS, CTHS*”, I–II., Paris, 1988, és Champion, P. – de Thoisy, P.: *Bourgogne, France-Angleterre au traité de Troyes*. Paris, 1944. A szöveget kiadta: Michel, F. (ed.): *Le Prince Noir. Poème du Héraut de Chandos*. London–Paris, 1883, Pope, M. K. (ed.): *Vie et Faits d'armes d'un très noble Prince de Galles et d'Aquitaine, par le Héraut Chandos*. London, 1910.
60. A Froissart-ra vonatkozó legfontosabb szakirodalmat lásd *D.L.F.* 411–414. p.; Lanson: 113–116. p.; Bédier–Hazard: 95–97. p.; Zink: *Introduction...* 74, 124, 128, 129, 137–144. p.; Zink: *Littérature...* 157, 267, 281–284, 288, 316, 276, 277, 305–308, 332–334. p.; Nisard: 63–74. p.; Bourdé–Martin: 33–40. p.; Shears, T. S.: *Froissart Chronicler and Poet*. London, 1930; Ganshof, F. L.: Jean Froissart. *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles*, XIII., Bruxelles, 1938.
61. A kiadásokat lásd *Melléklet* No 2. III./ 8. sz. Froissart monumentális művéből több részt jelent meg magyarul, bő válogatást közöl Kulcsár Zs. (kiad. és ford.) *Froissart Krónikája*. Budapest, 1972; Froissart-ról uo. 343–350. p. (Utószó: Kulcsár Zs.). Lásd továbbá Diller, G. T.: *Attitudes chevaleresques et réalités politiques chez Froissart. Micro-lectures du premier livre des „Chroniques”*, Genève, 1980; Ainsworth, P. F.: *Froissart and the Fabric of History*. Oxford, 1991.
62. Vö. Kulcsár (Utószó) 345. p.
63. A jellemző részeket lásd: Froissart: *Oeuvres*, a flandriai részek fontosságára {1379–1381} 121–135, 160–211. p.; míg az angolokkal szembeni kritikusabb alapállásra utal uo. 319, 320, 323–341. p. Jól érzékelteti ezt a magyar válogatás is, mely ugyanakkor gyakorlatilag egy összefüggő Anglia-történetet ad az 1303-tól 1346 (Crécy–Calais)-ig terjedő időszakra: *Froissart Krónikája*, 13–43. p.; Bourdé–Martin 38, 39. p.
64. *D.L.F.* 413. p.; Coulton, G. G.: *The Chronicler of European Chivalry*. London, 1930; Kulcsár: 346–348. p. Néhány jellemző részlet: *Froissart Krónikája*, 43, 44, 56–63, 70–72, 91–94, 90–101, 105–107, 243–246, 271–275, 375–385. p.
65. Lásd *Froissart Krónikája* (Előszó) 10. p., továbbá néhány jellemző részlet: *D.L.F.* 413. p.; Bourdé–Martin: 35, 36. p.; Zink: *Littérature...* 306, 307. p.; *Histoire et culture...* 59, 63, 72, 73. p. Ez a történetírói magatartás nem volt teljesen elszigetelt Nyugat-Európában. A Franciaország történetével szoros

- kapcsolatban álló Portugália egyik legjelentősebb történetírója, a 15. sz. közepén alkotó Fernao Lopes hasonló módszerrel dolgozott. Lásd Fernao Lopes. Vö. de Carvalho, J. B.: Sur la spécificité de la renaissance portugaise. *L'Humanisme portugais et l'Europe, Actes du XXIe colloque international d'études humanistes*, Tours, 1978, CESR., Paris, 1984, 51–86. p.
66. Különösen jól mutatja ezt az összefoglaló kötet, vonatkozó rész: Froissart XVII., *Oeuvres*, 362–365, 367–370. p., *Froissart Krónikája*, 66–82. p.; Bourdè–Martin: 37–39. p.
67. Bourdè–Martin: 34. p.; *Froissart Krónikája* (Előszó) 11, 12. p.
68. Zink: *Introduction...* 140. p.; Zink: *Littérature...* 306. p.; Bourdè–Martin: 36, 37. p.; Kulcsár (Utószó) 346. p.
69. A közvélemény kifejlődésére és a középkori propaganda kibontakozására lásd GRLMA, XI. / 3., 877–982, 1055–1163. p.; Krynen: *L'empire...* 140–273, 296–334. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 332–337. p.; Huizinga, J.: Patriotism and Nationalism in European History. *Men and Ideas*, London, 1960, 77–155. p.; Gauvard, C.: L'opinion publique aux confins des États et des principautés au début du XVe siècle. *Actes du Congrès de la Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public, Les principautés au Moyen-âge*, Bordeaux, 1973, 127–159. p.; Ouy, G.: Humanisme et propagande politique en France au début du Xve s.: Ambrogio Migli et les ambitions impériales de Louis d'Orléans. *Culture et politique en France à l'époque de l'Humanisme et de la Renaissance*, ed. Simone, F., Torino, 1974, 13–42. p.; Kantorowicz, E.: Les Deux Corps du Roi. *Bibliothèque des histoires*, Paris, 1989, 184–199. p.; a közvélemény, az információigény, az irodalom és a krónikairodalom kapcsolatára *Histoire générale de la presse française*, I., Paris, 1969, 28, 29. p.; Samaran, Ch.: Chanteurs ambulants et propagande politique sous Louis XI. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, No 100, 1939, 233, 234. p.; Bossuat, A.: La littérature de propagande au XVe siècle. Le Mémoire de Jean Pinel, secrétaire du roi d'Angleterre, contre le duc de Bourgogne (1435). *Cahiers d'Histoire*, I., 1956, 131–146. p.; Lewis, P. S.: War Propaganda and Historiography in 15th Century France and England. In *Transaction of the Royal Historical Society*, 5th ser., No XV., 1965, 1–21. p.
70. A legismertebb költők közül pl. Eustache Deschamps számos diplomáciai megbízatást teljesített (többek között Magyarországon is járt). Lásd *D.L.F.* 267–269. p.; *Melléklet* No 2. III./ 9. sz., Atiya: *The Crusade...* 127–132. p.
71. A béketőrekvésekre lásd Contamine: *La guerre...* 452–477. p.; továbbá Atiya: *The Crusade...* Alphonse: 462–480, 488–497. p.; Rousset: 101–111, 142–155. p.
72. *D.L.F.* 583–584. p.; Favier: *Dictionnaire...* 642. p.; Atiya: *The Crusade...* 19–32, 136–139. p.; Zink: *Littérature...* 314. p.; Setton: *The Papacy...* II., 224–257. p.
73. Setton: *The Papacy...* II., 405–440. p.; Bell, D. M.: *Étude sur le Songe du Vieil Pèlerin de Philippe de Mézières (1327–1405)*, Genève, 1955, Iorga, N.:

Philippe de Mézières (1327–1405). La Croisade au XIVe siècle. *Bibliothèque de l'École des Chartes* fasc. 110., Paris, 1896; Coopland, G. W.: *Philippe de Mézières, chancelier of Cyprus: Le Songe du Vieil Pèlerin*. I–II. Cambridge, 1969.

74. Ez utóbbira, minden ellentmondásossága ellenére, a nikápolyi keresztes hadjárat és az azt megelőző erőfeszítések szolgáltatják a legjobb példát, melyről a későbbiekben még lesz szó. Lásd Setton: *The Papacy...* II. 327–369. p.; Atiya: *The Crusade...* 1–49. p.; Rázsó Gy.: *A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, XX., 1973, 403–444. p.; Mályusz E.: *Zsigmond király*. Budapest, 1984, 102–107. p.
75. Érdekes módon, Froissart arról az eseményről, melynek külsőségei minden bizonnyal érdekelhették, gyakorlatilag nem beszél, illetve igen keveset ír, és IV. Károly császár halálát is épphogy megemlíti. Froissart: *Oeuvres...* IX., 211, 212. p., XVII., 572, 573. p. Nem úgy D'Orgemont: *Chronique...* 238–242, 250–252. p. Guenée: *Histoire et culture...* 327, 328, 335, 336, 349, 350. p. Vö. Guenée, B. – Lehoun, F.: *Les entrées royales françaises de 1328–1515*. Paris, 1968, 25. p.
76. A németalföldi, különösen a belga történetírás Froissart és társai művét a belga nemzeti kulturális érték és hagyomány részének tekinti. Anyagukat alkotóan és bőséggel használja föl Huizinga, J.: *A középkor alkonya*. Budapest, 1976.
77. Vö. Huizinga: *A középkor...*, különösen a 240–248. p.; Pirenne: *Histoire...* I., vonatkozó részek; Zink: *Littérature...* 308. p. Froissart műveinek hatására és jelenlétére a burgundi udvarban Doutrepont: *Littérature...* 87, 88, 128, 370–372, 406–410, 425, 426, 445, 446. p.
78. Kristó: *Krónika*. In *Világirodalmi Lexikon*, VI., (főszerk. Király I.), Budapest, 1979, 720–722. p., KMTL (Kordé Z.), 381. p.; Favier: *Dictionnaire...* 497, 498. p.; Bonnassie: 47–51. p.
79. Ehrard–Palmade: 13, 14. p.; Bourd–Martin: 40–46. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 337–345. p.; Nisard: 80–104. p.; Lanson: 133–142. p.
80. Bourd–Martin: 46–50. p.; Boutet–Strubel 22, 23, 169–193. p.; Csernus: *Mutation...* 5–7. p.; GRLMA, XI. / 3., 824–833. p.
81. Guenée: *Histoire et culture...* 323–325, 346–357. p.; Zink: *Littérature...* 265–268, 303–305, 308–310. p.; GRLMA, XI. / 3. 1055–1063. p.; Bédier–Hazard: 121. p.
82. *D.L.F.* 188. p.; lásd Luce, S.: *Chronique de Mont-Saint-Michel (1343–1468). Société des Anciens Textes Français*, Paris, 1879–1883.
83. *D.L.F.* 188. p.; Zink: *Littérature...* 310, 311. p.; Bédier–Hazard: 118–121. p.; Bourd–Martin: 46–50. p.
84. Itt a francia és a latin történetírás korabeli kapcsolataira utalva csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy Pontois krónikája illeszkedett a saint-denis-i történetírás egyik hagyományos vonulatához, amennyiben csak latinul készült el, a francia nyelvű alkotások számára *referencia*-műként volt haszná-

- latos, és számos francia nyelvű alkotás *forrása* lett; Jean Chartier a hagyomány *másik* vonulatát képviselte, amennyiben Chartier ismét *egy személyben* volt a saint-denis-i *latin krónika* és a francia nyelvű *Grandes Chroniques* alkotója, s így hagyott ránk egy latin és egy francia nyelvű krónikát is, noha úgy tűnik, hogy ezúttal a latin változat követte a franciát; míg Thomas Basin igen színvonalas alkotása, a *két király*, VII. Károly és XI. Lajos uralkodását szembeállító műve szinte *hatástalan* maradt a kortárs francia nyelvű történetírára. Pintoin krónikáiról Guenée: *Michel Pintoin...* In Bellaguet IX–LXXX., Basinre és Chartier-ra: Samaran, Ch. (ed.): *Histoire de Charles VII de Thomas Basin I–II. Les Classiques de l'Histoire de France*, Paris, 1933–44; Favier: *Le temps...* 117. p.; *D.L.F.* 593. p.; a latin nyelvű krónikára Samaran, Ch.: *Chronique latine inédite de Jean Chartier (1422–1450) et les derniers livres du Religieux de Saint-Denis. Bibliothèque de l'École des Chartes*, No 87., 1926, 142–163. p.
85. Több korabeli történetíró hagyott ránk nem történeti munkákat. A legismertebb költő-történetírókra *D.L.F.* 173, 183–186, 411–412, 519. p.; Lanson: 140–142. p.
86. Jelentkezésüknek a „hivatásos történetírók” nem mindig örültek, „*mert nincs senki másnak joga krónikát alkotni, csak annak, akit erre rendelték és megbíztak*”. Mandrot, B. de.: *Journal de Jean de Roy connu sous le nom de Chronique Scandaleuse (1460–1483)*. I–II. Paris, 1894–96, I. 2. p.; Bourdè-Martin: 42, 44. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 342, 343. p.
87. Az első „Journal” ugyan még 14. sz.-i, a műfaj kiteljesedésére azonban csak a 15. sz. fordulójától került sor, s mint látható, olyan is van közöttük mely végül „Krónikaként” vált ismertté (Jean de Roy). Zink: *Littérature...* 304, 311, 312. p.
88. A mecénatúrában a királyi hercegek jártak az élen, s ebben korábban maga V. Károly is példát mutatott: a legismertebbek közé tartoztak a burgundiai hercegek (különösen Jó Fülöp), valamint János, Berry hercege (V. Károly öccse). Ez könyvtáraikon is meglátsozott. Avril, F.: *Trois manuscrits napolitains des collections de Charles V et de Jean de Berry. Bibliothèque de l'École des Chartes*, No 127, 1967, 291–328. p.; Champion, P.: *La bibliothèque de Charles d'Orléans*. Paris, 1910; Doutrepoint, G.: *Inventaire de la „librairie” de Philippe le Bon (1420)*. Bruxelles, 1906; Humphreys, K. W.: *The Library of Philip the Bold and Margaret of Flanders, first Valois Duke and duchess of Burgundy. Journal of Medieval History*, No 4., 1978, 145–188. p. A fordításokra, a prózába történt átirásokra Vö. *D.L.F.*, Doutrepoint, G.: *Les mises en prose...* XII–LI. (bevezető tanulmány), 501–523. p.; Calmette: *Les Grands...*, 89–103, 281–315. p.
89. *D.L.F.*, 463–470.
90. Károly döntése minden bizonnyal egyik betetőzése volt annak a törekvésnek, mely a Capeting-monarchia kultikus központjának és kivételes tiszteletben részesülő Szent Dénes kultuszának rovására a Valois-dinasztia által előtérbe állított Szent Mihály kultuszát favorizálta. Guenée: *Histoire...* 340, 341. p.;

- Beaune: *Naissance...* 113, 114, 127–131, 257, 258, 262–264. p.; Sigal, P. A.: *Isten vándorai*. Budapest, 1989, 131–159. p.
91. D.L.F. 194. p.; Guenée: *Michel Pintoin...* (előszó) 9–13. p.
92. Guenée: *Histoire et culture...* 342. p.; uő: *Histoire d'un succès: construction et diffusion des Grandes Chroniques de France (1274–1518)*. In *Les lieux de mémoire*, Paris, 1987, 83–134. p.; Delaborde, H.-F.: *La vraie chronique du religieux de Saint-Denis. Bibliothèque de l'École des Chartes*, No 51., 1890, 93–110. p.
93. Saint-Denis – mint ismeretes – a középkori Franciaország egyik fontos zarándokhelye is, ahová a Párizsba látogató személyiségek szinte kötelezettségszerűen szoktak elzarándokolni. A zarándoklatokra vonatkozó kiterjedt irodalomból lásd Delaruelle, E. – Labande, E. R. – Ourliac, P.: *L'Église au temps du Grand Schisme et la crise conciliaire*. In *Histoire de l'Église*, dir. Fliche, A. – Martin, V., XIV., Paris, 1964, 787–820. p.; Sigal, P.A. 40–44, 98–144. p. Beaune: *Naissance...* 115–173. p. A saint-denis-i krónikaíró műhelyt természetesen a zarándokok is rendre informálták, sőt adatunk van arról, hogy többször azzal a céllal keresték fel az apátságot (köztük magyarok is), hogy a világban történt eseményekről tájékoztatást adjanak. Csernus: *Mutation...* 6–8. p.
94. A Saint-Denis-i Krónikára vonatkozó elemzés alapjául B. Guenée-nek a krónika bilingvis reprint kiadásához írott előszava szolgált. Vö. Guenée: *Michel Pintoin...*, I–LXXX (a továbbiakban előszó, 1–80. p.), részletes bibliográfiával. A 14–15. sz. fordulópontjára eső mintegy fél évszázadnyi idő történetének kulcsdokumentuma Pintoin eredetileg latin nyelvű krónikája. Tekintettel arra, hogy benne a latin és a francia nyelvű szövegeknek oly erős és szövevényes „interferenciája” alakult ki, és hogy a krónika VI. Károly uralkodására vonatkozó szövege (Des Ursins kompilációjaként) több francia nyelvű történeti munkának, így a „Grandes Chroniques”-nak is része, a benne foglalt információk áttekintése az egész vizsgált anyag szempontjából lényeges.
95. Pintoin mester (1349 k.–1421. febr. 16), aki feltehetően Pikárdiából származott, az apátság adminisztrációjában különböző megbízásokat teljesített, és hosszabb időt töltött el a történetíró szerzetesek csoportjában. Az apátsági ranglétrán 1400-ban jutott el az általa áhított pozícióhoz: *kántorként* a kolostor egyik legmagasabb méltóságát nyerte el. Ezzel a tisztséggel együtt járt az archívum és a katedrális, illetve a kolostor könyvtárainak, valamint a másolóműhely munkájának a felügyelete, a könyvek rendben tartása, de a kántor volt a felelős a vallási ceremóniák lebonyolításáért is. A saint-denis-i apátságban (ahol ez idő tájt 128 szerzetes élt) a történetírással foglalkozóknak jelentős szellemi „arsenál” állt a rendelkezésére: a mintegy 1600 kötetes könyvtár, mely a másolóműhely tevékenysége következtében is folyamatosan tovább gazdagodott, *misztikus, teológiai* és a „*mindkét jog*” területéről tartalmazott igen értékes műveket. Új vezetőjét azonban nem a teológia vagy

a jog érdekelte leginkább, hanem a szintén gazdag anyaggal jelen lévő történelem. Guenée: *Michel Pintoin...* 8, 9. p.

96. Ekkor még a „*très grant clerc*”, Richard Lescot (1315 k.–1400 k.) irányította a műhely működését, aki „*fist et multiplia mout d’escriptures*”, s akinek működését még a fénykorhoz sorolják. Guenée: *Michel Pintoin...* 10, 11. p.; uő: *Histoire et culture...* 340. p.; *D.L.F.* 635. p.
97. Nem kívánjuk itt a szerteágazó vitát részletezni, noha az ún. „ereklye-háború” fő konfliktusa és valamennyi „mellék-hadszíntere” alaposabb tanulmányozást igényelhetne. A fő problémákat az alábbiakban foglaljuk össze: a 15. sz. első évtizedében rivalizálás keletkezett, majd összetűzés robbant ki a Saint-Denis-i Apátság és a Párizsi Notre-Dame Székesegyház között, mely végül egyik fél tekintélyének sem használt, bár bizonyos problémák megvitatásával és néhány kérdés tisztázásához hozzájárult. Az ereklye-vita végső soron a hitelesség és az ahhoz szorosan kapcsolódó tekintély felfogásának és érvényesítésének a vitája volt – a konkrét ellentét azonban a két „egymásnak ellentmondó” és ráadásul földrajzilag egymáshoz túl közel elhelyezkedő Szent Dénes-ereklye körül bontakozott ki: az apátságban őrizték ugyanis a kolostoralapítónak, Párizs első püspökének, Szent Dénesnek a *sértetlen* koponyáját, miközben a Székesegyház nem sokkal korábban szerzett meg, és állított ereklyéi közé egy *koponyatetőt*, melyről azt állították, hogy ugyanettől a Szent Dénestől származik. A feszültségforrás még a legegyszerűbb hívő számára is egyértelmű volt, és látens módon létezett mindaddig, amíg a korabeli politikai élet egyik meghatározó személyisége, János, Berry hercege, meg nem vásárolt egy darabot a Székesegyházban őrzött koponyatetőből: ezáltal ugyanis a dinasztia egyik tagja nyilvánvalóan közvetve a párizsi ereklye hitelességét ismerte el, annak tekintélyét növelte úgy, hogy az sértés számba ment a saint-denis-i apátság számára. Ezt a szerzetesek saját létalapjuk megtagadása nélkül nem hagyhatták szó nélkül. A mintegy fél évtizeden át tartó, heves küzdelem tétje valójában az apátságnak a francia monarchián belül addig széleskörűen elfogadott, kiváltságolt pozíciójának a megőrzése vagy elvesztése volt. A hivatalos történetírói szerep felelőse a vita egyik fő iránya volt, melyben a szerzetesek arra hivatkoztak, hogy a monarchia történetének megírására „Hódító Fülöp királytól és utódaitól” kaptak megbízatást, s hogy a saint-denis-i krónikák minden más hasonló írásnál hitelesebbek, mert történetíróik Rigordus (1160–1206) mestertől kezdődően (aki *regum Francorum chronographus* volt) hivatalukat a francia királyoktól nyerték. A tét tehát valójában az apátság helye, hitelessége a történetírásban, és a tőle elválaszthatatlannak vélt Monarchiához való viszonya volt: ez is magyarázza, hogy közben miért hangzanak el általános megjegyzések, fejtegetések a történetírás funkciójáról, a történetíró feladatairól és a fejedelem szerepéről... A részletekre lásd Guenée: *Michel Pintoin...* 18–20. p.; uő: *Histoire et culture...* 340, 341. p.; Delaborde, H.-F.: *Le procès du chef de Saint-Denis*. In *Mémoire de la Société de l’Histoire de Paris et de l’Île-de-France*, No 11., 1884, 297–409. p.

98. Ez a kirohanás elég egyértelműen utal arra, hogy az események főszereplőinek (vagy szereplőinek) egy részét nem nagyon vonzotta az, hogy történetük a kolostor szűk körében és csak egy szűk réteg számára hozzáférhető, a kortársak körében már egyre kevésbé érthető, idegen nyelvű krónikában kerüljön megörökítésre. Mivel pedig ekkor nem volt a monarchia központjában a kortárs eseményeket francia nyelven írásba foglaló, szélesebb közönséghez szóló történetírás, maradt a heroldok által kínált és azonnal a lehető legszélesebb körben élvezhető dicsőség... Guenée: *Michel Pintoin...* 29. p.; Pintoin V./ p. 550, 551. p.
99. Az „oriflamme” VI. Lajos francia király németek elleni hadjárata óta (1124) a francia monarchia vörös színű selyemből készített zászlaja, melyet Saint-Denis-ben őriztek. Az apátságot csak akkor hagyta el (örzőjével egyetemben), amikor a király a hitért és a királyságért vezette harcba a seregét, így ott volt a VI. Károly által vezetett, flamandok elleni hadjáratban, de ott volt Nikápolynál is. Favier: *Dictionnaire...* 707. p.; Contamine, Ph. de: *l'Oriflamme de Saint-Denis au XlVe et XVe siècles, Étude de symbolique religieuse et royale. Annales de l'Est*, 1973, 3–73. p.
100. Guenée: *Michel Pintoin...* 27, 28. p. Az angol partraszállásra és Azincourt-ra lásd Pintoin V./p. 499–503, 553–565. p.
101. Michel Pintoin fizikailag egyre kevésbé volt képes követni az eseményeket, mindinkább ki volt szolgáltatva informátorainak, a várt információk mind ritkábban érkeztek be úgy, ahogy azt korábban megszokta, s mind gyakrabban kerültek be a szövegbe olyan megjegyzések, amelyek arra utalnak, hogy további pontosításokat vár (a megmaradt hiányok pedig jelzik, hogy a várt pontosításokat nem kapta meg...). Mindemellett az apátság maga is erőteljesen hanyatló periódusba került, lakóit súlyos járvány tizedelte meg; VI. Károly nevéhez pedig egyre kevesebb olyan esemény fűződhetett, mely a krónikákban feltétlen megörökítésre várt. Guenée: *Michel Pintoin...* 29, 30, 39, 40, 45–47, 69. p.; Pintoin VI./p. 274.
102. Az is előfordult, hogy Pintoin mester jelentősebb terjedelmű francia szöveget emelt be krónikájába, mint pl. a „*Chronique de la Trahison et Mort de Richart II*”, mely egy ismeretlen burgundiai krónikás (egyébként kevés hiteles információt tartalmazó) alkotása, vagy éppen a korban oly gyakori hadjáratokról készített francia nyelvű, részletes, írásos (még gyakrabban szóbeli) beszámolók anyaga. Természetesen az apátság kántora egyháza ügyein túlmenően jól értesült volt az egész egyház dolgaiban, jól követte az udvar és a diplomácia eseményeit; jól ismerte a párizsi egyetemi életet, a párizsi, a Párizs környéki és a királyság északi területein zajló eseményeket (az ország többi részéről kevés információt ad, a királyság déli részéről pedig alig vannak adatai). Pintoin valójában Franciaországon, melyről oly gyakran beszél, Párizst és környékét értette. Nem mozgott otthonosan a hadjáratok és a harcterek világában, és nem volt jó kapcsolata a párizsi parlamenttel sem. Guenée: *Michel Pintoin...* 38, 41–43. p.; Pintoin I./ p. 90, 330–332. p.; IV. 624. p.; V. 204, 250. p.

103. Guenée: *Michel Pintoin*... 48, 49. p.; Pintoin I. 598. p.
104. Guenée: *Michel Pintoin*... 52, 59. p.; Pintoin I. 52–54, 298, 466, 690. p.; VI. 130. p.
105. Guenée: *Michel Pintoin*... 53, 54. p.; Pintoin I. 82–84, 98, 262, 382–384, 624. p.; V. 72. p. Areopagita Szént Dénesre lásd Favier: *Dictionnaire*... 342. p.; D.L.F. 242–244. p.
106. Guenée: *Michel Pintoin*... 54–68. p.; Pintoin I. 32, 36, 148, 238. p.
107. Guenée: *Michel Pintoin*... 59. p.; Krynén: *L'empire*... 432–438. p.
108. Des Ursins-re, D.L.F. 196. p.; *Melléklet* No 2. IV./ 1. sz.; Favier: *Dictionnaire*... 544. p.; Guenée: *Histoire et culture*... 71, 72. p.; Lewis, P. S. (ed.): *Écrits politiques de Jean Juvénal des Ursins*, „S.H.F.”, Paris, 1978.
109. A Pintoin-féle krónikát is tartalmazó első, háromkötetes kiadása az *első* nyomtatott könyv Franciaországban, kiadta: Pasquier Bonhomme: *Les Grandes Chroniques de France*. Paris, 1477; *Histoire de la Presse*... 17–29. p.; D.L.F. 194. p.
110. Legyen elegendő itt csupán annyit megjegyezni, hogy a középkori Francia Királyság a 15. sz. első két évtizedében élte addigi történetének egyik legválságosabb periódusát, amikor rendkívül nehéz volt azonosítani (különösen a frontvonalba került Észak-Franciaországban és Párizs környékén), hogy ki a barát és ki az ellenség: amikor az elborult elméjű francia király utódjául, saját fiát félreállítva, vejét, az angol királyt teszi, akinek korai halála miatt csecsemőkorú gyermeke kerül a trónra; amikor a trónkövetelővé lett dauphin, majd a „bourges”-inak nevezett király hatalmának valós területe a minimálisra csökken, s a királyság hagyományos központi bázisáról kiszorul; s különösen, amikor még nem tudni, hogy a városok és a reformok hívei előtt általában véve is szimpatikusabb burgundi hercegek végső soron a Francia Királyság javára vagy éppen rovására tevékenykednek-e; amikor a királyi hercegek egymást gyilkoltatják le, és megindul a szélsőséges pártosodás folyamata, amikor Párizsban a nemzeti királyság érdekeit egy, a párizsiak döntő többsége által „idegennek” tekintett csoportosulás, az arnagnac-ok védik (gyakran a párizsi megmozdulások vérbe fojtása árán is), akkor a királyság szolgálatához szokott és a monarchia érdekeit továbbra is szem előtt tartani kívánó történetírónak sem eligazodnia nem volt könnyű a világban, sem pedig a történelemnek olyan ideologikus megközelítést adni, mint amelyet Chartier elődje (az őt valószínűleg történetírói képességeiben is felülmúló) Michel Pintoin produkált. A helyzet tömör összefoglalására lásd D'Avoût 223–248. p.; Autrand: *Charles VI. 5777–591*. p.; Csernus: *A nemzetközi*... 17–19, 21, 22. p.
111. Chartier valójában két krónikát írt, egy *latin* nyelvűt (melynek szerzősége hosszú ideig vitatott volt) és egy *francia* nyelvű munkát (melyről később lesz szó). A latin krónika az 1422–1450 közötti eseményeket mondja el, a francia, mely részletesebb és érdekesebb, 1461-ig viszi el a történetet. Favier: *Dictionnaire*... 253, 254. p.; D.L.F. 194. p.; *Melléklet* No 2. IV./ 15. sz., Guenée: *Histoire et culture*... 225, 226, 257, 341–343. p.

112. Guenée: *Histoire et culture*...341. p.; Bourdó–Martin: 40, 41. p.; a tudományosság szerepére, illetve a latin és francia viszonyára Zink: *Littérature*... 303–305, 313–315. p.
113. Guenée: *Histoire et culture*...242. p.; Favier: *Dictionnaire*... 466. p.
114. *D.L.F.* 39. p.; Favier: *Dictionnaire*... 253, 254. p.; Zink: *Littérature*... 276, 277, 289, 290, 299, 315, 322. p.
115. Castelle lásd: *D.L.F.* 151, 152. p.; Favier: *Dictionnaire*... 215. p. Apjához, Jean Castelle (1383–1425) hasonlóan ő is költő, a királyi udvar vonzáskörzetében élt, XI. Lajos közvetlen környezetéhez tartozott.
116. A „hivatalos történetírás” uralkodói koncepciója Európa számos részében terjedt el (Nápoly, Burgundia, Kasztília, Portugália...). Vö. Guenée: *Histoire et culture*... 342, 344, 345. p. Ilyen „hivatalos történetírónak” tekintik a nápolyi Anjou-udvarban Magyarországi Andrást is. Capo, L.: Da Andrea Ungaro a Guillaume Nangis: un ipotesi sui rapporti tra Carlo I. d'Angio e il regno di Francia. In *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen-âge – Temps modernes*, No 89, 1977, 811–888. p.
117. Gaguin (1433–1501), aki levelezésben állt Erasmussal és Mirandolával, a francia humanizmus egyik legnagyobb alakja, XI. Lajos és VIII. Károly diplomatája, szerteágazó munkássága részeként megírta latin nyelven a „Frankok eredetéről és dicső tetteiről” (*Compendium de origine et gestis Francorum*) szóló művét (1495); *D.L.F.* 291. p.; Favier: *Dictionnaire*... 438, 439. p.
118. Ezeket a sikertelen kísérleteket újabb próbálkozások követték: 1498-tól egy itáliai történetíró, Paulus Emylius „*orateur et chroniqueur lombard*” kapott újabb megbízatást Franciaország történetének megírására, amivel hivatalhoz és tisztséghez föltehetően nem jutott, de némi javadalmat valószínűleg kapott. Vele szinte egy időben (1501) a porondon újabb történetíró is megjelent, akit a „király történetírójaként” (*historiographe du roy*) emlegettek, s aki azt állította, hogy egy „*Chronique de France*” írásába fogott, de ezzel valójában hivatalhoz és méltósághoz nem jutott, és nem kapott javadalmazást sem. Vö. Guenée: *Histoire et culture*... 344, 345. p. Danicot-ra és Levrien-re lásd Samaran, Ch.: Un ouvrage de Guillaume Danicot, historiographe de Louis XI. In *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome* (MAHEFR), No 45., 1928, 8–20. p.; Lesellier, J.: Un historiographe de Louis XI demeuré inconnu, Guillaume Danicot. In *MAHEFR*, No 43., 1926, 1–42. p.; Samaran, Ch.: Mathieu Levrien, chroniqueur de Saint-Denis à la fin du règne de Louis XI. In *Une longue vie d'érudit: Recueil d'Études de Charles Samaran I–II.*, Paris, 1978, I., 489–495. p.
119. A „Nagy Krónikák” anyagának és különböző változatainak teljes kiadása még ma sem fejeződött be teljesen. A legfontosabb kiadásokra lásd: *D.L.F.*, p. 190 (bibl.).
120. A szembenállás elemzésének, sőt a pártszimpátiák kifejezésének a későbbi francia történetírásban is nagy szerep jutott. Eszerint a francia történetírók többsége kezdettől fogva az armagnac-orléans-i pártot „nemzetinek”, azaz

- „királypártinak” tekinti, a többbit (különösen a burgundiakat) többé-kevésbé „árulónak”. Vö. D’Avoût: 55, 56. p.; Lavissee IV./1. (Coville) 322–325. p.; Michelet 692–707. p.; Favier: *La guerre...* 403–457. p.; sokkal kiegyensúlyozottabban Duby: *Le Moyen-âge...* 432, 433, 438, 441–448. p.
121. Károly uralkodásának legalaposabb összefoglalását Françoise Autrand adja; a „Marmousets”-ek uralmára és a király betegségére lásd Autrand: *Charles VI.* 189–203, 289–319. p.; Michelet: 545–608. p.; Lavissee IV./1. (Coville) 171–265, 297–301, 303–309. p.; Soutel, J.: *La folie du roi Charles VI.* Toulouse, 1907; Mirot, L.: Un essai de guérison de Charles VI en 1404. *Revue des questions historiques*, XCI, 1912, 96–100. p.; Dodu, G. La folie de Charles VI. *Revue Historique*, CL., 1925, 161–188. p.
122. D’Avoût: 56–83, 84–109. p.; Autrand: *Charles VI.* 443–451, 501–510, 548–563. p.; Favier: *La guerre...* 419–422, 430–437, 450–456. p.; Csernus: *A nemzetközi...* 17, 18. p.
123. Beaune: *Naissance...* 448, 449. p.; Boutet–Strubel: 229, 230. p.
124. Mint ismeretes, Merész Fülöp halálával (1404) a szembenálló felek közötti kényes hatalmi egyensúly és a király melletti befolyás „váltógazdálkodása” megszűnt, ami objektíve az orléans-i herceg pozícióit erősítette meg. Az orléans-i-burgundi szembenállás új és a megbékélést gyakorlatilag kizáró korszakát Lajos herceg meggyilkolásától (1408) számítják: ezzel a merénylettel Burgundiai („Félelemnélküli”, „Rettenthetetlen”) János valójában a maga számára is sorsdöntő és végzetes lépést tett. A konfliktus elmérgesedésére és a merényletekre lásd Favier: *La guerre...* 403–409, 413–430. p.; Lavissee IV./1. (Coville) 267–270, 328–343. p.; Autrand: *Charles VI.* 249–257, 516, 540. p. Az orléans-i herceg elleni merényletre Párizsban, 1407. november 23-án került sor, majd titokzatos módon sorra haltak meg az egymást követő francia trónörökösök (Lajos, 1415. dec 18. és János, [1417. április 4.])
125. A montereau-i merénylet 1419. szept. 10-én történt. Autrand: *Charles VI.* 571–572, 574–576. p.; D’Avoût: 296–299. p.; Lavissee IV./1. (Coville) 382–392. p.; Favier: *La guerre...* 452, 453. p.; Favier: *Le Temps...* 362–365. p.; részletes elemzés Bonenfant, O.: *Du meurtre de Montereau au traité de Troyes.* Bruxelles, 1958.
126. Calmette: *Les Grands...* 177–231. p.; Paravicini: 7–18. p.; Csernus: *Mutation...* 22. p.
127. Boutet–Strubel: 229–231. p.; Calmette: *Les Grands...* 169, 170, 172–176. p.
128. Zink: *Littérature...* 311, 312. p.; D.L.F. 440, 441, 753–757. p. A másik nagy egységet, noha nem tekinthetjük új műfajnak, bár a francia nyelvű anyagban nagyobb számban ekkor jelentkezik, az úti beszámoló, a megbízásból készített vagy a korábbi anyagokból kompilált, illetve fordított útleírások jelentették. Favier: *La guerre...* 619, 620. p.; a magyar vonatkozásokra vö. Csernus: *A 15. sz. i. útleírások...* 106–1019. p.
129. GRLMA, *Melléklet* No 2. IV./ 5, 6, 7. sz.
130. Moranvillé, A. (ed.): *Journal de Jean Le Fèvre évêque de Chartres, chancelier du Roi de Sicile Louis Ier d’Anjou.* Paris, 1888. A *Journal d’un bourgeois de*

- Paris szerzőjeként leginkább Jean de Venette, illetve újabban Jean Chuffart nevét szokták emlegetni. *Melléklet* No 2. IV./ 4. sz., Beaune: Introduction. In *Journal (1405–1449)*, 5–26. p.
131. Beaune: Introduction. In *Journal (1405–1449)*, 11–13. p.
132. Szemben a burgund-párti történetírókkal, műveiknek az uralkodókhoz kötését – mint láttuk – a címadásban is szükségesnek látták kihangsúlyozni: Pisan, Pintoin, Juvenal des Ursins, Chartier, Gilles Le Bouvier, Basin. *Melléklet*. No 2. IV/ 1, 15, 16.
133. *D.L.F.* 199. p.; Autrand: *Charles VI.* 13–22, 161–171, 331–333, 380–394. p.
134. *Melléklet* No 2. IV./ 9. sz.; Favier: *La guerre...* 620, 621. p.
135. Guenée: *Histoire et culture...* 18, 19, 22–25, 350–354. p. Tevékenységükre lásd Favier: *Dictionnaire...* 120. p.
136. Tevékenységükre lásd *D.L.F.* 281, 438. p.; Favier: *Dictionnaire...* 117, 120. p. Basin XI. Lajosról frott művére: Samaran, Ch. (ed.): *Histoire de Louis XI, par Thomas Basin.* I–II. Paris, 1963–66. Vö. továbbá du Fresne de Beaucourt, G.: *Charles VII et Louis XI d'après Thomas Basin.* Paris, 1860.
137. *D.L.F.* 339. p.; *Melléklet* No 2, IV./ 16. sz.
138. Jean Juvénal Louvre-ban található síremléke a 15. sz.-i francia szobrászat egyik csúcsteljesítménye. Favier: *Dictionnaire...* 544. p.; Guenée: *Entre l'Église et l'État. Quatre vies de prélats français à la fin du Moyen Age (XIIIe–XVe siècle).* Paris, 1987. Politikusi és politikai gondolkodói tevékenységére lásd Lewis, P. S. (ed.): *Écrits politiques de Jean Juvénal des Ursins I–III.* Paris, 1978–1992; Lewis, P. S.: *La noblesse des Jouvénal des Ursins.* In (ed. Contamine, Ph.): *L'État et les aristocraties XII–XVIIe siècle: France, Angleterre, Ecosse,* Paris, 1989, 79–102. p.; *Melléklet* No 2. IV./ 1. sz..
139. *Melléklet* No 2. IV./ 15. sz.; Vallet de Virville: Introduction. In *Chronique de Chartier, V–LXIV.* p.; Samaran, Ch.: *La Chronique latine inédite de Jean Chartier (1422–1450).* Paris, 1928.
140. Gilles Le Bouvier több területen – útleírás, heraldika – alkotott maradandót. Lásd *D.L.F.* 458. p.; *Melléklet*, No 2. IV./ 16. sz.
141. Duby: *Le Moyen-âge.* 449. p. Jeanne d'Arc személye erősen megosztotta a korabeli történetírókat is. A vele kapcsolatos vélemények könyvtárnyi irodalmából lásd: Duby, G. – Duby, A.: *Jeanne d'Arc pereí.* Budapest, 1989; és Beaune: *Naissance...* 11, 12, 56, 152–158, 161, 162, 231–235, 266, 267, 300, 301, 312, 313. p.; Quicherat, J. (ed.): *Procès de condamnation et de réhabilitation de Jeanne d'Arc dite la Pucelle.* I–V. Paris, 1841; Tisset, P. (ed.): *Procès de condamnation de Jeanne d'Arc.* I–III. „S.H.F.”, Paris, 1960–71; Duparc, P.: *Procès en nullité de la condamnation de Jeanne d'Arc.* I–II. Paris, 1977–79.
142. Autrand: *Charles VI.* 324–329, 449–451, 419–425, 517–524, 592–600. p.
143. A francia nemzetté válás kiterjedt irodalmából lásd Beaune: *Naissance...* 317–476. p.; Boutet-Strubel: 187–190, 236–239. p.; Krynen: *L'empire...* 296–344, 447–457. p.; Guenée: *Histoire et culture...* 113–133. p.; uő: *Állam és nemzet Franciaországban a középkorban.* VT., 1984/1., 3–16. p. (az RH

- CCXXXVII/1967/1., 17–30. p. fordítása); Huizinga, J.: *Patriotism...* 101–120. p. Az európai nemzetté válás és a magyar nemzeti fejlődés összefüggéseire Szűcs: *A magyar nemzeti tudat...* 11–39. p.
144. A burgundi hercegeknél már a könyvtár beosztása is politikai koncepciót sugallt. A hercegi könyvtárról lásd Lacaze: *Politique méditerranéenne...* I. 5–12. p.; Calmette: *Les Grands...* 89–102, 257–280. p.; Paravicini: 13–18. p.; Doutrepont: *La littérature...* 403–455, 504–512. p.
145. A Froissart-örökséget a burgundiak annyira magukénak érezték, hogy Jó Fülöp kívánságára Froissart Krónikáiból egy új, „modernizált” változat is készülhetett... Calmette: *Les Grands...* 91–96. p.; Doutrepont: *La littérature...* 474, 475, 490–494. p.
146. A burgund állam szellemére és a lovagi eszme reneszánszára mindenekelőtt lásd Huizinga: *A középkor...* 52–59, 72–81. p.; Calmette: *Les Grands...* 281–314. p.; Doutrepont: *La littérature...* 441–452, 465–472, 508–518. p.; Lacaze: *Projet de croisade...* 11–18. p.
147. Flandria házasság útján került a királyi herceg birtokába: örökösnejét, az 1361-ben megözvegyült Flandriai Margitot (a poitiers-i helytállása óta már csak „Merész”-ként ismert) Fülöp herceg 1369-ben vette nőül, s ezzel más fontos területek (Nevers, Rethel) birtokosává is lett. A burgundi hercegek birtokaira és a burgund területek státusára lásd Calmette: *Les Grands...* 7–88. p.; Favier: *Dictionnaire...* 173–175. p.; Paravicini: 7–13. p.
148. Merész Károly uralkodására és politikájára Calmette: *Les Grands...* 231–256, 315–389. p.; Paravicini: 25–164. p.; Brion, M.: *Charles le Téméraire, Grand-duc d'Occident*. Paris, 1977; továbbá XI. Lajossal való hosszú rivalizálásának kitűnő feldolgozása Kendall, P. M.: *Louis XI*. London, 1971 (fr. ford.: Paris, 1974).
149. A tragikus kimenetelű nikápolyi vereség óta végérvényesen „Rettenthetetlen” János herceg törekvéseire és kormányzására Calmette: *Les Grands...* 103–176. p.; Setton: *The Papacy...* 335–369, 370–404. p.
150. Félelemnélküli János helyzetére a százéves háború kiéleződésének időszakában D'Avoût: 249–273. p.; Csernus: *A nemzetközi...* 17–19, 21, 22. p.
151. Lavissee IV./1. (Coville, A.) 320, 321. p. Párizs szimpátiáját jól tükrözik a források – így a *Journal d'un bourgeois* szövege – is. *Journal...* 18–22. p.
152. Krynen: *L'empire...* 228–244, 258–279, 296–299, 432–438. p. A zsarnokölés-elmélet reneszánszáról D'Avoût: 98–100. p.; Autrand: *Charles VI*. 358–366. p.; Coville, A.: *Jean Petit. La question du tyrannicide au commencement du XVe. siècle*. Paris, 1932; Mirot, L.: *L'assassinat de Louis d'Orléans et la théorie de tyrannicide au XVe siècle*. Paris, 1933; Coville, A.: *Le véritable texte de la justification du Duc de Bourgogne par Jean Petit. Bibliothèque de l'École des Chartes*, Paris, 1923.
153. Fénin: *Mémoires...* 529, 588, 589. p.; Cousinot: 158. p.; Chartier: 36, 37. p.; Des Ursins: 532, 533. p.; Monstrelet: *Chronique...* 388, 393, 394, 395–397. p.; Wavrin: 234–237. p. Azincourt-ra és következményeire Lavissee, IV./1. (Coville, A.) 344–369. p.; Autrand: *Charles VI*. 527–537. p.; továbbá Kervyn

- de Lettenhove (ed.): *Le Livre des Trahisons de France envers la Maison de Bourgogne*. In *Croniques relatives à l'histoire de la Belgique sous la domination des ducs de Bourgogne*, Bruxelles, 1873, 1–258. p.; és egy igazán középkorias atmoszférájú *Geste des ducs de Bourgogne* (1393–1411). In uo. 259–572. p.
154. Paravicini: 34–38. p.; Calmette: *Les Grands...* 315–345. p. Fülöp titulusa: „Philippe par la grâce de Dieu duc de Bourgogne, de Lothier, de Brabant et de Lemburg, conte de Flandres et d'Artois, de Bourgogne Palatin, de Haynau de Hollande de Zeeland et de Namur, marquis du Saint-Empire, Seigneur de Frise...” Delachanel, L.-P.: *Histoire de la politique extérieure de la France (806–1936)*. Paris, 1936, 29. p.
155. Lásd Paravicini: 38–41. p.; Brion: 190–198. p.; Frédérix, P.: *La Mort de Charles le Téméraire*. Paris, 1966, 35–66. p.
156. Jó Fülöp politikájára Lacaze, Y.: Philippe le Bon et le problème hussite: un projet de croisade bourguignon en 1428–29. *Revue Historique*, CCCLI, 1969 69–99. p.; Lacaze: *La politique méditerranéenne...* I–II.; Bourassin, E.: *Philippe le Bon, le Grand Lyon des Flandres*. Paris, 1983, 267–296. p.; Setton: *The Papacy...* II. 1–160. p. Merész Károly császári törekvéseire Frédérix: 43–49. p.; Brion: 190–193. p.
157. A burgundi történetírás legismertebb „első vonala” mögött további történetírók alkottak, közöttük Edmond Dwyer, Adrien de But, Jehan de Haynin és Jacques de Hemricourt. Vö. Calmette: *Les Grands...* 257–272. p.; Boutet–Strubel 232, 233. p.; *Charles Le Téméraire, 1433–1477. Exposition organisée à l'occasion du cinquième centenaire de sa mort* (Catalogue). Bruxelles, 37–39. p.
158. Calmette: *Les Grands...* 386–388. p.; Paravicini: 134–146. p.; Brion: 205–273. p.; Frédérix: 50–98. p.
159. Mindez már a konfliktusok történetírókat is érintő éleződésének korát követő időszakban következett be. A pártok közötti bonyolult intrikákra jellemző, hogy a francia királyi udvarban (VI. Károly titkáráként) tevékenykedett egy bizonyos Pierre Salmon (1380 k.–1427 u.) nevű, az orléans-iakkal szemben rendkívül ellenséges politikai kalandor, akit a burgundi herceg ügynökének tekintenek a királyi udvarban, aki egyébként a kor egyik érdekes *Mémoires*-jának a szerzője is volt. *Melléklet No 2. IV./ 11. sz.*; Guenée: *Histoire et culture...* 342, 343. p.
160. Calmette: *Les Grands...* 390, 391. p.; Paravicini: 147–163. p.; Frédérix: 222–230. p.; Brion: 303–309. p. Károly halálának ötszázadik évfordulója alkalmából átfogó kiállítást rendeztek Brüsszelben, mely az utolsó burgund herceg uralkodásának fényét és árnyoldalait egyaránt jól mutatja. Vö. *Charles Le Téméraire... Exposition...* (Catalogue).
161. *D.L.F.* 522. p.; Calmette: *Le Grand...* 257, 258. p.; Doutrepoint: *La littérature...* 405–413. p. *Melléklet No 2. IV./ 12. sz.*
162. *D.L.F.* 263, 458, 459. p.; *Melléklet No 2, IV./ 23. sz.*
163. *D.L.F.* 248. p.; *Melléklet No 2, IV./ 24. sz.*

164. D.L.F. 761. p.; *Melléklet No 2. IV./ 22.*; Zink: *Littérature...* 230, 304, 344. p.; Iorga, N.: *La campagne des croisés sur le Danube en 1445*. Paris, 1927; uő: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle*, II. sér., Paris, 1899; Kropf, L.: Jehan de Wavrin krónikájáról. *Századok*, 1894, 675–696. p.; Csernus: *A XV. századi útleírások...* 1009, 1010. p.
165. Pierre de Féninről kevés és részben ellentmondásos információink vannak. Vö. D.L.F. 275. p.; *Melléklet No 2. IV./ 8. sz.*
166. D.L.F. 173. p.; *GRLMA, Melléklet No 2. IV./ 25. sz.*; Calmette: *Les Grands...* 259–262. p.; Chastellain művének időnként még manapság is kerülnek elő elveszettnek hitt részletei, így pl. az 1458. július és az 1461 közötti rész. Armstrong, C. N. J.: *Le texte de la Chronique de Chastellain pour les années 1458–1461 retrouvé dans un manuscrit jusqu'ici inconnu*. In *Publication du Centre d'Études Burgondo-Médiane*, No 10., Saint-Etienne, 1968.
167. D.L.F. 519. p.; *Melléklet No 2. IV./ 26. sz.*; Zink: *Littérature...* 298–230, 308–310. p.; Bourdė-Martin: 40–43. p.
168. D.L.F. 450. p.; *Melléklet No 2. IV./ 27. sz.*; Zink: *Littérature...* 292, 293, 298, 304, 309, 310. p.; Calmette: *Les Grands...* 306–309. p.; *Charles le Téméraire...* (Catalogue), 3–19, 37–39. p.; Doutrepont: *Littérature...* 518–523. p.
169. Paravicini: 14, 15. p.; a burgund állam fennállása során valamennyi keleti, törökellenes vállalkozás valós vagy tervezett részese volt. Atiya: *The Crusade...* 33–50, 98–126. p.; Setton: *The Papacy...* II. 82–346. p.; Calmette: *Les Grands...* 222–224, 254. p.
170. „La mise en scène d'un rêve...” Bourdė-Martin: 46. p. Ennek egyik legnagyobb hatású megnyilvánulása a „Voeux du Faisan” (1454. február 17., Lille). Vö. Huizinga: *A középkor...* 70, 71. p.; Calmette: *Les Grands...* 298–300. p. A burgund civilizáció hatása a németalföldi nemzeti fejlődésre, *Charles le Téméraire...* (Catalogue), 20–33. p. és Huizinga, J.: *L'État bourguignon, ses rapports avec la France et les origines d'une nation néerlandaise. Le Moyen-âge*, N° XL, XLI., 1930–1931.
171. Commynes művével, melyet a középkori francia történetírás lezárásaként és a modern történetírás és politikai gondolkodás kezdeteként tartanak számon, az alábbiakban részletesebben foglalkozunk. Az 5. fejezet szövegének alapját az Európa Kiadó számára készített Commynes-fordítás előszavának anyaga adja, melynek átdolgozott változata megjelenés előtt áll. Csernus S.: *A modern politikai gondolkodás forrásvidékén: Philippe de Commynes „a francia Machiavelli”*. „Századok”, 133. évf. 1999/1. sz. 125–144. p.
172. Commynes, Ph. de: *Mémoires sur Louis XIesme*, kiadva: Godefroy, D., Paris, 1649. Commynes „Emlékiratainak” öt kézírata maradt ránk (ebből egy teljes), és manapság már a világban több mint száz kiadása, illetve fordítása van. Legismertebb, ma is használható, tudományos apparátussal rendelkező kiadásai Dupont, E.I–III. köt., in *Société de l'Histoire de France*, Paris, 1881; Mandrot, B., in. *Collection de textes pour servir à l'étude de l'enseignement de l'histoire*, XXXVI., I–II. köt., Paris, 1901–1903; Calmette, J. – Durville, G., in *Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen-âge*, No 3, 4 és 6., I–III.,

- Paris, 1924–25, (teljes kiadás, I–VIII. könyv), Pauphilet, A.: *Historiens et Chroniqueurs du Moyen Age*, “Bibliothèque de la Pléiade”, Paris, 1938, 949–1448 (teljes kiadás, I–VIII.), Dufournet, J., in *Collection Folio* (I–VI. könyv kiadás), Paris, 1979. (A hivatkozásokban a legfrissebb, Dufournet-féle kiadást használjuk fel.)
173. Legfontosabb korábbi francia kiadásai: Galliot du Pré, Paris, 1524 április 26., Marnet, E. de., Paris, 1528. szeptember 25. (a VII–VIII. könyv első kiadás), Guybert, F., Paris, 1540 (a teljes anyag – 8 könyv – először), Sauvage, D., Paris, 1552 (első kritikai kiadás, egy ma már elveszett kéziratra alapozva). A Magyarországon is elterjedt, latin nyelvű változat *De rebus gestis Ludovici eius nominis XI. Galliarum Regis et Caroli Burgundie Ducis, Philippi Comineii Commentarii uere ac prudenter conscripti ex Gallico facti Latini a Joanne Sleidano*.
174. Vö. *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le Moyen Age*, Bossuat, R. – Pichard, C. – de Lage, R. G., Paris, 1964, 210–213. p.; Favier, J.: *Dictionnaire de la France Médiévale*. Paris, 1993, 293. p.; Zink, M.: *Littérature française du Moyen Age*. Paris, 1992, 310, 311. p.; Lanson, G.: *Histoire illustrée de la littérature française I*. Paris, 1923, 133–140. p.; Nisard, D.: *A francia irodalom története I.* (ford. Szász K.) Budapest, 1878, 104–120. p.; Dufournet, J.: *La vie de Philippe de Commines*. Paris, 1969; uő: *Études sur Philippe de Commines*. Paris, 1975; Pourrat, H.: *Commines*. In *Tableau de la Littérature Française I*, Paris, 173–184. p.; Bittman, K.: *Ludwig XI. und Karl der Kühne. Die Memorien des Philippe de Commines als historische Quelle*, I–III., Göttingen, 1964–1970; Charlier, G.: *Commines*. Bruxelles, 1945; Faguet, E.: *Seizième siècle. Études littéraires*. Paris, 1894, 1–34. p.; Archambault, P.: *Commines, History as Lost Innocence*. In *Seven French Chroniclers*, Syracuse, 1974, 101–115. p.; uő: *Commines's Saigesse and the Renaissance Idea of Wisdom*. In *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance XXIX.*, Paris, 1967, 613–632. p.; Liniger, J.: *Philippe de Commines. Un Machiavel en douceur*. Paris, 1978; Dreyer, K.: *Commines and Machiaveli*. Study in Parallelism. In *Symposium*, T. V., 1951, 38–61. p.; Kinser, S.: *Memoirs of Philippe de Commines*. University of South California Press, 1969 (fordítás és tanulmány). *Medieval France* Garland Encyclopedias of the Middle Ages, II., ed. Kimbler, W. W. – Zinn, G. A., New York – London, 1995, 245, 246. p.; Malinyin, Y. P.: *Filip de Komin*. Moszkva, 1986 (Utószó).
175. Lásd mindenekelőtt a Mátyás-portrét *Commines* 522–524. p.; továbbá Csernus, S.: *Mutation de l'historiographie française et élargissement de son horizon. Un exemple: „les affaires de Hongrie”*, „Acta Univ. Szeged, Acta Historica LXXXVII”, Szeged, 1988, 3–18. p.; uő: *Les Hunyadi, vus par les historiens français du quinzième siècle*. In *Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe*, Budapest, 1995, 75–94. p.
176. Mindez jól követhető a Commines tevékenységére vonatkozó dokumentumokból és a XI. Lajos politikájára vonatkozó elemzésekből. Benoist, E.: *Les lettres de Commines aux archives de Florence*. Lyon, 1863; Kervyn de

- Lettenhove, baron de: *Lettres et négociations de Philippe de Commines*, I–III., Bruxelles, 1867–1874., Stozzi, L.: *Lettere inedite di Commines a Francesco Gaddi*. In *Studi di bibliografia e di storia in onore di Tammaro de Marinis*, Verona, 1964, t. IV., 205–262. p.; Commines és XI. Lajos kapcsolata a legalaposabb történeti elemzés: Murray Kendall, P.: *Louis XI „...l’universelle araigne...”*. Paris, 1974.
177. Commines-ről az újabb magyar nyelvű lexikonok, illetve irodalomtörténetek nem vagy csak esetlegesen szólnak, az életrajzi adatok sem pontosak (valójában 1447-ben a Lille melletti Comines-ben született, meghalt 1511. október 18-án, Argentonban). Csúpn politikai szerepére és bebörtönzésére utalnak, az Emlékiratok jelentőségéről szó sem esik. Vö. *A Pallas Nagy Lexikona* IV. Budapest, 1893, 475. p.; *Révai Nagy Lexikona* IV. Budapest, é. n., 610. p.; a Dézsi L. (szerk.): *Világirodalmi Lexikon* I. Budapest, é. n., 459. p. már „reálpolitikusnak” és a „francia irodalom első történetfilozófusának” mondja. A *Magyar Larousse Enciklopédia* I. Budapest, 1979–1991, „humorát, tisztánlátását és nyelvi frissességét” emeli ki, és az „első modern íróként” említi. A Király I. (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon*. Budapest 1972, 312. p. némi pontatlansága ellenére a legalaposabb, viszont csúpn annyit állapít meg, hogy „független gondolkodása, józan ítélőképessége és bíráló szelleme az első modern értelemben vett történetíróvá teszi”. Semmi más hivatkozást nem találunk mindarra, ami Commines műve igazi értékét adja. (Az életrajzi adatok tekintetében csak a két utóbbi pontos).
178. Commines már érkezésekor egy éles francia–burgundi konfliktus közepébe kerül. Commines: 37–39. p.
179. *Op.cit.* 41–51, 115–120, 159–162, 171–176. p.
180. *Op.cit.*, 153–159. p.; Murray Kendall: 516–521. p.; Paravicini, W.: *Merész Károly*. Budapest, 1989., 91–103. p. „Életek és Korok” (szerk.: H. Balázs É.).
181. Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.) 532, 533. p.; Nisard: 118, 119. p.; Lanson: 210–213. p.
182. Commines: 250. p.; Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.) 12–14. p.
183. Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyzetek) 15, 532, 533. p.
184. „Argenton úr volt akkor a király”, mondja naplójában egy tours-i kereskedő. Idézi: Lanson 134. p.; míg Francesco da Petrosancti milánói követ hasonló értelmű jelentéseire hivatkozik Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.), 533. p.
185. Vö. Calmette, J.: *Les Grands ducs de Bourgogne*. Paris, 1975, 231–257, 315–365. p.; Murray Kendall: 371–404. p.; Paravicini 88–147. p.
186. Commines: 471–480. p.; Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.) 534. p.; Murray Kendall: 392–404. p.
187. Dreyer: 38–45. p.; Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.) 25. p.; Cloulas I.: *Laurent le Magnifique*. Paris, 1982., 207, 216–219. p.
188. Commines: 480–493, 505–514. p.; Nisard: 112, 113. p.; Murray Kendall: 420–437. p.

189. Commynes: 510, 511, 534, 535. p.; Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.) 27, 28. p.; Nisard: 105, 113. p.; Lanson: 134. p.
190. Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.) 535–539. p.; Murray Kendall: 547–552. p.
191. Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.) 18, 19. p. Commynes személyével kapcsolatban szélsőséges és szenvedélyes álláspontok is megfogalmazódtak, amire példaként leggyakrabban Kervyn de Lettenhove megközelítését szokták idézni, aki a belga nemzeti fejlődés szempontjából ítéli meg (igen szigorúan) Commynes árulását. Ugyanakkor a mű túlzottan „pszichológiai” megközelítése – különösen Bittman, Dufournet és Kinser elképzelései – ellen emel szót Murray Kendall: 447–452. p.
192. Commynes: „Prologue”, 33–35. p.
193. Basin (1402–1490), Lisieux püspöke, VII. Károly tanácsosa, Jean d’Arc rehabilitálásának egyik kezdeményezője, aki a negyvenes években Tagliacozzo pápai legátus kíséretében Magyarországon is járt, Commynes-nel éppen ellentétes utat követett, noha a „Közjó Liga” háborújában még egy táborban voltak. Basin VII. Károly bizalmi embere, kegyvesztett lett XI. Lajos alatt, és Károly burgundi herceghez menekült. A francia humanista történetíró művelője, aki latin nyelvű alkotásaiban VII. Károly *panegyricusát* írja meg, míg XI. Lajosról igen sötét képet fest. Kiadva: Basin, Th.: *Histoire des règnes de Charles VII et de Louis XI.*, kiadva Quicherat, J., I–IV., Paris, 1855–1859, valamint *Histoire de Louis XI.*, kiadó és ford. Samaran, Ch.: „Les Classiques de l’Histoire de France du Moyen âge, No 26”, Paris, 1963; Favier: *Dictionnaire...* 117. p.
194. A kéziratok pontos leírását lásd Dufournet: 540. p.
195. Commynes-nek a történetírás területén játszott szerepére lásd Bourdély, G. – Martin, H.: *Les écoles historiques*. „Points. Histoire”, H67, Paris, 1983, 40–50. p.; *Dictionnaire...* 211–213. p.
196. A becslések szerint több mint száz kiadás és fordítás (vö. *Medieval France*, 245.) ellenére magyar nyelven mindössze egy szövegrészlet két rövid kiadásról tudunk: Cs. Szabó L.: *A francia irodalom kincsháza*. Budapest, 1942, valamint Sz. Jónás I. (szerk.): *Európa és a Közel-Kelet, IV–XV. sz. Egyetemes Történeti Szöveggyűjtemény. Középkor, 1/1–2.*, 660. p. Időközben az Európa Könyvkiadó megrendelésére elkészült egy magyar fordítás, mely Commynes Emlékiratainak bő válogatását adja, in *Középkori francia krónikák. Robert de Clari, Jean de Joinville, Philippe de Commynes*. Vál. Sz. Jónás I., ford. Csernus S. és Cs. Tóth A. (kézirat).
197. Szép Fülöpről szólva (Philippe le Beau, Flandria grófja és Ausztria nagyhercege, a spanyol trón örökösének, Johannának a férje, 1478–1506), aki anyja birtokainak már örököse, és apja, Miksa révén további örökségek várnak rá, Commynes megjegyzi, hogy „Fülöp herceg, aki ma is él s ha az úr hosszú életet ad néki, a legnagyobb örökségek várományosa...” Commynes: 497. p.
198. Az ellentmondásos vélemények párba szedésének alapjául Dufournet, Nisard és Lanson anyaga szolgált. Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.)

- 7–9. p.; Zink, M.: *Littérature française au Moyen Age*. Paris, 1992, 311. p.; Sainte-Beuve, Ch. A.: *Causeries de Lundi*. Paris, 1857, I., 240–259. p. (1850. június 7-i cikk).
199. Nisard: 114, 115. p.; Montaigne, M. de: *Essais*. Bordeaux, 1906–1920, II. köt./10. fejj., Melanchton *Levelei*, I. köt., LX. sz., idézi Nisard: 119, 120. p. Vö. továbbá La Boétie, E.: *Költői beszéd az önkéntes szolgaságról a szabadság dicsőségére, a zsarnok ellen*. (Ford. és utószó Újfalusi Németh J.) Budapest, 1990; Bodin, J.: *Az államról*. (Ford. Máté Gy. és Csűrös K.) Budapest, 1987, 85, 113, 255, 303. p.; és Demers, J.: *Commynes mémorialiste*. Montréal, 1975.
200. Dufournet: *Mémoires...* (előszó és jegyz.) 13. p.
201. Jacques Du Clercq Jó Fülöp, Olivier de La Marche Merész Károly *panegyricusát* írta meg. Favier: *Dictionnaire...* 364, 551. p.; *Dictionnaire...* 248, 450, 451. p.; Csernus, S.: *Mutation...* 5–8. p.
202. A Dufournet-féle kiadás, melyet a fejezet megírásához használtunk, csak az első hat könyvet tartalmazza. A hetedik és nyolcadik könyv (1484–1498-ra vonatkozó) leghasználhatóbb változata a Calmette-féle kiadás III. kötetében található. Vö. Cloulas, I.: *Charles VIII. et le mirage italien*. Paris, 1986; Favier, J.: *Le Temps des Principautés. Nouvelle Histoire de la France*, II., Paris, 1985.
203. Az első hat könyv összesen 88 fejezetéből 14 „digresszió vagy digresszió jellegű”. Commynes: 77–80, 91–94, 147–150, 153–159, 258–263, 333–337, 377–381, 388–390, 422–447, 505–527. p.
204. Nisard: 117, 118. p.; Murray Kendall: 450, 451. p. feltételezi, hogy Commynes latinul is megfelelően tudott, noha „történetet írni” latinul nyilván nem volt képes.
205. Commynes: 514–527. p.; Csernus: *Les Hunyadi...* 89–93. p.
206. Bourdè-Martin: 40–46. p.; Ehrard, J. – Palmade, G. P.: *L'Histoire*. „Collection U”, 1965, 13–15. p.; Csernus: *Mutation...* 5–7. p.; Dufournet, J.: *La Destruction des mythes dans les mémoires de Philippe de Commines*. Genève, 1966.
207. Commynes: 49–66, 115–120, 176–180. p.
208. *Op.cit.* 400–407, 434, 435, 445, 453, 517, 523. p.
209. *Op.cit.* 333–336, 363–369, 373–381. p.
210. *Op.cit.* 91–97, 258–262, 505–514. p.; Sz. Jónás: 660. p.
211. Commynes: 154, 155, 422–429; 440–446, 514–526. p.
212. *Op.cit.* 480–493, 500–505. p.; Murray Kendall: 420–439. p.
213. Commynes: 422–430. p.
214. *Op.cit.* 34, 35, 437–439. p.
215. *Op.cit.* 429, 430. p.; Bodin: 85. p.
216. *Op.cit.* 480–493. p.; Dufournet: *Mémoires...* 28, 29. p.; Murray Kendall: 448–450. p.
217. Johannes Sleidanus németalföldi kötődésű (iskoláit is részben Liège-ben végezte), Franciaországban 1544-ig élt, I. Ferenc környezetében teljesített diplomáciai szolgálatot, ami azt jelenti, hogy Commynes emlékiratainak három francia kiadását „érte meg” Franciaországban, és láthatta a mű sikerét

- is, melynek fontosságát és gyakorlati hasznát mint történész és mint diplomata egyaránt jól felmérhette. Életrajzának összefoglalását az *Allgemeine Deutsche Biographie* (szerk. Liliencron, R. v. és Wegele, F. v.) alapján adja, és a magyarországi hatására további pontosításokat tesz Keveházi K. – Monok I.: Egy Sleidanus-kötet története. Adalék Lőcse művelődéstörténetéhez és a tizenöt éves háború eseményeihez. In *Acta Univ. Szeg. Acta Hist. Litterarum Hungaricarum*, T. XXV., 1988, 151–163. p.
218. Az „Adattár” egyre újabb köteteinek megjelenése mind pontosabb áttekintést nyújt a Commynes-művek magyarországi elterjedtségéről. A teljesség igénye nélkül, Commynes-nel kapcsolatban az alábbi hivatkozásokat találhatjuk: „Ein buch in sedecimo intituliert Duo Gallicarum rerum scriptores Frossardus et cominaeus”, valamint „Philippi Comminei Equitis de Carolo octavo Galliae Rege”, Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657, in *Adattár a XVI–XVIII. sz.-i szellemi mozgalmak történetéhez*, 13/1., szerk.: Keserü B. (a továbbiakban *Adattár...*), Szeged, 1992, 84, 103. p.; Magyarországi magánkönyvtárak II., 1588–1721. In *Adattár...*, 13/2., Szeged, 1992, 14, 50, 169. p.; A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. In *Adattár...*, 12., Szeged, 1984, referenciák 161, 233, 246. p. A szerző nevének megjelölése nélkül „De rebus gestis Ludovici Regis Galliarum undecim”, A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. In *Adattár...*, 11., Szeged, 1983, 307. p.
219. Bartoniek Emma a 16–17. sz.-i hazai történetírásról készített átfogó leírásában több alkalommal utal Philippe de Commynes-ra (tévesen jelölve meg elsőként egy 1546-os párizsi francia nyelvű kiadást), és Pázmányt idézi, aki rendkívül elismerően szól a Commynes-féle új történetírásról, miközben Istvánffy elé állítja követendő példaként (idézi Pázmány levelét Istvánffyhoz), s szóba hozza Révay Péternél is. (Figyelemre méltó, hogy Bartoniek Emma mintegy nehezményezi, hogy Révay miért Commynes-ra hivatkozik V. László halálakor, de nem lát összefüggést az angol parlamenti formát legmegfelelőbbnek tartó Commynes szövege és Révay hasonló szellemű megjegyzései között...). A Commynes-ről közismerten nagy véleményvel lévő Melanchtonra, Lipsiusra és a fordító Sleidanusra való gyakori hivatkozások ugyanakkor áttételesen szintén a francia történetíró hatását valószínűsítik. Bartoniek E.: *Fejezetek a XVI–XVIII. sz.-i magyarországi történetírás történetéből*. Budapest, 1975 (kézirat), 339, 340, 360, 361, 394, 395, 397 (Commynes), 394, 453, 484 (Lipsius), 64, 70, 105, 109, 140, 210, 213 (Melanchton), 140–142, 237, 318, 350. p. (Sleidan).
220. Itt a kérdéskör kiterjedt irodalmának szintéziseként készült összefoglalás megállapításaira utalunk csupán, *Magyarország története 1526–1686*. 3/1–2., főszerk. Pach Zs. P., szerk. R. Várkonyi Á., II. rész 1. fej. (Makkai L.), Budapest, 1985, 801–812. p.; illetve *A magyar irodalom története I.* (Szerk. Klaniczay T.) Budapest, 1975, 418. p.; Bartoniek Emma a 16–17. sz.-i magyar történetírás tablóját felrajzolva többször hivatkozik Machiavellire. Hivatkozásai azonban bizonytalanok és nem adnak konkrét utalást arra, hogy mi

alapján valószínűsíti Machiavelli (vagy a „machiavellista elvek”) közvetlen hatását a magyar történetíráásra és politikai gondolkodásra. Bartoniek: 43, 315, 324, 332, 403, 434, 436, 469, 477. p.

MÁSODIK RÉSZ

III. MAGYARORSZÁG A FRANCIA TÖRTÉNETÍRÁSBAN (13–15. SZÁZAD)

1. A jegyzetapparátus mindenekelőtt a francia *forrásanyag* bemutatására koncentrál. A vonatkozó magyar történeti irodalomból elsősorban a leglényegesebb monográfiákat, s a bő jegyzetanyagot tartalmazó és orientáló, átfogó feldolgozásokat adja, s az egyes résztanulmányok idézését (ott, ahol azok kiválthatók), terjedelmi okokból mellőzi. A magyar–francia és a vele mind gyakrabban szorosan összefüggő, magyar–bizánci kapcsolatok alakulására, a magyar külpolitika főbb irányaira és a vonatkozó irodalom összefoglalására lásd mindenekelőtt Gabriel: *Les Rapports Dynastiques...*, 7–85. p., bibliográfia: 93–99. p., uő: *A magyar–francia királyi udvar középkori kapcsolatai*, Bp., 1944, Pais D.: *Les rapports franco-hongrois sous le règne des Árpád, I.: Les relations politico-dynastiques et ecclésiastiques*, „Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes”, Paris, 1923, No 1–2. (jún.–júl.), 15–26. p., és II.: *Les colonies françaises et leur rôle économique*, „R.E.H.F.O”, Paris, 1923, No 2–3. (okt.–nov.), 137–144. p., Moravcsik, Gy.: *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des croisades*, „Revue des Etudes Hongroises”, 1933, 304–308. p., Pauler, J.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, I–II., Bp., 1893, és Marczali: *Magyarország...*, vonatkozó részei, különösen 178–185, 185–199. p., in *MNT/II.*, Győrffy: *A magyar állam megszilárdulása...*, in *MT I/2*, 915–928, 944–956. p., Kristó: *Korai feudalizmus...*, in *MT I/2*, 1198–1224, 1252–1273, 1302–1312, 1368–1374. p., Magyarországra, európai kontextusban Engel: *Beilleszkedés Európába...*, 140–150, 151–166, 167–183. p., *Szent László emlékezete*, (bev. tan. Győrffy Gy.), Bp., 1977, 7–20. p., III. Béla emlékezete, (bev. tan., vál. Kristó Gy. – Makk F.), Bp., 1981, 5–34. p., a korai magyar állam külpolitikájára Makk: *Magyar külpolitika...*, 109–222. p., vonatkozó részei, Richard: *Le Royaume Latin...*, 134–236. p., Setton: *The Papacy...*, I. 1–69. p., továbbá *KMTL* (Makk F. – Szádeczky-Kardoss S.), 111–113. p., (Makk F.) 113, 114, és (Sz. Jónás I. – Marosi E.), 225, 226. p.; Bréhier: 279–302, 303–321. p.
2. Eszerint a magyar vonatkozású művek között is vannak *történeti* referenciákat tartalmazó *irodalmi szövegeink* (epikus költészet, trubadúrköltészet, regény), vannak a korábbi latin szövegekhez talán a legerősebben kötődő, s a *szentek életében* magyar vonatkozásokat kimutató *vitéink* („vie des

Saints”), vannak olyan *útleírásaink*, amelyek vagy a latin nyelvű művek fordítását adják, vagy egy konkrétan megített – esetleg képzelt – útról számolnak be, és vannak „*historiográfiai*” munkák (krónikák, históriák, memoárok, melyeket eleve *történeti* műnek szántak (a szakirodalom is így tartja őket számon), és amelyek többnyire (különösen kezdetben) szorosan kapcsolódtak a *latin* nyelvű történetíráshoz. Az ismereteink szerint magyar vonatkozásokat adó francia nyelvű anyagot a *Melléklet* No 2 csaknem száz tétele tartalmazza. Vizsgálódásunk ezúttal nem terjed ki a francia nyelvű hivatalos levelezésre.

3. A magyar vonatkozások szisztematikus kutatása a 19. század második felében indult meg, az anyag első alaposabb számbavétele főleg a 20. század első felében alkotó tudósgeneráció érdeme. Eredményeiket mindenekelőtt a Párizsban, illetve Budapesten megjelenő „Revue d’Études Hongroises”-ban („R.E.H.”), a „Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes” („R.E.H.F.O.”), a „Nouvelle Revue de Hongrie” („N.R.H.”) és egyéb más folyóiratokban, illetve külön kötetekben tették hozzáférhetővé. Közülük a legfontosabb Eckhardt: *De Sicambria à Saint-souci...*, 9–125. p., c. műve, mely egybegyűjtve tartalmazza a szerző különböző országokban, különböző nyelven publikált kutatásainak eredményeit. Hasonló a helyzet Gabriel: *Les rapports dynastiques...* c., fentebb már idézett művével. A magyar–francia kapcsolatok történetének legfrissebb, a korábbi eredményeket összegző összefoglalása Köpeczi, B.: *Histoire de la culture hongroise*, Bp., 1995, 15–27. p. (a középkorra vonatkozó rész).
4. A korabeli feldolgozások közül az egyik legfontosabb és legnépszerűbb változat Milet, J.: *L’histoire de la destruction de Troye la Grant*, első kiadás Marburg, 1484, (repr.) Paris, 1883, *D.L.F.*, 512. p. A „trójai frankok” szikambriai tartózkodása legendájának legátfogóbb feldolgozását Eckhardt Sándor végezte el. Eckhardt: „*De Sicambria...*”, 11–51. p., Franciaországban legújabbán Beaune: *Naissance...*, 21–75. p., kísérlet a francia keleti politikával való összefüggések bemutatására Csernus: *A középkori francia expanzió...*, (előadás, elhangzott a „Mediterraneum az európai történelemben, politikában” c. konferencián, Szeged, 1996. október, megjelenés előtt).
5. A középkori francia szövegek felderítésében és magyarországi megismertetésében nagy szerepet játszó kutatók (mint Eckhardt Sándor, Karl Lajos vagy Birkás Géza, Kulcsár Zsuzsa, s újabban Sz. Jónás Ilona és Szabics Imre) számos fordítással, szerkesztői munkával gazdagították és több tanulmányban dolgozták fel a korai magyar–francia történeti és irodalmi kapcsolatok kérdéskörét, és tettek magyarul is hozzáférhetővé a kapcsolattörténeti kutatások szempontjából is lényeges francia szövegeket. A magyar–francia kapcsolatok történetének vizsgálatakor mi is számos megállapításukat felhasználjuk. A középkori francia nyelvű történetírás, illetve historizáló irodalom ennek ellenére viszonylag kevés magyar kiadást tud felmutatni. Közülük teljes kiadás, illetve fordítás Villehardouin: *Bizánc megvétele* (ford. Szabics I.), Bp., 1985, vagy az udvari életre oly jellemző, ismert versesregény-töredék

- Thomas: *Trisztán és Izolda*, (ford. Képes J.), (összekötő szöveg és utószó Szabics I.), Bp., 1983, szövege, valamint a rendkívül érdekes, 15. századi regény La Sale, A.: *Jean de Saintré lovag* (ford., utószó Szabics I.), Bp., 1985, története, és emellett bő válogatásban olvashatjuk a Froissart *Krónikája*, (ford. jegyz. Kulcsár Zs.), Bp. 1971, c. művet.
6. Pontosabban az *Emír* által felállított 10 hadtest hierarchikus elrendezésében a *harmadik vonalban* helyezkednek el, közvetlenül *Malprouse óriásai* („jaianz de Malpruse”) és a *Hunok* („Huns”) mögött. A császár ellen fegyvert ragadottak között vannak még *Bolgárok* („Bougres”), *Szászok* („Saxons”) *Avarok* („Avars”) *Thrákok* („Thracés”) *Szlavónok* („Esclavons”) és *Poro-szok* („Prusse”) találhatók. Vö.: *Melléklet*, No 2./ I./1. sz., Gautier (ed.): *La Chanson de Roland*, 264, 265, 292, 293. p.
 7. Birkás G.: *Les Hongrois dans La Chanson de Roland*, „R.E.H.F.O.” 1924, No 2–3, 192–195. p., Karl, L.: *La Hongrie et les Hongrois dans les chanson de geste*, „Revue des Langues Romanes” (R.L.R.), Paris, 1909, No 51, 1–38. p., úő: *Florence de Rome et la vie de deux saints de Hongrie*, No 52, 163–180. p. Kiadva: lásd *Melléklet* No 2. I./ 14. sz.
 8. Kiadásukra lásd: *Melléklet* No 2./ I., 2, 3, 4, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16., Vö. Karl, *La Hongrie...*, 12–15. p., Eckhardt: *De Sicambria...*, 105–112. p., úő: *Hervis de Metz et les Hongrois*, in „*Franco-Hungarica*”, Mélanges d'histoire littéraire générale et comparée offerts à Fernand Baldeusperger, Paris, I., 215–224. p., (repr. Genève, 1972.) A kalandozások korának nyugati forrásaira lásd Kristó (szerk.): *A honfoglalás...*, 183–367. p., benne a hasonló szituációt leíró *Gesta episcoporum Cameracensium*ból vett részlettel, amelyben Fulbert püspök vezetésével állnak ellen a városlakók, 241–245. p. (ford. Kordé Z.). A kalandozások korának összefoglalását adja Kristó: *A magyar...*, 277–297. p.
 9. Az arab források utalnak arra, hogy a „turkok és a mohamedánok” együtt harcoltak a „hitetlenek” ellen (Al-Maszúdi), és szólnak „az eredeti külsejükben és ruházatukban meghagyott” és a „kalifa testőrségébe” besorozott magyarokról is (Ibn Hajján). Kristó: *HKIF.*, 54, 55, és 65. p., Kristó Gy.: *A X. század közepi magyarság „nomadizmusának” kérdéséhez*, in „*Tanulmányok az Árpád-korról*”, Bp. 1983, 59–67. p., Kordé Z. – Petrovics I.: *A magyar kalandozások*, Bp., 1989, 43. p., a magyarok szerepéről a hispániai belviszályokban Anderle Á.: *Córdoba és a magyar kalandozások*, in „*Kalandozók és zarándokok*”, Szeged, 1992, 7–16. p., újabban, további pontosításokkal Makk F.: *Külföldi források...*, 25–40. p. Nem egyszer azt is nehéz eldönteni, hogy egy adott támadás az araboknak, vagy a magyaroknak tulajdonítható-e. A szenvedő fél számára persze a különbség nem volt nagy. Szántó R.: *Spanyolországi források a kalandozó magyarok 942 évi hadjáratáról*, „Acta Univ. Szeg. AH.” CIII., Szeged, 1996, 43–50. p.
 10. A keresztetek első nagy magyarországi átvonulására lásd Györffy: *A magyar állam megszilárdulása...*, 944–947. p., Makk: *A magyar külpolitika...*, 140–143. p., Alphandéry-Dupront: 81, 82. p., Pörtner: 155–159, 170–172. p.,

- Bozsóki: *Keresztes hadjáratok* (vonatkozó rész), Galla, F.: *Les influences latines en Hongrie sous Ladislas et Coloman*, „N.R.H.” 1940, II., 99–108. p. Szamota, *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten, 1054–1717*, Bp., 1891. *Melléklet* No 2. I./8. sz. Konfliktusra később is volt példa, melynek során a keresztesek számára úgy tűnhetett, hogy a magyar király (III. Béla) inkább a „szkizmatikus görögök”, mint a latin keresztények barátja. Kristó–Makk: *III. Béla...*, 19, 20. p., Makk: *Magyar külpolitika*, 216, 217. p.
11. Ebben a váltásban minden bizonnyal nagy szerepet kapott Szent István személyének elismertsége és kultuszának terjedése, valamint az első magyarországi szentek szentté avatását előkészítő és megvalósító (1083) Szent László alakja, különösen pedig uralkodói koncepcióját már az ő személye köré építő III. Béla politikája: László kanonizációja (1192) már valójában „a keresztes program jegyében”, s az ország nyugati kereszténységhez való még szervezettebb kapcsolódása érdekében történt. A vonatkozó gazdag irodalomból lásd Makk: *Magyar külpolitika*, 51, 55–58, 61, 62, 125–127, 119–121, 221, 222. p., Kristó Gy.: *Magyarország...*, 121–127, 141–148, 172–178, 196–202. p., az „istváni” állam szerkezetével kapcsolatos kérdésekre, nomád és európai jellegére úő: *A magyar...*, 317–333, 335–358. p., nemzetközi fontosságára és István szentté avatására, Györffy: *A magyar állam...*, MT. I./2. 815–834., úő: *István király és műve*, Bp., 1977, 293–308, 384–394. p., (bibliográfia: 527–600), Ember Gy.: *Szent István a középkori magyar történetírásban*, 259–277. p., és Gombos F. A.: *Szent István a külföldi történetírásban*, 281–324. p., in *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadának évfordulóján* (szerk. Serédi J.), III., Bp. 1938. Szent István államának európai fogadtatására Fügedi: *Comment l'Europe...* 173–185. p.
 12. Lásd *D.L.F.*, 31–33. p., *Melléklet* No 2. II./10. sz.
 13. *D.L.F.*, 673. p., *Melléklet* No 2. II./6. sz.
 14. *Melléklet* No 2. II./6. sz., Eckhardt: *De Sicambria...*, 91–102. p., Király, I.: *Szent Márton magyar király legendája*, „Bibliothèque de l'Institut Français de l'Université de Budapest”, No 8, Bp., 1929.
 15. *Melléklet* No 2. II./23. sz., Eckhardt: *De Sicambria...*, 94–96. p., Sz. Jónás I.: *Szent Honoratusz 13. századi verses legendája*, „Sz” (1992) 5–6. sz. Bp., 1993, 634–645. p.
 16. Szent Erzsébet történetének legalaposabb összefoglalása Sz. Jónás I.: *Árpád-házi Szent Erzsébet*, „Életek és Korok”, Bp., 1986, 193–200. p. (bibliográfia), *Melléklet* No 2. II./7. sz.
 17. *Melléklet* No 2. II./22. , III./1, 2. sz.
 18. Sz. Jónás: *Szent Erzsébet*, 125–145, 163–189. p., Balázs J.: *Magyarországi Szent Erzsébet a XIII. századi francia irodalomban*, Bp., 1930, Gábrriel A.: *Szent Erzsébet tisztelete a középkori Spanyolországban*, Bp., 1940. Erzsébet kultuszának spanyolföldi elterjesztésében minden bizonnyal féltetvéreinek, Árpád-házi Jolántának jutott a legnagyobb szerep. Vö.: Kropf L.: *Árpád-házi Jolán, Aragon királynéja*, „Századok”, 1987, 221–224. p., Brachfeld F. O.: *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja*, Szeged, 1994, és a magyar „motí-

- vum hispániai elterjedésére” uő: *Magyar vonatkozások a régi katalán irodalomban és katalán népballadában*, „Bibliothèque de l'Institut Français de Budapest”, No 17., Bp., 1930. Az Erzsébet-kultusz dél-itáliai terjedésének igen szép bizonyítéka a nápolyi Donnaregina templom Árpád-házi Mária síremlékét is befogadó, a királynő támogatásával készített, s a közelmúltban rendbehozott freskó. Jajczay, J.: *L'Église Donna Regina de Naples*, „N.R.H.”, 1939, 41–45. p., Prokopp M.: *A nápolyi Donnaregina templom XIV. századi freskói* [megj. előtt. Az előadás elhangzott a IV. Hungarológiai Kongresszus, Róma–Nápoly 1996. szeptember 9–14. nápolyi előadónapján]. Vö. továbbá Klaniczay: *Az uralkodók...*, 206–248. p. Az Árpád-házi uralkodók dinasztikus kapcsolatairól szemléletes térképet közöl Lázár I.: *Petite histoire de la Hongrie*, Bp., 1989, 56, 57. p. (külföldi hercegnők Magyarországon) és 72, 73. p. (magyar hercegnők külföldi fejedelmi házasságai).
19. *D.L.F.*, 169, 170. p., *Charles le Chauve*: B. N. fr. 24.372., *Melléklet* No 2. II./8, 9, 10., III./4. sz., Bossuat, R.: *Charles le Chauve. Étude sur le déclin de l'épopée française*, „Les Lettres Romanes” VII, 1953, 107–132, 187–199. p., Eckhardt: *De Sicambria...*, 91–104. p., uő: *La Manékine, fille de Salomon roi de Hongrie*, „R.E.H.F.O.”, Paris, 1925, No 3–4., 280–284. p. A „Manékine” egy katalán változatát közli Brachfeld: *Árpád-házi...*, 13–19. p.
 20. *Melléklet* No 2. III./4., 16, 20. sz.
 21. *Melléklet* No 2. III./5. sz., Lawrence-Goldstein, J.: *A Study of the old French Prose Romance „Charles de Hongrie”*, PhD. diss. London, 1959, Csernus, *Reflexions...*, „CEH”, 275–280. p., uő: *Történelem és fikció...*, „AH”, 5–29. p.
 22. A magyar történelemmel kapcsolatba hozható összefüggéseinek behatóbb vizsgálata arra enged következtetni, hogy a mű legalább egy évszázaddal korábbi, mint ahogy azt kiadója feltételezi. Ennek bővebb kifejtésére lásd Csernus, *Történelem és fikció...*, 12–22. p.
 23. *D.L.F.*, 55, 267, 268, 295–298, 577, 578. p. Vö. Sarradin, A.: *Étude sur Eustache Deschamps*, Versailles, 1878, 65. p., *Melléklet* No 2. III./ 9. sz., Eckhardt: *De Sicambria...*, 113–124. p., uő: *La Hongrie dans l'oeuvre d'Eustache Deschamps*, „Revue de Hongrie”, Bp., mars 1911, 326–329. p., a trubadúrokra Szabics I.: *A trubadúrok költészete*, Bp. 1995. Peire Vidal-ra, 199–225. p., kiadva Darco S. A valle: *Peire Vidal, Poésie*, I–II., Milano–Nápoly, II., 265–270. p., Gaucelm Faidit-ra, 225–242. p., Mouzat, J.: *Les poésies de Gaucelm Faidit, troubadour du XIIe siècle*, Paris, 1965, 520, 521. p. idézi Szabics: *Uo.* 218, 219, 236, 237. p.
 24. Nyilvánvalóan szerepe lehet ebben annak is, hogy Magyarország ekkor már a Szentföld felé vezető egyik fő útvonal kulcsfontosságú állomása, hogy a középkor egyik legnépszerűbb és széleskörűen ismert szentjének, Szent Mártonnak a pannóniai származása köztudott, s valószínű az is, hogy az Árpád-házat érintő, 11. századi (már említett) szentté avatások nem maradtak hatástalanok az európai keresztény ember, a hatalmát növelni kívánó dinasztia, esetleg a Szentföld irányába induló lovagok, költők és krónikások

- gondolkodására. Az is valószínű, hogy III. Béla, aki nem a puritán életmódjáról ismert, bizánci udvarban nevelkedett, majd előkelő francia házasságot kötött, udvarában olyan előkelőséget és gazdagságot mutatott az országon áthaladó zarándokoknak és kereszteseknek, mely alkalmas volt arra, hogy „Magyarország kivételes gazdagságának” híret mindenfelé elterjessze, és közmondásossá válhassék a „*Magyarország minden aranyáért sem...*” kifejezés. Ami pedig az összeírást illeti, melynek valódiságát többnyire elfogadják a kutatók, valószínűbbnek látszik, hogy inkább Béla fia, Imre herceg (1196–1204) és Aragóniai Konstancia házasságkötését megelőzően készülhetett. Vö. Gabriel: *Les rapports...*, 21–28. p., Kristó: *Korai feudalizmus...*, in MT. I./2., 1245, 1246. p., Kristó–Makk: *III. Béla...*, 21–29. p., a dokumentum kiadása uo., 81, 82. p., és Makk: *Magyar külpolitika*, 218, 219. p. A magyar szentek kultuszára európai kontextusban lásd Klaniczay: *Az uralkodók...* (diss.), 134–170, 171–206. p.
25. Itt elsősorban a már említett historizáló irodalmi alkotásokra, vagy éppen a neves francia építész, Villard de Honnecourt híres „Jegyzetfüzetében” foglaltakra, illetve az olyan művekre gondolunk, mint az Albericus-féle *Világkrónika*. Gombos: *CFH.*, I., 23–34. p., Kristó: *HKIF.*, 265, 266. p., *Melléklet No 2. II./1.*, 6, és 7–23. sz.
26. A folyamatok mozgására lásd Engel: *Beilleszkedés...*, 167–183. p., Kristó: *A Kárpát-medence...*, 203–223. p., Kristó–Makk: *III. Béla...*, 31–33. p., A vonatkozó gazdag szakirodalomból kiragadott, de jellemző példaként kitűnő elemzést ad erre Korompay Klára a magyar névadásokban a 13. századtól jól tettenérhető francia irodalmi hatásokat feltérképező munkája, Korompay K.: *Középkori neveink és a Roland-ének*, „Nyelvtudományi Értekezések” 96. sz., Bp., 1978.
27. A magyar hercegnők életéről és tevékenységéről (talán a szisztematikus anyaggyűjtés hiánya miatt is) kevés feldolgozás született. Ez alól kivételt Szent Erzsébet élettörténete, és a Jolánta/Violante sorsát feldolgozó művek jelentenek. Vö. Sz. Jónás: *Szent Erzsébet*, és Brachfeld, *Árpád-házi Jolánta*, míg az egyik legfontosabb fejedelmi központba került és házassága következtében a Magyar Királyság további sorsára is nagy befolyással bíró Árpád-házi Máriáról, Nápoly királynőjéről alig van használható anyagunk. Vö. továbbá Lázár: 56, 57. p.
28. Itt kell kitérnünk egy olyan problémára is, mely a francia szakirodalomban elterjedt, és a Magyarország-képpel kapcsolatban rendre fölvetődött: mint ismeretes, voltak olyan elképzelések, amelyek a francia „ogre” (azaz „vérszívó”) szónak az eredeztetését – a kalandozások korának makacsul fennmaradó emlékeként – a magyarok „ongre, ongres, hongres, hongrés, hongrois” nevével hozták összefüggésbe, sőt feltételezték, hogy az előbbi az utóbbinak az „egyeneseági” leszámazottja. A főleg a francia és a német nyelvészek között zajló polémia összefoglalását adja Eckhardt: *De Sicambria...*, 53–71. p., aki végezetül azzal a következtetéssel ért egyet, hogy az „ogre” nem a „hongrois”-ból származik, hanem a talán etruszk eredetű, latin „orcus” („pokol”) szó

francia adaptációja. A szót az ófrancia és a középfrench szótár egyáltalában nem tartja nyilván (vö. Greimas és Greimas–Keane). Ha viszont a szó létezett a magyarok megjelenésekor, nem tartjuk kizártnak az oly gyakori „áthallásos” változat működésbe lépését. Arra sincs adat, hogy a francia nyelvű szövegek a magyarokkal összefüggésbe hozták volna az „ogre”-okat, tehát a kalandozások korára visszavezetni a szó eredetét a franciában meglehetősen problematikus. A francia nyelvű anyagban a legegységelműbb hivatkozások a magyar kalandozásokra a „*Hervis de Metz*” és a „*Garain le Loherain*” c. gestákban találhatók. Eckhardt: *De Sicambria...*, 105–112. p.

29. A Magyarország Európához való illeszkedésének folyamatával kapcsolatos elképzeléseket összegzi Kristó: *A magyar állam ...* 359–369. p. Az a kép, amit a francia nyelvű források közvetítenek, ugyancsak azt látszik alátámasztani, hogy az integráció legfontosabb periódusa a „12. század közepével indítható és egy másfél évszázadnyi időt fog át”, uo. 306. p. továbbá Makk: *Magyar...*, 222. p. Szűcs: *Vázlat*, 55–67. p., vö. továbbá Fügedi: *Comment l'Europe...* 173, 184, 185. p.
30. Eckhardt: *De Sicambria...*, 11–51. p., Karl: *La Hongrie...*, 1–6, 35–38. p., Beaune: *Naissance...*, 31–33. p.
31. A 14., különösen pedig a 15. század során a regények – mint említettük – mind gyakrabban jelentek meg az *ízlésnek* és a *történetiség*, „kritériumainak” jobban megfelelő prózában, ami által egyben a korábbi irodalmi szövegekben helyt kapott magyar vonatkozások *reneszánszát* és szélesebb diffúzióját is eredményezték. *D.L.F.*, 584, 585. p., *Melléklet* No 2. II./8. sz. A nagy befolyású észak-franciaországi Croy családra lásd Favier: *Dictionnaire...*, 330. p. (A család címere tartalmazza az Árpád-ház címerét, amire az Árpád-házi eredetet alapozni szokták, ugyanakkor a család magyar származását még nem sikerült hitelt érdemlően bizonyítani).
32. A Trója-Sicambria eredet-mítosz 6. század utáni megjelenésére és továbbélésére lásd Eckhardt: *De Sicambria...*, 45–51. p., Beaune: *Naissance...*, 25–33. p.
33. Gregorius Turonensis: *Libri Historiarum* X. Kursch, B. – Levinson, W. (ed.), in „M.G.H., Scriptores rerum Merovingicarum” I., Hannover, 1951, II. könyv, 31. fejj., Eckhardt: *De Sicambria...*, 31–37. p., a körülményekre Lavissee, II./1. (Bayal, M.), 96–100. p., Werner, K.F.: *Les origines (avant l'an mil)* in „Histoire de France” I. (szerk. Favier, J.), Paris, 1984, 297–310. p. Clovis/Clodvig megkeresztelése a hagyomány szerint 496 karácsonyán történt. Az évfordulós ünnepségek közeledtével fellendült kutatások újabban ezt az időpontot kétségbe vonják, és többen azt feltételezik, hogy Clodvig 498. december 25-én hajtotta fejét a keresztvíz alá. Lebecq, S.: *Les origines franques, V–IX. század*, in „Nouvelle Histoire de la France Médiévale” I., Paris, 1990, 45–60. p.
34. Kiragadott példaként utalunk csupán Pierre Choque 1502-es magyarországi úti beszámolójára, illetve a Buda 1686-os visszafoglalása idején született szövegekre, lásd: *Melléklet* No 2, IV./31. sz., Szamota: 767–772. p., Marczali:

Közlemények... III., 97–113, p. 111. p., Dobossy, T.: *Pierre Choque, le compagnon français d'Anne de Foix, reine de Hongrie*, Bp., 1940, Szakály F. (öä.): *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*, Bp., 1986, pl. Zenarolla hadinaplójában, 98. p., Csernus: *Maigret-grófok*, „Aetas”, 1997/1. sz. (megj. előtt).

35. Kristó, KMTL (Korompay K.), 691. p., Eckhardt: *De Sicambria...*, 37–43. p., Eckhardt S.: *Sicambria. Egy középkori monda életrajza*, „Minerva”, 1927, 127–201. p., Mint ismeretes, Anonymus más munkái nem maradtak az utókorra, így nem tudjuk, hogy a „Trójai történetben” mi áll. Eszerint a trójai sicambriai eredet legfontosabb említései a középkori magyar krónikákban lásd Kézainál, a *Képes Krónikában*, Thuróczyánál, Bonfininél... Kézai S.: *A magyarok viselt dolgai* (ford. V. Kovács S.), Bp., 1984, 115–163. p., *Képes Krónika* (ford. Bellus I.), Bp., 1986, 10. p., Thuróczy J.: *A magyarok krónikája*, „Pro Memoria”, (ford. Horváth J. 12, 13. p., Bonfini, A.: *A magyar történelem tizedei* (ford. Kulcsár P.), Bp., 1995, 40–42. p.
36. Presles krónikájának nincs teljes kiadása, *D.L.F.*, 627, 628. p., *Melléklet No 2. III./ 4.. sz.*, Eckhardt: *De Sicambria...*, 28–33. p.
37. *Melléklet No 1./1. sz. doc.* Pierre de Bracheux Clari hűbérura volt, a krónikás többször megemlíti és többnyire az ő hőstetteit domborítja ki. Clari, (Pauphilet): 8, 45, 58, 76, 78. p.
38. Clari: 34. p.
39. Erre utaló szövegeket több helyütt is találunk, közülük Dufournet: *Villehardouin et Clari...*, 381–384. p.
40. Eckhardt: *De Sicambria...*, 31–33. p., Jean Lemaire de Belge munkásságára lásd: Doutrepoint, G.: *Jean Lemaire de Belges et la Renaissance*, in „Mémoire de l'Académie Royale de Belgique”, t. XXXII., Bruxelles, 1934.
41. *Melléklet No 2. II./1. sz.*, idézi Eckhardt, *De Sicambria...*, 118. p. A szakirodalom ez idáig nem tudta eldönteni, hogy valójában az idő és többször nősülő II. András (nyilván ő a legvalószínűbb), vagy a nem férfiszépségként ismert Kálmán, esetleg a hatalmas természetével egyesek számára talán „ormótlanak” tűnő III. Béla a versben megörökített magyar király:

„Kér András magyar király is engemet,
De nékem ő társam nem lehet
Mert szakálla nagy, ő maga öreg,
Orcája szikkatag, a teste meg remeg”

(ford.: Cs. S.)

42. Kont: *Biblio.*, p. 1. *Melléklet No 2. I./5. sz.*
43. Kont: *Biblio.*, p. 1. *Melléklet No 2. I./6, 7. sz.*
44. *Melléklet No 2. I./6, 7. sz.*
45. A negyedik keresztes hadjáratra, s a hadjárat magyar vonatkozásaira és következményeire mindenekelőtt lásd Setton: *The Papacy...*, 1–43. p., Alphantery, P. – Dupront, A.: *La Chrétienté et l'Idée de Croisade*, „Évolution

- de l'Humanité", Paris, 1995, (repr. 1959), 265–337. p., ami a IV. keresztes hadjáratral kapcsolatban az állásfoglalásnak a legdiszkrétebb módja Grousset, R.: *L'épopée des croisades*, Paris, 1968 (nyilván a címmel nem tartotta összeegyeztethetőnek, mert a keresztes hadjáratok történetét áttekin-tő művéből a IV. keresztes hadjárat hiányzik). Magyarul Howarth, S.: *A templomosok tiika*, Bp., 1986., 189–203. p., meglehetősen elfogultsággal Zöllner, W.: *A keresztes háborúk története*, „Népszerű történelem”, Bp., 1980, 141–154. p., Bozsóki P.: *A keresztes háborúk története*, Bp., 1995, vonatkozó részek, továbbá az átfogó Magyarország-történetek illetve vonat-kozó monográfiák megfelelő részei Marczali: *Magyarország...*, 321–336, 339–347. p. Kristó, *Korai feudalizmus...*, MT. I./2., 1258–1271. p., a keresztes hadjáratokra és magyar vonatkozásaikra Kristó: *KMTL*, (Makk), 344, 345. p., Sweeney, J. R.: *Hungary in the Crusades 1169–1218*, „The International History Review”, No 3./1981, 467–481. p. illetve ugyanarról magyar válto-zatban uő: *Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században*, „Századok”, No 118, 114–124. p.
46. *Melléklet*, No I./2, 3, 4. sz. doc.
47. Villehardouin, (*Pauphilet*), 99–104, 107, 108. p., (*Szabics I.*), 28–33. p., Clari fordítása kéziratban áll rendelkezésre. Clari, (*Pauphilet*), 13–17, 27. p.
48. A támadás megakadályozása mellett törtek lándzsát általában véve az egy-házaiak és különösen a Magyarországon komoly érdekeltséggel rendelkező ciszterciek és vezetőjük Gui, a Párizs közelében (attól délnyugatra lévő, ma már csak romjaiban álló) Vaulx-de-Cernay apátja, s ott van a Villehardouin által „renitensnek” tekintett főurak között a nyugati lovagi társadalom egyik legismertebb képviselője, a későbbi, albigensek elleni keresztes hadjárat veze-tője, Simon IV. de Montfort (1160–1218), aki a hadjárat beszüntetésével és a „magyar királyhoz pártolásával” valamint az albigensek elleni hadjárat idején tanúsított kegyetlen magatartásával tulajdonképpen *ugyanazt* cselekedte: *hű-ségesen engedelmesskedett a pápa parancsának...* Alphandéry–Dupront: 302, 537, 538. p., (irodalom), Tessier, J.: *La quatrième croisade. La diversion sur Zara et Constantinople*, Paris, 1884, Villehardouin, (*Pauphilet*), 105–107, 109, 110, 166, 167. p., Clari (*Pauphilet*), 16. p.
49. Villehardouin, (*fr.*), 110. p., (*Szabics.*), 43. p.
50. Clari, (*Pauphilet.*), 12–14. p., *Melléklet* No I./4. sz. doc., XI. fej.
51. Clari, (*Pauphilet.*), 16. p.
52. Clari, (*Pauphilet.*), 18. p.
53. Dufournet: *Villehardouin et Clari*, 55–73. p., Setton: *The Papacy...*, 8–10. p.
54. A keresztes hadjáratok vadhajtásaira többek között lásd Alphandéry–Dupront: 3, 298–303. p., Howarth: 189–203. p., Zöllner: 144–153. p. Bozsóki, 138–142. p. Kristó: *Korai feudalizmus...*, in MT. I./2., 1267, 1268. p., Rousset, 80–98. p.
55. Clari nem is nagyon próbálkozik, Villehardouin az adósság mindenáron való törlesztésének kötelezettségét helyezi előtérbe, mely egyben úgy is jelenik meg, mint a hadjárat Szentföldre való eljutásának az előfeltétele. Ville-

- hardouin, (*Pauphilet*), 98, 99, 100, 101, 104, 105. p., (*Szabics*) 23, 24, 27, 28, 34. p.
56. Villehardouin, (*Pauphilet*), 102, 103, 105, 106. p., (*Szabics*), 29, 31, 33, 36, 37, 39. p.
57. Villehardouin, (*Pauphilet.*), 103. p., (*Szabics*), 39, 40. p., Clari, 14, 16. p.
58. Villehardouin, (*Pauphilet*), 102–104, 105–109. p., (*Szabics*) 31, 35, 39, 40. p., Clari: 17, 23–31. p.
59. Villehardouin, (*Pauphilet*), 106, 108. p., (*Szabics*) 36, 38. p., Clari, 16, 17, 19, 20. p., Clari gondolkodásmódjára Dufournet: *Villehardouin et Clari*, 362–390. p.
60. Az adatok valójában II. András keresztes hadjáratánál megszakadnak. Lásd fentebb, II./2. fejr.
61. Itt tulajdonképpen gondolunk a nyugati expanzió valamennyi hagyományos általános komponenséhez való kapcsolódásra. Le Goff: *La civilisation de l'Occident...*, 74–104, 154–223, 290–311. p., Chaunu, P.: *L'expansion européenne du XIIIe au XIVe siècle*, in „Nouvelle Clio” No 26, Paris, 1975, 73–93. p., Génicot, L.: *Le treizième siècle européen*, „Nouvelle Clio”, No 18, Paris, 1968, 51, 181, 287–298. p., Engel: *Beilleszkedés...*, 207–221. p., Kristó: *Korai feudalizmus...*, MT. I/2. 1308–1312, 1338–1340, 1381–1415. p., a külső expanzió tekintetében konkrétan (ezúttal nem a katonai vállalkozás eredményességét tekintve) idetartozik a II. András által vezetett V. keresztes hadjárat, a szerzetesrendek (különösen a ciszterciek) vagy a lovagrendek (különösen a Német Lovagrend) terjeszkedése, az országnak az európai művelődés főbb folyamataiba való bekapcsolódása, a keleti térítő tevékenység felerősödésében való részvétel (főleg a Kelet felé irányuló vagy a bogumil eretnekekkel szembeni fellépés), de itt említendő meg a pápa és a magyar király megbízásából felfedező útra induló domonkos Julianus és Ricardus fentebb idézett vállalkozása is. A teljesség igénye nélkül lásd mindenekelőtt Kristó: 172–178, 179–202, 203–223, 224–250. p., Wilcsek, E.: *II. Endre király keresztes hadjárata*, „Századok”, 1894, 592–608. p., Grousset, R.: *La Hongrie et la Syrie chrétienne au XIIIe s.*, „N.R.H.”, 232–237. p., a keleti érdeklődés kibontakozására Bendefy: 7–22, 23–72, 73–86. p., *Juliánus barát és a napkelet fölfedezése*, „Magyar ritkaságok” (előszó Györffy Gy.), 7–57. p., Tardy L.: *Régi magyar követjárások Keleten*, Bp., 1971, uő: *Régi hírünk a világban*, Bp., 1979, 7–13. p., Richard: *Saint-Louis*, Grousset: *L'épopée...*, 267–276. p., Chaunu: *L'expansion...*, Frank G.: *Újabb nézetek a német lovagrend barcasági történetéről*, „Történeti tanulmányok Dél-Pannoniából”, Pécs, 1993, 38–48. p., Török: *Szerzetes- és lovagrendek*, 63–133. p., (bibliográfia) 199–203. p.
62. Itt elsősorban a fejedelmi udvarok közötti kapcsolatra (többek között az Árpád-házi hercegnőket elkísérő magyarokra) gondolunk, valamint a magyarok egyetemjárására, a magyar szentek kultuszának elterjedésére és kibontakozására. Ez utóbbit legutóbb átfogóan elemezte kandidátusi értekezésében a *Rex Iustus*, az *Athleta Patriae*, és *Szent hercegnők* modelljeire Klaniczay:

- Az uralkodók...*, 134–170, 171–205, 206–316. p., továbbá Sz. Jónás: *Szent Erzsébet*, Brachfeld: *Árpád-házi Jolánta*, Gabriel: *Magyarok egyetemjárása...*, úó: *Alexandre de Hongrie, maître-régent à l'Université de Paris vers 1300*, „Revue d'Histoire Comparée”, Paris, 1943, 505–514. p. Különösen érdekes ebből a szempontból az Árpád-házi Máriát Nápolyba kísérő Andreas Ungarus esete és műve. Vö.: Andreas Ungarus: *Krónika (1272)*, (ford. Bodor J.) in „*A magyar középkor irodalma*” (100 k.–1526 k.), Bp., 1984, 65–111. p.
63. A 13. század egyházi zsinatai azt mutatják, hogy a tatár betörés híre és hatékonysága valósággal sokkolta Európát. A mongol támadással kapcsolatos európai visszhangra lásd Engel: *Beilleszkedés...*, 121–224. p., Kristó: *A tatárjárás...* in MT. I./2., 1417–1440. p., Richard: *Saint Louis*, 182–184, 483–512. p., Le Goff: *La civilisaation...*, 173, 174. p., haditechnikai szempontból Contamine, Ph.: *La guerre au moyen-âge*, „Nouvelle Clio” No 24., Paris, 1980, 259–260, 324. p. és Kristó: *KMTL* (Almási T.), 576, 577, 664, 665. p.
64. Tekintettel arra, hogy a francia nyelvű történeti irodalom magyar vonatkozásainak a 13. századi és a 14. század eleji anyag a legkevésbé kiadott és feldolgozott része, a mi kutatómunkánk is addig jutott el, hogy a számunkra feltehetően érdekesnek számító szövegeket összegyűjtse, regisztrálja, és felhívja a figyelmet azokra a művekre, amelyek *vélhetően* – közvetve vagy közvetlenül – magyar vonatkozású információkat tartalmaznak. Vö.: *D.L.F., Melléklet* No 2. II./1., 4–6, 8–17, 19–20, III./3–6.
65. *Melléklet* No 2. II./24. sz., Kristó: *KMTL* (Csernus), 307. p.
66. Joinville: 221, 222. p., Richard: *Saint-Louis*, 440, 441. p. A szövegben szereplő saumuri várkastélyt II. Henrik angol király (1154–1189) építtette, a királyné, Kasztíliai Blanka (1188–1252), Boulogne grófja III. Alfonz (1245–1279) néven lett Portugália királya, V. Hughes de Saint-Pol egy nagy ényi francia grófság birtokosa.
67. Kristó: *KMTL* (Sz. Jónás), 197, 198. p., Erzsébet családjára és környezetére lásd Sz. Jónás: *Szent Erzsébet*, 54–106. p. és leszármazási tábla, 202–206. p.
68. Joinville: 241–244, 254–256, 301–303. p., Joinville művében rendre megjelennek azok az információk, melyek Kelet, illetve a keleti népek leírását adják, és az érdeklődést motiváló tényező a muzulmánok elleni szövetséges keresésének gondolata. Az egyik legfontosabbnak tekintett és „legfantasztikusabb” potenciális szövetséges „János pap” országa. Pirenne, J.: *La légende du „Prêtre Jean”*; Strasbourg, 1992. Ebben az időszakban, mint ismeretes, több felderítő és utazó, valamint együttműködési lehetőséget kereső követtség járt a francia király és/vagy a pápa megbízásából Keleten. Richard: *Saint-Louis*, 159–205. p., Setton: *The Papacy...*, I., 68–84. p.
69. Joinville: 305–310. p.
70. A kapcsolattörténeti cikkek és egyéb feldolgozások jelentős része a két világháború között, sőt a II. világháború idején, tehát a francia–magyar kapcsolatok krízisidőszakában született, és teljesen természetes módon he-

- lyezett minden olyan elemet előtérbe, mely a két ország közötti gyümölcsöző történelmi együttműködésre utalhatott. Szerzőik és szerkesztőik (elsősorban Eckhardt Sándor, Gábrriel Asztrik, Győry János, illetve más összefüggésben és más területeken Benda Kálmán, vagy Kosáry Domokos) tudományos és szerkesztői tevékenysége szellemiségében minden bizonnyal az „akkori, konfliktusokkal terhelt jelennek” is szólt. Bennük az Anjouk francia voltára vonatkozó utalás a legfontosabb tényezők közé tartozik. Lásd mindenekelőtt Gabriel: *Les Rapports...*, 38–51. p. A magyar Anjou-kor külkapcsolataira lásd továbbá a magyar történeti monográfiák magyar külpolitikára vonatkozó fejezeteit, Pór: *MNT*, III., 3–384. p., Hóman–Szekfű: *MT*, II., 247–352, III., 5–180. p., Herceg G.: *Magyarország külpolitikája (896–1919)*, Bp., 1987, 45–60. p., a forrásainkra *Melléklet*, No 2. III./7, 8, 10, 11. p.
71. Gábrriel: *Les Rapports...*, 38, 47–48. p. Az Anjou-szentek: Szt. Lajos francia király és Szt. Lajos toulouse-i püspök, II. Anjou Károly és Árpád-házi Mária másodszülött fia, I. Károly magyar király nagybátyja (megh. 1297, kanonizálva 1317), és Szt. Edouard Vö. Favier: *Dictionnaire...*, 279, 590–594, 596. p.
72. A százéves háború konfliktus- és kapcsolatrendszerében mindinkább megjelenő Spanyolországban (Kasztília), melynek királya IX. Alfonz (1312–1350) és Portugáliában IV. Alfonz (1325–1357) idején egyaránt megnövekszik a francia és az angol politikai aktivitás is. Aragónia IV. Péter, 1336–1387) elsősorban a szicíliai királyság megszerzésére koncentrál. Az angol király ezt a szerződést mintegy másfél hónappal az angol sereg első nagy győzelme előtt (Crécy, 1346. augusztus 26.) készült megkötni, amivel a már előrelátható fegyveres konfliktusra igyekezett diplomáciailag felkészülni. Nagy Lajos pedig ugyanebben az időpontban, váltakozó sikerrel Zaráért küzdött Velencével. A szerződéskötési kísérletnek ilyen körülmények között semmi hatása nem mutatható ki, a monográfiákban nem történik róla említés. A Francia és az Angol Királyság nemzetközi helyzetére a crécyi csata előestéjén lásd Lavissee, IV./1. (Coville), 56–69, 83–86. p. Le Bel, II., 337, 338. p.
73. Froissart: I. könyv, 94. p. (Kulcsár)
74. Froissart: I. könyv, 95. p. (Kulcsár), D'Orgemont: II., 19, 20. p. Mint ismeretes, a török 1354-ben foglalta el Gallipolit, 1362-ben pedig Drinápolyt. A végveszélybe került V. Palailogosz János bizánci császár Európa fejedelmi udvarait járja segítséget kérve (1366-ban Budán is megfordul). Nagyon valószínű, hogy a török veszélyre vonatkozó információk tőle (is) származnak. Mindezenre Froissart, különösen pedig a „brigand”-ok jól informáltsága a magyarországi helyzetről figyelemre méltó... A történetben szereplő De Cervole korábban valóban pap volt, és a keletre vonulásuk alkalmával alvezérei ölték meg. Favier: *Dictionnaire...*, 63. p.
75. Vö. Óváry L.: *A Nagy Lajos és V. Károly francia király között tervezett szövetség, 1374–1376.*, in „Magyar Történelmi Társulat”, XXIII., második folyam XI. köt. 31–82. p. Tekintettel arra, hogy a kereszteshadjárat-eszme talán

- legnagyobb 14. századi francia képviselője, Philippe de Mézières, aki karrierjét „Andrieu” király, azaz András herceg szolgálatában kezdte, 1372-ben tért vissza „keleti missziójáról”, és állt a pápa, majd V. Károly francia király szolgálatába (akinek barátjává és belső tanácsadójává lett), nem valószerűtlen az a gondolat, hogy az 1374-es magyar–francia dinasztikus házasság tervének előkészítésében a hajdanán a magyar Anjou-házat szolgáló (és ura meggyilkolására szomorúan emlékező), a török elleni harcot mindenek fölé helyező Mézières-nek is szerepe lehetett. *Melléklet No 2./ III. / 14. sz.*
76. A helyzet alakulására vö. Eckhardt S.: *Egy politikai házasság terve a XIV. században*, „Századok”, 1910, 228–230. p., Jarry, E.: *Le projet de mariage entre Louis de France et Catherine de Hongrie*, „Annuaire-Bulletin de la Société de l’Histoire de France”, 1893, 210–221. p.
77. Szemben tehát Gábiel: *Les Rapports...*, 45. p., állításával, mely arra utal, hogy Mária lépett volna Katalin helyébe annak halálakor a francia házassági tervben, valójában Katalin helye „betöltetlen” maradt, Mária pedig a Luxemburgi Károly és Nagy Lajos között már az 1372-ban létrejött „keretszerződés” értelmében, majd pedig 1373-tól „nevesítve” is Zsigmond jegyese volt, akivel 1379-től ünnepélyes jegyesség kötötte össze. Mályusz: *Zsigmond király...*, 8–10. p. A magyar és a nápolyi koronát mégis sikerült egyesítenie Kis Károly uralkodása idején, mely – mint ismeretes – igen rövid ideig tartott, viharos volt és tragikus véget ért....
78. Idézi Gabriel: *Les Rapports...*, 54. p., Froissart *Krónikája*, 220. p.
79. Favier: *Dictionnaire...*, 246, 247, 755, 756. p., uő: *Le temps...*, 259–263. p. a francia udvarban uralkodó viszonyokra az utolsó Capetingek idején, Lavisse (Langlois), III./2. 119–126, 201–221. p., Huffelmann, M.: *Clemenza von Ungarn, Königin von Frankreich*, Berlin, 1911, a fantasztikus történethez illően, irodalmilag feldolgozva, regényes formában Druon, M.: *Elátkozott királyok*, II., Bp., 1973, 751–779. p.
80. Gabriel: *Les rapports...*, 58, 59. p., Pór A.: *Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz*, „Értekezések a Történeti Tudományok Köréből”, XV./9., 17–27. p., Léonard, E.: *Louis de Hongrie, protecteur du „Re Giannino”*, „Revue d’Études Hongroises”, 1928, 379–384. p. A hagyomány szerint az életét kolostorban végző Marie de Cressay, Magyarországi Klemencia udvarhölgye az, aki halálos ágyán meggyógyta a gyermekek kicserélésével kapcsolatos eseményeket. Maccari, L.: *Istoria di Re Giannino de Francia*, Siena, 1893. p.
81. D’Orgemont: II., 193–275, table 19–22. p., ahol az ötvenből 18 miniatúra mutatja be a kulcsfontosságúnak tekintett látogatást: XXXI–XLIX.
82. Ez a megjegyzés egy lovagi ügyben történt angol–francia levélváltás kapcsán fordul elő. D’Orgemont: III. 92. p.
83. D’Orgemont: II. 345. p., „l’archevesque de Strigonn. en Hongrie” megjelöléssel, Demeter esztergomi érsekről van szó. *Uo.* 347. p.
84. A „Képes Krónika” születésére vonatkozó kiterjedt irodalomból lásd *Képes Krónika* (ford. Bellus I.), Bp., 1986, benne Dercsényi, D.: *A Képes Krónika*

- és kora, 383–457. p., szerzőjére Kristó, Gy.: *A Képes Krónika szerzője és szövege*, 459–516. p., díszítésére Csapodyné Gárdonyi K.: *A Képes Krónika miniatúrái*, 517–559. p., Kristó: *KMTL* (Kristó Gy. – Wehli T.), 341. p.
85. Vö. a században született, erős történeti orientációjú irodalmi alkotások sorát. *Melléklet* No 2./1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, sz.
86. Ezt az eredetileg Nagy Károly személyéhez kötődő mítoszt idézi Chênerie, XXIV., vö. továbbá Guenée: *L'Occident...*, 108–112. p., és Akoun, A. (dir.): *L'Europe. Mythes et traditions*, Paris, 1990, 183–185. p. Talán ennek is köszönhető, hogy a magyar koronára támasztott „fantazmagorikus” igények ilyen szilárdan tartották magukat a 14–15. századi Franciaországban. Csernus: *Történelem...*, 16, 19, 20, 22–23. p.
87. Kosáry: 109–111. p., Áldásy: 15–16. p., Gabriel: *Les Rapports...*, 38–51. p., Csernus: *Mutation...*, 8–10. p.
88. Engel: *Beilleszkedés...*, 266–314, 325–336. p. A francia elemzésekből lásd mindenekelőtt Autrand: *Charles VI.*, 140–143, 142. p. Guenée: *L'Occident...*, 64, 68, 123, 146, 147, 166, 179, 198, 220, 247. p.
89. Zsigmond Franciaországgal kapcsolatos diplomáciai tevékenységét szakdolgozatomban, a doktori értekezésemben és több magyar és francia nyelvű tanulmányban igyekeztem földolgozni. A tanulmányok részletes jegyzetanyagot tartalmaznak. A hely kémélése céljából itt csak a leglényegesebb hivatkozásokra fogok kitérni. Lásd *Melléklet* No 3. (bibliográfia).
90. A közép-európai dinasztiai házassági politikájára lásd Mályusz: *Zsigmond király*, 7–21. p., Louis de France törekvéseire Autrand: *Charles VI*, 179–188. p. és Wenczel G.: *I. Mária királynénak Lajos orléans-i herceggel per procura véghezvitt házasságáról*, „Magyar Tudományos Akadémia Ertésítője”, Bp., 1851, Áldásy A.: *Adalék Mária királynő diplomáciai összeköttetéséhez*, „Sz”, No 30, (1896), 542–550. p. A dinasztia meggyökeresedési folyamatára Székely Gy.: *Luxemburgi Zsigmond, egy közép-európai uralkodó*, in MZSKK, I., 29–69. p. Klaniczay, G.: *Le culte des saints dynastiques en Europe Centrale. Angevins et Luxembourg au XIVe siècle*, in *L'Eglise et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord*, École Française de Rome, Roma, 1990, 221–247. p., és uő: *Az uralkodók...* (Függelék).
91. Így az avignoni pápának északról (Orléans-i Lajos) és délről (Anjou Lajos) garantált támogatói akadhettek volna, miközben a magyar erők ismét mozgósíthatók lehettek volna a nápolyi Anjou-ház képviselőivel, jelen esetben Kis Károllyal szemben, a vele kemény harcban álló ún. Valois-Anjou ház érdekében. Favier: *Le Temps...*, 336, 342, 419. p., Mályusz: *Zsigmond király...*, 16. p., Lavissee, IV./1. (Coville), 289, 290, 301, 302, 312–314. p., Durieu, J.: *Le Royaume d'Adria*, „Revue des Questions Historiques”, No 28, 1886. Jól mutatja a dél-itáliai tervek fontosságát, helyzetrajznak és politikai programnak is beillik, hogy a saint-denis-i krónikaíró, Michel Pintoin művét az „An du Seigneur” mellett a pápa (illetve pápák), a császárok, a francia király, az angol király és a szicíliai király uralkodásának éveit szerint is datálja.

92. Az egyházszakadással kapcsolatos francia és magyar törekvések találkozási pontjaira Fraknói, V.: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal*, I-II., Bp., 1901–02, I., 256–338. p. Mályusz: *A konstanzi...*, 22–36. p., továbbá főleg Valois, N.: *Le Grand Schisme d'Occident*, I-IV., Paris, 1896–1902, vonatkozó részei, Rapp: *L'Église...*, 63–81, 54–62. p., Favier: *Le Temps...*, 347–350. p., Lavissee, IV./1. (Coville), 314–321, 352–363. p.
93. Mályusz: *Zsigmond király...*, 14–16. p.
94. Froissart (fr.), X., 342–344, és *Froissart Krónikája*, II. könyv, 219–220. p.
95. *Melléklet* No I./6. doc.
96. Ezt az interpretációt valószínűleg megerősíti, hogy kronológiai tévedés is van a fejezetben: Froissart *előbb* említi Durazzói Károly meggyilkolását (1386. február 7.), majd azt követően szól az újabb magyar házasságkötési kezdeményezésről (1384. március 7.) és a *per procura* házasság budai megkötéséről (1385. április) *Kronológia*, 227, 228. p. Egyébként Orléans-i Lajos magyar házassági terve idején még franciaországi lehetőségei sem zárultak le olyan egyértelműen, hiszen bátyja, Károly még nem házasodott meg (Károly esküvőjének időpontja 1385. július 17.), ráadásul egészsége meglehetősen labilis. Orléans-i Lajos számára ekkor még a francia korona sem volt elérhetetlen távolságban. Autrand: *Charles VI*, 179–188, 138–194, 150–168. p.
97. Mályusz: *Zsigmond király*, 14, 16. p.
98. Froissart: 371–374. p., *Froissart Krónikája*, II. könyv, 228–230. A szöveget lásd: *Melléklet* No 1./8. sz. doc. (Orléans-i Lajos és Valentina Visconti házasságára 1389. január 27-én került sor).
99. Lavissee, IV./1. (Coville), 297, 298. p., *Froissart krónikája*, II. könyv., 229, 230. p.
100. A krónika ismeretében elég nehéz elképzelnünk, hogy a történetekről nincs tudomása. Nehéz elképzelni azt is, hogy a két királynak a pápasággal kapcsolatos, eltérő álláspontja magyarázza Pintoin mester hallgatását (hiszen a pápaság ügyeiről folytatott tárgyalásoknak és meglévő véleménykülönbségeknek Pintoin rendszeresen helyet biztosít), vagy azt, hogy az *egyházzal* kapcsolatos ügyek általában jobban érdekelték, mint a *világiak* (hiszen a krónika számos lényeges fejezete éppen a Franciaországban ez idő tájt megjelenő nagyszámú *világi* és *egyházi* követségek tevékenységére vonatkozik); s még csak az sem igazán valószínű, hogy a rendháza ügyeinek intézésével néha hosszabb időt külföldön eltöltő Michel Pintoin-hez nem jutott el a szükséges tájékoztatás: az információs rendszer hibájáról azért sem lehet szó, mert a szerző a munkát nem egyedül, hanem szerzetestársaival együtt végezte, ráadásul számos olyan adatunk van, amelyek a Pintoin mester távolléte idején Párizsban járó követségekkel kapcsolatosak. Guenée: *Michel Pintoin*, 66–68. p.
101. Más alkalommal ugyanis rendre szólt róla, a király fivérééről, akit az a megtiszteltetés ért, hogy a király koronázásakor VI. Károly előtt vihetette

- „Nagy Károly kardját” (a *Joyeuse*-t), akinek nagy politikai súlya volt, és akinek igen vonzó fejedelmi házasságot készítettek elő, mégpedig oly módon, hogy több, jelentős külsőségekkel felvonuló követség tárgyalt az ügyében, Franciaországban és Magyarországon egyaránt... Pintoin, I., 30-31, 590–591, 594, 595, 602, 603, 610, 611. p. Nem foglalkozik a magyar házasság tervével kései utódja, Coville sem; csak a Valentina Viscontival megkötött házasságát említi. Lavisse, IV./1., (Coville), 297–298. p.
102. Pintoin, I., 562–565. p., Guenée: *Michel Pintoin*, 47, 48, 55, 56. p.
103. A nikápolyi ütközettel kapcsolatos adatokat nagyobb számban mindenekelőtt Froissart és Pintoin krónikái, valamint a Boucicaut marsall tetteit elbeszélő Emlékiratok tartalmazzák. A vonatkozó anyagra lásd: *Melléklet* No 2. III./8., IV./2. A vereség körülményeire és hatására Setton: *The Papacy...*, 356–360. p., Atiya: *Crusade...*, 1–65. p., A csata és a Nikápolyt megelőző és az azt követő diplomáciai akciók leírását Mályusz: *Zsigmond király*, 104–110. p., s az ütközet lefolyását (leszámítva a francia forrásanyagot) legrészletesebben adja Rázsó: *A zsigmond-kori...*, 411–425. p. Lavisse IV./1. (Coville), 320, 321. p., a vereséget egyértelműen Zsigmond rovására írja. Froissart bőven és több részletben számol be az eseményekről, az előzményekről és a következményekről egyaránt. Froissart: XV. köt., 216–227, 229–231, 242–264, 307–352, 354–360. p., s emellett Kervyn de Lettenhove közli azt a Froissart szövegére alapuló beszámolót, melyet az egyik résztvevő (Gui de Blois) írt, *uo.*, XV. köt. 439–508, és XVI. köt. 414–443. p. A magyar válogatásba csak a váltságdíjjal kapcsolatos egyik részlet került bele, *Froissart Krónikája*, IV. könyv, 314–316. p.
104. Pintoin: XIV, 112–115, XVI., 386–391, XXVII, 424–431, 482–523. p.
105. „Mint a követek mondják...” hivatkozva le forrását a történetíró Pintoin: XXVII. 548, 549. p., Lásd továbbá: *Kronológia*, 395. p., Engel P.: *Az utazó király: Zsigmond itineráriuma*, in MZSK, 70–73. p., Mályusz: *Zsigmond király*, 103–105. p., Rázsó: *A zsigmond-kori...*, 403–441. p. Különösen érdekes a követek lelkesültsége és a hitvese betegsége idején is a kereszténység védelmében halált megvető bátorsággal serénykedő Zsigmond-bemutatója, ha valójában Zsigmond Mária balesete illetve halála alkalmával (ha csak nem a krónikás komponálta össze „csúszttatta egymásra” a haldokló királyő és az 1396-ban a török ellen valóban harcoló király képét) nem is a török ellen harcolt, hanem Budán tartózkodott. vö. Mályusz: *Zsigmond király...*, 46. p. A „propagandisztikusan” pozitív kép tehát adott, kérdés legfeljebb csupán az, hogy *kitől* származik: a követek *tudatos* munkája, vagy a krónikás *elvárásai* voltak-e mögötte...
106. Lásd mindenekelőtt az alapos jegyzetapparátussal elkészített Rázsó: *A zsigmond-kori...*, 403–407, 411–413. p., Atiya: *The Crusade...*, 82–98. p., Setton: *The Papacy...*, 327–369. p. Mályusz: *Zsigmond király...*, 106, 107. p., Wertner M.: *A nikápolyi hadjárat*, „Hadtörténelmi Közlemények”, 1925 /I., 31–35. p. A nikápolyi ütközetre vonatkozó adatok megtalálhatók a magyar forrásanyagban is; közülük a legismertebbeknél, mint Thuróczy: 311–314.

- p., Bonfini, 521–523. p., vagy az oklevél-narrációk anyagában, melyek rendre hivatkoznak a megadományozott Nikápolynál (is) szerzett érdemeire, tájékoztatásul lásd Kristó Gy.: *Középkori históriák oklevelekben (1002–1410)*, „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár”, I., Szeged, 1992, a 165 (Kanizsaiak), 166 (Stibornak), 167 (Cilleinek), 168 (Marótinak), 170 (Garaiaknak), 172 (Rozgonyiaknak). sz. oklevél-narrációkat.
107. Pintoin: 488–491. p., Thuróczy: 313. p., Bonfini: 522. p., Rázsó: *A zsigmond-kori...*, 419, 420. p., Atiya: *The Crusade...*, 82–85. p., Setton: *The Papacy...*, 348, 349. p. Froissart: XV., 315–323. p.
108. Rázsó: *A zsigmond-kori...*, 420, 421. p., Atiya: *The Crusade...*, 86, 87. p., Pintoin: 506–509. p., Thuróczy: 314. p., Bonfini: 523. p.
109. Pintoin: 510, 511. p., Thuróczy: 314. p., Bonfini: 523. p.
110. Atiya: *The Crusade...*, 138–132. p., *Le Livre des Fais...*, *Melléklet No 2.* IV./2. p.
111. Pintoin: 482–485. p.
112. Uő: 488, 489. p.
113. Uő: 490, 491. p.
114. Uő: 502–505. p., Jean de Vienne-re és Enguerrand de Coucy-ra lásd Favier: *Dictionnaire...*, 314, 963. p.
115. Pintoin: 492–501. p., A csata közvetlen előzményeire és a keresztesek kegyetlenkedéseire, Thuróczy: 313. p., Atiya: *The Crusade...*, 88, 89. p.
116. Pintoin: 510–517. p., A krónikás a keresztények véleményét idézi (a szent küzdelemben részt vevő harcosok teste nem bomlik föl, mondják a keresztények; oly nagyok voltak a bűneik és oly tisztátalanok, hogy a mező vadjai sem nyúlnak hozzájuk, mondják a törökök...), *Uo.*, 520, 521. p.
117. Pintoin: 518, 519. p.
118. Uő: 522, 523, 548, 549. p., Froissart: XV., 312–360, XVI., 29–68. p., Atiya: *The Crusade...*, 98–112, 113–125. p. Setton: *The Papacy...*, 357–369. p.
119. Boucicaud a korabeli történetek egyik leggyakoribb szereplője, nagyon sok adatunk, sőt jellemrajzunk van róla, lásd pl. Pintoin: 548, 549. p. és *Livre des faits...* XIII–LVII. (introduction).
120. *Le Livre des Fais...*, 88–91. p.
121. *Uo.*, 61–65. p., Eu grófjára (Philippe d’Artois, megh. 1397.), Favier: *Dictionnaire...*, 81, 396. p.
122. *Le Livre des Fais...*, 94–98. p.
123. *Uo.*, 99–101. p.
124. *Uo.*, 102–105. p.
125. *Uo.*, 106–109. p.
126. *Uo.*, 110, 111. p. A csatatéren ugyancsak fogságba esett nádorról, Ilosvai Leustákról van szó, akinek kiváltására végül nem sikerült összegyűjteni a kívánt összeget, és ezért fogságban halt meg (1400 után). Rázsó: *A zsigmond-kori...*, 421. p., Mályusz: *Zsigmond Király*, 106, 107. p., Engel: *Zsigmond bárói...*, in *MZSKK*, 422–424. p.
127. *Le Livre des Fais...*, 121–123. p.

128. Uo., 124–128. p.
129. Mint ismeretes, Zsigmond a neki Velencétől járó (de mind bizonytalanabb...) adót bocsátja rendelkezésre a nevers-i gróf kiváltása céljából, ami hosszú bonyodalmak okozója lett. A történetekről Froissart és Pontois is ír (lásd fentebb), Boucicaut krónikása viszont hallgat, talán éppen azért, hogy a fejedelmi gesztus viszonzásaként még jobban kidomboríthatóak legyenek Boucicaut érdemei a nevers-i gróf kiszabadulásában. A váltságdíjjal kapcsolatos anyag meglehetősen jól dokumentált. Burgundi részről az ügyek intézője Regnier Pot, a burgundi herceg tanácsosa, később Dauphiné (1409) és Languedoc (1411) kormányzója, ennek a „tranzakciónak” az eredményeképp lett komáromi ispán (1398). Vö. Zso II./1., 429, 1432 sz. reg., Pot, J.: *Histoire de Regnier Pot, conseiller des ducs de Bourgogne*, Paris, 1929, Mályusz: *Zsigmond király*, 107. p., Atiya: *The Crusade...*, 139, 140. p.
130. Boucicaut egy rövid pihenést követően ismét a török ellen vitézkedik. *Le Livre des Fais...*, 128–132, 132–135, 135–139, 139–142, 142–147. p.
131. Zsigmond törekvéseit és a nagyívű külpolitikai koncepciójához kötődő, személyével kapcsolatos propagandát kitűnően érzékelteti Mályusz: *Zsigmond király*, 39–47, 74–101. p. (Zsigmond portréjára és külpolitikájára). A francia történetírás a továbbiakban Zsigmondról Nikápoly kapcsán nem ejt szót; a törökellenes harc nimbusza az immár *Félelemnélküli* János privilégiuma marad, hazatérése alkalmából apja megalapítja az „Arany Fa” rendet, mely előképe a később oly híressé váló „Aranygyapjas Rendnek” Contamine: *La guerre...*, 84–86, 298–310. p. Dicsőséges hazatérésére Pocquet du Haut-Jussé, F.: *Le retour de Nicopolis*, „Annales de Bourgogne” 1937, 295–299. p.
132. Az öt ismert, egymással is összefüggő és leggyakrabban idézett válságtűnet-csoporthoz – az elhúzódozó *háborúknak* (különösen a nyugati országok erőinek jelentős részét felemésztő százéves háborúnak), a „*schismának*” (mely egyházi-szervezeti és egyházi-ideológiai téren hozta felszínre a válságot), a mind erőteljesebben jelentkező *társadalmi feszültségeknek* (az egymással közvetlen kapcsolatot csak ritkán találó, de a hatásukban mégiscsak egymást erősítő városi mozgalmak és parasztfelkelések), a gondolatrendszerekben mind komplexebb és területi kiterjedésében is egyre jelentősebb *eretnekmozgalmaknak* (különös tekintettel a huszita mozgalomra), sokkoló és mobilizáló hatásuk is volt a keresztény Európára, melyet ráadásul – különösen Nikápoly óta – mindinkább érezhető módon fenyegetett a „*hitetlen*”, a *külső ellenség* újabb várható és talán még pusztítóbb csapása, ami csak tovább fokozta a félelmeket. Lásd Csernus: *A nemzetközi...*, 1. sz. lj., a korábban idézett vonatkozó művek (Le Goff, Guenée, Rapp, Chaunu Duby) vonatkozó részeit, továbbá újabban Delumeau, J.: *La civilisation de la Renaissance*, Paris, 1984, 67–77. p., Genet J.-P.: *Le monde au moyen âge*, Paris, 162–181, 214–235., 194–212. p., új „európai” szemléletben Carpentier, J. – Lebrun, F. (szerk.): *Histoire de l'Europe*, 194–212. p. Magyarország helyére Engel: *Beilleszkedés...*, 250–261. p., általános értékelés gazdaság- és társadalomtörténeti összefüggésben Wolff, Ph.: *Automne du Moyen Age...*, 207–300, 301–323. p. (bibliográfia).

133. Mindezekre Zsigmond szerepével összefüggésben lásd Mályusz: *A konstanzi...*, 22–29. p., uő: *Zsigmond király*, 74–101. p., Székely Gy.: *Luxemburgi Zsigmond, egy közép-európai uralkodó*, in MZSK, 29–69. p., Engel: *Beilleszkedés...*, 325–349. p.
134. A konstanzi zsinattal összefüggő diplomáciai tevékenységre, az ebben nagy szerepet játszó egyházi és humanista értelmiség és Zsigmond kapcsolatának alakulására és a magyar egyházpolitikára gyakorolt hatása lásd Mályusz: *A konstanzi...*, 50–63, 64–84, 85–111, 112–122. p., uő: *Zsigmond király*, 208–237. p., Székely: *Luxemburgi...*, 52–56., 62–67. p., Klaniczay T.: *Egyetem és politika a magyar középkorban*, in „*Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*” (Szerk. Székely Gy.), Bp., 1984, Pajorin K.: *A magyar humanizmus Zsigmond-kori alapjai*, in MZSK, 193–211. p.
135. Anélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznánk, mindehhez látnunk kell, hogy a császárság – a korábbi időszakban bekövetkezett relatív hatalmi gyengülése ellenére – igen fontos szereplője maradt az európai hatalmi struktúrának, mint ahogy a hatalmi rendszer lényeges tényezői közül természetesen nem iktatható ki a pápaság sem, hiszen – ha a konkrét pápai hatalom erőteljesen csökkent is (ennek a folyamatnak nyilvánvalóan a negatív mélypontja a három obedienciára szakadó egyházi struktúra volt) – ez a rendszer nélküle nem működhetett; ugyanakkor pedig az egyházszervezetnek más erői – elsősorban az *egyetemek* és a mind befolyásosabb *zsinatok* – aktivizálódtak az alapvető fontosságúnak számító egyházpolitikai kérdésekben, és igyekeztek betölteni azt a szerepet, amelyre a pápák alkalmatlannak bizonyultak. Ugyanakkor, és nem kis mértékben éppen a pápák akcióképtelensége miatt, bekövetkezett a császári hatalom előtérbe kerülése, ami végső soron a császári tekintély átmeneti, de mégiscsak jól érzékelhető növekedéséhez vezetett. Nyilvánvalóan szerepe volt ebben annak a körülménynek is, hogy a korábbi időszakban – éppen az univerzális hatalmakkal szemben tért nyerő ún. „*nagy monarchiák*” (különösen a Francia és az Angol Királyságok esetében) – dinamizmusának átmenetileg vége szakadt, valamint annak a 14. században általánosnak tekinthető jelenségnek is, mely szerint a császárság *központja* fokozatosan a mind komolyabb erőt és stabilitást mutató Közép-Európa felé gravitál, s a nemzetközi politikában is nélkülözhetetlen szilárd hatalmi bázisként a cseh, az osztrák, illetve a magyar területeket használja fel. Ily módon az ún. „*császári univerzalizmus*” reneszánszának, mely mind erőteljesebben kötődött össze a „*zsinati eszme*” kibontakozásával, a nyugat-európai területek helyzetéből következően létrejött „*negatív bázisát*” egy stabilitást biztosító, „*pozitív bázis*” egészíthette ki. A fejezet a korábbi résztanulmányok eredményeinek (a pontos hivatkozásokat lásd ott), valamint Mályusz Elemér, Áldásy Antal és Fraknói Vilmos már idézett műveinek felhasználásával készült. Lásd továbbá Hercegh: *Magyarország...*, Haraszti Gy. – Hercegh G. – Nagy K.: *Nemzetközi jog*, Bp., 1976, 41, 42, 287 64, 65. p., Falco, G.: *La Sainte République romaine, profil historique du moyen-âge*, Paris, 1970, 351–388. p., Delumeau: *La civilisation...*, 118–123, 303–305. p.

Rapp: *L'Église...*, 63–81. p., Guenée: *L'occident...*, 63–68, 237–242, 317–322. p.

136. A magyar király ugyanis aktív szerepet játszott az egyházszakadás megoldása érdekében megindított különböző diplomáciai akciókban, mint láttuk, keresztes hadjáratot vezetett a törökök ellen, szembe került az eretnkség problémájával mind a Délvidéken (bogumilok) mind pedig a Luxemburgokhoz tartozó területeken belül (a wicliffista ihletésű, majd huszitává váló prágai eretnek tanok esetében), s már uralkodásának korai szakaszában is olyan nagy diplomáciai akciók részese volt, mint a budai találkozót megelőző, sikeres *közvetítő* tevékenysége (a Német Lovagrend és Lengyelország között, noha konfliktusuk kiváltásában maga is részt vett...). Schönherr: *Az Anjouház...*, 496–498, 504. p., Kovács E.: *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*, Bp., 1973, 58–61. p., Mályusz: *Zsigmond király...*, 76. p., mindezt igen szemléletesen fejezik ki a különböző helyeken és célból készített, ránk maradt Zsigmond-ábrázolások, *Zsigmondnak és udvarának emlékei*, in *MZSK II.*, 13–99. p.
137. Pinton: V., 470–72. p. Az alábbi rész korábbi tanulmányaink összefoglalása (*Melléklet* No 3., Bibliográfia). Részletes hivatkozásokat lásd ott.
138. Zsigmond útvonalára lásd Altmann, W.: *Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437)*, „Regesta Imperii” XI., 1–2. Lief., Innsbruck, 1896–1900, 128–135. p., Ráth, K.: *A magyar királyok hadjáratai és tartózkodási helyei*, Győr, 1861, 121, 122. p., Sebestyén B.: *A magyar királyok tartózkodási helyei*, Bp., 1926, 68. p., további pontosítások térképekkel, Engel: *Az utazó király...*, *MZSKK*, I., 70–81. p.
139. Franciaországban, az V. Károly uralkodását követő időszakban mintegy 20 esztendő már bőven elegendő volt arra, hogy a „Bölcs” Károly korában megteremtett konszolidációt a politikai intézményrendszerben a *labilitás* váltsa föl, s hogy ez a labilitás mindenki számára világossá váljék. A gyenge VI. Károly mellett nagyobb volumenű, nemzetközi téren is jelentős politikát Anjou (I.) Lajos, Orléans-i (Valois) Lajos, Burgundiai (Merész) Fülöp, valamint az országon belüli befolyását is figyelembe véve János, Berry hercege, és Bernard (VII.), Armagnac grófja folytattak. A kiélesedő belső pártküzdelmek – az orléans-iak (armagnac-ok) és a burgundiak (bourguignon-ok) között – döntően befolyásolták a Francia Királyság belső és külső pozícióit, és erősen negatív hatást gyakoroltak a nemzetközi akcióképességére. Az országon belül (különösen Orléans-i Lajos meggyilkolását követően) egymással mind élesebben rivalizáló csoportok közötti végleges szembenállás akkor következett be, amikor a százéves háborúban a korábbinál agresszívebb politikát képviselő Lancasterek (különösen pedig az ifjú és becsvágyó V. Henrik) jutottak uralomra Angliában. A háború felújítását a történetírás nem Anglia helyzetének látványos megerősödésével, hanem éppen belső problémáinak növekedésével, helyzetének bonyolódásával, a kellő stabilitás hiányával magyarázza; tehát az átfogó fegyveres küzdelem kiújulását az új dinasztia azon törekvéséből eredezteti, hogy hatalmát kívül és belül is minél

szélesebb körben elismertesse és stabilizálja. Eszerint a háború 15. század eleji aktív szakasza nem kis mértékben *kiútkeresés* a belső válságból; következőképp a bekövetkező nagy, franciaországi angol hadisíkerok okát egyrészt a Franciaországban tapasztalható súlyos belső megosztottsággal, illetve az angol hadviselés francia lovagseregekkel szembeni, a háború során már több ízben is bebizonyosodott fölényével szokás magyarázni. A korszakra újabban lásd Favier: *Le temps...*, 259–312, 313–338, 339–365. p., Demurger: *Temps de crises...*, 63–90, 91–103. p. Autrand: 384–424, 425–500, 524–565. p. Schnerb, B.: *Les Armagnacs et les Bourguignons: la maudite guerre, Paris*, 1988.

140. Eszerint (általánosságban vizsgálva) az *orléans-i* – *armagnac* párt képviselte a hagyományosabb, avignoni típusú vonulatot az *egyházpolitika* terén; az *angolokkal* folytatott harcok során ők a *háborús párt*; a *császári* címért vívott küzdelemben pedig (mi sem bizonyítja jobban, hogy a Mária királynő kezéért folytatott Valois–Luxemburgi vetélkedésnek nyoma sem maradt) az orléans-iak *Zsigmond* támogatói voltak. Mindez persze nem akadályozta meg őket abban, hogy a császárság érdekszférájába tartozó Lombardiában is igyekezzenek megvetni a lábukat (Milano, Genova), hogy az angolokkal, éppen a nagy angol támadást megelőző időszakban *szövetséget* kössenek, vagy hogy a párt legbefolyásosabb személyisége, Armagnac grófja szerepeljen az *avignoni* pápát *semlegesítő* narbonne-i egyezmény aláírói között. (Ebbe még az a nyilvánvaló ellentmondás is „belefér”, hogy a magát fokozatosan a *francia „nemzeti”* vonulat képviselőjeként megjelenítő armagnac pártból a párizsi közvélemény tükrözőjeként ismert „Párizsi polgár” *Naplója* csak mint „*idegenekről*” beszél...) Az armagnac párt az *eretnekekkel* és a *hitetlenekkel* kapcsolatos, Zsigmond által következetesen hangoztatott veszélyt igazán érzékelni és magáévá tenni nem tudta, s a szokványosnak tekinthető kereszt-frazeológián túl sohasem jutott (gyakran még addig sem...); tőlük ezen a területen Zsigmond valójában semmi segítségre nem számíthatott. Hasonlóan bonyolult a másik pártnak, a *bourguignonoknak* a helyzete és politikája. A burgundi hercegek, akik tartományaik *gazdagságával*, a riválisaiknál sokkal rugalmasabb *várospolitikájukkal* és az *egyházszakadással* kapcsolatos állásfoglalásaikkal meglehetősen erős pozíciókat és támogatókat szereztek maguknak az országon belül és kívül egyaránt, az egyházpolitikában a *zsinati* szellem támogatói, a *reform* hívei voltak (a párizsi egyetem neves teológusainak jelentős része ezért többnyire a burgundi herceghez állt közelebb); a *császárság* ügyeiben pedig Rupprecht-et, illetve Vencelt támogatták Zsigmonddal szemben, tekintettel arra, hogy a Birodalom feje jogot formálhat (és jogot is formált) több olyan tartományra, melyek a burgundi hercegek hatalma alá, vagy érdekszférájába tartoztak, mint a Burgund grófság (Franche-Comté), illetve a *németalföldi* területek. Ebből a szempontból a nagyobb veszélyt Burgundia számára a dinasztia ősi területeire (így Luxemburgia) is igényt tartó Zsigmond jelentette. Burgundia esetében ugyanakkor a flandriai tartományok érdekei angol *orientációt* – de (mint láttuk) nem

föltétlen angol *függőséget* – kívántak, ennek egyik megnyilvánulása az, hogy a burgundi hercegek a százéves háborúban többnyire a *békülékenyebb* álláspontot képviselték. A *hitetlenek* és az *eretnekek* elleni harcban a Burgund állam rendkívül *aktív*nek számított (amint azt az ezen a területen a burgundiak számára hagyományteremtőnek számító, nikápolyi vállalkozásuk is bizonyította), s a nyugati nagyhatalmak közül egyedül Burgundia volt az, mely a törökellenes harcban több ízben is *konkrét katonai segítséget* nyújtott, sőt később, a *husziták* elleni keresztes hadjáratban is felajánlotta részvételét. Politikai ellentéte Zsigmonddal ekkor tehát csak a *németalföldi* törekvések miatt látszik egyértelműnek. Ugyanakkor a domináns szerepre, majd mind erőteljesebb önállóságra törő Burgundia helyzete a 15. század elején meglehetősen komplikált volt, hiszen a burgund törekvések sikere nem csak azt tételezte föl, hogy Burgundia a Francia Királyságtól függetlenedik, hanem az angol remények szerint erősödő flandriai angol befolyásnak is megálljt parancsolhatott, és az egyértelműen megfogalmazódó németalföldi terjeszkedő törekvései Burgundiát mind határozottabban állították szembe a császársággal is.

A zsigmondi közvetítési akciót a külföldi és a hazai feldolgozások (ha egyáltalán említik) többnyire csak tényként közlik, illetve annak sikertelenségét, esetleg Zsigmond pálfordulását említik meg. A *Zsigmondi magyar állam külpolitikája 1420-ig, különös tekintettel Nyugat-Európára* c. egyetemi doktori értekezésemben, továbbá *A nemzetközi kapcsolatok rendszerének átalakulása Nyugat-Európában a XV. század elején* c. „Acta Historica” cikkben, valamint a *Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416)* c. tanulmányomban a kutatásokat összegezve, illetve a ritkán, vagy egyáltalában fel nem használt források feldolgozásával igyekeztem a zsigmondi diplomáciának ezt a fejezetét sokoldalúbban bemutatni. A disszertációnak ez a része ezekre a kutatásokra alapozódik, részletes jegyzetanyagát az említett tanulmányok tartalmazzák.

141. Zsigmond kíséretére és benne a magyar részvételre vonatkozóan lásd Schönherr: *Az Anjou-ház...*, 506–526. p., Zsigmond külpolitikájának megvalósítóiról Mályusz: *Zsigmond király*, 80–83. p., Engel: *MZSKK*, 114–130. p., Zsigmond báróinak szerepére *Uo.*, 405–458. p. Kíséretével kapcsolatban tudjuk, hogy viszonylag jelentős „tömeget” mozgatott, hiszen pl. Zsigmond Ferdinándtól 1500 lovas átvonulására kért „salvus conductus”-t. Narbonne-i és perpignani tárgyalásaira lásd Áldásy, A.: *Zsigmond király és Spanyolország*, Bp., 1927, 9–11, 53–56, 62–88, a szerződésre 94–99, 97–112. p., a Zsigmonddal utazó főurak dokumentumaira Áldásy A.: *Rozgonyi István levele Zsigmond király perpignani tartózkodásáról*, in „Történelmi Tár”, Bp., 1900, uő: *Rozgonyi István levele Párisból 1416. március 14-ről*, „Történelmi Tár”, Új folyam, 2., Bp., 1902, 575–577. p., a nemzetközi kapcsolatoknak a magyar kancellári fejlődését is befolyásoló szerepére Bónis Gy.: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Bp., 1971, 100–114. p. A Párizs–London–Calais tárgyalássorozat végeredményének egyetlen hiva-

- talos dokumentuma van, a *canterburyi egyezmény* szövege, melyet Thomas Walsingham átmásolt a krónikájába: Thomas Walsingham, *Cronica Monasterii S. Albani. Historia Anglicana*, kiadva Riely, H. T.: *Chronica Monasterii S. Albani* II. in „Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores”, London, 1864, 471, 472, továbbá Fejér, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budae, 1842, X./5., 652–662. p.
142. A forrásokat részletesen, jegyzetekkel ellátva elemzi a *Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról* c. tanulmány. Itt, jegyzetek nélkül, a *Melléklet* No 1. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23. doc., továbbá *Melléklet* No 2. IV./1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 16, 21, 22. sz. tételek.
143. *Melléklet* No 1./8. doc.
144. *Melléklet* No 1./9. doc.
145. *Melléklet* No 1./10. doc.
146. A párizsi út előzményeire legrészletesebben lásd Pintoin: V., 701–721. p.
147. Pintoin: V., 743–749. p., a szöveg fordítását lásd Csernus: *Zsigmond...*, 114–118. p.
148. Pintoin: V., 744–747. p.
149. Pintoin: V., 746, 747. p. A szakirodalomban rendre felvetődik a Budán dolgozó külföldi (francia) mesteremberek ügye, munkájuknak fontossága és hatása. Budai tartózkodásukkal kapcsolatban többnyire Bertrandon de La Brocquière beszámolóját szokták idézni; a folyamat kezdetét viszont jól dokumentálják Pintoin adatai. Vö.: *Melléklet* No 2./14., Rabotin–Rajčičić: 48–91. p., Szamota: 48, 49. p., Mályusz: *Zsigmond király...*, 244–246, 254–257. p., Marosi E.: *A Zsigmond-kor a magyar művészettörténet-írásban*, MZSKK, I., 380–401, 388. p., uő: *Buda, a vár zsigmond-kori szobrai*, MZSKK II., 251–254. p.
150. Pintoin: V., 746–747. p.
151. Uő: VI., 36–37, 54–59. p.
152. Monstrelet: III., 43, 44, 134–138, V., 161–165. p. (Ezúttal a teljesebb L. Douët-D’Arcq-féle kiadást használtuk, korábbi tanulmányainknál pedig Buchon, J.: *Choix de Chroniques et mémoires sur l’histoire de France*, „S.H.F.”, Paris, 1848. c. munkát), *Melléklet* No 1./11. sz. doc.
153. Monstrelet: III., 144–147. p., *Melléklet* No 1./12. sz. doc.
154. Monstrelet: III., 162–165. p., *Melléklet* No 1./13. sz. doc.
155. Monstrelet: III., 172, 173. p., *Melléklet* No 1./14. sz. doc.
156. Luce, S. (ed.): *Chronique de Mont-Saint-Michel (1343–1468)*, Paris, 1879. Az itt idézett forrásokra lásd: *Melléklet* No 2., III./13., és IV./8, 10, 20. sz.
157. Művét, melyet első kiadói – tévesen – a költő Alain Chartier-nak tulajdonítottak, mint említettük, integrálták a „Grandes Chroniques de France”-főle hivatalos, udvari krónikakompozíciónak az 1402 és 1422 közötti időszakot bemutató anyagába. *Melléklet* No 2. IV./16, 17. sz. Magyarország 15. századi leírásához idézi Fügedi E.: *Uram, Királyom...*, A XV. század hatalmasai, Bp., 1974, 9. p. A vonatkozó rész teljes fordítása Csernus: *A XV. századi...*, 1013, 1014. p.

158. *D.L.F.*, Le Fèvre de Saint-Rémy, *Melléklet* No 2. IV./21. p.
159. *Geste des nobles françois*, *Melléklet* No 1./15. sz. doc.
160. Fénin, *Melléklet* No 1./16. sz. doc.
161. Le Bouvier: 41–47, 45–49. p.
162. Wavrin-re és Juvénal des Ursins-re lásd fentebb, továbbá a *Melléklet* No 2. IV./1, 22. p.
163. Des Ursins: 529–532. p., *Melléklet* No 1./17. sz. doc.
164. Des Ursins: 532, 533. p., *Melléklet* No 1./18. sz. doc.
165. Wavrin (Hardy-kiadás), IV. könyv, 230–237. p., *Melléklet* No 1./19. sz. doc., Le Fèvre de Saint Rémy (az 1415-ös évnél), 277–286. p.
166. Wavrin: 432–433. p., *Melléklet* No 1./20. sz. doc.
167. Wavrin: 234. p., *Melléklet* No 1./21. sz. doc.
168. Wavrin: 236, 237. p., *Melléklet* No 1./22. sz. doc.
169. A kialakult helyzetre lásd: Lavissee, (Coville) IV./1., 386, 387. p., Favier: *La guerre...*, 358–366. p., Autrand: *Charles VI*, 577–591. p., Champion, P. – De Toisy, P.: *Bourgogne, France-Angleterre au traité de Troyes*, Paris, 1943. A szerződés szövegét közli: Monstrelet (Buchon-kiadás) 479–484. p.
170. A helyzet bonyolultságát jól mutatja, hogy az érintettek közül a burgundi herceg ekkorra már külön-külön, *mindkét* szemben álló féllel fegyverszünetet kötött, kivéve Zsigmondot, akinek *hűbéri hódolatát* mutatta be; – igaz, hogy csak „*Burgundia és Alost grófságaira*” vonatkozóan..., Monstrelet, 162. p., D'Avoût: 347, 348. p.
171. Zsigmond angliai látogatásának nemzetközi politikai összefüggéseire és értékelésére lásd Favier: *La guerre...*, 437–443. p., úő: *Le Temps...*, 358–362. p., Mályusz: A konstanzi..., 31–39. p., Jacob, E. F.: *The Fifteenth Century (1399–1485)*, „The Oxford History of England” ed. by G. Clark, 161–167, 169, 170. p., Vickers, K. H.: *England in the Later Middle Ages*, London, 1950, 359. p. Vö. továbbá *Calendar of the Close Rolls preserved in the Public Record Office.*, Henry V., London, 1932, 353, 354. p., Walsingham: 471, 472. p., és Fejér: X./5., 661. p.
172. Galesloot, L.: *Revendication du duché de Brabant par l'Empereur Sigismond, 1413–1437*, „Bulletin de la Commission Royale de l'Histoire de Belgique”, 4e série, V., Bruxelles, 1878, 437–470. p., Jacob: 162. p., Lavissee, IV./1., 373. p., Vickers: 360. p., D'Avoût, 50–52. p., Henrik háborús előkészületeire, *Calendar of the Close rolls...*, 353, 354. p., Uyttebrouck, A.: *Le gouvernement du duché de Brabant au bas Moyen-âge*, I–II., Bruxelles, 1975, I., 100, 101. p., a németalföldi helyzet alakulására Pirenne: *Histoire...*, 343–415, 431–505. p., Lenz, M.: *König Sigismund und Heinrich der Fünfte von England. Ein Beitrag zur Geschichte der Zeit des Konstanzer Konzils*, Berlin, 1874, Gierth, W.: *Die Vermittlungsversuche Kaiser Sigismunds zwischen Frankreich und England, 1416*, Halle, 1895.
173. Ez a felfogás leginkább a francia történetírásban honosodott meg, Lavissee (Coville), IV./1., 79. p., Favier: *Le Temps...*, 361, 372. p., úő: *La guerre...*, 443. p.

174. Bryce, J. A.: *A Római Szent Birodalom* (ford. Balogh Á.), Bp., 1903, 196–199, 261–295. p., Tapié, V. L.: *La monarchie et les peuples de Danube*, „Histoire sans frontières”, Paris, 1969, 18–20. p., Mályusz: *A konstanzi...*, 33–35. p. A vonatkozó forrásrészleteket., *Melléklet* No 1./9, 10, 17. sz. doc. Zsigmond parlamenti aktusa nem merült feledésbe, Guillaume Seignet, azon túl, hogy megkapta az általa áhított hivatalt, később diplomáciai feladatokat is kapott, amennyiben tagja volt egy Zsigmondhoz küldött követségnek, s azzal Magyarország is járt (lásd később).
175. A forrásokat lásd *Melléklet* No 1./9, 11, 17. sz. doc. Tudjuk, hogy a császári univerzalizmus érvényesítésére tett zsigmondi kísérletekben korábban sem volt hiány, sőt felfoghatjuk az eseményeket úgy is, mint az erőviszonyokban bekövetkezett eltolódás logikus következményét. Számos, itt nem részletezhető példa van arra – az ábrázolóművészetben és az írott forrásokban egyaránt –, hogy a császári hatalom súlyának megnövekedését mennyire *támogatta és fenntartotta* a „*korszellem*”, a konstanzi zsinaton kialakult, illetve kialakított *légkör*, s az ezt szolgáló olyan megnyilvánulások, amelyekben Zsigmondot rendre Nagy Konstantinhoz, Nagy Károlyhoz vagy éppen Nagy Sándorhoz hasonlították. Ez a dicsőítés sem Zsigmondra, sem a „*közönségére*”, sem pedig *tárgyalópartnereire* nem maradt hatástalan. Ráadásul Zsigmond, aki egyébként is sokat adott a címekre, azon kevés német-római császárok egyike, aki a címmel hagyományosan együtt járó *négy koronából* valóban viselt is *hármát* – a német királyit, a lombard vaskoronát és a császárit – és akkor még nem is számítjuk az ezúttal tartalmilag éppen legértékesebb és kellő bázist adó *magyar* koronát, valamint a ténylegesen csak később birtokba vett *cseh* koronát. Bryce: 11–112, 488, 489. p., Mályusz: *Zsigmond király*, 39–43, 74, 75, 270–272. p.
176. A korábbi akciói közül a legjelentősebbek a lengyel–porosz konfliktusban való közvetítés, és a zsinat „*pro imperiali officio*” összehívása voltak. A budai találkozóra lásd Mályusz: *Zsigmond király*, 76–77. p. Zsigmond (1413. dec. 9-én a zsinatra több meghívólevelet bocsátott ki az európai uralkodók számára, Fraknói: *Magyarország...*, 330. p., a VI. Károly francia királyhoz küldött levelet közli Fejér, X./5., 416–421, és egy általánosabbat, *Uo.*, 424–426. p. Lásd még Áldásy: *Zsigmond király...*, 11–13. p., ZSO., IV. reg. 1437, Guenée: *L'occident...*, 66. p., Bryce: 203. p., 1. sz. lj. Kingsford, Ch. L.: *English Historical Literature in the Fifteenth Century*, Oxford, 1913, 66, 160. p.
177. Forrásaink közül szinte minden *kortárs* dokumentumunk említi Baye: 242, 243. p., Monstrelet: 138. p., Des Ursins: 531, 532. p., Pontois: 745. p.
178. A „*Rex in regno suo est Imperator*”-elvé mind elterjedtebb a monarchiák „szuverenitásának” kifejezésére. Kimunkálásában kulcsszerepük volt a 13. század végi legistáknak. Első, „ideológiai” értelemben való használata Guillaume de Plaisans nevéhez fűződik. Krynen: *L'Empire...*, 352–376, 384–390. p., uő: *Idéal...*, 230. p., Guenée: *L'Occident...*, 64. p., Favier: *Dictionnaire...*, 379. p. A fejedelmi bevonulások politikai töltést hordozó elemeinek tanul-

- mányozására, Guenée, B. – Lehoun, F.: *Les entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris, 1968, vonatkozó részei és Bryant, L.: *La cérémonie de l'entrée à Paris au Moyen Age*, „Annales ESC”, T. 41., 513–542. p.
179. Vö. Lavissee, IV./1. (Coville), 252–254. p., D'Orgemont: II., 244–260, 251. p. IV. Károly császár látogatására 1378. január 4–16. között került sor. D'Orgemont szövege alapján nem kizárt, hogy Zsigmond is részt vett rajta, noha természetesen az érdeklődés mindenekelőtt Károlynak, és már „római király” fiának, Vencelnek szólt. Bővebben lásd Csernus: *Francia...*, 132, 133. p. A fenti mondatot Christine de Pisan krónikájából idézzük, Pisan (Solente-kiadás), 105, 106. p. A mondat első fele a *római jogban*, a második fele pedig a *feudális jogban* gyökerezik. Krynen: *Idéal...*, 231. p.
180. VI. Károly és Vencel 1398. márciusi, reims-i találkozója nem volt összevethető a korábbiakkal, mivel Károlyt éppen egy súlyos roham, Vencelt pedig egy kiadós részegség tette alkalmatlanná a tárgyalások és a találkozóval együtt járó külsőségek lebonyolítására... Vö. Pinto: II., 567–569. p., Autrand: *Charles VI*, 30, 64, 308, 344, 345. p., Favier: *La guerre...*, 319, 360, 361, 317–319. p., Guenée: *Histoire...*, 335, 336. p., Bury, M. A. – Pevité-Orton, C. W. – Brooke, Z. N.: *The Cambridge Medieval History*, VIII., *The Close of the Middle Ages*, Cambridge, 1936, 325, 326. p.
181. A savoyai gróf hercegi rangra emelése francia területen, a csak a királynak járó körmenet a kolostorlátogatáskor, beavatkozás az igazságszolgáltatás menetébe, lovaggá ütés a Parlamentben... Lásd: *Melléklet No 1./* 11, 12, 13, 17, 18. sz.
182. Mint ismeretes, Zsigmond előszeretettel hivatkozott arra, hogy apja nyomdokain jár, s így cselekedett a nem sokkal korábbról datálódó (1414. június 25.), VI. Károllyal kötött szövetség esetében is. ZSO./IV., reg. 2170. A „Lit de justice” intézményére lásd Favier: *Dictionnaire...*, 577. p. A savoyai gróf herceggé tételének ügyére Favier: *Dictionnaire...*, 403, 866. p., Altmann: 129–1300, reg. 1932, Monstrelet: III., 136, 166, 172. p., Des Ursins: 531. p., Baye: 88, 89. p.
183. Noha történetíróink többsége említi Zsigmond „császári törekvéseinek” jeleit, és az interpretációban jól érzékelhető különbségek vannak, világos számukra, hogy a Francia Királyság, vagy a francia király tekintélyének csorbításáról van szó, ami némi megütközést kelt bennük. Lásd mindenekelőtt Baye, Monstrelet, és Des Ursins, előző lábjegyzetben hivatkozott véleményét. A nemzetté válással kapcsolatos kérdések előtérbe kerülésére vö. Krynen: *Idéal...*, 46–47, 230–233, uő: *L'empire...*, 352–356. p., átfogóan elemézve Boutet–Strubel: 87–190. p., Bossuat, A.: *La formule „le roi est empereur en son royaume”. Son emploi au XVe siècle devant le Parlement de Paris*, „Revue d'Histoire de Droit Français et Étranger”, 4e série, XXXIX., Paris, 1861, 371–381. p.
184. Lavissee, IV./1. (Coville), 372. p., Bryce, 202, 203. p. és 1. sz. lábj., Jacob: 167. p., Walsingham: *Cronica...* (ed. Riely), 471, 472. p., Kingsford: *English...*, 160. p.

185. Az 1424/25-ös, Zsigmondhoz küldött tárgyaló küldöttségben, melynek tagja volt a francia király egyik bizalmasa és „orateur-je”, a költő Alain Chartier, (feltehetően a császár jóindulatának megnyerése érdekében) megtalálhatjuk azt a Guillaume Seignet-t is, akit 1416 márciusában Zsigmond „hatáskörét túllépve” ütött lovaggá a Parlamentben. A követség a császár szövetségét keresi, és az a küldetéssel jár, hogy Zsigmondot ismét békeközvetítésre kérje föl. Vö. Chartier, A.: *Premier discours de la mission d'Allemagne*, in Bourgain-Hemeyrick, P.: *Les oeuvres latines d'Alain Chartier*, Paris, 1977, továbbá Krynen: *Idéal...*, 228–239. p., Coville: *La vie...*, 336, 337. p., Champion: *Histoire poétique...*, I., 96–107. p., Boutet–Strubel: 184–187. p.
186. Magyarország szempontjából ennek a diplomáciai akciósorozatnak, melyben az ország maga közvetlenül nem volt érintve, a mérlege pozitívnak mondható, és a közvetítéssel kapcsolatosan, valamint az annak hozadékaként megjelenő információk értékes adatokat szolgáltatnak a magyar történelem, a művelődéstörténet, a magyar külkapcsolatok történetének tanulmányozásához is. Zsigmond külpolitikájának és magyar környezetének viszonyát lásd Mályusz: *Zsigmond király*, 74–104. p., Csernus: *A nemzetközi...*, 21, 22. p., uő: *Quelques...*, 314–318. p.
187. A francia történetírásban például a 19. századi művek megfelelő fejezetei óta a zsigmondi közvetítéssel kapcsolatos fejezetek tartalma igen nagy „állandóságot” (és az árnyaltságra semmi hajlandóságot sem) mutat: a zsigmondi közvetítési kísérlet rövid összefoglalása ma is úgy szerepel a szakirodalom jelentős részében, ahogy (gyakran nemzeti hevülettel nem mentesen) a 19. században megírták. Úgy érezzük, hogy az eddigi vizsgálati szempontok kiegészíthetők és kiegészítendőek a korabeli *politikai* gondolkodás jellemzőinek illetve a *diplomáciatörténeti* elemeknek a tanulmányozásával is, melyek tovább *pontosíthatják* a zsigmondi diplomáciáról eddig kialakított képet. Csernus: *Francia...*, 105, 106. p.
188. Az egyezményt 1420. május 20–21-én kötötték meg. Szövegét közli: Monstrelet: III., 479–484. p. Továbbá Vö.: Lavisse, IV./1., (Coville), 386, 387. p., Pirenne: *Histoire...*, 375. p., Champion – De Toisy: 5–35. p., Autrand: *Charles VI*, 577–591. p., Demurger: 104–109. p. Palmer, J.: *The War Aims of the Protagonists and the Negotiations for Peace*, in Fowler, K. (ed.): *The Hundred Years War*, London, 1971, 66–70. p.
189. A burgundi herceg, „Fejedelem, aki tíz királynál is gazdagabb”, amikor VII. Károly követsége szembehelyezi vele, hogy „hiába ura annyi országnak, mégsem király”, mindenki tudomására hozza, hogy „sy j'eusse voulu, je feusse Roy”, azaz, „ha akartam volna, király lettem volna”, Burgundia helyzetére a 15. század 20-as és 30-as éveiben, Calmette: *Les Grands...*, 177–230. p., (idézet 221, 222. p.), Bourassin: *Philippe Le Bon...*, 33–42, 107–136, 155–204. p., Schelle: *Charles...*, 17–58. p.
190. Monstrelet: III., 172. p., Pintoin: VI., 52. p.
191. Közismert, hogy a zsigmondi nemzetközi politika a húszas évektől is igen aktív maradt, de irányai valamelyest módosultak. A főbb tendenciákra,

- Zsigmond utolsó évtizedeinek külpolitikájára, a közép-európai, velencei és balkáni politikára, az ország védelme érdekében tett lépésekre és az ezekhez kapcsolódó diplomáciai célú utazásaira lásd Mályusz: *Zsigmond király*, 93–96, 97–100, 108, 109, 111–123. p., Altmann: *Die Urkunden...*, 1418–37 közötti időszakra vonatkozó részei, továbbá Engel: *Az utazó...*, MZSKK., I. 81–87. p.
192. Monstrelet: III. 162. p. Bajor (Wittelsbach) Lajos Bajor Izabella francia királynénak (VI. Károly neje) a fivére, a francia politikai élet egyik fontos egyénisége volt 1402–18 között. Izabellának köszönhetően számos franciaországi méltósághoz illetve javadalomhoz jutott, majd az Anne de Bourbonnal kötött házassága révén a francia uralkodó dinasztiával került szoros kapcsolatba. Kezdetben (1413-ig) a burgundi herceg törekvéseit támogatja, később az Armagnac párt befolyásos személyisége és Zsigmond bizalmas tanácsadója s nyugati politikájának egyik fő támasza. Favier: *Dictionnaire...*, 122. p., Cohn, H. J.: *The Government of the Rhine Palatinate in the Fifteenth Century*, Oxford, 1965, 7–9, 45, 46, 60, 61. p. Hasonló kommentárt ad L. Douët-D'Arcq (ed.): *Chronique anonyme du règne de Charles VI*, VI. köt., 232. p.
193. Pintoin: VI., 54–58. p., D'Avoût: 243, 244. p., Lavisse, IV./1. (Coville), 373. p.
194. Pintoin, *Melléklet* No 1./23. A genovaiak a Francia Királyság (mindenekelőtt pedig az armagnac-orléans-i párt) szilárd szövetségesei voltak, s többször kerültek közvetlen francia irányítás alá (egyik kormányzója a Nikápolyból már ismert Boucicaut marsall volt).
195. Pintoin: VI./59. p.
196. A burgundi herceg birodalom iránti és a huszitákkal szembeni keresztes hadjáratra vonatkozó érdeklődésére lásd: Lacaze, Y.: *Philippe Le Bon et le problème hussite: un projet de croisade bourguignon en 1428–29.*, „Revue Historique”, CCXLI., 1969, 69–89. p., uő: *Philippe Le Bon et les terres d'Empire*, Mályusz: *Zsigmond király...*, 97–101. p., Palacky, J.: *A huszitizmus története*, Bp., 1984, 175–673. p., Maček, J.: *A huszita forradalmi mozgalom*, Bratislava, 1953. (bibliogr.), Tóth-Szabó: *A cseh-huszita mozgalmak története Magyarországon*, Bp., 1917. vonatkozó részei, Seibt, H.: *Hussitica. Zur Struktur einer Revolution*, „Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte” No 8., Köln–Graz, 1965. A huszita mozgalomra a reneszánsz közép-európai kibontakozásának kontextusában Székely, Gy.: *Le Hussitisme*, in Klaniczay, T. – Kuschner, E. – Stegmann, A.: *L'époque de la renaissance 1400–1600.*, I. *L'avènement de l'esprit*, Bp., 1988, 269–281. p.
197. Monstrelet: 1422-ből, 1423-ból és 1431-ből közöl adatokat, V., 86–87, VI., 448. p.
198. A Magyarország-kép változásait a történetírás általában véve a humanizmus kollektív értékvédő funkciójához köti. Magyarországgal összefüggésben ez az értékvédő funkció talán már korábban, tehát Zsigmond korában – a huszitizmus és a fenyegető török veszély nyomása alatt – is jelentkezhetett és tudatosodhatott. Klaniczay T.: *A kereszteshad eszméje és a Mátyás mítosz „Irodalomtörténeti Füzetek”*, 1975, klny. 1–13. p.

199. Monstrelet: V., 86, 87, VI., 448–453. p.
200. Chastellain: III., XLVIII. fejr., 210–213. p. Lásd *Melléklet* No 2., IV./26. sz.
201. A 15. század francia fejedelem-tablói között a leghíresebb és legismertebb változat kétségtelenül Commines nevéhez fűződik, az ő művében található, és talán az övé a legeredetibb és a legárnyaltabb jellemrajz is. Tekintettel arra, hogy Commines tablójára csak *korának fejedelmei* – köztük, mint ismeretes, Hunyadi Mátyás – kerültek föl, és a korábbi „nagyokról” (így Zsigmondról) nem esik szó, erre a következő, a Hunyadiakkal foglalkozó fejezetben fogunk kitérni. Commines, (Dufournet-kiadás), 514–527. p., lásd *Melléklet* No 2. IV./29. sz., *Melléklet* No 1./27. sz. doc.
202. Chastellain: II./XLII. fejr., 151–168. p.
203. Uő: III./XLII. fejr. 152. p.
204. Zsigmond további említése elsősorban a huszitákkal szembeni harcai miatt, Chastellain: V./p. 236., VII., 112, 117, 118, 214–216. p.
205. A „*jeusne Roy de Poulaine*” Ulászló magyar és lengyel király; a hivatkozás a várnai csatára vonatkozik. Előtte, ha nem is név szerint, említi a török ellen harcoló Albertet is. Vö. Chastellain: I., 25. p., II., 146, 153. p.
206. I. (Nagy) János portugál király (1383–1433) és V. Alfonz, Aragónia királya (1416–1438), Bretagne hercege valójában a burgundi típusú függetlenedés útjára akart lépni II. Ferenc (1435–1488) herceg uralkodása idején. Juan Fernandez de Heredia (1310–1396) rendfőnöksége óta a mindenkori nagymester az „európai arisztokrácia” elismert tagja. Chastellain: II., 154, 155. p.
207. Chastellain: XLIII. fejr., II., 177–183. p.
208. Erre a legjobb példát a burgund herceg katonái, diplomatái, utazói, illetve utazó-kémjei jelentették (különösen Waleran de Wavrin, Ghilbert de Lannoy, Jacques de Lalaing, Bertrandon de la Brocquière), akik a hercegi szándék értelmében indultak útnak és az egyik legfőbb feladatuk volt az udvar pontos informálása. Vö. *Melléklet* No 2./ IV./13, 14, 23. és Csernus: *A XV. századi francia...*, 1008–1014. p.
209. A Hunyadiakra vonatkozó forrásokat lásd *Melléklet* No 2., 16, 17, 18, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29. század A Hunyadiakra vonatkozó anyagot egy magyar és egy francia nyelvű tanulmányban igyekeztem összefoglalni. Az alábbi elemzések döntő részben ezeknek a tanulmányoknak (A „*Fehér Lovag*”. A Hunyadi-mítosz kérdéséhez a XV. századi francia történeti irodalomban” és a „*Les Hunyadi vus par les historiens français du XVe siècle*”) a megállapításait tartalmazzák. A részletes hivatkozások ezekben a cikkekben találhatóak. Itt, az előző fejezethez hasonlóan, mindenekelőtt az újabb irodalmat, illetve a forrásokat hivatkozzuk le. Vö.: *Melléklet* No 3. (Bibliográfia).
210. A „*Fehér Lovag*”-ra vonatkozó információk több korabeli forrásban (főleg francia és itáliai, sőt aragóniai forrásokban) szerepelnek. Eredetére lásd Csernus: *A „Fehér Lovag”...*, Hunyadi nyugati kapcsolataira lásd Iorga, N.: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, „Bibliothèque de l'École des Hautes-Études”, facs. 119. p., Paris, 1896, Mari-

- nescu, C.: *La politique orientale d'Alphonse V d'Aragon, roi de Naples (1416–1458)*, Barcelona, 1994, 79–114, 143–152. p.
211. Chartier maga is hivatkozik ilyen hírvivőkre, többek között éppen a Hunyadi harcaival kapcsolatban szerzett információk begyűjtésével összefüggésben. (Chartier a forráskritikának egy sajátos változatát alkalmazza, amennyiben a hírhozókat, mielőtt az általuk elmondottakat „krónikába tenné” *megesketi, a Szentírásra, hogy amit elmondtak, igaz...* Chartier: III., 278. fej., 66–69. p.)
212. A frazeológia és a valóság közötti ellentmondásokra számos alkalommal felhívta a figyelmet a történetírás, a várnai csatát megelőző időszakra vonatkozóan lásd Teke Zs.: *Hunyadi János és kora*, Bp., 1980, 110–129. p. A „Fehér Lovag” motívum különböző variációinak említéseire lásd. *Melléklet No 2. IV./16, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29.* Ugyanez a kép megjelenik majd az olasz és a spanyol anyagban is, ami a „neolatin” területeken való kétségtelen elterjedtségét bizonyítja. A teljesség igénye nélkül, csak kiragadott példaként idézhetjük az Aragóniai Beatrix támogatását is élvező Bandello történeti művét, aki Hunyadi Jánost „*glorioso capitano Giovanni Uniade*”, illetve a „*Giovanni il Bianco*” néven említi Mály F.: *Matteo Bandello a Hunyadiakról és Kőszeg ostromáról*, „Magyar Nyelv”, 1937, XXXIII, No 151., 219–229. p., vagy a katalán változatot, mely legnagyobb hatást valószínűleg Joanot Martorell: *Tirant lo Blanch* c. 15. század végi regényében hagyott. Marinesco, C.: *Du nouveau sur „Tirant lo Blanch”*, in „*Estudis Romànics*” (publ.) Aramon i Serra, A., vol. IV., Barcelona, 1953–54, 137–205. p.
213. Wavrin (Hardy-kiadás), VI., 7–13. p.
214. A hadjárat körülményeire és a hadjáratral összefüggő burgundi erőfeszítésekre lásd Engel P.: *A szegedi eskü és a váradi béke. Adalékok az 1444. év eseménytörténetéhez*, „Mályusz Elemér Emlékkönyv”, Bp., 1984, Szakály F.: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*, „Magyarok Európában” II., Bp., 1990, 35–44. p., Teke Zs.: *Hunyadi...*, 129–140. p., Setton: *The Papacy...*, 82–107. p., Lacaze: *Politique méditerranéenne...*, 6–18. p., Iorga: *Les aventures „sarrazines” des français de Bourgogne*, vonatkozó részek, Wavrin munkájára vonatkozóan Kropf L.: *Johan de Wavrin krónikájából. Néhány adat Hunyadi János török hadjáratainak történetéhez*, „Sz”, (1894) 675–696. p., és Iorga: *La campagne des croisés...* (bevezető tanulmány).
215. *Melléklet No 2. IV./16, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29. p.*, Doutrepont: *La littérature...*, 413–455. p.
216. Lásd *Melléklet, No 2./IV.*, 13, 14, 18. sz.
217. Lacaze: *La politique...*, Bourassin: *Les Grands...*, 89–96. p., Charles le Téméraire (expo. 1977), 3–67. p., Wavrin: (Hardy-kiadás) I. (előszó), XVI–XXXVII.
218. Wavrin (Hardy-kiadás), 3–119. p.
219. Mégis, a burgundi herceg legalább eljutott a konkrét lépések megtételéig. Bourassin: *Les Grands...*, 267–296. p., Setton: *The Papacy...*, II., 1–160. p., Lacaze: *La politique méditerranéenne...*, 5–42. p.
220. A szóban forgó szövegrész külön kiadásához írott előszavában a szöveg

felfedezésről is értesülünk a román történész művéből. A külön fejezet illetői talán azok a részek voltak, melyek Froissart alapján önálló formában mondják el a nikápolyi keresztes hadjárat történetét. Nicolae Iorga az al-du-nai hadjátról szóló Wavrin-szöveg önálló kiadásának előszavában (megj. 1929) elmondja, hogy milyen „élmény” volt számára a Románia s a román nép történetéhez oly értékes rész felfedezése. A szöveget valójában már jóval korábban „felfedezte” a közép-európai történetírás számára Kropf Lajos, akinek hangvétele a Wavrin-szöveg forrásértékével kapcsolatban Iorgánál jóval szkeptikusabb. Vö. Kropf: *Johan de Wavrin krónikájából...* (megj. 1894.) lásd: 213. sz. j. Waleran de Wavrin 1445 decemberében indult haza Lille-be. A visszatérés körülményeiről részletesen beszámol Wavrin, (Hardy), 120–125. p., vö. Hardy (Introduction), XLII. p.

221. Wavrin: (Hardy), 7, 8. p.

222. Uo. 9. p.

223. Uo. (Hardy), 116, 117. p.

224. Uo. (Hardy), 109. p.

225. Uo. (Hardy), 110. p. A további szövegekben, ahol Hunyadi alakja ugyancsak előkerül, Wavrin krónikája csupán Du Clercq, illetve Chartier munkáinak a kompilációit adja.

226. D'Escouchy: I., XXI. fej. 129. p.

227. Uő: I., XXII. fej. 121–124. p.

228. Uő: I., XXVI. fej. 139–143. p.

229. Uő: I., XXVI. fej. 141. p. Fresne de Beaucourt, D'Escouchy kiadója itt megjegyzi: „Ennek éppen az ellenkezője történt. Rávetették magukat az ellenségre. Nicolae Iorga szíves közlése”... Az nem derül ki, hogy Iorgának a krónika szövegével ellentétes információja honnan származik. 141. p. 2. sz. j.

230. D'Escouchy: I., 141, 142. p.

231. Thuróczy (ford. Horváth J.): 373–378. p., Teke: *Hunyadi János...*, 168–170, 171–176. p., Marinescu: *La politique...*, 143–152. p. Setton: *The Papacy...*, II., 97–107. p.

232. D'Escouchy: I., 143. p.

233. Az eredeti forrás, melyet krónikásunk szerint „Constantinoble-ból több franciaországi fejedelemnek és a királynak küldtek” és amelynek „a másolatát én, e sorok írója, megszereztem”, 1448. december 7-i datálású. D'Escouchy: III., *Pièces justificatives*, X., 341–346. p. Valószínűleg ugyanaz a levél, vagy annak másolata került Marczali Henrik kezébe a BN-ben való kutatásai alkalmával. Marczali H.: *Közlemények a Párisi Nemzeti Könyvtárból*, „Magyar Történelmi Tár” XXIII., Bp. 1877, 83–122. p., benne a rigómezei csata leírása *Lettre escripte en Constantinople le VII. de decembre 1448*, 89–97. p.

234. D'Escouchy: II., 50, 51. p.

235. Uő: II., 325, 326. p. A kiadó jegyzete a várost a „Raab folyó partjára” helyezi és „Enisemusebercq”-ként azonosítja. Valószínű, hogy az eredeti levél német

- nyelvű lehetett, és mégiscsak inkább a Nándorfehérvárnak megfelelő „Görögfehérvár”, azaz „Griechischweissenburg” volt talán az eredeti szövegben.
236. Uő: II., 327, 328. p.
237. Chartier, II., 225. fej., 325–327. p.
238. Uő: III., 258. fej., 40–42. p.
239. Uő: III., 40, 41. p. A Hunyadi státusára tett megjelölés („Maréchal”) a francia nyelvben frank eredetű szó, mely méltóságnévvé vált, de az eredeti frank szó („marshalk”) valóban patkolókovácsot jelentett. Igen érdekes az a párhuzam, ami Johannitza (Kaloján, 1186–1207.) Villehardouin és Clari által is említett történetével kínálkozik. Hunyadi „patkolókovács”, „lovász”, „lócsiszár” (tehát *alacsony*) származása, és Johannitza hasonló státusa között talán nem kizárt, hogy analógia van. Vö. Villehardouin, (Szabics), 73. p., Clari, (Pauphilet), 50. p.
240. Chartier: III., 268. fej., 66–69. p., Lacaze, *La politique...*, I., 10, 11. p.
241. Uő: III., 66–70. p.
242. Uő: III., 69. p.
243. *Melléklet* No 2./IV. 25. sz., Doutrepont: *La littérature...*, 438, 439. p.
244. Du Clercq: II., 233. (219–236). p.
245. Uő: II., 195–200, 206–209, 237–242. p., Bourassin, 267–297. p.
246. Az Onidianus–Ovidianus megközelítésre lásd Csernus: *A Fehér Lovag...*, 95. p. A Du Clercq-nél megjelenő magyar vonatkozású anyag jól integrálódik a „mitizálódó” történet általános koncepciójába. Vö. Du Clercq: II., 219–236. p.
247. *Melléklet* No 2. p.
248. *Melléklet* No 2. IV./26., Chastellain-re lásd Doutrepont: *La littérature...*, 441–444. p., Pérouse, G.: *Georges Chastellain. Étude sur l'histoire politique et littéraire du XVe siècle*, „Académie Royale de Belgique”. Mémoires, 2e série, T. VII. Bruxelles, 1910, 3–160. p.
249. Armstrong, C. H. J.: *Le texte de la Chronique de Chastellain pour les années 1458–1461 retrouvé dans un manuscrit jusqu'ici inconnu*, „Publications du Centre Européen d'Études Burgondo-Médianes” No 10., 1968. (Rencontres de Fribourg, 27, 28. p. oct. 1967.)
250. Chastellain, és egyéb művei közül különösen fontos a „*Temple de Bocace*”, vö., Chastellain: VII., *Oeuvres diverses*, 75–143. p.
251. Ez a rész, ebben a formában minden bizonnyal 1461 és 1467 között íródott, hiszen a benne „*Toumai püspökeként*” szereplő Guillaume Fillastre (Fillâtre, *Guilelmus Filiastri*, 1400 k.–1473) valószínűleg a híres kardinálisnak (a magyar királyok főkegyúri jogát megerősítő konstanzi bíborosi kollégium tagjának) a törvénytelen fia, az „Aranygyapjas rend második kancellárja” (melynek történetét is megírta), 1437-ben Verdun, 1449-ben Toul püspöke, 1461-ben szerzi meg ezt a püspökséget, és a szövegben *élő személyként* említett Jó Fülöp 1467-ben távozott az élők sorából. Favier: *Dictionnaire...*, 413. p.

252. Chastellain: III., 110, 113–115. p.
253. Uő: III., 111–113. p.
254. Uő: III., 113, 114. p. A győzelmet hírül adó levelekről van szó, amelyeket Hunyadi és Kapisztrán a diadal után közvetlenül írtak V. Lászlónak, a pápának és más fejedelmi udvaroknak. Vö. Teleki J.: *Hunyadiak kora*, II., Pest., 1852, 439–441. p.
255. Chastellain: III., 115. p.
256. Tekintettel arra, hogy Chastellain *más műveiből* származó információk egyértelműen igazolják történetírónk tájékozottságát ezekben az eseményekben, ezúttal is arra kell gyanakodnunk, hogy az elkallódott részek tartalmazhatnak további, a dolgok jelenlegi állása szerint nem hozzáférhető adatokat. Chastellain: III., 115. p.
257. Uő: VII., 94. p.
258. *Melléklet* No 2. IV./27, 28, 29. p.
259. Doutrepont: *La littérature...*, 45–447. p., De La Marche, (Michaud–Poujoulat), 303–306. p.
260. De La Marche: 478–489. p. A „Voeu du Faisan” (Lille, 1453. febr. 19.) funkciójára lásd: Bourassin: *Les Grands...*, 267–296. p.
261. De La Marche, 304. p., (előszó) 307–352. p.
262. Mátyás és a Habsburgok konfliktusaira lásd E. Kovács: 111–130. p. (Legfontosabb irodalom: 196, 197. p.) Kisfaludy K.: *Mathias Rex*, „Magyar História”, Bp., 1983, 95–108, 125–143. p. (Biblio. 205, 206. p.)
263. De La Marche: 310. p.
264. Molinet: II. 182. p., Doutrepont: *La littérature...*, 447–451. p.
265. Commynes itt egy nagyívű összehasonlításba kezd, és az általa felrajzolt tablóra rákerül Merész Károly (1467–1477), burgundiai herceg, III. Edward (1327–1377) angol király, XI. Lajos (1461–1483), francia király, II. Mehmed (1451–1481) török szultán, a „Hódító” és Mátyás (1458–1490) magyar király is. Commynes, (Dufournet), XII. fej. 514–527. p.
266. Elemzésében jól érzékelhető az itáliai ismeretek hatása. Noha művének második nagy részét az itáliai események leírása adja, az egész mű szemléletében érződnek a mediterrán területeken szerzett diplomáciai tapasztalatok. Commynes-re lásd fentebb (I. rész, II./5. fej.)
267. Commynes: 522–524. p., *Melléklet* No 1./IV. 29. sz. doc.
268. Ezt a folyamatot átfogó tanulmányban elemzi Dufournet: *Destruction des mythes...*, vö. továbbá Csernus: *A „Fehér Lovag”...*, 96, 97. p.
269. A *Grand Comte de Hongrie* megjelölést a francia történetírás Jolsvai Leustákra (Nikápoly) és a két Garai Miklósrá használta. Párizsi tartózkodásuk alkalmával a Garaik címet is kaptak a francia királytól. Szerepükre lásd Mályusz: *Zsigmond király*, Wertner M.: *A Garaik*, „Századok” No 31. sz., 1897, 903–938. p., Engel: *A Zsigmond bárói: rövid életrajzok*, MZS I., 416–420, 422–424. p.
270. Összefoglalva lásd Csernus: *A „Fehér Lovag”...*, 93, 94. p.
271. Jó példa erre a rigómezei útközetről, vagy a későbbiekben Bizánc közbejöt-

- tével a nyugati fejedelmi udvarokba rendszeresen eljuttatott információs anyagok, melyeket a nyugati kereszténység tájékoztatása, az összefogás megteremtése és a kereszties hadjáratra buzdítás céljából küldtek a fenyegetett helyzetben lévő keleti keresztények. *Uo.*, 96, 97. p.
272. Hunyadi nevének latin változataira lásd Fejér, G.: *Genus et incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae Gubernatoris, Argumentis criticis illustrata*, Buda, 1844, 16, 17. p.
273. A „fehér” (*blanc*) szó a franciában *frank* eredetű, s első előfordulását éppen a *Roland Énekek* jegyzik (1080 k.: „blank” – azaz „csillogó”, „ragyogó” – értelemben), méghozzá Nagy Károlyhoz kapcsolva, akinek a szöveg szerint „fehéren ragyog a szakálla”, a szaracén követekkel való találkozás alkalmával „fehér szőnyegen ül”, a „szaracént elkápráztatja Nagy Károly látása, aki fehér, ragyogóan fehér”, de a harcra kész keresztény bajnokokon a szaracénokkal szembeni csatához való felsorakozáskor „vakító fehéren ragyog” a páncélzat. Greimas, 72. p. Ebben az időszakban már – számos más forrással is alátámasztva – a „hitért, illetve a szaracénok ellen harcoló fehér lovag” képe egyre inkább közhelynek számíthatott. A burgundi udvarban a Lohengrin-történet a legnépszerűbbek közé tartozott, mint ahogy általában véve is a versben és prózában a különböző nyelveken ekkor már igen elterjedt „Arthur-mondakörben” a legnépszerűbb kerekasztal-lovag a „fehér” Lancelot. Így a Lancelot-mondakör („Chevalier au Cygne” – Hattyúlovag) fehér lovagjától, mint láttuk, III. Frigyesig minden, az elemi feltételeknek megfelelő (vagy olyanként bemutatott...) lovag „esélyesként” indul, miközben halakait „Fehér Lovagnak” hívják, de *funkcionálisan* nem tölti be küldetését, azzal a „Fehér lovag”-mítosz nem fonódik egybe. Tudjuk ezenkívül, hogy a nikápolyi csatát követően János gróf hazaérkezése örömeire apja, Merész Fülöp a hitetlenek elleni harcra lovagrendet alapított („Az Arany Fa Rendje”), melynek rendjelen „fehér sas és fehér oroszlán” látható (ez utóbbi nyilvánvalóan a korabeli burgund hercegi címer – egyébként vörös színű – oroszlánjának az alkalomhoz igazítása lehet). Vö. *Chanson de Roland*, (Gautier-kiadás), 16 (110), 156 (550–553). Bourassin: 85, 86, 274, 275. p. A „funkcionálisan” nem, de névben „fehér lovagra” Langlois: *La vie...*, 323–329. p. Bővebben Csernus: *A „Fehér Lovag”*, 96, 97. p.
274. „És láttam, amikor a Bárány felbontotta a hét pecsét közül az elsőt, és hallottam, hogy a négy élőlény közül az egyik mennydörgéshez hasonló hangon szól: »Jöjj!«. És láttam: *íme egy fehér ló, a rajta ülőnek íja volt, és korona adatott neki és győzedelmesen vonult ki, hogy újra győzzön*”. Idézte: *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*, Bp., 1978, Újszövetség, *Jelenések Könyve* V./6./1–2., 332. p. A mennyei lovasokról és Jeruzsálem újjáépítéséről szóló látomás megtalálható a Szentírás más fejezeteiben, így az Ószövetségben, *Zakariás próféta könyvében* 1.17–17., 1266, 1267, is. Dürer 15 képből álló fametszete, köztük az *Apokalipszis négy lovasa*, 1498-ban készült.
275. Erre – hasonló témakörben – több olyan példa is hozható, mint a „*László* –

Lancelot” és a „*Ladislav – Laudislav*”, valamint a „*Constantinople – Constantinoble*” vagy a „*Belgrade – Bellegarde*” társítások, melyekről később még lesz szó. (Lásd a következő fejezetet.)

276. Ranzanus latin nyelvű szövegében olvashatjuk, hogy ő már a nyugati népekre való hivatkozással nevezi Hunyadit „*Johannes Blancus*”-nak, azaz „Fehér Jánosnak”. „...századunk valamennyi történetírója ugyanis nagyon jól ismeri Hunyadi János híres nevét, akit a nyugati népek Fehér János néven szoktak emlegetni...” („...*quem occidentaliū nationum vulgus solet cognominare Johannem Blancum celeberrimum*”). Ez a változat azonban a latin (vagy a görög) nyelv alapján nem értelmezhető (ott valószínűleg *Albus*-nak vagy *Leukos*-nak kellene lennie, ha „Fehér Jánost” akartak volna mondani): az eredet tehát valamelyik neolatin nyelv (francia, olasz, katalán...) irányába mutat. Vö. Ransanus, P.: *Epithoma rerum Hungarorum id est annuālium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, curam gerebat Petrus Kulcsár, Bp., 1977, 48. p., magyar változat Ransanus, P.: *A magyarok történetének rövid foglalata*, közread. Blazovich L. – Sz. Galántai E., Bp., 1985, 49, 50. p.
277. „*Le victorieux chevalier, nommé le Blanc, lequel est vaivode de Hongrye, qui vout autant a dire mareschal...*” – mondja a szöveg Hunyadiáról és „*Vallaques*, valamint „*ceux de la Valaquie*” – írja a román fejedelemségekből érkezőkre. A két név azonosítása („*Blanc*” és a „*valaque*”) „dramaturgiailag” sem egyszerű, hiszen a szöveg szerint a *Blanc* ezt az ütközetet a *valaque*-ok árulása miatt vesztette el. Marczali: *Közlemények...*, 89–91. p.
278. Mindez persze nem jelenti, hogy a francia–magyar kapcsolatok megszakadtak volna, csak ezek nem a Hunyadi családhoz kötődtek elsősorban. Így például tudjuk, hogy a Francia Királyság (VII. Károly) keresett ugyan együttműködési lehetőségeket Magyarországgal, de próbálkozásai V. Lászlóhoz és környezetéhez kötődtek, mely nyilvánvalóan nem szimpatizált a Hunyadi családdal. Hasonló volt a helyzet (legalábbis kezdetben) az Aeneas Silvius-hoz kapcsolódó *humanista* körrel is, mely egy darabig V. Lászlónak szánta a kulcsszerepet a török elleni európai összefogásban, illetve a kereszténység megmentésében. Talán ez is oka annak, hogy a francia *latin nyelvű humanista* történetírás egyik legkorábbi és legnagyobb képviselője, az Aeneas Silvius környezetével szoros kapcsolatban álló Thomas Basin (Basinus) *Históriája* a Hunyadiakra vonatkozóan szinte utalást sem nagyon tartalmaz. Basin: T. *Charles VII.*, (Introduction) és 241–249. p., II. Pius tevékenységére és a pápaságra európai kontextusban Guenée: *L'occident...*, 59–66. p. Rapp: *L'Église...*, 82–87, 170–173. p., (Aeneas Sylvius törökellenes koncepciójára mindenekelőtt lásd) Setton: *The Papacy...*, 161–195, 196–231. p.
279. A burgundi herceg és Mátyás külpolitikai törekvéseire Paravicini: 106–111. p., Schelle: 196, 197, 308–310. p., a pápaság aktivitása következtében tervezett nemzetiközi törökellenes összefogásban, Setton: *The Papacy...*, II., 231–270, 271–313. p., Hercegh: 75–82. p., Nehring, K.: *Mátyás külpolitikája*, „Történelmi Szemle”, 1978, Rázsó Gy.: *Hunyadi Mátyás török politikája*,

- „Hadtörténeti Közlemények”, 1975, Szakály F.: *A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)*, in „Mohács-tanulmányok”, Bp., 1986, úő: *Virágkor...* 15–78. p., E. Kovács P.: *Matthias Corvinus*, Bp., 1990, 97–153. p.
280. Az aragóniai kapcsolatra, mely Mátyás és Beatrix házasságával csak tovább erősödhetett lásd Marinescu: *La politique...*, 143–145. p. Alfonz és Hunyadi kapcsolataira Áldásy: *Zsigmond király...* 117, 118. p., újabban a témát összefoglalóan elemzi Anderle Á.: *V. Alfonz, el Magnánimo és a magyar trón*, klny., továbbá Mátyásra E. Kovács: 115–129, 131–152. p. Kisfaludy: 95–108, 125–164, 196–205. p. Mátyás nemzetközi kapcsolatainak komplex, művészettörténeti ihletésű megközelítése Balogh J.: *Mátyás király és a művészet*, Bp., 1985. vonatkozó részek, különösen 73–79. p., Mátyás és az európai reneszánsz kapcsolatrendszerére Tarnóc M.: *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450–1541)*, Bp., 1994. A Hunyadiak korának legfrissebb történeti és művelődéstörténeti, nemzetközi kutatási eredményeket mutató kiadványa az 1990-es Mátyás-konferencia tanulmánykötete, Klaniczay T. – Jankovics J. (szerk.): *Mathias Corvinus and the Renaissance in Central-Europe*, Bp., 1995.
281. A Hunyadi „Fehér Lovag” mítosza valójában tehát egy kezdeti, „spontán” mitizálási folyamat, majd a Mátyással kapcsolódó tudatos humanista propaganda eredménye, s a szakirodalomban való elfogadottsága nem a (Hunyadi Jánossal) kortárs források tanúságtételén alapul, hanem a nemzeti történetírások – különösen a 19. század végi, 20. század eleji, a középkori román történelmet a legpozitívabb színekben feltüntetni kívánó (az időnkénti túlzó nemzeti hevület ellenére) színvonalas román történetírás (mindenekelőtt Iorga és Marinescu) – ültették el a tudományos köztudatban. Így Marinescu a „vlach–blak–blanc” természetes és kezdeti fogva pozitív töltésű (és senmiképpen sem becsmérlő) azonosságból indul ki, amikor Hunyadi Jánost a Joanot Martorell-féle „*Tirant lo Blanch*” modelljévé teszi. A magyar történetírásban a Blak–Blanc változatnak (más okból) nem igazán akad híve. Marinescu: *Du nouveau...*, 136–164, 164–173. p. A francia forrásokban azonban nincs nyoma annak az átütő sikernek, amit a későbbi, különösen a 19–20. századi történetírás tulajdonít neki: krónikásaink egy része jól tudta, hogy mit jelent a „blak” név és milyen töltést hordoz, s így a kínáló mítoszeremtő vonzásnak (mivel politikai támogatottsága nem volt) csak immel-ámmal engedtek, sőt néha – mint láttuk, éppen politikai befolyásosság alatt – az alacsony származásra vonatkozó megjegyzéseiket nem tudták magukba fojtani.
282. Teke: 5–8, 200–205. p., E. Kovács: 5–27. p., Kulcsár P.: *Kapisztrán János*, Bp., 1987, 157–227. p.
283. Nyomai mindenesetre a hazai történetírásban és irodalomban a 15. század végén – Ransanust leszámítva – nem találhatóak. Ranzanus, (Blazovich – Sz. Galántai): 49, 50. p., Csernus: A „Fehér Lovag”..., 97. p.
284. Fraknói V.: *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*, in Szilágyi: MNT.,

- IV., 112–140, 140–158, 159–166. p., Hóman–Szekffü: III., 280–285, 298–307, 314–319. p. Teke: 141–147, 155–160, 179–184, 185–187. p. Szakály: *Virágkor...*, 44–48, 53. p. Hercegh: 73–75. p. Az alábbi fejezet anyaga döntő részben a „*Lancelot, roy de Honguerie et de Behaigne*”: „*naissance et épanouissement d'un mythe*” c. tanulmányomra, valamint a „*Magyarország a kereszténység védőbástyája a XV. századi francia forrásokban*” címen, az 1996. szeptemberi római Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadásomra épül. Vö. *Melléklet* No 3. (Bibliográfia). Részletes hivatkozások ott találhatók, itt, az előbbiekhöz hasonlóan, mindenekelőtt a források adatainak hivatkozásaira koncentrálunk.
285. Lásd *Melléklet* No 2., IV./16, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30. sz.
286. Eckhardt: *De Sicambria...*, 125–137. p. („NRH”-ból), uő: *Villon et l’ambassade hongroise à la cour de France en 1457*, „NRH”, 1938, I. 128–139. p., uő: *Várdai István beszéde a francia király előtt*, „Archivum Philologicum LXII.”, 1938, 100–104. p. Terbe, L.: *La Hongrie et l’Occident*, „NRH”, XXXI., VI. 1938, 536–544. p. László nevelésével kapcsolatban idézni szokták Aeneas Sylvius *De euducatione puerorum* c. írását (1450), vö. Hóman–Szekffü: III., 473. p. Aeneas Sylvius magyar ügyek iránti érdeklődésére lásd még Piccolomini: *Pápa vagy zsinat?* vonatkozó részeit.
287. Többek között erre utal a követség vezetőjének a kiválasztása, a magyar lovagok említése, a Magdolna hercegnőnek ajándékozott „gazdag díszítésű magyaros ruha”, s az a körülmény, hogy a követségről vagy mint „Lancelot király” követségről, vagy pedig mint „magyar követségről, követekről” beszélnek (lásd később, illetve *Melléklet* No 1. 24, 25. sz. doc). Továbbá Gabriel: *Les Rapports...*, 72–77. p., Köpeczi B.: *Histoire de la culture hongroise*, Bp., 1995, 52–57. p.
288. Lásd mindenekelőtt Eckhardt: *De Sicambria...*, 125–137. p., illetve másik kiadásban uő: *Villon et l’ambassade hongroise à la Cour de France en 1457*, „Nouvelle Revue de Hongrie” XXXI. (VIIe année), No II., 1938, 128–134. p., mellett uő: *Lancelot magyar király*, „Magyar Nyelv”, XXXIII. No 5–6., 1937, 151–157. p.
289. Eckhardt: *Lancelot...*, 154–156. p., uő: *Várdai...*, 102–104. p. (latin szöveg), Chastellain és Du Clercq szövege alapján bő összefoglalását adja a krónikákban foglaltaknak. Chartier, III., 74–80. p.
290. Várdaira és a követségre lásd Eckhardt: *Várdai...*, uő: *Villon...*, Chastellain: III., 310–312, 368–383. p., Du Clercq, 266–272. p. Várdai István, „a legkiválóbb szónok a jogtudósok között”, mondja róla kortársa Andreas Pannonius, képzett egyházi ember és gyakorló diplomata, aki a pápai udvar humanista köreivel szoros kapcsolatban állt. Hosszabb itáliai tartózkodása során a ferrarai egyetemen végzett. Vö. Horváth J.: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*, „Magyar szemle könyvei”, XII., Bp., 1944, 167. p.
291. *Melléklet* No /24–25. doc.
292. Ugyanakkor ezúttal megállapíthatjuk, hogy forrásaink esetében az a ritka helyzet állott elő, amelyet eddig ilyen szerencsés módon csak Zsigmond

- párizsi látogatásával összefüggésben tapasztalhattunk: valamennyi forrásunk – még a kompilált szövegek is – tartalmaznak további információkat, és többnyire mind tartalmilag, mind pedig kronológiailag kiegészítik egymást. Lásd elsősorban Chastellain: II., 188, III., 11, 12, 110–113, 310–312, 320, 326, 333, 368, 369, 392, V., 61, VI., 389, VII., 94, 196. p., a törökellenes harcokkal összefüggésben D'Escouchy: II., 121–124, 139–143, 340–343. p., Chartier: III., 74–76. p.
293. Minden valószínűség szerint László és a Hunyadiak közötti konfliktusnak a nyomát őrizte meg Chastellain szövege. Chastellain: III., 310–312. p.
294. Chastellain: III., 320–322, 369. p.
295. Du Clercq: 271, 272. p. Chastellain: 377. p., Commynes: 523. p. Basin nyilvánvalóan a Csehországban hatalomra jutó Podjebrád Györgyre gondolt. Basin: *Charles VII.*..., 241–279, 247. p. Ma már bizonyosnak tűnik, hogy a nándorfehérvári diadalt követő pestisjárvány végzett László királlyal. Erre utal már Fraknói: *A Hunyadiak*..., 176. p., míg a mérgezéses változat felé hajlik Hóman–Szekfű: III. 317. p. és idézi a *pro* és *kontra* irodalom jellemző változatait, *Uo.*, 473, 474. p. A francia udvar valószínűleg nem véletlenül terjesztette a mérgezés gyanúját, és terelte Podjebrádra a gyanút, hiszen konkrét érdekeltségei voltak, amennyiben VII. Károly külön megbízottja, a Luxemburnál is hadakozó „bailli” de Vitry, László halálát követően megjelent Prágában és igyekezett Károly „másodszülött fia”, az akkor 11 esztendőes Károly (1446–1472), Berry, majd Normandia és Guyenne hercege számára megszerezni a „választónak” tekintett cseh koronát. Lavisse, (Petit-Dutallis) IV./2., 309. p.
296. Chastellain: III., 393. p.
297. Basin: *Charles VII*, 248. p.
298. Uő: *Charles VII*, 248, 249. p.
299. De La Marche (Michaud–Poujoulat), 496, 497. p.
300. Chastellain III., 333. p.
301. Chartier III., 77, 78. p.
302. Uő: III., 79. p.
303. „Posthumus” Lászlót (1440. február 22.–1457. november 23.) 1440 májusában koronázzák királlyá, majd újabb koronázás nélkül királyságát a rendek elismerik 1453 januárjától. Ugyanez év októberétől cseh király. *Kronológia* (Engel P.), 259, 260, 270, 271. p. A francia források Lászlót ezen túlmenően Lengyelország királyának is tudják, ahol valójában 1446-tól IV. Kázmér uralkodik. Gieysztor, A.: *La Pologne médiévale*, in *Histoire de la Pologne*, (dir. Kieniewicz, S., texte revu par Le Goff, J.), Warsawa, 1971, 157–180. p.
304. Valójában az lenne a meglepő, ha szó esne róla. Itt emlékeztetünk V. László Hunyadiakkal szembeni, alig fél évvel korábbi keltezésű ítéletévelének (1457. március 21.) a szövegére, mely – mint ismeretes – a Hunyadiakkal szemben a legkeményebb kitételeket használja, a legsúlyosabb vádakát fogalmazza meg. A Hunyadi-fiúkról csak mint „*atyjuk gonoszságának folytatóiról*” beszél, s az ítéletlevélben kihangsúlyoztatik, hogy László király

küldte a kereszteseket Nándorfehérvár alá, és azok végül Hunyadi László cselekedete (Cillei meggyilkolása) miatt széledtek szét, s ezáltal „nagy szégyen hárult az országra”. Az „Ítéletlevélben” egyértelmű a szándék a törökellenes harc dicsőségének *kisajátítására*, annál is inkább, mert benne csak a Hunyadiak *bűneiről* esik szó, viszont Hunyadi János e harcban kivívott sikerei meg sem említetnek. Ebből csak a hatalomra törő, felségsértő család képe rajzolódik ki. Szellemiségének bizonyos elemei valószínűleg (mint látni fogjuk) tartósabbak lesznek Nyugat-Európában, mint gondolhatnánk, és a Várdai-féle küldöttség tevékenységével kapcsolatos információk is arra engednek következtetni, hogy László–Lancelot magának (és egyes egyedül magának) követeli a török elleni harc dicsőségében azt a helyet, amit korábban a közvélemény Hunyadi János alakja köré kezdett kiépíteni). Az ítéletlevelet lásd Fraknói: *A Hunyadiak...*, 161–165. p. (Melléklet: oklevél-hasonmás, latin ny. oklevél és magyar fordítás).

305. Chastellain: III., 326, 389, 393, VII., 216. p. Lavissee, IV./2. (Petit–Dutallis), 309. p.
306. Chastellain: II., 153, VII., 94. p.
307. Forrásaink között van olyan is, amelyik megemlékezik a nándorfehérvári győzelem örömeire elrendelt déli harangszóról (körménetet kell tartani mindenhol és az egyházakban az „*ebéd utáni második és harmadik óra között háromszor meg kell kondítani a harangot*”), mint Du Clercq: 221, 222. p., aki a pápa levelére hivatkozva szól ismét a diadalról, melyet *Onidianus* és a *Szűzanya* segítségével, *Capestranus* „cordelier” testvér fohászainak eredményeképp, különösen pedig isteni csodatétel hatására sikerült elérni. Du Clercq szövegében tehát valamennyi, a kor által ismert „főszereplő” jelen van, bár az elbeszélésben a súlypont a csodára, illetve Kapisztrán fellépésére helyeződik. Vö. Kulcsár: *Kapisztrán*, 200–207. p. Noha Hunyadi itt „Onidianus”-néven szerepel, a részlet mindenesetre igazolja, hogy egy aktív Hunyadi-ellenes „propagandának” már akkor, a *déli harangszóval* is meg kell „küzdenie”...
308. Du Clercq: 269. p.
309. Klaniczay T.: *A kereszteshad...*, c. cikkében nagyívű elemzését adja az egyre inkább tért nyerő humanizmus és a kereszteshadjárat-eszme szoros összefonódásának. Talán az 1457-es követség tevékenységében és frazeológiájában is már tetten érhetők ugyanennek a metamorfózisnak bizonyos elemei.
310. Lancelotból a legtöbb Chastellainnél van, aki említi a kerekasztalovag Lancelot-t, egy hasonló nevű portugál vitézt, szól ugyanilyen név alatt Nápolyi László/Lancelotról is. Laudislasra más példát forrásaink nem szolgáltatnak. (Lásd alább.)
311. Jó példa a leginkább „tudathasadásos” helyzetre Olivier de la Marche attitűdje, aki a burgundi hercegek legkövetkezetesebb és legelfogultabb hívei közé tartozik, s aki, mint ismeretes, Habsburg szolgálatban folytatta karrierjét: neki egyszerre kellene a Hunyadiak *ellen* nyilatkoznia – s ez még nem is esik nehezebbre – és a burgundi herceg (és a Hunyadiak...) ellenségeként is

- ismert, *Habsburg* Lancelot király *ellen* szólnia – ami már bonyolultabb dolog, s ezért néhány rendkívül zavaros megjegyzéssel „zárja le” az ügyet, s a mítoszok iránt egyébként érzékeny tőtenetíró inkább *mindkét mítoszt* elfelejti... De La Marche, (Michaud–Poujoulat), Prologus, 307–352. p. és azon belül 310–313. p.
312. Eckhardt: *Lancelot...*, 152, 153, 157. p. Ugyanakkor ez a változat a magyar fülnek sem lehetett teljesen idegen, hiszen a Lancelot név, mint ahogy a francia lovagregények neveinek jó része, már a 13. századtól ismert volt Magyarországon. Pais Dezsőre hivatkozva idézi Eckhardt: *Uo.*, 157. p., és Korompay: 5. p., de ugyanerre engednek következtetni Korompay általánosabb érvényű megjegyzései is, Korompay: *Uo.*, 76–92. p.
313. Anjou II. Lajos és Nápolyi László küzdelmét ecseteli hasonló szereposztásban Froissart: X., 26–30. p., „Lanacelau”-t ír a *Le Livre des Fais...*, 134, 135. p., továbbá Chastellain: I. 25. p, II. 153. p., és később Olivier de la Marche is De La Marche: 496, 497. p. La Sale: *Jean de Saintré...*, lásd.: *D.L.F., Melléklet No 2.* p.
314. *Melléklet No 2. IV./2.* 15. p., La Sale szerint a magyarok „*Nostre Dame!*” és „*Saint Lancelot!*” csatakiáltással vetik bele magukat a küzdelembe. La Sale, (Blachard–Quereuil), 382. p. (Szabics), 203. p.
315. V. László/Lancelot említésén túl Chastellain: VII. 84, 94, II., 237, III., 279, VI., 53, VII., 55. p.
316. *Melléklet No 2. IV./30. sz.*, Villon: *Oeuvres poétiques*, 60. p., Eckhardt: *Lancelot...*, 151, 152, 157. p., uő: *Villon...*, 134. p., Csernus: *La naissance...*, 109–111. p.
317. Az események kronológiájára lásd Eckhardt: *Villon...*, 128–130. p., Csernus: *La naissance...* 99–104. p.
318. A „danse macabre (macabré)”, a „holtak tánca” a középkornak, különösen a középkor végének az egyik legelterjedtebb, leggyakrabban ábrázolt és megénekelt témája, melynek elnevezése minden bizonnyal egy közelebből nem ismert festő (Macabré) nevéből eredeztethető. Favier: *Dictionnaire...*, 602. p., *D.L.F.*, 238. p. Erre a helyzetre alkalmazva Győry, J.: *Le rempart de la Chrétienté. Étude sur la mission de la Hongrie*, „NRH”, Bp. 1934, LI., 469, 470. p.
319. Du Clercq: 261, 262. p.
320. Chartier: III., 79, 80. p. (lj.)
321. Eckhardt: *Várdai...*, 102–104. p.
322. Eckhardt hivatkozása: BN. Lat. Ms.11414, Chartier kiadója, Vallet de Viriville által megadott szám: BN. Lat. Ms. 10352. p.
323. *Melléklet No 1./26. sz. doc.* (a latin szöveg magyar változatát Szigetiné Galántai Erzsébet bocsájtotta a rendelkezésükre).
324. Várdai, közli Eckhardt: 104. p.
325. A Francia Nemzeti Könyvtárban folytatott kutatásainkból annyi kiderült, hogy Eckhardt hivatkozása létezik, és a Várdai-beszédet takarja. A másik hivatkozás mögött egy több dokumentumot tartalmazó (tüzetesebben ebből

- a szempontból még meg nem vizsgált) kéziratanyag húzódik meg. (Bibl. Nat. szíves közlése.)
326. Annak lehetőségét, hogy esetleg két beszédet mondott Várdai István, már Eckhardt is felveti, a szembeötlő frazeológiai különbségek alapján. Nem keres viszont választ arra, hogy mi lehet a hangsúlyeltolódás oka. Eckhardt: *Várdai...*, 102. p.
 327. Terbe L.: *Egy európai szállóige életrajza (Magyarország a kereszténység védőbástyája)*, Archivum Philologicum LX, – „Egyetemes Filológiai Közöny 60. évf.”, Bp., 1936, 297–350. p., lásd továbbá Győry J.: *A kereszténység Védőbástyája*, „Minerva”, 1933.
 328. Terbe, L.: *Le rôle historique de la Hongrie dans la défense de l'Occident*, „NRH”, XXXI, VI., 1938, 536–543. p., az előzményeire, uő: *Egy európai...*, 304–311. p.
 329. Terbe: *Egy európai...*, 364. p., Zsigmond szóhasználatában mindenestre ez a fordulat elég gyakori lehetett, tekintettel arra, hogy ő maga alkalmazta később, amikor hadat üzent Lengyelországnak, ezúttal *birodalmi helytartóként* a Német Lovagrendre, amikor azt mondja, hogy a Rend „*az Egyház és a Birodalom pajza a hitetlenekkel szemben*”. 1410. jún. 21., ZSO II./2., 7709. század reg. De hasonló hangvételű levelet ír XXIII. János pápa Zsigmondnak 1410-ben, ahol nem a „pajzs”, vagy a „bástya”, hanem a „*murus*” szerepel. Terbe: *Egy európai...*, 304. p. Vö. továbbá Zsigmondnak a IX. Bonifác-párti bíborosokhoz írott levelét (1404. jún. 12.), ZSO. II./1., 3251. század reg. Fraknói: *Magyarország...*, I., 305–307. p., a dokumentum jelentőségére Zsigmond egyházpolitikája szempontjából lásd Mályusz: *Zsigmond király...*, 212. p.
 330. Eckhardt: *Lancelot...*, 101, 102. p., Terbe: *Le rôle...*, 537. p. Mindebben nagy szerepe volt Aeneas Sylviusnak, aki következetesen kereste azt a hatalmi központot, melyet eséllyel lehet szembeszegezni a török előrenyomulásával. A széles körű irodalomból lásd Huszti J.: *Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában*. „Egyetemes Philológiai Közl.”, 1919, Magyarország szerepével kapcsolatban hasonló szellemben fogalmazott a Konstantinápoly eleste (1453) után írott levelében, valamint a mantovai egyházgyűlésen idézi Terbe: *Egy európai...*, 314. p. attitűdjére, próbálkozásaira lásd még, Kisfaludy: 85, 86., 92. p., Bourassin: *Philippe Le Bon*, 293, 294. p., a pápaság átfogó török politikájára (különösen III. Callixtus és II. Pius idején) Setton: *The Papacy...*, II., 136–181, 211–227. p.
 331. Terbe: 350. p. Később a kép már közhelyszerűnek tekinthető, s szinte valamennyi, a török birodalom frontvonalában elhelyezkedő országban (többnyire saját magára alkalmazva), de legkésőbb a nemzeti történetírások hevülete következtében széleskörűen elterjed. A Terbe által is idézett bőséges anyag mellett megemlíthetjük az egyik legismertebb gondolkodó frapáns összefoglalását: „Gyakran megtörténik, hogy a tatárok tengere mozgásba jön, de útját állják a *magyarok és lengyelek* (...) ezek a harci erényekben igen kiváló népek, mint a *bástya* féken tartják a velük szomszédos szktákat, akik

- nem tudják legyőzni őket és áttörni a falat.” Machiavelli, N.: *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről*, (ford. Lontay L.), II. 8., in *Machiavelli művei*, I., Bp., 1978, 252. p.
332. Piccolomini értékelését („*De Europa*”, 1434) gyakran szokták idézni, így Guenée: *L'Occident...*, 59–60. p., eszerint a kereszténység és a hozzá kapcsolódó Európa komponensei mindenekelőtt: Hispania, Gallia, Britannia, Germania, Polonia, Italia, Hungaria..., Teke: 7, 8. p.
333. A házasságkötésre 1502. szeptember 29-én került sor Székesfehérvárott. Erről az eseményről is született egy igen érdekes történeti dokumentum, Pierre Choque leírásában, lásd *Melléklet No 2. IV./32. sz.*
334. Lásd *Melléklet No 2. IV./26, 27, 28, 29. sz.*
335. A Mátyás-kép és a hozzá kapcsolódó történeti anyag tanulmányozásához könyvtári irodalom áll rendelkezésre. Újabban több olyan szöveg jelent meg, mely a korra vonatkozó forrásanyagot – a régebbieket kiegészítve – igen jól hozzáférhetővé teszi. Közülük megemlíthjük itt mindenekelőtt Bonfini, Thuróczy, Tubero, szövegének kiadásait. Nem áll azonban szándékunkban (és tanulmányunknak nem tárgya) a Mátyás-irodalom, illetve a Mátyás-kép összehasonlító elemzése. A Mátyás korára vonatkozó kutatások állását jól tükrözi a Mátyás halálának ötszázadik évfordulója alkalmából szervezett székesfehérvári konferencia anyaga. Klaniczay T. – Jankovics J. (ed.): *Mathias Corvinus and the Humanisme in Central Europe*, Bp., 1995. Igen alapos bibliográfiát ad Tarnóc M.: *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450–1511)*, 161–183. p.
336. Franciaország és Burgundia külpolitikájának főbb irányaira lásd: Lavissee, IV./2. (Petit-Dutallis), 369–398. p. Schelle: 159–204. p., Frederix: 35–109. p., Favier: *Le Temps...*, 411–426. p., Murray–Kendall: 293–344, 371–403. p. XI. Lajos már a nyugat-európai francia nagyhatalom kiépítésén fáradozik, s az „Igen keresztényi király (*le roy très chrétien*)”-konceptió megfogalmazása során XI. Lajos még említi a magyarok pannóniai megállításában játszott, küldetészerű francia szerepet is... Krynen: *L'empire...*, 376–383. p. Talán az is zavaró lehet, hogy ráadásul francia területeken „túl sok” a magyar trónkövetelő. Közülük a legismertebb Anjou René király (1409–1480), akinek 1434-től négy különböző változatban összeállított címerein (a nápolyi, jeruzsálemi és az utolsó változatban az aragóniai királyi címerek mellett, következésképpen ott található a *Magyar Királyság* címere is), de magyar trónkövetelő volt még más is francia területen, mint Jacques de Bourbon (megh. 1438), II. Johanna nápolyi királynő férje, aki egy darabig ugyancsak viselte a magyar királyi címet, a Bourbon családon belül tartotta ébren a magyar királyságra vonatkozó jogokat. Jacques de Bourbon könyveinek erre utaló bejegyzését idézi Marczali: *Közlemények...*, 88. p., Favier: *Dictionnaire...*, 162, 815, 816. p. Vö. Des Garets, M.-L.: *Le Roi René. Un artisan de la renaissance française au XVe siècle (1409–1480)*, Paris, 1980. A magyar elemeket is tartalmazó, európai Anjou-szimbolikára lásd De Mérendol, Ch.:

Le Roi René et la Seconde maison d'Anjou. Emblématique, Art, Histoire, Paris, 1987. p.

337. Molinet: II., 182. p., De La Marche: 311. p.

338. Georges Chastellain „*Recollection des Merveilles advenus de nostre temps*” c. verséről van szó, melyben a költő talán szabadabban és egyértelműbben nyilváníthat véleményt, mint a „hivatalos” krónika *történetírója*... kiadva: Chastellain: *Oeuvres...*, VIII. (ford.: Cs. S.)

„Láttam én magyar királyt, ki várta
Kedvesét nemes frigyre, hitvesi nászra
Ám testét befödte szemfödél, megölte
Nem tudni mily galád árulás, hitszegés.
Halott ő immár, s koronáját tőle
Elragadta egy közrendű társa
Ki neves, hírneves személy.
S így sorvadt el a királyi gyökér
És szakadt ki földjéből örökre
S a felkapaszkodott póri származás
Szemét a királyi trónra vethette”

339. A Mátyás, illetve a Hunyadiak származásával kapcsolatos, nem kis részben mesterségesen gerjesztett *bizonytalanságoknak* – a Bonfini-féle *római eredet* vagy a hevesen cáfolt (tehát elterjedt), s jóval később Heltai után széles körben megismertetett *császári leszármazás* – a francia történeti irodalomban nincs nyoma. Ezekről a korabeli francia történetírás mit sem tud. A Hunyadi család származására vonatkozó adatokat összegyűjtve elemzi Teké: 80, 89. p., E. Kovács: 7–13. p. Bonfini (Kulcsár P.): 713, 714. p.

340. Talán nem véletlen, hogy éppen az Európát jól ismerő Ransanus (1428–1492) az első összefoglaló Magyarország-történet (1489–90) szerzője, aki Magyarországon használja Hunyadira a „Johannes Blancus”, azaz „Fehér Jánosként” értelmezett ragadványnevet. Ransanus, (bev. tan.), 7–32. p., idézet, 49, 50. p., jegyz. 216. p. Ransanus műve, mely „megteremti az átmenetet a középkori ihletésű Thuróczy-krónika és Bonfini humanista *Decades*-e között”, egyben behozza a történetírásba a „Blancus” változatot is. Tudjuk azt is, hogy nemcsak ebben a művében nevezte Hunyadit „Blancus”-nak (vö. Petrus Ransanus: *Minden idők évkönyvei: Corvinus János* in „*Humanista történetírók*”, Bp., 1977, 41–52.), ennek a változatnak azonban a többi hazai történeti műben (Thuróczy, Bonfini) nem találjuk nyomát. Nem szól róla Andreas Pannonius (1430 k.–1471 u.) sem, akinek pedig a „*Könyvecske az erényekről*” c. (1467, ford. Boronkai I.) in *Magyar középkor irodalma*, Bp., 1984, 371–529. p., munkájában Hunyadira szinte az összes lehetséges pozitív jelzőt alkalmazza. A „Fehér” János tehát („Fehér Lovagként”) nem szerepel a Magyarországon *kurrens* Hunyadi-nevek között, Ransanus is a *nyugati* népekre hivatkozik alkalmazásakor. Ha arra nincs is egyértelmű bizonyíték,

hogy azért nem használják a „Blancus” nevet, mert az hangzásában túlzottan is a „Vlachus”-hoz kötődik, és azt addig nem hízelgő asszociációkban alkalmazták (különösen a Hunyadi család ellenfelei), annyi legalábbis valószínű, hogy egészen Mátyás uralkodásának a végéig, az országban ez a változat nem volt használatos, és hogy nem kötődött hozzá semmi pozitív elem (legalábbis Mátyás kegyét nem ezzel lehetett elnyerni). Ilyen kontextusban a Johannes Blancus – tehát *Fehér János* és nem *Fehér Lovag* – csupán Mátyás halála előtt pár hónappal érkezik Magyarországra, mint egy olyan név, mely Nyugaton (főleg Itália, Aragónia) már ismert és tisztelt, egy olyan személyre, aki Magyarországon (igaz más néven...) mindinkább a törökellenes harc egyik szimbóluma.

341. De La Marche, (Michaud–Poujoulat), 311. p.
342. Erre a következő századokban számos példa van. Vö. pl. Csűrös K.: *La lutte contre l'infidèle dans les épopées françaises du XVIIe siècle*, in *Társadalomtörténeti Tanulmányok a közeli és régmúltból*, Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára, (Szerk. Sz. Jónás I.), Bp., 1994. 130–145. p., vonatkozó bővebb irodalom 143–145. p. De vannak még későbbi adatok is, amelyek „sűrűsége” alaposan megnövekszik, mint a Budavár visszavétele érdekében indított, nagy európai összefogás kiváltotta lelkesedés hatására és kísérőjelenségeként. A koalíciós sereg 1686-os támadásakor a nemzetközi kontingensben (a reguláris haderőben és önkéntesként) sok francia – különösen a harcban „Félelemnélküli János óta nagy hagyományokkal rendelkező” burgundiai vett részt. Egyik jellemző példaként vö. Csernus: „*Krisztusért...*”, „Aetas”, 1997, (megelőtt).
343. A francia, a burgund és magyar politikára, illetve a pápaság törökellenes tevékenységével kapcsolatos eseményekre, különösen pedig Mátyás és Merész Károly és a francia udvar, főleg a Burgundiát mindenáron elszigetelni akaró XI. Lajos kapcsolatára, valamint Mátyás külpolitikájára lásd Fraknói: *A Hunyadiak...*, 223–241, 272, 282–286. p., Lavisse, IV./2. (Petit–Dutallis), 369–398. p., Murray-Kendall: 293–368, 371–402. p., Setton: *The Papacy...*, 381–416. p. Nehring: *Mátyás...*, „Tört. Sz.”, tanulmányának vonatkozó részei, Kisfaludy: 95–108, 125–142, 143–164. p., E. Kovács: 97–110, 131–145, 146–152. p. Székely Gy.: *Sikerek és ellentmondások Mátyás két impérium elleni politikájában*, in *Tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára* (szerk. Glatz F.), Bp., 33–40. p. Ennek a kapcsolatrendszernek az egyik érdekes és sok konfliktust is kiváltó epizódja volt Djem (Zizim) herceg története, aki II. Mohamed halála után (1483. május 3.) az utódlásban Bajazid riválisa volt, és a „keresztény oldalra” szökött. Halálát 1495-ben mérgezés okozta. Setton: *Uo.*, Thouasne, L.: *Dsem Sultan, fils de Mohamed II*, Paris, 1892, Fraknói: *A Hunyadiak...*, 282–286. p., Cloulas, I.: *Laurent le Magnifique*, Paris, 1982, 316–320. p. Commynes is említi, Commynes: 501. p. és teljes kiadás Calmette, J. (ed.) in. „*Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Age*” (dir. Halphen, L.), I–III., Paris, 1925, II. 309. p., III., 89–90, 101–103. p.

344. Frigyesnek a Mátyással szembeni konfliktusban többnyire alárendelt és néha meglehetősen megalázó szerep jutott. Bécs városa az osztrák hercegek birtokából először (és hosszú ideig utoljára...) került idegen kézbe Mátyás akciója nyomán. Mátyás és Frigyes viszonyára lásd Fraknói: *Hunyadiak...*, E. Kovács: 111–130, 125–137, 186–189. p., Mátyás külpolitikájának átfogó vizsgálata, különös tekintettel a Birodalom ügyeire Nehring, K.: *Mathias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich*, München, 1975.
345. Commynes művéről átfogóbban esik szó az Első rész II./5. fejezetében. Hatására, magyar vonatkozásaira is ott térünk ki részletesebben.
346. Commynes: *Melléklet* No 1./27. sz. doc.
347. (...) *Les barons de Hongrie s'assemblerent audit Bude, pour faire election de roy, selon leur usance et privilege qu'ils ont d'eslire quand leur roy meurt sans enfants (...)* Commynes: 523. p. Molinet csak a „hercegek, bárók és lovagok kegyéből” való koronázást említi és hozzáteszi, hogy „(...) *Mathias...aspire a la couronne de Hongrie tellement, que, par la faveur qu'il trouva es princes, barons et chevaliers du royaume, fust couronné roy de Hongrie*”. Molinet, 182. p.
348. Commynes: 522–524. p., továbbá Dufournet (előszó), 21. p.
349. Commynes: 524. p.
350. Uő: 422–428. p.
351. Uő: 522. p.
352. Commynes így valójában, de a mítoszteremtés szándéka és igénye nélkül, a törökellenes küzdelemben magának nagy nevet szerzett Fehér Lovag és fia, Mátyás összekapcsolásával, a maga racionális logikája szerint gyakorlatilag ugyanoda jutott el, ahova Marsilio Ficino: Commynes-nél Mátyás kora legnagyobb uralkodói közé soroltatik, csak nála a magyar király nem a „Megváltó Mátyás”, akit a „nyomorult bölcsek hangos kiáltással hívnak”, hanem Machiavelli fejedelméhez hasonlatos gyakorló reneszánsz uralkodó, aki „ügyeit nagy elővigyázatossággal intézi háborúban és békeidőben egyaránt”, aki cselekedeteit „a saját értelme és érzékei” szerint („de luy et de son sens”) irányítja, de aki végül „környezetében retteget keltett”, mert „kegyetlenné” vált. A Mátyás-mítosz kibontakozásának átfogó folyamatára lásd: Klaniczay T.: *A kereszteshad...*, 1–3. és köv. p., továbbá Csernus: *A Reneszánsz fejedelműkrök...*, 143, 144. p.

A kiadásért felel az Osiris Kiadó igazgatója
Tipográfia Környei Anikó
Tördelő Lipót Éva
A szedés és a nyomdai kivitelezés
az Osiris Kft. munkája

ISBN 963 379 558 3
ISSN 1419-2306

Ez a könyv a magyar–francia kapcsolatok történetének igen gazdag és számos részletében még mindig kevésbé ismert fejezetét mutatja be. Döntően a középkori francia nyelvű szövegekre támaszkodik. Becses, magyar vonatkozású információkat tartalmazó darabjainak száma jóval meghaladja a százat. A disszertáció gyakorlatilag két különálló részre osztható: az első rész a középkori francia nyelvű történetírás kialakulását és széles körű kibontakozását, főbb korabeli központjait, a második pedig azt a folyamatot mutatja be, melynek során a magyarság mind erőteljesebben integrálódik az európai struktúrákba.

ISBN 963 379 558 3

1100 Ft

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM

OSIRIS KIADÓ